

ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ Λ. ΑΡΣ

Η ΑΛΒΑΝΙΑ

καί

Η ΗΠΕΙΡΟΣ

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ Η΄

ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ

ΤΟΥ ΙΘ΄ ΑΙΩΝΑ

Τά Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια
τῆς Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας

Μετάφραση: Ἀντωνία Διάλλα

Εἰσαγωγικό σχόλιο· Ἐπιμέλεια:

Βασίλης Παναγιωτόπουλος

GUTENBERG

24/2

Ο Γκριγκόρι Λβόβιτς Άαρς είναι διδάκτωρ τής Ιστορίας, γνωστός νεοελληνιστής και βαλκανιολόγος. Γεννήθηκε τό 1925 στήν πόλη Άρχάνγκελσκ τής βόρειας Ρωσίας. Τό 1943-1945 έλαβε μέρος στόν Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο ώς άπλός στρατιώτης.

Τό 1951 άποφοίτησε από τήν Ιστορική Σχολή του Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ. Τό 1959 ύποστήριξε τή διατριβή του δοκίμου διδάκτορος και τό 1970 τή διδακτορική του διατριβή. Άπό τό 1957 έως τό 1968 εργάστηκε ώς έπιστημονικός συνεργάτης στό Ίνστιτούτο Ιστορίας τής Ακαδημίας Έπιστημών. Σήμερα είναι επικεφαλής έπιστημονικός συνεργάτης στό Ίνστιτούτο Σλαβολογίας και Βαλκανολογίας τής Ρωσικής Ακαδημίας Έπιστημών. Οί κυριότερες έργασίες του είναι: *Η Μυστική Όργάνωση «Φιλική Έταιρεία»*, Μόσχα 1965· *Τό Έταιρικό Κίνημα στή Ρωσία*, Μόσχα 1970, *Ο Ίωάννης Καποδίστριας και τό Έλληνικό Έθνικο-απελευθερωτικό Κίνημα (1809-1822)*, Μόσχα 1976. Έχει δημοσιεύσει μεγάλο άριθμό άρθρων για τήν ιστορία και τόν πολιτισμό τής Άλβανίας και τής Ελλάδας κατά τόν 18ο και τόν 19ο αιώνα.

Ο Γ.Λ. Άαρς έχει συμμετάσχει σέ πολλά διεθνή και διμερή, έλληνορωσικά, έπιστημονικά συνέδρια.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

(3640)
2900

Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΠΙΣΤΕΥΣΗ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19 ΚΑΙ
ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 20 ΑΙΩΝΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

3E

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΗΠΕΙΡΟΣ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ
ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΟΠΠΕΡΓΚ - ΣΙΣΣΙΑ - ΕΡΕΥΝΑ
ΑΘΗΝΑ 1994

ΣΟΦΙΣΤΗ Η ΙΑΛ ΑΝΑΒΑΣ Η
ΙΑΣ ΤΗ ΤΟΥ ΤΗ ΚΑΙ
ΑΝΘΙΑ ΤΗ ΤΟΥ ΤΗ ΑΝΘΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΠΩΔΕΥΤΗ

ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ Λ. ΑΡΣ

Η ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΗΠΕΙΡΟΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΙΗ' ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙΩΝΑ

*Τά Δυτικοβαλκανικά Πασαλίκια
τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΩΝΙΑ ΔΙΑΛΛΑ

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

GUTENBERG • ΙΣΤΟΡΙΑ - ΕΡΕΥΝΑ
ΑΘΗΝΑ 1994

Πρώτη Έκδοση: Άθήνα, Αύγουστος 1994

Γ.Λ. ΑΡΣ

949.53 *Ή Άλβανία καί ἡ Ήπειρος στά τέλη τοῦ ΙΗ΄ καί στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ΄ Αἰώνα*

Μετάφραση: Άντωνία Διάλλα

Ήπιμέλεια - Εἰσαγωγικό Σχόλιο: Βασίλης Παναγιωτόπουλος

Άθήνα, «Gutenberg», 1994

442 σσ.: 14×20,5 ἐκ.

ISBN 960-01-0525-9

1. Σύγχρονη Ήστορία (1453-1914)

2. Άλλες Εὐρωπαϊκές Χῶρες

Ι. Τίτλος ΙΙ. Σειρά

Άρ. Ήκδ. 1902

Κωδ. Καταλ. 55 4112

Μορφολογία: Γ. Δαρδανός, Κ. Άθανασιάδης

Τυπογραφική ἐπιμέλεια: Χ. Σταυρόπουλος

Φωτοστοιχειοθεσία: «Φάσμα» (Π. Καπένης, Μεσολογγίου 17, τηλ.-fax 33 01 607)

Διορθώσεις: Μαρία Ράμμου

Μεταγραφή Γαλλικῶν: Ήλευθερία Ζέη

Σελιδοποίηση: Ράνια Άμολοχίτου

Φιλμοποίηση - συναρμογή τυπογραφικῶν φύλλων: Π. Ρένεσης, τηλ. 86 52 298

Μακέτα ἐξωφύλλου: Στέλιος Κουτσιας

Copyright © Ήκδόσεις «Gutenberg»

Διότου 55, 106 81 Άθήνα ☎ 36 26 684

«Gutenberg» Πανεπιστημιακά: Βιβλία γιά τήν Τριτοβάθμια Ήκπαίδευση

Χαριλάου Τρικούπη 99, 114 73 Άθήνα ☎ 36 08 334 & 36 05 903· fax 36 43 285

Προώθηση-Διάθεση Βιβλίων «Gutenberg ΕΠΕ» καί Άλλων Ήκδόσεων

Χαριλάου Τρικούπη 99, 114 73 Άθήνα ☎ 36 43 511-15· fax 36 29 402

Βιβλιοπωλεῖο «Gutenberg»

Σόλωνος 103, 106 78 Άθήνα ☎ 36 00 798· fax 36 00 127

Άπαγορεύεται ἡ μερική ἢ ὀλική ἀναδημοσίευση τοῦ ἔργου αὐτοῦ
καθῶς καί ἡ ἀναπαραγωγή του μέ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέσο χωρίς σχετική ἄδεια τοῦ ἐκδότη

Printed in Greece

All Rights Reserved

«GUTENBERG» UNIVERSITY BOOKS

99, Har. Trikoupi str., GR-114 73 Athens ☎ 36 08 334 & 36 05 903· fax 36 43 285

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Είσαγωγικό Σχόλιο
Είσαγωγή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καί Πολιτική Κατάσταση
τῆς Ἀλβανίας κατά τό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰώνα 31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ Πρώιμη Περίοδος τῆς Διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ. Ὁ
Πρῶτος Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου 92

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἡ Ἠπειρος στό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰώνα 135

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ἡ Συγκρότηση τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων 144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ὁ Δεύτερος Πόλεμος τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ ἐναντίον
τοῦ Σουλτάνου 174

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Τό Πασαλίκι τῆς Σκόδρας ὑπό τή Διοίκηση τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ 188

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ἡ Ἀνάπτυξη τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων 203

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Ἡ Ὀλοκληρωτική Κατάκτηση τῆς Νοτίου Ἀλβανίας
ἀπό τόν Ἀλή Πασά 255

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καὶ Πολιτική Δομὴ τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων	273
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ἡ Σύγκρουση τοῦ Ἀλή Πασᾶ μέ τόν Σουλτάνο	317
--	-----

Ἐπίλογος	355
----------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	367
-----------	-----

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. Ἀρχειακές Πηγές	431
II. Δημοσιευμένες Πηγές	432
III. Βιβλιογραφία - Ἀρθρογραφία	436

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ κ. ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ ΑΡΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ γίνεται προσιτό στό εϋρύτερο έλληνικό κοινό τριάντα όλόκληρα χρόνια μετά τή δημοσίευσή του από τίς έκδόσεις τής 'Ακαδημίας 'Επιστημῶν τής Μόσχας (1963). Εἶναι περίεργο τό γεγονός ότι ή έλληνική βιβλιαγορά, πού επί δεκαετίες ἦταν πρόθυμη νά εκδίδει σοβιετικά μελετήματα, δέν ενδιαφέρθηκε γι' αυτό τό βιβλίό. 'Αντίθετα, άλλες μικρότερες μελέτες τοῦ ίδίου συγγραφέα γιά ζητήματα τῶν έλληνο-ρωσικῶν σχέσεων εἶδαν κατά καιρούς τό φῶς τής δημοσιότητας σέ έλληνικά περιοδικά κυρίως.

Ὡστόσο τό ἔργο δέν ἦταν έντελῶς άγνωστο στό ειδικευμένο έλληνικό κοινό πού, βεβαίως, δέν εἶχε πρόσβαση στό ρωσικό πρωτότυπο. Μιά πρόχειρα δακτυλογραφημένη μετάφραση κυκλοφοροῦσε άνεπισήμως, σέ πολυγραφημένα αρχικῶς, καί κατέπιν σέ φωτοτυπημένα αντίγραφα, ή όποία επέτρεπε μία πρώτη καλή έπαφή μέ τό ἔργο. 'Εγώ προσωπικῶς έπληροφόρηθηκα τήν ὕπαρξη αὐτῆς τής άνώνυμης μετάφρασης καί τή συμβουλεύτηκα έπωφελῶς στή βιβλιοθήκη τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν 'Ερευνῶν τοῦ 'Εθνικοῦ 'Ιδρύματος 'Ερευνῶν, τό 1987, όταν αναζητοῦσα στίς δελτιοθῆκες της βιβλιογραφικά βοηθήματα γιά τίς 'Ηπειρωτικές ἔρευνές μου.

Στό αντίτυπο τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν 'Ερευνῶν δέν φαίνεται ή πηγή προέλευσης τής μετάφρασης, οὔτε τό όνομα τοῦ μεταφραστή καί ό χρόνος κυκλοφορίας της. Εἶναι ὅμως προφανές ότι τό ἔγχείρημα προέρχεται από κάποια δημόσια ὕ-

πηρεσία, τό 'Υπουργεῖο 'Εξωτερικῶν ἴσως, καί πρέπει νά ἔχει γίνει στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, γιατί καί ἡ παραδοσιακή καθαρεύουσα καί ἡ χρήση πολυγράφου καί ὄχι φωτοαντιγράφων παραπέμπει στά χρόνια 1965 περίπου.

'Η πρώτη αὐτή μετάφραση εἶναι ἔργο ρωσομαθοῦς, προφανῶς, μεταφραστῆ, ἀλλά ὄχι ἱστορικοῦ. Αὐτός πρέπει νά εἶναι ὁ λόγος πού τό κείμενο εἶναι διάσπαρτο ἀπό ἀκυριολεξίες, νοηματικές παρανοήσεις, παραμορφώσεις ὀνομάτων, προσώπων καί τόπων, οἱ ὁποῖες αὐξάνονται ἀκόμη περισσότερο ἀπό τά λάθη τῆς γραφομηχανῆς, τά ὁποῖα ἴσως δέν μπόρεσε, ἢ δέν ἦταν σέ θέση, νά ἐλέγξει ὁ μεταφραστής. Πολύ δύσχρηστη εἶναι ἐπίσης ἡ παράθεση τῶν ὑποσημειώσεων τῆς μετάφρασης, οἱ ὁποῖες ἔχουν γίνει μέ ἓνα μοναδικά περίπλοκο τρόπο, πού κάνει βασανιστική τήν ἀνάγνωση αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ βιβλίου.

'Ημι-γνωστό λοιπόν, καί ταυτοχρόνως ἀπρόσιτο στό μέσο ἀναγνώστη, ὅπωςδήποτε δυσπρόσιτο καί δύσχρηστο ἀκόμη καί γιά τόν ἄμεσα ἐνδιαφερόμενο ἐρευνητή, τό βιβλίο αὐτό κρίθηκε ὅτι θά ἦταν χρήσιμο νά ἐνταχθεῖ στό κανονικό βιβλιομπόριο μέ μιά νέα μετάφραση, φυσικά στή δημοτική, ἔργο πού ἀνέλαβε καί ἔφερε σέ περᾶς ἡ ρωσομαθῆς νέα ἱστορικός δις 'Αντωνία Διάλλα.

'Η μετάφραστρια ἐπωφελήθηκε βεβαίως ἀπό τήν προϋπάρχουσα «γραφειοκρατική» μετάφραση, ἔδωσε ὅμως πρωτότυπες λύσεις σέ πάρα πολλά δύσκολα σημεία, καί κυρίως διαμόρφωσε ἓνα ἰδιαίτερο μεταφραστικό ὕφος, κάτι πού ἀποτελεῖ, πιστεύω, σοβαρή προσφορά στήν ἀνεπεξέργαστη ἀκόμη ρωσοελληνική μεταφραστική γλώσσα. Καί αὐτό, πέρα ἀπό τά πραγματολογικά ἱστοριογραφικά προβλήματα πού ἔθετε τό ἔργο καί τά ὁποῖα ἔπρεπε νά ἐξομαλυνθοῦν γιά τό ἑλληνικό ἀναγνωστικό κοινό. Τοπωνύμια, ὀνόματα προσώπων, ὀρολογία καί θεσμοί, παραθέματα πού εἶχαν περάσει στό ρωσικό κείμενο ἀπό ποικίλες πηγές, ἑλληνικές, τουρκικές, γαλλικές κ.ἄ., ἔπρεπε ὄχι ἀπλῶς νά ἐξελληνισθοῦν, ἀλλά νά ἀποδοθοῦν μέ ἀκρίβεια καί, ὅταν αὐτό ἦταν ἐφικτό, μέ τόν τρόπο πού καί ἄλλοτε εἶχαν ἀποδοθεῖ.

'Η ἰδέα τῆς νέας ἔκδοσης προέκυψε καί ὠρίμασε μέσα στίς

ἀκόλουθες συνθήκες: Στο Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν ἔχουμε ἀναλάβει καί προετοιμάζουμε τήν ἔκδοση τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, πού ἐλπίζω πολύ σύντομα νά κυκλοφορήσει ὁ πρῶτος ἀπό τούς τρεῖς ἢ τέσσερις συνολικά τόμους. Ταυτοχρόνως διεξάγουμε μιά σειρά ἀπό ἔρευνες σχετικές μέ τόν Ἡπειρωτικό χῶρο στά χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, πού ἔχουν ἀρχίσει νά ὀλοκληρώνονται καί νά παίρνουν τή δημοσιεύσιμη μορφή τους. Στο πλαίσιο αὐτό τῶν Ἡπειρωτικῶν μελετῶν θεωρήσαμε ὅτι τό βιβλίο τοῦ κ. Γκριγκόρι Ἄρς θά ἦταν ἕνα ἄριστο βοήθημα, γιατί θά μᾶς ἔκανε κοινωνούς τῶν ιδεῶν τῆς σοβιετικῆς ιστοριογραφίας, καί ιδιαίτερα τοῦ τρόπου πού οἱ Σοβιετικοί ιστορικοί τοῦ Ἰνστιτούτου Βαλκανιολογίας τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μόσχας κατανοοῦσαν τήν κρίση τῶν θεσμῶν τῆς περιφερειακῆς ἐξουσίας καί διοίκησης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτή ἡ μετάφραση θά μᾶς ἔφερνε ἐπίσης σέ ἐπαφή μέ τό οὐσιαστικῶς ἀπρόσιτο τότε γιά τούς δυτικούς ἐρευνητές ρωσικό ἀρχεῖο, κάτι πού ἀποτελοῦσε καί ἀποτελεῖ ἀκόμη ἕνα σοβαρό κενό στήν ιστοριογραφική μας ἐνημέρωση. Γι' αὐτό μάλιστα ζητήσαμε ἀπό τόν κ. Ἄρς νά προσθεῖ ὑλικό ἀπό τά ρωσικά ἀρχεῖα, κάτι πού τό ἔκανε εὐχαριστῶς, μέ ἀποτέλεσμα νά ἔχει ἐμπλουτισθεῖ ἡ παρούσα ἔκδοση μέ ἕνα παράρτημα σπάνιας ἀξίας ιστορικῶν τεκμηρίων.

Ἡ σημασία ὅμως τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Ἄρς δέν ἐξαντλεῖται σ' αὐτή τήν πρώτη διάσταση γνωριμίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ μέ τή σοβιετική ιστοριογραφία καί τόν ρωσικό ἀρχεῖο πλοῦτο. Ὁ συγγραφέας προσφέρει ἕνα ἔργο πού ἀπαντᾶ, ἀφενός μὲν σέ ἕνα θεωρητικό ζητούμενο (κρίση τοῦ ὀθωμανικοῦ κρατικοῦ σχηματισμοῦ καί σχέση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας μέ τήν περιφέρεια), ἀφετέρου δέ σέ ἐπιμέρους προβλήματα τῆς ἐθνικῆς ιστορίας δύο γειτονικῶν χωρῶν, τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας. Τό ἐγχείρημα δέν ἦταν εὐκόλο, καί, ἴσως, ὅσοι δέν πέρασαν ποτέ στή ζωή τους ἀνάμεσα ἀπό τίς συμπληγάδες τῆς ἐρευνητικῆς ἐντιμότητος, τῆς ιδεολογικῆς ἐμπλοκῆς καί τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κρατικῆς πολιτικῆς, δέν θά μπορέσουν ποτέ νά καταλάβουν τόν κατορθωματικό χαρακτή-

ρα τέτοιων ιστοριογραφικῶν προσεγγίσεων. Καί τό μὲν θεωρητικό ζητούμενο, καί ὅ,τι εἶχε σχέση μέ τήν ἐσωτερική κρίση τῆς ὕστερης Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας γενικότερα, φαίνεται ὅτι εὐκόλα μπορούσε νά ἀπαντηθεῖ. Ἴσως μάλιστα δέν προκαλοῦσε κανενός εἶδους ἰδεολογική ἐνόχληση στό συγγραφέα του. Ἀντίθετα, ἡ διαπραγμάτευση προβλημάτων πού εἶχαν σχέση μέ τήν ἐθνική ἱστορία τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας χωριστά, ἀλλά καί ἀπό κοινού, δημιουργοῦσε πολύ περιπλοκότερα προβλήματα.

Πράγματι, ἡ κυρίαρχη θέση τῆς σοβιετικῆς ιστοριογραφίας γιά τά ζητήματα ἱστορίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στά τέλη τοῦ 18ου καί τίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι σαφῆς καί γενικά ἀποδεκτή, ὅχι μόνο στό ἐσωτερικό τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ἀλλά καί ἀπό τό σύνολο τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας τῶν Βαλκανικῶν Σοσιαλιστικῶν, τότε, χωρῶν. Σέ ἄκρα συμπύκνωση θά μπορούσαμε νά διατυπώσουμε αὐτή τή θέση ὡς ἐξῆς: Ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία αὐτή τήν ἐποχή διέρχεται μιά φάση κατάρρευσης, ἡ ὁποία ὀφείλεται στήν ἀναντιστοιχία τοῦ θεσμικοῦ καί πολιτιστικοῦ πλαισίου τῆς χώρας καί στήν ἀναπτυξη τῶν νέων παραγωγικῶν δυνάμεων στή δυτική Εὐρώπη γενικῶς, ἀλλά καί ἐνμέρει στήν ἴδια τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Προφανῆς ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς κατάρρευσης εἶναι ἡ ἀγκύλωση καί ἡ παρακμή τοῦ σουλτανικοῦ θεσμοῦ καί τῶν κεντρικῶν κρατικῶν λειτουργιῶν καί ἡ γενικευμένη περιφερειακή ἀνυπακοή. Σ' αὐτή τή φάση τῆς «φεουδαλικῆς», ὅπως τή χαρακτήρισαν, «ἀναρχίας», ἐμφανίζονται ὀρισμένοι τοπικοί ἡγεμόνες οἱ ὁποῖοι παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στόν παρακμάζοντα σουλτανικό συγκεντρωτισμό καί τή «φεουδαλική» ἀποδιοργάνωση τῆς Αὐτοκρατορίας, καί οἱ ὁποῖοι, ἐκτός τῆς ὀθωμανικῆς τους συνείδησης, καλλιεργοῦν συχνά καί μιά νέα «περιφερειακή» ταυτότητα, πού ἄλλοτε μέ καθαρό καί ἄλλοτε μέ κρυμμένο τρόπο φαίνεται νά ἐκφράζει ἐθνοτικές ἀφυπνίσεις τῶν ἐνλόγω περιφερειακῶν κοινωνιῶν καί λαῶν.

Ἡ περίπτωση τῶν πασάδων τῆς Σκόδρας καί τῶν Ἰωαννίνων, Μουσταφᾶ πασᾶ Μπουσατλή καί Ἀλῆ πασᾶ Τεπελενλή ἀντιστοίχως, ἀποτελεῖ τό τοπικό παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀντι-

παράθεσης, ὅπου, ἐκτός ἀπό τή σουλτανική πίεση τήν ὁποία εἶναι ὑποχρεωμένοι, ἔτσι κι ἄλλιῶς, νά ἀντιμετωπίζουν γιά νά στερεώσουν τή θέση τους στό περιφερειακό σύστημα ἐξουσίας τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπιδίδονται σέ καταδίωξη καί ὑποταγή κατωτέρων ἀξιωματούχων (πασάδων, ἀγάδων κλπ.) καί ἄλλων δυσήνιων ὁμάδων, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ Ἄλῃ πασᾶ οἱ Μουσουλμάνοι Τσάμηδες καί οἱ Χριστιανοί Σουλιῶτες, γιά νά περιοριστοῦμε σέ μερικά πολύ γνωστά παραδείγματα. Σάν ἀκραία συνέπεια τοῦ θεμελιακοῦ αὐτοῦ σχήματος τῆς σοβιετικῆς ἱστοριογραφίας, θά ἔλεγε κανεῖς ὅτι ἀναδεικνύεται μιά νέα ἱστορική κατηγορία, οἱ «ἐθνοτικοί πασάδες» (ὁ χαρακτηρισμός καί τά εἰσαγωγικά δικά μου), πού ἀνάμεσα στή σουλτανική βία καί τή φεουδαλική ἀναρχία ἀποτελοῦν τούς προστάτους τῶν ἐθνικῶν κρατῶν – ἓνα σχῆμα πού καί ἡ ἀπλή κριτική του ξεπερνάει τά ὅρια καί τίς προθέσεις τῆς παρούσας σύντομης εἰσαγωγῆς.

Ἄλλά καί στό πρόβλημα τῆς ταυτόχρονης ἱστορίας δύο (κατοπινῶν) ἐθνικῶν κρατῶν τό ἔργο τοῦ συγγραφέα δέν ἦταν εὐχερές. Ἡ συνάφεια τῶν δύο ἐθνικῶν ἱστορικῶν παραδόσεων, ἡ κοινή πορεία μεγάλου τμήματος τῶν δύο λαῶν στή νεότερη ἱστορία τους, ἡ ὀρθόδοξη συνείδηση πρῶτα καί ἡ ἑλληνο-ορθόδοξη ἀργότερα, καί, γενικότερα, ἡ διάχυση σ' ἓνα ἐνιαῖο γεωγραφικό χῶρο τῶν δύο ἐθνοπολιτισμικῶν ὁμάδων, Ἑλλήνων καί Ἀλβανῶν, ἀποτελοῦν δυστυχῶς ἐμπόδιο γιά μιά κοινή ἱστορική ἀφήγηση καί ὄχι εὐνοϊκή συνθήκη, ὅπως θά μπορούσε καλοπροαίρετα νά νομίσει κανεῖς.

Καί τή δυσκολία αὐτή ὅμως ὁ συγγραφέας τήν ξεπέρασε μέ ἐπιτυχία. Ὁ λόγος του διακρίνεται ἀπό μιά ἠπιότητα, εἶναι στοχαστικός καί θέλει νά κατανοήσῃ αὐτό πού συνέβη καί νά τό μεταβιβάσῃ στόν ἀναγνώστη. Ἴσως ὅμως καί οἱ ιδιόμορφες πολιτικές ἐνδο-σοσιαλιστικές σχέσεις τῆς Ρωσίας μέ τήν Ἀλβανία νά μὴν εἶναι ἄσχετες μέ αὐτή τήν ἱστοριογραφική νηφαλιότητά του. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς ἑλληνο-σοβιετικές σχέσεις.

Στά πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ἡ ἀλβανο-σοβιετική ρῆξη εἶναι μιά νέα πραγματικότητα στό σοσιαλιστικό στρατόπεδο, ἐνῶ τήν ἴδια ἐποχὴ ἡ πολιτική τῆς «συνύπαρξης»

φέρει στήν ἐπιφάνεια τίς πρῶτες βαλκανικές πρωτοβουλίες συμφιλίωσης καί συνεργασίας, πού στηρίχτηκαν κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους στή δράση τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας καί γενικότερα τῶν διανοούμενων καί τῶν καλλιτεχνῶν, εἰδικότερα μάλιστα στή δράση τῆς κοινότητας τῶν ἱστορικῶν. Σ' αὐτό τό συναινετικό πνευματικό κλίμα νομίζω ὅτι ἐγγράφεται τό ἔργο τοῦ κ. Γκριγκόρι Ἄρς, τό ὁποῖο, χωρίς νά χάσει τίποτα ἀπό τίς ἰδεολογικές ἐπιλογές τοῦ συγγραφέα ἢ τίς καθαυτό ἐρευνητικές ἱστοριογραφικές ἀπαιτήσεις τοῦ ἔργου, μπόρεσε νά ξεπεράσει τίς δυσκολίες μιᾶς ἰδιότυπης διπλῆς εὐθύνης, τόσο ἀπέναντι στήν ἐλληνική ὅσο κι ἀπέναντι στήν ἀλβανική ἐθνική ἱστορία.

Εἶναι νομίζω μιά σπάνια περίπτωση ὅπου ἕνας ἐκπρόσωπος μιᾶς στρατευμένης ἱστοριογραφικῆς σχολῆς μελετᾷ ταυτόχρονα προβλήματα ἐθνικῆς ἀνάπτυξης δύο γειτονικῶν, ἀλλά καί ταυτόχρονα διαπλεκόμενων λαῶν, χωρίς νά εἶναι εὐκολο νά τοῦ ἀποδοθεῖ μομφή μεροληπτικότητας, ὄχι μόνο ἀπό τίς συνήθως ἀποκλίνουσες ἐθνικές ἱστοριογραφικές σχολές, ἀλλά καί ἀπό τίς ἐντός τῶν ἐθνικῶν σχολῶν ποικίλες ἱστοριογραφικές πειθαρχίες.

Βέβαια οἱ συναινετικές συνθήκες ἔχουν τά ὅριά τους. Ἡ ἐλληνική πλευρά ἀπάντησε μέ μία καχύποπτη ὑπηρεσιακή μετάφραση, ἡ δέ ἀλβανική μέ μιά ὀριακή ἀποσιώπηση τοῦ ἔργου.

Ἡ σημερινή ἔκδοση ἄς θεωρηθεῖ ὡς μιά πράξη ἀποκατάστασης τῆς ἐλληνικῆς ὀφειλῆς στό φίλο ἱστορικό, ὡς μιά στιγμή διακοπῆς τῆς σιωπῆς πού ἐπὶ 30 χρόνια ἀπλώθηκε πάνω ἀπό ἕνα πολύτιμο ἱστορικό πόνημα.

Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν
Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε.
Ἰούνιος 1994

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ε Ι Σ Α Ι Γ Ω Γ Η

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ είναι μιά από τις λιγότερο μελετημένες σελίδες της ιστορίας. Η ρωσική ιστοριογραφία, πού μελέτησε τις περιπτώσεις της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας, ελάχιστα ασχολήθηκε με την Άλβανία και την Ελλάδα. Το αρχειακό υλικό πού υπάρχει στην πρώην Σοβιετική Ένωση δέν έχει αξιοποιηθεί από τούς έρευνητές στό σύνολό του.

Καί όμως, ή μελέτη της ιστορίας αυτών των χωρών παρουσιάζει μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον. Οί οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις των διαφόρων περιοχών της Βαλκανικής κατά την περίοδο αυτή είναι αλληλένδετες. Χωρίς σαφή γνώση του τί συνέβη στό δυτικό μέρος της Χερσονήσου είναι αδύνατο νά καθορίσει κανείς έπακριβώς τά πολιτικά γεγονότα σέ άλλες περιοχές της. Φυσικά ισχύει και τό αντίστροφο. Αυτό αποδεικνύουν γεγονότα πανβαλκανικής σημασίας, όπως ή εξέγερση τοῦ 1804 στή Σερβία, ή έλληνική έθνικο-απελευθερωτική εξέγερση τοῦ 1821 κ.ά.

Η παρούσα εργασία εξετάζει την ιστορία δύο ήμιανεξαρτήτων δυτικο-βαλκανικῶν πασαλικίων της Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας κατά τόν φθίνοντα 18ο - αρχόμενο 19ο αιώνα: τοῦ πασαλικίου της Σκόδρας, τή διακυβέρνηση τοῦ ὁποίου κρατούσε στά χέρια της ή οἰκογένεια τῶν Μπουσατλήδων, καί τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων, μέ κυβερνήτη τόν Ἀλή πασά Τεπελενλή. Ἐστιάζει τό ενδιαφέρον της στή μελέτη της ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως καί σχέσεως της ιστορίας τῶν δύο πασαλικίων, γεγονός πού ἐπιτρέπει τήν ἀνάλυση της πολιτικῆς ιστορίας της

Ἰαλβανίας κατά τό διάστημα τοῦτο. Ἡ ἐξέταση τῶν δυτικο-βαλκανικῶν πασαλικίων ἔχει πρωταρχική σημασία γιά τή διερεύνηση τοῦ παρελθόντος τῆς Ἰαλβανίας. Τά ἐνλόγω πασαλίκια συγκροτοῦνται ὡς φεουδαλική ἰδιοκτησία ἀλβανικῶν οἰκογενειῶν. Γιά πολλές δεκαετίες ἡ χώρα εἶναι ὑπεξούσια τῶν κυβερνητῶν τῆς Σκόδρας καί τῶν Ἰωαννίνων. Τέλος, γίνεται τό κυρίως πεδίο διαμάχης καί ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ αὐτῶν.

Θά πρέπει, ἐντούτοις, νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἰαλβανίας, ἀπό τή μιά μεριά, κι ἐκείνη τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Σκόδρας, ἀπό τήν ἄλλη, δέν εἶναι ἕνα καί τό αὐτό. Τά πασαλίκια καταλαμβάνουν ἐδάφη γειτονικῶν χωρῶν, περισσότερο τῆς Ἑλλάδας καί λιγότερο τῆς Γιουγκοσλαβίας. Ἡ ἱστορία τῶν Ἰωαννίνων εἶναι πολύ στενά συνδεδεμένη μέ τήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, καί κυρίως τῆς Ἡπείρου, ὡς ἐδαφικοῦ πυρήνα τοῦ πασαλικίου μέ πρωτεύουσα τὰ Γιάννενα. Ὁ Ἀλή πασάς ἐπιχειρεῖ νά ὑποδουλώσει τή Νότιο Ἰαλβανία καί ταυτόχρονα θέλει νά ἐδραιώσῃ τήν ἐξουσία του στήν Ἡπειρο. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων εἶναι συνάμα καί ἱστορία τῆς Ἰαλβανίας καί τῆς Ἡπείρου.

Ἐπίσης, ἡ μελέτη τῶν δυτικο-βαλκανικῶν πασαλικίων εἶναι ἐνδιαφέρουσα τόσο ἀπό τήν ὀπτική τῆς διαδικασίας ἀποσύνθεσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσο καί ἀπό αὐτή του ἐλάχιστα μελετημένου ζητήματος, τῶν ἀντιπαραθέσεων καί ἀνταγωνισμῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στήν περιοχή.

Βασική πηγή τῆς ἐργασίας εἶναι τό ἀνέκδοτο ἀρχεῖακό ὑλικό τοῦ Ἀρχείου Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Ρωσίας. Ὡς πρός τή φύση τους, αὐτά τά τεκμήρια διακρίνονται σέ τρεῖς ὁμάδες.

Πρῶτον, εἶναι οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων προξένων καί ἄλλων πολιτικῶν παραγόντων πού βρίσκονται στά Βαλκάνια καί τήν περιοχή τῆς Ἀδριατικῆς κατά τήν ἐξεταζόμενη περίοδο. Ἡ πιό συστηματική πηγή γιά τή μελέτη μας εἶναι οἱ προξενικές ἐκθέσεις ἀπό τήν Κέρκυρα τοῦ Λ. Μπενάκη καί τοῦ Σ. Παπαδόπουλου (1875-1821).¹ Αὐτές φωτίζουν, ἰδιαίτερα κατά τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1787-1791, τήν κατάσταση τόσο στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας ὅσο καί τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ ὑπόλοιπες ἀναφέρονται σέ περιορισμένες περιοχές. Πληροφορίες γιά τήν

ἀρχική περίοδο διακυβερνήσεως τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Μπουσατ-
λῆ καί γιά τόν πρῶτο πόλεμο πού διεξῆγε ἐναντίον τοῦ σουλ-
τάνου (1787) ἐνυπάρχουν στίς ἐκθέσεις τῶν προξένων Α. Παλ-
λαδοκλῆ ἀπό τό Κάταρο (Κότορ), Γ. Πρωτοψάλτη ἀπό τήν
Ἄγκονα, Σ. Βαρούχα ἀπό τήν Τεργέστη, Α. Γκλιούκα ἀπό τό
Ἄοτράντο κ.ἄ. Ὁ δεύτερος πόλεμος τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἐνα-
ντίον τοῦ σουλτάνου (1793) καί τά τελευταῖα χρόνια τῆς ἀρχῆς
του φωτίζονται πιά ὀλοκληρωμένα στίς ἐκθέσεις τοῦ Ρώσου γε-
νικοῦ προξένου στή Ραγούζα (Ντουμπρόβνικ) Α. Τζίκα. Κα-
λύπτουν τά χρόνια 1789 ἕως 1799. Αὐτές διαφέρουν ἀπό τίς ἄλ-
λες προξενικές ἐκθέσεις ὡς πρός τή διάθεση τοῦ συντάκτη νά
τηρήσει αὐστηρή χρονολογική ἀκρίβεια καί τήν προσπάθειά
του νά ἐρμηνεύσει τά γεγονότα πού περιγράφει.

Οἱ ἐκθέσεις τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ρωσίας στήν Ἄλβα-
νία καί τή Χειμάρρα, Π. Μπισίλη, πού καλύπτουν τή χρονική
περίοδο 1785-1787, ἀναφέρονται στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων.
Στό ἴδιο ἀναφέρονται καί οἱ προξενικές ἐκθέσεις τοῦ Ι. Βλασό-
πουλου ἀπό τήν Πρέβεζα γιά τά χρόνια 1804-1807, τοῦ Γ.
Φλώρη² ἀπό τήν Ἄρτα γιά τά 1804-1806, τοῦ Ζ. Μπισίλη ἀπό
τήν Αὐλώνα γιά τά 1806-1807. Οἱ τελευταῖες ἔχουν μεγάλη ἀξία
ἐπειδή ὁ συγγραφέας τους εἶναι ὁ πρῶτος ξένος πρόξενος στήν
Αὐλώνα (Ν. Ἄλβανία) καί ὁ μοναδικός ξένος πού βρίσκεται
αὐτή τήν ἐποχή ταυτόχρονα καί στή Νότιο καί στή Βόρειο Ἄλ-
βανία.

Γενικά, οἱ ἐκθέσεις τῶν προξένων καί ἄλλων ἐντεταλμένων
τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως στά Βαλκάνια³ εἶναι πηγές πρώτης
τάξεως. Οἱ συγγραφεῖς τους εἶναι κυρίως ἄλβανικῆς ἢ ἐλληνι-
κῆς καταγωγῆς, γνωρίζουν τίς πιά συνηθισμένες βαλκανικές
γλῶσσες,⁴ διαθέτουν εὐρύ δίκτυο σχέσεων σέ τοπικό ἐπίπεδο.

Τή δεύτερη ὁμάδα ἀπαρτίζουν οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων ἀπε-
σταλμένων στήν Κωνσταντινούπολη, πού, ἀπό τήν ὀπτική τῆς
μελέτης τῶν σχέσεων μεταξύ τῆς Πύλης καί τῶν κυβερνητῶν
τῶν δύο πασαλικίων, εἶναι πολύ σημαντικές. Ἐπίσης δίνουν
πάρα πολλές πληροφορίες γιά τά ἐσωτερικά πολιτικά γεγονότα
τῆς Ἄλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας. Συνοδεύονται, πολλές φορές,
ἀπό συνημμένα δελτία ἐσωτερικῶν εἰδήσεων (πού ἀφοροῦν τήν

Ὁθωμανική Αὐτοκρατορία), τὰ ὁποῖα συντάσσονταν βάσει πληροφοριῶν πού συνέλεγαν οἱ ὑπάλληλοι τῆς πρεσβείας ἀπό διάφορα κανάλια. Οἱ ἐκθέσεις πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ στήν παρούσα ἐργασία καλύπτουν τήν περίοδο ἀπό τό 1775 ἕως τό 1821. Φυσικά ἐκπίπτουν οἱ περίοδοι τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων τοῦ 1787-1791 καί 1806-1812. Τό κενό πού ἀφήνει ὁ πρῶτος πόλεμος καλύπτουν, ἕως ἓνα σημεῖο, οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων διπλωματῶν ἀπό τή Νάπολη, τή Βενετία, τήν Αὐστρία. Ἐνμέρει, οἱ πληροφορίες πού παρέχονται ἐδῶ εἶναι αὐτές πού οἱ κυβερνήσεις τῶν ἐνλόγω κρατῶν μάθαιναν ἀπό τοὺς ἀντιπροσώπους τους στήν Πύλη καί τίς μετέδιδαν στοὺς Ρώσους διπλωμάτες. Γενικά, οἱ ἐκθέσεις τῶν προξένων καί τῶν πρέσβευκ φωτίζουν, ἂν καί μέ ἄνισο τρόπο, τήν πολιτική ἱστορία τῶν δύο πασαλικίων ἀπό τό 1775 ἕως τό 1821.

Στήν τρίτη κατηγορία ἀνήκουν οἱ περιγραφαί τῆς Ἀλβανίας καί οἱ σημειώσεις τῶν Ρώσων διπλωματῶν γιά τοὺς Ἀλβανούς φεουδάρχες διοικητές (κυρίως γιά τόν Ἀλή πασά). Μεταξύ αὐτῶν ξεχωρίζουν ἡ «Περιγραφή τῆς Ἀλβανίας»,⁵ «Περιγραφή τῆς Γαιοκτησίας τοῦ Βαλῆ τῆς Ρούμελης ἢ τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας» καί «Περιγραφή τῆς Γαιοκτησίας τοῦ Πασᾶ τοῦ Μπερατίου»,⁶ «Πληροφορίες σχετικές μέ τίς Ἐπαρχίες τῆς Ἀλβανίας»,⁷ «Πληροφορίες» (ἀναφέρεται στόν Μαχμούτ πασά),⁸ «Λεπτομέρειες προκειμένου νά καταστεῖ Γνωστός ὁ Ἀλή Πασά»,⁹ «Τεκμηριωμένη Πραγματεία γιά τήν Παρούσα Κατάσταση Πραγμάτων στήν Ἠπειρο καί γιά τή Συμπεριφορά τοῦ Ἀλή Πασᾶ πρός Ἐμᾶς καί τήν Αὐλή του»,¹⁰ «Σημείωση γιά τόν Ἀλή Πασά»,¹¹ «Πληροφορίες γιά τόν Ἀλή Πασά».¹² Ὅλα αὐτά τά τεκμήρια εἶναι ἐξαιρετικά χρήσιμα γιά τήν ἀντιπαραβολή καί συμπλήρωση τῶν δημοσιευμένων περιγραφῶν τῆς Ἀλβανίας καί τῶν πασαλικίων τῆς Σκόδρας καί τῶν Ἰωαννίνων.

Ὅσον ἀφορᾷ τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1787-1791 καί τίς σχέσεις τοῦ Ἀλή πασᾶ μέ τή Ρωσία, πολύτιμο ὑλικό βρῖσκεται στό Κεντρικό Κρατικό Ἀρχεῖο Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ. Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι, γενικά, τό ἀρχεῖακό ὑλικό πού ἀφορᾷ τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων εἶναι πῶς πλούσιο ἀπό αὐτό τῆς Σκόδρας.

Οί δημοσιευμένες πηγές, καί κυρίως τά περιηγητικά κείμενα, συμπληρώνουν τό υλικό πού χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας τῆς παρούσας μελέτης. Μεγάλη ἐπίδραση στήν ἱστορική βιβλιογραφία ἄσκησε τό ἔργο τοῦ Rouquerville. Γιατρός ὡς πρός τή μόρφωση, ὁ Rouquerville ἔζησε στά Γιάννενα γιά ἔννεα χρόνια (1806-1815) μέ τήν ἰδιότητα τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Γαλλίας. Ὃταν ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του δημοσίευσε δύο ὀγκώδεις ἐργασίες, τό Ταξίδι ἀνά τήν Ἑλλάδα¹³ καί τήν Ἱστορία τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος,¹⁴ πού ἀπαρτίζουν καί οἱ δύο μαζί δέκα τόμους. Μέχρι σήμερα ἀκόμη τό ἔργο αὐτό διατηρεῖ τήν ἀξία του γιά τή μελέτη τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἀρχαίας καί νεότερης ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καί τῶν τοπωνυμιῶν τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας. Μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Rouquerville τό ἀφιερώνει στήν πορεία ἀναστροφῆς τοῦ Ἀλή πασᾶ στήν ἐξουσία. Ὃ συγγραφέας δέν δίνει τήν ἱστορία τῆς Ἀλβανίας, καί μάλιστα, ἀντίθετα ἀπό τήν ὀνομασία, οὔτε τήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, ἀλλά τήν ἱστορία ἑνός ἀνθρώπου, τόν ὁποῖο παρουσιάζει σάν κάποιο ὑπερφυσικό ἐγκληματία πού διαπράττει τό ἕνα τερατούργημα μετά τό ἄλλο. Ἡ ἀντίληψη πού γεννᾶται στόν ἀναγνώστη γιά τόν Ἀλή πασά εὔστοχα διατυπώθηκε ἀπό ἕνα Γάλλο ἱστορικό: «Αὐτό ἦταν τέρας. Ὑπουργός καί σκληρός, ὄλους τούς προδίδει καί χύνει ποτάμια αἵματος. Διαβάζοντας τό βιβλίό γεννᾶται τό αἶσθημα τοῦ τρόμου».¹⁵ Δέν εἶναι τῆς παρούσης νά ὑπερασπίσει κανεῖς τόν Ἀλή πασά ἢ νά τόν κατηγορήσει μαζί μέ τόν Rouquerville. Τό ζητούμενο εἶναι νά δοθεῖ ὀλόπλευρη ἐκτίμηση τῆς δράσης του μετά ἀπό προσεκτική μελέτη. Ἐντούτοις, δέν θά ἦταν πάρεργο νά ἀποτιμήσουμε τό ἔργο τοῦ Rouquerville, ἀφοῦ στό παρελθόν, ἀλλά καί σήμερα, θεωρεῖται ἀπό μερικούς ἱστορικούς ἢ μεγαλύτερη αὐθεντία γιά τή μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου καί τῆς Ἀλβανίας. Ἡ Ἱστορία τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος εἶναι δυνατό νά καταταχθεῖ στή βιβλιογραφία ἀλλά καί στίς πηγές. Παρουσιάζει ὅμως, καί ἀπό τή μιά καί ἀπό τήν ἄλλη ὀπτική, προβλήματα. Ὃ συγγραφέας δέν δηλώνει τίς πηγές τῶν πληροφοριῶν του, περιφρονητικά ἀντιμετωπίζει τίς χρονολογίες καί, σέ μερικά σημεία, ἢ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων δέν εἶναι ἀρκετά σα-

φής. Ἡ ἐμπάθεια τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἀποδυναμώνει περισσότερο ἀπ' ὅλα τὸ ἔργο. Τοῦ ἐπιρροί- πτει ὅλες τίς θανάσιμες ἁμαρτίες, ἐνῶ, ἀναφερόμενος σέ ἄλ- λους Ἄλβανούς φεουδάρχες, ἀντιπάλους τοῦ Ἄλῃ, τούς περι- γράφει θετικά. Χαρακτηρίζει τόν Ἄλῃ πασά τοῦ Ἀργυροκά- στρου «ἀξιοσέβαστο ἄνθρωπο», τόν Σελίμ πασά Κόκα «μεγα- λόψυχο», ἡ περίοδος διακυβερνήσεως τοῦ ὁποίου ἦταν ἡμέρες «εὐσπλαχνίας καί ἡσυχίας». Ὁ Ἰμπραήμ πασάς τοῦ Μπερα- τίου φιγουράρει ὡς «πράος, μειλίχιος κύριος», ὁ Ὁμέρ μπέης Βρυώνης σάν «ἰπλότης» πού ὑπερασπίζεται τόν ἐχθρό του τόν Ἰμπραήμ πασά ἀπό τίς μηχανορραφίες τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννί- νων. Ζωγραφίζοντας τόν Ἄλῃ πασά σάν εἰδεχθῆς προῖόν τοῦ Ἄδῃ, ὁ Rouquerville ἤθελε νά πάρει τή ρεβάνς, τουλάχιστο στά χαρτιά, γιά τήν ἀποτυχία του στό διπλωματικό πεδίο, πού ἦταν καί ἡ κυρίως ἀποστολή του στά Γιάννενα. Ἀπό νωρίς παρατη- ρήθηκε ἡ μεροληψία στό ἔργο του καί ἡ ἀφθονία τῶν ἐπινοή- σεων. Ὁ W. Leake ἔγραφε: «Ἀντί τῆς ἀφηγήσεως τῶν γεγονό- των (plain narrative), ὁ συγγραφέας ἀφήνεται σέ συλλογισμούς γιά ὑποθετικές αἰτίες, ἀλληλουχίες, συνέπειες κάθε ἀσήμαντου γεγονότος, γράφει γιά λόγους οἱ ὁποῖοι ἐκφωνήθηκαν, γιά πράξεις πού ἔγιναν, σάν ὁ ἴδιος νά παρενρυσκόταν τή στιγμή πού συνέβαιναν. Χάνει τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀναγνώστη του, προσπαθώντας νά ἐπιτύχει ἀπόλυτη σαφήνεια ὅταν, λόγω συν- θηκῶν, ἦταν ἀδύνατο νά ὑπάρχει».¹⁶ Ἀργότερα, στή βιβλιο- γραφία, ὑπογραμμίζεται συχνά ἡ προκατάληψη τοῦ Rouquerville καί ἡ συνειδητή διαστρέβλωση ἀπό μεριᾶς του τῆς πραγματικῆς ροῆς τῶν γεγονότων.¹⁷ Ἡ προκατάληψη τοῦ Rouquerville μᾶς ἀ- ναγκάζει νά κρίνουμε τά ὅσα σχετικά μέ τόν Ἄλῃ πασά γράφει μέ μεγάλη προσοχή. Ἀντιθέτως, στό ἔργο του Ταξίδι ἀνά τήν Ἑλλάδα, οἱ περιγραφές τοποθεσιῶν τῆς Ἡπείρου καί τῆς Ἀλ- βανίας εἶναι ἀναντίρροητα ἀξιόλογες, παρότι οἱ περισσότερες πληροφορίες προέρχονται ἀπό δεύτερο χέρι – κάτι πού τό ἀνα- γνωρίζει καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας.¹⁸

Ἄλλη σημαντική πηγή εἶναι οἱ ταξιδιωτικές σημειώσεις τοῦ Ἄγγλου πολιτικοῦ ἀπεσταλμένου στήν Αὐλή τοῦ Ἄλῃ, τοῦ W.M. Leake. Ἀξιωματικός τοῦ πυροβολικοῦ ὁ W.M. Leake

—εἶχε ἐπιτυχῶς διεκπεραιώσει πολλές πολιτικές καί στρατιωτικές ἀποστολές τῆς κυβέρνησής του στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία—¹⁹ τό 1799 βρίσκεται στήν Πόλη σάν ἐκπαιδευτής τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Τέλη τοῦ 1804, τήν ἐποχή πού οἱ Γάλλοι ἐντείνουν τίς στρατιωτικές προετοιμασίες στά δυτικά σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀναλαμβάνει νά συλλέξει ἀκριβεῖς πληροφορίες περί τῶν παραλίων καί τῆς ἐνδοχώρας τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας, προκειμένου νά προτείνει στήν Πύλη τρόπους ὀχυρώσεως αὐτῶν τῶν περιοχῶν.²⁰ Στή συνέχεια, καί γιά τρία περίπου χρόνια, ταξιδεύει στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα γιά διπλωματικούς καί ἀνιχνευτικούς λόγους. Εἶναι φυσικό νά δημοσιεύσει τό ἡμερολόγιό του μετά πολλά χρόνια, λόγω τῆς «λεπτῆς φύσεως» τῆς ἀποστολῆς του.²¹ Στίς 2.300 σελίδες τοῦ ὀγκώδους τούτου ἔργου λίγες πληροφορίες ὑπάρχουν σχετικές μέ τά ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τήν παρούσα ἐργασία. Τόν W. Leake, ὅπως ἄλλωστε τούς περισσότερους περιηγητές, τόν ἐνδιαφέρουν αὐτές οἱ χῶρες κυρίως σάν μουσεῖα τῆς ἀρχαιότητος. Μολαταῦτα παραθέτει μέρος τῶν ὑπηρεσιακῶν στοιχείων πού ἀναφέρονται ἄμεσα στήν κατάσταση πραγμάτων στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα κατά τόν ἀρχόμενο 19ο αἰώνα. Πέραν τῶν ἀναζητήσεων τῶν σχετικῶν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη καί τήν τοποθεσία τῶν πόλεων πού μνημονεύονται στόν Πολύβιο καί τόν Στράβωνα, ἀντλοῦμε ἀναλυτικές καί συγκεκριμένες περιγραφές τῶν περιοχῶν πού ἐπισκέφτηκε μέ πολύτιμες λεπτομερείες γιά τήν οἰκονομία τους. Οἱ πληροφορίες του εἶναι μοναδικές καί προέρχονται ἀπό ἐπιτόπια παρατήρηση τοῦ ἴδιου.

Μαρτυρίες γιά τήν περίοδο τῆς διακυβέρνησης τοῦ Ἀλῆ πασᾶ δίνουν καί ἄλλα περιηγητικά κείμενα καί ἀπομνημονεύματα. Ξεχωρίζουν αὐτά τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ G. Vaudoncourt²² καί τῶν Ἀγγλων περιηγητῶν Th.S. Hughes²³ καί τοῦ H. Holland.²⁴ Οἱ παραπάνω συγγραφεῖς δίνουν ἀξιόπιστες μαρτυρίες γιά τή μελέτη τῶν διαφόρων πλευρῶν τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν πολιτική βιογραφία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνυπάρχουν σέ ἕνα ἀνώνυμο φυλλάδιο πού δημοσιεύτηκε στό Παρίσι τό 1820.²⁵

Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα ὁ κύκλος τῶν πηγῶν ἀναφορικά

μέ τήν υπό εξέταση περίοδο ἔκλεινε στά περιηγητικά κείμενα. Διευρύνεται τίς ἐπόμενες δεκαετίες, ὅταν ἀπό τά ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ δημοσιεύονται ἀναφορές καθολικῶν ἱεραποστόλων πού ἔδρασαν στή Χειμάρα (παραθαλάσσια περιοχή τῆς Νοτίου Ἀλβανίας) στό τέλος τοῦ 18ου αἰώνα - ἀρχές τοῦ 19ου.²⁶ Παρέχουν πληροφορίες γιά τήν οἰκονομία, τήν κοινωνική κατάσταση, τήν κουλτούρα καί τόν καθημερινό βίο τῶν Νοτιοαλβανῶν ὄρεσίβιων.

Ἡ συνεισφορά τοῦ ἱστορικοῦ-ἐθνογραφικοῦ περιοδικοῦ Ἑπειρωτικά Χρονικά, πού ἐκδίδεται στά Γιάννενα ἀπό τό 1926 ἕως τό 1939, εἶναι ἐπίσης ἀνεκτίμητη. Ἐδῶ δημοσιεύονται ἐκκλησιαστικοί καί ἐπαρχιακοί κώδικες, ἀποσπάσματα ἀπό μοναστηριακά χρονικά καί ἐκκλησιαστικά βιβλία, τεκμήρια πού ἀνήκαν σέ διάφορα πρόσωπα τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Στήν τελευταία ἔκδοση τεκμηρίων σχετικῶν μέ τήν ἱστορία τῆς Μακεδονίας κατά τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, ὑπό τήν ἐπιμέλεια τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐθνικῆς Ἱστορίας τῶν Σκοπίων, ὑπάρχουν πολλά ἔγγραφα πού ἀφοροῦν στή διοίκηση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.²⁷ Αὐτά εἶναι σουλτανικά φιρμάνια, διαταγές τοῦ Ἀλῆ πασᾶ κ.ἄ.

Φτωχές εἶναι οἱ πηγές πού ἀφοροῦν στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας. Ἀναφέρουμε τό χρονικό γιά τή δυναστεία τῶν Μπουσατλήδων,²⁸ τήν ἔκθεση πεπραγμένων τοῦ J.J. Tromelin, ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναπολέοντα, μετά τό ἀνιχνευτικό ταξίδι του στή Βόρεια Ἀλβανία,²⁹ καθώς καί κάποια ἔγγραφα πού ἀναδίφησε στά γαλλικά ἀρχεῖα ὁ Σέρβος ἱστορικός Μ. Γαβρίλοβιτς.³⁰

Στή συνέχεια θά ἐπιχειρήσουμε μιά σύντομη ἀνασκόπηση τῶν μελετῶν πού ἐρμηνεύουν γενικά ἢ εἰδικά ζητήματα τῆς ἱστορίας τῶν δύο πασαλικίων, τά ὁποῖα στήν ἱστοριογραφία ἐξετάζονται ξεχωριστά.³¹ Ὅσον ἀφορᾶ τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων, τό εἶδος τῶν δημοσιευμένων ἐργασιῶν πού ὑπερέχει εἶναι αὐτό τῆς βιογραφίας. Τά περισσότερα ἔργα ἔχουν γραφτεῖ ὑπό τήν ἐπίδραση τοῦ Rouqueville,³² καί τό ὕφος τους εἶναι περισσότερο λογοτεχνικό παρά ἐπιστημονικό. Μολαταῦτα ξεχωρίζουν δύο βιογραφίες. Ἡ μία ἀνήκει στό Σπυρίδωνα Ἀρα-

βαντινό και στηρίζεται σε ανέκδοτη εργασία του πατέρα του, Παναγιώτη 'Αραβαντινοῦ, ἐξαιρετικοῦ γνώστη τῆς 'Ηπείρου.³³ Ἡ μελέτη εἶναι πολύ καλά θεμελιωμένη. Ἐκτός τῶν σημειώσεων, ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ χειρόγραφα τεκμήρια γραμμένα ἀπό συγχρόνους τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, τά ὅποια μέχρι τότε μόνο ἀποσπασματικά εἶχαν ἐκδοθεῖ. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τήν πορεία ἀναρρίχησης τοῦ 'Αλῆ πασᾶ καί τήν πολιτική του σάν ἀπόρροια τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν τῆς σύγχρονης του πραγματικότητας, καί ὄχι μόνο σάν ἀποτέλεσμα τῶν προσωπικῶν του προτερημάτων. Παρότι τό ἔργο τοῦ 'Αραβαντινοῦ περιέχει μερικές ἀνακρίβειες καί λάθη, ἰδιαίτερα κατά τήν ἐκθεση τῶν γεγονότων πού σχετίζονται μέ τήν πρόιμη περίοδο τῆς καριέρας τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, θεωρεῖται ἀπό τίς πλεονεκτήματα βιογραφίες του.³⁴ Ἡ δεύτερη βιογραφία ἀνήκει στόν G. Remerand.³⁵ Ὡς πρός τό ἐπιστημονικό ἐπίπεδο ὑστερεῖ κατά πολύ τῆς πρώτης. Νά πῶς καθορίζει ὁ ἴδιος ὁ G. Remerand τούς λόγους συγγραφῆς τοῦ βιβλίου του: «Ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων ἦταν ἥρωας καί δημιουργός τόσων μηχανορραφιῶν, ραδιοσυγκροτήσεων, διαπραγματεύσεων, τυχοδιωκτισμῶν καί δραμάτων πάσης φύσεως, ὥστε ἡ βιογραφία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ἱστορία τῶν γεγονότων πού συνδέονται μ' αὐτόν νά ἔχουν συχνά τήν ἐλκυστικότητα μυθιστορήματος· καί ἀπό αὐτή τήν ἄποψη μποροῦν νά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη».³⁶ Τό ἔργο αὐτό καί δέν διαφέρει ἀπό ἄλλες ψυχαγωγικοῦ τύπου ἐργασίες, βασίζεται σέ ἀδιαμφισβήτητα ἱστορικά γεγονότα. Ὁ συγγραφέας ἔχει χρησιμοποιήσει ὄχι μόνο δημοσιευμένες ἐργασίες, ἀλλά καί ἀρχεῖακό υἱικό τῆς γαλλικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τό 1794-1823, καί αὐτό προσδίδει στό ἔργο του ἐπιστημονική ἀξία. Δυστυχῶς, δέν μελέτησε στά γαλλικά ἀρχεῖα τήν πρὶν τοῦ 1794 περίοδο, ἀλλά βασίστηκε στίς πληροφορίες τοῦ Rouqueville, τοῦ 'Αραβαντινοῦ καί τοῦ Müfid – πού εἶναι ἀνακριβεῖς σέ πολλά σημεία καί χρειάζονται κριτική ἐξέταση – γιά νά περιγράψει τήν πρόιμη περίοδο τῆς πολιτικῆς καριέρας τοῦ 'Αλῆ Τεπελενλή. Θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ G. Remerand εἶναι ἀρκούντως εὐπιστος στόν Rouqueville. Ἀκόμη, ἡ θεματική του εἶναι περιορισμένη καί ἀπό τήν ἄποψη

του εἶδους τῆς βιογραφίας. Τό ὑλικό ἀφορᾷ αὐστηρά τήν προσωπική ζωή του Ἀλῆ πασᾶ. Ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὅτι ἀπό τίς 282 σελίδες μόλις οἱ 8 ἀφιερώνονται στόν στρατό, τή διοίκηση καί τήν οἰκονομία του πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων:

Ἐπιμέρους θέματα ἀφορᾷ τό ἄρθρο του Ἑλληνα οἰκονομολόγου Α. Ἀνδρεάδη, πού πραγματεύεται τήν οἰκονομική πολιτική του Ἀλῆ πασᾶ.³⁷ Ὁ συγγραφέας μελετᾷ τόν προϋπολογισμό χωρίς νά θίγει κοινωνικά θέματα. Στηρίζεται στόν Ἀραβαντινό καί τά περιηγητικά κείμενα, πού ἐπισημαίνουμε ὅτι τά ἔχει ἀξιοποιήσει ἀνεπαρκῶς. Ὁ Ν. Πατσέλης³⁸ γράφει γιά τήν οἰκονομική πολιτική του Ἀλῆ πασᾶ μέ μεγαλύτερη εὐρύτητα. Χρησιμοποιεῖ ἐκτός τῶν ἄλλων καί στοιχεῖα δημοσιευμένα σέ ἑλληνικά περιοδικά. Ἐπικεντρώνει τήν προσοχή του κυρίως στό πρόβλημα τῶν θησαυρῶν του Ἀλῆ. Ἡ ἐργασία δημοσιεύεται τό 1936, σέ ἐπίκαιρη στιγμή, ὅταν προετοιμάζονται ἀνασκαφές στά Γιάννενα γιά νά ἀνακαλύψουν τούς κρυμμένους θησαυρούς του πασᾶ καί νά «λυθοῦν», μέσω αὐτῶν, τά τότε οἰκονομικά προβλήματα τῆς Ἠπείρου. Ὁ Ν. Πατσέλης πειστικά ἀποδεικνύει ὅτι τέτοιου εἶδους ὑπολογισμοί εἶναι ἀνεδαφικοί. Ὁ θησαυρός εἶχε ξοδευτεῖ καί ἀρπαγεῖ κατά τήν πολιορκία τῶν Ἰωαννίνων ἀπό τούς Τούρκους. Κατά τ' ἄλλα, ὁ συγγραφέας ἐπιφανειακά ἀναλύει τήν οἰκονομική πολιτική καί τήν ἐξηγεῖ μέ γνώμονα τήν ἀπληστία καί τίς φιλοδοξίες του Ἀλῆ. Δέν τίθεται κἀν τό θέμα γιά ποιόν ἦταν ὠφέλιμη αὐτή ἡ πολιτική ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο. Ἀποδίδοντας τίς εὐρείας κλίμακας ἰδιοποιήσεις γαιῶν στήν ἀπληστία του πασᾶ, ἔρχεται σέ φανερό ἀντίθεση μέ τήν ἀλήθεια – ἀφοῦ οἱ ἰδιοποιήσεις γαιῶν εἶναι μιά διαδικασία πού ἀρχίζει πρὶν τήν ἄνοδο του Ἀλῆ πασᾶ στήν ἐξουσία καί ἔχει γενικευμένο χαρακτήρα στό εὐρωπαϊκό μέρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Λείπουν μελέτες πού νά καταπιάνονται μέ τήν ἀγροτική πολιτική. Σημαντική εἶναι ἡ ἐργασία του γνωστοῦ Ἑλληνα ἠπειρωτολόγου Ι. Λαμπρίδη Ἠπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα.³⁹ Εἶναι συλλογή δοκιμίων γραμμένων στή δεκαετία του 1880, πού τό καθένα τους ἀφιερώνεται σέ κάποια περιοχή τῆς Ἠπείρου ἢ σέ κάποιο γενικό πρόβλημα τῆς ἱστορίας της. Στηρίζεται σέ πηγές τοπικοῦ χαρακτήρα⁴⁰ καί

προσφέρει χρήσιμο υλικό πού ἀφορᾶ στήν ἀγροτική πολιτική τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, στόν ὁποῖο ἀναφέρεται καί εἰδικά.

Φτωχή εἶναι ἡ βιβλιογραφία ἡ ἀφιερωμένη στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας, καί πού, μάλιστα, νά ἀφορᾶ ὅλη τήν περίοδο ὑπαρξῆς του (1756-1831). Κάποια ἔργα πραγματεύονται τήν πύο γνωστή φιγούρα ἀπό τούς διοικητές του, αὐτή τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ. Γράφουν κυρίως Σέρβοι καί Γιουγκοσλάβοι ἱστορικοί. Ὁ Σέρβος ἱστορικός Τζ. Τόμιτς ἀντλεῖ τό υλικό του ἀπό τά βενετικά ἀρχεῖα καί ἐξετάζει τήν πρῶμη περίοδο διακυβερνήσεως τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ.⁴¹ Ὁ συγγραφέας, παρᾶ τόν τίτλο τοῦ ἔργου του, ἐκθέτει τή δράση τοπικῶν ἀρχόντων στή βενετική Ἀλβανία, σέ σχέση μέ τήν ἀπειλή πού ἀντιπροσώπευε ἡ δύναμη τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας γιά τίς Ἀρχές τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀγίου Μάρκου. Ὄταν, δέ, πραγματεύεται ἄμεσα τήν ἱστορία τοῦ πασαλικίου, δέν ξεχωρίζει γιά τήν πιστότητα τῶν στοιχείων του. Ὁ Τόμιτς συγκέντρωνε υλικό καί γιά ἐπόμενη χρονική περίοδο, ὑπολογίζοντας προφανῶς νά συνεχίσει τή μελέτη του. Τό ἔργο του συνέχισε ὁ Μαυροβούνιος ἱστορικός Μπ. Πέτκοβιτς,⁴² ὁ ὁποῖος ἀξιοποίησε τό πολύτιμο ἀρχεῖο τοῦ Bulini, Ἰσπανοῦ πρέσβη στήν Κωνσταντινούπολη, πού φυλάσσεται στήν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς Σερβίας.⁴³ Ὁ Πέτκοβιτς συστηματικά ἀναλύει καί ἐκθέτει τήν ἱστορία τῆς ὕστερης περιόδου τῆς διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ. Τήν ἀξία τοῦ ἔργου μειώνει ἡ μονομερής ἀναφορά στήν πολιτική ἱστορία, χωρίς νά συνδέεται μέ τήν κοινωνικο-οικονομική καί πολιτική κατάσταση τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας γενικότερα. Ἀλλά ἔργα Γιουγκοσλάβων συγγραφέων ἔχουν πύο ἰδιαίτερο χαρακτήρα, καί ἡ ἀξία τους ἔγκειται στό ὅτι φέρνουν στό φῶς νέα στοιχεῖα.⁴⁴ Τό ἄρθρο τοῦ Μαυροβούνιου ἱστορικοῦ V. Vinever «Ἡ Ναυτιλία τοῦ Δούλτσινου κατά τόν XVIII αἰῶνα»⁴⁵ ἀφιερώνεται στή μελέτη τῆς οἰκονομίας αὐτῆς τῆς παραθαλάσσιας πόλης καί σέ γενικότερα ζητήματα τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Μπουσατλῆ. Ὁ συγγραφέας ὑπογραμμίζει τή φροντίδα τοῦ Μαχμούτ γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς ναυτιλίας, καί τονίζει τόν ἀρνητικό ρόλο τῶν συνεχῶν πολέμων στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τοῦ πασαλικίου.

Ὁ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ βενετικές, δαλματικές, μποκελσικές κ.ἄ. ἀδημοσίευτες πηγές.

Ἡ ἀλβανική ιστοριογραφία δέν ἔχει κάνει ἀντικείμενο εἰδικῆς μελέτης τήν ἱστορία τῶν δύο πασαλικίων, παρότι σέ μιά σειρά ἄρθρων πού ἀφοροῦν στήν κοινωνικο-οικονομική πολιτική καί πολιτιστική ἱστορία τῆς Ἀλβανίας⁴⁶ δημοσιεύονται νέα στοιχεῖα σχετικά μέ τήν τότε ἀλβανική πραγματικότητα.

Οἱ Ρῶσοι ἱστορικοί ἔχουν μελετήσει συναφή θέματα. Κεφαλαιῶδες εἶναι τό ἔργο τοῦ καθηγητῆ Α.Φ. Μίλερ γιά τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία τῶν ἀρχῶν τοῦ ΧΙΧ αἰῶνα.⁴⁷ Ἡ Α.Μ. Στανισλάφσκαγια, στήν πάρα πολύ ἀξιόλογη ἐργασία της γιά τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς Ρωσίας στό φθίνοντα 18ο - ἀρχόμενο 19ο αἰῶνα,⁴⁸ ἀναφέρεται ἀρκετά στήν πολιτική τῆς Ρωσίας ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα.

Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ καθῆκον του νά ἐκφράσει τίς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίες του στούς ἐπιστημονικούς συνεργάτες τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας καί τῶν ἄλλων Ἰνστιτούτων τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ρωσίας, πού ἐξέφρασαν τίς κριτικές παρατηρήσεις τους γιά τό σύνολο τῆς μελέτης ἢ γιά ὀρισμένα μέρη της.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Ὡστόσο, οἱ προξενικές ἐκθέσεις εἶναι γιά κάποια χρόνια ἀποσπασματικές ἢ λείπουν ἐντελῶς. Γιά τό 1802 ἕως τό 1807 τά κενά ἀναπληρώνουν οἱ ἐκθέσεις τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ τσάρου στήν Ἰόνιο Πολιτεία κόμη Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρὸς τήν Πετρούπολη καί ἡ ἀλληλογραφία του μέ τή ρωσική πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη.

2. Πρακτικά ὁ Γ. Φλώρης ζοῦσε περισσότερο στά Γιάννενα παρά στήν Ἄρτα.

3. Ἀναφερόμαστε κυρίως στόν ταγματάρχη Λ. Σωτήρη, ὁ ὁποῖος κατά τό 1788-1789 στρατολογεῖ ἐθελοντές ἀπό τήν Ἥπειρο γιά τόν ρωσικό στόλο καί στόν Ι. Ολιβιέγι, πού τό 1788 διεξήγε διαπραγματεύσεις μέ τόν Μαχμουτ πασά.

4. Οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς δέν γνωρίζουν καλά τή ρωσική καί οἱ ἐκθέσεις τους, ἐκτός ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἶναι γραμμένες στή γαλλική, ἰταλική ἢ νεοελληνική γλώσσα. Πολύ μικρό μέρος αὐτῶν μεταφράστηκε τότε ἀπό τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων. Τά παραθέματα τῆς παρούσης ἐργασίας εἶναι ἀπό τή ρωσική μετάφραση κατ' ἀντιπαράβολή μέ τό πρωτότυπο.

5. Ἀρχεῖο Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Ρωσίας (στό ἐξῆς ΑΕΠΡ), Γραμματεία, φάκ. 7803, Description de l'Albanie. Συντάχτηκε τό 1805 ἀπό τόν Ι. Μπιτσιλῆ γιά τόν Ρῶσο πρέσβη στή Βιέννη κόμη Α.Κ. Ραζουμόφσκι. Ὁ Ι. Μπιτσιλῆς εἶναι Ἀλβανός πού ἐπηρετοῦσε, ὅπως καί ἄλλα μέλη αὐτῆς τῆς οἰκογένειας, στά ρωσικά προξενεῖα τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας. Ἀργότερα ἡ περιγραφή αὐτή συμπεριλήφθηκε στό χειρόγραφο βιβλίο *Caractère des Albanois et des habitants des isles Ioniques*, Λονδίνο, 1814, πού φυλάσσεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας, Τμῆμα Πετρούπολης (Βοροντσόφ, φάκ. 745).

6. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 54, φφ. 238-239, Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi (Valesi) ossia Pascia di Scutari; Descrizione del Dominio de Pascia di Beratti, Σεπτέμβριος 1806. Συγγραφέας εἶναι ὁ Ρῶσος πρόξενος στήν Αὐλώνα Ζ. Μπιτσιλῆς.

7. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7809, Renseignements sur les gouvernements d'Albanie, 17 Ιανουαρίου 1811. (Στή μελέτη ὅλες οἱ ἡμερομηνίες δίνονται μέ τό νέο ἡμερολόγιο). Ὁ συγγραφέας εἶναι ἄγνωστος.

8. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1608, φφ. 23-24, Information. (Παράρτημα στήν ἀναφορά τοῦ γενικοῦ πρέσβη στή Σμύρνη Ρ. Ferrieri πρὸς τόν σύμβουλο τῆς Αἰκατερίνης Β', Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 26 Δεκεμβρίου 1785).

9. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2243, Details pour faire connaitre Ali Pacha (βλ. Παράρτημα ἀρ. 4). Δέν ἀναγράφεται ἡμερομηνία παρά μόνο στό φάκελο, τό 1792. Ἐπίσης εἶναι ἀνυπόγραφο. Τά γεγονότα στά ὁποῖα ἀναφέρεται εἶναι μέχρι τό 1791. Κυρίως πηγή, προφανῶς, εἶναι

τό σημείωμα (nota) για τόν Ἀλή πασά, γραμμένο στά ἰταλικά, που φυλάσσεται στό Ἀρχεῖο τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ στήν Πετρούπολη. (Κεντρικό Κρατικό Ἀρχεῖο Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, στό ἐξῆς ΚΚΑΠΝ, 239, φάκ. 29, φφ. 100-101). Τό σημείωμα εἶναι ἀνυπόγραφο καί χωρίς ἡμερομηνία. Εἰκάζεται ὅτι τό ἔγραψε ὁ γενικός Ρῶσος πρόξενος στήν Ἀλβανία Π. Μπιτσιίλης, ὄχι ἀργότερα ἀπό τό 1791. Περιέχει πολύτιμες πληροφορίες γιά τήν πρόωμη περίοδο τῆς πολιτικῆς καριέρας τοῦ Ἀλή πασᾶ.

10. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φφ. 160-170, *Mémoire raisonné sur l'état présent des affaires de l'Épire et sur la conduite d'Aly-Pacha envers nous et sa Cour*, 7 Μαΐου 1805 (βλ. Παράρτημα ἀρ. 2). Συγγραφέας εἶναι ὁ Γ. Φλώρης.

11. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, *Notice sur Aly Pacha*, (βλ. Παράρτημα ἀρ. 1) Αὐγούστος 1807, ὁ μαρκήσιος Mesmon πρὸς τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας.

12. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, *Notions sur Aly Pacha* (βλ. Παράρτημα ἀρ. 3). Τό ἔγραψε ὁ Ι. Καποδίστριας ὄχι νωρίτερα τοῦ 1810 καί ὄχι ἀργότερα τοῦ 1812.

13. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, 2ῆ ἐκδοση, Παρίσι, 1826-1827, τ. 1-6.

14. F. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι, 1824, τ. 1-4.

15. H. DEHERAIN, «Une correspondance inédite de François Rouqueville». *Revue de l'histoire des colonies françaises*, Παρίσι, 1921, N° 3, σ. 67.

16. W. LEAKE, *An historical outline of the Greek revolution*, Λονδίνο, 1826, σ. 203.

17. R.A. DAVENPORT, *The life of Ali Pacha of Tepeleni, vizier of Epirus*, Λονδίνο, 1837, σσ. 54, 304-305. Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Ἱστορία Ἀλή πασᾶ τοῦ Τεπελενλή, ἐν Ἀθήναις, 1895, σ. 28. Ε. ΦΩΤΙΑΔΗΣ, «Συμβολή εἰς τήν περί τοῦ Θανάση Βάγια Ἔρευναν», Ἡπειρωτικά Χρονικά, Ἰωάννινα, 1926, σσ. 307-308.

18. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σσ. 315, 379.

19. Γιά τή βιογραφία τοῦ W.M. Leake, βλ. J.H. MARSDEN, *A brief memoir of the life and writings of the lieutenant-colonel William Martin Leake*, Λονδίνο, 1864.

20. *Ibid.*, σσ. 16-17.

21. W.M. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο, 1835, τ. 1-4. Νωρίτερα εἶχε ἐκδοθεῖ τό ἔργο του *Researches in Greece*, London, 1814, ἀφιερωμένο στήν ἱστορική γεωγραφία καί τή γλωσσολογία. Παραθέτει μελέτη τῆς ἀλβανικῆς γραμματικῆς καί λεξικό τῆς ἀλβανικῆς γλώσσας.

22. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands... including the life and character of Ali Pacha, the present ruler of Greece*, Λονδίνο, 1816.

23. Th.S. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie par la Sicile et la Grèce*, Παρίσι, 1821, τ. 1-2.

24. H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815.
25. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pasha, visir de Janina*, Παρίσι, 1820. Στόν γαλλικό λογοτεχνικό ὄδηγό τό φυλλάδιο ἀποδίδεται στόν Rouqueville (*France Litteraire*, Paris, 1835, τ. 7, σ. 315). Ἐντούτοις στό βιογραφικό σημείωμα γιά τόν Rouqueville (*Biographie universelle*, τ. 34, σ. 229) ἀποδίδεται στόν J. Bessier, σημαίνοντα ὑπάλληλο τῆς Γαλλικῆς Διοικήσεως στά Ἐπτάνησα κατά τή δεύτερη κατοχή τους ἀπό τή Γαλλία. Φαίνεται ὅτι τό φυλλάδιο σωστά ἀποδίδεται στόν J. Bessier· μολονότι εἶναι γραμμένο σέ ἐχθρικό πρὸς τόν Ἄλή πνεῦμα, διαφέρει ὡς πρὸς τόν τρόπο ἐκθέσεως καί ἐρμηνείας ἀπό αὐτόν τοῦ Rouqueville.
26. E. LEGRAND, «Lettre inédite du R.U. Jeane de Camillis de Chio sur la mission de "La Chimère"», *Revue de l'Orient Chrétien*, Παρίσι, 1899, τ. 4· C. KARALEVSKI, «Le Missione Greco-Cattolica della Cimarra nell'Epīro nei secoli XVI-XVII», *Bessarione. Pubblicazione periodica di studi orientali*, Ρώμη, 1910-1911, N° 117-118, 1912, N° 120, 1913, N° 123· N. ΒΟΡΣΙΑ, «I monaci basiliani d'Italia in Albania». Τό πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας δημοσιεύτηκε στό *Studi Albanesi*, 1932-1936, ἐνῶ τό δεύτερο μέρος ἐκδόθηκε ὡς βιβλίο στή Ρώμη τό 1942.
27. *Turski Documenti za Makedonskata Istorija*, Σκόπια, 1951-1958, τ. 1-5.
28. «Kronikë mbi Mahmut Pashën, Brahim Pashën e Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, N° 1, 2.
29. J.J. TROMELIN, «Itineraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe d'après les ordres de S.E. le general en chef Marmont duc de Raguse etc., par un officier d'etat-major de l'armee de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des études napoleoniennes*, Παρίσι, 1917-1918, τ. 12-13.
30. M. ΓΑΥΡΙΛΟΒΙΧ, *Ispisi iz pariskih archiva*, Βελιγράδι, 1904.
31. Μοναδική ἐξαίρεση, γνωστή σ' ἐμᾶς, εἶναι ἡ ἐργασία τῆς Dora d'Istria καί ἀποτελεῖται ἀπό δύο δοκίμια, ἓνα ἀφιερωμένο στόν Μπουσατλή καί ἓνα στόν Ἄλή πασά.
32. Παραδείγματος χάρη: *The Life of Ali Pasha of Janina*, Λονδίνο, 1823· A. BEAUCHAMP, *Vie d'Ali Pasha, visir de Janina*, Παρίσι, 1822· G. ALCANI, *Biographie des Wesirs Ali-Pacha von Janina*, Βιέννη, 1825· W. PLOMER, *Ali the Lion*, Λονδίνο, 1936· S. CHRISTOWE, *The Lion of Janina*, N.Y., 1941.
33. Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, ἐν Ἀθήναις, 1856-1857, τ. 1-2.
34. Ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου στά ἄλβανικά ἔχει μεγάλη ἀξία, γιατί ὁ μεταφραστής, ὁ Ἄλβανός ἱστορικός I.M. Qafëzezi, συμπληρώνει τήν ἐργασία τοῦ Ἑλληνα ἱστορικοῦ μέ ὑλικό ἀπό τό ἄλβανικό φολκλόρ.
35. G. REMERAND, *Ali de Tepelen, Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928.
36. *Ibid.*, σ. 7.

37. A. ANDREADES, «Ali Pacha de Tepelen, economiste et financier», *Revue des etudes greques*, Παρίσι, τ. XXV.

38. Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *Η Οικονομική Πολιτική και ο Πλούτος του 'Αλή Πα-
σα τῶν Ἰωαννίνων*, Ἀθήναι, 1936.

39. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα*, Ἀθήναι, 1904.
Ὁ καθηγητής τῆς τουρκικῆς καὶ τῆς ἀλβανικῆς ἱστορίας F. Babigner χαρα-
κτήρισε τὴν ἐργασία τοῦ Λαμπρίδη «πραγματικό θησαυρό» γιὰ τὴ μελέτη τῆς
Ἡπείρου (F. BABIGNER, *Rumelische Streifen*, Βερολίνο, 1938, σ. 8).

40. Ὁ Ι. Λαμπρίδης πολὺ συχνὰ ἀναφέρεται στὸν W.M. Leake, πού
φαίνεται νὰ ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα καὶ τὸν χαρακτηρίζει «συγκεκριμένο» καὶ «λα-
κωνικό» (Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 1, σ. 42).

41. J. TOMICH, «Mahmud-Bushatlija-pasha-skadarski. Prvi period njegova
rada (1784-1786)», *Glas Srpske kraljevske Akademije u Beogradu*, Βελιγράδι,
1908, τ. 76.

42. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, «Mahmud pasha Bushatlija od 1787-1786 godine.
Prilog za jednu monografiju», *Istoriski zapisi*, Τσετίνη, 1957, Ν° 1-2.

43. Ἡ Ἰσπανία ἐκείνη τὴν ἐποχὴ διατηροῦσε σχέσεις μέ τὴ Βόρειο Ἀλ-
βανία.

44. Β. ΤΧΟΡΟΒΙΧ, «Pohod Mahmud-pashe Bushatlije protiv Pashtrovi-
cha», *Spomenik*, Βελιγράδι, 1938, τ. 87· Α. ΛΑΙΝΟΒΙΧ, «Frantsuska shtampa
o Mahmud-pashi Bushatliji i Tsmot Gori s kraja XVIII vijeka», *Istoriski zapisi*,
Τσετίνη 1955, Ν° 1-2· Σ. ΜΙΛΟΒΙΤΣΧ, «Mahmut-pashine mletachkih dokume-
nta», *Istoriski zapisi*, 1958, Ν° 1-2.

45. Β. ΒΙΝΕΒΕΡ, «Pomorstvo Ultsina u XVIII veku», *Istorijski zapisi*, Τί-
τογκραντ, 1963, τ. 1, σσ. 51-69.

46. *Buletin i Universitetit Stetëror të Tiranës, Seria shkencat shoqërore*,
Tiranë. Μέχρι τὰ μέσα τοῦ 1957 τὸ περιοδικό ὀνομαζόταν *Buletin për shkencat
shoqërore* (στό ἔξῃς *Buletin...*).

47. Α.Φ. ΜΙΛΛΕΡ, *Mustafa Pasha Bairaktar*, Μόσχα-Λένινγκραντ, 1947.

48. Α.Μ. ΣΤΑΝΙΣΛΑΒΣΚΑΙΑ, *Russko-angliiskie otnoshenija i problemi Sre-
dizemnomor'ja (1798-1807)*, Μόσχα, 1962.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ρ Ω Τ Ο

Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καί Πολιτική Κατάσταση τῆς Ἀλβανίας κατά τό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰώνα

ΤΟ 1785 ΔΙΟΡΙΖΕΤΑΙ ΓΕΝΙΚΟΣ ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΣΤΗΝ Ἀλβανία καί τή Χειμάρα ὁ ἀλβανικῆς καταγωγῆς Πάνος Μπιτσίλης. Ὄταν τό καλοκαίρι τοῦ 1786 φτάνει στήν Ἄρτα, τήν ὁπρία εἶχε ἐπιλέξει ὡς τόπο διαμονῆς του, γράφει στόν Μπουλγκάκοφ, τόν Ρῶσο πρέσβη στήν Τουρκία:

Ἐχοντας ὑπόψη τό μέγεθος τῆς χώρας τῆς ὁποίας διορίσθηκα γενικός πρόξενος, νομίζω ὅτι θά πρέπει νά διορισθοῦν ὑποπρόξενοι στίς ἀκόλουθες περιοχές: στό Μεσολόγγι τῆς Πρέβεζας,¹ στά Γιάννενα, στόν κόλπο τῆς Αὐλώνας, στό Δυρράχιο καί τή Σκόδρα.²

Ἀπό τό παραπάνω παράθεμα φαίνεται ὅτι ὁ Μπιτσίλης ἐννοοῦσε ὡς Ἀλβανία τήν εὐρεία περιοχή (τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου), ἀπό τό Μαυροβούνιο ὡς τήν Πελοπόννησο.

Τήν ἐποχή ἐκείνη δέν ὑπῆρχε ἀκόμη κοινά ἀποδεκτός ὀρισμός τοῦ γεωγραφικοῦ ὅρου Ἀλβανία. Οἱ περισσότεροι σύγχρονοι συγγραφεῖς τοποθετοῦν τό νότιο σύνορο τῆς χώρας στόν Ἀμβρακικό κόλπο. Ἄλλοι, ὅπως ὁ Π. Μπιτσίλης, συμπεριλαμβάνουν καί τήν Ἀκαρνανία στήν Ἀλβανία.³ Ὁμοφωνία

δέν υπάρχει οὔτε γιά τά βόρεια σύνορα. Ὁ A. Masci⁴ ὀρίζει τόν Δρεῖνο ποταμό σάν βόρειο ὄριο καί ἀφήνει ἐκτός συνόρων ὀλόκληρη τήν περιοχή τῆς Σκόδρας, ἐνῶ ὁ Γάλλος διπλωμάτης F. Beaujour τό ἐπεκτείνει μέχρι καί τό Μαυροβούνιο.⁵ Ὅσον ἀφορᾷ στό γεωγραφικό πλάτος τῆς χώρας, οἱ ἀντιλήψεις ἦταν συγκεχυμένες, ἐπειδή δέν εἶχαν ἐξερευνηθεῖ καθόλου οἱ ἀνατολικές περιοχές. Ἡ ἀπουσία ἀκριβοῦς ὀρισμοῦ ὀδηγοῦσε συχνά τούς συγχρόνους νά ὀνομάζουν ὀλόκληρη τή χώρα ἢ κάποιες περιφέρειές της μέ τήν ὀνομασία γειτονικῶν περιοχῶν. Γιά παράδειγμα, τό νοτιοανατολικό μέρος συμπεριλαμβάνεται στή Μακεδονία, καί συμβαίνει συχνά ὁ ὄρος αὐτός νά εἶναι συνώνυμος τοῦ ὄρου Ἰλλυρία.⁶ Ἡ χώρα πολλές φορές ὑποδιαιρεῖτο σέ Ἄνω καί Κάτω ἢ σέ Ἰλλυρία καί Ἡπειρο. Ἡ περιοχή βόρεια τοῦ Δυρραχίου εἶναι ἢ Ἰλλυρία καί νότια ἢ Ἡπειρος· κάποτε τό μεταξύ τους ὄριο μεταφέρεται νοτιότερα, μέχρι τόν ποταμό Βιώσα (Ἄωος). Ἡ Ἡπειρος διακρινόταν ἐπίσης σέ Παλιά καί Νέα. Νότια ἀπό τή Χειμάρρα εἶναι ἢ Παλιά Ἡπειρος καί βόρεια ἢ Νέα. Ὁ ὀρισμός Ἄνω Ἰλλυρία ἀντιστοιχεῖ στή σημερινή Ἰλλυρία, ἐνῶ ἢ Κάτω Ἰλλυρία περίπου συμπίπτει μέ τή σημερινή Ἡπειρο. Ἡ σύγχυση αὐτή στούς ὄρους δυσκολεύει πάρα πολύ τήν ἀνάγνωση σύγχρονων γραπτῶν πηγῶν. Δυσκόλο ἔως ἀδύνατο μερικές φορές νά προσδιοριστεῖ ποιοί ὀνομάζονται Ἰλλυριοί, Μακεδόνες, Ἰλλυριοί, Ἡπειρώτες. Στόν ἀρχόμενο 19ο αἰῶνα κάποιιοι περιηγητές, βασισμένοι σέ ἐθνολογικά κριτήρια, ὀρίζουν ἀκριβέστερα τόν ὄρο Ἰλλυρία. Διακρίνουν δύο μεγάλες ὀμάδες Ἰλλυριῶν μέ βάση τίς γλωσσικές διαφορές: τούς βόρειους Ἰλλυριούς ἢ Γκέγκηδες, καί τούς νότιους ἢ Τόσκηδες. Οἱ Γκέγκηδες κατοικοῦν στήν περιοχή ἀπό τόν ποταμό Σκούμπε μέχρι τό Μαυροβούνιο καί τήν τότε βενετική Ἰλλυρία, ἐνῶ οἱ Τόσκηδες μεταξύ τοῦ Σκούμπε καί τοῦ ποταμοῦ Βιώσα. Ἐκτός τῶν Τόσκηδων καί μεταξύ τῶν Ἰλλυριῶν τῆς νότιας περιοχῆς ξεχωρίζουν ἀκόμη δύο ὀμάδες: οἱ Λιάπηδες καί οἱ Τσάμηδες. Οἱ πρῶτοι ἐπιχωριάζουν στήν περιοχή μεταξύ Αὐλώνας, Τεπελενίου, Ἀργυροκάστρου, Δέλβινου καί ἀκτῆς τῆς Ἀδριατικῆς· νότια τῶν Λιάπηδων κατοικοῦν οἱ Τσάμηδες.⁷ Οἱ περιηγητές πού ἐπισκέφτηκαν τήν πε-

ριοχή στις αρχές του 19ου αιώνα θεωρούν νότιο όριο της συμπαγούς έποίκισης των Άλβανών τά βουνά του Σουλίου.⁸ Στην Άλβανία ζούν επίσης Έλληνες, Σλάβοι, Βλάχοι, Έβραίοι, Τσιγγάνοι. Βλάχικο πληθυσμό, μόνιμα εγκατεστημένο, βρίσκουμε κυρίως στην πόλη Μοσχόπολη, ενώ υπάρχουν και οι νομάδες που περιφέρονται μέ τά κοπάδια τους μέχρι την Πίνδο και τίς διακλαδώσεις της. Τό πρόβλημα του τουρκικού πληθυσμού δέν είναι έπαρκώς μελετημένο. Αναμφίβολα, μικρός αριθμός Τούρκων εγκαταστάθηκε στην περιοχή μετά την όθωμανική κατάκτηση. Τούς πρώτους αιώνες, όταν ακόμη ήταν ισχυρή ή κεντρική διοίκηση της Αυτοκρατορίας, ό σουλτάνος έστελνε έδω υπαλλήλους του. Είναι δύσκολο, όμως, νά αποφανθοῦμε γιά τό αν υπήρχε μόνιμα εγκατεστημένος τουρκικός πληθυσμός. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι οι Τούρκοι που εγκαθίστανται, ζώντας σέ συμπαγές άλβανικό περιβάλλον, άφομοιώνονται όταν αναμιγνύονται μέ τούς Άλβανούς μουσουλμάνους.

Συστηματικές απογραφές επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας δέν υπάρχουν, και αυτό καθιστά αδύνατο τόν άκριβή υπολογισμό του πληθυσμού της περιοχής. Ακόμη και οι κατά προσέγγιση εκτιμήσεις, που αναφέρουν οι περιηγητές και οι γεωγράφοι, χρειάζονται κριτική μελέτη προκειμένου νά χρησιμοποιηθούν, άκριβώς επειδή επικρατεί σύγχυση στον όρο Άλβανία.

Η πιο άκριβής καταμέτρηση φαίνεται νά είναι εκείνη που έγινε στις αρχές του 19ου αιώνα, σύμφωνα μέ την όποια ό πληθυσμός ανέρχεται σέ ένα έκατομμύριο.⁹ Στην άγροτική οικονομία είναι άπασχολημένο τό μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων. Οι όρεσίβιοι έχουν ως κύρια πηγή έσόδων την κτηνοτροφία. Δυστυχώς, οι πληροφορίες γιά την οικονομία των όρεινων περιοχών κατά τόν 18ο αιώνα είναι λιγοστές. Φαίνεται ότι ή πιο σημαντική περιουσία των όρεσίβιων είναι τά πολυάριθμα κοπάδια αίγοπροβάτων. Γιά παράδειγμα, οι κάτοικοι του χωριού Μπετζίστι (περιοχή Τεπελενίου), που αριθμεί 150 νοικοκυριά, έχουν 30.000 κεφάλια αίγοπροβάτων.¹⁰ Η κτηνοτροφία διεξάγεται μέ πολύ πρωτόγονες μεθόδους. Προκειμένου οι κτηνοτρόφοι νά εξασφαλίσουν τροφή στά κοπάδια τους τά οδηγούν μακριά, σέ μεγάλες άποστάσεις. Ο W. Leake αναφέρει ότι, τόν

Δεκέμβριο του 1804, συνάντησε στά έρειπια του φρουρίου Σαράντα βοσκούς μέ τά κοπάδια τους, πού είχαν εγκαταλείψει τά χιονισμένα βουνά μαζί μέ τίς οίκογένειές τους γιά άνεύρεση βοσκῆς. «Τέτοιες ἦταν οί συνήθειες τῶν ὄρεσίβιων τῆς Βόρειας Ἑλλάδας», παρατηρεῖ ὁ Ἄγγλος περιηγητής.¹¹ Ἡ προφορική παράδοση μαρτυρεῖ ὅτι οί ὄρεσίβιοι πολύ συχνά συνδύαζαν τήν κτηνοτροφία μέ τή γεωργία, καλλιεργώντας τόν ὄρεινό χῶρο μέ βρώμη, κριθάρι, καλαμπόκι. Ἀναλυτικότερες πληροφορίες ἔχουμε γιά τήν οἰκονομία τῶν γεωργικῶν περιοχῶν. Δημητριακά, φρούτα, λαχανικά παράγονται στήν πεδιάδα τῆς Ζάντριμα, πού ἐκτείνεται ἀπό τό Ἄλέσιο μέχρι τή Σκόδρα. Ὁ Ζ. Μπιτσιλῆς, πού τό 1806 ταξίδεψε στήν περιοχή, ἀποκαλεῖ τήν Ζάντριμα «ἕξαίσια πεδιάδα».¹² Ὁ καθολικός ἱεραπόστολος F. Bardhit, τόν 18ο αἰώνα τήν περιγράφει «πανέμορφη [...] ἔχει εὐφορότατα ἐδάφη, ὅπου φύονται κυριολεκτικά ὅλα, καί ἰδιαίτερα σάρι, κεχρί, σύκα, ἀγγούρια, δαμάσκηνα, ρόδα, πεπόνια, καρπούζια, μαρούλια, τσικόρι, σκόρδα, κρεμμύδια καί ὀτιδήποτε ἄλλο χορταρικό ἢ λαχανικό βλασταίνει μέ τή θέληση τοῦ Θεοῦ». Τήν ἐποχή πού γράφει ὁ F. Bardhit, τή Ζάντριμα κατοικοῦν περίπου 30.000 ἄνθρωποι συνοικισμένοι σέ 30 χωριά.¹³ Στό κέντρο τῆς Ἀλβανίας, ἡ εὐφορη κοιλάδα τῶν Τιράνων καλλιεργεῖται μέ καλαμπόκι καί ρύζι, ἐνῶ οί γύρω λόφοι εἶναι σκεπασμένοι ἀπό ἀμπέλια καί ἐλιές.¹⁴ Στό νότο ὑπάρχει ἡ κοιλάδα τῆς Μουζακιᾶς καί τῆς Δρυϊνουπόλεως (Ἀργυροκάστρου). Στήν πιό μεγάλη ἄλβανική πεδιάδα, αὐτή τῆς Μουζακιᾶς, καλλιεργοῦσαν καλαμπόκι καί σάρι, καί κατά τούς θερμοῦς καλοκαιρινούς μῆνες ἔβοσκαν τά μεγάλα κοπάδια στίς πλαγιές τοῦ Τομόρι. Ἀπό τά πρόβατα παρήγαν βούτυρο καί τυρί. Ἐπίσης, τό βόδια πού ἐξέθρεφαν ἐδῶ τά προμήθευαν σέ ὅλη τήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα.¹⁵ Τή μεγαλύτερη πυκνότητα ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ παρουσιάζει ἡ κοιλάδα τῆς Δρυϊνουπόλεως.¹⁶ Ἡ ἐργασία πολλῶν γενεῶν μετέτρεψε τήν κοιλάδα σέ μιά ἀπό τίς πιό ἀνεπτυγμένες περιοχές τῆς χώρας. «Ἡ κοιλάδα τῆς Δρυϊνουπόλεως ἢ τοῦ Ἀργυροκάστρου», ἔγραφε ὁ H. Holland, «εἶναι ἐξαιρετικά εὐφορη σέ ὅλη της τήν ἐκταση, καί, χάρις στήν ἐργατικότητα πολλῶν ἀνθρώπων, ἐπιτεύχθηκε ἐδῶ ὑ-

ψηλό επίπεδο αγροτοκαλλιέργειας. Γενικά, ή καλλιέργεια του έδάφους ξεχωρίζει χάρη στη φροντισμένη εργασία». ¹⁷ Οί αγρότες καλλιεργούν κυρίως δημητριακά, ρύζι και καπνό. Επίσης παράγουν πολλά σιτηρά, και σημαντικό μέρος της σοδειάς μεταφέρεται στα παράλια προς έξαγωγή. Ο καπνός είναι πολύ όνομαστός, θεωρείται δέ ο καλύτερος της Άλβανίας. Τά κοπάδια αποδίδουν μεγάλες ποσότητες μαλλιού, από τό όποιο παράγουν μάλλινα ύφάσματα. ¹⁸

Η φυσική οίκονομία κυριαρχεί. Η τοπική παραγωγή ίκανοποιεί όλες τίς βασικές ανάγκες του πληθυσμού. Η εργασία κάθε αγροτικής οίκογένειας, κατά τήν έκφραση του Μαρτι, είναι «ένωμένη αγροτοβιομηχανική εργασία». ¹⁹ Παντού κατασκευάζουν χοντρά μάλλινα ύφάσματα και πανιά, από τά όποια οί γυναίκες ράβουν τόν ρουχισμό τής οίκογένειας. Τά λιγοστά είδη πού δέν μπορεί νά παράγει από μόνη τής η οίκογένεια κατασκευάζονται επιτόπου από ντόπιους Άλβανούς τεχνίτες. Στο Άργυρόκαστρο και τήν Κορυτσά έραβαν μέ μεγάλη επιδεξιότητα γιλέκα μέ χρυσοποικίλα κεντήματα, πού αποτελούσαν μέρος τής έθνικής τους ένδυμασίας. Η Κορυτσά, έξάλλου, είναι όνομαστή για τά μάλλινα ύφάσματα, τίς μάλλινες κουβέρτες και, γενικά, όλα τά μάλλινα είδη οίκιακής χρήσεως. ²⁰ Οί κάτοικοι του βουρσοσιού (χριστιανική συνοικία στίς πόλεις) του Δέλβινου είδνεύονται στην κατασκευή ύποδημάτων και κτενών, και πηλνουν ξίφη και όλα τά άλλα μέρη του όπλισμού, εκτός από κάννες πού τίς εισάγουν από τήν Ίταλία, παρότι χαμηλής ποιότητας κάννες για πιστόλια και τουφέκια παράγει ή Σκόδρα. ²¹ Η πόλη είναι επίσης από τά σημαντικότερα κέντρα παραγωγής μετάξιων ύφασμάτων. Οί τεχνίτες όπλων του Έλβασάν είναι όνομαστοί και εκτός των συνόρων τής Άλβανίας. Κατασκευάζουν κλείστρα τουφεκιών και πιστολιών, όπλα σμιλεμένα μέ άσημι, ²² καθώς και ώραιότατα κοκάλινα μαχαίρια. ²³ Στα χωριά του Μάτι (Βόρεια Άλβανία) παράγεται μαρούτι για τίς αγορές τής Σκόδρας και των Ίωαννίνων. ²⁴ Στίς εκβολές του ποταμού Σεμάν από τίς άλυκές παράγουν άλάτι, και είναι άνεπτυγμένη ή άλιεία. ²⁵ Η άλιεία παίζει σημαντικό ρόλο στην οίκονομία του πληθυσμού τής λίμνης τής Άχρίδος και των

Πρεσπῶν. Οἱ χωρικοὶ τῶν Πρεσπῶν κερδίζουν, παράλληλα μέ
 τή γεωργία καί τήν κτηνοτροφία, «πολλά ἀπό τήν ἀλιεία καί
 κυρίως ἀπό τίς μεγάλες ποσότητες παστῶν κυπρίνων καί χε-
 λιῶν, πού πωλοῦνται στίς ἀγορές τῆς Ρούμελης καί τῆς Ἀλβα-
 νίας». ²⁶ Ἡ ἀλιεία ἀκμάζει καί στίς πηγές τοῦ ποταμοῦ Μπού-
 να, δηλαδή στή λίμνη τῆς Σκόδρας, ὅπου ἀλιεύονται ἐξαιρετι-
 κῆς ποιότητος ψάρια. ²⁷ Οἱ κάτοικοι τοῦ Βουθρωτοῦ, στίς ἀκτές
 τῆς Ἀδριατικῆς, ἐπιβιώνουν χάρις στήν ἀλιεία, τό δέ προϊόν
 μποτάργια, πού τό ἔφτιαχναν ἀπό χαβιάρι, τό πουλοῦσαν στήν
 Κέρκυρα. ²⁸ Ὅλα τά ἐπαγγέλματα καί οἱ τέχνες ἀσκοῦνται ἀπό
 μεμονωμένα ἄτομα, ἀνεξάρτητους παραγωγούς. Δέν ὑπάρχει
 οὔτε καν ἐδαφική ἔνωση τῶν παραγωγῶν, οὔτε ἀπλός καταμε-
 ρισμός τῆς ἐργασίας. Μόνο γιά δύο περιπτώσεις ἔχουμε δεδο-
 μένα ὅτι εἶχε συγκεντρωθεῖ ὁρισμένος ἀριθμός ἐργατικῶν χε-
 ριῶν κάτω ἀπό τήν «ἴδια στέγη» καί ἴσως νά εἶχε ἐφαρμοστεῖ
 ἕνας ὑποτυπώδης καταμερισμός ἐργασίας. Ὡστόσο, οἱ πληρο-
 φορίες γιά τήν ὀργάνωση παραγωγῆς αὐτῶν τῶν περιπτώσεων
 εἶναι πολύ φτωχές. Ὅσον ἀφορᾷ στήν πρώτη, περιορίζομαστε
 σέ μνεία τοῦ G. Vaudoencourt γιά μιά μεγάλη βιοτεχνία ἐπεξερ-
 γασίας καπνοῦ (a large manufactory of tobacco) στήν περιοχή
 τοῦ Ἀργυροκάστρου, στό χωριό Ἐπισκοπή. ²⁹ Περισσότερα
 στοιχεῖα διαθέτουμε γιά τήν ἐπεξεργασία ὀρυκτῆς ἀσφάλτου
 στή Σελενίτσα (ὄχι μακριά ἀπό τήν Αὐλώνα). Τά ὀρυχεῖα εἶναι
 γνωστά ἀπό τόν Στράβωνα καί ἦταν ἐνεργά γιά πολλούς αἰῶ-
 νες. Τό 1814, πού ταξιδεύει ἐκεῖ ὁ H. Holland, εἶχαν περιφέ-
 ρεια περίπου 6,5 χιλιόμετρα, ἡ ἐξόρυξη δέ γινόταν σέ βάθος
 12 μέτρων. Ὁ ἐξοπλισμός ἦταν πολύ πρωτόγονος καί τόν ἀπο-
 τελοῦσαν βαροῦλκα, πλεκτά καλάθια καί σκοινιά. Ἡ ἄσφαλ-
 τος μεταφερόταν μέ μουλάρια στήν Αὐλώνα καί ἀπό ἐκεῖ ἔφευ-
 γαν κατά μέσο ὄρο 15-16 καράβια ἐτησίως μέ προορισμό διά-
 φορα λιμάνια τῆς Μεσογείου. ³⁰ Τό χωριό κατοικοῦσαν κυρίως
 ἐργάτες ὀρυχείων. Χωριά ὅπου κατοικοῦσαν κυρίως ἔμποροι
 καί τεχνίτες συναντᾶμε καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἀλβανίας. ³¹
 Σέ χωριά τῆς κοιλάδας Ζαγοριά (Νότια Ἀλβανία) ζοῦσαν
 πολλοί τεχνίτες καί πλανόδιοι ἔμποροι. ³² Ἡ φήμη τῶν Ἀλβα-
 νῶν τεχνιτῶν ξεπερνοῦσε τά σύνορα τῆς χώρας καί ἡ ζήτηση

ἦταν μεγάλη. Γιά παράδειγμα, τρία χωριά στίς πλαγιές τοῦ βουνοῦ Λιτζουριά (βορειοανατολικά τοῦ Ἀργυροκάστρου) ἦταν ὀνομαστά γιά τούς τεχνίτες στίς ἀρδεύσεις, τά ὑδραγωγεία καί τά σιντριβάνια. Οἱ θέσεις πού κατεῖχαν αὐτοί οἱ τεχνίτες στήν Κωνσταντινούπολη καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Αὐτοκρατορίας σάν πρωτομάστορες ἀρδευτικῶν ἔργων (*architectes directeurs de eaux*) μεταβιβάζονται ἀπό γενιά σέ γενιά, ἀπό πατέρα σέ γιό.³³ Μέ αὐτή τή σύντομη ἀναφορά στήν ἱστορία τῆς βιοτεχνίας καί τῆς δημιουργίας ὑποπρολεταριάτου στήν Ἀλβανία δέν θά θέλαμε νά ὑπερτονίσουμε τό ρόλο τῆς βιοτεχνίας στήν παραγωγική ζωή τῆς χώρας – πού ἦταν ἄλλωστε ἀσήμαντος.

Περιορισμένος εἶναι καί ὁ κύκλος τῶν καταναλωτῶν τῶν βιοτεχνικῶν προϊόντων, πού εἶναι κυρίως πασάδες καί μπέηδες· γι' αὐτούς ράβονται οἱ χρυσοποίκιλτες φορεσιές, γι' αὐτούς δουλεύουν τά ἐργαστήρια κατασκευῆς ὀπλων πού στολίζουν μέ φιλιγκράν ἀκριβά τουφέκια, σπαθιά καί πιστόλια. Ὁ ἀπλός λαός καταναλώνει ὅ,τι ὁ ἴδιος παράγει, καί σπάνια καταφεύγει στή βοήθεια τῆς ἀγοράς. Ἀπόδειξη τῆς μὴ ἀνάπτυξης τῶν ἐμπορευματοχρηματικῶν σχέσεων εἶναι τό γεγονός ὅτι πολλοί Ἀλβανοί ταξιδεύουν τακτικά γιά μεροκάματο στό ἐσωτερικό τῆς Αὐτοκρατορίας καί τό ἐξωτερικό. Ὁ Ἐβλιά Τσελεμπί, στό δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰώνα, παρατηρεῖ ὅτι πολλοί χριστιανοί τοῦ Μπερατίου ἐργάζονται στήν Κωνσταντινούπολη σάν λουτρούρηδες.³⁴ Στήν Πόλη δούλευαν καί ἀρκετοί κάτοικοι τῆς περιοχῆς Πρεμετῆς, σάν κηπουροί, χασάπηδες καί ἔμποροι πουλερικῶν. Στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα συναντᾶμε ἐκεῖ καί πολλούς Ἀλβανούς χτίστες. Ἡ παρακάτω μαρτυρία εἶναι χαρακτηριστική: 1.500 ὀρθόδοξοι Ἀλβανοί ἐργάζονται τό 1783 στήν πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας στήν ἀνοικοδόμηση τῶν κτηρίων πού εἶχαν καταστραφεῖ ἀπό μεγάλη πυρκαγιά. Αὐτοί, ἀφοῦ σώθηκαν ἀπό τήν πανώλη, ἐπιστρέφουν στήν πατρίδα τους καί «ἐξαιτίας τους ἡ ἀνοικοδόμηση σταματᾶ ἐντελῶς».³⁵ Ἀλβανούς συναντᾶμε καί στή Θεσσαλονίκη, πού φτάνουν στήν ἑβδομη δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα τούς 4.000 τεχνίτες.³⁶ Οἱ κάτοικοι τῶν ὄρεινῶν περιοχῶν ἐπιδίδονται στήν πολεμική τέχνη. Βρίσκουν εὐκόλα θέση σάν μισθοφόροι, ἀφοῦ, λόγω τῶν συ-

χνῶν τοπικῶν πολέμων, ἔχουν ἀποκτήσει πολύ καλή φήμη.³⁷ Τίς φρουρές τῶν πασάδων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ἀποτελοῦν συνήθως Ἀλβανοί. Μισθοφόροι Ἀλβανοί συνταντῶνται στίς ἀσιατικές καί ἀφρικανικές κτήσεις τῆς Τουρκίας. Ὁ Μπενάκης γράφει ἀπό τήν Κέρκυρα:

Μερικές ἡμέρες πρὶν, ἐπιβιβάστηκαν στά καράβια περί τούς 300 Τουρκαλβανούς μέ προορισμό τόν Ἅγιο Ἰωάννη τῆς Ἀκρας (Παλαιστίνη). Ὅταν φτάσουν ἐκεῖ θά ὑπηρετήσουν ὡς στρατιῶτες ὑπό τίς διαταγές τοῦ ἐκεῖ διοικητῆ, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοεῖ συχνά τέτοιους.³⁸

Εἶναι συνήθεια οἱ κάτοικοι ὀρισμένης περιοχῆς νά ὑπηρετοῦν σέ καθορισμένες θέσεις. Οἱ Χειμαρριῶτες προσλαμβάνονται στό στρατό τῆς Νάπολης, ὅπου ἀπό τό 1735 εἶχαν δημιουργηθεῖ εἰδικά ἀποσπάσματα Ἀλβανῶν.³⁹ Οἱ Μιρδίτες ὑπηρετοῦν τούς ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας, ἐνῶ οἱ ὄρεσίβιοι τῆς Δίβρης στό Ἀλγέρι.⁴⁰ Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν διοικητής τῆς Αἰγύπτου γίνεται ὁ Μεχμέτ Ἀλή, Ἀλβανός στήν καταγωγή, στέλνεται ἐκεῖ μέγάλος ἀριθμός Τσάμηδων καί Τόσκηδων.⁴¹

Ἡ ἔλλειψη βοσκοτόπων καί ἡ συνακόλουθη ἀδυναμία νά θρέψουν τίς οἰκογένειες καί τούς ἑαυτούς τους ὠθοῦν τούς ὄρεσίβιους στή ξενιτιά καί τήν ἐνασχόληση μέ τίς ἐπικίνδυνες πολεμικές τέχνες. Μολαταῦτα, θά ἦταν λάθος νά γίνεται λόγος γιά παντελή ἔλλειψη καλλιεργήσιμης γῆς. Ὑπῆρχε τέτοια γῆ, ὅπως ἡ μεγαλύτερη πεδιάδα τῆς Νοτίου Ἀλβανίας, αὐτή τῆς Μουζακιᾶς, πού τήν καλλιεργοῦσαν πολύ λίγο. «Ἡ καλλιέργεια αὐτῆς τῆς ἐκτεταμένης πεδιάδας, πού θά μπορούσε νά τροφοδοτεῖ μέ στάρι ὅλη τήν Ἰλλυρία καί τήν Ἡπειρο καί βριθεῖ διαφόρων ἄλλων προϊόντων, περιορίζεται σέ λίγο καλαμπόκι, καί αὐτό κοντά στά χωριά»,⁴² ἐνῶ χρησιμοποιεῖται κυρίως γιά τή βοσκή τῶν ζώων. Συμπεραίνουμε λοιπόν ὅτι ἡ πραγματική αἰτία τῆς ἐξόδου τῶν ἀγροτῶν γιά ἐργασία δέν ἦταν ἡ ἔλλειψη ἢ τό ἄγονο τοῦ ἐδάφους, ἀλλά ὁ ἀκραῖα πρωτόγονος τρόπος ἐκμετάλλευσης, ἡ ἀδύναμη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ὁ ὀθωμανικός ζυγός ἐμποδίζει τήν οἰκο-

νομική ανάπτυξη τῶν διαφόρων περιφερειῶν τῆς Βαλκανικῆς καί, ὅπως παρατηρεῖ ὁ F. Engels, «εἶναι σοβαρό ἐμπόδιο γιά τήν ανάπτυξη ὄλων τῶν πόρων πού διαθέτει ἡ Θρακο-ιλλυρική Χερσόνησος».⁴³

Ἡ ἔγγειος ἰδιοκτησία στο ὀθωμανικό κράτος διακρίνεται σέ τρεῖς κατηγορίες: 1) οἱ γαῖες μιρί, τήν ὑψηλή κυριότητα τῶν ὁποίων εἶχε τό κράτος, 2) τά βακούφια, ἰδιοκτησία τῶν ὀθωμανικῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων, καί 3) τά μούλκια, γαῖες πού ἀνήκουν σέ διάφορους ἰδιῶτες.⁴⁴

Θά ἀσχοληθοῦμε διεξοδικά μέ τήν πρώτη κατηγορία, πού εἶναι περισσότερο διαδεδομένη. Ἡ πρόσοδος-φόρος τῶν γαιῶν μιρί εἴτε εἰσπράττεται κατευθεῖαν ἀπό τό κρατικό ταμεῖο εἴτε ἐκχωρεῖται στούς σπαχήδες, πού εἶναι ὑποχρεωμένοι σέ ἀντάλλαγμα νά παρέχουν στρατιωτική ὑπηρεσία στό κράτος. Ὁ σπαχής δέν ἔχει τήν πλήρη κυριότητα τῆς γῆς του. Οἱ ἀγρότες πού ζοῦν σέ γῆ μιρί ἔχουν δικαίωμα νά κληροδοτοῦν καί νά κληρονομοῦν γῆ, νά τή μεταπωλοῦν, πάντοτε ὅμως μέ τήν ἄδεια τοῦ σπαχή. Ἡ μεταβίβαση γῆς ἀπό πατέρα σέ γιό γίνεται αὐτόματα, χωρίς τή συμμετοχή τοῦ σπαχή. Ὁ σπαχής ἔχει τό δικό του μικρό νοικοκυριό (χασά τσιφλίκι), τά βασικά του ἔσοδα ὅμως προέρχονται ἀπό τούς πολυάριθμους φόρους σέ εἶδος καί χρῆμα πού παίρνει ἀπό τούς ἀγρότες. Ὁ σπαχής ἐπέβλεπε τή σπορά τῆς γῆς. Σέ περίπτωση πού τό ἀγροτικό τεμάχιο δέν καλλιεργεῖτο γιά τρία συνεχῆ χρόνια, ὁ σπαχής ἦταν ὑποχρεωμένος νά τό δώσει σέ ἄλλον ἀγρότη. Οἱ χωρικοί δέν εἶχαν τό δικαίωμα νά ἐγκαταλείπουν τή γῆ πού καλλιεργοῦσαν καί, ὅταν αὐτό συνέβαινε, ὁ σπαχής εἶχε τό δικαίωμα νά ἐξαναγκάσει τό χωρικό νά ἐπιστρέψει στή γῆ πού ἐγκατέλειψε.⁴⁵⁻⁴⁶

Τά σπαχηλίκια διακρίνονται σέ τιμάρια, μέ ἐτήσιο εἰσόδημα μέχρι 20.000 ἀκτσέ,⁴⁷ καί σέ ζιαμέτια, μέ ἐτήσιο εἰσόδημα ἀπό 20 ἕως 100.000 ἀκτσέ. Ὁ σπαχής ἐξαρτᾶται ἀπό τόν σαντζάκμπεη, διοικητή τοῦ σαντζακίου. Οἱ σαντζακμπέηδες ἀνήκουν στήν ἀριστοκρατία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καί κατέχουν τά χάσια, πού ἀποδίδουν ἐτησίως ὄχι λιγότερα ἀπό 100.000 ἀκτσέ.⁴⁸ Ἡ Ἀλβανία χωριζόταν σέ ἕξι σαντζάκια: τῆς Σκόδρας (Ἴσκεντερί), τό Δουκάτι (Ντουκαγκίν), τοῦ Ἐλβασάν

(Ἰλμπεσάν), τῆς Ἀχρίδος (Ὀχρη), τῆς Αὐλώνας (Αὐλώνα), τοῦ Δέλβινου (Ντελόνια).⁴⁹ Στὴν ἐπικράτεια τῶν παραπάνω σαντζακίων ἀνήκουν καὶ μὴ ἀλβανικά ἐδάφη. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ σπαχῆδες στὴν Ἀλβανία ἦταν σχεδόν ὅλοι ἀλβανικῆς καταγωγῆς. Αὐτό εἶναι ἀποτέλεσμα κυρίως τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν παλιῶν φεουδαλικῶν οἰκογενειῶν καὶ τοῦ συστήματος ἐπιστρατεύσεως τῶν παιδιῶν στὰ τάγματα τῶν γενιτσάρων (devsirme), στὰ ὁποῖα τὰ παιδιά διαπαιδαγωγοῦνταν μέ τό πνεῦμα τῆς ἀφοσίωσης στό σουλτάνο. Κάποιοι Ἀλβανοὶ ἔφτασαν στὰ ὑψίστα ἀξιώματα τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐνῶ ἀρκετοὶ κατέλαβαν ἀκόμη καὶ τὴ θέση τοῦ μεγάλου Βεζίρη.

Οἱ Ἀλβανοὶ ἀγρότες πλήρωναν πολυάριθμους φόρους στοὺς στρατιωτικούς γαιοκτήμονες, στὸν κλῆρο, στὸν σουλτάνο καὶ στοὺς ἀνώτατους ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Οἱ βασικοὶ φόροι εἶναι ἡ δεκάτη, τό χαράτσι, ὁ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ ἐπὶ τῶν προβάτων καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ιδιοκτησίας. Ἡ δεκάτη εἰσπράττεται σέ εἶδος καὶ ἀφορᾷ ὅλο τό μέρος τῆς παραγωγῆς. Τό χαράτσι, ἀρχικά φόρος ἐπὶ τῆς γῆς, ἦταν συνήθως χρηματικός, καὶ γιὰ τοὺς χριστιανούς ὑπηκόους ὑψηλότερος. Τό 18ο αἰῶνα συγχωνεύεται μέ τὸν τζιζιέ, κεφαλικό φόρο, καὶ ἀφορᾷ τὸν μὴ μουσουλμανικό πληθυσμό. Στὴν Ἀλβανία, ὅπως ἄλλωστε καὶ σέ ὅλη τὴν Αὐτοκρατορία, τό ὕψος τοῦ χαράτσιου καθορίζεται ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιφάνεια τοῦ φορολογουμένου, καὶ εἶναι τρία, ἕξι καὶ δώδεκα πιάστρα.⁵⁰ Ὁ φόρος ἐπὶ τῶν προβάτων ἀφοροῦσε ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ὑπηκόους τοῦ σουλτάνου, καταβαλλόταν συνήθως τό Μάρτιο καὶ ἀνερχόταν σέ τρία ἀκτσέ γιὰ κάθε ἓνα πρόβατο. Ἐπίσης, ὁ φόρος ἐπὶ τοῦ μαλλιῶ ἦταν τοῦ ἰδίου ὕψους.⁵¹ Οἱ κτηνοτρόφοι μικρῶν ζώων εἶχαν τὴν ὑποχρέωση νὰ δίνουν τό 1/10 τῆς παραγωγῆς τους γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς κουζίνας τοῦ σουλτάνου σέ τιμές αἰσθητὰ κατώτερες τῆς ἀγορᾶς.⁵² Τό φόρο ιδιοκτησίας εἰσέπραττε ὁ σπαχῆς σέ περίπτωση ἀγορᾶς γῆς ἢ κληρονομιᾶς (ἐξαίρεση ἀποτελοῦσε ἡ ἄμεση κληρονομικὴ διαδοχὴ ἀπὸ πατέρα σέ γιό). Ὑπῆρχε ἀκόμη πλῆθος φόρων, σέ χρῆμα καὶ σέ εἶδος, τό ὕψος τῶν ὁποίων αὐξανόταν σέ περιόδους πολέμου, μιᾶς καὶ οἱ ἀγρότες ἦταν ὑπο-

χρεωμένοι να παρέχουν στο στρατό τροφοδοσία, ζωοτροφές, ίππους και άμαξες. Τό σύστημα εισπράξεως τῶν φόρων πού επικρατοῦσε ὀδηγοῦσε σέ πολλές ἀτασθαλίες καί ἔκανε ἀβάσταχτο γιά τό λαό τό βάρος τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων.

Ὅμως οἱ Τοῦρκοι κατακτητές ἀσκοῦν ἐξουσία μόνο στά πεδινά τῆς Ἀλβανίας. Οἱ ὄρεινοί πληθυσμοί, παρόλες τίς ἐναντίον τους ἐκστρατεῖες, μόνο τυπικά ἀναγνωρίζουν τήν ἐξουσία τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ σουλτάνου. Οἱ κάτοικοι τῆς Κολόνιας (Νότια Ἀλβανία), μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα δέν πλήρωναν κανένα φόρο. Ὅντες τυπικά ὑπήκοοι τοῦ πασᾶ τοῦ Μπερατίου, ἀναγνωρίζουν τήν ἐξουσία του, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Rouqueville, ὅσο αὐτή δέν γίνεται αἰσθητή στά ὄρη τους.⁵³ Ἄλλος Γάλλος διπλωμάτης γράφει ὅτι οἱ ὄρεινοί πού κατοικοῦν βορείως τῆς Σκόδρας, «παρότι βρίσκονται ὑπό τήν κυριαρχία τοῦ πασᾶ, ποτέ δέν ὑπέκειραν στήν ἐξουσία του».⁵⁴

Στίς ὄρεινές περιοχές ἐπιβιώνουν ἀκόμη ἡμιπατριαρχικοί θεσμοί. Οἱ οἰκογενειακές καί κοινωνικές σχέσεις διέπονται ἀπό τούς λεγόμενους «κανούν», μιά σύνθεση νόμων, κανόνων καί ἐθίμων, πού παραδίδονται ἀπό γενιά σέ γενιά καί μεταβάλλονται ἀνάλογα μέ τήν ἐξέλιξη τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συνθηκῶν. Ἡ ἰσχὺς τῶν κανούν, πού συνήθως παίρνουν τό ὄνομά τους ἀπό μυθικούς νομοθέτες, εἶναι ἔδαφικά περιορισμένη. Οἱ ὄρεσίβιοι τοῦ Ντουκαγκίν ὑπακούουν στόν ἄγραφο νόμο τοῦ Λέκ Ντουκαγκίν, στό Μεγάλο Μαλεσσί⁵⁵ ἰσχύει ὁ «κανούν τῶν ὀρέων», στίς περιοχές Κρούια, Μάτι, Δίβρη ὁ «κανούν Σκαντέρμπεγα», στήν Κεντρική Ἀλβανία ὁ «κανούν Γκέγκη», στή Χειμάρρα ὁ «κανούν Παπά-Ζούλη».⁵⁶ Μέχρι τό 18ο αἰῶνα τό τοπικό δίκαιο ἰσχυε σέ ὅλες τίς ὄρεινές περιοχές, οἱ ὁποῖες ἦταν χαλαρά συνδεδεμένες μέ τόν ἔξω κόσμο. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού δέν ὑπάρχουν πολλά τεκμήρια γιά τίς κοινωνικές σχέσεις, τήν οἰκονομία καί τόν τρόπο ζωῆς τῶν περισσοτέρων τους.

Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν ἡ Χειμάρρα καί ἡ Μιρδίτα. Σήμερα Μιρδίτα ὀνομάζεται μιά μικρή περιοχή τῆς Βορείου Ἀλβανίας, πού περιλαμβάνει τίς κοίτες τῶν ποταμῶν Μεγάλος Φάν καί Μικρός Φάν. Σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ 19ου αἰῶνα,

ἐκτείνεται ἀπό τὰ Τίρανα μέχρι τό Ἰσέσιο.⁵⁷ Ἡ περιοχή ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας. Οἱ Μιρδίτες,⁵⁸ πού ἀναγνωρίζουν τήν ἐξουσία τοῦ πασᾶ καί πληρώνουν ἐτήσιο φόρο, δέν ἐπιτρέπουν στό στρατό του νά στρατοπεδεύει στήν περιοχή τους. Ζοῦν κατά μικρούς συνοικισμούς καί ἀσχολοῦνται κυρίως μέ τήν κτηνοτροφία. Μεταξύ τους ἴσχυε ἡ βεντέτα ἀλλά καί τό δικαίωμα ἐξαγορᾶς της.⁵⁹ Στόν 18ο αἰώνα, διοικητές τῆς Μιρδίτας εἶναι οἱ ἀπόγονοί τοῦ Μάρκου Γκιώνη. Εἶναι καθολικοί καί σέβονται ἰδιαίτερα τοὺς ἀπεσταλμένους ἱερεῖς τῆς Ρώμης.⁶⁰ Ἔχουν τή φήμη καλῶν στρατιωτῶν καί τή δυνατότητα νά ἐπιστρατεύουν 10.000 ἄνδρες σέ περίπτωση ἀνάγκης.⁶¹ Γι' αὐτό ὁ ἄρχοντάς τους, πού ἔφερε τόν τίτλο Prenk (πρίγκιπας), εἶχε μεγάλη ἐπιρροή στή Βόρειο Ἰσπανία, καί ἴσως γιά τόν ἴδιο λόγο συμπεριλαμβάνονται γειτονικές περιοχές στά ἐδάφη τῆς Μιρδίτας. Τό ἐπάγγελμα τοῦ μισθοφόρου εἶναι σύνηθες γιά τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς, ὅπως ἄλλωστε καί γιά ὅλους τοὺς ὄρεσίβιους τῆς χώρας.

Μέ τή μελέτη τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν ὄρεσίβιων τῆς Χειμάρρας ἀποκτοῦμε πληρέστερη εἰκόνα. Στή Χειμάρρα, ἐκτός τοῦ ὁμώνυμου χωριοῦ ἀνήκουν ἀκόμη 10 περίπου συνοικισμοί καταμῆκος τῆς Ἀδριατικῆς ἀκτῆς, ἀπό τό πέρασμα Λογκάρα μέχρι τοὺς Σαράντα.⁶²

Τό 1492 οἱ Τοῦρκοι δέν μποροῦν νά κάμψουν τήν ἀντίσταση τῶν Χειμαρριωτῶν καί ἀναγκάζονται νά τοὺς παραχωρήσουν αὐτονομία. Σέ ἀντάλλαγμα, ἐκεῖνοι ὑποχρεοῦνται νά πληρώνουν φόρο στό σουλτάνο. Οἱ προσπάθειες ἀπό μεριᾶς τῶν διοικητῶν τῆς Ἰσπανίας νά ὑποτάξουν τοὺς κατοίκους ἦταν συνεχεῖς καί ἀνεπιτυχεῖς. Οἱ Χειμαρριῶτες, ἔγραφε ἕνας καθολικός ἱεραπόστολος πού ἔζησε στήν περιοχή 22 χρόνια, «θέλουν νά εἶναι ἐλεύθεροι καί ὄχι κάτω ἀπό ξένο ζυγό, οὔτε καί νά ὑπακούσουν στό δεσπότη τους τό μεγάλο Τοῦρκο. Ἐνίστε πληρώνουν φόρους, ἀλλά σέ λίγο ξεσηκώνονται καί πάλι».⁶³ Καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα ἡ περιοχή εἶναι ἀπρόσιτη στοὺς γείτονες πασάδες, καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα δέν ὑπάρχει ἐδῶ οὔτε ἕνας ἀντιπρόσωπος τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας. Ὁ μοναδικός φόρος πού πλήρωναν ἦταν ὁ κεφαλικός, ὕψους

300 παράδων, στόν πασά τῆς Αὐλώνας, γιά νά διατηροῦν τό δικαίωμα νά ἔχουν ἐμπορικές σχέσεις μέ τήν Αὐλή του.⁶⁴ Ἀπό τίς ἐκθέσεις τῶν Βασιλειανῶν Οὐνιτῶν (Basiliani d'Italia) μοναχῶν ἀντλοῦμε πολύ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν οἰκονομία καί τόν τρόπο ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς Χειμάρρας. Οἱ μοναχοί εἶχαν σταλεῖ στήν ὀρθόδοξη Χειμάρρα προκειμένου νά προπαγανδίσουν τήν ἐκκλησιαστική ἔνωση μέ τή Ρώμη. Κύρια ἀπασχόληση τῶν Χειμαρριωτῶν ἦταν ἡ γεωργία καί ἡ κτηνοτροφία. Συνέλεγαν καί πωλοῦσαν βαλανίδια (vallonea), ἀπό τά ὅποια ἔπαιρναν μία οὐσία ἀπαραίτητη στή βυρσοδεψία. Στήν περιοχή ὑπῆρχαν ὀρυχεῖα, τήν ὑπαρξη τῶν ὁποίων ἀπέκρουβαν οἱ κάτοικοι φοβούμενοι μήπως αὐτό αὐξήσει τήν ἐπιθυμία τῶν Τούρκων νά ὑποτάξουν τή Χειμάρρα.⁶⁵ Οἱ πρωτόγονες μέθοδοι καλλιέργειας καί ἡ ἄγρια φύση –οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὀνόμαζαν τά βουνά τῆς Χειμάρρας Ἀκροκεραύνια– μόλις πού ἐπέτρεπαν στούς Χειμαρριῶτες ἕνα πολύ χαμηλό βιοτικό ἐπίπεδο. Τό παρακάτω παράθεμα ἀπό τήν ἐκθεση τοῦ ἱεραποστόλου de Camillis δίνει μιά παραστατική εἰκόνα τῶν δυσκολιῶν καί τῶν στερήσεων πού ἀντιμετώπιζαν οἱ κάτοικοι τῶν Ἀκροκεραυνίων.

Αὐτή ἐδῶ ἡ ἄκρη εἶναι τόσο ἄγονη, πού ὅ,τι προϊόν παράγει δέν ἐπαρκεῖ οὔτε γιά μισό χρόνο. Ἄλλα προϊόντα, πού θά μπορούσαν οἱ κάτοικοι νά ἀνταλλάξουν καί νά ἐξασφαλίσουν τά ἀπαραίτητα γιά τήν ἐπιβίωσή τους, δέν ὑπάρχουν. Τρέφονται ὅλοι κυρίως μέ ψωμί καί νερό. Πολλοί, ἐπειδή δέν ἔχουν οὔτε αὐτά, ζοῦν γιά πολλές ἡμέρες μέ ὠμά χόρτα, καί μάλιστα χωρίς κανένα καρίκευμα. Ἡ ἀκραία ἔλλειψη καί τῶν στοιχειωδῶν ἀκόμη πόρων εἶναι μεγάλο ἐμπόδιο στήν ἐπιτυχή ἐργασία τῆς ἀποστολῆς, διότι, ὅσοι εἶναι σέ ἡλικία νά ἐργάζονται, ἀσχολοῦνται εἴτε μέ τήν καλλιέργεια τῆς βραχώδους γῆς εἴτε μέ τήν κτηνοτροφία, εἴτε μέ ἄλλες ἐργασίες, προκειμένου νά ἐξασφαλίσουν τά πρὸς τό ζῆν γιά τούς ἴδιους καί τίς οἰκογένειές τους. Καί ὅταν ἀκόμη, μέ μεγάλη δυσκολία, θυμοῦνται τίς γιορτές, ἔχουν ἐλάχιστο χρόνο νά ἀσχοληθοῦν μέ τή μελέτη ἢ τή σωτηρία τῆς ψυχῆς τους.⁶⁶

Κατά τόν 17ο-18ο αἰώνα στά χωριά τῆς περιοχῆς εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητές οἱ ἐπιβιώσεις τῆς κατά γέννη ὀργάνωσης τῆς

κοινωνίας. Κατώτερη βαθμίδα κοινωνικής ὀργάνωσης εἶναι ἡ οἰκογένεια, καί ἡ ἀνώτερη στηρίζεται στίς ἐξωγαμικές ἐνώσεις οἰκογενειῶν. Ὅπως ἀναφέρει ὁ de Camillis, προκειμένου νά ὑπερασπίζεται κανείς τόν ἑαυτό του ἐπιδιώκει νά ἔχει περισσότερους συγγενεῖς. Ὅλοι αὐτοί φτιάχνουν τό γένος. Οἱ γάμοι μέσα στό ἴδιο τό γένος ἀπαγορεύονται, ἀκόμη καί ἂν οἱ οἰκογένειες ἔχουν πέμπτο, δέκατο ἢ καί εἰκοστό βαθμό συγγένειας.⁶⁷ Ἐκατό χρόνια μετά, ὅταν ἐπισκέπτεται τήν περιοχή ὁ Ρῶσος ἀξιωματικός Σωτήρης, χαρακτηρίζει περίπου μέ τόν ἴδιο τρόπο τό καθεστῶς τῶν Χειμαρριωτῶν: «Ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἀρχηγός οὔτε ὑποτελής, ἀλλά ὁ καθένας διοικεῖ σύμφωνα μέ τούς δικούς του κανόνες· καί ὁποῖος ἔχει περισσότερους συγγενεῖς, αὐτός εἶναι καί ὁ πῶς δυνατός».⁶⁸ Κύρια λειτουργία τῆς ἐνώσεως τῶν οἰκογενειῶν ἦταν ἡ διαφύλαξη τῆς ζωῆς καί τῆς περιουσίας τῶν μελῶν της μέσω τῆς βεντέτας. Σέ περίπτωση δολοφονίας ἑνός μέλους, ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι ἀρχίζουν πόλεμο ἐναντίον τοῦ δολοφόνου καί τῶν συγγενῶν του, πράγμα πού ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς φυσικό. Στίς παρατηρήσεις τῶν ἱεραποστόλων ἀπαντοῦσαν: «Ἐπιτρέψτε μας νά διοικοῦμε μέ τέτοια ἀσθηρότητα, γιατί, ἐάν δέν θά τιμωρεῖται τόσο σκληρά ἡ ἀνθρωποκτονία, τότε συνεχῶς θά γίνονται ἐγκλήματα. Ἐπομένως, εἶναι ἀναγκαῖα αὐτή ἡ τάξη πραγμάτων».⁶⁹

Μολαταῦτα, πίσω ἀπό τήν κατά γέννη ὀργάνωση αὐτῆς τῆς μικρῆς κοινωνίας διακρίνονται δυναμικές διαδικασίες οικονομικῆς διαφοροποίησης, πού λόγω τῆς ἀπουσίας τεκμηρίων εἶναι πολύ δύσκολο νά τίς παρακολουθήσουμε. Φαίνεται νά παίζει κάποιο ρόλο τό ἐμπόριο καί ἡ τοκογλυφία. Ὁ καθολικός ἱεραπόστολος P. Sciro, τό 1721, ἀνάμεσα στά πολλά «ἁμαρτήματα» πού καταλογίζει στούς ὀρθόδοξους ἱερεῖς συμπεριλαμβάνει καί τήν ἐνασχόλησή τους μέ τό ἐμπόριο καί τήν τοκογλυφία,⁷⁰ γιά τίς ἐπιπτώσεις τῶν ὁποίων δέν μπορούμε παρά νά μιλάμε μέ μεγάλη ἐπιφύλαξη, ἀφοῦ τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε εἶναι ἀποσπασματικά. Οἱ καθολικοί ἱεραπόστολοι στίς ἐκθέσεις τους ἀναφέρουν καί τούς ἰσχυρούς μεταξύ τῶν Χειμαρριωτῶν, τούς ὁποίους ὀνομάζουν ἀρχηγούς, καπετάνιους, ἰπλότες. Ὁ P. Zasi ἀναφέρει, τό 1699, τόν «ἰπλότη» Βάρφη καί

τόν «ίπλότη» Χριστόφορο Νίνα τῶν Δρυμάδων.⁷¹ Ἡ οἰκονομική κατάστασή τους ἦταν διαφορετική ἀπό ἐκείνη τοῦ μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ, πού ζοῦσε μέ ψωμί καί νερό. Ὁ «ίπλότης» Χριστόφορος Νίνα εἶναι ἀρκετά εὐκατάστατος ὥστε νά φιλοξενεῖ τόν καθολικό ἱεραπόστολο Ὀνόφριο. Ἐδῶ καταλύει καί ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ὅταν ἐπισκέπτεται τή Χειμάρρα. Στό σπίτι τοῦ καπετάνιου Λέκα (οἰκισμός Παλιάσσα), κατά τήν ἴδια ἐποχή, δηλαδή τήν ἕκτη δεκαετία τοῦ 17ου αἰώνα, ζεῖ ὁ ἱεραπόστολος Χρυσαφίδης καί ὁ καθολικός ἐπίσκοπος τῆς Μουζακιᾶς, ὁ Stanila. Ὁ πατέρας τοῦ «ίπλότη» Ντίνου Βάρφη εἶχε προσλάβει ἱερέα γιά παιδαγωγό τῶν γιῶν καί τῶν ἀνηψιῶν του.⁷² Μέ τά χρόνια, τό ἀξίωμα τοῦ καπετάνιου, δηλαδή τοῦ ἐπικεφαλῆς τῆς ἔνωσης οἰκογενειῶν, γίνεται κληρονομικό πρόνομο τῶν εὐπορῶν οἰκογενειῶν. Στό φθίνοντα 18ο - ἀρχόμενο 19ο αἰώνα συναντᾶμε τίς ἴδιες οἰκογένειες καπετανέων μέ αὐτές τοῦ 17ου αἰώνα: Νίνα, Λέκα, Βάρφη.⁷³ Ἡ μισθοφορία εἶναι ἄλλος παράγοντας πού συντέλεσε στήν οἰκονομική διαφοροποίηση τῶν Χειμαρριωτῶν, πού ὑπηρετοῦν ἀπό τό 16ο ἕως τόν 18ο αἰώνα ἀδιάκοπα στόν ἰσπανικό καί βενετικό στρατό. Μάλιστα, στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα ὑπάρχουν συντάγματα Χειμαρριωτῶν στόν βενετικό στρατό,⁷⁴ καί οἱ Ναπολιτάνοι ἀρχίζουν νά τούς χρησιμοποιοῦν ἀπό τό 1735. Τόν ἴδιο χρόνο σχηματίζεται τάγμα Ἀλβανῶν στό Βασίλειο τῆς Νάπολης, πού μετά τρία χρόνια μετασχηματίζεται σέ βασιλικομακεδονικό σύνταγμα, τό ὁποῖο τό 1786 ἀριθμεῖ 2.012 στρατιῶτες.⁷⁵ Τά διάφορα κράτη στρατολογοῦν Χειμαρριῶτες μέσω τῶν καπετανίων, οἱ ὁποῖοι ἀνταμείβονται γιά τίς ὑπηρεσίες τους. Οἱ Βενετοί, γιά παράδειγμα, δίνουν σύνταξη ἐφ' ὅρου ζωῆς, καθώς καί στρατιωτικές διακρίσεις καί βαθμούς στό μισθοφορικό στρατό. Ὁ Χριστόφορος Νίνα, πού μνημονεύσαμε πιό πάνω, ἦταν συνταγματάρχης τοῦ βενετικοῦ στρατοῦ.⁷⁶

Τό 1805 ἐπισκέπτεται τή Χειμάρρα ὁ W. Leake καί μᾶς δίνει πληρέστερη εἰκόνα τῆς κοινωνικῆς δομῆς της.⁷⁷ Τό χωριό Χειμάρρα⁷⁸ κατοικεῖται αὐτή τήν ἐποχή ἀπό 300 οἰκογένειες χωρισμένες σέ πέντε ἐνώσεις, πού οἱ ἴδιοι ὀνομάζουν στά ἑλληνικά φατρίες. Διατηρεῖται ἡ συλλογική ἰδιοκτησία στά βοσκο-

τόπια, ισχύει ή βεντέτα και ταυτόχρονα ή πρακτική εξαγοράς του φόνου. Στή Χειμάρα ή εξαγορά κόστιζε 2.000 πιάστρα, στό Βοῦνο 1.000.⁷⁹ Ἐπικεφαλῆς τῶν φατριῶν εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες μέ τή μεγαλύτερη ἔκταση γῆς καί ἀριθμό ζώων. Ὁ W. Leake εἶχε φιλοξενηθεῖ στό σπίτι τοῦ καπετάνιου Ζάκο-Γιώργη, πού ἦταν γιός καπετάνιου, πολύ πλούσιος καί μέ μεγάλη ἐπιρροή. Ἡ μεγάλη γαιοκτησία καί ή στρατολόγηση στρατιωτῶν γιά τό βενετικό στρατό ἦταν οἱ πηγές τῶν ἐσόδων του. Ἐπαιρνε ἐπίσης ἀπό τό Βασίλειο τῆς Νάπολης μηνιαῖο μισθό 24 δουκάτα,⁸⁰ ἐπειδή εἶχε ὑπηρετήσει ἐκεῖ γιά τρία χρόνια. Στήν πραγματικότητα, ἦταν ἀνταμοιβή γιά τή στρατολόγηση τῶν συμπατριωτῶν του. Μέσω τοῦ Ζάκο-Γιώργη, ὁ Ναπολιτάνος πρόξενος στήν Κέρκυρα κατέβαλε συντάξεις σέ 100 ἀκόμη Χειμαρριῶτες στρατιωτικούς. Ἀναμφίβολα ὁ Ζάκο-Γιώργης, μέ τήν ἐπιρροή καί τόν πλοῦτο του, μπορούσε νά ἔχει ὑπό τήν ἐξουσία του τίς φτωχές οἰκογένειες τῆς φατρίας. Ὁ W. Leake ἀναφέρει ἕνα τέτοιο πρόσωπο (attendant), στό ὁποῖο ἔδινε χρήματα γιά τίς ὑπηρεσίες του πρός αὐτόν. Μέ βάση τά παραπάνω φτωχά δεδομένα, μπορούμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὑπῆρχε μιά κατηγορία ἐξαρτημένων προσώπων καί μιά φεουδαλική πλούσια ἀριστοκρατία.

Ἡ οἰκονομική κατάσταση ὠθεῖ πολλούς στή μετανάστευση. Ἔργάζονται ὡς μισθοφόροι, ἐργάτες γῆς, ἀνειδίκευτοι ἐργάτες, ὑπηρέτες. Ὁ Ζ. Μπιτσιλῆς γράφει ὅτι στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἐργάζονται σά μισθωτοί στήν περιοχή τῆς Αὐλώνας πάνω ἀπό 500 φτωχοί Χειμαρριῶτες (piu di 500 persone gente povera che vivono col lavoro).⁸¹

Ἡ οἰκονομική καί κοινωνική διαφοροποίηση παρατηρεῖται καί σέ ἄλλες περιοχές,⁸² καί ὀφείλεται τόσο σέ ἐσωγενεῖς παράγοντες ὅσο καί στήν ἰσχυρή ἐπίδραση τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν ἐξελίξεων πού λαμβάνουν χώρα σέ ὅλη τήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία αὐτή τήν ἐποχή. Ὁ στρατιωτικός τιμαριωτισμός ἔχει ἀλλάξει περιεχόμενο. Μέσα καί παράλληλα μέ τά τιμάρια καί τά ζιαμέτια ἐμφανίζονται τά τσιφλίκια, μιά νέα μορφή φεουδαλικῆς ἰδιοκτησίας, πού σιγά-σιγά θά ἐπικρατήσῃ. Ἡ διαδικασία ἀποσύνθεσης τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος ἔχει

ἀρχίσει ἀπό τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰώνα. Εἶναι ἡ ἐποχή πού σταματοῦν οἱ κατακτήσεις, καί ἐπομένως καί ἡ δημιουργία νέων φέουδων. Οἱ σπαχήδες πού εἶχαν λάβει τιμάρια καί ζιαμέτια ἀγωνίζονται νά τὰ διατηρήσουν καί νά τὰ κατοχυρώσουν πρὸς ὄφελος τῶν οἰκογενειῶν τους.

Στὴν Ἀλβανία τὰ στρατιωτικά καί διοικητικά ἀξιώματα εἶχαν ἀρχίσει νά μεταβιβάζονται κληρονομικά σχεδόν ἀμέσως μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση. Στὴν Αὐλώνα καί τὸ Δέλβινο τὸ ἀξίωμα τοῦ σαντζάκμπεη γίνεται, ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα καί μετὰ, περίπου ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῆς οἰκογένειας τοῦ Σινάν πασᾶ.⁸³ Στὴ Βόρεια Ἀλβανία, τὰ σαντζάκια τῆς Σκόδρας καί τοῦ Ντουκαγκίν διοικοῦνται ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὶς οἰκογένειες Μπεγκόλα καί Μπουσατλῆ.⁸⁴ Ἀπὸ τὸν ἀρχόμενον 17ο αἰώνα καί γιὰ διακόσια χρόνια τὰ Τίρανα διοικοῦν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ Μπαργκίνι.⁸⁵ Στὸν 18ο αἰώνα ἡ κληρονομικὴ μεταβίβαση διοικητικῶν ἀξιωμάτων εἶναι γενικευμένο καί σύνηθες φαινόμενο. Ἐνας σύγχρονος γράφει:

Οἱ Ἀλβανοὶ διορίζουν οἱ ἴδιοι τοὺς περισσότερους κρατικούς ὑπαλλήλους, ὅπως τοὺς πασάδες, τοὺς μπέηδες, τοὺς σπαχήδες καί τοὺς τιμαριούχους. Αὐτοί, δέ, ὄχι μόνο δέν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ καρτῆρα τῆς Πύλης, ἀλλὰ καί τὰ ἀξιώματα πού κατέχει κάποιος πατέρας περιέρχονται κληρονομικά στό γιό, ἀντίθετα μετὰ τὸ σύστημα τοῦ σουλτάνου.⁸⁶

Ταυτόχρονα ἀρχίζει καί ἡ ἀγοραπωλησία στρατιωτικῶν φέουδων.⁸⁷ Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὰ τιμάρια καί τὰ ζιαμέτια θεωροῦνταν ἰδιοκτησία, γεγονὸς πού ὑπέσκαπτε τὰ θεμέλια τοῦ ὀθωμανικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποδυναμώνεται καί τὸ σύστημα στό ὁποῖο στηριζόταν μέχρι τότε ἡ πολεμικὴ δύναμη τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί νά χάνει τὴν ἀποτελεσματικότητά του. Ἦταν πολὺ δύσκολο γιὰ τὴν Πύλη νά ἐπιβάλλει στοὺς φεουδάρχες τῆς Αὐλώνας, τοῦ Μπερατίου, τῆς Σκόδρας, πού κατεῖχαν γῆ καί ἀξιώματα ἀπὸ γενιά σέ γενιά, καί εἶχαν τοπικὲς διασυνδέσεις, νά παρέχουν στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες στό Δούναβη ἢ τὰ περσικά σύνορα. Αὐτὸ ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς κατάρρευσης, πού συνεχίζεται ὅσο οἱ

φεουδάρχες ιδιοποιούνται τις γαῖες μιρί καί τις μετατρέπουν σέ ιδιωτικά κτήματα, τά τσιφλίκια. Ἐτούτη ἡ διαδικασία λαμβάνει χώρα σέ μιά στιγμή οἰκονομικῆς ἀναζωογόνησης τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Μετά τις καταστροφές καί τις ἐρημώσεις πού ἀκολούθησαν τήν τουρκική κατάκτηση ἀρχίζουν σιγά-σιγά νά ἀνορθώνονται οἱ βαλκανικές πόλεις, νά ἀναπτύσσεται τό ἐμπόριο καί ἡ βιοτεχνία. Αὐξάνουν οἱ δυνατότητες πώλησης τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, ἀλλά αὐξανόμενη ζήτηση ἀγροτικῶν εἰδῶν παρουσιάζουν καί οἱ οἰκονομικά ἀνεπτυγμένες χῶρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἡ μικρή ἀγροτική παραγωγή, μέ τις πρωτόγονες τεχνικές, πού εἶναι ἀποκομμένη ἀπό τήν ἀγορά, δέν ἀνταποκρίνεται πιά στίς νέες οἰκονομικές συνθήκες. Ὡστόσο, ἡ ἀστική τάξη δέν εἶναι ἀκόμη ὥριμη ὥστε νά ἔχει τή δυνατότητα νά θέσει τή γεωργία σέ καπιταλιστικές βάσεις. Εἶναι ἐπόμενο οἱ ἀναγκαῖες οἰκονομικές μεταρρυθμίσεις νά γίνονται μέ πρωτοβουλία καί πρὸς ἱκανοποίηση τῶν συμφερόντων τῶν φεουδαρχῶν. Ὅπως ἡ αὐστηρά προσδιορισμένη πρόσδοσ-φόρος, πού εἶναι ἡ βάση τοῦ στρατιωτικοῦ τιμαριωτισμοῦ, τούς ἐμποδίζει νά ἐπωφεληθοῦν τῆς νέας οἰκονομικῆς συγκυρίας. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἀφετηρία τῆς τάσεως τῶν φεουδαρχῶν νά ἀρχίσουν νά ἐκμεταλλεύονται τή γῆ ἀφαιρώντας τήν ἀπό τοὺς ἀμεσους παραγωγούς, οἱ ὁποῖοι στό τιμαριωτικό σύστημα τήν κατεῖχαν μέ κληρονομικό δικαίωμα.

Τό φαινόμενο ἐντείνεται στόν 18ο αἰώνα. Στή Βουλγαρία οἱ ιδιοποιήσεις γίνονται μέ τή βία. Νέοι γαιοκτήμονες, οἱ τσιτλούκ σαχιμπί, ἐμφανίζονται στή Σερβία, τή γῆ τῶν ὁποίων καλλιεργοῦν οἱ ἀγρότες πού διαμένουν σ' αὐτήν. Μέ τήν ἀποσύνθεση τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος αὐξάνει ἡ πολιτική δύναμη τῶν τοπικῶν φεουδαρχῶν, πού συνεπάγεται τήν ἀποδυνάμωση τῆς ἐξουσίας καί τοῦ κύρους τοῦ σουλτάνου στίς εὐρωπαϊκές ἐπαρχίες τῆς Αὐτοκρατορίας.⁸⁸ Τά ἴδια φαινόμενα παρατηροῦνται καί στήν Ἀλβανία,⁸⁹ ὅπου ἀναπτύσσονται οἱ ἐμπορευματο-χρηματικές σχέσεις, ἀναγεννῶνται οἱ πόλεις χάρη στή γεωγραφική θέση τῆς χώρας, πού βρίσκεται κοντά στίς δυτικο-ευρωπαϊκές χῶρες, κι ἔτσι οἱ παραθαλάσσιες πόλεις Δυρράχιο, Αὐλώνα, Σκόδρα γίνονται μεγάλα κέντρα διαμετακομι-

στικοῦ ἐμπορίου. Ἐξέχουσα θέση στήν οἰκονομία τῶν πόλεων εἶχαν οἱ ἀγάδες καί οἱ μπέηδες, πού ἦταν τοκογλύφοι, μαγαζάτορες, ἰδιοκτῆτες ἐμπορικῶν πλοίων, μισθωτές φόρων. Οἱ πρῶτες ἀναφορές γιά τό σύστημα ἐκμισθώσεων πού ἀφοροῦν τήν Ἀλβανία ἀνάγονται στό 17ο αἰώνα. Ὁ ἐπόμενος αἰώνας περιλαμβάνει σχεδόν ὅλες τίς δημόσιες προσόδους, τόσο στήν ὑπαιθρο, ὅσο καί στήν πόλη. Τό σύστημα τῶν ἐκμισθώσεων ἀφηνε ἐλεύθερο τό πεδίο στίς καταχρήσεις, στήν πλατιά διάδοση τῶν κατασχέσεων καί τῶν ἔκτακτων φόρων. Ἡ διείσδυση τῆς τοκογλυφίας στήν ὑπαιθρο χειροτέρευσε ἀκόμη περισσότερο τή θέση τῶν χωρικῶν. Πολλοί ἀπ' αὐτούς, μετά ἀπό πιέσεις, ἀναγκάζονται νά ἀποποιοῦνται τῶν δικαιωμάτων τους στή γῆ, πού περνοῦσε πιά στά χέρια τῶν φεουδαρχῶν.

Ἡ διαδικασία συγκρότησης τῶν τσιφλικιῶν ἀρχίζει στήν Ἀλβανία τό πρῶτο τρίτο τοῦ 17ου αἰώνα καί ξεχωρίζουν δύο φάσεις: στήν ἀρχή οἱ φεουδάρχες ἀφαιροῦν ἀπό τούς χωρικούς τά δικαιώματα κατοχῆς γῆς, κι ἔτσι μικρά τσιφλίκια βρίσκονται στά χέρια μεγάλου ἀριθμοῦ φεουδαρχῶν· στή δεύτερη φάση συγκεντρώνονται τά μικρά τσιφλίκια στά χέρια μερικῶν φεουδαρχῶν. Κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα ἀπειλοῦνται πιά καί δικαιώματα κατοχῆς γῆς ὁμάδων χωρικῶν ἢ καί ὀλόκληρων χωριῶν, κάτι πού δέν συνέβαινε πάντα. Τυπικά ἡ διαδικασία εἶχε τή μορφή ἀγορᾶς-πώλησης. Ὅσον ἀφορᾶ τίς κρατικές γαῖες (μιρί), ἡ ἀγοραπωλησία γινόταν, σύμφωνα μέ τή νομοθεσία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, μέσω τῶν σπαχήδων, ἐνῶ τῶν ἰδιωτικῶν (μούλκ) μέσω τοῦ σαριάτ.⁹⁰ Ἐντούτοις, πίσω ἀπό τόν σεβασμό στούς νόμους κρυβόταν ἡ αὐθαιρεσία, ἡ κοροϊδία, ἡ βία. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἀπό αὐτή τήν ἀποψη ἡ ἱστορία τῆς οἰκογένειας Μπιτσαξή ('Ελβασάν). Ὁ Μεχμέτ ἀγᾶς Ζάντης συγκεντρώνει σέ διάστημα δεκαεπτὰ χρόνων (1621-1638) πάρα πολλή γῆ. Ἰδιοποιεῖται βοσκοτόπια καί ἄλλες κοινοτικές γαῖες μέ πλαστογραφίες καί βία. Οἱ ἀπόγονοί του, χάρη στά πλούτη τους, ἀποκτοῦν ἀξιώματα καί σημαντικές στρατιωτικές καί διοικητικές θέσεις. Ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς Μπιτσαξής, διοικητής τοῦ Ἐλβασάν κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, ἀγοράζει τσιφλίκια, γῆ ἀπό τούς ἀγρότες, σπίτια, ἀμ-

πέλια, άλώνια και κάθε είδος ιδιοκτησίας. Πεθαίνοντας, άφησε 22 τσιφλίκια. Δυστυχώς τά στατιστικά στοιχεία για τή γαιοκτησία στην Άλβανία άπουσιάζουν, αλλά χωρίς άμφιβολία ή τάση συγκρότησης τσιφλικιωών είναι πολύ δυναμική.⁹¹ Τά στοιχεία πού δίνει ό Ι. Λαμπρίδης για τούς μεγαλοϊδιοκτῆτες τῆς Ήπειρου και τῆς Νοτίου Άλβανίας δείχνουν τήν έντυπωσιακή ανάπτυξη τῆς ιδιωτικῆς ιδιοκτησίας κατά τόν 18ο αἰώνα. Ένω για όλον τό 17ο αἰώνα ό έρευνητής όνομάζει μόνο έναν μεγαλοϊδιοκτήτη, τό 18ο αἰώνα αναφέρονται δέκα.⁹² Οί αντιπροσωποί τῆς στρατιωτικῆς άριστοκρατίας γίνονται οί κατεξοχήν ιδιοκτῆτες μεγάλων γαιοκτησιών. Συγκεκριμένα, μεγαλοϊδιοκτῆτες είναι οί: Ίσμαήλ πασάς Βελιαμπίστι, Κούρτ Άχμέτ πασάς, Ίμπραήμ πασάς τῆς Αὐλώνας, οί όποιοί διαδοχικά κυβέρνησαν τό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου. Ο Ίσμαήλ πασάς Βελιαμπίστι κατεῖχε πολλά κτήματα στή Μουζακιά, πού μετά τό θάνατό του, έπειδή ἦταν άκληρος, περιῆλθαν στό όθωμανικό κράτος σάν «κρατικά άγροκτήματα».⁹³ Μεγαλοϊδιοκτῆτης ἦταν και ό διάδοχος τοῦ Ίσμαήλ πασα, ό Κούρτ Άχμέτ πασάς.⁹⁴ Η κτηματική περιουσία τοῦ Ίμπραήμ πασα, όπως φαίνεται, ἦταν συγκεντρωμένη κυρίως στήν πατροπαράδοτη περιοχή τῆς οίκογένειάς του, τήν Αὐλώνα.⁹⁵ Όταν έγινε διοικητής τοῦ Μπερατίου πήρε μαλικιανέ (ισόβια μίσθωση) όλα τά άγροκτήματα τοῦ Ίσμαήλ πασα Βελιαμπίστι, πού είχαν περιέλθει στό κράτος μετά τό θάνατό του.⁹⁶ Σ' αὐτόν περιῆλθε και μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας τοῦ πεθεροῦ του Κούρτ Άχμέτ πασα.

Μεταξύ τῶν πλουσιότερων ιδιοκτητῶν τοῦ Δέλβινου συγκαταλέγεται ή οίκογένεια Κόκα. Ο Σελίμ μπέης στίς αρχές τοῦ 19ου αἰώνα ἦταν ιδιοκτῆτης ἕξι χωριῶν και εἶχε τή δυνατότητα νά συντηρεῖ από τά ἔσοδά του 5.000 ἔνοπλους άνδρες.⁹⁷

Δίπλα στους ιδιωτες, ό συλλογικός φεουδάρχης, ή εκκλησία, τό ἴδιο επίμονα επιχειρεῖ νά επωφεληθεῖ από τήν αποσύνθεση τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος και νά πολλαπλασιάσει τήν ιδιοκτησία της. Κατά τόν 18ο αἰώνα τά βακούφια γίνονται πολύ περισσότερα.⁹⁸ Εκτός από τή μουσουλμανική εκκλησία, διευρύνει τή γαιοκτησία της και ή χριστιανική, τόσο ή όρθόδοξη όσο και ή καθολική. Από κείμενο πού χρονολογεῖται στό

πρώτο μισό του 18ου αιώνα πληροφορούμαστε ότι τό ὀρθόδοξο μοναστήρι Ἁγία Θεοτόκος Ἀρδέουσα (Μουζακιά) κατεῖχε πολλή γῆ καί πολλά ἐλαιόδενδρα.⁹⁹ Οἱ δωρεές τῶν πιστῶν αὐξάνουν τή γαιοκτησία τῆς ἐκκλησίας, ὥστόσο οἱ χριστιανοί ἱερωμένοι δέν ἀρκοῦνται σ' αὐτό. Ἀγοράζουν γῆ μούλκ καί ἀποκτοῦν δικαιώματα ἰδιοκτησίας γαιῶν μιρί. Ὅλ' αὐτά, μαζί μέ τά ὑπάρχοντα ἤδη κτήματα, συγκροτοῦν τά ἐκκλησιαστικά τσιφλίκια.¹⁰⁰

Οἱ ἀλλαγές πού συνέβησαν στή φεουδαρχική γαιοκτησία ἐπηρεάζουν τούς ὅρους ἐκμετάλλευσης καί συμβάλλουν στήν αἰσθητή ἐπιδείνωση τῆς θέσης τῶν ἀγροτῶν. Αὐξάνει τό μέγεθος τῆς φεουδαλικῆς προσόδου. Ὁ τσιφλιγκάρ,¹⁰¹ σέ σχέση μέ τούς σπαχήδες, εἶχε τή δυνατότητα νά ἀποσπᾶ μεγαλύτερο μέρος τῆς σοδειᾶς ἀπό τούς χωρικούς. Ὅρισμένοι ἐρευνητές διακρίνουν δύο τύπους οἰκονομικῶν σχέσεων μεταξύ ἀγροτῶν καί γαιοκτημόνων. Στήν περίπτωση πού ὁ σπόρος, τά ἀροτριῶντα ζῶα καί τά ἐργαλεῖα ἀνήκουν στόν ἀγρότη, τότε στόν ἴδιο μένει τό μισό τῆς σοδειᾶς. Ἐάν ὅμως δέν ἔχει ἐργαλεῖα παραγωγῆς (εἶναι δηλαδή στήν οὐσία ἐργάτης γῆς), τότε παίρνει τό 1/4 τῆς σοδειᾶς.¹⁰² Οἱ συνθήκες στό ἐσωτερικό τῶν τσιφλικιῶν μεταβάλλονται μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί διαφέρουν ἀπό περιοχή σέ περιοχή.

Ὅσον ἀφορᾷ τή Νότιο Ἀλβανία καί τούς τρόπους ἐκμετάλλευσης τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἀντλοῦμε πολύτιμες πληροφορίες ἀπό τό ἔργο τοῦ W. Leake, πού, ὅταν ἐπισκέφτηκε τήν περιοχή Ἀργυροκάστρου, φιλοξενήθηκε ἀπό τόν ἱερέα τοῦ χωριοῦ. Ὁ Leake γράφει ὅτι ὁ ἱερέας νοίκιαζε γῆ ἀπό τό μουσουλμάνο τσιφλικά τοῦ χωριοῦ (musulman lord of the village), πού τοῦ ἔδινε τό σπόρο καί τά ζῶα καί ἔπαιρνε τό μισό τῆς σοδειᾶς.¹⁰³ «Οἱ ὄροι κάτω ἀπό τούς ὁποίους μισθώνεται ἡ γῆ εἶναι σηνήθεις γι' αὐτή τή χώρα», ἔγραφε ὁ H. Holland. «Ὁ ἐνοικιαστής δίνει στόν ἰδιοκτήτη τό μισό τῆς παραγωγῆς ἢ τήν ἀντίστοιχη ἀξία σέ χρῆμα».¹⁰⁴ Ἀναφερόμενος στή Μουζακιά, ὁ W. Leake ἔγραφε:

Στήν κοντινή πειδιάδα, στή σπαρμένη μέ στάρι γῆ, τό μισό τῆς σοδειᾶς συνήθως δίνεται στόν ἰδιοκτήτη, ἐνῶ βόρεια διαιρεῖται

μεταξύ του καλλιεργητή και του γαιοκτήμονα σε αναλογία 3:2· σ' αυτή την περίπτωση ο ένοικιαστής φέρει τό μεγαλύτερο βάρος των εσόδων. Ἡ σοδειά από τους όρυζώνες της πεδιάδας του Μπερατίου, που άρδεύεται από τό ποτάμι, χωρίζεται στά τρία. Τό 1/3 παίρνει ό πασάς για τή γή μιρί¹⁰⁵ και για τή συντήρηση των καναλιών, τό 1/3 ό γαιοκτήμονας και τό άλλο ό καλλιεργητής.¹⁰⁶

Συνοψίζοντας, μπορούμε νά ποῦμε ότι οί οικονομικές σχέσεις γαιοκτημόνων και άγροτών στην Ἄλβανία, στό μεταίχμιο των αιώνων, είναι τριών ειδών:

1) Ὁ άγρότης καλλιεργεί τή γή μέ δικά του μέσα παραγωγής, χωρίς νά συμμετέχει ό ιδιοκτήτης στά έξοδα παραγωγής. Μετά τήν άφαίρεση της δεκάτης ό άγρότης του δίνει από τό 1/4 μέχρι τό μισό του καθαρού προϊόντος.¹⁰⁷

2) Ὁ γαιοκτήτης συμμετέχει στά έξοδα παραγωγής και τό μερίδιό του κυμαίνεται από τά 2/5 μέχρι και τό μισό της παραγωγής.

3) Ὁ γαιοκτήτης καλλιεργεί τή γή μέ τή βοήθεια μεροκαματιάρηδων, στερούμένων μέσων παραγωγής, και ιδιοποιείται σ' αυτή τήν περίπτωση τά 3/4 της σοδειάς. Ἡ φεουδαλικού τύπου πρόσοδος καταβάλλεται σε φυσική μορφή, ενώ ισχύει, όπως φαίνεται από διάφορα τεκμήρια της εποχής, στην κοιλάδα της Δρυϊνουπόλεως ή μετατροπή. Οί ύποχρεώσεις των άγροτών δεν σταματοῦν στό δόσιμο της μορτής, αλλά πρέπει νά προσφέρουν στον τσιφλικούχο τρόφιμα, νά εκτελοῦν για λογαριασμό του διάφορες έργασίες, ενώ συχνά αναγκάζονται νά συμμετέχουν στους μεταξύ των φεουδαρχών πολέμους. Ἐπίσης, «ότιδήποτε και νά συνέβαινε στό σπιτικό του κυρίου τους, γάμος ή θάνατος»,¹⁰⁸ όφειλαν νά προσφέρουν δώρα.

Ἡ ιδιοποίηση των χωριών μιρί κάνει μεγαλύτερο τον έξωοικονομικό καταναγκασμό. Οί τσιφλικούχοι, προκειμένου νά κρατοῦν δεμένους τους άγρότες στή γή και νά τους αναγκάζουν νά καταβάλλουν περισσότερο από πρίν προϊόν, επιχειροῦν νά έξουσιάζουν τήν προσωπικότητα των άγροτών μέσω της στέρησης όποιουδήποτε πολιτικού και ανθρωπίνου δικαιώματος. Ὁ J. Hobhouse έγγραφε:

Σέ όρισμένες περιοχές τῆς χώρας, ό κάθε μπέης ἢ άγάς, πού άντιστοιχεῖ μάλλον στό δικό μας *squire* τῶν παλαιῶν έποχῶν, μοιάζει νά εἶναι μικρός βασιλιάς, πού κατέχει όλα τά δικαιώματα σέ σχέση μέ τούς κατοίκους τοῦ χωριοῦ του.¹⁰⁹

Ἐνάλογος Ἄλβανός *squire* δικάζει τούς άγρότες, θεωρεῖ ότι εἶναι δικαίωμά του νά διαχειρίζεται τήν περιουσία τους, κι ἔχει λόγο άκόμη καί στους γάμους, πού τελοῦνται μόνο μετά τήν άδειά του.

Οἱ άγρότες ὅμως άντιδροῦν σθεναρά στίς αύξανόμενες πιέσεις καί άρνοῦνται νά πουλοῦν τή γῆ τους, γεγονός πού παρατείνει τήν ύπαρξη χωριῶν μίρι μέχρι τίς άρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ένῶ σέ κάποιες περιοχές ύφίστανται τιμάρια μέ τούς τιμαριῶτες καί τούς ζαῖμηδες.¹¹⁰ Στά βουνά ύφίστανται άκόμη ἡμιπατριαρχικές άγροτικές κοινότητες. Ὅμως στήν οἰκονομική ζωή τῆς χώρας άποφασιστικό ρόλο άρχίζει νά παίξει ὁ τσιφλικοῦχος, μιά νέα φιγούρα, πού σέ πολλές περιπτώσεις, άνάλογα μέ τήν περίσταση, ένδύεται τήν άπαρχαιωμένη φορεσιά τῶν τιμαριωτῶν, ζαῖμηδων, σαντζακμπέηδων καί άλλων προσώπων τοῦ παλιοῦ ὀθωμανικοῦ φεουδαλισμοῦ.

Ἡ άνασυγκρότηση τῶν φεουδαλικῶν παραγωγικῶν σχέσεων άφοροῦσε κυρίως στή γεωργία, άγγίζει ὅμως καί τήν κτηνοτροφία, πού τή θέτει πιά ύπό τόν αύστηρότερο ἔλεγχο τῶν φεουδαλικῶν. Οἱ τσιφλικοῦχοι άρχίζουν νά φορολογοῦν τούς κτηνοτρόφους επί τοῦ δικαιώματος χρήσης τῶν βοσκοτόπων καί τῆς διέλευσης μέσα άπό τήν ιδιοκτησία τους. Μερικοί άπό αὐτούς ἔγιναν καί οἱ ἴδιοι ιδιοκτῆτες μεγάλων κοπαδιῶν. Ἡ μεταλλαγή τῶν τύπων καί τῶν μεθόδων τῆς φεουδαλικῆς ἔκμετάλλευσης ἐπιφέρει μεγαλύτερη ἔμπορευματοποίηση τῆς άγροτικῆς οἰκονομίας. Προκειμένου νά αύξήσουν τήν παραγωγή, οἱ ιδιοκτῆτες ἔγκαθιστοῦσαν στά κτήματά τους άγρότες πού κατέβαιναν άπό ὄρεινές περιοχές καί εἰσήγαγαν νέες άγροτικές καλλιέργειες. Αὐτή άκριβῶς τήν περίοδο διαδίδονται εὐρέως στήν Ἄλβανία τό ρύζι, τό καλαμπόκι, τό βαμβάκι, ὁ καπνός. Οἱ φεουδάρχες συγκεντρώνουν μεγάλες ποσότητες άγροτικῶν προϊόντων, πού προορίζονται γιά τήν άγορά, μέ άποτέλεσμα

νά αναπτύσσεται τό ἔξωτερικό ἐμπόριο, νά διευθετεῖται ἡ οἰκονομική σύνδεση μεταξύ διαφόρων περιφερειῶν στό ἐσωτερικό τῆς χώρας, νά διευρύνονται οἱ ἐμπορευματο-χρηματικές σχέσεις καί νά μεγαλώνει ἡ σημασία τῶν πόλεων ὡς κέντρων ἐμπορίου καί τεχνῶν. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου κατά τόν 18ο αἰῶνα ἀκολουθεῖ τή γραμμή ἐνδυνάμωσης καί διεύρυνσης ἑνός δικτύου τοπικῶν ἀγορῶν καί ἐμποροπανηγύρεων. Μεγάλη κίνηση βασιλεύει στίς πόλεις καί τίς ἐμπορικές τοποθεσίες, πού εἶναι οἰκονομικά κέντρα περισσότερο ἢ λιγότερο σημαντικῶν περιοχῶν, τίς μέρες τῆς ἀγορᾶς. Οἱ ὄρεσίβιοι ἀνταλλάσσουν μαλλί καί δέρματα μέ προϊόντα τῆς πεδιάδας, οἱ τεχνίτες τά προϊόντα τους μέ εἶδη διατροφῆς καί πρῶτες ὕλες. Οἱ ἔμποροι κλείνουν συμφωνίες ἀγορᾶς μεγάλων ποσοτήτων σταριοῦ, καλαμποκιοῦ, μαλλιοῦ, κεριοῦ, δερμάτων, γιά ἐξαγωγή, καί πωλοῦν εἰσαγόμενα εἶδη. Οἱ τοπικές ἀγορές λειτουργοῦν σέ ὅλες τίς περιοχές τῆς Ἀλβανίας. Στό σημαντικότερο ἐμπορικό καί βιοτεχνικό κέντρο τῆς Βορείου Ἀλβανίας, τή Σκόδρα, στόν 18ο αἰῶνα ἡ ἀγορά γίνεται κάθε Κυριακή.¹¹¹ Στήν Κεντρική Ἀλβανία, ἡ Καβάγια ἔχει τήν καλύτερη ἀγορά.¹¹² Στή Μουζακιά, οἰκονομικό κέντρο εἶναι τό Μπεράτιο.¹¹³ Στήν Αὐλώνα, πού ἀδιάκοπα ἔχει σχέσεις μέ λιμάνια τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἡ ἀγορά γίνεται κάθε Παρασκευή καί συγκεντρώνει πάρα πολύ κόσμο.¹¹⁴ Οἱ ἔμποροι ἐδῶ πουλοῦν γερμανικά ὑφάσματα, πανωφόρια ἀπό τήν Καλαβρία, φέσια τῆς βενετικῆς βιοτεχνίας Ντίτα Καποβίλα, ὅπλα ἀπό τή Μπρέση. Ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα δημιουργεῖται ἡ ἀγορά τῆς Κορυτσᾶς, ὅπου λαμβάνουν χώρα ἀγοραπωλησίες δερμάτων, κεριῶν, βιοτεχνικῶν εἰδῶν, ὅπως φάλαρα ζῶων, σκοινιά, τσουβάλια, καί εἰσαγόμενα ἀπό τή Βενετία ὑφάσματα καί χαρτί.¹¹⁵ Ἐπίσης δημιουργοῦνται καί ἀναπτύσσονται μικρότερες ἀγορές. Ἀνατολικά τοῦ Μπερατίου, στά βουνά, μακριά ἀπό τούς μεγάλους δρόμους, μέχρι σήμερα ὑπάρχουν τά χωριά Γκραμπόβα καί Λάκκα. Οἱ πηγές τοῦ 18ου αἰῶνα τά ὀνομάζουν «πόλεις». Λόγω τῆς φυσικῆς τους θέσης προστατεύονται ἀπό τίς πιέσεις μικρῶν καί μεγάλων φεουδαρχῶν καί γίνονται τοπικές ἀγορές γιά τό γύρω πληθυσμό.¹¹⁶ Τά ἐμπορικά κέντρα συνδέονται με-

ταξύ τους, αλλά και μέ τις αγορές του ἔξωτερικου, μέσω ἐμπορικῶν πανηγυριῶν. Σημαντικές ἐμποροπανηγύρεις γίνονται στό Ἐλβασάν, τήν Πρίστινα, Πωγωνιανή, Στρούγκα, Μαυρονόρος (κοντά στά Μπιτώλια). Στό δεύτερο μισό του 17ου αἰῶνα μεγαλώνει ἡ ἐμπορική σημασία τῶν Τιράνων. Ἡ ἐμποροπανήγυρη ἐδῶ διαρκεῖ 7-8 ἡμέρες καί συγκεντρώνει ἐμπόρους ἀπό ὅλες τίς περιοχές τῆς χώρας, καθώς ἐπίσης καί ἀπό γειτονικές.¹¹⁷ Οἱ Ἀλβανοί ἐμποροί, καί ἰδίως τῆς Σκόδρας καί του Μπερατίου, ἀπό τά τέλη του 18ου αἰῶνα ἀρχίζουν νά ἐπισκέπτονται καί τήν ἐμποροπανήγυρη τῆς Σενιγάλλιας (Ἰταλία).¹¹⁸ Βάσει στοιχείων μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι, κατά τό 17-18ο αἰῶνα, ἀρχίζει ἡ ἄμεση ἀνταλλαγὴ ἐμπορευμάτων μεταξύ διαφόρων περιοχῶν χωρίς τή μεσολάβηση τῶν ἐμποροπανηγύρεων. Ὁ Ε. Τσελεμπί μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ρύζι ἀπό τό Μπεράτιο μεταφέρεται γιά πώληση σέ ἄλλες περιοχές τῆς χώρας.¹¹⁹ Τό ἴδιο μαρτυροῦν καί οἱ ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις στή Νότιο καί Κεντρική Ἀλβανία τῶν ἐμπόρων ἀπό τή Μοσχόπολη, πού ἀγόραζαν στό Ἐλβασάν, χονδρικά, μαλλί καί δέρματα, στό Μπεράτιο κερί, στήν Αὐλώνα πίσσα.¹²⁰ Κατόπιν, αὐτά τά προϊόντα τά πωλοῦσαν στή Βενετία, τήν Κωνσταντινούπολη καί τήν Ἀγκόνα. Ἐμπορικές σχέσεις ὑφίσταντο καί μεταξύ ἄλλων ἀλβανικῶν πόλεων.¹²¹ Δημιουργοῦνται ἐμπορικοί δεσμοί μεταξύ Βορρά καί Νότου. Οἱ ἐμποροί τῆς Μοσχόπολης συναλλάσσονται μέ τή Βενετία διαμέσου του λιμανιοῦ τῆς Αὐλώνας καί του Δυρραχίου, ὅπου καταφτάνουν πολύ συχνά καί ἐμποροί ἀπό τή Βόρειο Ἀλβανία, ἀπό τή Σκόδρα, πού φτάνουν μέχρι τίς νότιες περιοχές τῆς χώρας. Ἐπιτυγχάνεται σιγά-σιγά ἡ οἰκονομική καί πολιτική προσέγγιση τῶν διαφόρων περιοχῶν καί ἀνοίγουν οἱ δρόμοι γιά τήν ἐνοποίηση του ἔθνους, πού ἦταν διασπασμένο ἐξαιτίας του ὀθωμανικοῦ συστήματος τῶν σαντζακίων. Βεβαίως, αὐτή ἡ διαδικασία κατά τόν 18ο αἰῶνα βρίσκεται στό ἀρχικό της στάδιο. Οἱ ἐμπορευματικές σχέσεις δέν ἔχουν ἀκόμη τό χαρακτήρα συνεχοῦς ἀνταλλαγῆς καί καθορίζονται κυρίως ἀπό τίς ἀνάγκες του ἔξωτερικου ἐμπορίου.

Ἡ ἀναζωογόνηση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἐκφράζεται μέ τήν αὔξηση τῶν ἐξαγωγῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καί τῶν εἰσαγω-

γῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό ἐξωτερικό. Προϊόντα πρὸς ἐξαγωγή εἶναι: τὰ δημητριακά, τό ἐλαιόλαδο, ἡ οἰκοδομήσιμη ξυλεία, τό κερὶ, ὁ καπνός, τὰ δέρματα, τὰ ζῶα, τό μαλλί, ἡ πίσσα καὶ τὰ χειροποίητα ὑφάσματα. Στὶς χρονιές καλῆς ἐσοδείας ἐξάγουν καὶ καλαμπόκι.¹²² Ἡ ἐξαγωγή ποσότητα σέ τέτοιες χρονιές ἀνέρχεται σέ πολλές χιλιάδες τσεντνέρ (μετρικός στατήρας 100 κιλῶν). Τό καλαμπόκι ἐξάγεται στή Δαλματία, τό Ντουμπρόβνικ, τὰ Ἐπτάνησα. Σιτάρι ἐξάγεται σέ μικρές ποσότητες στήν Κέρκυρα.¹²³ Ἐλαιόλαδο παράγουν οἱ περιοχές Αὐλώνας καὶ Δυρραχίου· ἡ ἐτήσια ἐξαγωγή πλησίαζε τὰ 20.000 βαρέλια· τὰ μισὰ περίπου φτάνουν στή Βενετία διὰ θαλάσσης καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέ καραβάνια στό Βελιγράδι.¹²⁴ Καπνός ἀπὸ τὰ Τίρανα, τό Δυρράχιο, τό Ἐλβασάν, τὴν Αὐλώνα, ἐξάγεται στή Βενετία, καὶ τό ὕψος τῶν ἐξαγωγῶν ἀνέρχεται σέ 8.000 δέματα ἐτησίως.¹²⁵ Ἡ Βόρεια Ἀλβανία προμηθεύει μέ ἔξοχη ναυπηγήσιμη ξυλεία τό Μοριά,¹²⁶ τὴ Ραγούζα¹²⁷ καὶ τὸν τουρκικό στόλο. Ἀπὸ τίς εἰσαγωγές πολὺ μεγάλη σημασία ἔχει ἡ τσόχα καὶ ἰδιαίτερα τό λοντρίν βενετικῆς κατασκευῆς. Ἡ ἀξία τῶν εἰσαγωγῶν κάποιες χρονιές φτάνει μέχρι 2.300 πιάστρα.¹²⁸ Οἱ ἔμποροι τῆς Σκόδρας, τῆς Μοσχόπολης, τῆς Κρούιας καὶ τῆς Καβάγιας προωθοῦν στό ἐσωτερικό τῆς χώρας τὴν τσόχα καὶ τὴν πωλοῦν μαζί με ἄλλα βενετικά προϊόντα σέ ὅλες τίς ἐμποροπανηγύρεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

Κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἡ Ἀλβανία γίνεται κέντρο διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, μέ πρωτεύον λιμάνι τό Δυρράχιο, πού ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι ἔχει τό προβάδισμα στό ἐμπόριο μέ τίς εὐρωπαϊκές χώρες, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τό λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης.¹²⁹ Τὴν πόλη ἐπισκέπτονται κάθε χρόνο περίπου ἑκατὸ ἔμποροι ἀπὸ διάφορες περιοχές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Ἀχρίδα, τὰ Γιάννενα, ἡ Σιάτιστα, τὰ Μπιτώλια (Μοναστήρι), ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Βλαχία.¹³⁰ Ἐδῶ ἔχουν προξενεῖα ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Βενετία, ἡ Ὁλλανδία, ἡ Ραγούζα, ἡ Νάπολη. Ὡστόσο, στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα ὁ ὄγκος τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τό λιμάνι τοῦ Δυρραχίου μειώνεται. Αἰτίες εἶναι ὁ ἀνταγωνισμὸς ἄλλων λιμανιῶν, ὅπως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Σαγιαδάδας, ἡ γενική

πτώση του βενετικού εμπορίου και η πολιτική αστάθεια στη χώρα. Βεβαίως το Δυρράχιο συνεχίζει να θεωρείται μεγάλο λιμάνι μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα. Ο Ζ. Μπιτσιλής γράφει:

Ἐδῶ πιάουν λιμάνι πολλά διερχόμενα πλοῖα, ἡ ἐμπορική κίνηση εἶναι αὐξημένη, τὰ πλοῖα φορτώνονται μέ καπνό, λινάρι, μαλλί, κάθε εἶδους δημητριακά, ἀλάτι, οἰκοδομήσιμη ξυλεία, δέρματα καί διάφορα ἄλλα προϊόντα.¹³¹

Σημαντικά λιμάνια επίσης, την ίδια εποχή, είναι το Δούλτσινο (λιμάνι της Σκόδρας) και η Αύλώνα. Από την Αύλώνα και το Δυρράχιο εξάγονται τα αγροτικά προϊόντα της Μουζακιᾶς. Λιγότερο σημαντικά λιμάνια είναι η Σενγκίνη (Ἅγιος Ἰωάννης Μεδούης), οἱ Σαράντα, το Παλέρμο, το Βουθρωτό. Από αυτά εξάγονται στην Κέρκυρα και τα άλλα νησιά του Ἰονίου προϊόντα που προέρχονται από τις περιοχές Ἀργυροκάστρου και Δέλβινου, ὅπως σιτάρι, καλαμπόκι, ζῶα, καυσόξυλα, ἐνῶ οἱ κερκυραϊκές μαοῦνες ἔφταναν φορτωμένες μέ πορτοκάλια, λεμόνια και σύκα.¹³²

Ὅλο τόν 17ο αἰώνα τὸ ἐμπόριο τῆς Ἀλβανίας ἐλέγχεται πλήρως ἀπὸ τὴ Βενετία, ποὺ διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴ τῆς στὴν περιοχή μέχρι τις τελευταίες ἡμέρες τῆς ὑπαρξῆς της. Ἐντούτοις, τόν 18ο αἰώνα χάνει τὴ μονοπωλιακὴ τῆς θέση, ἐνῶ ἀρχίζει νὰ συμμετέχει στὸ ἐμπόριο τῆς Ἀλβανίας ἡ Γαλλία. Στὸ Δυρράχιο διορίζονται Γάλλοι πρόξενοι καὶ ἀπὸ τὴ Μασαλία ὀργανώνουν εἰσαγωγὲς σιτηρῶν. Ὁ F. Rouqueville γράφει ὅτι κάθε χρόνο φεύγουν ἀπὸ τὴν Αὐλώνα καὶ τὸ Δυρράχιο ἀπὸ 60 ἕως 100 πλοῖα φορτωμένα σιτηρά. Στὸ βαθμὸ πού ἡ ποσότητα αὐτὴ ὑπερβαίνει τὶς ἀνάγκες κατανάλωσης τῆς Γαλλίας, τὸ ὑπόλοιπο ἐξάγεται ξανά στὴν Ἰσπανία.¹³³ Εἶναι πολὺ πιθανὸ οἱ συγκεκριμένοι ἀριθμοὶ πού δίνει ὁ Γάλλος περιηγητὴς νὰ εἶναι ὑπερβολικοί, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τῶν ἐξαγωγῶν πρὸς τὴ Γαλλία εἶναι ἀναμφισβήτητο. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ Τεργέστη καὶ ἡ Ἀγκόνα εἶναι ἀνταγωνίστριες τῆς Βενετίας καὶ καταφέρνουν νὰ ἀξιοποιοῦν πρὸς ὄφελός τους τὴ δυσαρέσκεια τῶν Ἀλβανῶν ἐμπόρων ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς δασμούς πού ἐπιβάλλει ἡ Βενετία. Πολλοὶ ἔμποροι λοιπὸν στέλνουν τὸ ἐμπόρευσμά τους στὴ Σαγιαδάδα καὶ

ὄχι στό Δυρράχιο, τό ἐμπόριο τοῦ ὁποίου ἐλέγχεται ἀπό τή Βενετία. Ἐπίσης ἀναπτύσσονται οἱ ἐμπορικές σχέσεις μέ τά γερμανικά κράτη καί τήν Αὐστρία.¹³⁴ Μετά τή γαλλική ἐπανάσταση, ὅταν χάνεται πιά ἀπό τόν πολιτικό χάρτη ἡ Βενετική Δημοκρατία, ἡ τσόχα, τά γυαλικά, ὁ ρουχισμός, τά σιρίτια, τά μαχαίρια καί τά ἀποικιακά εἶδη φτάνουν στή χώρα κυρίως ἀπό τήν Αὐστρία καί τίς διάφορες πόλεις τῆς Ἰταλίας.¹³⁵ Τό λιμάνι τῆς Αὐλώνας γίνεται ὁ σημαντικότερος ἀγωγός διεξόδου αὐστριακῶν καί ἰταλικῶν προϊόντων πρὸς τήν ἐνδοχώρα.¹³⁶ Παρόλες τίς ἀλλαγές πού ὑπέστη τό ἀλβανικό ἐμπόριο κατά τόν 18ο - ἀρχές 19ου αἰώνα, τό ἰσοζύγιο εἶναι ἐνεργητικό. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ Rouqueville, τό 1812 ἡ Νότια Ἀλβανία ἐξῆγε προϊόντα ἀξίας 2.000.000 πιάστρον, καί εἰσήγε ἀντιστοίχως προϊόντα 1.200.000 πιάστρον.¹³⁷ Μερικοὶ ἱστορικοὶ ἀποδίδουν τό φαινόμενο στήν ἐλλιπή ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς παραγωγῆς στή Δυτική Εὐρώπη καί στίς δυσκολίες πού ἔβρισκε ἡ προώθηση προϊόντων ἀπό τό ἐξωτερικό.¹³⁸ Θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἐνεργητικό ἐμπόριο παρουσιάζουν κατὰ τήν ἴδια περίοδο καί ἄλλες πόλεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη.¹³⁹ Ἀπό τά λιμάνια τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Ἰονίου καί τῆς Ἀδριατικῆς ἐξάγονται μεγάλες ποσότητες ἀγροτικῶν προϊόντων πρὸς τίς γρήγορα ἀναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τά ὁποῖα εἶναι κατὰ πολύ φτηνότερα ἀπό τά ἀντίστοιχα δυτικοευρωπαϊκά.

Ἐπομένως, ἡ διάρθρωση τοῦ ἰσοζυγίου τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου κατὰ τόν 18ο αἰώνα μπορεῖ ἐνμέρει νά ἐξηγηθεῖ καί μέ τό πέρασμα σέ νέες, πῖο σκληρές μορφές ἐκμετάλλευσης. Ταυτόχρονα, ἡ σταθερὴ ζήτηση ἀγροτικῶν προϊόντων ἀποτελεῖ γιά τοὺς φεουδάρχες ἓνα σοβαρὸ κίνητρο γιά νά ἀποκτοῦν ὀλοένα νέα τσιφλίκια. Ἡ ἀνάπτυξη δέ τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων στή Δυτικὴ Εὐρώπη γίνεται ἡ ἔμμεση αἰτία τῆς διεύρυνσης τῆς ἰδιωτικῆς φεουδαλικῆς γαιοκτησίας.

Σημαντικὸ μέρος ἀπὸ τήν πώληση τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων μένει στά χέρια τῶν φεουδαρχῶν, ἀφοῦ εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς παραγωγῆς καί οἱ φορεῖς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, πού συγκεντρώνουν γιά λογαριασμό τους πολυάριθμους φόρους καί

δασμούς. Φυσικά ξοδεύουν πολλά για να μπορούν να αγοράζουν προϊόντα εισαγωγής και είδη κατασκευασμένα από ντόπιους τεχνίτες. Παραγγέλνουν πολυτελή χρυσοποίκιλτα και ασημοποίκιλτα ένδύματα. Έμπειροι τεχνίτες διακοσμούν για αυτούς, με έλεφαντόδοντο, ακριβά όπλα, σπαθιά και πιστόλια. Μέ τα έσοδά τους είναι σε θέση να συντηρούν υπηρέτες και εμπίστους, και, σε καιρό πολέμου, πολυάριθμες στρατιές μισθοφόρων. Επίσης, από τό χρυσό πού εισρέει στή χώρα μέρος αποσύρεται από τήν κυκλοφορία και μετατρέπεται σε θησαυρό φυλαγμένο καλά στα θησαυροφυλάκια τών παλατιών. Μά και τό κέρδος τών εμπόρων είναι ύψηλό. Στίς τότε συνθήκες, οί εμπορικές επιχειρήσεις έκρυβαν πολλούς κινδύνους και δυσκολίες. Η κακή κατάσταση τών οδών απέκλειε τή χρήση τροχοφόρων. Τά εμπορεύματα μεταφέρονται μέ φορτία στα άλογα, και για αυτό κάθε καραβάνι συνοδεύεται από ένοπλες δυνάμεις, πού τίς συντηρούν οί ίδιοι οί έμποροι. Ήταν ύποχρεωμένοι να πληρώνουν δασμούς και φόρους σε κάθε πασά, μέσω τής ιδιοκτησίας του οποίου μετέφεραν τά προϊόντα τους. Ο φόβος τών ληστών στους δρόμους και τών πειρατών στή θάλασσα ήταν συνεχής. Όταν ο έμπορος κατάφερνε, ξεπερνώντας τίς δυσκολίες, να φτάσει στή Βενετία ή τήν Αγκόνα για να πουλήσει τό εμπορεύμα και να επιστρέψει στό Έλβασάν ή τό Μπεράτιο μέ άλλοδαπά προϊόντα, τότε τό κέρδος ήταν μεγάλο.¹⁴⁰ Τό έσωτερικό και έξωτερικό έμπόριο διεκπεραιώνεται κυρίως από Έλβανούς,¹⁴¹ πού ταξιδεύουν στήν Ευρωπαϊκή Τουρκία, τήν Ιταλία, τήν Αυστρία, τή Γερμανία, ιδρύουν εμπορικά καταστήματα, γραφεία, και ζούν για μεγάλα διαστήματα στίς παραπάνω χώρες. Στή Βενετία μάλιστα υπήρχε και ολόκληρη οδός κατοικημένη έξολοκλήρου από Έλβανούς. Στό δεύτερο μισό του 18ου αιώνα τά σκήπτρα κρατούν οί έμποροι τής Σκόδρας. Κατά τίς πληροφορίες του Βενετού προξένου στό Δυρράχιο, συγκεντρώνουν στα χέρια τους σημαντικό μέρος του εμπορίου τής χώρας. Στα Τίρανα, τό Έλβασάν, τήν Καβάγια, τό Μπεράτιο, αγοράζουν δέρματα και ύφασματα. Από τίς γύρω όρεινές περιοχές φτάνουν στήν πόλη καραβάνια φορτωμένα μέ μαλλί. Οί έμποροι εξαπλώνουν τίς εμπορικές τους επιχειρήσεις

καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Χερσονήσου. Ἀγοράζουν μαλλί στά Μπιτώλια καί τά Σκόπια, κερὶ στή Βλαχία, μετάξι στή Θεσσαλονίκη. Τά ἐμπορεύματα τά μεταφέρουν στήν ἐκβολή τοῦ Μπούνα καί τό Δυρράχιο καί ἀπό ἐκεῖ τά διοχετεύουν στά διάφορα λιμάνια τῆς Μεσογείου.¹⁴² Ἡ Σκόδρα διατήρησε τή φήμη της ὡς τό μεγαλύτερο ἐμπορικό κέντρο τῆς Ἀλβανίας μέχρι καί τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ Ζ. Μπιτσιλῆς, πού τήν ἐπισκέπτεται στά 1806, γράφει:

Ἡ πόλη διαθέτει τίς καλύτερες ἀγορές καί τό πλεονέκτημα ἐμπόριο ἀπό ὅλες τίς ἄλλες πόλεις τῆς Ἀλβανίας [...]. Ἐδῶ βρῖσκει κανεῖς ἀφθονά ἀλβανικά προϊόντα, καί ἄλλα, πού φτάνουν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, τή Σμύρνη, τήν Τεργέστη, τή Βενετία, τό Λιβόρνο κλπ.¹⁴³

Τό πλεονέκτημα τῶν ἐμπόρων τῆς Σκόδρας ἔναντι τῶν ὑπολοίπων ἦταν ἡ δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦν δικά τους καράβια. Ἐπίσης ἦταν στενά συνδεδεμένοι μέ τούς ἀγάδες τοῦ Δούλτσινου, πού ἦταν ἰδιοκτῆτες σημαντικοῦ ἀριθμοῦ καραβιῶν καί ἔπαιζαν σημαντικό ρόλο στό ἀλβανικό ἐμπόριο.¹⁴⁴

Στή Νότιο Ἀλβανία ξεχωρίζουν οἱ ἔμποροι τῆς Μοσχόπολης. Τό δυνατό καί πλούσιο ἐμπορικό στρώμα αὐτῆς τῆς πόλης φτάνει μέχρι τή Λάρισα καί τή Σιάτιστα, ἀγοράζει ὑφάσματα στήν Ἐλασσόνα, μεταφέρει πίσσα ἀπό τήν Αὐλώνα στήν Κωνσταντινούπολη, φτάνει γιά φτηνό κερὶ στή Βλαχία καί τή Βοσνία, ἀναπτύσσει σχέσεις μέ τούς κατοίκους τοῦ Κάταρο καί τοῦ Ντουμπρόβνικ, τά καράβια τῶν ὁποίων νοικιάζει γιά τή μεταφορά τῶν ἐμπορευμάτων του.¹⁴⁵

Χάρη στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, στίς συναλλαγές μεταξύ πόλεως καί ὑπαίθρου καί στήν ἐμφάνιση μιᾶς νέας φεουδαλικῆς ἀριστοκρατίας, ἀρχίζει στίς πόλεις νά διαμορφώνεται ἕνα ἐμπορο-βιοτεχνικό στρώμα. Οἱ ἀνάγκες τοῦ ἐμπορίου ἐπιφέρουν μιᾶ-κάποια διεύρυνση τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τῆς χώρας.¹⁴⁶ Οἱ πόλεις ἀποκτοῦν νέα σημασία σάν κόμβοι ἐμπορικῶν δρόμων. Μέσω Μπερατίου, γιά παράδειγμα, περνοῦσαν δύο σημαντικοί δρόμοι πού ἔτεμναν ὅλη τήν Ἀλβανία ἀπό τό Βορρά στό Νότο καί ἀπό Δυτικά στά Ἀνατολικά: Σκόδρα-

Γιάννενα, Αϋλώνα-Μακεδονία. Τό Ἐλβασάν ἦταν ἐπίσης σημαντικός ὁδικός κόμβος, ἀφοῦ διαμέσου αὐτοῦ περνοῦσε ὁ δρόμος Δυρραχίου-Θεσσαλονίκης. Στό Δέλβινο συναντῶνταν οἱ δρόμοι γιά τό Βουθρωτό, τό Μπεράτιο καί τά Γιάννενα.¹⁴⁷ Ἡ συγκριτική ἀνάλυση στοιχείων πού ἀφοροῦν τόν 16ο - ἀρχές 19ου αἰώνα, ἀναφορικά μέ τόν πληθυσμό ὀρισμένων πόλεων, μᾶς ἐπιτρέπει νά καθορίσουμε τή σημαντικότερη ἀνάπτυξή τους αὐτή τήν περίοδο. Στά τέλη τοῦ 16ου αἰώνα οἱ μεγαλύτερες πόλεις εἶναι τό Ἐλβασάν, τό Μπεράτιο, ἡ Σκόδρα, μέ 1.000, 710 καί 400 σπίτια ἢ καθεμιά ἀντίστοιχα.¹⁴⁸ Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα τό Ἐλβασάν συνεχίζει νά ἀριθμεῖ τά 1.000 σπίτια¹⁴⁹ καί ὁ πληθυσμός του ἀνέρχεται περίπου στούς 5.000¹⁵⁰ κατοίκους. Τό Μπεράτιο εἶχε τήν ἴδια ἐποχή περί τά 5.000 σπίτια καί 300 μέσα στό κάστρο.¹⁵¹ Οἱ ὑπολογισμοί τῶν συγχρόνων γιά τόν πληθυσμό τοῦ Μπερατίου δέν συμφωνοῦν, καί κυμαίνονται ἀπό 7-8.000 μέχρι 15.000.¹⁵² Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν δύο αἰώνων ιδιαίτερη ἀνάπτυξη γνώρισε ἡ Σκόδρα, πού γίνεται στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα ἡ μεγαλύτερη πόλη τῆς Ἀλβανίας. Εἶχε περί τά 12.000 σπίτια¹⁵³ καί πληθυσμό 20.000 περίπου.¹⁵⁴ Ὁ πληθυσμός τῶν ἄλλων πόλεων ἦταν περίπου ὁ ἑξῆς: Ἀργυρόκαστρο 12.000,¹⁵⁵ Δέλβινο 8.000,¹⁵⁶ Λιμπόχοβο 6.000,¹⁵⁷ Κρούτα 5-6.000,¹⁵⁸ Δυρράχιο 5-6.000,¹⁵⁹ Αϋλώνα 4-5.000,¹⁶⁰ Ἀλέσιο 2-3.000.¹⁶¹ Μεγάλη πόλη ἐθεωρεῖτο καί ἡ Καβάγια, μέ 2.000 σπίτια.¹⁶² Τά Τίρανα, ἡ Κορυτσά καί ἡ Μοσχόπολη ἀρχίζουν νά ἀναφέρονται ὡς πόλεις μόλις στό δεύτερο μισό τοῦ 17ου αἰώνα. Ἡ Κορυτσά, στόν ἀρχόμενο 19ο αἰώνα, εἶχε περίπου 6.500 κατοίκους¹⁶³ καί τά Τίρανα 3.000.¹⁶⁴ Ἡ Μοσχόπολη, τήν ἐποχή τῆς ἀνάπτυξής της (μέσα 18ου αἰώνα), ἔφτανε τούς 15-20.000 κατοίκους.¹⁶⁵

Οἱ ἀλβανικές πόλεις ἔχουν ὅλα τά χαρακτηριστικά τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ βιοτεχνική καί ἐμπορική ζωή συγκεντρώνεται στήν ἀγορά πού ἀκολουθεῖ ἐπαγγελματική κατανομή. Ὑπάρχουν δρόμοι βυρσοδεψῶν, ραπτῶν, κουρέων, χρυσοχόων κλπ. Οἱ ἐπαγγελματίες εἶναι ἐνωμένοι σέ σωματεῖα (συντεχνίες), τά ἐσνάφια. Στήν Κορυτσά, στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ὑπάρχουν τά ἐσνάφια τῶν βυρσοδεψῶν, ραπτῶν, ὑπο-

δηματοποιῶν, γουναράδων, κατασκευαστῶν ἵπποσκευῆς, κρεοπωλῶν, καί ὄδηγῶν καραβανιῶν.¹⁶⁶ Στό Ἐλβασάν, κατά τόν 18ο αἰῶνα, ὑπάρχουν 30-40 ἐσνάφια.¹⁶⁷ Στή Μοσχόπολη περίπου 50.¹⁶⁸ Τά ἐσνάφια εἶναι οἰκονομικο-πολιτικές ἐνώσεις¹⁶⁹ καί τό καθένα ἔχει τό καταστατικό του, πού καθορίζει τήν ἐσωτερική ὀργάνωση καί τούς ὄρους παραγωγῆς καί πώλησης τῶν προϊόντων. Κύριος σκοπός ἦταν ἡ προστασία τῶν μελῶν ἀπό τήν αὐθαιρεσία τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καί ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Τά ἐσνάφια εἶναι ἐνώσεις τῶν μαστόρων, πού διακρίνονται ἀπό τούς καλφάδες καί τούς μαθητευόμενους, ἐνῶ ἔχουν στήν ἀρμοδιότητά τους, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἐκπαιδευτικές καί θρησκευτικές ὑποθέσεις. Στή Μοσχόπολη χρηματοδοτοῦσαν ἀπό τά ἔσοδά τους δασκάλους, χορηγοῦσαν ὑποτροφίες σέ σπουδαστές, συντηροῦσαν ἐκκλησίες.¹⁷⁰ Γιά τή φύλαξη τῶν καταστημάτων τους στήν ἀγορά συντηροῦσαν φρουρές πού, μέ τόν καιρό, μετατράπηκαν σέ μόνιμη ἀστυνομία τῶν συντεχνιῶν. Συχνά τά ἐσνάφια συνασπίζονται καί τμήματα αὐτῶν παίρνουν μέρος ἀκόμη καί στίς ἐσωτερικές διχόνοιες πού ξεσποῦν στήν Ἀλβανία τόν 18ο αἰῶνα. Παρόλο πού μάχονταν κάτω ἀπό τίς δικές τους σημαῖες, ἔχυναν τό αἷμα τους γιά ξένες ὑποθέσεις, ἀφοῦ στίς τότε συνθῆκες τό ἐμποροβιοτεχνικό στρώμα δέν μπορούσε ἀκόμη νά ἔχει ἕναν αὐτοδύναμο ρόλο.

Οἱ ἐμπορευματο-χρηματικές σχέσεις, παρόλη τήν ἀνάπτυξη πού γνωρίζουν, δέν ἀγγίζουν τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀκόμη καί στίς πόλεις ἡ ἀγροτική οἰκονομία κατέχει πολύ σημαντική θέση.¹⁷¹ Οἱ γαιοκτήμονες κατοικοῦν στίς πόλεις μαζί μέ τούς πολυάριθμους ὑπηρέτες καί ἐμπίστους τους. Ἡ ὑπαιθρος, λόγω τῆς καχεξίας τοῦ ἐμποροβιοτεχνικοῦ στρώματος, κυριαρχεῖ πάνω στήν πόλη, ὄχι μόνο ὑπό τή γενική πολιτική ἐννοια, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει παντοῦ σέ παρόμοιες συνθῆκες, ἀλλά στηρίζει καί ὅλη τή διοικητική ἐξουσία. Στίς πόλεις ὑπάρχουν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐξουσίας, οἱ καδῆδες καί οἱ μουτεσελίμηδες, πού ἔχουν δικαστικές καί διοικητικές ἀρμοδιότητες. Ὡστόσο αὐτοί εἶναι μόνο οἱ ἀντιπρόσωποι, ἀφοῦ στήν πραγματικότητα ἡ ἐξουσία ἀνήκει στούς πιό δυνατούς φεουδάρχες.¹⁷² Μόνο στή Μοσχόπολη οἱ ἔμποροι καί οἱ βιοτέχνες συμμετεῖχαν οὐσιαστι-

κά στή διοίκηση τῆς πόλης. Ἡ πόλη διαιροῦνταν διοικητικά σέ ἕξι περιοχές, ἐπικεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦταν οἱ προεστοί, πού ὀρίζονταν ἀπό τούς κατοίκους, ὁ δέ σουλτάνος ὄριζε διοικητή τῆς πόλης ἕναν ἀπό αὐτούς. Οἱ ἔμποροι καί οἱ βιοτέχνες διευθετοῦσαν μόνοι τους τίς ὑποθέσεις τους, καί μόνο οἱ «ποινικές» ἦταν στήν ἀρμοδιότητα τοῦ ἀγά. Ὁ ἀγάς ἦταν συνάμα καί διοικητής μισθοφορικῆς φρουρᾶς 300 ἀνδρῶν.¹⁷³ Ἡ φεουδαλική ἀναρχία πού κατέλαβε τή χώρα στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα βάζει τέλος στήν αὐτονομία καί ἀνακόπτει τήν ἀνθηση τῆς Μοσχόπολης.

Ἡ διαδικασία τῆς συγκρότησης μεγάλης φεουδαλικῆς ἰδιοκτησίας γίνεται μέσα σέ συνθήκες σκληροῦ ἀνταγωνισμοῦ καί πολέμων μεταξύ ἀδύναμων καί ἰσχυρῶν φεουδαρχῶν. Οἱ ἰσχυροί, οἱ σαντζακμπέηδες, κατάφεραν νά πάρουν τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τίς γαῖες μιρί σέ βάρος τῶν μικρῶν καί μεσαίων φεουδαρχῶν, δηλαδή τῶν τιμαριωτῶν καί τῶν ζαῖμηδων, ἐπειδή εἶχαν τή δυνατότητα νά ἐκμεταλλεῖνται τήν κρατική ἐξουσία πού ἀσκοῦσαν. Οἱ τσιφλικούχοι πού δέν ἀνήκαν στή στρατιωτική τάξη συμμετεῖχαν στή διαμάχη, ἀποσκοπώντας σέ ἐπικερδεῖς θέσεις, ἐνοίκια καί ἐκμισθώσεις. Δέν ἦταν σπάνιες οἱ περιπτώσεις σκληρῶν συγκρούσεων μεταξύ τιμαριωτῶν καί τσιφλικούχων.¹⁷⁴ Οἱ διαμάχες αὐτές διαδραματίζονται σέ συνθήκες συνεχοῦς κατάρρευσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος, ἡ χρόνια οἰκονομική κρίση, οἱ ἀδιάκοποι πόλεμοι καί οἱ λαϊκές ἐξεγέρσεις δημιουργοῦν φυγόκεντρες τάσεις, καί ὁ σουλτάνος δέν εἶναι σέ θέση νά ἐλέγχει τίς ἐπαρχίες τῆς Αὐτοκρατορίας. Στήν Ἀλβανία οἱ πιά ἰσχυρές οἰκογένειες, τά τζάκια,¹⁷⁵ ἐπωφελοῦνται τῆς καταστάσεως καί ἐπιδιώκουν νά καταλάβουν τήν ἐξουσία. Στή Σκόδρα, κατά τόν 18ο αἰώνα, γι' ἀρκετές δεκαετίες ἀντιμάχονται οἱ οἰκογένειες τῶν Μπουσατλή καί Τσαούσογλου. Στά Τίρανα, ἑξήντα χρόνια διήρκεσαν οἱ διαμάχες μεταξύ τῶν τζακιῶν τοῦ Μπαργκίνι καί Τοπτάνι. Στό Δέλβινο, ἀντίπαλες οἰκογένειες εἶναι οἱ Κόκα καί Σελίμ. Στό σαντζάκι τῆς Αὐλώνας μάχεται ἡ διάδοχη οἰκογένεια μέ τούς διοικητές τοῦ Μπερατίου Ἰσμαήλ πασά Βελιαμπίστι καί Κούρτ Ἀχμέτ πασά.

Ὁ ἀπώτερος σκοπός κάθε οἰκογένειας εἶναι ὁ σφετερισμός πε-
 ρισσότερης γῆς. Οἱ ἐσωτερικοί πόλεμοι ἀποδιοργανώνουν τό
 ὀθωμανικό διοικητικό σύστημα στήν Ἀλβανία. Τή θέση τῶν
 σαντζακίων παίρνουν οἱ κληρονομικές ἰδιοκτησίες ντόπιων
 φεουδαρχῶν, πού ὀνομάζονται πασαλίκια, τά σύνορα τῶν ὀ-
 ποίων δέν συμπίπτουν μέ ἐκεῖνα πού εἶχε κάποτε καθορίσει ἡ
 Πύλη ὡς ὄρια τῶν σαντζακίων. Ὅπως καί τά σύνορα τοῦ κρά-
 τος, μεταβάλλονται καί αὐτά ἀνάλογα μέ τίς ἐπιτυχίες ἢ τίς
 ἀποτυχίες τῆς ἐπιθετικῆς πολιτικῆς τῶν διοικητῶν τους. Ὁ ἀ-
 γώνας γίνεται ἰδιαίτερα ἐπίμονος ὅταν τό μῆλο τῆς ἐριδος εἶναι
 οἱ πόλεις. Τό Ἀργυρόκαστρο ἀπό νωρίς γίνεται ἀντικείμενο
 τέτοιων ἀνταγωνισμῶν μεταξύ τῶν πασάδων τοῦ Μπερατίου
 καί τοῦ Δέλβινου. Ὁ Τοῦρκος γεωγράφος Χατζή Κάλφα ἀνα-
 φέρει ὅτι στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα τό Ἀργυρόκαστρο ἀνήκει
 στό σαντζάκι τῆς Αὐλώνας,¹⁷⁶ ἐνώ στό τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα
 βρίσκεται ὑπό τή διοίκηση τοῦ σαντζάκμπεη τοῦ Δέλβινου,¹⁷⁷
 πού γιά μικρό διάστημα μεταφέρει ἐδῶ τή μόνιμη κατοικία του,
 γιά νά ἐπιστρέψει στό Δέλβινο τό 1770.¹⁷⁸ Ἐνα ἔγγραφο τοῦ
 1772 μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἤδη ὁ Κούρτ πασάς τοῦ Μπερατίου
 ἔχει ὀρισθεῖ κυβερνήτης τοῦ Ἀργυροκάστρου.¹⁷⁹ Ἡ Πύλη ἦταν
 ἀναγκασμένη κάθε φορά νά ἐπικυρώνει τή νέα κατάσταση
 πραγμάτων. Μέ σουλτανικά φιρμάνια οἱ Ἀλβανοί φεουδάρχες
 διορίζονται κυβερνήτες τῶν ἐδαφῶν πού ἔχουν κατακτήσει.¹⁸⁰
 Τέτοιοι κυβερνήτες μοιάζουν περισσότερο μέ πρίγκιπες παρά
 μέ ὑπαλλήλους πού κατέχουν συγκεκριμένη θέση στήν κρατική
 ἱεραρχία. Συνήθως εἶναι οἱ ἐνοικιαστές τῶν κρατικῶν φόρων
 τῆς ἐπικρατείας τους, καί μποροῦν αὐθαίρετα νά αὐξάνουν
 τούς φόρους καί τούς δασμούς.¹⁸¹ Γιά τίς περιοχές πού κυβερ-
 νοῦν εἶναι οἱ ἀνώτατοι δικαστές καί διοικητές τοῦ στρατοῦ. Ὁ
 στρατός κατὰ κανόνα ἀποτελεῖται ἀπό ἐκείνους πού εἶναι σέ
 θέση νά φέρουν ὄπλα, καί καλοῦνται μόνο σέ ἐμπόλεμες πε-
 ριόδους, καί ἀπό τάξεις μισθοφόρων, οἱ ὁποῖοι πληρώνονται
 ἀπό τό προσωπικό ταμεῖο τοῦ πασᾶ.¹⁸² Ἐτσι, πρακτικά, ἡ ἐ-
 ξάρτηση αὐτῶν τῶν κυβερνητῶν ἀπό τήν Πύλη περιορίζεται
 στήν πληρωμή τῶν φόρων καί στήν ἀποστολή στρατοῦ στό μέ-
 τωπο σέ καιρό πολέμου. Πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι καί ἡ μιά

καί ἡ ἄλλη ὑποχρέωση ἐκτελοῦνται ἀπρόθυμα, μέ διακοπές καί καθυστερήσεις.

Κάθε πασάς φιλοδοξεῖ νά ἔχει τό δικαίωμα νά καθορίζει τή ζωή καί τήν περιουσία τῶν «ὑπηκόων» τοῦ πασαλικίου του. Αὐτό ὅμως εἶναι ἓνα σημεῖο σύγκρουσης μέ τίς ἀντίστοιχες ἀξιώσεις τῶν μπέηδων νά εἶναι ὁ κάθε ἓνας «σουλτάνος» στό μπηλίκι του. Ἡ πολιτική αὐτονομία τῶν φεουδαρχῶν ἐπιφέρει τό διαμελισμό τῆς χώρας. Τό σαντζάκι τῆς Αὐλώνας, γιά παράδειγμα, χωρίζεται σέ δύο πασαλίκια, τῆς Αὐλώνας καί τοῦ Μπερατίου. Ἡ Κρούια, ἐνῶ ὑπαγόταν στό σαντζάκι τῆς Ἀχρίδος, γίνεται κέντρο πασαλικίου μέ ἐπικεφαλῆς τήν οἰκογένεια Τοπτάνι. Ἀκόμη μικρότερες φεουδαλικές ἰδιοκτησίες δημιουργοῦνται στό ἐσωτερικό τῶν πασαλικίων. Τό Γαρδίκι, πού ὑπαγόταν στό Δέλβινο, διοικεῖται ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου ἕως τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπό τήν οἰκογένεια Ντόστη.¹⁸³ Τήν ἐξουσία στήν Κονίσπολι μοιράζονται οἱ μπέηδες Ἰμπραήμ Ντέμης καί Μαχμούτ Νταλιάνης. Τό Ἀργυρόκαστρο γίνεται ἓνα εἶδος «δημοκρατίας τῶν μπογιάρων». Οἱ ντόπιοι μπέηδες δέν ὑποτάσσονται σέ κανέναν,¹⁸⁴ καί οἱ πιά ισχυροί ἀπό αὐτούς, οἱ ἀδελφοί Μούρτεζα καί ὁ Χατάτ μπέης, θεωροῦν τούς ἑαυτούς τους ἄρχοντες τῆς πόλης· «αὐτοί ἀπέκτησαν τόση ἐξουσία, ὥστε νά φυλακίζουν, νά δικάζουν, ἀκόμη καί νά ἀποφασίζουν γιά θανατικές καταδίκες».¹⁸⁵ Φαίνεται ὅτι οἱ αὐτόνομοι ὑποτελεῖς τοῦ κάθε πασᾶ ἐξαρτῶνται ἀπό αὐτόν τόσο, ὅσο καί ὁ ἴδιος ἀπό τήν Πύλη. Ἡ ἐξουσία τους εἶναι εἰκονική ἐκτός τῶν ὁρίων τῶν γαιοκτησιῶν καί τῶν πόλεων πού διοικοῦν οἱ ἴδιοι ἢ μέσω τῶν συγγενῶν τους. Ὁ κάθε πασάς δέν μπορεῖ νά πάρει καμιά σημαντική ἀπόφαση χωρίς τή συμφωνία τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου, πού ἀποτελεῖτο ἀπό τούς πιά ισχυρούς μπέηδες τοῦ κάθε πασαλικίου.¹⁸⁶ Ὁλος αὐτός ὁ φεουδαλικός μικρόκοσμος βρίσκεται σέ διαρκή ἔχθρα καί ἀναταραχή. Οἱ ἀγάδες καί οἱ μπέηδες συνεχῶς φιλονικοῦν καί μάχονται μεταξύ τους. Βασιλεύει παντοῦ τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου καί ὁ πόλεμος εἶναι τό «τελευταῖο» καί μοναδικό μέσο ἐπίλυσης ὅλων τῶν διαφορῶν. «Στήν Ἀλβανία οἱ πόλεμοι ἀκολουθοῦν ὁ ἓνας τόν ἄλλον», ἔγραφε τό 1785 ὁ Π. Μπιτσιλῆς.¹⁸⁷ Μεγάλες περιο-

χές μετατρέπονται σέ πεδία μαχῶν, ὅταν δύο ἢ περισσότεροι πασάδες διεκδικοῦν ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο, μέ τά ὄπλα, πολιτική ἐπιρροή ἢ ἐδάφη. Αὐτός ὁ «ἰδιωτικός πόλεμος» διεξάγεται μέ παράλογη καί ἀμείλικτη σκληρότητα. Ὁ πολυπαθῆς πληθυσμός βιώνει, μετά, τή μανία τοῦ νικητῆ: οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων καί τῶν χωριῶν γίνονται δοῦλοι, λεηλατεῖται ἡ περιουσία τους, καίγονται τά σπίτια τους. Οἱ φεουδάρχες προσελκύουν σ' αὐτούς τούς πολέμους ὀρεσίβιους ἀρχηγούς μέ τούς ἄνδρες τους καί κατοίκους τῶν πόλεων, πού διαιροῦνται πιά σέ ἀντιμαχόμενες ομάδες, τά ταραφία.¹⁸⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ἡ Σκόδρα, ὅπου τό ταραφι τῶν βυρσοδεψῶν, κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα, ἀντιμάχεται τό ταραφι τῶν ραπτῶν.

Κρίνοντας ἀπό τήν ὀνομασία μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι τά δύο ταραφία ἐμφανίστηκαν κάποτε μέσα ἀπό ἐνώσεις ἐσναφιῶν διαφορετικῶν βιοτεχνικῶν ἐπαγγελμάτων. Αὐτή τήν ἐποχή, ὅμως, σημαίνουν δύο περιοχές τῆς πόλης πού βρίσκονται σέ πραγματικό πόλεμο μεταξύ τους. Τούς χωρίζει μιά ὀριοθετική γραμμή, πού εἶναι προσπελάσιμη μόνο μέ τά ὄπλα στό χέρι. Τό ταραφι τῶν βυρσοδεψῶν εἶναι πιά δυνατό καί ἔχει περισσότερα μέλη. Οἱ βυρσοδέψες κατοικοῦν κοντά στό κάστρο τῆς Σκόδρας, κοντά στούς πλούσιους μπέηδες πού εἶχαν καί τήν ἀρχηγία τῶν ταραφιῶν.¹⁸⁹

Οἱ ἀγρότες πού χάνουν τήν περιουσία τους ἐπιδίδονται σέ κηστεῖες. Ἡ Ἀλβανία καί οἱ γειτονικές χῶρες ὑπέφεραν πολύ ἀπό τίς καταστροφικές ἐπιδρομές τῶν συμμοριῶν. Ὁλη ἐτούτη ἡ κατάσταση ἐπέδρασε δραστικά στήν ἐξωτερική ὄψη τῶν πόλεων καί τῶν χωριῶν. Οἱ περισσότερες πόλεις μετατράπηκαν σέ πραγματικές ὀχυρωματικές ἐγκαταστάσεις. Ὁ Rouqueville, πού ἐπισκέφτηκε τό Ἀργυρόκαστρο ὅταν ὁ πόλεμος μεταξύ διαφόρων μπέηδων βρισκόταν στό ἀποκορύφωμά του, περιγράφει ὡς ἑξῆς τήν πόλη:

Τά σπίτια ἔχουν πολεμίστρες καί ἀνάλογα μέ τόν πλοῦτο τοῦ ἰδιοκτήτη εἶναι περιτριγυρισμένα μέ ὀδοντωτούς τοίχους, ἡ ἀξία τους, δέ, εἶναι τόσο μεγαλύτερη, ὅσο περισσότερο ἀπρόσιτα εἶναι. Οἱ γέφυρες πού συνέδεαν συνοικίες, καί ἄλλες πού ἐξυπηρετοῦσαν τήν ἄμυνα κάποιου κτίσματος τοῦ σπιτιοῦ, καί

ιδιαίτερα ή εμπόλεμη κατάσταση πού ζούσαν οί 'Αργυροκα-
στρίτες, ὅλ' αὐτά μοῦ προκαλοῦσαν πολύ μεγάλη ἔκπληξη, κα-
θώς παρατηροῦσα τό χάος τῶν πυργίσκων, τῶν παράξενων χτι-
σμάτων πού ἦταν ἀνυψωμένα, καί τῶν σπιτιῶν πού ὑψώνονταν
πάνω στούς βράχους.¹⁹⁰

Αὐτή τήν περίοδο στή Νότιο 'Αλβανία ἦταν πολύ διαδεδο-
μένος ὁ τύπος τῆς οἰκίας-φρούριο (κούλια). Χτίζονταν ὅσο τό
δυνατόν ψηλότερα, σέ ἀπόσταση βολῆς ἀπό ἄλλα σπίτια, ὥστε
νά ὑπάρχει ἡ δυνατότητα ἐποπτείας τῆς γύρω περιοχῆς. Διέθε-
ταν πολεμίστρες πού χρησιμοποιοῦνταν καί σάν παράθυρα,
μόνο πού συνήθως ἦταν κλειστά, καί ἀνοίγαν σέ καιρό μαχῶν.
'Η εἴσοδος ἦταν τοποθετημένη ἀρκετά μέτρα πάνω ἀπό τή γῆ,
καί στήν περίπτωση πού κάποιος ἤθελε νά μπεῖ ἢ νά βγεῖ ἀπό
τό σπίτι χρησιμοποιοῦσε σκοίνινη σκάλα, τήν ὁποία καί μάζευε
ἀμέσως.¹⁹¹ Οἱ κάτοικοι ζούσαν σέ διαρκή ἀγωνία, ἔτοιμοι στό
παραμικρό σῆμα κινδύνου νά τρέξουν μαζί μέ τίς οἰκογένειές
τους καί τά κοπάδια τους στά ἀπρόσιτα ὄρη καί τά δάση. Χι-
λιάδες τάφοι σέ ὅλη τή χώρα¹⁹² διατηροῦσαν ζωντανή τή θλιβε-
ρή ἀνάμνηση τῶν αἱματηρῶν συγκρούσεων.

'Η ἐπίδραση ὅλων αὐτῶν ἦταν καταστροφική γιά τή γεωρ-
γία καί τήν κτηνοτροφία. Κινδύνεψε νά ἀνακοπεῖ ἡ ἀνάπτυξη
τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας πού εἶχε σημειωθεῖ τήν προη-
γούμενη περίοδο. 'Η περιουσία τῶν ἐμπόρων ἦταν μέγανος
πειρασμός γιά τούς ἄρπαγες φεουδάρχες, πού μηχανεύονταν
διάφορους τρόπους γιά νά τίς ἀρπάξουν, ἀπό τή βαριά φορο-
λογία καί τίς εἰσπράξεις πληρωμῶν γιά προστασία, μέχρι ἀνοι-
χτή ἐπίθεση. 'Η παρακμή τῆς Μοσχόπολης εἶναι τό πιό χαρα-
κτηριστικό, ὄχι ὅμως καί τό μοναδικό παράδειγμα τῶν ὀλέ-
θρων συνεπειῶν τῆς ἀναρχίας. Τό κράτος δέν ἔπαιρνε κανένα
μέτρο γιά νά ἐπιβάλλει τήν τάξη. 'Αντιθέτως, ὑπέθαλπε τίς δια-
μάχες. Γιά αἰῶνες ἡ Πύλη διοικοῦσε τήν 'Αλβανία διαμέσου
τῶν ἀλβανικῶν οἰκογενειῶν, ἐφαρμόζοντας τήν ἀρχή «διαίρει
καί βασίλευε». 'Ο W. Leake εἶχε συλλάβει σωστά τήν οὐσία
αὐτῆς τῆς πολιτικῆς, ὅταν ἔγραφε ὅτι «οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑ-
πέταξαν τήν 'Αλβανία σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε νά ἐξουδετερώ-
σουν τήν κληρονομική ἐξουσία καί ἐπιρροή, ἢ ἐπεδίωκαν νά

διατηροῦν τήν κατάστασι ἐξάρτησι τῆς χώρας μέ διαφορετικό τρόπο, καί ὄχι μέσω τῆς ἰσορροπίας δυνάμεων μεταξύ τῶν ἰσχυρότερων ἀρχηγῶν.¹⁹³ Ὡστόσο αὐτή ἡ πολιτική εἶχε ἀρχίσει νά στρέφεται ἐναντίον τῶν δημιουργῶν τῆς. Ἡ αὐτονομία τῶν φεουδαρχῶν κατέστρεφε τό ὀθωμανικό σύστημα διοίκησης καί ἔβλαπτε τήν τουρκική κυριαρχία στή χώρα. Ἄλλωστε ἐδῶ δέν σταμάτησε ποτέ ἡ ἀντίστασι στόν τουρκικό ζυγό, μόνο πού ἡ κοινωνικοοικονομική ἐξέλιξι πού σημειώθηκε τόν 17ο καί τόν 18ο αἰῶνα ἐπιφέρει ἀλλαγές στό χαρακτήρα καί τίς κινητήριες δυνάμεις ἐτούτου τοῦ ἀγῶνα. Στόν 16ο καί 17ο αἰῶνα τά ὄρη τῆς Ἀλβανίας ἦταν οἱ κυριότερες ἐστίες τῆς ἀντίστασι στόν κατακτητή. Οἱ κάτοικοι, μέ τά ὄπλα στό χέρι, ἀπέκρουαν ἐπιτυχῶς τίς προσπάθειες τῶν Τούρκων νά στρεώσουν τήν ἐξουσία τους ἐδῶ. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπό τόν ἥρωισμό τους, ὁ ἀγῶνας εἶχε τοπικό χαρακτήρα καί οἱ σκοποὶ του ἦταν περιορισμένοι: νά διατηρηθεῖ ἡ αὐτονομία μιᾶς ἢ περισσοτέρων κοινοτήτων. Στόν 18ο αἰῶνα τά πράγματα ἀλλάζουν καί τό συνειδητό στοιχεῖο γίνεται περισσότερο αἰσθητό, κι αὐτό συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἀνάπτυξι τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ διαφωτισμοῦ καί τήν ἐνδυνάμωσι τοῦ ἐθνικοῦ ἀλβανικοῦ στοιχείου. Τά τεκμήρια πού διαθέτουμε γι' αὐτές τίς παραμέτρους ἀφοροῦν κυρίως τή Νοτιο Ἀλβανία. Ἡ ἀνάπτυξι τῶν πόλεων καί ὁ πλοῦτος τῶν ἐμπόρων καί βιοτεχνῶν ἔδωσαν μεγάλη ὥθησι στήν πολιτιστική ζωή. Ἰδρύονται σχολεῖα χάρι στίς δωρεές τῶν συντεχνιῶν. Στή Μοσχόπολη καί τό Βυθκούκι χτίζονται τό 1710 τά πρῶτα σχολεῖα καί στήν Κορυτσά τό 1728,¹⁹⁴ ἐνῶ στό Μπεράτιο λειτουργοῦν ἀρκετά μουσουλμανικά σχολεῖα.¹⁹⁵ Τό 1744, χάρι στίς ἐθελοντικές εἰσφορές τῶν κατοίκων τῆς Μοσχόπολης ἰδρύεται ἡ «Νέα Ἀκαδημία», τῆς ὁποίας τό πρόγραμμα δέ διέφερε ἀπό ἐκεῖνο τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῆς Εὐρώπης. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀκαδημίας διέθετε πλούσια συλλογή βιβλίων, πολλά ἀπό τά ὁποῖα εἶχαν τυπωθεῖ στήν ἴδια τή Μοσχόπολη, πού διέθετε ἀπό τό 1720 τυπογραφεῖο. Ὁ ρόλος τῆς ἐκκλησίας –χριστιανικῆς καί μουσουλμανικῆς– στήν ἐκπαίδευσι ἦταν καθοριστικός. Οἱ δάσκαλοι εἶναι ἱερεῖς καί μοναχοί, ἡ διδασκαλία, δέ, γίνεται στά τουρκικά, τά ἀραβικά καί

τά έλληνικά. Τόσο ή μουσουλμανική όσο και ή έλληνική έκκλησία αντιμετώπιζαν έχθρικά κάθε εκδήλωση άλβανικής έθνικης συνείδησης. Μολαταυτα, ό άλβανικός πολιτισμός όλο και περισσότερο αρχίζει νά επιδρα στην κοινωνία τής Νοτίου Άλβανίας. Έκδηλώνεται στις επιγραφές, πού μέχρι σήμερα σώζονται στις άλβανικές εκκλησίες,¹⁹⁶ καθώς και στις μεταφράσεις εκκλησιαστικῶν κειμένων στα άλβανικά υπό τήν αιγίδα τής Νέας Άκαδημίας. Κατά τό πρώτο μισό του 18ου αιώνα ιδιαίτερες συνθήκες ευνοούν τήν άλβανοποίηση τής ορθοδόξου εκκλησίας. Οί επαρχίες τής Νοτίου Άλβανίας έξαρτώνται από τήν αρχιεπισκοπή Άχρίδος, πού βρίσκεται σέ αντιπαράθεση μέ τό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Για τό λόγο αυτό οί αρχιεπίσκοποι ανέχονται, και μάλλον υποστηρίζουν, τήν επιδίωξη τῶν εκκλησιῶν στην Άλβανία, τή Σερβία και τή Μακεδονία νά απαλλαγούν από τήν έλληνική επιρροή. Πολλές φορές τήν αρχιεπισκοπική έδρα κατέλαβαν Άλβανοί. Το 1767, όμως, ή αρχιεπισκοπή Άχρίδος καταργείται και τό Πατριαρχείο είναι έχθρικό πρός κάθε εκδήλωση έθνικης αυτογνωσίας τῶν λαῶν τής Βαλκανικῆς, γεγονός πού συμπίπτει μέ τήν καταστροφή του σημαντικότερου πολιτιστικοῦ κέντρου τής Νοτίου Άλβανίας, τή Μοσχόπολη.

Βεβαίως, παρά τις δυσμενεῖς συνθήκες, ό πολιτιστικός βίος τής χώρας δέ σταματᾶ. Έχει αρχίσει ήδη νά διαμορφώνεται από τις αρχές του 18ου αιώνα ή άλβανική λογοτεχνία (άραβικό αλφάβητο) στό περιβάλλον τῶν μορφωμένων Άλβανῶν μουσουλμάνων. Κέντρο είναι τό Μπεράτιο. Σημαντικότερος εκπρόσωπος αὐτῆς τής λογοτεχνίας είναι ό Νεζίμ Φρακούλα (1690;-1750), ό όποιος γράφει στα 1730-1734 συλλογή λυρικῶν στίχων.¹⁹⁷ Ταυτόχρονα συνεχίζεται ή μετάφραση εκκλησιαστικῶν κειμένων και αρχίζουν πιά νά χρησιμοποιούν τήν άλβανική γλώσσα όχι μόνο οί χριστιανοί μά και οί μουσουλμάνοι ιερείς. Το 1811 μεταφράζεται στον τεκέ τῶν Μπεκτασήδων¹⁹⁸ στή Ζάλλη (περιοχή Άργυροκάστρου) τό μουσουλμανικό θρησκευτικό έπος *Χαντικάγια*,¹⁹⁹ ενῶ τήν ίδια περίοδο ό Χασάν Ζούκο Καμπέρης από τή Στάρια, κοντά στην Κολόνια, γράφει τό *Μεβλιούτ*, πού είναι ή βιογραφία του Μωάμεθ, καθώς και ποιή-

ματα θρησκευτικού, έρωτικού και κοινωνικού περιεχομένου, έμπνευσμένα από την άλβανική πραγματικότητα του 18ου αιώνα. 'Ο Μεχμέτ Τσάμης από την Κονίσπολι (1784-1744) γράφει τά ποιήματα *Έρβεχέα* και *Γιουσούφ και Ζελιχάγια*. Παρότι τά θέματα ανήκουν στην ανατολική φιλολογία, είναι αισθητή ή επίδραση του άλβανικού φολκλόρ.

Τό ενδιαφέρον για την άλβανική γλώσσα εκφράζεται στή σύνταξη δίγλωσσων λεξικων. Τά συντάσσουν δάσκαλοι τής Νοτίου 'Αλβανίας, και αυτό έδωσε άφορμή στον 'Αλβανό έρευνητή J.M. Qafëzezi νά υποθέσει ότι προορίζονταν για την εκμάθηση τής άλβανικής γλώσσας στα όρθόδοξα σχολεία.²⁰⁰ 'Η άλβανική γλώσσα δέν έχει ακόμη δικό της αλφάβητο κι έτσι όλα τά έργα είναι γραμμένα μέ έλληνικά, αραβικά και λατινικά στοιχεία. Δέν λείπουν φυσικά οί προσπάθειες δημιουργίας αλφάβητου, και στα τέλη του 18ου - αρχές 19ου αιώνα υπάρχουν περίπου πέντε πρωτότυπα άλβανικά αλφάβητα.²⁰¹ Δημιουργείται έτσι σιγά-σιγά ένα στρώμα μορφωμένων ανθρώπων, πού τό απαρτίζουν κυρίως ιερείς, μουσουλμάνοι και χριστιανοί. Μεταξύ αυτών διακρίνονται άνθρωποι ανιδιοτελείς, ζηλωτές του διαφωτισμού με ευρύ όρίζοντα και πλούσια πνευματικά ενδιαφέροντα.²⁰² Όσον αφορά τις ιδέες και τις πολιτικές επιδιώξεις αυτής τής διάνοησης είναι δύσκολο νά τις περιγράψουμε, αφού τό θέμα δέν έχει μελετηθεί σχεδόν καθόλου. Μπορούμε ωστόσο νά επιχειρήσουμε νά διατυπώσουμε κάποιες υποθέσεις. 'Η διάνοηση είναι συνδεδεμένη πνευματικά και υλικά μέ τά στρώματα των βιοτεχνων και των εμπόρων πού ενδιαφέρονται νά αποκτήσουν ισχυρή έξουσία, ικανή νά βάλει σέ τάξη την αναρχία πού βασίλευε και νά έγγυθηεί ασφάλεια για τή ζωή και την περιουσία τους. Αυτά τά στρώματα, ωστόσο, δέν είναι αρκετά ισχυρά ώστε νά μπορούν από μόνα τους νά επεξεργαστούν τέτοιο πολιτικό πρόγραμμα. Είναι ή έλίτ τής διάνοησης (εδώ λόγος γίνεται για τό όρθόδοξο χριστιανικό κομμάτι της) πού θά μπορούσε νά άφομοιώσει τις πολιτικές θεωρίες πού είχε επεξεργαστεί στην Ευρώπη ή τρίτη τάξη. Δημοφιλέστερη είναι ή θεωρία τής πεφωτισμένης δεσποτείας πού πρόβαλλαν οί Γάλλοι Έγκυκλοπαιδιστές, σύμφωνα μέ την όποία όλες οί έλπίδες ένα-

ποτίθενται στόν ἀπόλυτο μονάρχη. Αὐτός, μέ τήν καθοδήγηση των φιλοσόφων, θά μπορούσε νά ἐπιτύχει τήν πρόοδο καί τήν εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τά ἔργα τῶν Γάλλων διαφωτιστῶν εἶναι γνωστά στήν Ἀλβανία. Στή βιβλιοθήκη τῆς Μοσχόπολης τά ἔργα τῶν Montesquieu, Alambert, Βολταίρου καί ἄλλων ἔχουν ἐξέχουσα θέση.²⁰³ Ἐπίσης, μερικοί Ἀλβανοί εἶχαν τήν εὐκαιρία νά γνωρίσουν ἀπό κοντά κάποιους ἀπό τούς μεγάλους στοχαστές τῆς ἐποχῆς τους κατά τή διάρκεια τῶν ἐπισκέψεών τους στή Γαλλία.²⁰⁴ Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ θεωρία τῆς πεφωτισμένης δεσποτείας, πού ἐξέφραζε περισσότερο τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἐμπόρων καί τῶν βιοτεχνῶν γιά ἰσχυρή ἐξουσία, εἶχε πολλούς ὁπαδούς μεταξύ τῶν διανοουμένων. Οἱ λιγοστές πληροφορίες γιά τή ζωή τοῦ Κώστα Τζεχάνη,²⁰⁵ ἐξέχοντος παράγοντα τοῦ ἀλβανικοῦ πολιτισμοῦ, μποροῦν νά μᾶς ὑποψιάσουν γι' αὐτό. Ἀκριβεῖς πληροφορίες τοῦ βίου του δέν εἶναι γνωστές. Φαίνεται νά σπουδάζει στά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα στή Νέα Ἀκαδημία τῆς Μοσχόπολης καί νά συνεχίζει τίς σπουδές του στήν Οὐγγαρία, μέ τήν ὁποία οἱ ἔμποροι τῆς πόλης διατηροῦσαν στενές ἐμπορικές σχέσεις. Στή συνέχεια, φοιτᾷ γιά τρία χρόνια σέ πανεπιστήμιο τῆς Γαλλίας καί ἀργότερα στά πανεπιστήμια Γκιέτινγκεν καί Λέιτεν. Ἐπισκέπτεται τή Γαλλία, τήν Ἰταλία, τήν Ἀγγλία. Γράφει πολλές ἐργασίες πάνω στά μαθηματικά, μεταφράζει ἐγχειρίδια ἀπό τά λατινικά, γράφει ποιήματα ἀφιερωμένα στόν Φρειδερίκο Β', τόν Ἰωσήφ Β' καί τήν Αἰκατερίνη Β'. Ἀπό τήν ὀπτική μας, τά ποιήματα αὐτά παρουσιάζουν μεγάλο ἐνδιαφέρον, μιᾶς καί γιά τούς σύγχρονους οἱ παραπάνω μονάρχες προσωποποιοῦσαν τήν πεφωτισμένη δεσποτεία. Ἐκτός αὐτοῦ, ἡ Αἰκατερίνη Β' καί ὁ Ἰωσήφ Β' εἶναι οἱ ἀρχηγοί ἐκείνων τῶν κρατῶν πού συχνά βρίσκονται σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τήν Τουρκία. Ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Τζεχάνη πρὸς τούς Τούρκους καί ἡ φιλοπατρία του ἐκφράζονται καί στό μεταφραστικό του ἔργο. Εἶναι γνωστή ἡ μετάφρασή του στά ἑλληνικά τοῦ γνωστοῦ ἔργου τοῦ Bartlett γιά τόν Σκενδέρμπεη. Ἡ μετάφραση αὐτή ἐκδόθηκε στή Μόσχα τό 1812, μετά τό θάνατό του.

Ἄπολιτισμός ἀφοροῦσε μόνο ἓνα μικρό κομμάτι τῆς ἀλβα-

νικῆς κοινωνίας. Ἡ μεγαλύτερη μάζα καί κυρίως οἱ ἀγρότες δέν εἶχαν τή δυνατότητα νά προσεγγίσουν τίς ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τά ἀγαθά τοῦ πολιτισμοῦ. Πρέπει ὅμως νά υπογραμμίσουμε ὅτι ἡ πολιτιστική ἀνάπτυξη ἔγινε δεκτὴ χάρις στίς λαϊκές μάζες, οἱ ὁποῖες, παρόλες τίς δυσκολίες, κατάφεραν νά διατηρήσουν τήν ἀλβανική πρωτοτυπία, πού ἐκφράζεται στή γλώσσα, τά ἦθη, τά ἔθιμα, τή μουσική καί τά τραγούδια. Ἀπτόητος μπροστά στά κατακτητικά κύματα, ψηλά στά ἀλβανικά ὄρη, «αὐτός ὁ θαρραλέος ὀρεσίβιος λαός»²⁰⁶ διατήρησε τήν ἀρχαία γλώσσα πού κληρονόμησε ἀπό τοὺς μακρινούς Ἰλλυριοὺς προγόνους του. Βεβαίως, οἱ αἰῶνες τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ καί τῶν φεουδαλικῶν διαιρέσεων ἐνίσχυσαν τίς διάφορες διαλέκτους τῆς ἀλβανικῆς γλώσσας, ἀλλά οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Βορρᾶ καί αὐτοὶ τοῦ Νότου καταλάβαιναν ὁ ἓνας τόν ἄλλο. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐθνικῆς ὀρολογίας ἀπὸ τόν 15ο ἕως τόν 18ο αἰῶνα ἀποδεικνύει τό μεγάλο ρόλο πού ἔπαιξε ἡ γλώσσα στή διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῆς αὐτογνωσίας τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τόν 12ο αἰῶνα καί μέχρι τόν 15ο ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ ὀνομάζονται Ἀρμπερίτες καί ἡ χώρα τους Ἀρμπέρι, ἀπὸ τήν ὀνομασία κατοίκων τῶν ἀλβανικῶν φεουδαλικῶν βασιλείων. Ὁ φεουδαλικὸς κατακερματισμὸς τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας γίνεται ἡ αἰτία νά χάσουν οἱ ὄροι αὐτοὶ τήν καθολικότητά τους. Τό 18ο αἰῶνα διαδίδονται μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν οἱ ὄροι Σκιπιτάρ (Shqipeter), πού σημαίνει τόν ὀμιλοῦντα τήν ἀλβανική, καί Σκιπιρία (Shqipëri), δηλαδή τό ἔδαφος πού κατοικεῖται ἀπὸ ὀμιλοῦντες τήν ἀλβανική, ἀνεξαρτήτως ἐάν εἶναι Τόσκηδες, Γκέγκηδες, Λιάπηδες ἢ Τσάμηδες.²⁰⁷

Ἡ λαϊκὴ τέχνη εἶναι ἓνας πρόσθετος παράγοντας πού συντέλεσε στή διατήρηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν Ἀλβανῶν. Τοὺς ξένους παραξένευε ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ γιὰ τή μουσική καί τά τραγούδια. Ὁ Rouqueville διηγεῖται ὅτι σπάνια συναντοῦσε κανεὶς ὀμάδα Ἀλβανῶν στρατιωτῶν χωρὶς μαντολίνο καί τραγουδιστή. Μερικὲς φορές, δέ, εἶχαν καί δικό τους ραψωδό.²⁰⁸ Οἱ θρύλοι καί τά ἐπικά τραγούδια διαδίδονται ἀπὸ στόμα σέ στόμα καί εἶναι χαραγμένα στή μνήμη τοῦ λαοῦ σάν ἥρωική εἰκόνα τοῦ ἀγῶνα πολλῶν γενεῶν γιὰ τήν ἐλευθερία. Ὁ πιό ἀγα-

πημένος λαϊκός ήρωας είναι ο Σκενδέρμπεης και οι σύντροφοί του, που πολέμησαν επιτυχώς τους Τούρκους και ίδρυσαν αυτόνομο αλβανικό κράτος. Στόν 18ο αιώνα ή ανάμνηση του μεγάλου αντιτουρκικού αγώνα είναι ζωντανή σε όλη την Άλβανία, από τή Χειμάρρα μέχρι τό Μεγάλο Μαλεσσί. Οί Χειμαριώτες μέ ύπερηφάνεια αναφέρονται στό όνομα του Σκενδέρμπεη στήν έπιστολή τους προς τήν τσαρίνα Έλισάβετ Πετρόβνα (1759).²⁰⁹ Καί ό Tromelin παρατηροῦσε ότι στή Βόρειο Άλβανία «ό λαός ακόμη προσκυνά τόν τάφο (στό Άλέσιο – Γ.Λ.Α.) του Σκενδέρμπεη».²¹⁰ Τρεῖς αἰῶνες ξένου ζυγοῦ δέν καταφέρνουν νά κάμψουν τόν αλβανικό λαό. «Οί Άλβανοί», έγραφε κάποιος σύγχρονος, «περισσότερο από όλους τους άλλους Έλληνες μισοῦν τους Τούρκους».²¹¹

Η Πύλη, προκειμένου νά προσεταιρισθεῖ τό λαό, προπαγάνδιζε τόν ισλαμισμό, δίνοντας μάλιστα καί προνόμια στους νεοφώτιστους. Αυτή ή πολιτική φαίνεται νά είχε επιτυχία, γιατί οί αγρότες, κυρίως γιά νά γλυτώσουν από τή βαριά φορολογία καί τά κάθε είδους δασύματα, ασπάζονταν τήν ισλαμική θρησκεία. Στή Βόρειο Άλβανία, από τόν 17ο αἰώνα τό φαινόμενο αποκτά διαστάσεις, ενώ στή Νότια συμβαίνει στό πρώτο μισό του 18ου αἰώνα καί συνεχίζεται καί στό δεύτερο μισό του μέ τή προσχώρηση στόν ισλαμισμό όλόκληρων χωριῶν. Στήν αρχή του 17ου αἰώνα οί μουσουλμάνοι είναι τό 3% του πληθυσμοῦ καί στις αρχές του 19ου είναι περίπου ό μισός πληθυσμός τῆς χώρας.²¹² Τό θρησκευτικό χάσμα τῆς χώρας βαθαίνει καί λόγω του ότι οί χριστιανοί είναι διαιρεμένοι ανάμεσα στήν ὀρθόδοξη καί ρωμαιοκαθολική ἐκκλησία. Αρχικά ή προσχώρηση στόν ισλαμισμό είχε μάλλον τυπικό χαρακτήρα καί συχνά τόν ασπαζόταν μόνο ή κεφαλή τῆς οικογένειας, επειδή είχε άμεσες σχέσεις μέ τήν έξουσία. Όχι σπάνια οί νεοφώτιστοι διατηροῦσαν ταυτόχρονα καί τά χριστιανικά τους ὀνόματα. Οί μικτοί γάμοι ἦταν συνηθισμένο φαινόμενο καί οί μουσουλμάνοι συνέχιζαν νά γιορτάζουν τό Πάσχα μαζί μέ τους χριστιανούς.²¹³ Οί πηγές που άφοροῦν τή Νότιο Άλβανία τῶν πρώτων χρόνων του 19ου αἰώνα όχι μόνο δέ μαρτυροῦν θρησκευτικό φανατισμό, αλλά ὁμόθυμα δείχνουν τήν ἀλληλοαποδοχή καί ἀμοιβαία

άνοχή πού υπήρχε μεταξύ τῶν πιστῶν καί τῶν δύο θρησκευτιῶν.²¹⁴ Τό ἴδιο συμβαίνει καί στή Βόρειο Ἰαλβανία, παρά τό γεγονός ὅτι ἐκεῖ διαδόθηκε περισσότερο ὁ ἰσλαμισμός.²¹⁵ Ὅπως σημειώνει ὁ Hobhouse, γιά τούς Ἰαλβανούς «τό πνεῦμα ἀνεξαρτησίας καί φιλοπατρίας εἶναι κοινό τόσο γιά τούς χριστιανούς ὅσο καί γιά τούς μουσουλμάνους».²¹⁶

Πολλές φορές ἐναντιώνονται ἀπροκάλυπτα στήν ὀθωμανική κυριαρχία, κι αὐτό συμβαίνει συχνότερα σέ περιόδους πολέμου, πού ἡ Ἰαλβανία εἶναι πρόθυμη νά βοηθήσει τούς ἐχθρούς τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅταν τόν 18ο αἰῶνα ἡ Ρωσία βρίσκεται συχνά σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τήν Αὐτοκρατορία, ἀναπτύσσονται οἱ ρωσοαλβανικές σχέσεις. Δυστυχῶς ὅμως αὐτό εἶναι ἕνα πεδίο ἄγνωστο ἀκόμη στοὺς ἐρευνητές. Στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ Χειμαρριῶτες ἀναπτύσσουν κατευθεῖαν σχέσεις μέ τή Ρωσία. Τό 1759 τό γενικό συμβούλιο τῆς Χειμάρρας ἀποφασίζει νά ὑποβάλει «αἴτηση» πρὸς τή ρωσική Αὐλή. Σ' αὐτό τό ἔγγραφο οἱ Χειμαρριῶτες δηλώνουν τήν ἀφοσίωσή τους στή Ρωσία καί τήν ἐτοιμότητά τους νά δημιουργήσουν ἀντιπερισπασμό στήν Πύλη σέ περίπτωση πολέμου, καί προτείνουν τή συγκρότηση δύο συνταγμάτων. Ὁ καπετάν-Σπύρος Μπιτσιλῆς καί ὁ ἀρχιμανδριότης Βασιλικός, στίς ἀρχές τοῦ 1760, ἐπιδίδουν τήν «αἴτηση» στό Ρῶσο ἀρμοστή στήν Κωνσταντινούπολη Α.Μ. Ὁμπρεσκόφ, ὁ ὁποῖος μέ τή σειρά του τούς γνωστοποιεῖ ὅτι σέ καιρό εἰρήνης δέν μπορεῖ ἡ Ρωσία νά συμφωνήσει στή δημιουργία τῶν συνταγμάτων, ἀλλά σέ περίπτωση πολέμου θά χρειαστεῖ τίς ὑπηρεσίες τους.²¹⁷ Πράγματι, καί στοὺς δύο ρωσοτουρκικούς πολέμους (1768-1774 καί 1787-1791) οἱ Χειμαρριῶτες ἀνταποκρίνονται πρόθυμα στό κάλεσμα τῶν Ρῶσων διοικητῶν καί ἐνώνονται μέ τίς ρωσικές δυνάμεις στή Μεσόγειο. «Ὁ κόμης Ὁρλόφ ἐκτιμοῦσε καί σεβόταν τούς Χειμαρριῶτες. Τούς καλοῦσε σέ βοήθεια μέ τίς ἐπιστολές του καί τά μανιφέστα του κι ἐκεῖνοι ἐνεργοῦσαν μέ ἀξίειπαινη παλικαριά καί ἥρωισμό, τόσο στόν πρῶτο πόλεμο ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὅσο καί στόν τελευταῖο (ἐννοεῖται τοῦ 1787-1791 – Γ.Λ.Α.). Αὐτό μαρτυροῦν ἀναφορές γραμμένες ἰδιοχείρως ἀπό διοικητές πού ὑπηρετοῦσαν τότε ἐκεῖ», ἔγραφε

κάποιος καταγόμενος από οικογένεια καπετανέων τῆς Χειμάρρας, πού ὑπηρετοῦσε στό ρωσικό στρατό κατά τόν πόλεμο τοῦ 1768-1774.²¹⁸ Τή συμπάθειά τους πρὸς τή Ρωσία ἐκδήλωναν καί οἱ κάτοικοι ἄλλων περιοχῶν. Μάλιστα, ἕνας ἀπό τούς λόγους τῆς καταστροφῆς τῆς Μοσχόπολης ἀπό τούς μπέηδες τῆς Μουζακιᾶς ἦταν καί ἡ φανερή συμπάθεια τοῦ λαοῦ τῆς πόλης πρὸς τή Ρωσία. Συνέπεια τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἀλβανῶν στοὺς ρωσοτουρκικούς πολέμους εἶναι ὁ ἐκπατρισμός τους πρὸς τή Ρωσία. Μετά τή συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ (1774), πολλοὶ Ἀλβανοὶ πού πολέμησαν κάτω ἀπὸ τή σημαία τῆς Ρωσίας ἀποφασίζουν νά μεταναστεύσουν μαζί μέ τίς οικογένειές τους. Οἱ μετανάστες ὑπερέβαιναν τούς χίλιους.²¹⁹ Μεταξύ τους ἦταν Χειμαρριῶτες καί Ἀλβανοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Στὶς ἀρχές τοῦ 1775 ἀρχίζει ἡ μεταφορὰ τῶν μεταναστῶν στό Κέρτς μέ ρωσικά πλοῖα. Ὁ ἀντιναύαρχος Ἐλμάνοφ, σέ ἐπιστολή του τῆς 3ης Ἀπριλίου 1775, ἀνακοινώνει στό στόλαρχο τοῦ Κέρτς, ἀντιναύαρχο Σινιάβιν, ὅτι μέ τίς φρεγάδες Ἀρχιπέλαγος καί Ἀγγελιαφόρος θά φτάσουν στή Ρωσία Ἀλβανοὶ μετανάστες, μερικοὶ μαζί μέ τίς οικογένειές τους. Καί συνεχίζει:

Μετά τὰ προαναφερθέντα πλοῖα θά ἀκολουθήσουν καί ἄλλα, πού μεταφέρουν ἄτομα πού θέλουν νά ἐγκατασταθοῦν ἐδῶ. Εἶναι Ἀλβανοὶ πού ὑπηρετήσαν τή Ρωσία καί ἐλεύθερες ἑλληνικές οικογένειες πού φεύγουν ἀπὸ τίς τουρκικές περιοχές. Παρακαλῶ νά τούς δεχτεῖτε ὅμοια... (μέ τούς ἄλλους;) καί νά τούς μεταχειριστεῖτε σύμφωνα μέ τίς διαταγές τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος Κόμη Ἀλεξέι Γριγκόριεβιτς Ὁρλόφ. Ὅσοι Ἀλβανοὶ μᾶς ὑπηρετήσαν πρέπει νά ἐξασφαλίσουν τ' ἀναγκαῖα ὡς πρὸς τὴν τροφή καί τὴν κατοικία καί νά ἐγκατασταθοῦν ἐλεύθερα μέ τίς οικογένειές τους. Ἐπειδὴ ἀσχολοῦνται ἄλλοι μέ τό ἐμπόριο καί τὴ γεωργία καί ἄλλοι μέ τὴ βιοτεχνία κι ἄλλες χειρωνακτικές ἐργασίες, νά τούς ἐξασφαλίσετε θέσεις, πρῶτα ὅμως νά τούς χορηγηθεῖ κατοικία τὴν ὁποία ἔχουν ἄμεση ἀνάγκη.²²⁰

Κατὰ τό 1776 ἐξακολουθεῖ ἡ μεταφορὰ τῶν μεταναστῶν.²²¹ Μετά τὴν ἔνωση τῆς Κριμαίας στή Ρωσία οἱ Ἀλβανοὶ καί οἱ Ἕλληνες μεταφέρονται στή Μπαλακλάβα καί σέ ἄλλα ἑπτὰ χωριά μεταξύ Μπαλακλάβας καί Γιάλτας. Οἱ μετανάστες συγκρο-

τοῦν τό «Ἑλληνικό Πεζικό Τάγμα τῆς Μπαλακλάβας»²²² καί τούς ἀνατίθεται ὑπηρεσία σέ σταθμό καθάρσεως τῶν συνόρων.

Στόν δεύτερο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1787-1791) μάχονται ἐθελοντικά στό πλευρό τῆς Ρωσίας οἱ στολίσκοι τοῦ Κατσώνη καί τοῦ Λορέντζου. Μετά τό τέλος τοῦ πολέμου 200-300 ἄτομα μεταναστεύουν στή Ρωσία. Ὄταν δημιουργήθηκε πρόβλημα στήν τακτοποίηση τῶν μεταναστῶν, ὁ γενικός διοικητής τοῦ Νοβοροσίσκ, κόμης Π.Α. Ζουμπόφ, προτείνει στήν Αἰκατερίνη Β΄ νά ἐγκαταστήσουν τούς νεοφερμένους στά περίχωρα τῆς Ὀδησοῦ. «Οἱ ἐνλόγω μετανάστες εἶναι ἱκανοί ναυτικοί καί μπορεῖ νά ἀποβοῦν χρήσιμοι, ἐφόσον μάλιστα εἶναι ἀφοσιωμένοι στή Ρωσία, ὅπως ἄλλωστε ἀπέδειξαν μέ τό νά ἐγκαταλείψουν τήν πατρίδα τους. Εἶναι δίκαιο, ἐξάλλου, λόγω τῶν ὑπηρεσιῶν πού προσέφεραν, νά τύχουν ἰδιαίτερης μεταχειρήσεως (προσοχῆς)», γράφει ὁ Ζουμπόφ δικαιολογώντας τήν πρότασή του.²²³ Ὁ ἴδιος προτείνει νά διανεμηθοῦν στούς μετανάστες 15.000 ντεσιατίνες²²⁴ γῆς. Τό σχέδιο ἐγκρίθηκε ἀπό τήν Αἰκατερίνη Β΄ καί ὑλοποιήθηκε.²²⁵ Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ Ρωσία βρισκόταν στό πλευρό τῶν Ἀλβανῶν, πού ποτέ δέν ἔπαψαν νά ἀγωνίζονται γιά τήν ἐλευθερία τους.

Τό μεγαλύτερο κομμάτι τοῦ πληθυσμοῦ ἦταν ἐξοπλισμένο καί διαπνεόταν ἀπό ἀγωνιστικό πνεῦμα. «Αὐτή ἡ φυλή», ἔγραφε ὁ Μπιτσίλης, «ἔχει διατηρήσει τήν ἴδια ἐνεργητικότητα πού εἶχε τούς παλιούς ἐκείνους καιρούς τοῦ Σκενδέρμπεη», καί συνεχίζει μέ τή διαπίστωση ὅτι οἱ συμπατριῶτες του διατηροῦν τό φυσικό τους θάρρος καί ξεχωρίζουν γιά τήν «ἀνείπωτη ἀνδρεία τους».²²⁶ Τό ἰδεολογικό καί ὀργανωτικό ὑπόβαθρο αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα δέν εἶναι στέρεο, οἱ ἐκδηλώσεις εἶναι αὐθόρμητες καί μεμονωμένες, ἐνῶ οἱ ἐστίες τοῦ ἀντιτουρκικοῦ ἀγῶνα εἶναι ἀπομονωμένες. Ἀκόμη δέν ἔχει διαμορφωθεῖ ἐθνική ἰδεολογία. Αἰτίες πολιτικῆς καί οἰκονομικῆς φύσεως ἐμποδίζουν τόν ἀγῶνα νά πάρει συνειδητό καί ὀργανωμένο χαρακτήρα.

Παρά τήν κάποια ἀνάπτυξη πού παρατηρεῖται στόν 18ο αἰῶνα ἐπιβιώνουν ἀκόμη οἱ πατριαρχικοί θεσμοί, καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορευματο-χρηματικῶν σχέσεων εἶναι ἀνεπαρκῆς. Ἡ ἀπουσία οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς συνοχῆς τῆς χώρας ὑπο-

θάλλει τήν ὄξυνση τῶν τοπικῶν ἀνταγωνισμῶν. Οἱ πόλεις ἀκμάζουν χάρις στό βαλκανικό διαμετακομιστικό ἐμπόριο καί ὄχι ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς, γεγονός πού καθυστερεῖ τήν ἐμφάνιση καί συγκρότηση ἐθνικῆς συνείδησης. Ὁ ρόλος τῶν ἐμπορο-βιοτεχνικῶν στρωμάτων στή ζωή τῆς χώρας ἐξακόλουθεῖ νά εἶναι περιορισμένος. Ἄλλο σοβαρό ἐμπόδιο εἶναι ἡ θρησκευτική διαίρεση, καί ἰδιαίτερα ὁ εὐρύς ἐξισλαμισμός τοῦ λαοῦ. Τό ἰσλάμ εἶναι ἰδεολογικό ὄπλο στά χέρια τοῦ κατακτητῆ, τό μέσο γιά νά ἐπηρεάζει τήν πνευματική ζωή τῶν Ἀλβανῶν, καί ἐπομένως γίνεται σοβαρό ἐμπόδιο στή διάδοση τῶν πρωτοπόρων ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ στή χώρα. Ἡ κυρίαρχη τάξη, οἱ φεουδάρχες, συμπράττουν μέ τούς Τούρκους κατακτητές καί κρατοῦν τό λαό ὑπόδουλο. Οἱ Ἀλβανοί φεουδάρχες εἶναι πολύ στενότερα καί ὀργανικά συνδεδεμένοι μέ τήν ἐξουσία ἀπ' ὅ,τι εἶναι οἱ Φαναριῶτες καί οἱ Ρουμάνοι μπογιατσοί. Αὐτό δέν ἀπέκλειε τίς ἀντιθέσεις μεταξύ Ἀλβανῶν καί ὀθωμανῶν φεουδαρχῶν, ἀντιθέσεις πού ἀπό καιρό σέ καιρό παίρνουν πολύ ὄξύ χαρακτήρα. Σέ τέτοιες περιπτώσεις οἱ Ἀλβανοί φεουδάρχες δέν δισταξοῦν νά χρησιμοποιοῦν πρὸς τό συμφέρον τους τά ἀντιτουρκικά αἰσθήματα τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Sic.
2. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 676, φ. 82, ό Π. Μπιτσιλής προς τόν Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ, 15 Σεπτεμβρίου 1786.
3. Για παράδειγμα: J. HOBHOUSE, *A Journey through Albania and other provinces of Turkey*, Λονδίνο, 1813, τ. 1, σ. 9.
4. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman*, Παρίσι, 1829, τ. 1, σ. 346.
5. A. MASCI, «Essai sur l'origine, les moeurs et l'etat actuel de la nation albanaise», *Annales des voyages de la géographie et d'histoire*, Παρίσι, 1809, τ. 3, σ. 146.
6. C.S. SONNINI, *Voyage en Grèce et en Turquie*, Παρίσι, 1801, τ. 2, σ. 385.
7. Ἡ προέλευση τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων Τόσκης, Γκέγκης, Λιάπης, Τσάμης, δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή. Πιθανόν νά εἶναι ὀνόματα γενῶν πού ἐπικράτησαν μετά τήν κατάρρευση τῆς φυλετικῆς ὀργάνωσης τοῦ πληθυσμοῦ καί νά προέρχονται ἀπό ἕνα ἢ μερικά συγγενικά γένη.
8. W. LEAKE, *Researches in Greece*, Λονδίνο, 1814, σ. 255· H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815, σ. 99· G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands... including the life and character of Ali Pasha, the present ruler of Greece*, Λονδίνο, 1816, σ. 316.
9. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7803, φ. 3, Description de l'Albanie. Σέ μία περιγραφή τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας δίνεται ὁ ἴδιος ἀριθμός καί ἀναφέρεται ὅτι οἱ 800.000 ζοῦσαν στά ὄρια τῆς ἴδιας τῆς Ἀλβανίας. (Νεότερα ἱστορικά, πολιτικά, στατιστικά καί γεωγραφικά στοιχεῖα γιά τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, 1928, Μέρος 3, σσ. 147, 157).
10. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, Παρίσι, 1826, τ. 1, σ. 289.
11. W. LEAKE, *Travels in northern Greece*, Λονδίνο, 1835, τ. 1, σ. 10. Μέ τόν ὄρο Βόρεια Ἑλλάδα ἐννοοῦσε καί τή Νότιο Ἀλβανία.
12. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 54, φ. 239, Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi (Valesi) ossia Pascia di Scutari.
13. «Relazioni i Frang Bardhid mbi Zadrimën drejtue Kongregacionit të propagandës në Rome në shek, xvii», *Buletin...*, 1956, N° 2, σ. 171. Ὁ Γάλλος πρόξενος στή Σκόδρα Η. Hecquard ὑπολογίζει στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα τόν πληθυσμό τῆς Ζάντριμας σέ 18.000 ψυχές (H. HECQUARD, *Histoire et discription de la Haute Albanie ou Guegarie*, Παρίσι, χ.χ., σ. 65).
14. J. TROMELIN, «Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe d'après les ordres de S.E. le général en chef Marmont duc de Raguse etc. etc. par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne 1807», *Revue des études napoléoniennes*, Παρίσι, 1918, τ. 13, σ. 118· F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 330.

15. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 351.
16. 'Ο Th. Hughes υπολογίζει τόν πληθυσμό (χωρίς τό 'Αργυρόκαστρο) σέ 80.000 (Th.S. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie par la Sicile et la Grece*, Παρίσι, 1821, σ. 254). Τόν ίδιο αριθμό δίνει και ό Η. Holland (H. HOLLAND, *δ.π.*, σ. 483). Καί οί δύο συμφωνοῦν ὅτι ἡ κοιλάδα τῆς Δρυϊνουπόλεως εἶναι ἡ πιό πυκνοκατοικημένη περιοχή τῆς 'Αλβανίας.
17. Η. HOLLAND, *δ.π.*, σ. 482. 'Ο W. Leake ἔγραφε ὅτι «τά πολυάριθμα χωριά της καί οί καλλιεργημένες ἐκτάσεις της δείχνουν ὅτι εἶναι μιá ἀπό τίς πιό ἀνθηρές περιοχές τῆς 'Αλβανίας» (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 23).
18. Η. HOLLAND, *δ.π.*, σσ. 482, 483· Th.S. HUGHES, *δ.π.*, τ. 2, σ. 254.
19. K. MARX καί F. ENGELS, *Ἔργα*, τ. 12, μ. 2, σ. 359.
20. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 337, τ. 4, σ. 89.
21. *Ibid.*, τ. 1, σσ. 19-20.
22. J. TROMELIN, *δ.π.*, τ. 13, σσ. 116-117.
23. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς 'Ηπείρου*, ἐν 'Αθήναις, 1857, τ. 2, σ. 11.
24. K. ULQINI, «Doke, veshje, zeje e besime në Mat», *Buletin...*, 1960, N° 4, σ. 238.
25. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 381.
26. *Ibid.*, τ. 3, σσ. 72-73.
27. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 54, φ. 239, *Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi, ossia Pacia di Scutari*.
28. F. ROUQUEVILLE, *Voyage en Morée à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, Παρίσι, 1805, τ. 3, σσ. 17-18. Οί κάτοικοι τοῦ Βουθρωτοῦ ἀσχολοῦνταν καί με τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀλυκῶν (J. SCHELS, «Versuch einer Militär-Topographie Albaniens», *Öesterreichische militärische Zeitschrift*, Βιέννη, 1830, τ. 11, σ. 149).
29. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian islands*, σ. 126. 'Ο J. Hobhouse ἀναφέρεται σέ ἕνα χωριό, τοῦ ὁποίου ξέχασε τό ὄνομα, στό δρόμο ἀπό τό Δελβινάκι πρὸς τό 'Αργυρόκαστρο, ὅπου ὑπῆρχε ἡ πιό μεγάλη σέ ὅλη τήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία μανιφακτούρα παραγωγῆς ἀρωματικοῦ καπνοῦ (J. HOBHOUSE, *A Journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, τ. 1, σσ. 92-93). Γιά τήν ἴδια μανιφακτούρα γράφει καί ό E. Roujade, Γάλλος πρόξενος στά Γιάννενα (E. ROUJADE, *Chrétien et Turcs*, 1859, σ. 131).
30. Η. HOLLAND, *δ.π.*, σσ. 519-521.
31. W. LEAKE, *An historical outline of the Greek revolution*, Λονδίνο, 1826, σ. 19.
32. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σσ. 392-393.
33. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σσ. 16-17· W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 24. Στήν Κωνσταντινούπολη τή συντεχνία τῶν ὑδραυλικῶν

ἀποτελοῦσαν 300 ντόπιοι καί 100 Ἀλβανοί. Τό 1777 ὁ σουλτάνος μέ εἰδικό φερμάνι ἐπικυρώνει τά προνόμια τῶν κατοίκων τῆς Λιτζουριάς (F. ROUQUEVILLE, *ibid.*).

34. F. BABINGER, *Rumelische Streifen*, Βερολίνο, 1938, σ. 22.

35. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 621, φφ. 77-78, Περ. Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης, 22 Αὐγούστου 1783.

36. N. SVORONOS, *Le commerce de Salonique au XVIII-e siècle*, Παρίσι, 1956, σ. 9. Ἀναφορικά μέ τήν ἐποχιακή ἐργασία τῶν Ἀλβανῶν στή Μακεδονία, βλ. E. COUSINERY, *Voyage dans la Macédoine*, Παρίσι, 1831, τ. 1, σσ. 18-19.

37. Ὁ Ρῶσος ἀξιωματικός E. Μεταξάς, πού εἶχε λάβει μέρος στόν πόλεμο τοῦ 1798-1799 στά Ἑπτάνησα, ἔγραφε ἀναφορικά μέ τίς πολεμικές ικανότητες τῶν Ἀλβανῶν: «Οἱ Ἀλβανοί ἤ Ἀρναοῦτες πράγματι ἀποτελοῦν τό καλύτερο πεζικό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Εἶναι ελαφρεῖς, εὐκίνητοι, ἀκαταπόνητοι καί λιτοί σάν Σπαρτιάτες» (E. Metaksa, *Zapiski Flota Kapitanleitenanta Egora Metaksi*, Πετρούπολη, 1915, σ. 202). Ἄλλος εἰδικός γράφει: «Οἱ Ἀλβανοί θά μπορούσαν νά συγκριθοῦν, καί ἴσως μάλιστα νά ὑπερέχουν τῶν καλύτερων εὐρωπαϊκῶν στρατιωτικῶν συνάμεων, ἐάν ἦταν ἔστω καί λίγο πειθαρχημένοι καί ἐκπαιδευμένοι» (F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 348· L. FERRIERES-SAUVBOEUE, *Voyages faits en Turquie, en Perse et en Arabie*, Παρίσι, 1807, τ. 2, σ. 265).

38. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 326, φφ. 1-2.

39. G.M. ΜΟΝΤΙ, «Ali de Tepeleni e Ferdinando I di Borbone», *Rivista d'Albania*, Μιλάνο, 1941, τ. 2, σ. 198.

40. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σσ. 288-289.

41. *Ibid.*, σ. 204.

42. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 367.

43. K. MARX καί F. ENGELS, Ἔργα, τ. 9, σ. 6.

44. B. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, *Οἱ Ἀγροτικές Σχέσεις στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία (15ος-16ος αι.)*, Ἀθήνα, 1990, ἐκδ. Πορεία. B. TSVETKOVA, «Pozemlenite otnoshenija v balgarskite zemi pod osmansko vladitchestvo do sredati XVIIvv», *Istoricheskii pregled*, 1950· *ibid.*, «Prinos k izutchavaneto na turskija. Feodalism za Balgarskite zemi prez XV-XVIIvv», *Izvestija na Instituta za Bolgarskata istorija*, 1954, N° 5, 1956· A.S. TVERITINOVA, «K voprosu o krest'janstve i krest'janskoj zemlepol'zovanii v Osmanskoj imperii (XV-XVIIvv)», *Utchenie Zapiski Instituta vostokovedenija*, τ. VII, Μόσχα, 1959, κ.ά.

45-46. Τά πρώτα χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα ἡ προθεσμία ἦταν 10 χρόνια καί εἶχε σχέση μέ τήν περιοδική ἀπογραφή τοῦ πληθυσμοῦ (*Turski dokumenti...*, Σκόπια, 1951-1957, τ. 1, σσ. 118-119, τ. 3, σ. 83).

47. Ἀκτσέ (ἄσπρο): τουρκικό νόμισμα, πού εἶναι τό 1/10 τοῦ πιάστρου (κουρούσα).

48. Ὄταν βρισκόταν στήν Ἀλβανία ὁ Ἑβλιά Τσελεμπί, ὁ σαντζάκμπεης τῆς Αὐλώνας ἔπαιρνε ἀπό τό χάσι του 229.000 ἀκτσέ, κι αὐτός τοῦ Δέλβινου

από τό δικό του, τό Ἀργυρόκαστρο, 157.132 ἀκτσέ (S. VUÇITERNI, *Shqiprija para dy shekujsh*, Τίρανα, 1930, τ. 20, σ. 54).

49. H. CHALFA, *Rumeli und Bosna*, Βιέννη, 1812, σσ. 130-146.

50. A. ANDREADES, «Ali-Pacha, de Tepelen, economiste et financiere», *Revue des etudes grecques*, Παρίσι, 1912, τ. XXV, σ. 451. Τό 1776 τό σύνολο τοῦ χαρατσιοῦ πού εἰσέπραττε ἡ Πύλη ἀπό τά σαντζάκια τῆς Ἀλβανίας ἔφτανε τίς 610.000 πιάστρα. Ἀπ' αὐτά οἱ 175.000 προέρχονταν ἀπό τό σαντζάκι τῆς Αὐλώνας, οἱ 125.000 ἀπό τήν Ἀχρίδα, οἱ 85.000 ἀπό τό Δέλβινο, οἱ 80.000 ἀπό τό Ἐλβασάν, οἱ 145.000 ἀπό τή Σκόδρα (ΑΕΠΡ, Ἀποστολή στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 676, φφ. 201-20, Κατάσταση ἐσόδων-ἐξόδων τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας – ἡ κουρούσα τό 1860 ἰσοῦται μέ 60 καπίκια).

51. *Turski dokumenti...*, τ. 2, σ. 34.

52. Ὁ.π., τ. 4, σσ. 21-23. Φιρμάνι τοῦ Μαχμούτ Β', ἀπό τίς 4.6.1817.

53. F. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grece*, τ. 1, σ. 245.

54. M. GAVRILOVITCH, *Zapiski iz Pariskih archiva*, Βελιγράδι, 1904, σσ. 91-92. Ἀναφορά τοῦ Βερνινιάκ γιά τούς Μαυροβουνίους καί ἄλλους γειτονικούς λαούς. Ἀναφέρεται μᾶλλον στό 1806.

55. Μεγάλο Μαλεσσί (Malësia e Madhe) κυριολεκτικά σημαίνει Μεγάλη Ὀρεινή. Εἶναι ὄρεινή περιοχή βόρεια καί βορειοανατολικά τῆς Σκόδρας.

56. Σχετικά μέ τούς «κανούν», βλ. Ju. V. IVANOVA, «Obitchnoce pravo severnoi Albanii kak etnografitcheski istochnik», *Sovetskaja Etnografija*, Μόσχα, 1961, № 3.

57. Th.S. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σσ. 27-28.

58. Ὁ ὄρος ἦταν σέ χρήση τήν ἐποχή ἐκείνη, ἀντί τοῦ «κάτοικοι τῆς Μιρδίτας».

59. F. POUQUEVILLE, *Voyage de la Grece*, τ. 3, σ. 232.

60. J. TROMELIN, ὁ.π., τ. 13, σ. 121.

61. Th.S. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σ. 27.

62. Κατά τούς πρώτους αἰῶνες τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ὁ γεωγραφικός ὄρος Χειμάρρα ἦταν πολύ εὐρύτερος. Τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα θεωρεῖτο ὅτι ἀποτελεῖται ἀπό 50 συνοικισμούς. Στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ἐννοοῦσαν τήν εὐρεία περιοχή ἀπό τήν Αὐλώνα καί τό Τεπελένι μέχρι τό Βουθρωτό. Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ὀρίζεται ὅπως ἀκριβῶς στό κείμενο, καί αὐτός ὁ ὀρισμός συμπίπτει μέ τόν σημερινό.

63. C. KARALEVSKI, «Le missione Greco-Cattolica della Cimara nell' Epiro nei secoli XVI-XVIII», *Bessarione*, 1910-1911, № 117-118, σσ. 455-456. Ἐκθεση τοῦ ἱεραποστόλου A. Stanili πρὸς τή Σύνοδο Διαδόσεως τῆς Πίστεως, 16 Ἰουλίου 1685.

64. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 84· G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σσ. 117-118.

65. C. KARALEVSKI, ὁ.π., σ. 455.

66. N. BORGIA, «I monaci d'Italia in Albania», *Studi Albanesi*, 1936, τ. 2,

σσ. 151-152. Ἐπίσης τό γράμμα τοῦ de Camillis πού δημοσιεύθηκε ἀπό τόν E. Legrand (E. LEGRAND, «Lettre inédite du R.P. Jean de Camillis de Chio sur sa mission de la Chimère», *Revue de l'Orient Chrétien*, Παρίσι, 1899, τ. 4).

67. N. BORGIA, ὁ.π., *Studi Albanesi*, 1932, τ. 2, σ. 153.

68. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2113, φ. 130.

69. C. KARALEVSKI, ὁ.π., σ. 456.

70. N. BORGIA, *I monaci basiliani d'Italia in Albania. Periodo secondo*, Ρώμη, 1942, σ. 134.

71. Ibid., σ. 73.

72. C. KARALEVSKI, ὁ.π., σσ. 451, 462, 463.

73. G. MONTI, «La sovranità napoletana sulla Chimara e un tentativo di Ferdinando IV Borbone», *Rivista d'Albania*, Μιλάνο, 1941, τ. 3, σσ. 223-225· ΚΚΑΠΝ, 150, φάκ. 123, φ. 95· ΑΕΠΡ, Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 131(1), φφ. 4-5, Ἑπτάνησα, φάκ. 22, φ. 38.

74. «Dokumenta të Pabotuara mbi marrëdhëniet e popullit shqiptar me Rusinë në Shek. XVIII», *Buletin...*, 1955, N° 2, σσ. 158-159· N. BORGIA, *I monaci basiliani d'Italia in Albania. Periodo secondo*, σσ. 87, 140.

75. G. MONTI, «Ali te Tepeleni e Ferdinando I di Borbone», *Rivista d'Albania*, 1941, τ. 2, σσ. 148-149. Ὑπάρχει καί εἰδική μελέτη ἀφιερωμένη στό Βασιλικό Μακεδονικό Σύνταγμα: *Dissertazione storico-cronologica del Regimento Real Macedone*, Μπολονία, 1768.

76. B. BORGIA, *I monaci basiliani d'Italia in Albania. Periodo secondo*, σσ. 79, 167-168.

77. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σσ. 82-88.

78. Ἐδῶ γίνεται λόγος ὄχι γιά τήν περιοχή, ἀλλά γιά τό χωριό.

79. Τά χρήματα αὐτά εἶναι πάρα πολλά. Γιά νά συγκρίνουμε, ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ μέσος μηνιαῖος μισθός τῶν Ἀλβανῶν στρατιωτῶν στά «σώματα ἐλευθέρων σκοπευτῶν» στήν Κέρκυρα ἦταν περίπου 19 πιάστρα. Μ' αὐτά τά χρήματα συντηροῦσαν ἐξολοκλήρου τούς ἑαυτούς τους καί τίς οἰκογένειές τους. Τά 2.000 πιάστρα ἀντιστοιχοῦσαν σέ μισθοῦς ἑννέα χρόνων.

80. Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα στά Ἑπτάνησα καί στίς γειτονικές περιοχές κυκλοφοροῦσαν δύο εἰδῶν δουκάτα: τό βενετικό καί τό ὀλλανδικό. Τό βενετικό ἰσοῦται τό 1809 μέ 10-11 πιάστρα (J. HOBHOUSE, ὁ.π., τ. 1, σσ. 28-29) καί τό ὀλλανδικό στά 1803-1807 μέ ὀχτώ πιάστρα καί δέκα παράδες (1 πιάστρο = 40 παράδες), τό 1807-1814 μέ 10 πιάστρα καί 13 παράδες (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 328, φ. 8). Εἶναι δύσκολο νά ἀποφανθοῦμε γιά ποιό δουκάτο γίνεται ἐδῶ λόγος.

81. ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 225, ὁ Ζ. Μπιτσιλῆς πρὸς τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 14 Μαρτίου 1807.

82. Ἀγγίζει καί τίς πιό καθυστερημένες κοινωνικά βόρειες περιοχές.

83. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 2, σ. 25.

84. *Buletin...*, 1959, N° 3, φφ. 257-261.

85. *Buletin...*, 1955, N° 2, σ. 143.

86. *Caractère des Albanois et de habitants des Isles Ioniques*, Λονδίνο, 1814, σ. 49· ΛΠΠ, Βοροντσόφ, φάκ. 745.

87. Ἐκ τῶν δικαστικῶν πρωτόκολλα τοῦ καδῆ τοῦ Ἑλβασάν φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα ἔχουν ἀρχίσει νὰ ὑπάρχουν οἱ περιπτώσεις παραχωρήσεων ζιαμετιῶν ἀντὶ 22.000 ἀκτσέ καὶ τιμαρίων ἀντὶ 6.001 ἀκτσέ (I. ZAMPUTI, «Cjëndja e materialeve dokumentare dhe burime të reja vendasë për historinë e Shqipërisë për tre shekujt e parë të pushtimit turk», *Buletin...*, 1955, N° 3, σ. 127).

88. A.F. Miller, *Mustafa pasha Bairaktar*, Μόσχα-Λένινγκραντ, 1947, σσ. 32-34· *Istorija Bolgarii*, τ. 1, Μόσχα, 1954, σσ. 216-217· S. DIMITROV, «Za agrarnite otnoshenija v Bolgarija prez XVIIIv», στὸ *Paisij Hilendarski i negovata epoha*, Σόφια, 1962, σσ. 129-166· I.S. DOSTJAN, «Sotsialno-ekonomitcheskie otnoshenija v serbskoi derevne nakanune vosstanija 1804», *Utchemie Zapiski Instituta Bostokovedenija*, τ. VI, Μόσχα 1952, σσ. 178-182· V. MUTAFTSHIEVA, «Feodalnie razmirici Severna Trakija prez kraja na XVIII natchaloto na XIXv», στὸ *Paisii Hilendarski...*, σσ. 167-212· F.Sh. SHABAKOV, «O Nekotorigh pritchinah upadka Osmanskoi imperii», *Utchenie Zapiski Instituta Bostokovedenija*, τ. 2, Μπακού, 1960· B. CVETKOVA, «L'evolution du régime féodal turc de la fin du XVI-e jusqu'au milieu du XVIII-e siècle», στὸ *Etudes historiques*, Σόφια, 1960.

89. *Buletin...*, 1960, N° 3, σσ. 91-120.

90. Σαριάτ: θρησκευτικὸς καὶ νομικὸς κώδικας τῶν μουσουλμάνων. Ἡ ἀγοραπωλησία γῆς στὰ ἀλβανικὰ σαντζάκια ἦταν τόσο συνηθισμένο φαινόμενο, πού κάτοικοι ἑνὸς σαντζακίου ἀγόραζαν γῆ σὲ ἄλλο σαντζάκι.

91. Ἐκ αὐτῆ τῆν ἀπόψη εἶναι ἐνδεικτικὰ τὰ τοπωνύμια. Στὸν κώδικα τῆς ἐπαρχίας Ἐδρῆνουπόλεως (Ἀργυροκάστρου), στίς σημειώσεις γιὰ τὸ 1788, ἀναφέρονται οἱ κατοικημένες περιοχὲς ὅπου χτίστηκαν καινούργιες ἐκκλησίες. Συναντῶμε ὀνομασίες ὅπως «Τσιφλίκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου», «Νέο Τσιφλίκι Κατσινάν» κ.ἄ. (Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, «Σύνοψις τοῦ Κώδικος τῆς Ἐπισκοπῆς Ἐδρῆνουπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1930).

92. I. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα*, ἐν Ἀθήναις, 1904, τχ. 7, σ. 10.

93. Ὁ.π., σ. 9. Αὐτὰ τὰ «κρατικὰ ἀγροκτῆματα» δέν εἶναι γαῖες μιρὶ, ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ δημεύσεις περιουσιῶν στίς ὁποῖες προχωροῦσε ἡ Πύλη σὲ περιπτώσεις ἀκληρῶν ἢ κατηγορουμένων γιὰ ἐγκλήματα ἐναντίον τοῦ κράτους φεουδαρχῶν. Οἱ μέθοδοι ἐκμεταλλεύσεως ἦταν οἱ ἴδιες, ὅπως καὶ στὰ τσιφλίκια τῶν ιδιωτῶν.

94. Συγκεκριμένα ἦταν ἰδιοκτήτης τῆς Γκόρζας στή Μουζακιά (Ekgem bei VLORA, *Aus Berat und vom Tomor*, Σεράγεβο, 1911, σ. 51).

95. «Στὸν κόλπο τῆς Αὐλώνας ὑπάρχει μιά ἰδιοκτησία πού διαθέτει λιμάνι καὶ μπορεῖ νὰ ἀγκυροβολήσῃ ἐκεῖ μεγάλος στόλος. Αὐτὴ ἡ γῆ ἀνήκει στοὺς γιούς τοῦ Καπλάν πασαῖ, πού κατοικοῦν στήν Κάννινα καὶ τὴν Αὐλώ-

να. Πληροφορήθηκα ότι λόγω οικονομικῶν δυσχερειῶν σκέπτονται νά πουλήσουν αὐτή τή γῆ γιά πέντε χιλιάδες τσεκίνια» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 956, φ. 11, ὁ Π. Μπιτσιίλης στόν Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ, 14 Ἀπριλίου 1787). Ὁ Ἰμπραήμ πασάς ἦταν ἕνας ἀπό τούς γιούς τοῦ Καπλάν πασᾶ (Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 1, σσ. 191-192). Φαίνεται ὅτι καί τό νησί Σάγωνο ἀνήκε στόν Ἰμπραήμ πασά (Α. BALDACCI, *L'Albania*, Ρώμη, 1929, σ. 426). Τό 1807 ἐδῶ ἔβροσκε ἕνα κοπάδι του ἀπό 6.000 πρόβατα (ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 224, ὁ Ζ. Μπιτσιίλης πρὸς τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 14 Μαρτίου 1807).

96. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 358.

97. G. REMERAND, *Ali de Tebelen, Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928, σ. 173. Ἕνας Ρῶσος διπλωματικός υπάλληλος σέ μιά ἐπιστολή του τόν ἀναφέρει σάν τόν Ἀλβανό μπέη μέ τά μεγαλύτερα εἰσοδήματα (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2396, φ. 6, ἐπιστολή τοῦ Σ. Παπαδόπουλου πρὸς τόν γενικό πρόξενο Α.Π. Μπενάκη, 3 Ἰουλίου 1812).

98. *Buletin...*, 1960, N° 3, σ. 103.

99. I. SNEGAROV, *Istorija na Ohridskata arhiēpiskopija-patriarshija*, Σόφια, 1931, σ. 117.

100. *Buletin...*, 1960, N° 3, σ. 104.

101. Τσιφλιγκάρ (άλβ.): ὁ ἰδιοκτήτης τσιφλικιοῦ.

102. *Buletin...*, 1960, N° 3, σσ. 108-110.

103. W. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, τ. 1, σσ. 23-24.

104. H. HOLLAND, ὁ.π., σ. 488.

105. Ὁ W. Leake προφανῶς ἐννοεῖ τή δεκάτη. Θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ πληρωμή γίνεται μετά τήν ἀφαίρεση τῆς δεκάτης, πού δίνεται στόν πασά σάν ἀντιπρόσωπο τῆς κρατικῆς ἐξουσίας (ὅπως στήν προκειμένη περίπτωση) ἢ ἀμεσα στό σπαχή (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 3, σ. 426, τ. 4, σσ. 324-325, 518).

106. *Ibid.*, τ. 1, σσ. 358-359.

107. Στό σημεῖο αὐτό, ἐκτός τῶν στοιχείων πού ἀφοροῦν τόν 17ο-18ο αἰώνα, ἔχουν συνυπολογιστεῖ καί στοιχεῖα σχετικά μέ τούς τρόπους ἐκμετάλλευσης στά τσιφλίκια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων (G.L. ARSH, «K vorrosu ob economitcheskoj politike Ali-pashi Janinskogo», *Novaja i Noveishaja Istorija*, 1958, N° 6, σ. 107· *Historia e Shqiperise*, Τίρανα, 1959, τ. 1, σ. 395).

108. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 1, σσ. 229-240.

109. J. HOBHOUSE, ὁ.π., τ. 1, σσ. 159-160.

110. F. ROUQUEVILLE, *Voyage...*, τ. 1, σ. 392· W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σσ. 66-67. Παραμένει βεβαίως τό ἐρώτημα κατά πόσο τά σπαχηλίκια αὐτά ἐξακολουθοῦσαν νά ἔχουν τό ἴδιο μέ πρῖν περιεχόμενο. Ὁ W. Leake ἀναφέρει ὅτι τή γῆ σπαχήδων τῆς Κόνιτσας τήν καλλιεργοῦσαν ἐξαρτημένοι ἀγρολῆπτες, πού ἔδιναν στόν ἰδιοκτήτη ἀπό τό 1/3 μέχρι τό 1/2 τῆς σοδειᾶς (μετά τήν ἀφαίρεση τῆς δεκάτης). Φαίνεται λοιπόν ὅτι στήν προκειμένη περίπτωση

τά σπαηλίκια, ἐνῶ διατηροῦν τὴν παλιά τους ὄνομασία, ἔχουν μετατραπῆ σέ τσιφλίκια (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 113).

111. *Buletin...*, 1955, N° 1, σ. 62.

112. ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 238, *Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi, ossia Pascia di Scutari*.

113. Τό καλαμπόκι, πηγὴ ζωῆς, καλλιεργεῖται στὴ Μουζακιά, τῆς ὁποίας ἡ ἀγορὰ βρίσκεται στό Μπεράτιο (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 347).

114. A. BORPE, *L'Albanie et Napoleon*, Παρίσι, 1914, σ. 106.

115. *Buletin...*, 1958, N° 1, σσ. 225-226.

116. *Buletin...*, 1958, N° 1, σ. 238.

117. *Buletin...*, 1955, N° 2, σ. 144.

118. Ἀναφέρεται σέ γράμμα τοῦ μοναχοῦ Fragini di-Bagnio ἀπὸ τὴ Σκόδρα, μεταφραστῆ τοῦ Ρώσου γενικοῦ προξένου στό Ἀρχιπέλαγος, I. Ολίβιετ, στίς 19 Ἰουνίου 1788 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2072, φ. 51· ἐπίσης: F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 370).

119. F. BABINGER, *Rumelische Streifen*, σσ. 21-22.

120. V. PAPAĞAGI, *Aromâni moscopoleni și comerțul venețian in secolele XVIII-lea*, Βουκουρέστι, 1935, σσ. 71-73.

121. Γιά παράδειγμα, ἓνα ἔγγραφο πού ἀναφέρεται στό ἐμπορικό ταξίδι κάποιου Δημήτρη ἀπὸ τὸ Ἑλβασάν στὴ Βενετία (1647-1648) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι, ἐπειδὴ τὸ λιμάνι τοῦ Δυρραχίου ἦταν κλειστό λόγω πολέμου, αὐτὸς πῆγε στὴν Κορυτσά, ὅπου ἀγόρασε κερὶ καὶ δέσμα, τὰ ὁποῖα μετέφερε στὴ Βενετία μέσω τοῦ λιμανιοῦ Σαγιαδά (Buletin..., 1957, N° 2, σσ. 227-234).

122. *Lettera ad un amico di Constantinopoli sugli attuali pericoli del Turko*, Βενετία, 1727, σ. 7, στό ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 852.

123. V. PAPAĞAGI, ὁ.π., σ. 228. Ἐκθεση τοῦ Μπαρτολόβιτς, Βενετοῦ προξένου στό Δυρραχιο πρὸς τὸ Ἐμπορικό Συμβούλιο τῆς Βενετίας, 8 Ἰανουαρίου 1761· A. MORANA, *Saggio delli commerciali rapporti dei Veneziani colle Ottomane scale di Durazzo ed Albania*, Βενετία, 1816, σ. 36.

124. A. MORANA, ὁ.π., σ. 37.

125. Ibid.

126. Στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18οῦ αἰώνα φτάνουν στό Μοριά ἀπὸ τὴ Σκόδρα κάθε χρόνο 30 φορτία σανίδων καὶ ἐκλεκτὴ ξυλεία πού τιμῶνται 44.000 πιάστρα (X. SCROFANI, *Voyage en Grèce*, Παρίσι, 1901, τ. 3, σ. 10).

127. A. MORANA, ὁ.π., σ. 40· F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 44· ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, 1792, φάκ. 1, φ. 19, *Tableau de la Republique de Raguse*.

128. A. MORANA, ὁ.π., σσ. 42-43· N. MICHOFF, *Beiträge zur Handelsgeschichte Bulgariens. II. Öesterreichische Konsular Berichte*, Σόφια, 1943, τ. 1, σ. 8.

129. N SVORONOS, *Le Commerce de Salonique au XVII siècle*, σ. 218.

130. V. PAPAĞAGI, ὁ.π., σσ. 69, 100.

131. ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 238, *Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi, ossia Pascia di Scutari*.

132. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 8· J. BELLAIRE, *Précis des opérations générales de la division Française du Levant*, Παρίσι, 1805, σ. 126· A.G. SAINT-SAUVEUR, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, Παρίσι, 1800, τ. 2, σσ. 234-235.

133. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σσ. 415-416.

134. V. ΠΑΡΑΗΑΓΙ, δ.π., σ. 132. Ἐμπορικές σχέσεις μ' αὐτές τίς χῶρες δέν ἔχουν μόνο τά μεγάλα κέντρα ὅπως ἡ Κορυτσά καί ἡ Μοσχόπολη, ἀλλά καί χωριά. Γιά παράδειγμα, στή Μπομποσίτσα (περιοχή Κορυτσᾶς) ἐπιβιώνει ὁ μύθος τοῦ Ἰβάντς Τσαμπέη, πού στόν 18ο αἰώνα ἔφερονε στό χωριό προϊόντα ἀπό τή Βιέννη (A. MAZON, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Παρίσι, 1936, σ. 3).

135. G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, τ. 3, σσ. 183-184.

136. H. HOLLAND, δ.π., σ. 517· H. HOBHOUSE, δ.π., τ. 1, σ. 165.

137. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 4, σ. 270.

138. *Buletin...*, 1955, N° 1, σ. 60.

139. N. SVORONOS, δ.π., σσ. 329-337.

140. Τό παρακάτω παράδειγμα εἶναι χαρακτηριστικό. Τό 1647, ὁ Δημήτρης, ἔμπορος ἀπό τό Ἑλβασάν, μέ κερί καί κερκυραϊκά δέρματα φτάνει μέσω Σαγιάδας στήν Κέρκυρα καί ἀπό ἐκεῖ στήν Ἀλβανία μέ βενετικά ὑφάσματα. Τό ταξίδι κράτησε 4 μήνες. Ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀγόρασε στήν Κέρκυρα ἦταν 172 κουροῦσες καί 32 ἀκτσέ. Γιά τά βενετικά ὑφάσματα εἰσέπραξε 492 κουροῦσες, δηλαδή εἶχε 187% κέρδος στό ἐπενδυμένο κεφάλαιο (*Buletin...*, 1957, N° 2, σσ. 227, 234).

141. Κάποια συμμετοχή ἔχουν καί οἱ Βενετοί, πού εἰδικεύονται στήν ἐξαγωγή καπνοῦ στή Βενετία (A. MORANA, δ.π., σ. 38).

142. V. ΠΑΡΑΗΑΓΙ, δ.π., σσ. 226-229.

143. ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 239, *Descrizione del Dominio de Rumeli Valsi, ossia Pascia di Scutari*.

144. Σέ ἀνυπόγραφο φυλλάδιο τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰώνα γίνεται λόγος γιά «τό σημαντικό καί διευρυμένο ἐμπόριο στήν Ἀδριατική» πού διεξάγουν οἱ Ἀλβανοί μέ δικά τους καράβια (*Lettera ad un amico di Constantinopoli sugli attuali pericoli de Turco*, σ. 7).

145. V. ΠΑΡΑΗΑΓΙ, δ.π., σσ. 71, 73, 74, 76.

146. *Buletin...*, 1953, N° 3, σ. 24.

147. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands...*, σσ. 350, 359· [G. VAUDONCOURT], «Mémoire sur la possibilité et les moyens d'Execution d'une invasion en Turquie par les côtes de l'Épire en partant de Corfou», *Journal des sciences militaires des Armees de terre et de mer*, Παρίσι, 1825, τ. 1, σ. 516.

148. *Historia e Shqipërisë*, τ. 1, σ. 344.

149. J. TROMELIN, *δ.π.*, *Revue des études napoléoniennes*, 1918, τ. 13, σ. 116.

150. 'Ο F. Beaujour υπολογίζει τόν πληθυσμό του 'Ελβασάν στίς 4.000-5.000 (F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 329) καί ό Vaudoncourt σέ 6.000 (G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σσ. 291-292).

151. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 54, φ. 238, *Descrizione de Dominio del Paschia di Beratti*.

152. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 238· G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σσ. 291-292· H. HOLLAND, *δ.π.*, σ. 514.

153. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 54, φ. 239, *Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi, ossia Pascia di Scutari*.

154. J. TROMELIN, *δ.π.*, τ. 13, σ. 120· F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 34. 'Ο Rouqueville γράφει γιά 24.000 (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 423), ό γενικός πρόξενος τής Ρωσίας στή Ραγούζα, Α. Τζίκα, τό 1793 δίνει τόν αριθμό 60.000 (ΑΕΠΡ, *Σχέσεις Ρωσίας καί Ραγούζας*, 1793, φάκ. 1, φ. 20). Συγκρίνοντας τά διάφορα στοιχεία αναφορικά με τόν πληθυσμό τής Σκόδρας, διακρίνουμε κάποια συμφωνία μεταξύ τών στοιχείων του Μπιτσιίλη καί του Τζίκα καί, αντιθέτως, σημαντική αναντιστοιχία μεταξύ τών δεδομένων του Μπιτσιίλη καί του Tromelin, πού είναι δύσκολο νά εξηγηθεί, άφου καί οί δύο βρίσκονται στή Σκόδρα τήν ίδια εποχή. Είναι προφανές ότi χρειάζονται έπιπλέον στοιχεία γιά τό τελικό συμπέρασμα.

155. G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σ. 291. 'Ο Holland καί ό Hobhouse γράφουν γιά 20.000. Τά στοιχεία του Vaudoncourt φαίνονται πιό άληθοφανή καί συμφωνοῦν περισσότερο με αυτά του Rouqueville, πού κάνει λόγο γιά 2.000 μουσουλμάνους καί 60 χριστιανικές οικογένειες (ή μέση οικογένεια ήταν περίπου πενταμελής). 'Ο Rouqueville έπισκέφτηκε τό 'Αργυρόκαστρο τό 1807 καί τά στοιχεία του τά πήρε από τόν Μουρτέζ μπέη, έναν από τούς διοικητές τής πόλης, καί από τόν επίσκοπο (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 10). 'Ο W. Leake δίνει δύο διαφορετικούς αριθμούς. Κάνει λόγο γιά πόλη 4.000 σπιτιών, τά 2/3 τών όποιών είναι μουσουλμανικές οικογένειες, ενώ σέ άλλο σημείο γράφει γιά 2.000 μουσουλμανικές οικογένειες καί 100 σπίτια χριστιανικά (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σσ. 25, 495).

156. G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σσ. 291-292· H. HOBHOUSE, *δ.π.*, τ. 1, σ. 90.

157. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 16.

158. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 337. Τά στοιχεία του συγκλίνουν με κείνα του Rouqueville, πού μέτρησε τόν πληθυσμό τής Κρούιας σέ 1.200 οικογένειες (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 405).

159. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 336. 'Ο Rouqueville (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 398) γράφει γιά 1.000 οικογένειες. Πιθανόν καί οί δύο συγγραφείς νά υπερβάλουν. 'Ο Μπιτσιίλης έκτιμᾷ ότi ή πόλη είναι μικρή, 300 σπιτιών περίπου, παρόλο πού τό Δυρράχιο έχει τερά-

στιο λιμάνι (ΑΕΠΡ, Έπτάνησα, φάκ. 54, φ. 238, *Descrizione del Dominio di Rumeli Valsi, ossia Pascia di Sutari*).

160. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 323. Άλλοι γράφουν για 700 σπίτια και άλλοι για 1.000 (ΑΕΠΡ, Έπτάνησα, φάκ. 54, φ. 238· H. HOLLAND, *ό.π.*, σ. 517).

161. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 338. Ό Tromelin αναφέρει 300 σπίτια στό Άλέσιο (J. TROMELIN, *ό.π.*, τ. 13, σ. 119), ό Rouqueville γράφει για 300 οικογένειες (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 406). Έφόσον ό Rouqueville όταν έγραφε τό έργο του συμβουλευόταν τίς έκθέσεις του Tromelin, συμπεραίνουμε ότι γι' αυτόν οί έννοιες «σπίτι» και «οικογένεια» είναι ταυτόσημες.

162. ΑΕΠΡ, Έπτάνησα, φάκ. 54, φ. 238.

163. G.A.M., *Résumé géographique de la Grèce et de la Turquie d'Europe*, Παρίσι, 1826, σ. 536. Ό συγγραφέας χρησιμοποιεί στοιχεία από τον Rouqueville, σύμφωνα μέ τά όποια στην πόλη ζούσαν τότε 1.300 οικογένειες. Ό W. Leake γράφει για 450 περίπου σπίτια (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 337).

164. F. BEAUJOUR, *Voyage militaire...*, τ. 1, σ. 330. Ό Tromelin και ό Rouqueville αναφέρουν 700 σπίτια (J. TROMELIN, *ό.π.*, τ. 13, σ. 118· F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 401).

165. *Historia e Shqipërisë*, τ. 1, σ. 407. Ό Άραβαντινός εκτιμοϋσε ότι ό αστικός πληθυσμός τό 1770 ήταν 50.000 (Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 1, σ. 260). Μετά την έκτη δεκαετία του 18ου αιώνα, έξαιτίας των συνεχών επιθέσεων πού δεχόταν από τούς φεουδάρχες, άρχισε νά ξεπέφτει. Άρκετοί μετοίκησαν στην Κέρκυρα. Στίς άρχές του 19ου αιώνα άριθμοϋσε περισσότερα από 500 σπίτια.

166. *Buletin...*, 1957, N° 2, σσ. 225-226.

167. Τά περισσότερα άπ' αυτά είχαν σχέση μέ τή χρυσοχοία.

168. *Buletin...*, 1955, N° 1, σσ. 46-48.

169. *Buletin...*, 1955, N° 4, σσ. 125-130.

170. *Buletin...*, 1957, N° 1, σσ. 47-48.

171. Όπως μάς πληροφορεϊ ό Hobhouse, οί περισσότεροι κάτοικοι του Λιμπόχοβο καλλιεργοϋν τήν κοντινή πεδιάδα (J. HOBHOUSE, *ό.π.*, τ. 1, σ. 95).

172. Ό W. Leake γράφει ότι στό Άργυρόκαστρο, «όπως και σέ άλλες πόλεις τής Άλβανίας, τήν έξουσία μοιράζονται μεταξύ τους λιγοστές ισχυρές οικογένειες, κι αυτό συμβαίνει για πάρα πολλά χρόνια» (W. LEAKE, *Researches in Greece*, σσ. 408-409).

173. Π. ΚΟΥΠΤΕΑΣ, *Πραγματεία Τοπογραφική, Ιστορική και Έθνολογική τής «Άνω Άλβανίας», Άλλυρίας, Κάτω Άλβανίας ή Μακεδονικής Άλλυρίας και Άπείρου*, έν Άθήναις, 1905, σσ. 132-133.

174. *Buletin...*, 1960, N° 3, σ. 113.

175. Ότζάκ (τουρκ.) σημαίνει τό γένος, ή οικογένεια, τό τζάκι.

176. H. CHALFA, *Rumeli und Bosna*, σσ. 131-134.

177. F. BABINGER, *Rumelische Streifen...*, σ. 9.
178. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 2, σ. 17.
179. Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, ὁ.π., *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1930, σ. 98. Στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα ἡ πόλη τυπικά συνεχίζει νά βρίσκεται ὑπό τή δικαιοδοσία τοῦ πασᾶ τῆς Αὐλώνας (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5022, φ. 153).
180. Ἡ πύλη δέν ἦταν σέ θέση νά διορίσει κάποιον πού δέν θά ἦταν Ἀλβανός καί δέν θά εἶχε στερεώσει τήν ἐξουσία του μέ τή βοήθεια τῶν ὄπλων, τῆς πολιτικῆς καί τῶν διασυνδέσεων (W. LEAKE, *Researches...*, σ. 250).
181. Ὁ Ζ. Μπιτσίλης, σέ ἐκθεσή του (27.12.1806) πρὸς τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο τόν πληροφορεῖ ὅτι, «ὅσον ἀφορᾶ τό ἐμπόριο, τότε δέν χρειάζεται πρόξενος ἐδῶ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ βεζίρης μου εἶπε ὅτι ὅλα τά πλοῖα, ὁποιασδήποτε ἐθνικότητας, θά πληρώνουν σύμφωνα μέ τήν ταρίφα πού ὁ ἴδιος ἔχει καθορίσει, καί δέν σκοπεύει νά ὑπακούσει στίς διαταγές τοῦ ἡγεμόνα του» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5022, φ. 468).
182. Γιά περισσότερες πληροφορίες, βλ. J. TROMELIN, ὁ.π., *Revue...*, τ. 13, σ. 121· *Caractère des Albanois...*, σ. 57.
183. Τό 1759 ὁ μπέης Ντόστης ἀπό τό Γαρδίκι ἦταν ὁ πασᾶς τοῦ Δέλβινου (Γ. ΜΠΕΝΕΚΟΣ, *Οἱ Ἀληθινοί Σουλιῶτες*, Ἀθήνα, 1958, σ. 25).
184. Τό Ἀργυρόκαστρο εἶναι πολυάνθρωπη καί ἐλεύθερη πόλη, ἡ ὁποία, παρότι ἀνήκει στόν κυβερνήτη τῆς Αὐλώνας, ἀνέκαθεν ζοῦσε σέ καθεστώς ἐλευθερίας (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5022, φ. 153, ὁ Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρὸς τόν Α. Τσαρτορίσκι, 13 Ἀπριλίου 1806, Παράρτημα).
185. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 499.
186. «Οἱ περιοχές τῆς Ἀλβανίας πού εἶναι τόποι μόνιμης κατοικίας πασάδων καί μπέηδων, διορισμένων ἀπό τήν Πύλη, ἔχουν ἓνα Μεγάλο Συμβούλιο, πού τό ἀπαρτίζουν οἱ πιο πλούσιοι ἰδιοκτῆτες τῆς περιοχῆς, οἱ μπέηδες. Αὐτό τό Συμβούλιο συζητᾶ καί ἀποφασίζει γιά τά πιο σημαντικά οἰκονομικά καί πολιτικά θέματα πού ἀφοροῦν τίς περιοχές τους, οἱ σημαντικότερες τῶν ὁποίων εἶναι ἡ Σκόδρα, ἡ Αὐλώνα καί τά Γιάννενα» (*Caractère...*, σ. 52).
187. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 959, φ. 1, ὁ Π. Μπιτσίλης πρὸς τόν ἀντικαγκελάριο I.A. Austermann, 18 Νοεμβρίου 1785, Κέρκυρα.
188. Ταράφ (τουρκ.): πλευρά, ὁμάδα, κόμμα.
189. Γιά τά ταράφια τῆς Σκόδρας, βλ.: H. HECQUARD, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guegarie*, σ. 16· B. PETKOVICH, «Mahmud pasha Busatlija ot 1787-1796 godine. Prilog za jednu monografiju», *Istoriski zapisi*, Τσετίνη, 1957, N° 1-2, σ. 218.
190. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 2· W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 41.
191. I. MANZOUR-EFFENDI, *Mémoires sur la Grèce et la Albanie pendant le gouvernement d'Ali pacha*, Παρίσι, 1828, τ. XXVIII· Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σσ. 267-268.
192. G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σ. 327.
193. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 222.

194. V. PUZANOVA, «Shënime mbi artin shqiptar në shekullin e XVIII-të», *Buletin...*, 1957, N° 1, σ. 46. Περί διαθηκῶν καὶ δωρεῶν πρὸς οἰκοδόμησι καὶ συντήρησι σχολείων στὸ Ἀργυρόκαστρο καὶ τὸ Δέλβινο, βλ.: Θ. ΜΠΑΜΙΧΑΣ, «Κώδιξ τοῦ Ναοῦ τῆς Πόλεως Δελβίνου», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1930, σσ. 72, 98-99· Π. ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ, ὁ.π., *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1930, σσ. 89-90.

195. *Historia e Shqipërisë*, τ. 1, σ. 412.

196. Th. POPA, «Mbishkrimet e Kishave të Shqipërisë siburine historike», *Buletin...*, 1958, N° 1, σσ. 230-231.

197. *Buletin...*, 1955, N° 2, σσ. 151-152.

198. Μπεκτασί: μουσουλμανική θρησκευτική αἵρεσι· τεκέσ: μοναστήρι, μονή.

199. *Buletin...*, 1955, N° 3, σ. 140.

200. J.M. QAFËZEZI, *Dhaskal Gjoka... dhe nje histori të pedagogjisë dhe kulturës në Shqipëri*, Κορυτσά, 1936, σσ. 86-87, 89.

201. Ἕνας ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς τῶν ἀλφαβητῶν εἶναι ὁ Θεόδωρος Χατζή-Φιλίππου ἀπὸ τὸ Ἑλβασάν, πού εἶχε καὶ τὴν πρωτοβουλία νὰ φτιάξει τυπογραφεῖο γιὰ νὰ ἐκτυπώνονται βιβλία στὴν ἀλβανική (*Historia e Shqipërisë*, τ. 1, σ. 418).

202. Ἡ Ρωσίδα περιηγήτρια Μ.Φ. Κάρλοβα ἀναφέρει ἕναν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, τὸν ἱερομόναχο Τιρασία, πού φαίνεται νὰ εἶχε καὶ κάποια σχέση μέ τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχόπολης (M.F. KARLOVA, «Turetsckaja Provinzija i eja Sel'skaja i gorodskaja zhizn'», *Vestnik Evrope*, Ἀγ. Πετρούπολη, 1870, τ. 4, σ. 186).

203. Σημαντικότετη εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ Ἑλληνα διαφωτιστῆ Εὐγένιου Βούλγαρη.

204. Ὁ Rouqueville ἀναφέρεται σ' ἕναν Ἀλβανό γέροντα πού γνώρισε στὴν Πρεμετή, ὁ ὁποῖος ἔχει ζήσει πολλά χρόνια στὴ Γαλλία καὶ εἶχε συναντήσει τὸν Diderot, τὸν Allabert κ.ἄ. Μποροῦσε νὰ ἀπαγγέλλει στίχους τοῦ Ρακίνα, τοῦ Κορνήλιου καὶ τοῦ Βολταίρου (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grece*, τ. 1, σ. 265).

205. *Buletin...*, 1954, N° 3, σσ. 117-118.

206. K. MARX καὶ F. ENGELS, *Ἔργα*, τ. 9, σ. 7.

207. J. THUMMAN, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Λιψία, 1774, σ. 243.

208. F. ROUQUEVILLE, *Voyage en Moree...*, τ. 3, σ. 150.

209. «Dokumenta të Pabotuara mbi marrëdhëniet e popullit shqiptar me Rusinë në shek. XVIII», *Buletin...*, 1955, N° 2, σ. 158.

210. J. TROMELIN, ὁ.π., *Revue des études napoléoniennes*, 1918, τ. 13, σ. 124.

211. BLUNT, «Die Albanier», *Journal für die neuesten Land-und Seereisen*, Βερολίνο, 1810, τ. 9, σ. 175.

212. G. STADTMULLER, «Die Islamisierung bei den Albanern», *Jahrbücher*

für Geschichte Osteuropas, Μόναχο, 1955, τ. 3, μ. 4, σ. 408· W. LEAKE, *Researches in Greece*, σ. 250· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7803, φ. 3, Description de l'Albanie.

213. G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σσ. 327-328.

214. «Γιά τούς Ἡπειρώτες Ἀλβανούς εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορο ποιός εἶναι τί, μουσουλμάνος ἢ χριστιανός. Ἐνώνονται μεταξύ τους χωρίς θρησκευτικές διαφορές καί βασιλεύει στή χώρα τους ἡ μεγαλύτερη δυνατή ἀνοχή (G. VAUDONCOURT, «Mémoire sur la possibilité...», *Journal des sciences militaires des Armées de terre et de mer*, 1825, τ. 1, σσ. 523-524· βλ. ἐπίσης καί *Caractère...*, σ. 39).

215. Ὁ Α. Τζίκα ἔγραφε ὅτι οἱ καθολικοὶ χριστιανοὶ τῆς Σκόδρας «δέν συμβιώνουν ἄσχημα» μέ τούς μουσουλμάνους τῆς πόλης (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 20, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 9 Ὀκτωβρίου 1793).

216. J. HOBHOUSE, ὁ.π., τ. 1, σ. 14.

217. P.A. LAVROV, *Petr II Petrovitch Negosh*, Μόσχα, 1887, σσ. 8-10. Τὸ κείμενο τῆς αἴτησης δημοσιεύτηκε στό *Buletin...*, 1955, № 2.

218. ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 224· G.L. ARSH, «Russko-albanskije svjazi v period russko-turetskoj voinni 1787-1791», *Istoricheskie Zapiski*, 1958, τ. 63.

219. ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 636, φ. 14, Ὁ ἀντιναύαρχος Ἐλμάνοφ πρὸς τὸν Peterson, 3 Φεβρουαρίου 1775.

220. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1973, φφ. 1-3.

221. ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 686, ἀναφορές τῶν διοικητῶν στόλων πρὸς τὸν Peterson (ἐδῶ ὑπάρχουν καί καταστάσεις μέ τὰ ὀνόματα τῶν μεταναστῶν).

222. N.S. DERZHAVIN, «Albantsi-arnauti na pri azon'e Ukrainskoj SSR», *Sovietskaja Etnografija*, Μόσχα 1948, № 2, σ. 156.

223. ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1153, φφ. 22-23, Προτάσεις γιὰ τὴν ἐγκατάσταση στὰ περὶχωρα τῆς Ὀδησοῦ Ἑλλήνων καί Ἀλβανῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπηρετήσαν στὸν τελευταῖο πόλεμο στό Ἀρχιπέλαγος (ἡ ἐπικύρωση τῆς Αἰκατερίνης Β' στίς 30 Ἀπριλίου 1795).

224. Ντεσιατίνα: ρωσικὴ μονάδα ἐπιφάνειας, ἴση μέ 1,09 τοῦ ἔκταριου.

225. Ἀπὸ τότε ὑπάρχουν οἱ ὀνομασίες τῶν ὁδῶν τῆς Ὀδησοῦ, ὅπως Μεγάλη Ἀρναούτικη, Μικρὴ Ἀρναούτικη κ.ἄ.

226. ΑΕΠΡ, Ἑπτάνησα, φάκ. 54, φ. 237, ὁ Ζ. Μπιτσιλῆς πρὸς τὸν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, Σεπτέμβριος 1806.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

*Ἡ Πρώιμη Περίοδος
τῆς Διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ.
Ἄ Ο Πρώτος Πόλεμος ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου*

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ, πού προκλήθηκε ἀπό τήν παρακμή τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος, ὀξύνεται στά τέλη τοῦ 18ου - ἀρχές 19ου αἰώνα. Τό κέρος τοῦ σουλτάνου ἔχει ἤδη μειωθεῖ πολύ. Ἡ Πύλη ὄλο καί λιγότερο εἶναι σέ θέση νά διαχειρίζεται τούς στρατιωτικούς καί οἰκονομικούς πόρους τῶν ἐπαρχιῶν καί μέ δυσκολία καταφέρνει νά ἀντιστέκεται στίς ἀύξανόμενες πιέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Δεκατρία χρόνια μετά τήν ἥττα τοῦ 1768-1774 ἀκολουθεῖ νέος ἀτυχής πόλεμος μέ τή Ρωσία, ἡ ὁποία ἔχει συμμαχήσει μέ τήν Αὐστρία. Διεξάγει ἀλληλοδιαδόχως πολέμους μέ τή Γαλλία, τή Ρωσία, τήν Ἄγγλία.

Οἱ δυσκολίες στό ἐσωτερικό καί οἱ ἀποτυχίες στό ἐξωτερικό προκαλοῦν ρήγματα στήν ἰθύνουσα τάξη καί ἀρχίζει νά διαφαίνεται μιᾶ ομάδα μέ βασική ἐπιδίωξη τήν ἐφαρμογή μεταρρυθμίσεων πού θά στοχεύουν στήν οἰκονομική καί κοινωνική ἀναδιοργάνωση. Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτές πραγματοποιοῦνται ἀπό τόν Σελίμ Γ' (1789-1807) καί εἶναι γνωστές στήν ἱστορία μέ τό ὄνομά του. Τό σύνολο τῶν κανονισμῶν ὀνομάζεται nizam-i-cedit (νέα ὀργάνωση). Κύρια πτυχή τοῦ ἀναμορφωτι-

κοῦ ἔργου τοῦ Σελίμ Γ' εἶναι ἡ δημιουργία στρατιωτικῶν σωμάτων, ἐκπαιδευμένων σύμφωνα μέ τά εὐρωπαϊκά πρότυπα. Ἐνα νέο ταμεῖο καθιερώνεται γιά νά στηρίξει αὐτές τίς προσπάθειες, τά ἔσοδα τοῦ ὁποίου θά προέρχονταν ἀπό νέους φόρους. Παρόλ' αὐτά, δέν ὑπῆρξε κανένα πρακτικό ἀποτέλεσμα. Ἡ κοινωνική βάση ὅπου θά μπορούσε νά στηρίζεται ὁ Σελίμ Γ' ἦταν ἀσταθής καί ἄμορφη. Ἐχοντας ὡς στόχο νά ἀναδιοργανώσει καί νά ἐνισχύσει τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, εἶναι φυσικό νά μή βρῖσκει ἐρείσματα στόν πολυεθνικό πληθυσμό, πού μᾶλλον ἤθελε τήν καταστροφή καί ὄχι τήν ἐπιβίωσή της. Τίς μεταρρυθμίσεις ὑποστηρίζει μόνο μία μικρή ομάδα ἐκκλησιαστικῶν καί κοσμικῶν ἀξιωματούχων, ἐνῶ οἱ ἐχθροί τῶν μεταρρυθμίσεων στό περιβάλλον τῆς ἀρχουσας τάξης εἶναι περισσότεροι ἀπό τούς ὑποστηρικτές.

Οἱ σκληρές διαμάχες τῶν ὁμάδων, πού κάποτε παίρνουν τή μορφή αὐλικῶν ταραχῶν καί ἀνταρσιῶν τῶν γενιτσάρων, βλάπτουν ἀκόμη περισσότερο τόν ἤδη διαβρωμένο κρατικό μηχανισμό.¹ Ἡ ἐξασθένιση τῆς ἰσχύος τοῦ σουλτάνου ἀναπτρώνει τίς ἐλπίδες τῶν ὑποδουλωμένων λαῶν πώς γρήγορα θά ἀποτινάξουν τόν ξένο ζυγό, καί δίνει ὠθηση στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό τους ἀγῶνα. Ὅσον ἀφορᾷ τήν Ἑλλάδα, τήν ἔνοπλη ἐξέγερση προετοιμάζει ὁ περίφημος ἐπαναστάτης καί δημοκράτης Ρήγας Βελεστινλής. Τό 1804 ξεσηκώνονται οἱ Σέρβοι. Τήν ἴδια ἐποχή δυναμώνουν οἱ φυγόκεντρες τάσεις καί οἱ ἰσχυροί τοπικοί φεουδάρχες ἐκδηλώνουν ἔντονα χωριστικές διαθέσεις. Ἀποτέλεσμα τῆς συγκρότησης τῶν μεγάλων πασαλικίων εἶναι ἡ ἀπόσπαση σημαντικῶν ἐδαφῶν ἀπό τήν ἄμεση δικαιοδοσία τοῦ σουλτάνου καί ὁ σχηματισμός ἑνός εἴδους «κληρονομικῶν πριγκιπάτων». Στή Συρία διοικεῖ σάν αὐτόνομος ἀρχοντας ὁ Τζαζάρ πασάς, στή Βουλγαρία ὁ Πασβάνογλου, στή Μακεδονία ὁ Ἰσμαήλ μπέης τῶν Σερρών. Στήν Ἀλβανία οἱ διαμάχες τῶν φεουδαρχῶν περνοῦν σέ νέο στάδιο, πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀπροκάλυπτη ἀνυπακοή τῶν ἰσχυρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἤδη ἐπιβάλει τήν ἐξουσία τους σέ μεγάλες περιοχές, πρὸς τήν Πύλη. Στή Βόρειο Ἀλβανία αὐτό παρατηρεῖται ἀπό τό 1760, ὅταν ἀρχίζει ἡ κληρονομική διαδοχή τῶν Μπουσατλήδων στή

Σκόδρα. Οί Μπουσατλήδες κατάγονται από τήν παλιά άλβανική οἰκογένεια Ντουκαγκίν, ἡ ὁποία ἀσπάστηκε τόν ἰσλαμισμό ἀμέσως μετά τήν κατάκτηση τῆς Σκόδρας ἀπό τούς Ὀθωμανούς. Ἦταν ἀπό τίς πλουσιότερες καί παλαιότερες οἰκογένειες τῆς πόλης καί πολλά μέλη της κατέλαβαν τό ἀξίωμα τοῦ σαντζάκμπεη. Ἀπό τόν 17ο αἰώνα γίνονται μεγάλοι τσιφλικοῦχοι, ἐνδεχομένως στενά συνδεδεμένοι μέ τήν ἀγορά.²

Τό 1756, ὅταν ἡ φεουδαλική ἀναρχία φτάνει στό ἀπόγειο, καταλαμβάνει τήν ἐξουσία τῆς πόλης ὁ Μεχμέτ μπέης Μπουσατλής. Ἡ Πύλη, κατά τή συνήθειά της, ἐπικυρώνει τόν ἐπόμενο χρόνο αὐτή τήν πράξη μέ φιρμάνι, διά τοῦ ὁποίου τοῦ ἀνατίθεται ἡ διοίκηση τῆς Σκόδρας καί τοῦ ἀπονέμεται ὁ τίτλος τοῦ πασᾶ. Ὁ Μεχμέτ μπέης, γνωστός ὡς Μεχμέτ μπέης Μπουσατλής ὁ πρεσβύτερος, κατορθώνει νά χαλιναγωγήσει τούς ἀπείθαρχους φεουδάρχες μέ τή βοήθεια τῶν ὀρεσίβιων καί τῶν ἐμπόρων καί βιοτεχνῶν τῆς Σκόδρας. Ἀφοῦ ἐξασφάλισε εἰρήνη καί ἀσφάλεια στό πασαλίκι του, ὁ Μεχμέτ μπέης ἐπιχειρεῖ νά διευρύνει τά σύνορα τῆς ἐπικρατείας του σέ βάρος τῶν πασαλικίων τοῦ Ντουκαγκίν καί τοῦ Ἐλβασάν. Ἡ δράση του, ὡστόσο, ἀνησύχησε τήν Πύλη, καί τό 1775 ἀπεσταλμένοι της στή Σκόδρα τόν δηλητηριάζουν.³ Ὁ γιός καί διάδοχός του Μαχμούτ πασάς, ὄχι μόνο συνεχίζει τήν πολιτική τοῦ πατέρα του, ἀλλά ἀρχίζει καί ἀνοιχτό ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ σουλτάνου.

Ὁ Μαχμούτ Μπουσατλής γεννήθηκε γύρω στά 1750 καί γίνεται ἄρχοντας τῆς Σκόδρας τό 1775, μετά τό θάνατο τοῦ πατέρα του. Ἡ Πύλη, ἀφοῦ εἶχε ἐξοντώσει τόν Μεχμέτ πασά, σχεδίαζε νά ἀποκαταστήσει τήν πλήρη ἐξουσία της στή Βόρεια Ἀλβανία. Ἡ προσπάθεια ὅμως νά ἀπομακρύνει τήν οἰκογένεια Μπουσατλή, πού εἶχε ρίζες στόν τόπο καί ἀπολάμβανε τῆς ἐμπιστοσύνης κάποιων ὁμάδων τοῦ λαοῦ, ἀποτυγχάνει, καί ὁ σουλτάνος ὑποχρεώνεται νά ἀναγνωρίσει κυβερνήτη τῆς Σκόδρας ἕναν Μπουσατλή, τόν Μαχμούτ, οἱ διαθέσεις τοῦ ὁποίου εἶναι νά γίνει ἕνας ἀνεξάρτητος διοικητής. Ἀρχίζει τό ἔργο του σέ συνθήκες γενικῆς δυσαρέσκειας τοῦ λαοῦ ἀπό τήν ὀθωμανική διοίκηση, καί μέσα στό κλίμα τῆς ἀναταραχῆς πού εἶχε καταλάβει ὅλη τήν Ἀλβανία.

Ἐφαρμόζοντας τήν πατροπαράδοτη πολιτική τῆς ὑποδαύ-
 λησης ἔχθρας ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ὁμάδες τῶν ὑπηκόων, ὁ
 σουλτάνος στέλνει, τό 1770, στόν Μοριά σώματα Ἰαλβανῶν
 μπέηδων μέ διαταγή νά πατάξουν τήν ἀρχόμενη ἐξέγερση ἐνα-
 ντίον του. Ὅταν τελείωσε ὁ ρωσοτουρκικός πόλεμος (1768-
 1774), τά Ἰαλβανικά σώματα πού εἶχαν ξεκινήσει ἀπό τή Νότιο
 Ἰαλβανία, ἀφοῦ κήρυξαν ἀνυπακοή, παραμένουν στό Μοριά
 καί ἐπιδίδονται σέ ληστεῖες. Ὁ σουλτάνος διατάζει τόν Μαχ-
 μούτ πασά νά ἐκκαθαρίσει μέ τίς δυνάμεις του τήν περιοχή ἀπό
 τούς ἀπειθαρχοῦς μπέηδες. Τό 1777 ὁ Μαχμούτ στέλνει στρα-
 τιωτικό σῶμα 3.000 ἀνδρῶν ὑπό τή διοίκηση τοῦ ἀδελφοῦ του
 Μουσταφᾶ, πού καταφέρει νά ἐπιβάλλει τήν τάξη στό Μοριά.
 Ὅμως οἱ στρατιῶτες του, ἐπειδή γιά μεγάλο χρονικό διάστημα
 δέν εἶχαν πληρωθεῖ, ἀρχίζουν νά ληστεύουν. Τό 1779 φτάνει
 ἐκεῖ ὁ Καπουδάν πασάς μέ στρατό καί στόλο καί κατασφάζει
 τούς Ἰαλβανούς.⁴ Τόν Μουσταφά πασά, κατόπιν διαταγῆς τῆς
 Πύλης, τόν δηλητηρίασαν. Ὁ σουλτάνος δέ σκόπευε νά περιο-
 ριστεῖ στήν ἐξόντωση τῶν Ἰαλβανῶν στό Μοριά, ἀλλά σχεδίαζε
 ἐκκαθαριστική ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ἰαλβανίας. Ὁ σύμβου-
 λος τοῦ ρωσικοῦ προξενείου στή Νάπολη, Α. Τζίκα, μᾶς πλη-
 ροφορεῖ ὅτι ὁ Καπουδάν πασάς ἐτοιμαζόταν νά καταστρέψει
 τό Δούλτσινο καί νά τιμωρήσει πολύ αὐστηρά τούς κατοίκους
 τῆς Σκόδρας.⁵ «Ὅλη ἡ Ἰαλβανία καί ἡ Ἡπειρος ἔχουν καταλη-
 φθεῖ ἀπό ἀγωνία», συνεχίζει ὁ Α. Τζίκα. «Πῆραν τά ὄπλα οἱ
 κάτοικοι τῆς Χειμάρρας, φοβούμενοι τίς βιαιοπραγίες τῶν
 Τούρκων σάν ἀντίποινα στήν ἐνεργή ὑποστήριξή τους πρός τή
 Ρωσία κατά τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο».⁶

Γιά ἄγνωστους σέ μᾶς λόγους ἡ Πύλη παραιτεῖται ἀπό τή
 σχεδιαζόμενη ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ἰαλβανίας. Ὡστόσο οἱ
 Ἰαλβανοί γιά πολύ καιρό δέν ξεχνοῦν τά τραγικά γεγονότα τοῦ
 1779. Στά χρόνια πού ἀκολουθοῦν σχηματίζονται στρατιωτικά
 σώματα, πού προσπαθοῦν νά εἰσχωρήσουν καί πάλι στό Μοριά
 γιά νά ἐκδικηθοῦν τούς Τούρκους. Ἡ κατάσταση γιά τόν σουλ-
 τάνο γίνεται ἀκόμη πιά δύσκολη ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐπικεφα-
 λῆς αὐτῶν τῶν σωμάτων εἶναι μουσουλμάνοι φεουδάρχες, ἐ-
 κείνοι δηλαδή πού εἶχε συνηθίσει νά θεωρεῖ σάν τούς πιά ἀ-

σφαλεῖς ὑποστηρικτές του στήν Ἰαλβανία.

Ἡ ἔνταση τῶν ἀντιοθωμανικῶν διαθέσεων εὐνοοῦσε τά σχέδια τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ. Λίγο καιρό μετά καταφέρει νά ἀποκτήσει κύρος καί δημοτικότητα τόσο στά βόρεια ὅσο καί στά νότια τῆς χώρας, χάρη στήν ἐπιδέξια πολιτική του. Πρῶτα πρῶτα ἐναντιώνεται στίς καταχρήσεις κατά τήν εἰσπραξη τῶν φόρων, καί ἰδιαίτερα τοῦ χαρατσιοῦ. Ὅχι μόνο ἔκλεισέ τά σύνορα τοῦ δικοῦ του πασαλικίου στούς φοροεισπράκτορες τοῦ σουλτάνου, ἀλλά τούς καταδίωκε καί στά γειτονικά πασαλίκια.⁷ Αὐτά τά μέτρα ἐνέπνευσαν στούς χριστιανούς—πού ὑπέφεραν περισσότερο ἀπό τίς καταχρήσεις τῶν φοροεισπρακτόρων— συμπάθεια πρὸς τό πρόσωπό του. Χάρη στούς χριστιανούς ὁ Μαχμούτ κατάφερε νά αὐξήσει τίς στρατιωτικές του δυνάμεις. Ὅπως σημειώνει ὁ Ρῶσος πρόξενος στήν Κέρκυρα Λ. Μπενάκης, πολλοί ἔμπιστοί του εἶναι χριστιανοί, «πού τόν ὑπακούουν καί τόν ἀκολουθοῦν παντοῦ ἐπειδή ἀπαγόρευσε στούς ὑπαλλήλους τῆς Πύλης νά τούς ἀφαιροῦν τούς πόρους πρὸς τό ζῆν μέ τό πρόσχημα τοῦ κεφαλικοῦ φόρου καί ἄλλων συνήθων φόρων».⁸ Ὁ Μπουλγκάκοφ, Ρῶσος πρέσβης στήν Αὐτοκρατορία, τόν χαρακτηρίζει «ἄνθρωπο νέο, γενναῖο, μέ πρωτοβουλία».⁹ Ὁ Μαχμούτ συγκεντρώνει μεγάλο στρατό ἀπό γενναίους καί ἀνθεκτικούς στρατιῶτες καί ξεκινᾷ ἐπίμονες προσπάθειες γιά νά διευρύνει τά σύνορα τοῦ πασαλικίου του. Ἡ πρώτη ἐκστρατεία του εἶναι ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου, ὅπου εἰσβάλλει τόν Ἰούνιο τοῦ 1785 μέ στρατό 20.000 ἀνδρῶν. Ἀμέσως μετά τήν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν εἰσέρχεται στήν Τσετίνα. Οἱ ἐσωτερικές διαμάχες καί ἡ ἔλλειψη ἐνότητας μεταξύ τῶν Μαυροβουνίων διευκολύνουν τή γρήγορη προέλαση τοῦ Μαχμούτ. Γιά νά τούς ὑποδουλώσει, γράφει ὁ Ρῶσος πρόξενος στή Δαλματία Α. Παλλαδοκλής, «ὁ πασάς χρησιμοποίησε περισσότερο τήν κολακεία, τά χρήματα καί τίς ὑποσχέσεις, παρά τά ὅπλα».¹⁰ Ὅμως ὁ Μαχμούτ, ὅπως ἀκριβῶς καί οἱ πρὶν ἀπ' αὐτόν πασάδες, δέν κατόρθωσε νά κρατήσῃ τούς Μαυροβουνίους ὑπόδουλους γιά πολύ καιρό. Μερικά χρόνια ἀργότερα δύσκολα διέκρινε κανεῖς στοιχεῖα ἐξάρτησης τοῦ λαοῦ ἀπό τόν πασά τῆς Σκόδρας.

Μετά τό Μαυροβούνιο σειρά ἔχει ἡ βενετική κτήση Παστροβίτσι. Οἱ κάτοικοι τοῦ Παστροβίτσι εἶχαν προκαλέσει τήν ἀγανάκτησή του, γιατί, ἐνῶ εἶχαν ἀρχίσει νά διαπραγματεύονται μαζί του καί σύμφωνα μέ ὀρισμένες πληροφορίες εἶχαν συμφωνήσει νά γίνουν ὑποτελεῖς του, ἀργότερα, ὄχι μόνο διέκοψαν κάθε ἐπαφή, ἀλλά καί πληροφόρησαν τούς Βενετούς γιά τό περιεχόμενο τῶν συνομιλιῶν μαζί του.¹¹ Ἡ ἐπίθεση στό Παστροβίτσι προκαλεῖ τίς διαμαρτυρίες τῆς βενετικῆς κυβέρνησης καί ἐπιδεινώνει τίς τουρκοβενετικές σχέσεις. Τόν ἴδιο χρόνο ὁ Μαχμούτ ἐπιχειρεῖ ἐκστρατεία καί ἐναντίον τῆς Νοτίου Ἀλβανίας, κατά πάσα πιθανότητα ἀμέσως μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τό Μαυροβούνιο.

Παρά τά ἐλλιπή καί πολλές φορές ἀντιφατικά στοιχεῖα πού διαθέτουμε, θά ἐπιχειρήσουμε νά σκιαγραφήσουμε τήν εἰκόνα πού παρουσίαζε ὁ θηριώδης φεουδαρχικός πόλεμος πού εἶχε κυριεύσει ἐκεῖνο τό χρόνο τήν Ἀλβανία. Φαίνεται ὅτι τό μῆλο τῆς ἔριδος μεταξύ τοῦ Κούρτ πασᾶ καί τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἦταν τό Ἐλβασάν, τό ὁποῖο ἐξουσίαζε ὁ Κούρτ πασάς. Ἀπό τήν ἀρχή τῶν ἐπιχειρήσεων ἡ κατάσταση πῆρε δυσμενῆ τροπή γιά τόν Κούρτ πασά. Ὁ Σουλεϊμάν πασάς, πού ἦταν συγγενῆς του, πέρασε στό πλευρό τοῦ Μαχμούτ. Τό ἴδιο ἔκανε καί ὁ Μαχμούτ μπέης, διοικητής τῆς Καβάγιας. Ταυτόχρονα, ἐναντίον τοῦ Κούρτ πασᾶ πολεμοῦσε καί ὁ Ἀλή πασάς Τεπελενλής, πού στίς ἀρχές τοῦ 1875 προσπαθοῦσε νά καταλάβει τά Γιάννενα. Ὁ Κούρτ πασάς ὁδήγησε τό στρατό του ἐναντίον τοῦ Βορειοαλβανοῦ ἀνταγωνιστῆ του καί κατατροπώθηκε σέ μιά αἱματηρότατη μάχη πού στοίχισε τή ζωή 6.000¹² ἀνθρώπων καί ἀπό τίς δύο πλευρές. Ὁ Μαχμούτ πασάς πέρασε στά ἐδάφη τοῦ πασᾶ τοῦ Μπερατίου καί ἀρχισε τίς λεηλασίες, ἐνῶ οἱ στρατιῶτες του εἰσχώρησαν ἀρκετά πρός τά νότια τῆς χώρας. Στήν ἐπιστροφή πρός τή Σκόδρα, πληροφορεῖ ὁ Ρῶσος πρέσβης στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ στρατός τοῦ Μαχμούτ πασᾶ συνάντησε στό στενό πέρασμα κοντά στή Zhogcha (Κορυτσά;) ἕνα σῶμα στρατοῦ τοῦ Κούρτ πασᾶ ἀπό 600 ἄνδρες, τό ὁποῖο ἀποδεκάτισε.¹³ Τό πέρασμα τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἀπό τή Νότιο Ἀλβανία «προκάλεσε ἀνυπολόγιστες καταστροφές, ἐρημώσεις καί κάψι-

μο πολλῶν χωριῶν καί τοποθεσιῶν». ¹⁴ Ἡ ἐσπευσμένη ἐπιστροφή τοῦ Μαχμούτ ὀφειλόταν στήν ἀπειλητική στάση τῆς Πύλης, πού ἀνησυχούσε ἀπό τήν αὔξηση τῆς δύναμης τοῦ ἄρχοντα τῆς Σκόδρας καί περίμενε τήν κατάλληλη εὐκαιρία γιά νά τόν τιμωρήσει, ὅπως τώρα πού ἐκεῖνος ἦταν ἀπασχολημένος στή Νότιο Ἄλβανία. Διατάχθηκε λοιπόν ὁ μπεηλέρμπεης τῆς Ρούμελης Ἀμπτί πασάς «νά συναντήσῃ μέ ὅσο στρατό διαθέτει τόν Μαχμούτ πασά καί νά τόν καταστρέψῃ». ¹⁵ Στήν ἐκστρατεία ἐπρόκειτο νά πάρουν μέρος καί οἱ πασάδες Σελίμ, Γιουσούφ, Κούρτ, καί πέντε ἀκόμη πασάδες. ¹⁶

Ὁ Μαχμούτ πασάς προετοιμάζει ἀντίστοιχα τήν ἀμυνά του. Ἐνισχύει ὅλα τά περάσματα πρὸς τή Σκόδρα ἐγκαθιστώντας φρουρές καί πυροβολικό. ¹⁷ Ὄταν ἔμαθε ὅτι διορίστηκε στή θέση του κάποιος Μουχτάρ πασάς, στέλνει στρατό ἐναντίον τοῦ Καϊμάκ πασά, ἀδελφοῦ τοῦ Μουχτάρ, στή Μπερζένη (περιοχή Ἐλβασάν). ¹⁸ Στή μάχη πού ἔγινε σκοτώθηκε ὁ Καϊμάκ πασάς καί ὁ στρατός του, πού ἔφτανε τούς 6.000, ἐξολοθρεύτηκε ἐντελῶς. ¹⁹ Ἐντωμεταξύ, ἡ Πύλη προετοιμάζεται ἐξαιρετικά ἀργά γιά τήν ἐκστρατεία. Οἱ Ἄλβανοί πασάδες, μέ τή δικαιολογία τοῦ ἐπερχόμενου χειμῶνα καί τήν ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων, ἀρνοῦνται νά συμμετάσχουν. ²⁰ Ἀκόμη καί ὁ ἀρχηγός τῆς ἐπιχείρησης ἦταν ἀπαισιόδοξος γιά τήν τελική ἔκβαση, θεωρώντας ὅτι τό ὅλο πράγμα θά ὀδηγοῦσε μόνο σέ μάταιη σφαγή τῶν στρατιωτῶν του. ²¹ Τόν Μάρτιο τοῦ 1786, κατά τίς πληροφορίες τοῦ Μπενάκη, συγκεντρώθηκαν στή Σόφια τό ὅλο ἑφτά πασάδες, ἐνῶ ὁ Μαχμούτ βιάδιζε πρὸς συνάντησή τους μέ στρατό 12.000 ἀνδρῶν καί ἔφτασε μέχρι τό Πεκίني. ²² Ὁ σουλτάνος ὅμως ἀναγκάζεται νά ματαιώσῃ τήν ἐκστρατεία λόγω τῆς ἔντασης στά σύνορα Βοσνίας-Αὐστρίας. Ἀντί τῶν προηγούμενων κατηγορηματικῶν δηλώσεων τῆς Πύλης, ὄχι μόνο δίνεται «χάρη» στό Μαχμούτ, ἀλλά προάγεται στό ἀξίωμα τοῦ πασά τριῶν ἵππουρίδων. ²³ Ὁ Μαχμούτ δέχτηκε τή «χάρη» χωρίς νά εἶναι διατεθειμένος στό μέλλον νά ἐκδηλώνει ἰδιαίτερα αἰσθήματα ὑπακοῆς. Ὄταν, δέ, ἔμαθε περί τῆς συγγνώμης πού ἔτυχε, δήλωσε πῶς δέν πιστεύει ὅτι ἔπραξε κάτι μεμπτό γιά τό ὁποῖο ἔπρεπε νά τοῦ ἀποδοθεῖ χάρη, καί ὅτι δέν

ἦταν τόσο ἰσχυρός ὥστε νά πάρει τό ἀξίωμα πού τοῦ δόθηκε.²⁴

Μετά ἀπ' ὅλα αὐτά ὁ Μαχμούτ ἐξακολουθεῖ νά μὴν ὑπολογίζει τά φερμάνια τοῦ σουλτάνου. Ἡ ἰσχύς τῶν ὄπλων καί ὄχι οἱ διπλωματικές διαπραγματεύσεις εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐπιβάλλει τή θέλησή του καί τίς ἀπαιτήσεις του στούς ἄλλους διοικητές τῆς Πύλης. Ὅταν ὁ Κούρτ πασάς μέ δύναμη 12.000 ἀνδρῶν προσπαθεῖ νά ἐπανακτήσει τό Ἐλβασάν, ὁ ἐκεῖ διοικητής τοῦ Μαχμούτ, ὁ Ἀμπτί μπέης, μαζί μέ τούς κατοίκους τῆς πόλης κατατροπώνουν τόν Κούρτ πασά.²⁵ Ὁ Μαχμούτ συνεχίζει τήν ἐπεκτατική πολιτική του, καί στίς νεοαποκτημένες περιοχές διορίζει δικούς του ἀνθρώπους στή θέση τῶν ὑπαλλήλων τῆς Πύλης. Ἐτσι, ἐπέρχεται μιὰ ἐκ νέου ὀξυνση τῶν σχέσεων του μέ τό σουλτάνο. Σέ ἔκθεσή του τῆς 12ης Αὐγούστου 1786 ὁ Μπουλγκάκοφ ἔγραφε ὅτι στήν Κωνσταντινούπολη ἐτοιμάζονταν νά τόν ὀνομάσουν καί πάλι «ἀποστάτη» ὅταν ἔμαθαν ὅτι κατέστρεψε τήν Πρίστινα, πού διοικητικά ἀνήκε στό μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης.²⁶ Κατά τίς πληροφορίες τοῦ Bulini κηρύσσεται ἀποστάτης τό φθινόπωρο τοῦ 1786.²⁷ Ὡστόσο ἡ Πύλη ἀποφασίζει νά μὴν ἀνακοινώσῃ τά σχέδιά της,²⁸ γιά ἓνα διάστημα τουλάχιστον. Ἀναβάλλει τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ μέχρι τήν ἀνοιξη τοῦ 1787 καί, στό μεταξύ, προτίθεται νά ἐπιχειρήσῃ νά ἀνακτήσῃ μερικές ἀπό τίς χαμένες περιοχές, καθώς καί νά συγκρατήσῃ τή δράση τοῦ Ἀλβανοῦ πασά. «Ἡ Πύλη», γράφει ὁ Μπουλγκάκοφ, «ἐπειδή δέν τολμᾷ νά διεξαγάγῃ ἀνοιχτό πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασά, προτρέπει τούς κατοίκους τῶν ὑπό κατοχή περιοχῶν νά ἐκδιώξουν αὐτοί τούς ἀνθρώπους τοῦ πασά». Συνάμα προσπαθεῖ νά κινητοποιήσῃ ἐναντίον του καί ἄλλους Ἀλβανούς φεουδάρχες. Μέ σκοπό νά προκαλέσῃ διαμάχες μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν, συνεχίζει ὁ Μπουλγκάκοφ, διόρισε πασά τῶν Ἰωαννίνων τό Μεχμέτ πασά Τσαούσογλου, πού προέρχεται ἀπό πατροπαράδοτα ἐχθρική πρὸς τούς Μπουσατλήδες φεουδαρχική οἰκογένεια τῆς Σκόδρας. Στά Τρίκαλα διορίζεται ὁ Ἀλή πασάς Τεπελενλής.²⁹

Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Μαχμούτ πασάς ἐτοιμάζεται νά ἀναμετρηθεῖ μέ τόν σουλτάνο, καί σ' αὐτό τό πλαίσιο πρέπει νά ἐντάσσεται καί ἡ συμφιλίωσή του μέ τόν Κούρτ πασά, τό φθινό-

πωρο τοῦ 1786.³⁰ Ταυτόχρονα ἐπικεντρώνει τίς δραστηριότητές του στό νά ματαιώσει ἢ νά καθυστερήσει τήν ἐναντίον του ἐκστρατεία. Ἔτσι ἐπιχειρεῖ νά ξεσηκώσει τούς Ἄλβανούς τῆς Ἀδριανουπόλεως σέ ἐξέγερση. Ἡ Ἀδριανούπολη ἦταν ἓνα ἀπό τά κυριότερα σημεῖα συγκέντρωσης τῶν τουρκικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀπόπειρα διασπάσεως τῶν τουρκικῶν μετόπισθεν, ἂν καί ἀνεπιτυχής, ἀνησυχεῖ τούς ὑπουργούς τοῦ σουλτάνου καί ἀποφασίζουν νά ἐπισπεύσουν τίς πολεμικές προετοιμασίες ἐναντίον τοῦ ἀποστάτη Μαχμούτ. Γράφει ὁ Μπουλγκάκοφ:

Ἡ Πύλη, ἐπειδή δέν ἔχει καθόλου ἐμπιστοσύνη στούς Ἄλβανούς, θεώρησε σκόπιμο νά στείλει σπαχήδες στή Σόφια καί σέ ἄλλα φρούρια τῆς Ρωμυλίας (Romelija) προκειμένου νά παρατηροῦν, καί στήν περίπτωση πού ὁ πασάς περάσει τά σύνορα νά ἐμποδίσουν τίς κινήσεις του. Ταυτόχρονα προσπαθεῖ νά λάβει μέτρα ὥστε νά συγκεντρώσει καί νά ἀποστείλει, τήν ἐρχόμενη ἀνοιξη, μεγάλη δύναμη γιά νά τόν καθυποτάξει.³¹

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1787, ὅταν ἐκρήγνυται ὁ πόλεμος μέ τή Ρωσία καί τήν Αὐστροία, ὁ σουλτάνος καί πάλι δίνει «χάρη» στόν Μαχμούτ, ἐπειδή ἔχει ἀνάγκη τίς στρατιωτικές δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλά ὁ πασάς τῆς Σκόδρας δέν δέχεται τήν «ἄφεση» καί ἀρνεῖται νά στείλει 10.000 ἄνδρες στό Δούναβη.³² Ἐπιπλέον, πληροφορεῖται ἡ Πύλη ἀπό τούς κατασκόπους της ὅτι ὁ πασάς, μέ δύναμη 25.000 ἀνδρῶν, προετοιμάζει γιά τίς ἀρχές Μαΐου ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἀδριανούπολης.³³ Ἡ πιθανότητα νά ἐμφανιστεῖ ὁ στρατός τοῦ Ἄλβανοῦ πασᾶ τόσο κοντά στήν πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας ἀνησυχεῖ τόν σουλτάνο, πού ἀποφασίζει ἕκτακτα μέτρα. Ἔτσι τίθενται σέ κατάσταση ἐτοιμότητας δύο στρατιωτικά σώματα τῆς Ρούμελης, τά ὁποῖα ἀρχικά προορίζονταν νά σταλοῦν στό Ἰσμαήλ.³⁴ Στό Μοναστήρι στέλνονται ὀκτώ ὀρτάδες γενιτσάρων.³⁵ Ὁ Μπουλγκάκοφ ἐπίσης ἀναφέρει τήν ἀναχώρηση ἀπό τήν πρωτεύουσα 12 πολεμικῶν πλοίων καί 3 γαλλικῶν ἐμπορικῶν μέ στρατιωτικό ἐξοπλισμό, προοριζόμενο γιά τά στρατεύματα πού ἐστάλησαν ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασᾶ.³⁶ Ἡ Πύλη, μέ σκοπό νά ἀποσπάσει τήν προσοχή καί νά διασπάσει τίς δυνάμεις τοῦ

Μαχμούτ, παρακινεί τούς Μαυροβουνίους έναντίον του και υπόσχεται για αντάλλαγμα να τούς απαλλάξει από τό χαράτσι.³⁷

Τό Μάρτιο-΄Απρίλιο οί πασάδες τής Ρούμελης λαμβάνουν φερμάνι τοῡ σουλτάνου μέ «κατάρεις» έναντίον τοῡ πασᾶ τής Σκόδρας και μέ αὐστηρές διαταγές να ἐκστρατεύσουν τό συντομότερο έναντίον του.³⁸ Μολαταῦτα, παρά τίς ἀπειλές και τίς παρακλήσεις τής Πύλης, ὁ ἄλβανικός πληθυσμός ἐξακολουθοῦσε να διάκειται μέ συμπάθεια πρός τόν «ἀποστάτη». Ὁ Μπιτσιλῆς ἀναφέρει πώς θεωροῦσαν ὅτι «διοικεῖ πάρα πολύ καλά τήν ἐπικράτειά του, εἶναι δίκαιος μέ ὅλους, τόσο μέ τούς πλούσιους ὅσο και μέ τούς φτωχούς. Στή δέ Πύλη φέρεται ὅπως ἀρμόζει, ἀλλά δέν θέλει να παίρνουν οἱ ἄλλοι ἄρχοντες τά συνήθη δῶρα. Αὐτός εἶναι και ὁ λόγος πού τόν παρουσιάζουν ὡς ἀποστάτη».³⁹

Ὁ Μαχμούτ πασάς ἐτοιμαζόταν ἀπ' ὅλες τίς πλευρές για τόν πόλεμο έναντίον τοῡ σουλτάνου. Ὁ Α. Παλλαδοκλής ἀπό τή Δαλματία πληροφορεῖ στίς 30 ὄβριλου 1787 τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων ὅτι ὁ πασάς τής Σκόδρας κόβει νομίσματα μέ τ' ὄνομά του, ὀνομάζοντας τόν ἑαυτό του ἀπόγονο τοῡ ἥρωικοῦ Γεώργη Καστριώτη Σκενδέρμπεη, και στρατολογεῖ δυνάμεις ὑπό τή διοίκηση τοῡ Χασάν Ὀτά.⁴⁰ Φαίνεται ἀπό τήν παραπάνω πληροφορία ὅτι ἡ παράδοση τής ἀντιστάσεως κατά τῶν Τούρκων στόν 15ο αἰῶνα, καθώς και τό ὄνομα τοῡ ἀρχηγού τής, ἦταν ζωντανή και προσφιλῆς στούς Ἄλβανούς μέχρι τόν 18ο αἰῶνα. Γι' αὐτό ἄλλωστε και ὁ Μαχμούτ, προκειμένου να ἐξασφαλίσει τή λαϊκή ὑποστήριξη, ἐπικαλεῖται τό ὄνομά του.

Οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἀρχίζουν τό Μάιο τοῡ 1787. Στήν πρώτη μεγάλη μάχη νικᾶ τόν μπεηλέρμπεη τής Ρούμελης. Ὁ Bulini γράφει ἀπό τήν πρωτεύουσα, στίς 16 Ἰουνίου 1787, ὅτι ἡ Πύλη ἔστειλε έναντίον τοῡ Μαχμούτ 8.000 ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι, μαζί μέ τούς Βοσνίους, εἶχαν διαταγές να ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τής Σκόδρας. Στή μάχη πού ἔγινε στό Κόσοβο οἱ δυνάμεις τοῡ μπεηλέρμπεη κατατροπώθηκαν ἀπό 6.000 Ἄλβανούς και ὁ ἴδιος ὁ μπεηλέρμπεη μόλις κατόρθωσε να διαφύγει μέ 16 ἄνδρες.

Βάσει αὐτῶν καί μερικῶν ἄλλων πληροφοριῶν θά ἐπιχειρήσουμε νά τοποθετήσουμε στό χῶρο καί στό χρόνο τό σημαντικό αὐτό ἐπεισόδιο τοῦ πολέμου τοῦ 1787. Ἐπί τῆς χρονολογία τοῦ παραπάνω ἐγγράφου, καί ὑπολογίζοντας τήν ταχύτητα μετάδοσης τῶν νέων ἐκείνη τήν ἐποχή, μπορούμε νά βεβαιώσουμε ὅτι ἡ μάχη ἔλαβε χώρα τό Μάιο τοῦ 1787, καί μάλιστα στό δεύτερο δεκαπενθήμερο.⁴² Ὅσον ἀφορᾷ τόν τόπο τῆς μάχης, τό παραπάνω ἐγγράφο ἀναφέρεται γενικά στό Κόσοβο.⁴³ Πιο συγκεκριμένος στήν ἐκθέσή του ὁ Μπενάκης, ἀναφέρει ὅτι ἡ μάχη ἐγίνε στήν περιοχή Οὐσκιούμπ (Σκόπια).⁴⁴ Αὐτή ἡ πληροφορία φαίνεται νά εἶναι σωστή, ἐάν πάρει κανεῖς ὑπόψη του ὅτι μέσω αὐτοῦ τοῦ σημείου περνοῦσε ἡ συντομότερη ὁδός ἀπό τήν Ἀδριανούπολη στή Βόρειο Ἀλβανία.

Οἱ ρωσικές προξενικές ἐκθέσεις δέν ἀναφέρουν ἀκριβή στοιχεῖα γιά τίς δυνάμεις τῶν ἐμπολέμων (πιο σαφεῖς εἶναι αὐτές τοῦ Ἰσπανοῦ πρέσβη), ὅλες ὁμως συγκλίνουν στό ὅτι οἱ δυνάμεις τοῦ σουλτάνου ὑπέστησαν φοβερή καταστροφή. Ὁ μπεηλέρμπεης «κατετροπώθη ὀλοσχερῶς καί τράπηκε σέ φυγή», ἔγραφε ὁ Μπενάκης στίς 22 Ἰουνίου 1787.⁴⁵ Ὁ Παλλαδοκλής, πάλι, ἀναφέρει ὅτι «ὁ πασάς τῆς Ρούμελης καί οἱ γείτονές του, ἀφοῦ ἐπιτέθηκαν στό Κόσοβο ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας, ὑπέστησαν μεγάλες ἀπώλειες καί ἀπέτυχαν πλήρως».⁴⁶ «Ἡ πρώτη μάχη εὐνόησε τόν Μαχμούτ, ὁ ὁποῖος ὑποχρέωσε τόν ἀντίπαλό του νά ὑποχωρήσει μέ πολύ μεγάλες ἀπώλειες», ἔγραφε ἀπό τό Ὁτράντο ὁ Α. Γκλιούκα.⁴⁷ Μετά τήν ἥττα στό Οὐσκιούμπ καθίσταται ἀδύνατη ἡ γρήγορη προέλαση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων στήν Ἀλβανία. Ἡ συνέχεια τῶν ἐπιχειρήσεων τή στιγμή πού ξεσποῦσε ὁ ρωσοτουρκικός πόλεμος ἦταν γιά τήν Πύλη καί ἐπικίνδυνο καί δυσάρεστο γεγονός. Στά νότια σύνορα ὁ Ἀλή πασάς Τεπελενλής, πού συμμετεῖχε στό στρατό τοῦ μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης, στάθηκε πιο τυχερός καί κατάφερε νά κυριεύσει τήν Ἀχρίδα, τήν ὁποία διοικοῦσε ἕνας συγγενής τοῦ Μαχμούτ.⁴⁸ Μετά τή μάχη στά Σκόπια καί οἱ δύο πλευρές ἀπείχαν τῶν πολεμικῶν γεγονότων καί ἐτοιμάζονταν ἐκ νέου. Ἡ Πύλη, προκειμένου νά συνεχίσει τόν πόλεμο, ἦταν ἀναγκασμένη νά ἐπιστρατεύσει σημαντικό

μέρος τῶν ἐφεδρειῶν τῆς στήν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία. Ὁ μπη-
λέρμπεης τῆς Ρούμελης ἀνασυγκροτεῖ τίς δυνάμεις του.⁴⁹ Ἀπό
τό ἄλλο ἄκρο, ὁ Σελίμ πασάς τῆς Βοσνίας, περὶ τὰ μέσα Ἰου-
νίου τοῦ 1787, κινεῖται μέ τό στρατό του ἀπό τή Μοστάρρα πρὸς
τὴν Ἀλβανία,⁵⁰ ἐνῶ ἐτοιμάζεται καί ὁ τουρκικὸς στόλος.

Στίς 20 Ἀπριλίου 1787 ὁ Τσερκές Χασάν πασάς, διοικητῆς
στήν Εὐβοία, μέ σουλτανικό φερμάνι διορίζεται διοικητῆς τοῦ
στόλου, πού θά συμμετεῖχε στόν πόλεμο κατά τῆς Σκόδρας ἀπό
θαλάσσης.⁵¹ Ὁ διορισμός τοῦ ἐνλόγω πασᾶ δέν εἶναι μόνο
στρατιωτικό, ἀλλά, κυρίως, εἶναι πολιτικό μέτρο. Μέ τή βοή-
θεια ἐνός «καθεαυτό Ἀλβανοῦ», ἡ Πύλη ἤλπιζε νά κινητο-
ποιήσει ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ ὅλα τὰ ἐχθρικά πρὸς αὐτόν
στοιχεῖα τῶν παραθαλασσίων πόλεων.⁵² Ὁ Τσερκές Χασάν πα-
σάς διατάζει ἐπιστράτευση τόν Μάιο τοῦ 1787 καί ἐπιτάσσει τὰ
ἐμπορικά πλοῖα.⁵³ Ὅταν τελείωσε τίς προετοιμασίες του, ὁ
Τουρκοῦς ναύαρχος ἀπέπλευσε πρὸς τὴν Ἀλβανία. Δέν γνωρί-
ζουμε ὡστόσο τὴν ἀκριβή ἡμερομηνία τοῦ ἀπόπλου, ἀλλά ὑπο-
θέτουμε ὅτι θά ἦταν στίς ἀρχές Ἰουλίου, ἀφοῦ στίς 16 Ἰουλίου
ἡ μοίρα του, ἀποτελούμενη ἀπὸ 2 πολεμικά πλοῖα, 5 φρεγάτες,
3 κιρλαγκίτσια καί 1 σεμπέκα φτάνει στήν Κορώνη.

Ὁ γενικός πρόξενος τῆς Ρωσίας στό Μοριά Χριστόφορος
Κομνηνός εἶχε πληροφορηθεῖ ὅτι ἡ τουρκικὴ μοίρα ἔχει «διατα-
γές νά καταστρέψει ὀλοσχερῶς τὰ πλοῖα τοῦ Δούλτσινου, νά
κρατήσῃ τὰ κατάλληλα σκάφη καί νά κάψῃ τὰ ἀκατάλληλα».⁵⁴

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Μαχμούτ πασάς ἦταν ἀποφασι-
σμένος νά ἐμποδίσῃ μέ κάθε τρόπο τὰ τουρκικά στρατεύματα
νά εἰσχωρήσουν στή Βόρειο Ἀλβανία. Ἐλεγε, δέ, ὅτι προτιμᾶ
ὅποιοδήποτε θάνατο παρά νά δεῖ τὴν ἐπαρχία του κατεστραμ-
μένη.⁵⁵ Γνωρίζοντας ὅτι ὁ πόλεμος θά διαρκοῦσε καί θά ἦταν
σκληρός, ὀχύρωσε τό κάστρο τῆς Σκόδρας καί φρόντισε νά ἐ-
ξοπλιστεῖ καλά μέ πολεμικά ἐφόδια καί τρόφιμα. Τοποθέτησε
στό Δρεῖνο κλιμάκιο κάλυψης, πού ἀποτελεῖτο ἀπὸ 5.000 ἄν-
δρες καί ὀκτώ κανόνια,⁵⁶ ἐνῶ κατέστρεψε ὅλα τὰ σλέπια
(μαοῦνες) πού ὑπῆρχαν ἐκεῖ, προκειμένου νά ἀποτρέψῃ τὴν
προσπέλαση τοῦ ἐχθροῦ μέσω τοῦ ποταμοῦ.⁵⁷ Στὰ βόρεια σύνο-
ρα, πρὸς τὰ ὁποῖα κινοῦνταν ὁ πασάς τῆς Βοσνίας, τοποθετή-

θηκε στό ὄχυρό Νίκσιτς φρουρά ἀπό 1.000 ἄνδρες, καί στό σημεῖο Νίκσιτς-Οὐβάσι στρατιωτικό σῶμα ἀπό 4.000 ἄνδρες.⁵⁸

Ἡ κατάσταση στό ἐσωτερικό τοῦ πασαλικίου ἄρχισε νά ὀξύνεται μέ τήν ἐπερχόμενη ἔλευση τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Μαχμούτ κινοῦνται φανερά ἐναντίον του. Τό ἀντίπαλο στρατόπεδο διαμορφώνουν ὀπαδοί τοῦ Τσαούσογλου, πού διεκδικοῦσε ἀπό τούς Μπουσατλήδες τήν ἐξουσία τῆς Σκόδρας, μουσουλμάνοι φεουδάρχες δυσारेστημένοι ἀπό τή διαμάχη τοῦ πασᾶ μέ τόν «ἡγεμόνα τῶν πιστῶν», καί, τέλος, ἡμιανεξάρτητοι γαιοκτήμονες, τούς ὁποίους ὁ Μαχμούτ πασάς ἤθελε νά καθυποτάξει. Γιά νά προστατευτεῖ ἀπό τούς ἐσωτερικούς ἐχθρούς ὁ πασάς θέτει τίς πόλεις τοῦ πασαλικίου σέ κατάσταση ἄμυνας, κρατώντας «ἐγγυήσεις καί ὀμήρους ἀσφαλείας».⁵⁹ Ὄταν δέ πληροφορήθηκε ὅτι τὰ ἐχθρικά πρὸς αὐτόν στοιχεῖα ἐνεργοποιοῦνται στήν ἴδια τῆ Σκόδρα, ἔσπευσε στήν πόλη (περί τὰ τέλη Ἰουνίου 1787), «καί ἀποκεφάλισε ἐννέα ντόπιους ἀρχηγούς, οἱ ὁποῖοι, ὅπως λέγεται, κατηγορήθηκαν γιά προδοσία στό πρόσωπό του».⁶⁰ Μερικές ἡμέρες ἀργότερα ἐκτελέστηκαν ἄλλοι ἑπτὰ εὐγενεῖς, προφανῶς καί αὐτοί μέ τήν ἴδια κατηγορία.⁶¹ Ἀκόμη, ἐξορίστηκαν ἀπό τήν πρωτεύουσα τῆς Βορείου Ἀλβανίας μερικές ἐπιφανεῖς οἰκογένειες, γιά τή νομιμοφροσύνη τῶν ὁποίων ἀμφέβαλε ὁ Μαχμούτ.⁶²

Ὄταν θεώρησε πῶς εἶχε ἐξασφαλίσει τὰ μετόπισθεν, ἔστειλε τόν ἀδελφό του Ἀχμέτ πασά στήν περιοχή Νίκσιτς νά συναντήσῃ τόν Σελίμ πασά, καί ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἀνέθεσε στόν ἄλλο ἀδελφό του, τόν Ἰμπραήμ μπέη, τή διοίκηση τῆς Σκόδρας, ἐτοιμάστηκε νά προχωρήσῃ πρὸς τό Ἀλέσιο γιά νά συναντήσῃ τή βασιική δύναμη τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ μέ ἐπικεφαλῆς τό μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης.⁶³ Τά νέα ὅμως ἀπό τό βόρειο μέτωπο τόν ἀναγκάζουν νά ἀλλάξῃ τὰ σχέδιά του. Στό δεύτερο μισό τοῦ Ἰουλίου, μέρος τοῦ στρατοῦ τοῦ Σελίμ πασᾶ, ἀπό 16-17.000 ἄνδρες,⁶⁴ ἐπιτίθεται ἀπό τήν περιοχή Γκάτσκο (Μαυροβούνιο) καί καταλαμβάνει περί τὰ τέλη Ἰουλίου τίς σημαντικές ὄχυρές θέσεις Ὄστρόγκ, Ποντγκορίτσα καί Σπούζ. Ἡ μάχη γιά τήν κατάληψη τοῦ φρουρίου Σπούζ, τήν ἄμυνα τοῦ ὁποίου εἶχε ὀργανώσει, ὅπως λέγεται, ὁ ἴδιος ὁ Μαχμούτ, ἦταν ἀκαμ-

πτη. Οί Βόσνιοι υπέστησαν σοβαρές απώλειες και ο Σελίμ πασάς αναγκάστηκε να ζητήσει επιπλέον ενίσχυση 12.000 ανδρών από τη Βοσνία.⁶⁵

Μετά την απώλεια των βόρειων περιοχών ο Μαχμούτ αποφασίζει να συγκεντρώσει το στρατό του στην περιοχή που ορίζεται από τον ποταμό Δρεϊνο, τη λίμνη Σκόδρα, τα σύνορα του Μαυροβουνίου και την Αδριατική, και σ' αυτή τη φυσική άμυντική γραμμή, που ενισχυόταν από το τρίγωνο των φρουριών Σκόδρας-Δούλτσινου-Αλεσίου, να συγκρατήσει τον τουρκικό στρατό.⁶⁶ Κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου γίνονται έντατικά άμυντικά έργα στα παραπάνω φρούρια.⁶⁷ Συναμα, ο Μαχμούτ δέν ξεχνά τη σημασία των πολιτικών μέτρων και υπόσχεται στο λαό αποδέσμευση από τους φόρους για 20 χρόνια.⁶⁸ Προσπαθεί έτσι να επιτύχει την υποστήριξη ευρέων στρωμάτων του πληθυσμού.

Ο Αχμέτ πασάς, και μετά την απώλεια του Σπούζ και της Ποντγκορίτσας εξακολουθούσε να συγκρατεί το στρατό του Σελίμ πρό των βορείων συνόρων της Σκόδρας, δίνοντας έτσι την ευκαιρία στον αδελφό του να περατώσει τα άμυντικά έργα. Δέν περιορίζεται στην παθητική άμυνα, αλλά καταφέρει και όρισμένα αποφασιστικά χτυπήματα κατά του έχθρου. Ο Μεμο αναφέρει στις 3 Αυγούστου 1787, ότι ο Αχμέτ πασάς, με δύναμη 7.000 ανδρών, επιτέθηκε έναντιον Βοσνίων που είχαν διοικήσει τον πασά των Σκοπίων Αλίλ Αλιάγκιτς και στρατοπεύδευαν μεταξύ Ποντγκορίτσας και Ζαμπλιάκ.⁶⁹ Γύρω στις 20 Αυγούστου ο στρατός των Βοσνίων, μετά τις αίματηρές μάχες στο πέρασμα Χότι, κατορθώνει να πλησιάσει τη Σκόδρα.⁷⁰ Η τακτική της αποτελεσματικής άμυνας, που είχε υιοθετήσει ο Αχμέτ πασάς, του επέτρεψε να συγκρατήσει σχεδόν ολόκληρο μήνα το στρατό των Βοσνίων, κι αυτό χάρισε στο Μαχμούτ την ανάπαυλα που χρειαζόταν. Το σχέδιο όμως ματαιώθηκε επειδή διάφορες πόλεις άρχισαν να στασιάζουν έναντιον του.

Ενώ στα βόρεια σύνορα διεξάγονταν μάχες αίματηρές, στο μέτωπο του στρατού της Ρούμελης επικρατούσε ήσυχία. Ο μπεηλέρμπεης Μεχμέτ πασάς Αιντόζλ βρίσκεται στις αρχές

του Ἰουλίου στό Ἐλβασάν, τό ὁποῖο εἶχε διαλέξει γιά βάση του. Ὅλο τόν Ἰούλιο καί μέχρι τίς ἀρχές Αὐγούστου παρέμενε ἀπραγός, ἐπειδή περίμενε τήν ἀφίξη τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ὁ στρατός του καί οἱ Ἀλβανοί πασάδες πού συμμάχησαν μαζί του ἐπωφελήθηκαν ἀπ' τήν ἀνάπαυλα γιά νά ἐρημώσουν τήν Κάτω Ἀλβανία. «Ἡ βία τήν ὁποία ἄσκησαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ πασᾶ καί οἱ ἄρχοντες πού στάλησαν στή Σκόδρα εἶναι ἀπερίγραπτη», ἀναφέρει ἀπό τό Δυρράχιο ὁ πρόξενος τῆς Βενετίας Alexandre Albergetti (25 Ἰουλίου 1787).

Στά Τίρανα οἱ ἵππεις κατέστρεφαν τά σπίτια γιά γά προμηθευτοῦν καύσιμα καί ποδοπατοῦσαν τά σπαρμένα χωράφια. Οἱ πασάδες καί οἱ μπέηδες τοῦ μπηλέρμπεη ἄρπαζαν τά βόδια, τά βουβάλια, τό στάρι, καί γενικά τίς περιουσίες τῶν χωρικῶν, καί πυρπολοῦσαν τά σπίτια τους.⁷¹ Τόσο ἐρήμωσε τόν τόπο ὁ στρατός τοῦ μπηλέρμπεη, ὥστε δέν ἀπέμεινε τίποτε γιά τούς φοροεισπράχτορες.⁷²

Ἀναμένοντας τόν Τσερκές Χασάν πασά, ὁ μπηλέρμπεης ὑπολόγιζε ὄχι τόσο στή στρατιωτική, ὅσο στήν πολιτική συνεργασία τοῦ πασᾶ. Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ὁ διοικητής τῆς τουρκικῆς μοίρας ἦταν ἀλβανικῆς καταγωγῆς καί εἶχε, ὅπως εἶναι φυσικό, δεσμούς μέ τή μουσουλμανική ἀριστοκρατία τῶν παραλιακῶν πόλεων. Οἱ ὑπολογισμοί τοῦ Τούρκου διοικητῆ δέν στεροῦνταν βάσεως. Ἡ προσέγγιση τῆς τουρκικῆς μοίρας στήν Ἀλβανία ἔγινε τό σύνθημα γιά τόν διοικητή τοῦ Μπάρ νά στασιάσει ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Ὁ Παλλαδοκλής, ἀναφερόμενος σ' αὐτό τό γεγονός, ἔγραφε ὅτι «καί στό Δούλτσινο τό ἴδιο θά συνέβαινε, ἐάν ὁ πασάς δέν εἶχε φροντίσει νά κρατήσει ὁμήρους 19 ἀπό τούς ἐπιφανέστερους κατοίκους τῆς πόλης ὡς ἐγγύηση ὑπακοῆς».⁷³ Πῶς διευθετήθηκε τό πρόβλημα τῶν ἐνλόγω ὁμήρων δέν τό γνωρίζουμε, ἀλλά χωρίς ἀμφιβολία ἡ ἀριστοκρατία τοῦ Δούλτσινου, ὅπως κι αὐτή τοῦ Δυρραχίου, μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μοίρας τοῦ Τσερκές πασᾶ ἤρθε σέ συνεννόηση μέ τόν Τούρκο ναύαρχο γιά τήν παράδοση τῶν σημαντικῶν αὐτῶν λιμανιῶν. «Ἡ ἀφίξη τοῦ Χασάν πασᾶ στήν Ἀλβανία», γράφει ὁ Βόινοβιτς, «ἦταν πολύ ὠφέλιμη γιά τήν Πύλη, γιατί μεγάλο μέρος τῶν Τούρκων τοῦ Δυρραχίου καί τοῦ Δούλτσι-

νου, ὑποτελῶν τοῦ ἀποστάτη πασᾶ, ἐστράφηκαν ἐναντίον του, ὑποκλινόμενοι στή θέληση τοῦ Σουλτάνου». ⁷⁴ Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβαν τό Δούλτσινο καί τό Δυρράχιο μεταξύ 20 καί 25 Αὐγούστου 1787. ⁷⁵

Τόν ἴδιο καιρό ἐκδηλώνονται στή Σκόδρα καί οἱ συνωμοτουῦντες ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, ἐνῶ ὁ στρατός τοῦ μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης, μέ τήν ἐμφάνιση τῆς τουρκικῆς μοίρας στά ἀλβανικά ὕδατα, περνᾶ στήν ἐπίθεση καί καταλαμβάνει τό Ἰαλέσιο. ⁷⁶ Ἡ ἐκθεση τοῦ Μπενάκη πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, ἀπό τίς 19 Ὀκτωβρίου 1787, φωτίζει ἀρκετᾶ τό τί ἐπακολούθησε. Ἐγραφε λοιπόν ὁ Μπενάκης, ἀναφερόμενος στοὺς «Τούρκους τῆς γειτονικῆς Ἰαλβανίας»:

Ἦ ἀποστάτης πασᾶς (τῆς Σκόδρας) ἐβάδιζε πρὸς συνάντηση τοῦ πασᾶ τῆς Ρούμελης, ὁ ὁποῖος σχεδίαζε νά τοῦ ἐπιτεθεῖ, ἐνῶ εἶχε συνεννοηθεῖ μέ τούς κατοίκους τῆς Σκόδρας νά προδώσουν τόν Μαχμούτ. Ἦ τελευταῖος ἦταν ἤδη στά μισά τοῦ δρόμου ὅταν πληροφορήθηκε τῆ συνωμοσία, καί ἀμέσως ἐπέστρεψε κρυφά στήν πόλη μαζί μέ τούς πιό πιστούς ὀπαδούς του καί κλείστηκε στό φρούριο. Ἦ ἀδελφός του, πού ἐπιτυχῶς εἶχε ἀναμετρηθεῖ μέ τόν πασᾶ τῆς Βοσνίας, ὅταν ἔμαθε τῆ δύσκολη θέση τοῦ Μαχμούτ ξεκίνησε ἀμέσως γιά νά τόν βοηθήσει, μαζί μέ ὅσους μπορούσαν νά τόν συνοδεύσουν. Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀδελφοῦ του βγήκαν νά τόν συναντήσουν καί τόν ἀποκεφάλισαν. Κατόπιν πῆραν τόν Τσαούς, γιό τοῦ πασᾶ, πού εἶχε διοριστεῖ Ἦ Πύλη διοικητῆ τῆς ἐπαρχίας τους, καί ὑπό τήν ἀρχηγία του ἀρχισαν νά καταδιώκουν τόν πολιορκημένο πασᾶ. ⁷⁷

Ἦτσι ὁ τουρκικός στρατός, μετά ἀπό 4 μῆνες σκληροῦ πολέμου, κατορθώνει νά καταλάβει ὅλα τά ἐδάφη τοῦ πασαλικίου τῆς Σκόδρας. Ὡστόσο, ὁ ἴδιος ὁ πασᾶς παραμένει ἀσύλληπτος καί ἔχει καταφύγει μαζί μέ τούς ἐμπιστούς του στό τελευταῖο ὄχυρό του, τό κάστρο Ροζαφάτ, τό ὁποῖο εἶχε προετοιμάσει εἰδικά γιά μακρόχρονη πολιορκία. Γράφει ὁ Βόινοβιτς:

Ἦ ἀποστάτης, ὅταν ὅλοι τόν εἶχαν ἐγκαταλείψει, ἐνώθηκε μέ τό θεῖο καί τόν ἀδελφό του, καί μέ ὅλους τούς θησαυρούς του κλείστηκε στό ἀπόρθητο κάστρο τῆς Σκόδρας. Ἦχει μαζί του

μόνο 300 άνδρες απόλυτου άφοσιώσεως κι έχει αποφασίσει νά άντισταθει μέχρι τελευταίας ρανίδας αίματος. Μέ βεβαιώνουν ότι είναι έπαρκώς έφοδιασμένος μέ τρόφιμα και πολεμοφόδια, ώστε νά μπορεί νά συντηρηθει ό ίδιος και ό μικρός αριθμός αυτών πού είναι μαζί του.⁷⁸

Αυτό δυσκολεύει τήν κατάσταση του τουρκικού στρατού, πού έχει νά αντιμετώπισει μιά νέα και όχι εύκολη εκστρατεία, ιδίως λόγω του επικείμενου χειμώνα και τής έλλειψης των αναγκαίων για τήν πολιορκία μέσων. Η κατάσταση δυσκολεύει ακόμη περισσότερο όταν, τόν Αύγουστο του 1787, ξεσπά ό ρωσοτουρκικός πόλεμος, γεγονός πού ή τουρκική διοίκηση προσπάθησε νά κρατήσει μυστικό τόσο από τους πολιορκούμενους όσο και από τους στρατιώτες της, «προκειμένου νά μήν ενθαρρυνθούν οί όπαδοί του άποστάτη και νά μήν τρομοκρατηθούν οί δικοί τους».⁷⁹

Ο σουλτάνος άπαιτούσε από τους στρατηγούς του τό κεφάλι του Μαχμούτ πασά και άπειλούσε νά πληρώσουν οί ίδιοι μέ τά δικά τους κεφάλια στήν περίπτωση πού άποτύχουν.⁸⁰ Παρά τίς προσπάθειές της νά έπισπεύσει τήν εκβαση τής πολιορκίας, ή τουρκική διοίκηση μόνο πρός τό τέλος Σεπτεμβρίου - άρχές Οκτωβρίου καταφέρει, μέ τή βοήθεια του πυροβολικού του πολεμικού στόλου, νά αρχίσει τό βομβαρδισμό του φρουρίου.⁸¹ Επιχειρεί επίσης νά δωροδοκήσει τή φρουρά, μέ τήν ύπόσχεση νά λάβουν συγχώρεση όσοι είναι μέσα στό φρούριο, εάν παραδώσουν τόν Μαχμούτ πασά.⁸²

Τόν Οκτώβριο του 1787 ό στρατός του σουλτάνου επιτίθεται στό φρούριο. Στίς 17 Οκτωβρίου ό Παλλαδοκλής πληροφορεί ότι οί Τουρκοί διοικητές «καταβάλλουν όλες τίς δυνάμεις τους για νά τόν συλλάβουν (έν. τόν Μαχμούτ πασά), χρησιμοποιώντας κανονιές και μηχανορραφίες».⁸³ Ένώ οί πολιορκημένοι έτοιμάζουν ύψηλές σκάλες και άλλη έξάρτυση για νά αποκρούσουν τήν έφοδο,⁸⁴ κατά τή διάρκεια τής πολιορκίας άποδείχτηκε ότι ό στρατός του σουλτάνου δέν ήταν αρκετά καλά προετοιμασμένος για μακρόχρονη εκστρατεία. Λίγο μετά τήν έναρξη των μαχών στά τείχη του φρουρίου παρατηρήθηκε μεγάλη έλλειψη τροφίμων και πολεμοφοδίων. Οί συνέπειες θά ή-

ταν καταστροφικές εάν οί Βενετοί δέν ἐφοδίαζαν τό στρατό τοῦ σουλτάνου μέ τά ἀπαραίτητα.⁸⁵ Ἐπίσης, ἡ ὀλοένα καί αὐξανόμενη ἐχθρότητα τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ ἦταν ἓνα ἐπιπλέον ἐμπόδιο γιά τόν τουρκικό στρατό.

Οἱ κάτοικοι τῆς Σκόδρας, γιά νά σώσουν τή ζωή καί τήν παρουσία τους ἦταν ἀναγκασμένοι νά ὑποταχθοῦν στούς Τούρκους καί νά ἀποδεχτοῦν τόν νεοδιορισθέντα ἀπό τήν Πύλη Μεχμέτ πασά Τσαούσογλου. Ἐντούτοις, ἡ ἀφίξη τῶν Τούρκων καί τοῦ προστατευομένου τους γρήγορα προκάλεσε μεγάλη δυσἀρέσκεια στή Σκόδρα καί τίς γύρω περιοχές. Παρά τίς ὑποσχέσεις νά μή στραφοῦν ἐναντίον τῶν ἀμάχων, ὁ στρατός ἄρχισε νά καταστρέφει τά περιβόλια, τά σπίτια, τίς ἐπαύλεις, καί οἱ κάτοικοι, ἀνεξαρτήτως τῆς οἰκονομικῆς κατάστασῆς τους, ὑποχρεώθηκαν νά καταβάλουν βαρεῖς φόρους, ἐνώ ὁ μπεηλέρμπεης σχεδίαζε νά πάρει μαζί του γιά δούλους τίς γυναῖκες καί τά παιδιά. Μέ ἰδιαίτερη βαρβαρότητα φέροθηκε ὁ στρατός στόν πολυἀριθμο χριστιανικό πληθυσμό. Τούς καθολικούς τούς ὑποχρέωσαν νά καθαρίζουν τούς στάβλους, ἐνώ οἱ στρατιῶτες λεηλατοῦσαν χωριά, βίαζαν γυναῖκες, ἔκαιγαν ἐκκλησίες καί μοναστήρια. Περισσότερο υπέφερε ἡ περιοχή Ἄλεσίου.⁸⁶

Ἡ τουρκική ἐπίθεση ἐπέδρασε πολύ ἀρνητικά στήν οἰκονομική ζωή τῆς πόλης. Ὁ ἀπό θαλάσσης καί ξηρᾶς ἀποκλεισμός προξένησε τή διακοπή τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων μέ τό ἔξωτερικό καί ἐπληξε βαριά τούς βιοτέχνες καί τούς ἐμπόρους. Ἡ ἐπικοινωνία μέ τήν ὑπαιθρο ἦταν ἐξαιρετικά δυσχερῆς, μέ ἀποτέλεσμα νά προκληθεῖ ἔλλειψη τροφίμων στήν πόλη. «Στή Σκόδρα εἶναι μεγάλη ἡ ἀκρίβεια, βρίσκουν ψωμί γιά 10 καπίκια, καί αὐτό δέν ἀρκεῖ γιά ἓναν ἄνθρωπο ὀλόκληρη ἡμέρα», ἔγραφε ὁ Παλλαδοκλής.⁸⁷

Οἱ συμφορές πού προκάλεσε ἡ τουρκική ἐπιδρομή ἔστρεψαν ἐναντίον τῶν κατακτητῶν πλατιά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀκόμη καί ἐκείνους πού πρίν δέν συμφωνοῦσαν μέ τόν πόλεμο τοῦ Μαχμούτ ἐναντίον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ρωσοτουρκικός πόλεμος πού ξέσπασε ἐπηρέασε σημαντικά τό ἠθικό καί τῶν δύο πλευρῶν. Ὅσο καί νά προσπάθησε ἡ τουρκική διοίκηση νά ἀποκρύψει ἓνα τόσο σημαντικό γεγονός, δέν ἦταν δυνα-

τό νά τό καταφέρει γιά πολύ. Μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι λίγο καιρό μετά ἔγινε γνωστό τό γεγονός ὄχι μόνο στόν τουρκικό στρατό καί τήν πόλη τῆς Σκόδρας, ἀλλά καί στούς πολιορκημένους τοῦ ὄχυροῦ.

Τά νέα τοῦ πολέμου καί οἱ ἐπιτυχίες τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ ἐμψυχώνουν τόν ἀλβανικό πληθυσμό καί τόν παρακινοῦν σέ ἐνεργό δράση ἐναντίον τῶν Τούρκων. Σύντομα ἀρχίζουν οἱ συγκρούσεις μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σκόδρας καί τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. «Λέγεται», γράφει ὁ Βόινοβιτς, «ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σκόδρας, ἐπειδή εἶναι δυσαραεστημένοι μέ τή διαγωγή τοῦ στρατοῦ τοῦ σουλτάνου, πῆραν πάλι τά ὄπλα ἐναντίον του. Ἡ μεταξύ τους σύγκρουση ἔληξε μέ πολλούς νεκρούς ἀπό τό στρατό τοῦ σουλτάνου, οἱ δέ κάτοικοι τῆς Σκόδρας εἶχαν μόλις λίγους τραυματίες».⁸⁸

Τά παραπάνω συντελοῦν στό νά πάρει ἡ πολιτικοστρατιωτική κατάσταση κατά τό δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου εὐνοϊκή τροπή γιά τόν πολιορκημένο πασά. Ὁ τουρκικός στρατός, πού δοκιμαζόταν ἀπό ἔλλειψη τροφίμων καί πολεμοφοδίων καί δυσανασχετοῦσε μέ τήν ἰδέα ὅτι ἐπρόκειτο νά ξεχειμωνιάσει σέ ἐχθρική καί μέ τόσο ψύχος χώρα, ἄρχισε νά χάνει τό ἠθικό του. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ Μαχμούτ, αἰσθανόμενος τήν αὐξανόμενη συμπάθεια καί ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ, συνέχιζε νά ἀμύνεται μέ περισσότερη ἐνέργεια πιά.

Συνοψίζοντας τήν κατάσταση, ἔγραφε ὁ Μπενάκης:

Ὁ πασάς τῆς Σκόδρας ἐξακολουθεῖ νά ὑπερασπίζεται τή θέση του μέ μεγάλη γενναιότητα. Σύμφωνα μέ τίς τελευταῖες πληροφορίες πού λάβαμε μετά τήν 19η τοῦ τρέχοντος μηνός (μέ τό παλαιό Ὀκτώβριος), γνωρίζουμε ὅτι στό τουρκικό στρατόπεδο ἔχουν τελείως ἀποθαρρυνθεῖ καί ὑποφέρουν ἀπό πείνα καί ἄλλες στερήσεις. Κανείς δέν τολμᾷ νά ἀπειλήσει τόν ἀποστάτη. Λέγεται, δέ, ὅτι μερικοί ἀπό αὐτούς πού τόν εἶχαν ἐγκαταλείψει ἐπέστρεψαν στό φρούριο ὅταν ἔμαθαν τίς ἐπιτυχίες του. Αὐτός διέταξε νά τοποθετήσουν καταμῆκος τῶν τειχῶν μακριές καί ἰσχυρές γέφυρες γιά νά ἀποκρουστεῖ ἡ ἔφοδος. Βεβαιώνουν πώς δέν ὑπάρχει κανείς μεταξύ τῶν κατοίκων πού νά μὴν εὔχεται τήν ἐπιτυχία του.⁸⁹

Στις 25 Ὀκτωβρίου οἱ πολιορκητές ἐπιχειροῦν τήν ἀπό καιρό προετοιμαζόμενη ἔφοδο ἐναντίον τοῦ φρουρίου. Προκειμένου νά δυσκολέψουν τή δράση τῶν ἀμυνομένων τοποθέτησαν στίς σκάλες ἐφόδου ὄλους τούς συγγενεῖς τῶν πολιορκημένων. Παρόλ' αὐτά, τό ἀπάνθρωπο μέσο πού χρησιμοποίησαν δέν τούς βοήθησε. Ἡ ἔφοδος ἀποκρούσθηκε μέ πολλές ἀπώλειες γιά τούς ἐπιτιθέμενους.⁹⁰ Μετά τήν 25η Ὀκτωβρίου οἱ Τοῦρκοι ἐπιχείρησαν καί ἄλλες ἐφόδους, οἱ ὁποῖες ἀποκρούσθηκαν,⁹¹ μέ ἀποτέλεσμα νά χάνει ὁ τουρκικός στρατός ὄλο καί περισσότερο τό ἠθικό του. Τήν κατάσταση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στή Σκόδρα κατά τό Νοέμβριο τοῦ 1787 περιγράφει τό παρακάτω παράθεμα ἀπό τήν ἔκθεση τοῦ Μπενάκη:

Αὐτός (ὁ Μαχμούτ πασάς) ἐξακολουθεῖ νά ἀντιστέκεται. Τό στρατόπεδο τῶν πολιορκητῶν δοκιμάζεται ἀπό τήν ἔλλειψη καί τῶν στοιχειωδέστερων, ὁ ἀριθμός δέ αὐτῶν ὀλοένα μειώνεται, καί κατά τίς πληροφορίες τοῦ ἐπιτροπῆ Εμπο (Ἐνετός ναύαρχος – Γ.Λ.Α.) εἶναι ἀδύνατο νά καθορίσει κανεῖς τόν ἀριθμό τῶν ἀνδρῶν στό στρατόπεδο. Ἐδῶ καί δύο ἡμέρες ἦταν 20-30.000, δύο ἡμέρες ἀργότερα ἀπέμειναν μόλις 4-5.000. Πρός τό παρόν φαίνεται ὅτι ἀποφασίσαν νά συνεχίσουν τή στενή πολιορκία, χωρίς νά διακινδυνεύουν οὔτε ἕναν ἄνδρα μέχρι νά τοῦ τελειώσουν τὰ τρόφιμα (τοῦ Μαχμούτ – Γ.Λ.Α.).⁹²

Παρά τή σημαντική μείωση πού ὑπέστη ὁ τουρκικός στρατός, ὑπερέβαλε κατά πολύ τῶν δυνάμεων τῶν πολιορκημένων. Ὄταν, στίς 14 Δεκεμβρίου, ὁ Μπενάκης πληροφορήθηκε ὅτι ὁ Μαχμούτ νίκησε ὀλοσχερῶς τούς Τούρκους, ἐξέφρασε τίς ἀμφιβολίες του ὡς πρὸς τήν πιστότητα τῆς πληροφορίας, πού «ἔμοιαζε μέ θαῦμα».⁹³ Τρεῖς ἡμέρες ἀργότερα, σέ ἄλλη ἔκθεσή του, γράφει πῶς ἐπιβεβαίωσε ὁ μόνος του «αὐτό τό τόσο ἀπίθανο παραμῦθι».

Τό «παραμῦθι» δέν θά ἦταν πραγματικότητα ἐάν δέν ἐξεγειρόταν κατά τῶν Τούρκων, στίς 25 Νοεμβρίου, μεγάλο μέρος τοῦ λαοῦ τῆς Βορείου Ἀλβανίας. Πληροφορίες γιά τήν ἐνλόγω ἐξέγερση ἀντλοῦμε ἀπό πολλές ἐκθέσεις Ρώσων διπλωματῶν ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἀδριατικῆς.⁹⁴ Οἱ ἐκθέσεις διαφέρουν ὡς

πρός τήν ἀνάλυση τῶν γεγονότων τῆς ἐξέγερσης, συγκλίνουν ὥσπότες ὅλες στ' ὅτι ὁ πρῶτος ρόλος ἀνήκε στους κατοίκους τῆς Σκόδρας, πού δέ μπορούσαν πλέον νά ὑποφέρουν τή βία καί τήν πίεση τῶν Τούρκων καί τῶν ὀπαδῶν τῶν Τσαούσογλου. Ὁ Βόινοβιτς ἀναφέρει γιά τά παραπάνω τά ἐξῆς:

Οἱ κάτοικοι τῆς Σκόδρας δέ μπορούσαν νά ἀντέξουν περισσότερο τίς ἀδιάκοπες προσβολές πού ὑφίσταντο ἀπό τούς Τούρκους στρατιῶτες, καθότι εἶχαν συνηθίσει νά ἀπολαμβάνουν ἀπόλυτη ἡρεμία κατά τήν ἐποχή τῆς διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, πού ἦταν δίκαιος. Ἀποφάσισαν λοιπόν νά ἐπαναστατήσουν κατά τοῦ πασᾶ τῆς Ρούμελης καί τῆς Βοσνίας, καθώς καί κατά τοῦ νεοδιορισθέντα ἀπό τήν Πύλη διοικητῆ τῆς Ἀλβανίας Τσαούς Ζαντέ, γιά νά ἀπαλλάξουν τή χώρα τους ἀπ' τά δεινά καί νά ἐπαναφέρουν τόν προηγούμενο ἄρχοντά τους.

Συγκεκριμένη γι' αὐτό μέ τόν Μαχμούτ, πού ὑποσχέθηκε νά δράσει κι ἐκεῖνος μόλις ἀρχίσει ἡ ἐξέγερση.⁹⁵ Ἀνέπτυξαν σχέσεις καί μέ τόν ἀστικό πληθυσμό τῶν παρακείμενων περιοχῶν τῆς Βορείου Ἀλβανίας, καί, σύμφωνα μέ μερικές πληροφορίες, ἐνεργή συμμετοχή στήν ἐξέγερση πήραν καί οἱ Μαυροβούνιοι.⁹⁶

Οἱ βυρσοδέψες ἔδωσαν τό σύνθημα γιά τήν ἐξέγερση τή γύχτα τῆς 25ης Νοεμβρίου. Λίγο πρίν, οἱ ἀδελφοί Τσαούσογλου εἶχαν προσπαθήσει νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τόν πλούσιο καί ἰσχυρό ἄρχοντα Ταχίρ ἀγά Γιούκα, ὁ ὁποῖος στό παρελθόν συνδεόταν στενά μέ τό Μαχμούτ πασά. Ὁ Ταχίρ ἀγάς κατοικοῦσε στή συνοικία τῶν βυρσοδεψῶν, κοντά στό φρούριο, κι ἀπό ἐδῶ, μαζί μέ 30 δικούς του ἀνθρώπους, ἀμυνόταν ἐναντίον τῶν στρατιωτῶν τοῦ Τσαούσογλου. Ὅταν οἱ βυρσοδέψες ἐλευθέρωσαν τόν Ταχίρ ἀγά κινήθηκαν πρὸς τή συνοικία τῶν ραπτῶν, πού βρισκόταν ἡ κατοικία τῶν Τσαούσογλου, κι ἀφοῦ κατέστρεψαν τό παλάτι, ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τοῦ μπεηλέρμπεη. Ἀπό τήν πλευρά του, ὁ Μαχμούτ πασάς, ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ κάστρου, ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῶν Τούρκων, παίρνοντας στά χέρια του τή γενική ἀρχηγία τοῦ ἀγῶνα.⁹⁷ Ὁ τουρκικός στρατός γρήγορα, μετά ἀπό μικρή μάχη, τράπηκε σέ

φυγή, καί τήν καταστροφή του ολοκλήρωσαν οί ὀρεσίβιοι, μέ ἐπικεφαλῆς τόν καπετάνιο τῆς Μιρδίτας, πού διάβηκαν τό Δρεῖνο καί ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ.

Οί συνολικές ἀπώλειες τῆς τουρκικῆς πλευρᾶς, σύμφωνα μέ ὀρισμένα στοιχεῖα, ἀνέρχονταν σέ 6.000 νεκρούς. Ἀνάμεσά τους ἦταν καί ὁ Μεχμέτ πασάς Τσαούσογλου, πού προσπάθησε νά διαφύγει, τράπηκε σέ φυγή, ἀλλά τόν ἀναγνώρισαν κάποιοι ποιμένες καί τόν σκότωσαν. Φονεύτηκε ἐπίσης καί ὁ ἀναπληρωτής τοῦ μπεηλέρμπεη, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ μπεηλέρμπεης, πληγωμένος, κατόρθωσε νά διαφύγει μεταμφιεσμένος. Τόν συνόδευαν ἑπτά ἄτομα ὅταν τόν συνάντησε, κάπου στά βάθη τῆς Ρούμελης, ἕνας ἀπό τούς τσαούσηδες⁹⁸ πού εἶχε στείλει ἡ Πύλη στό στρατό του.⁹⁹ Οί νικητές πῆραν πολλά λάφυρα, μεταξύ τῶν ὁποίων καί 16 κανόνια καί 14 ὄλμους. Ἀμέσως μετά τήν καταστροφή στήν ξηρά, ὁ τουρκικός στόλος ἐγκατέλειψε τά παράλια τῆς Ἀδριατικῆς.

Στήν ὀλοκληρωτική ἐπιτυχία τῆς ἐξέγερσης συντέλεσε καί ἡ διχόνοια πού ἐπικράτησε στό τουρκικό στρατόπεδο. Ὁ πασάς τῆς Βοσνίας, εἴτε ἐπειδή εἶχε δωροδοκηθεῖ ἀπό τό Μαχμούτ πασά, εἴτε γιά ἄλλους λόγους, ἐγκατέλειψε τό στρατόπεδο τῆς Σκόδρας πρὶν ἀρχίσει ἡ ἐξέγερση.¹⁰⁰ Ἀλλες πληροφορίες ἀναφέρουν ὅτι, ἀν καί ἦταν παρών τήν ὥρα τῆς μάχης, ἦταν μᾶλλον παρατηρητής, μετά δέ τό τέλος αὐτῆς, χωρίς καθόλου νά τόν ἐμποδίσει ὁ Μαχμούτ, ἐπέστρεψε στή Βοσνία.¹⁰¹

Ἡ ἦττα τῶν Τούρκων στή Σκόδρα προκάλεσε ζωνηρή ἐντύπωση στούς συγχρόνους. Τό κύρος τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἦταν μεγαλύτερο ἀπό ποτέ. Ἀλληλογράφος τοῦ Μπενάκη ἔγραφε τόν Δεκέμβριο τοῦ 1787 ἀπό τήν Πρέβεζα ὅτι ἐλπίζει νά δεῖ τόν Μαχμούτ πασά τήν ἀνοιξη τοῦ 1788 στή Θεσσαλονίκη, «διότι στόν ἄνθρωπο πού νίκησε τόσο μεγάλη δύναμη, ἡ ὁποία ἤθελε νά τόν καταστρέψει, τίποτε δέ μπορεῖ πλέον νά ἀντιταχθεῖ».¹⁰² Ἡ σημασία τῆς ἦττας τῶν Τούρκων στή Σκόδρα, τόν Νοέμβριο τοῦ 1787, ξεπερνᾶ τά ὄρια τῆς διαμάχης μεταξύ τοῦ σουλτάνου καί τοῦ ἀνυπάκουου ὑποτελοῦς. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Σκενδέρμπεη οί Τούρκοι κατακτητές δέν εἶχαν ὑποστειῖ τέτοια κατα-

στροφή στην Ἄλβανία. Τό πλήγμα ἦταν πολύ ἰσχυρό, καθότι ἔλαβαν μέρος στόν ἀγώνα πλατιά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ· ὄρεσίβιοι καί ἀστοί, ἀγρότες καί βιοτέχνες, μουσουλμάνοι καί καθολικοί, ὅλοι ἔνωσαν τίς δυνάμεις τους. Αὐτή ἡ σύμπνοια, ὅπως πολύ σωστά σημειώνει ἡ Doga d'Istria, «ἔδειξε στούς Ὀθωμανούς τί μπορεῖ νά κατορθώσει ἡ Ἄλβανία ὅταν γιά μιά στιγμή καταφέρει νά ξεχνᾶ τίς ἀδελφοκτόνες διαφορές». ¹⁰³

Ἀμέσως μετά τή νίκη του ὁ Μεχμέτ πασάς ἀρχίζει νά παίρνει μέτρα ὥστε νά ἀποκαταστήσει τήν ἐξουσία του στό ἐδάφη τοῦ πασαλικίου. ¹⁰⁴ Ἐπαναφέρει τήν τάξη στό φρούριο τῆς Σκόδρας καί ἐτοιμάζει νέο στρατό, ¹⁰⁵ κάτι πού κρίθηκε ἀναγκαῖο, δεδομένου ὅτι φημολογεῖτο πώς ἡ Πύλη ἐτοιμάζει νέα ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Σκόδρας. ¹⁰⁶ Ὡστόσο, μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σκόδρας οἱ ἀντιθέσεις ἦταν έντονες ὡς πρός τίς περαιτέρω σχέσεις μέ τήν Πύλη. Οἱ ὄρεσίβιοι χριστιανοί τῶν γύρω ἀπό τή Σκόδρα περιοχῶν, ἐνθαρρυσμένοι ἀπό τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο, ἦταν ἐτοιμοί νά συνεχίσουν τόν ἀγώνα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ὁ ἐμπορο-βιοτεχνικός πληθυσμός, παρότι ὑποστήριξε τόν Μαχμούτ, φοβούμενος μιά ἐπανάληψη τῶν δεινῶν ἀπό τουρκική ἐπίθεση προτιμοῦσε νά βρεθεῖ μιά συμβιβαστική λύση. ¹⁰⁷ Ὅσον ἀφορᾶ δέ τούς Ἄλβανούς μουσουλμάνους φεουδαρχες, αὐτοί προσπαθοῦσαν μέ κάθε τρόπο νά συμφιλιωθοῦν μέ τόν σουλτάνο, καί εἶχαν φόβους ὅτι ὁ Μαχμούτ θά συμμαχήσει μέ τίς χριστιανικές δυνάμεις πού ἦταν διατεθειμένες νά συνεχίσουν τόν ἀγώνα.

Ἡ ρωσική κυβέρνηση, πρὶν ἀκόμη κι ἀπ' τήν ἔναρξη τῆς ἐξέγερσης τῆς 25ης Νοεμβρίου, εἶχε ἀποφασίσει νά συνάψει σχέσεις μέ τόν πασά τῆς Σκόδρας. Ἐπιφορτισμένος μέ τό καθήκον «νά ἀποκτήσει μαζί του (τόν Μαχμούτ – Γ.Λ.Α.) σταθερή ἐπικοινωνία, προκειμένου νά ὑποστηριχθεῖ στόν περαιτέρω ἀγώνα του ἐναντίον τῶν Τούρκων», ἦταν ὁ Ρῶσος ἀντιπρόσωπος στή Βενετία Α.Σ. Μορτβίνοφ. Ὁ ἴδιος εἶχε ἐπίσης ἐντολή νά πείσει τούς Μαυροβούνιους «νά βοηθήσουν ἐνόπλως τόν πασά, ὁ ὁποῖος εἶχε τόσο ὑποφέρει ἀπό τούς Τούρκους». ¹⁰⁸ Ὁ Μορτβίνοφ ἀποφάσισε νά χρησιμοποιήσει γιά τίς διαπραγματεύσεις μέ τό Μαχμούτ πασά τόν I. Oliviegi, πρῶην διερμηνέα

του Ρώσου γενικού προξένου στό Ἀρχιπέλαγος, «πάρα πολύ ἱκανό ἄνθρωπο σέ κάθε κρίσιμη περίσταση καί τέλειο γνώστη τῆς τουρκικῆς γλώσσας».¹⁰⁹ Στίς 6 Φεβρουαρίου 1788 ὁ I. Olivieri ταξιδεύει ἀπό τή Βενετία στή Ραγούζα καί ἐπιδίδει ἐπιστολή στό μητροπολίτη τῶν Μαυροβουνίων καί τόν πασά τῆς Σκόδρας. Στήν ἐπιστολή του πρός τόν πασά ὁ Μορτβίνοφ ἔγραφε ὅτι ὁ ρωσικός στόλος πού θά φτάσει στή Μεσόγειο θά τόν ὑποστηρίξει καί θά τόν ὑπερασπίσει καί τόν παρακαλοῦσε νά ζητήσει ὁτιδήποτε μέσω τοῦ Olivieri.¹¹⁰ Περνώντας τή Δαλματία ὁ Olivieri γνωρίζει ἕνα φραγκισκανό μοναχό, ὀνόματι Erasmus Fragini di-Bagnio, «ἄνθρωπο πού ἔχει τήν ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη τοῦ Ἀλβανοῦ πασᾶ».¹¹¹ Ὄταν ὁ Olivieri ἔμαθε ὅτι ὁ μοναχός ἐπιστρέφει ἀπό τή Ρώμη στή Σκόδρα, ἀποφασίζει μέ ἄκρα μυστικότητα νά τοῦ κάνει γνωστή τήν ἀποστολή του καί τόν παρακαλεῖ νά πληροφορήσει τόν πασά γιά τά σχέδιά του. Ὁ πατήρ Erasmus, μερικές ἡμέρες μετά τήν ἀφίξή του στή Σκόδρα, γνωστοποιεῖ στόν Olivieri ὅτι «ὁ πασάς δέχεται μέ εὐχαρίστηση τήν πρόταση τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς, ὅμως δέν προτίθεται νά ἀρχίσει ὁτιδήποτε πρὶν ἐξασφαλίσει τήν ἀσφάλειά του ἀπό τήν πλκευρά τῶν ἐχθρῶν του καί ὅτι θεωρεῖ σκόπιμο νά κάνει ὑπομονή μέχρι νά τακτοποιηθοῦν πρός τό καλύτερο οἱ ὑποθέσεις του». Οἱ τελευταῖες γραμμές τοῦ παραθέματος ἀπεικονίζουν τούς ὀξεῖς ἐσωτερικούς ἀνταγωνισμούς ἐντός τοῦ πασαλικίου ἀναφορικά μέ τίς σχέσεις τοῦ Μαχμούτ πασᾶ μέ τήν Πύλη.

Οἱ ἀπόψεις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων ὡς πρός αὐτό τό θέμα ἔχουν ἀναλυθεῖ ἤδη. Ποιά στάση ὅμως υἱοθέτησε ἡ ἴδια ἡ Πύλη ἀπέναντι στόν Μαχμούτ πασά μετά τήν καταστροφή στή Σκόδρα; Τούς πρώτους μῆνες τοῦ 1788 κυκλοφοροῦσαν οἱ πλέον ἀντιφατικές φῆμες. Στίς ρωσικές προξενικές ἐκθέσεις γίνεται λόγος γιά προετοιμασίες μιᾶς νέας ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Σκόδρας, καθώς ἐπίσης καί γιά νέα «ἄφεση» ἐκμέρους τῆς Πύλης, χάρις στήν ἐπιμονή τοῦ Καπουδάν πασᾶ, φίλου τοῦ Μαχμούτ.¹¹² Ὁ ἀντιφατικός χαρακτήρας τῶν φημῶν ὑποδηλώνει τή σύγχυση πού προκάλεσε στούς ἰθύνοντες κύκλους ἡ ἥττα, καθώς καί ἡ ἀπουσία ἐνιαίας ἀποψης γιά τό

ποιά θά ἔπρεπε νά εἶναι στό μέλλον ἡ στάση τῆς Πύλης ἀπέναντι στό Μαχμούτ πασά. Ὄταν τόν Ἰανουάριο τοῦ 1788 εἰσῆλθε στόν πόλεμο ἐναντίον τῆς Τουρκίας ἢ Αὐστρία, ἦταν πλέον ἀδύνατο γιά τήν Πύλη καί νά σκεφτεῖ ἀκόμη νέο πόλεμο στήν Ἀλβανία. Γι' αὐτό μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ἐπεδίωκε νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τό Μαχμούτ μέσω τῶν ἐχθρικών πρὸς ἐκεῖνον στοιχείων τῆς Σκόδρας, προσπαθώντας νά τόν ἀπομονώσει ὥστε νά τοῦ στερήσει τήν ὑποστήριξη τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Ἡ παράκληση τῶν κατοίκων τῆς Σκόδρας πρὸς τήν Πύλη γιά τύχει συγγνώμης ὁ Μαχμούτ ἀπορρίφθηκε. Σύμφωνα μέ πληροφορίες πού ἔφτασαν στίς 5.2.1788 στή Βενετία ἀπό τό Κάταρο μέ εἰδικό ταχυδρομεῖο, εἶχε σταλεῖ στή Σκόδρα σουλτανικό φερμάνι «πρὸς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς πόλης, ἐάν δέν παραδώσουν τό κεφάλι τοῦ Μαχμούτ, τότε ἐναντίον τους νά ἀποσταλεῖ πολυάριθμος στρατός, μέ διαταγή νά κάψει καί νά καταστρέψει χωρὶς ἔλεος τή Σκόδρα, οἱ δέ κάτοικοι αὐτῆς νά γίνουν γιά πέντε ὀλόκληρα χρόνια σκλάβοι». Ὁ Βενετός ἀπεσταλμένος πληροφοροῦσε ὅτι ὁ Μαχμούτ, ἐπειδὴ ἀνησύχησε ἀπό τίς ἀπειλές τῆς Πύλης, κλείστηκε ξανά στό φρούριο μαζί μέ λίγους ἔμπιστους.¹¹³ Ἡ φιλοτουρκική μερίδα τῶν μουσουλμάνων φεουδαρχῶν, τήν ὁποία ἐνθάρρυνε ἡ Πύλη, ἄρχισε τίς ἐνέργειες γιά νά ἀπομακρύνει τόν Μαχμούτ. Τέλη τοῦ 1788 ἡ συνωμοσία ἀποκαλύπτεται, καί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παλλαδοκλήης, ὁ πασάς «ἀποκεφάλισε 12 εὐγενεῖς: τόν Ταοῦρ ἀγά, τόν Ἰμπραήμ ἀγά καί ἄλλους, οἱ ὁποῖοι σχεδίαζαν νά ἀντισταθοῦν στή συνεργασία του μέ τοὺς χριστιανούς».¹¹⁴

Δέν θά ἦταν λάθος νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι ὁ Μαχμούτ, καί μετὰ τήν ἀποκάλυψη τῆς συνωμοσίας, εἶχε τήν πρόθεση νά συμφιλιωθεῖ μέ τόν σουλτάνο, ὑπό τόν ὄρο, φυσικά, νά διατηρήσει τήν ἐξουσία του. Συγχρόνως, λόγω τοῦ αὐξανόμενου κινδύνου τῶν μουσουλμάνων φεουδαρχῶν, ὁ Μαχμούτ παίρνει κάποια μέτρα γιά τήν ἀσφάλειά του. Ὁ Πρωτοψάλτης πληροφορεῖ ὅτι ἀφοπλίζονται τά ὄχυρά τοῦ Δούλτσινου καί τοῦ Μπάρ καί μεταφέρεται τό πυροβολικό τους στή Σκόδρα. Διαλύονται τά σώματα στρατοῦ πού τά ἀποτελοῦσαν μουσουλμάνοι.¹¹⁵ Ὁ Μαχμούτ κάνει μόνιμο τόπο κατοικίας του τό κάστρο

Ροζαφάτ καί, καθώς πληροφοροῦσε ὁ Παλλαδοκλής, «ὁ Μαχμούτ φοβᾶται γιά τούς δικούς του καί ζεῖ στό κάστρο πού εἶναι καλά ὀχυρωμένο». ¹¹⁶ Παράλληλα, ἀνανεώνει τίς συνομιλίες μέ τή Ρωσία. Στίς 10 Μαΐου ὁ Olivieri λαβαίνει στή Ραγούζα ἐπιστολή ἀπό τόν πατέρα Erasmus, ὁ ὁποῖος, προσκαλώντας τον ἐκμέρους τοῦ πασᾶ γιά συνομιλίες στή Σκόδρα, ἔγραφε:

Ἔχω πολλές ἐλπίδες νά ἐπιτύχω, ἀφοῦ οἱ ἐδῶ Τοῦρκοι βρίσκονται σέ πολύ ἄσχημη θέση καί ὁ φίλος τους στήν Κωνσταντινούπολη δέ μπόρεσε νά κάνει τίποτε πρὸς ὄφελός τους. Πολλοί δέ βεβαιώνουν ὅτι θέλουν νά τόν ἐξοντώσουν. Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ὁ πασᾶς τώρα πρέπει ὅπωςδήποτε κάτι νά ἀποφασίσει.

Ὁ Olivieri, ἐπειδή ἀσθενοῦσε, ὄρισε ἀντιπρόσωπό του τόν ταγματάρχη Σάβα Μάρκοβιτς. Μετά ἀπό τριήμερη διαμονή στή Σκόδρα ὁ Μάρκοβιτς ἐπιστρέφει στή Ραγούζα, ἔχοντας μαζί του ἕνα σχέδιο συμφωνίας μεταξύ τῆς Ρωσίας καί τοῦ Μαχμούτ, ὑπό τύπο ἐπιστολῆς πρὸς τόν Μορτβίνοφ, ἡ ὁποία συντάχθηκε μέ τή μεσολάβηση τοῦ Erasmus. Πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά λίγα ἔγγραφα πού προέρχονται κατευθεῖαν ἀπό τόν Μαχμούτ πασᾶ καί φωτίζουν τίς ἀπόψεις του καί τίς πολιτικές του ιδέες. Ὁ Μαχμούτ στήν ἐπιστολή δηλώνει ὅτι εἶναι ἔτοιμος ἐναντίον «τοῦ κοινοῦ μας ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος δέν δείχνει κανένα σεβασμό πρὸς τό πρόσωπό μου καί ὑπόσχεται συνεχῶς χάρη καί συγχώρεση». Γράφει ὅτι «γιά νά ὑπάρξουν ἀποτελέσματα εἶναι ἀνάγκη νά δοθεῖ ἡ παρακάτω βοήθεια: 1) Προκειμένου νά ἐξαγοράσω τούς πασάδες πού διάκινται ἐχθρικά πρὸς ἐμένα, καί αὐτούς τῶν γύρω περιοχῶν, καί νά τούς ἔχω μέ τό μέρος μου, χωρίς μεγάλη αἵματοχυσία, χρειάζομαι τουλάχιστον 60.000 τσερβόνια. ¹¹⁷ 2) Μόλις ὁ ρωσικός στόλος φτάσει στή Μεσόγειο θά μοῦ χρειαστοῦν 6 πολεμικά πλοῖα καί μερικές φρεγάδες ἢ βομβαρδιστικά πλοῖα, τά ὁποῖα θά βρίσκονται ἔξω ἀπό τό Δυρράχιο ἢ ἄλλες παραθαλάσσιες πόλεις, ὥστε, στήν περίπτωση πού θά εἶναι ἀναγκαῖο νά τίς βομβαρδίσω, νά μοῦ παράσχουν βοήθεια».

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ Μαχμούτ θά εἶχε τήν ὑποχρέωση,

ὅταν παραλάμβανε τὰ χρήματα καί μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ ρωσικοῦ στόλου, νά συγκεντρώσει τό στρατό του στήν ξηρά καί νά καταλάβει ὅλη τήν Ἀλβανία καί τή Μακεδονία, καί «θά ἐξάπλώσω τό στρατό μου μέχρι τή Θεσσαλονίκη καί τό Μοναστήρι γιά νά διευκολύνω τή διέλευση τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων πρός τήν Κωνσταντινούπολη». Ἡ ἐπιστολή κατέληγε:

Τά ἐδάφη πού θά καταλάβει ὁ στρατός μου μετά τήν εἰρήνευση θά πρέπει νά τεθοῦν ὑπό τήν προστασία τῆς Αὐτοκρατείας σας, καί θά πρέπει νά ἀπολαμβάνουν πλήρους θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, δηλαδή νά ἀναγείρονται τζαμιά καί γενικῶς ὅ,τι εἶναι σύμφωνο μέ τά ἥθη καί ἔθιμά μας, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει στήν Κριμαία καί σέ ἄλλες ρωσικές ἐπαρχίες. Θά ἐπιθυμοῦσα ὅλα αὐτά νά τεθοῦν ὑπόψη τῆς Αὐτοκρατείας τό ταχύτερο.¹¹⁸

Τό παραπάνω ἔγγραφο μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Μαχμούτ σχεδίαζε νά ὑποτάξει ὅλη τήν Ἀλβανία καί τή Μακεδονία. Ὅσον ἀφορᾷ τή Ρωσία, ἦταν πάρα πολύ προσεκτικός καί δέν βιαζόταν νά δεσμευτεῖ. Ἀπόδειξη ὅτι δέν ὑπέγραψε τό σχέδιο τῆς συμφωνίας. Σχολιάζοντας τήν ἀναποφασιστικότητα τοῦ πασᾶ, ὁ Α. Παλλαδοκλής ἔγραφε ὅτι ὁ Μαχμούτ «ἀργοπορεῖ νά καταλήξει ἴσως ἐπειδή ἐξετάζει τίς διαθέσεις τῶν Μαυροβουνίων καί τήν ἐξέλιξη τῆς κατάστασης μεταξύ τῶν ἐμπολέμων, καί περιμένει νά διαπιστώσει ἐάν πράγματι φτάσει ὁ στόλος μας».¹¹⁹ Εἶναι πιθανό αὐτοί οἱ λόγοι νά ἔπαιξαν τό ρόλο τους. Ἐκεῖνο, ὅμως, πού εἶχε καθοριστική σημασία ἦταν ὅτι ἡ συνεργασία μέ τίς χριστιανικές δυνάμεις θά προκαλοῦσε ἰσχυρές ἀντιδράσεις στό πασαλίκι του (αὐτό μαρτυρεῖ τό σημεῖο τοῦ σχεδίου τῆς συμφωνίας γιά τόν ἐνδεχόμενο βομβαρδισμό τῶν παραλιακῶν πόλεων). Ὁ χαρακτήρας τῶν συνομιλιῶν, καί ἰδιαίτερα ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, μᾶς ἐπιτρέπει νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι τό κυριότερο σημεῖο στήν πολιτική τοῦ Μαχμούτ ἦταν ἡ τυπική συμφιλίωση μέ τόν σουλτάνο, καί οἱ μυστικές¹²⁰ συνομιλίες μέ τή Ρωσία εἶχαν τή θέση διεξόδου στήν περίπτωση πού θά ἀποτύγχανε στό κύριο σημεῖο τῆς πολιτικῆς του.

Ἡ αὐστριακή κυβέρνηση ἔβλεπε μέ δυσαρέσκεια τίς ἐνέρ-

γειες τῶν Ρώσων πρακτόρων, ἐπειδὴ θεωροῦσε πὼς τὸ Μαυροβούνιο καὶ ἡ Ἀλβανία ἀνήκουν στὴ δική της σφαῖρα ἐπιρροῆς. Μέσω τῶν πρακτόρων της προσπαθοῦσε νὰ πείσει τὸν πασᾶ νὰ δράσει ὄχι στὴν Ἀλβανία καὶ τὴ Μακεδονία, ἀλλὰ στὴν κατεϋθυνση τῆς Βοσνίας, ὥστε νὰ ἐνισχύσει τὰ ἐκεῖ αὐστριακὰ στρατεύματα πού μάχονταν ἐναντίον τῶν Τούρκων.¹²¹

Παρότι ὁ Μαχμούτ διαπραγματευόταν καὶ μέ τίς δύο δυνάμεις ἐντελῶς θεωρητικά, δέν ἔκρυβε ὅτι οἱ προτάσεις τῆς Ρωσίας ἦταν περισσότερο δελεαστικές. Σχολιάζοντας τὸ γεγονός, ὁ Μορτβίνοφ γράφει:

Εἶναι ἀμφίβολο ἐάν θὰ πήγαινε στὴ Βοσνία, γιατί τρέφει μεγάλο σεβασμὸ γι' αὐτὸ τὸ λαό, πολὺ δέ περισσότερο πού κάποια μωαμεθανική προφητεία προλέγει τὴν ἐξέγερση τοῦ νεαροῦ Μαχμούτ πρὸς ὑπεράσπιση τῶν Βοσνίων, ὅσο αὐτοὶ θὰ μάχονται ἐναντίον ἀπίστων.¹²²

Προφανῶς τὸ θέμα δέν ἦταν ἡ μωαμεθανική προφητεία, ἀλλὰ ὅτι οἱ προτάσεις τῆς Ρωσίας ἀντιστοιχοῦσαν περισσότερο στὰ κατακτητικὰ σχέδια τοῦ πασᾶ. Γενικά ὁ Μαχμούτ, ὅπως ἄλλωστε ἄφησε νὰ καταλάβει ὁ Μίρκοβιτς, δέν ἔτρεφε μεγάλη συμπάθειά πρὸς τὴν Αὐστρία.¹²³

Τὸν Μάιο τοῦ 1788 φτάνει στὴ Ραγούζα εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωσήφ Β', ὁ ἱπλότης de-Brogner, ἐπιφορτισμένος μέ τὸ καθῆκον νὰ διεξάγει διαπραγματεύσεις μέ τὸ Μαχμούτ. Ἐκεῖ συναντᾶ τὸν Olivieri, πού προσπαθεῖ νὰ τὸν πείσει νὰ μὴ μεταβεῖ στὴ Σκόδρα, γιατί τυχόν τέτοια ἐνέργεια θὰ μπορούσε νὰ βλάψει τὴν ὑπόθεση τῆς συμμαχίας τοῦ πασᾶ μέ τὴ Ρωσία καὶ τὴν Αὐστρία. Ὁ Αὐστριακὸς ἀπεσταλμένος, παρόλες τίς προειδοποιήσεις, ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν πρωτεύουσα τοῦ πασαλίκιου. Ἀργότερα ὁ Olivieri ἔγραφε ὅτι «ἡ ἐνέργεια τοῦ de-Brogner ἦταν λανθασμένη καὶ κατέστρεψε ὅ,τι εἶχε κατορθωθεῖ μέ τόσοις πολιτικούς ἐλιγμούς κι ὅ,τι ἀκόμη θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ στό μέλλον. Ἔτσι προκάλεσε τὸ θάνατό του καὶ τὴν ἀποτυχία τῆς ὑπόθεσης».¹²⁴

Ὁ de-Brogner ἔφτασε στὴ Σκόδρα τὴ στιγμή πού οἱ σχέ-

σεις μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τῆς Πύλης καί αὐτῶν τῆς συμμαχίας μέ τίς χριστιανικές δυνάμεις ἦταν πολύ ὀξυμμένες. Πρὶν ἀκόμη φτάσει ὁ de-Brogner, εἶχε διαδοθεῖ ἡ φήμη ὅτι ὁ Αὐστριακός συνταγματάρχης Βουκόσοβιτς, πού βρισκόταν στό Μαυροβούνιο, ἀπαίτησε ἀπό τό Μαχμούτ τήν ἄδεια νά διασχίσει μέ τό στρατό του τήν Ἰαλβανία, ἀπειλώντας ὅτι σέ περίπτωση πού τοῦ ἀρνηθεῖ «θά καταστρέψει τήν Ἰαλβανία σέ μιά ὥρα, μιᾶς καί ὁ δικός του στρατός δέ εἶναι ἴδιος μέ τοῦ σουλτάνου».¹²⁵ Αὐτή ἡ εἶδηση ἀνησύχησε τό μουσουλμανικό πληθυσμό καί ἡ ἄφιξη τῶν Αὐστριακῶν ἀξιωματικῶν στή Σκόδρα χειροτέρεψε τήν κατάσταση. Οἱ ὀπαδοί τῆς Πύλης ἀξιοποίησαν τὰ γεγονότα γιά νά ὑποδαυλίσουν θρησκευτικό φανατισμό μεταξύ τῶν μουσουλμάνων, διαδίδοντας φήμες ὅτι τάχα ἦλθαν οἱ Αὐστριακοί γιά νά «ἐξαγοράσουν» τόν πασά καί νά «ἐπιστρατέψουν χριστιανούς».¹²⁶ Μετά τό τέλος τῶν διαπραγματεύσεων ὁ de-Brogner καί οἱ συνοδοί του ἐγκατέλειψαν τή Σκόδρα, τό βράδι τῆς 21ης Ἰουνίου 1788, μέ κατεύθυνση τό Μαυροβούνιο. Ἐνῶ διέσχισαν τή λίμνη τῆς Σκόδρας δολοφονήθηκαν ὑπουλα ἀπό τή φρουρά τους. Ἀκόμη καί σήμερα εἶναι ἀδύνατο νά ὑποστηρίξει κανείς μέ βεβαιότητα ὅτι ἡ δολοφονία ἔγινε κατόπιν διαταγῆς τοῦ Μαχμούτ πασᾶ.¹²⁷ Τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά βεβαιώσουμε κάτι τέτοιο. Μποροῦμε ὅμως νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ δολοφονία δέν ἔγινε μέ τήν ἔγκριση τοῦ πασᾶ. Ἐμποροι τῆς Σκόδρας διηγήθηκαν στόν Παλλαδοκλή ὅτι ὁ δολοφόνος ἦταν ἓνας ἀπό τούς ἀξιωματικούς τοῦ πασᾶ, ὁ ὁποῖος δέν ἦταν ἀφοσιωμένος στό πρόσωπό του. Ἐπίσης, ὅταν οἱ Αὐστριακοί ἔφευγαν ἀπό τό Μαυροβούνιο γιά τή Σκόδρα, ὁ μητροπολίτης Πέτρος, πού προφανῶς ἦταν καλά πληροφορημένος, τούς συμβούλευσε νά μήν πραγματοποιήσουν τό ταξίδι, «διότι, παρά τή θέληση τοῦ βεζίρη, μπορεῖ νά πάθουν καί κακό».¹²⁸ Τό βέβαιο εἶναι ὅτι αὐτή ἡ δολοφονία ἐξυπηρετοῦσε τά συμφέροντα τῶν φεουδαρχικῶν κύκλων τῆς Βορείου Ἰαλβανίας, πού ἐπιθυμοῦσαν τή συμφιλίωση μέ τόν σουλτάνο. Στό Μαχμούτ ἔμενε μόνο ἓνας δρόμος γιά νά ἀποφύγει τή σύγκρουση μέ τήν πλειοψηφία τῶν μουσουλμάνων φεουδαρχῶν, καί ἦταν αὐτός τῆς συμφιλίωσης μέ τήν Πύλη. Σέ τοῦτο τό σημεῖο

διακόπτονται έντελῶς οί σχέσεις τοῦ Μαχμούτ μέ τή Ρωσία καί τήν Αὐστρία.

Τήν ἐπομένη τοῦ φόνου ὁ πασάς στέλνει ἐγκύκλιο ἐπιστολή πρός τίς ἀρχές τοῦ τόπου, ὅπου εὐχαριστοῦσε «τόν "Υψιστο» γιά τόν θάνατο τῶν Αὐστριακῶν, «μέσω τοῦ ὁποίου μπορῶ νά ὀδηγηθῶ στή σωτηρία μου». ¹²⁹ Ὁ Fragini di-Bagnio καί ἄλλοι ὀπαδοί τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων ἐκδιώχθηκαν. ¹³⁰

Μετά τήν τροπή πού πῆραν τά πράγματα, καί δεδομένου ὅτι ἡ Πύλη εἶχε ἀνάγκη τίς στρατιωτικές δυνάμεις τῆς Ἀλβανίας, ἦταν πρόθυμη νά «συγχωρέσει» τό Μαχμούτ ὑπό τόν ὄρο νά ἀποστείλει στρατό στό σύνορα. ¹³¹ Οἱ διαπραγματεύσεις τραβοῦσαν σέ μάκρος, καί κύρια αἰτία ἦταν ἡ δυσπιστία τοῦ πασά ἀπέναντι στήν Πύλη. Ὁ Μαχμούτ φοβόταν ὅτι ὁ σουλτάνος, ἀφοῦ τόν παρασύρει ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς Ἀλβανίας, θά τόν καταστρέψει. ¹³²

Ἡ κατάσταση στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας παρέμενε ἀσταθής, ἐνῶ τά τελευταῖα γεγονότα εἶχαν προκαλέσει τήν ἀπόσχιση ἀπό τό Μαχμούτ σημαντικοῦ μέρους τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. ¹³³ Ἦταν τόσο σοβαρά τά πράγματα ὥστε ὁ πασάς, φοβούμενος ἐξέγερση, κλείστηκε στό φρούριο μέ ἰσχυρή φρουρά. Μόλις ὅμως αἰσθάνθηκε ὅτι μπορεῖ νά ἐλέγχει τήν κατάσταση, πῆρε ἔκτακτα μέτρα ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Ὅλοι οἱ χριστιανοί τῆς περιοχῆς τῆς Σκόδρας ζοῦν μέ συνεχή φόβο. Ὅσοι κατοικοῦν ἐκεῖ προσωρινά φεύγουν ἢ κρύβονται. Ὅλοι οἱ ντόπιοι ἔχουν καταγραφεῖ σ' ἓνα κατάλογο καί βρίσκονται ὑπό διαρκή ἔλεγχο. «Ἀποκεφαλίζεται ὁποιοσδήποτε κινεῖ ἔστω καί τήν παραμικρή ὑποψία στόν πασά», ἔγραφε ὁ ἀπεσταλμένος στή Νάπολη κόμης Σκαβρόνσκι. ¹³⁴ Οἱ χριστιανοί τῶν ὄρεινῶν περιοχῶν ἀρνήθηκαν νά ὑπακούσουν στό Μαχμούτ καί ἀπευθύνθηκαν στήν Αὐστρία γιά νά τούς βοηθήσει στόν ἀγῶνα τους ἐναντίον τοῦ πασά. ¹³⁵

Ἡ σύγκρουση μέ τό χριστιανικό στοιχεῖο εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά μή μπορεῖ πιά ὁ πασάς νά συγκεντρώσει τόν ἴδιο μέ πρῖν ἀριθμό ἐνόπλων δυνάμεων. Ἐκτός αὐτοῦ, μέρος τοῦ στρατοῦ του ἦταν ἀπασχολημένο στήν πολιορκία τῆς Κρούιας. Ὁ πόλεμος μέ τόν πασά τῆς Κρούιας, ἓναν ἀπό τούς ἰσχυρότε-

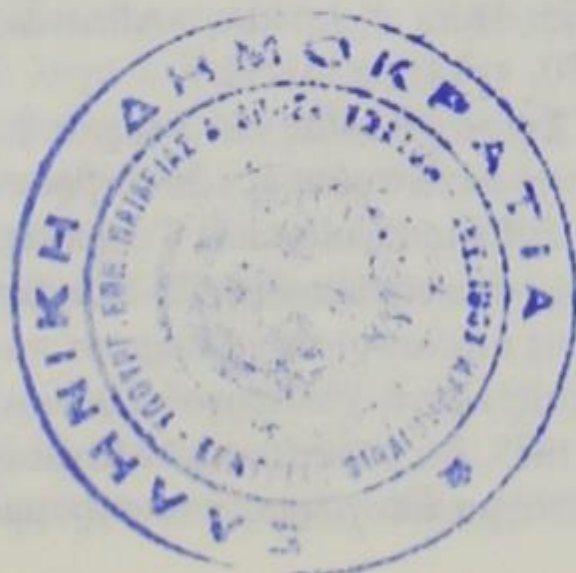
ρους ύποτελείς του, είχε αρχίσει από τόν 'Ιούνιο του 1788.¹³⁶ Συνεχίστηκε μέχρι τόν Αύγουστο του ίδιου χρόνου, όταν ο πασάς αναγκάστηκε να ανακαλέσει τό στρατό του εξαιτίας εφόδου τῶν Μαυροβουνίων από τά βόρεια, πού είχε οργανωθεί από Αυστριακούς αξιωματικούς. Οί συνομιλίες του πασά μέ τήν Πύλη ολοκληρώνονται μόλις τόν Αύγουστο του ἐπόμενου χρόνου. Τό αποτέλεσμα ἦταν νά διατηρήσει ὁ πασάς τήν ἐξουσία του, μέ τόν ὄρο νά καταφθάσει ὁ ἴδιος μέ στρατό 40.000 ἀνδρῶν στό μέτωπο τῆς Βοσνίας.¹³⁷ Πράγματι, ὁ Μαχμούτ, τέλος του 1789, φτάνει στό μέτωπο τῆς Βοσνίας, μόνο πού ὁ στρατός του δέν ὑπερέβαινε τίς 15.000 καί ἀποτελοῦνταν κυρίως ἀπό μουσουλμάνους.¹³⁸

Ἐξαιτίας τῶν ἐξεγέρσεων στίς περιοχές Πεπέρι, Κούσι, κ.ἄ., ὁ πασάς ὑποχρεώθηκε νά ἀκολουθήσει τήν ὁδό του Κόσσοβο προκειμένου νά μεταβεῖ στό μέτωπο, καί ὄχι τή συντομότερη, αὐτή δηλαδή πού περνοῦσε μέσα ἀπό τήν Ποντοκορίτσα, τό Σπούζ καί τό Νίκσιτς.¹³⁹ Στή μάχη του Ντρέζνικ (Χορβατία) ὁ πασάς νικήθηκε, καί ἀπό τό στρατό του ἀπέμειναν μόνο 3.000 ἄνδρες. Ἐπιστρέφει λοιπόν στήν Ἄλβανία, τό Δεκέμβριο του 1789, πάλι ἀπό τόν ἴδιο πλάγιο δρόμο. Στό πέρασμα Χότι τόν προίμεναν οἱ ὄρεσίβιοι χριστιανοί μέ τά ὄπλα στά χέρια, ἐνθαρρυσμένοι ἀπό τίς νίκες τῶν συμμάχων ἐναντίον τῶν Τούρκων.¹⁴⁰

Λίγο μετά τήν ἐπιστροφή του στήν Ἄλβανία, περί τά τέλη Φεβρουαρίου 1790, ὁ Μαχμούτ ξαναρχίζει τήν πολιορκία τῆς Κρούιας,¹⁴¹ ἐνῶ ὁ σουλτάνος, ἐπειδή εἶχε ἀνάγκη τίς δυνάμεις του Μαχμούτ, τόν προάγει στό ἀξίωμα του σερασκέρη τῆς Ἄλβανίας. Τόν 'Ιούλιο του 1790 ὁ Μαχμούτ φτάνει στό Νόβι Παζάρ μέ 4-5.000 στρατό, καί τόν Δεκέμβριο του ίδιου ἔτους ἐπιστρέφει στή Σκόδρα, χωρίς νά βοηθήσει, ὅπως τουλάχιστο ἀναφέρει ὁ Τζίκα, καθόλου τήν Πύλη.¹⁴² Τήν ἀνοιξη του 1791 ἡ Πύλη ἀναθέτει στό Μαχμούτ πασά τήν ἄμυνα τῆς Σερβίας καί τῆς Βλαχίας ἐναντίον τῶν Αυστριακῶν. Μέ ιδιόχειρη ἐπιστολή του ὁ σουλτάνος ἐγγυόταν ἀσφάλεια καί τόν διέτασσε νά μεταβεῖ στή Βιτίνα μέ στρατό 20.000 Ἄλβανῶν καί 20.000 Βοσνίων.¹⁴³ Παρόλ' αὐτά, ὁ Μαχμούτ δέν καταφέρνει νά συγκεν-

τρώσει περισσότερους από 4-5.000 άνδρες. Οι όρεσίβιοι χριστιανοί, ακριβώς όπως και στο παρελθόν, αρνήθηκαν να δώσουν άνδρες στον πασά, ο οποίος είχε γίνει, αν και όχι για πολύ, σύμμαχος του σουλτάνου.¹⁴⁴

Ἡ αὐξανόμενη ἐξάρτηση τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἀπὸ τὴν Πύλη εἶχε δυσμενεῖς ἐπιδράσεις στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ. Ἀκολούθησε τὸ δρόμο τῶν διακρίσεων πρὸς τὸν χριστιανικὸ πληθυσμό. Γιὰ νὰ καλύψει τὰ ἔξοδα τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπέβαλε ἐξαιρετικὰ βαριὰ φορολογία 100.000 πιάστρων. «Αὐτὴ ἡ φορολογία», γράφει ὁ Σκαβρόνσκι, «εἶναι ἰδιαίτερα βαριὰ καὶ καταστροφικὴ γιὰ τοὺς χριστιανούς».¹⁴⁵ Λίγες ἡμέρες πρὶν τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν ἐκστρατεία διέταξε νὰ φοροῦν ὅλοι ἀδιακρίτως οἱ χριστιανοὶ μαῦρα ρούχα, σὲ ἔνδειξη ποταπότητας. Ὁ στρατὸς πού ἀπέμεινε στὴ Σκόδρα, ὑπὸ τὴ διοίκηση τοῦ ἀδελφοῦ του Μαχμούτ Ἰμπραήμ πασᾶ, τέθηκε σὲ κατάσταση ἐτοιμότητος γιὰ τὴν περίπτωση πού θά ξεσποῦσαν ταραχές ἐκμέρους τῶν Ἀλβανῶν χριστιανῶν.¹⁴⁶ Ὁ πασᾶς ἀναχωρεῖ γιὰ τὴ Βιτίνα στίς 4 Μαΐου 1791. Ἐκεῖ παραμένει πέντε μῆνες, καὶ τὸν Ὀκτώβριο, μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης μεταξὺ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ἐπιστρέφει στὴ Σκόδρα. Ἐδῶ τελειώνει καὶ ἡ σύντομη περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ὁ πασᾶς ὑπερέτησε τὰ συμφέροντα τῆς Πύλης. Ἀπὸ τότε ἀκολουθεῖ ἀνεξάρτητη πολιτικὴ, πού μοιραῖα τὸν ὀδηγεῖ σὲ νέα ἔνοπλη σύγκρουση. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἢ κατάσταση στό δυτικὸ μέρος τῶν Βαλκανίων περιπλέκεται, ἐξαιτίας τῆς συγκρότησης τοῦ ἡμιανεξάρτητου πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Περισσότερα για τις μεταρρυθμίσεις του Σελίμ Γ', βλ. στο A.F. Miller, *Mustafa Pasha Bairactar*, Μόσχα-Λένινγκραντ, 1947, σσ. 73-118.
2. *Buletin...*, 1961, N° 3, N° 4, σσ. 64-65.
3. 'Αναλυτικότερα για τή διοίκηση του Μεχμέτ πασᾶ, βλ.: *Historia e Shqipërisë*, Τίρανα, 1959, τ. 1, σσ. 427-429.
4. Στην Κωνσταντινούπολη ἔλεγαν τότε «ὅτι ὁ Καπουδάν πασᾶς ἤξερε μόνο νά τιμωρεῖ τούς Ἄρναοῦτες χωρίς νά λαμβάνει ὑπόψη του τά παράπονά τους. Δέν ἐρεῦνησε ἐάν εἶναι δίκαιες ἢ ὄχι οἱ χρηματικές ἀπαιτήσεις τῶν στρατιωτῶν, πού λένε ὅτι ἔφταναν τά 6.000 πουγκιά» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 98, φ. 125, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 18 Μαρτίου 1782). "Ἐνα πουγκί ἰσοῦται μέ 500 πιάστρα.
5. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 124, φφ. 1-2, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τόν καγκελάριο κόμη Ι.Ι. Πάνιν, 4 Μαΐου 1779. Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 541, φ. 61, Ἐναφορά τοῦ πρέσβη στὴν Κωνσταντινούπολη, Α.Σ. Σταχίεφ, πρὸς τόν Ι.Ι. Πάνιν, 3 Ἀπριλίου 1779.
6. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 124, φφ. 3-4, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τόν κόμη Ι.Ι. Πάνιν, 18 Μαΐου 1779.
7. J. TOMICH, «Mahmud Bushatlija pasha Skadarski. Prvi period njegova rada (1784-1786)», *Glas Srpske kraljevske Akademije*, Βελιγράδι, 1908, τ. 76, σ. 211.
8. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 331, φφ. 5-6, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 22 Ἰουνίου 1787.
9. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 655, φ. 96, ὁ Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β', 26 Ἰουλίου 1785.
10. ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 997, φ. 9, ὁ Α. Παλαδοσκάκης πρὸς τόν Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ, 11 Αὐγούστου 1785.
11. Β. ΤΣΟΡΟΒΙΤΣΧ, «Pohod Mahmuta Pashe Bushatlije protiv Pashtrovitcha», *Sromenik*, τ. 87, Βελιγράδι, 1938, σ. 85.
12. Ἡ μάχη ἔλαβε χώρα στὴν περιοχή Πεκίνι.
13. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 658, φ. 22, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 5 Ὀκτωβρίου 1785· φάκ. 952, φ. 1, 18 Νοεμβρίου 1785· *Doga d' ISTRIA*, «Albanesi Musulmani», *Nuova Antologia*, Φλωρεντία 1870, τ. 14, σσ. 31-32.
14. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 976, φ. 191, ὁ Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β', 26 Φεβρουαρίου 1785.
15. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 660, φ. 9, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 28 Νοεμβρίου 1785. "Ὅσον ἀφορᾶ τίς διαθέσεις τῆς Πύλης ἀπέναντι στὸν Μαχμούτ πασᾶ, εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπισήμανση τοῦ ρεῖς ἐφέντι (ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν) στὸν Βενετό πρέσβη, στίς 10 Νοεμβρίου 1785, ὅτι ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ εἶχε ἐκδοθεῖ ὄχι φερμάνι ἀλλὰ hatt-i-sefif (διάταγμα ἰδιοχείρως ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τόν σουλτάνο), πού ἀ-

πέκλειε τήν άπονομή χάριτος στόν «στασιαστή» (J. TOMICH, ό.π., *Glas*, τ. 76, σσ. 194-195).

16. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1608, φφ. 23-24, Information (παράρτημα στήν έκθεση τοῦ γενικοῦ προξένου στή Σμύρνη, ό Ρ. Ferrieri πρός τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 26 Δεκεμβρίου 1785).

17. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 660, φ. 129, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 3 Ἰανουαρίου 1786.

18. Στούς σημερινούς χάρτες ὑπάρχει κατοικημένη τοποθεσία μέ τό ὄνομα Μπερζέστα, 31 χιλιόμετρα ΝΑ τοῦ Ἐλβασάν.

19. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 660, φ. 49, ό Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρός τήν Αἰκατερίνη Β΄, 26 Δεκεμβρίου 1785.

20. J. TOMICH, ό.π., *Glas*, τ. 76, σσ. 192-193.

21. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1508, φφ. 23-24, Information. Ὁ Μπουλγκάκοφ πληροφορεῖ τήν Αἰκατερίνη Β΄ ὅτι ὁ Ἄμπτί πασάς, προβλέποντας ὅτι ἀργά ἢ γρήγορα θά ἔπρεπε νά προχωρήσει ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασά καί «προφανῶς ἔχοντας τήν πεποίθηση ὅτι δέν θά ἐπιτύχει, ἐπειδή θά τόν προδώσουν ὅλοι οἱ Ἄλβανοί πασάδες», προσπάθησε νά μετατεθεῖ ἀπό τή Ρούμελη στήν Ἀσία (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 674, φφ. 3-4).

22. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 328, φ. 1, ό Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 19 Μαρτίου 1786.

23. Τό σουλτανικό φιρμάνι ἐκδόθηκε, σύμφωνα μέ πληροφορίες τοῦ Bulini, στίς 16 Μαΐου 1786 (B. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, «Mahmud pasha Bushatlija, 1786-1796 godine», *Istoriski Zapiski*, Τσετίνη, 1957, Ν° 1-2, σ. 214). Ἐπίσης: ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 671, φ. 23, ό Μπουλγκάκοφ πρός τήν Αἰκατερίνη Β΄, 8 Μαΐου 1786.

24. B. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ό.π., σ. 214.

25. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 672, φ. 22, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 29 Μαΐου 1786.

26. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 674, φφ. 3-4.

27. B. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ό.π., σ. 214. Τό Νοέμβριο τοῦ 1786 ἐφημολογεῖτο στήν Κωνσταντινούπολη ὅτι ἡ Πύλη εἶχε ἀποφασίσει νά στείλει ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασά στρατό ὑπό τή διοίκηση τοῦ Κούρτ πασά (ΑΕΠΡ, φάκ. 678, φ. 18, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 27 Νοεμβρίου 1786).

28. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιά ποιό λόγο ὁ Bulini γράφει ὅτι ὁ Μαχμούτ δύο φορές ἐκηρύχθη ἀποστάτης, τό φθινόπωρο τοῦ 1786 καί στίς 16 Ἰανουαρίου 1787, ὅταν ἔγινε γνωστό ὅτι πρόκειται νά ἀπομακρυνθεῖ καί νά τοποθετηθεῖ στή θέση του ἄλλος πασάς (B. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ό.π., σσ. 14, 216). Στήν πραγματικότητα ὁμως, στίς 16 Ἰανουαρίου ἀπλῶς κοινοποιήθηκε ἡ προγενέστερη ἀπόφαση.

29. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 678, φ. 11, ό Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρός τήν Αἰκατερίνη Β΄, 12 Δεκεμβρίου 1786.

30. ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1013, φ. 14, ό Π.

Μπιτσιλῆς πρὸς τὸν Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ, 19 Νοεμβρίου 1786. Τὸ γεγονός τῆς συμφιλίωσης τῶν δύο πασάδων ἀνησύχησε πάρα πολὺ τὴν Πύλη, ἐπειδὴ θεωροῦσε τὸν Κούρτ πασά τὸν πιὸ ἰσχυρὸ ἀντίποδα τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας στὴν Ἀλβανία. «Περισσότερο ἀπὸ ὅλα ἀνησυχεῖ τὴν Πύλη ἢ συμφιλίωση τοῦ Κούρτ πασᾶ μέ τὸν ἐχθρὸ του», πληροφοροῦσε ὁ Μπουλγκάκοφ στίς 12 Δεκεμβρίου 1786 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 678, φ. 1).

31. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 678, φ. 11, ὁ Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β΄, 26 Ἰανουαρίου 1787.

32. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σσ. 216-217.

33. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 687, φ. 118, ὁ Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β΄, 26 Φεβρουαρίου 1787.

34. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 687, φ. 118.

35. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 689, φ. 31, περὶ *Γεγονότα καὶ Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 10 Ἀπριλίου 1787.

36. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 688, φφ. 70-71, 26 Μαρτίου 1787.

37. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 689, φ. 68, 24.4.1787.

38. Συγκεκριμένα, τέτοιο φιρμάνι ἔλαβε ὁ Ἀλή πασάς Τεπελενλής τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1787, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κούρτ πασᾶ, καὶ μέ τὸ ὅποιο ἡ Πύλη τὸν ὄριζε διάδοχό του. Στὸ φιρμάνι ὁ πασάς τῆς Σκόδρας ἀποκαλεῖται «ὁ στασιαστὴς Μαχμούτ», καὶ δηλώνεται ρητῶς ὅτι ἐκεῖνος πού δέν θά στραφεῖ ἐναντίον του «δέν θά εἶναι μουσουλμάνος ἀλλὰ καταραμένος γκισούρης».

39. ΑΕΠΡ, Ἀποστολὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1013, φ. 26, ὁ Π. Μπιτσιλῆς πρὸς τὸν Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ, 27 Ἀπριλίου 1787.

40. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 404, φφ. 10-11. Ὅτι ὁ Μαχμούτ ὀνόμαζε τὸν ἑαυτό του ἀπόγονο τοῦ Σκενδέρμπεη ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ τὸν Rouqueville (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, Παρίσι, 1826, τ. 1, σ. 411).

41. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 216.

42. Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ χρονολογία δύο ἄλλων ἐγγράφων πού ἀναφέρονται στὸ ἴδιο γεγονός. Εἶναι ἡ ἔκθεση τοῦ Παλλαδοκλῆ πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Ρωσίας στίς 19 Ἰουνίου 1787 καὶ ἡ ἔκθεση τοῦ Μπενάκη στίς 22 Ἰουνίου 1787 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 331, φφ. 5-6, φάκ. 404, φ. 16).

43. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 404, φ. 26, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 15 Αὐγούστου 1787.

44. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 331, φφ. 5-6, ὁ Α.Π. Μπενάκης πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 22 Αὐγούστου 1787.

45. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 331, φ. 5.

46. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 404, φ. 26, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 15 Αὐγούστου 1787.

47. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Νάπολης, φάκ. 338, φ. 13, ὁ Α. Γκλιούκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 13 Σεπτεμβρίου 1787. Ἐπίσης

βλέπε τήν ἔκθεση τοῦ Μπουλγκάκοφ πρὸς τήν Αἰκατερίνη Β΄, 12 Ἰουλίου 1787 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φφ. 1-2).

48. Στό ἐξῆς ὁ Ἄλῃ πασάς, ὄχι μόνο δέν πρόκειται νά βοηθήσει τήν Πύλη στόν ἀγώνα της ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, ἀλλ' ἀντιθέτως διαβουλεύεται μυστικά μαζί του. Τό θέμα τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στήν ἐκστρατεία τοῦ 1787 ἐξετάζεται ιδιαίτερα στό Κεφάλαιο «Ἡ Συγκρότηση τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων».

49. Ὁ πρῶτος διερμηνέας τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη, σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Μπουλγκάκοφ στίς 7 Ἰουλίου, ἔγραφε ὅτι ὁ μπεηλέρμπεης τῆς Ρούμελης καί οἱ ἄλλοι πασάδες ἔχουν προειδοποιήσει τήν Πύλη ὅτι, λόγω τῶν μεγάλων ἀπωλειῶν πού ἔχουν ὑποστεί, εἶναι ἀδύνατο νά συνεχίσουν ἐάν ἡ Πύλη δέν τούς ἐνισχύσει οἰκονομικά ὥστε νά συγκεντρώσουν νέο στρατό (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φ. 15).

50. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φ. 18, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 25 Ἰουνίου 1787.

51. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1386, φ. 15, ὁ Π. Κρεββιάτας πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων.

52. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 25, ὁ γενικός πρόξενος τοῦ Ἀρχιεπελάγου Ι. Βόινοβιτς πρὸς τόν Austermann, 12 Ὀκτωβρίου 1787.

53. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φ. 21, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 16 Μαΐου 1787.

54. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 136, φ. 131, ὁ Χρ. Κομνηνός πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 23 Ἰουλίου 1787.

55. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φ. 56, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 16 Ἰουλίου 1787.

56. Τήν πληροφορία δίνει ὁ γενικός ἐπιτετραμμένος τῆς Βενετίας στήν Ἀλβανία καί Δαλματία Α. Memo, χωρίς νά ἀναφέρει σέ ποιό σημεῖο τοῦ Δρεῖνου τοποθετήθηκε τό κλιμάκιο κάλυψης. Πιθανόν νά ἦταν στό Ἀλέσιο, ἀπό ὅπου περνοῦσαν οἱ μεγάλοι δρόμοι: Δυρράχιο-Σκόδρα καί Ἐλβασάν-Σκόδρα.

57. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΤΣ, ὁ.π., σ. 218, Ἀναφορά τοῦ Memo στή Γερουσία, 16 Ἰουλίου 1787.

58. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φ. 33, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 10 Ἰουλίου 1787.

59. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φ. 20, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 1 Ἰουλίου 1787.

60. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φ. 32, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 8 Ἰουλίου 1787.

61. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 699, φ. 56, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 16 Ἰουλίου 1787.

62. Ἐκθεση μυστικοῦ Βενετοῦ πράκτορα στήν Ἀλβανία, 13 Ἰουλίου 1787 (Β. ΜΙΛΟΒΙΤΣ, «Mahmut-pashine aktsije i odmetanje od Porte u svjet-

losti nekih dosad nepoznatih mletackig dokumenata», *Istorijski zapisi*, Τσετίνη, 1958, N° 1-2, σ. 288).

63. Ἐπιστολή τοῦ Βενετοῦ μυστικοῦ πράκτορα, 13 Ἰουλίου 1787 (B. MILOVITCH, ὁ.π., σ. 288). Ὁ Ι. Βόινοβιτς ὑπολογίζει τή δύναμη τοῦ μπεη-λέρμπεη σέ 18.000 ἄνδρες καί ὁ Α. Παλλαδοκλής σέ 40.000 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 25, ὁ Ι. Βόινοβιτς πρὸς τόν Α. Auster-
mann, 12 Ὀκτωβρίου 1787, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 4, φ. 27, ὁ Α. Παλλαδοκλής πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 18 Αὐγού-
στου 1787). Μερικά ἐπιπλέον στοιχεῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Παλλαδοκλής βρισκόταν πιό κοντά στήν ἀλήθεια (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 700, φ. 51, B. MILOVITCH, ὁ.π., σσ. 290-291).

64. Ἐπιστολή τοῦ Βενετοῦ μυστικοῦ πράκτορα, 14 Ἰουλίου 1787 (B. MILOVITCH, ὁ.π., σ. 289). Στοιχεῖα γιά τή δύναμη τοῦ στρατοῦ τῆς Βοσνίας ὑπάρχουν στίς ἐκθέσεις τοῦ Ι. Βόινοβιτς, 12 Ὀκτωβρίου 1787, πρὸς τόν Aus-
termann (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 25).

65. Ἐκθεση τοῦ Ι.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τόν Ι. Α. Austermann, 14 Αὐγού-
στου 1787, ὁ Α. Παλλαδοκλής πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 15 Αὐγούστου 1787, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 18 Αὐ-
γούστου 1787 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φ. 28, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 189, φ. 51, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 692, φ. 44).

66. «Ὁ Μαχμούτ πασάς ἐκλείσθη στά φρούρια Ἀλεσίου-Σκόδρας καί τοῦ Δούλτσινου καί διατείνεται πῶς, ὅσον ἀφορᾶ πολεμοφόδια καί ἄνδρες, εἶναι σέ θέση νά διεξάγει πόλεμο γιά πολλά συναπτά ἔτη ἀκόμη» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 692, φ. 44, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 10 Αὐγούστου 1787).

67. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φ. 26, ὁ Α. Παλλαδο-
κλής πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 15 Αὐγούστου 1787.

68. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φ. 28, ὁ Α. Παλλαδο-
κλής πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 15 Αὐγούστου 1787.

69. B. MILOVITCH, ὁ.π., σ. 291. Ὁ Memo δέν ἀναφέρει τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς μάχης. Ὁ Α. Παλλαδοκλής (15.8.1787) ἀπό τό Σπλίτ ἀναφέρει φῆμες ὅτι οἱ Βόσνιοι πῆραν μεγάλο μάθημα ἀπό τούς Ἀλβανούς, οἱ ὁποῖοι τούς ἐπιτέθηκαν αἰφνιδιαστικά. Σέ ἄλλη ἐκθεσή του (4.9.1787) πληροφορεῖ ὅτι ὁ Μαχμούτ πασάς νίκησε τόν πασά τῆς Βοσνίας καί ὁ τελευταῖος ἔχασε 3.000 ἀνθρώπους (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φφ. 28-32, φάκ. 331, φ. 40, ὁ Α.Π. Μπενάκης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέ-
σεων, 4.9.1787).

70. B. MILOVITCH, ὁ.π., σ. 291. Ἐπιστολή τοῦ Memo πρὸς τόν Ι. Diedo, 22.9.1787. Ἡ λαϊκή μνήμη διατήρησε ἀναμνήσεις ἀπό τή μάχη στό Χότ. Σέ ἓνα ἀλβανικό τραγούδι, ἀφιερωμένο στόν Μαχμούτ πασά, μνημονεύεται καί ὁ Ἀχμέτ πασάς μέ τούς Ἀλβανούς του (*Visaret e Kombit*, Τίρανα, 1937, τ. 1, σ. 50):

*Σάν ἀρχαῖοι πολεμήσατε
πήρατε τὰ κεφάλια διακοσίων-τριακοσίων
ἑφτά ἀρχηγοὶ ἔμειναν στό πεδίο τῆς μάχης
τά δέντρα καί τίς πέτρες μέ αἶμα ἐποτίσατε.*

71. Β. ΜΙΛΟΝΙΤΣΗ, ὁ.π., σσ. 290-291.

72. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φ. 59α, περ. Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης, 22 Ἰουλίου 1787.

73. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 404, φ. 30, ὁ Α. Παλλαδοκλής πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 19 Αὐγούστου 1787.

74. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 24-25, ὁ Ι. Βόινοβιτς πρὸς τὸν Ι.Α. Austermann, 12 Ὀκτωβρίου 1787. Ἀναφορά τοῦ Ρώσου προξένου στὴν Ἀγκόνα Γ. Πρωτοψάλτη πρὸς τὸν Ι.Α. Austermann, 16 Σεπτεμβρίου 1787 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Πάπα τῆς Ρώμης, φάκ. 181, φ. 24).

75. Στὶς 25 Αὐγούστου 1787 ὁ Memo πληροφορεῖ τὸν Diedo ὅτι στό Δυρράχιο ἔφτασαν 4 τουρκικά πλοῖα, τὰ ὁποῖα οἱ Δουλτσινιῶτες συνάντησαν ἐξαιρετικά φιλικά. Στὶς 26 Αὐγούστου 1787, μέ τὴν ἐμφάνιση τῶν τουρκικῶν πλοίων, ὅπως γράφει ὁ Memo, ἔπεσε τὸ Δυρράχιο καί ὑποταχθηκε στὴν Πύλη. Στὴν ἐπιστολή τοῦ Memo ἀναφέρεται ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατέλαβαν τὸ Δούλτσινο στὶς 28 Αὐγούστου 1787 (Β. ΜΙΛΟΝΙΤΣΗ, ὁ.π., σσ. 292-293).

76. Β. ΜΙΛΟΝΙΤΣΗ, ὁ.π., σ. 292, ὁ Α. Memo πρὸς τὸν Ι. Diedo, 22 Αὐγούστου 1787.

77. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 331, φ. 42. Γιά τὸν θάνατο τοῦ Ἀχμέτ πασᾶ καί τὴν εἴσοδο στὴ Σκόδρα τοῦ Τσαούσογλου, βλ. ἐπίσης τὴν ἐκθεση τοῦ Ι. Βόινοβιτς πρὸς τὸν Ι.Α. Austermann στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1787 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 25, Β. ΜΙΛΟΝΙΤΣΗ, ὁ.π., σσ. 292-293). Τὸ κεφάλι τοῦ Ἀχμέτ πασᾶ στάλθηκε στὴν Πόλη στὶς ἀρχές Σεπτεμβρίου 1787 καί ἐκτέθηκε στό Σερᾶι (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 700, φ. 5· ἐπιστολή τοῦ μυστικοῦ πράκτορα στὴν Πόλη, Ζαρνάκη ἀφέντη, πρὸς τὸν Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 13 Σεπτεμβρίου 1787).

78. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 26, ὁ Ι. Βόινοβιτς πρὸς τὸν Austermann, 12 Ὀκτωβρίου 1787. Οἱ πηγές δίνουν διαφορετικές πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ φρουρίου. Ὁ Γκλιούκα στὶς 13 Σεπτεμβρίου 1787, ὅπως καί ὁ Βόινοβιτς, ἐκτιμοῦν ὅτι ἦταν 300. Ὁ Ἰταλίνσκι, βασιζόμενος σὲ πληροφορίες ἀπὸ τὴ Ραγούζα στὶς 18 Σεπτεμβρίου 1787, ἔγραφε ὅτι ὁ Μαχμούτ πασᾶς ἔχει 200 ἄνδρες καί δύο κανόνια. Ἄλλες πληροφορίες ἀναφέρουν ὅτι οἱ ἄνδρες ἦταν 100 ἢ καί 60 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 388, φ. 13, φάκ. 189, φ. 61, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 331, φ. 36, φάκ. 33, φ. 7, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 700, φ. 5, Β. ΡΕΤΚΟΝΙΤΣΗ, ὁ.π., σ. 200). Οἱ πληροφορίες πού ἀναφέρουν ὅτι οἱ ἄνδρες ἦταν 200-300 φαίνεται νὰ εἶναι οἱ πιό σωστές.

79. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 331, φφ. 44-45, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 28.9.1787.

80. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 404, φ. 50, ό Α. Παλλαδοκλής πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 17 Σεπτεμβρίου 1787.
81. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 333, φ. 7, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τόν Μπεζμπαρόντο, 12 'Οκτωβρίου 1787.
82. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 331, φφ. 44-45, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 28.9.1787.
83. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 404, φ. 50.
84. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 391, φφ. 44-45, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 28 Σεπτεμβρίου 1787, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 26, ό Ι. Βόινοβιτς πρός τόν Austermann, 12 'Οκτωβρίου 1787.
85. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 404, φ. 76, ό Α. Παλλαδοκλής πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 31.10.1787.
86. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 388, φ. 27, ό Α. Γκλιούκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 21 Δεκεμβρίου 1787· καθώς και Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, δ.π., σ. 218.
87. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 404, φφ. 76-77, ό Α. Παλλαδοκλής πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 31 'Οκτωβρίου 1787.
88. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1016, φ. 27, ό Ι. Βόινοβιτς πρός τόν Ι.Α. Austermann, 12 'Οκτωβρίου 1787.
89. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 331, φ. 52, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 10 Νοεμβρίου 1787. 'Επίσης, βλ. τήν έκθεση του Ρώσου προξένου στήν Τεργέστη Σ. Βαρούχα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων (19 Νοεμβρίου 1787).
90. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Πάπα της Ρώμης, φάκ. 182, φ. 4, ό πρόξενος της Αγκόνας Γ. Πρωτοψάλτης πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 10.11.1787. 'Ο Παλλαδοκλής αναφέρει ότι οί Τουρκοί υπέστησαν ἀποκρίες όχι μόνο από τούς πυροβολισμούς αλλά και από κάποιες ξύλινες μηχανές τοποθετημένες μέ πονηριά (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 404, φ. 76, ό Α. Παλλαδοκλής πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 31.10.1787).
91. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 331, φ. 54, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 3.12.1787.
92. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 332, φφ. 2-3, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τόν πληρεξούσιο ύπουργό στή Βιέννη, πρίγκιπα Δ.Μ. Γκολίτσιν, 16.12.1787.
93. Ibid.
94. Οί πιό σημαντικές από αυτές είναι: ό Α. Γκλιούκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 21.12.1787, και Ι. Βόινοβιτς (από τήν Τεργέστη), 29.12.1787· ό Α.Σ. Μορτβίνοφ πρός τόν Γ.Α. Ποτέμκιν, 15.12.1787· ό Α. Παλλαδοκλής πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 18.12.1787· ό Α. Μπενάκης πρός τόν Ντ.Μ. Γκολίτσιν, 16.12.1787 και 19.12.1787· ό Γ. Πρωτοψάλτης πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικῶν 'Υποθέσεων, 29.12.1787 (ΑΕ-

ΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 388, φφ. 26-27, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1015, φφ. 14-15, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 158, φ. 4, φάκ. 404, φφ. 86-87, φάκ. 332, φφ. 2-3, 7, Σχέσεις Ρωσίας και Πάπα της Ρώμης, φάκ. 182, φφ. 7. Βλ. επίσης, Β. ΡΕΤΚΟΒΙΤΣ, *δ.π.*, σσ. 218-219. «Kronikë mbi Mahmud Pashën, Brahim Pashën e Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, Ν° 1, σ. 21).

95. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1015, φ. 14, ό Ι. Βόινοβιτς προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Υποθέσεων, 29.12.1787, Τεργέστη.

96. Στην εξέγερση συμμετείχε και ό αρχηγός τών Μαυροβουνίων μέ 8.000 άνδρες (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 167, φ. 5, ό Λ.Π. Μπενάκης προς τόν Α.Σ. Μορτβίνοφ, 20.12.1787). Τή συμμετοχή τών Μαυροβουνίων αναφέρει και ό πρόξενος στην Τεργέστη Σ. Βαρούχας (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Αυστρίας, φάκ. 1286, φ. 37, ό Σ. Βαρούχας προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Υποθέσεων, 1.1.1788).

97. Άλλες πληροφορίες αναφέρουν ότι ή έξοδος από τό κάστρο έγινε μετά τή λήξη τής μάχης.

98. Τσαούς (τουρκ.): στρατιωτικό και διοικητικό αξίωμα. Τούς τσαούσηδες χρησιμοποιούσε ή Πύλη και οί διοικητές τών σαντζακίων σάν ύπαλλήλους ιδιαιτέρων καθηκόντων.

99. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1139, φφ. 3-4, Έκθεση του Ρώσου προξένου στην Κύπρο Άτσάλιο, από τή Ζάκυνθο, στίς 16 Ίανουαρίου 1788.

100. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 167, φφ. 5-6, ό Λ.Π. Μπενάκης προς τόν Α.Σ. Μορτβίνοφ, 20 Δεκεμβρίου 1787, φάκ. 406, φ. 1α, ό Α. Παλλαδοκλής προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Υποθέσεων, 25 Ίανουαρίου 1788, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 700, φ. 51 (συνημμένο στην έκθεση του ρωσικού πράκτορα Ζαρνάκη άφέντη προς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο από τήν Πόλη, 30.12.1787).

101. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1015, φ. 15, Β. ΡΕΤΚΟΒΙΤΣ, *δ.π.*, σ. 219. Τόσο ό Σελίμ πασάς τής Βοσνίας όσο και ό μπεηλέρμπεης Μεχμέτ πασάς καθαιρέθηκαν από τήν Πύλη, μόλις έγιναν γνωστά τά γεγονότα τής διάλυσης του τουρκικού στρατού. Ό Μεχμέτ πασάς κατέφυγε στίς βενετικές κτήσεις προκειμένου νά γλυτώσει τή θανατική καταδίκη.

102. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 335, φ. 58.

103. Doga d'ISTRIA, «Albanesi musulmani», *Nuova Antologia*, 1868, Ν° 8, σ. 23.

104. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 390, φ. 3, ό Α. Γκλιούκα προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Υποθέσεων, 14 Φεβρουαρίου 1788, Σχέσεις Ρωσίας και Αυστρίας, φάκ. 1292, φ. 92, ό Σ. Βαρούχας προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Υποθέσεων, 31 Μαΐου 1788.

105. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 406, φ. 15, ό Α. Παλλαδοκλής προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Υποθέσεων, 2 Μαρτίου 1788, Σχέσεις Ρωσίας και Αυστρίας, φάκ. 1291, φ. 63, 29 Μαρτίου 1788.

106. «Στή Βοσνία καί τίς κοντινές περιοχές συγκεντρώνουν πολυάριθμο στρατό γιά νά βαδίσουν καί πάλι ἐναντίον τῆς Σκόδρας» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 406, φ. 7, 2 Φεβρουαρίου 1788, Σχέσεις Ρωσίας καί Πάπα τῆς Ρώμης, φάκ. 183, φ. 4, ὁ Γ. Πρωτοψάλτης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 16 Φεβρουαρίου 1788).
107. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 406, φ. 7, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 2 Φεβρουαρίου 1788.
108. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 159, φ. 17, ὁ Ι.Α. Austermann πρὸς τόν Α.Σ. Μορτβίνοφ, 4.2.1788.
109. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 167, φ. 53, ὁ Α.Σ. Μορτβίνοφ πρὸς τόν Ι.Α. Austermann, 2.2.1788.
110. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 167, φφ. 59-60.
111. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2072, φφ. 7-12, Μετάφραση τῆς ἔκθεσης τοῦ Ολινιεγι ἀπὸ τὴν Τεργέστη γιά τὴν ἀποστολή του στό Μαυροβούνιο. Ἡ ἀποστολή τοῦ Ολινιεγι ἐκτίθεται μέ βάση αὐτό τό ἔγγραφο, τό ὁποῖο εἶναι καί ἡ ἐπίσημη λογοδοσία του.
112. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 167, φ. 2, ὁ Α.Σ. Μορτβίνοφ πρὸς τόν Ι.Α. Austermann, 12.1.1788, φάκ. 344, φ. 6, ὁ Λ. Μπενάκης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 2.4.1788, φάκ. 335, φ. 51, ἡμερολόγιο πού παρέλαβε ὁ Μπενάκης ἀπὸ τόν ἀνταποκριτὴ του στὴν Πόλη, 26.2.1788 (συνημμένο στὴν ἔκθεση τοῦ Μπενάκη πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 11.2.1788), Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 390, φ. 7, ὁ Α. Γκλιούκα πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 20.3.1788, Σχέσεις Ρωσίας καί Πάπα τῆς Ρώμης, φάκ. 184, φ. 13, ὁ Γ. Πρωτοψάλτης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 5.2.1788, κ.ἄ.
113. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 167, φ. 134, ὁ Α.Σ. Μορτβίνοφ πρὸς τόν Ι.Α. Austermann, 8 Μαρτίου 1788.
114. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 1018, φ. 9, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τόν Ι. Βόινοβιτς, 11.4.1788 (συνημμένο στὴν ἔκθεση τοῦ Ι. Βόινοβιτς πρὸς τόν Austermann, 14.4.1788). Σέ ἄλλη ἔκθεση ὁ Παλλαδοκλῆς ἔγραφε ὅτι ὁ Μαχμούτ τιμώρησε τόν Ταχίρ ἀγά καί ἄλλους συνωμότες «ἐπειδὴ δωροδοκήθηκαν ἀπὸ τὴν Πύλη γιά νά τοῦ στερήσουν τὴ ζωὴ» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 406, φ. 39, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 23.4.1788).
115. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Πάπα τῆς Ρώμης, φάκ. 183, φ. 23, ὁ Πρωτοψάλτης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 19.4.1788.
116. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 406, φφ. 42-43, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 5.5.1788.
117. Τσερβόνετς: παλαιό ρωσικό χρυσό νόμισμα.
118. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2072, φφ. 42-45.
119. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 407, φ. 11, ὁ Α. Παλλαδοκλῆς πρὸς τόν Austermann, 20.11.1788.
120. «Ὁ Μαχμούτ πασάς κρατᾶ μυστικὴ τὴ συμπάθειά του πρὸς τὴ Ρω-

σία και τόν Αὐτοκράτορα (Ἰωσήφ Β'), διότι δέν θέλει νά δείξει πώς ἀποστατεῖ ἀπό τόν σουλτάνο πρὶν φτάσει στή Μεσόγειο ὁ στόλος μας», ἔγραφε ὁ Μορτβίνοφ. Στίς διαπραγματεύσεις μέ τή Ρωσία, ὅπως ἔγραφε ὁ Fragini di-Bagnio, ὁ Olivieri ἦταν ὁ ἀφοσιωμένος «πρῶτος καί μυστικός σύμβουλος» τοῦ πασᾶ (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 163, φφ. 22-23, ὁ Α.Σ. Μορτβίνοφ πρὸς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο, 5.7.1788, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2072, φ. 13, Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Fragini di-Bagnio πρὸς τόν Ι. Olivieri, 8.5.1788).

121. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, σ. 222. Ὁ Ἰωσήφ Β' διατηροῦσε ἐπαφή μέ τόν Μαχμούτ διαμέσου τοῦ καθολικοῦ ἐπισκόπου τῆς Σκόδρας Bogdi καί κάποιου Franca Pihler, ἐγκαταστημένου στή Σκόδρα μέ τήν ιδιότητα τοῦ γιαιτροῦ (Th. IPPEN, «Deux episodes de l'histoire de l'Albanie», *Albania. Revue d'archéologie, d'histoire, d'art, et des sciences appliquées en Albanie et dans les Balkans*, Παρίσι, 1927, N° 2, σ. 58).

122. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 163, φφ. 19-20, ὁ Α.Σ. Μορτβίνοφ πρὸς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο, 2.7.1788.

123. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 163, φ. 28, ὁ Α.Σ. Μορτβίνοφ πρὸς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο, 19.7.1788. Ἡ ὄχι καί τόσο φιλική διάθεση τοῦ πασᾶ πρὸς τήν Αὐστρία ἐξηγεῖται ἐπίσης καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ἔβλεπε σ' αὐτή τή δύναμη, πού σχεδόν συνόρευε μέ τήν ἐπικράτειά του καί συγχρόνως προσπαθοῦσε νά ἐδραιωθεῖ στό Μαυροβούνιο, μιά συνεχῆ ἀπειλή κατά τῆς ἀνεξαρτησίας του. Ἐπίσης εἶναι πολύ πιθανό νά γνώριζε τή μυστική συμφωνία τοῦ 1788 μεταξύ Αὐστρίας καί Μαυροβουνίου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ Αὐλή τῆς Βιέννης εἶχε υποσχεθεῖ μεταξύ ἄλλων στούς Μαυροβουνίους ἐδάφη τοῦ πασαλίκιου τοῦ (P. LLENORMANT, *Turcs et Monténépins*, Παρίσι, 1866, σσ. 221-222, 353-354).

124. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2072, φ. 11.

125. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Πάπα τῆς Ρώμης, φάκ. 184, φ. 43, ὁ Γ. Πρωτοπλάτης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 7.6.1788.

126. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 406, φ. 57, ὁ Α. Παλλαδοκλής πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 11.7.1788.

127. Σύμφωνα μέ τήν ἀποψη τοῦ Ἀλβανοῦ ιστορικοῦ N. Nikaj, ἡ δολοφονία ὁργανώθηκε ἀπό τήν Πύλη γιά νά προκληθεῖ ρήξη μεταξύ Αὐστρίας καί Μαχμούτ πασᾶ (N. ΝΙΚΑΙ, *Historija e Shqypnies*, Σκόδρα, 1917, σσ. 120-121).

128. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 406, φ. 57, ὁ Α. Παλλαδοκλής πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 11.7.1788· S. MILUTINOVICH, *Istoria Thserne-Gore od iskona do noviega vremeni*, Βελιγράδι, 1835, σ. 115.

129. Τό κείμενο τῆς ἐπιστολῆς παραθέτουν μεταφρασμένο ὁ Olivieri καί ὁ Π.Μ. Σκαβρόνσκι (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2072, φ. 61, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 200, φ. 73, ὁ Π.Μ. Σκαβρόνσκι πρὸς τόν Austermann, 17.7.1788 (συνημμένο)· Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 222).

130. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2072, φ. 58, 22.6.1788, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 163, φ. 36, 2.8.1788.

131. Ο Μορτβίνοφ έγραφε στον Μπεζμπαρόντο στις 5 Νοεμβρίου 1788 ότι ο Μαχμούτ έλαβε έπιστολή από τον Μεγάλο Βεζίρη, στην όποία ο τελευταίος ύποσχόταν συγχώρεση εάν ο πασάς βαδίσει προς τή Βοσνία μέ στρατό 20.000 άνδρων έναντίον των Αύστριακων (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 163, φ. 89). Βλ. επίσης τήν έκθεση του Παλλαδοκλή προς τό Συμβούλιο Έξωτερικων Υποθέσεων, 16.10.1788 (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 407, φ. 88).

132. Ο Μορτβίνοφ έγραφε τό Νοέμβριο του 1788 ότι ο Μαχμούτ, όσο δυσπιστεί προς τήν Πύλη, άλλο τόσο φοβάται τήν Αύτου Μεγαλειότητα τον Αύτοκράτορα (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 163, φ. 88, ό Α.Σ. Μορτβίνοφ προς τον Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 5.11.1788).

133. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 406, φ. 64.

134. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 201, φ. 78, ό Π.Μ. Σκαβρόνσκι προς τον Ι.Α. Austermann, 28.10.1788.

135. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 408, φ. 19.

136. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 335, φ. 37, ό Λ. Μπενάκης προς τό Συμβούλιο Έξωτερικων Υποθέσεων, 20.6.1788, φάκ. 406, φ. 59, ό Α. Παλλαδοκλής προς τό Συμβούλιο Έξωτερικων Υποθέσεων, 18.6.1788.

137. Τή «χάρη» μετέφερε στο θείο του ό Μεχμέτ μπές, πού ήταν φυλακισμένος στην Πόλη από τό 1787. Ο Μεχμέτ μπές έφυγε από τήν πρωτεύουσα στις 7.8.1789. Στις 30 Αύγουστου ό Τζίκα γράφει ότι ό Μαχμούτ έστειλε στή Ραγούζα μέσω ενός άξιωματικού έπιστολή, στην όποία ανέφερε ότι λίγες ημέρες πριν είχε λάβει «χάρη» από τον σουλτάνο (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ναπολέοντα, φάκ. 317, φ. 29, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1787, φάκ. 1, φ. 24, ό Α. Τζίκα προς τό Συμβούλιο Έξωτερικων Υποθέσεων, 30 Αύγουστου 1789).

138. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ό.π., σ. 223.

139. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1789, φάκ. 1, φ. 26, 12.9.1789.

140. Μεταξύ αυτών των όρεσιβίων είχαν μοιραστεί μανιφέστα τής Αικατερίνης τής Β' (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1791, φάκ. 1, φφ. 9-10, ό Α. Τζίκα προς τό Συμβούλιο Έξωτερικων Υποθέσεων, 15.10.1791).

141. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ό.π., σ. 225. Βλ. επίσης ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 212, φ. 38.

142. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1790, φάκ. 1, φ. 17, 15.12.1790.

143. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 217, φ. 16-17, ό Π.Μ. Σκαβρόνσκι προς τον Ι.Α. Austermann, 26.3.1791.

144. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1791, φάκ. 1, φ. 8, 8.6.1791.

145. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 217, φ. 56, 28.5.1791.

146. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1791, φάκ. 1, φ. 5.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ρ Ι Τ Ο

Ἡ Ἠπειρος στό Δεύτερο Μισό τοῦ 18ου Αἰῶνα

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΙ ΜΕΓΑΛΗ ὁμοιότητα μέ κεῖνο τῆς γειτονικῆς Ἀλβανίας. Δεσπόζει κι ἐδῶ ὁ ὄρεινός χῶρος. Μιά ὑψηλή ὄροσειρά χωρίζει τήν Ἠπειρο ἀπό τή Θεσσαλία καί τή Μακεδονία. Ἐδῶ ἡ κτηνοτροφία, σέ συνδυασμό μέ τή γεωργία, εἶναι ἡ κύρια ἀσχολία τῶν κατοίκων, ἐνῶ στήν κοιλάδα τῆς Ἄρτας, στίς ἀκτές τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, εἶναι ἡ γεωργία. Ἐθνολογικά, ὁ πληθυσμός εἶναι ἀνομοιογενής. Ὑπερτερεῖ τό ἑλληνικό ὀρθόδοξο στοιχεῖο πλῆν στούς Ἀλβανούς. Τό βορειοδυτικό διαμέρισμα (σημερινή ἐπαρχία Θεσπρωτίας) καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Τσαμουριάς καί κατοικεῖται κυρίως ἀπό Ἀλβανούς Τσαμηδες, οἱ ὁποῖοι, ὡς πρός τήν κοινωνική καί οἰκονομική ὀργάνωση, δέν διαφέρουν ἀπό τούς ἄλλους Ἀλβανούς. Μεγάλη ἐθνική ὁμάδα εἶναι καί οἱ Βλάχοι, πού κατοικοῦν κυρίως τή δυτική πλευρά τῆς Πίνδου, στίς περιοχές Καλαρρίτες, Σιράκο καί Μέτσοβο. Ἐχουν ἀναπτύξει τήν κτηνοτροφία, τήν ὑφαντουργία, ἐνῶ πάρα πολλοί Βλάχοι, ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης πόρων, ἀσχολοῦνται μέ τό ἐμπόριο, καί ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Rouqueville εἶναι διεσπαρμένοι σέ ὅλη τή Μεσόγειο.¹ Τό ἑβραϊκό στοιχεῖο συναντᾶται περισσότερο στίς πόλεις καί ιδιαίτερα στά Γιάννενα. Οἱ Τοῦρκοι εἶναι λίγοι, ἀπόγονοι τῶν

πρώτων κατακτητῶν πού ἔφτασαν στήν Ἠπειρο τόν 15ο αἰώνα, καί εἶναι κρατικοί ὑπάλληλοι. Τόν 15ο αἰώνα οἱ Ὀθωμανοί δέν κατάφεραν νά καταλάβουν τίς παραθαλάσσιες πόλεις Πάργα καί Πρέβεζα, πού μαζί μέ τό Βουθρωτό καί τή Βόνιτσα παρέμειναν βενετικές κτήσεις καί σχημάτιζαν τή λεγόμενη Βενετική Ἀλβανία. Ἡ Ἠπειρος, ὅπως ἄλλωστε καί ἡ ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, ἦταν ἐστία διαρκοῦς ἀνησυχίας γιά τούς Ὀθωμανούς. Στά δυσπρόσιτα ὄρη, ἀπό τά ὄρημητήριά τους, γιά αἰῶνες ἀντιστέκονται στόν κατακτητή οἱ κλέφτες, καί πολύ συχνά ξεσποῦσαν ἐξεγέρσεις ἐναντίον τοῦ ξένου ζυγοῦ.

Οἱ σοβαρές κοινωνικο-οικονομικές καί πολιτικές ἀλλαγές πού ἔλαβαν χώρα στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία κατά τόν 18ο αἰώνα ἀγγίζουν καί τήν Ἠπειρο. Ἡ διαδικασία τῆς συγκρότησης τῶν τσιφλικιῶν ἀρχίζει ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰώνα, πρὸς τό τέλος του ἐντείνεται, καί ἀπό τό 1735-1740 γενικεύεται.² Ἐδῶ ἡ προστασία ὑπῆρξε σημαντικός παράγοντας ὥστε νά δημιουργηθεῖ ἡ μεγάλη ἀτομική ἰδιοκτησία. Οἱ κάτοικοι πολλῶν χωριῶν, προκειμένου νά ἀποφύγουν τίς καταχρήσεις καί τίς αὐθαιρεσίες τῶν ντόπιων φεουδαρχῶν, ζητοῦσαν τήν προστασία τῶν πιό ἰσχυρῶν ἢ τῶν μουσουλμανικῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων. Παρότι ἐτοί ἡ οἰκονομική τους κατάσταση χειροτέρευε καί συνήθως ἔχαναν καί τήν προσωπική τους ἀνεξαρτησία, ἦταν ἀναγκασμένοι νά καταφεύγουν σ' αὐτό. Ἡ «προστασία» ἴσχυε ἀπό τή στιγμή πού ὁ «προστάτης» ἔπαιρνε γραπτή δήλωση τῶν χωρικῶν ὅτι θά τοῦ καταβάλλουν τά 3/10 τῆς σοδειᾶς. Μερικές φορές συμφωνοῦσαν νά δίνουν ἀρχικά «ὅ,τι μπορούσε ὁ καθένας», σέ χρῆμα ἢ σέ σιτηρά. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου οἱ δωρεές γίνονται συστηματικές, ἀνεβαίνει τό ὕψος τους καί φτάνει πάλι τά 3/10 τῆς σοδειᾶς. Καί στίς δύο περιπτώσεις τέτοιου τύπου, χωριά μετατρέπονται σέ ἰδιοκτησία τοῦ φεουδάρχη-«προστάτη».³ Μεταξύ τῶν πλουσιότερων γαιοκτημόνων, ὁ Λαμπρίδης ἀναφέρει τόν Ἀσίμ μπέη, μέ ἐτήσιο εἰσόδημα 200.000 πιάστρων, τόν Ταχίρ ἀγά καί τόν Ἰσμαήλ ἀγά, τά τσιφλίκια τῶν ὁποίων, στίς περιοχές Λούρου καί Λάμαρης, ἀπέδιδαν ἐτήσιο εἰσόδημα 100.000 πιάστρων. Στίς τάξεις τῶν ἰσχυρῶν μουσουλμάνων — Ἀλβανῶν καί Τούρκων γαιοκτημόνων —

συγκαταλέγονται και οι έλληνικές οικογένειες Καραγιάννη και Μαρούτση.⁴

Μέ την επέκταση των τσιφλικιών οι αγρότες όχι μόνο έπωμίζονται νέα βάρη, αλλά χάνουν και την προσωπική τους ανεξαρτησία. Όπως γράφει ο Άραβαντινός:

Συνεχώς, και μάλιστα εις Τσαμουριαν, οι Άγάδες ή Πάτρωνες μετεχειρίζοντο τούς προστατευομένους των ως άλλους εΐλωτας, γυμνούντες τούς εύπόρους αυτών άνευθύνως και άνελέγκτως, όσάκις ήθελον, και διώκοντες αυτούς απογεγυμνωμένους, ως έχοντες τό δικαίωμα περί τής αποδιώξεως, έν ώ έξ έναντίας ό ραγίτης άνευ τής θελήσεως του Πάτρωνος ούκ ήδύνατο ίνα άπέλθη υπό προσάτην ή γαιοκτήμονα έτερον.⁵

Η μετάβαση στό σύστημα των τσιφλικιών συνεπέφερε την ανάπτυξη τής αγροτικής παραγωγής και του έμπορίου, ιδιαίτερα του έξωτερικού. Λόγω του έμπορίου μεγάλη ανάπτυξη γνωρίζουν και τά αστικά κέντρα. Ο ρόλος των Βενετών στό έμπόριο τής Ηπείρου ήταν σημαντικός, χάση στά παραθαλάσσια κέντρα πού κατείχαν και μπορούσαν νά έλέγχουν όλη την κίνηση του Άμβρακικού κόλπου. Τό 1695 ή Γαλλία άνοίγει προξενείο στή Σαγιάδα, πού μεταφέρεται στήν Άρτα 10 χρόνια άργότερα. Από τότε οι Γάλλοι έμποροι αρχίζουν νά μεταφέρουν μέ τά πλοία τους τά αγροτικά προϊόντα των περιοχών τής Άρτας.⁶ Στόν ύστερο 18ο αιώνα ή πόλη αυτή γίνεται τό σημαντικότερο έμπορικό λιμάνι* τής Ηπείρου. Μεταφέρονται έμπορεύματα από περιοχές πού απέχουν 3-4 ήμέρες δρόμο από την Άρτα.⁷ Ο ίσολογισμός του έμπορίου πού διέρχεται από τον Άμβρακικό κόλπο είναι ένεργητικός για τούς ντόπιους έμπόρους. Τό 1790 οι έξαγωγές τής Άρτας άνέρχονται σέ 999.000 πιάστρα, ένω οι είσαγωγές σέ 752.000· για την Πρέβεζα, αντίστοιχα, είναι 19.000 και 11.000 πιάστρα.⁸

Ο πληθυσμός τής Άρτας, πού είναι μιά από τίς μεγαλύτερες πόλεις τής Ηπείρου, άνέρχεται σέ 10.000 κατοίκους.⁹ Η Πρέβεζα στά μέσα του 18ου αιώνα είχε 10-12.000.¹⁰ Στήν Τσαμουριά τό πιο πυκνοκατοικημένο σημείο είναι ή Παραμυθιά,

* (Σ.τ.Μ.) Ο συγγραφέας έννοει έμπορικό κέντρο.

μέ 8-9.000 κατοίκους.¹¹ Πολυπληθέστερη πόλη είναι ή πρωτεύουσα, τά Γιάννενα,¹² μεγάλο βιοτεχνικό καί έμπορικό κέντρο. 'Η πόλη, πού τήν όνόμαζαν «Μασαλία τής 'Ηπείρου», όφειλε τήν ανάπτυξη της κυρίως στό έμπόριο. Είναι κόμβος τών έξι σημαντικότερων έμπορικῶν δρόμων πού ένώνουν τά παράλια του 'Ιονίου καί τής 'Αδριατικῆς μέ τήν ένδοχώρα τής 'Αλβανίας, τής 'Ελλάδας καί τής Μακεδονίας.¹³ Μέσω αὐτῶν τῶν όδῶν φτάνουν για τήν έτήσια τοπική έμποροπανήγυρη προϊόντα τῶν γύρω περιοχῶν, κυρίως μαλλί καί δημητριακά. 'Από τό 'Ελβασάν, τά Τρίκαλα, τό 'Αργυρόκαστρο καί άλλα βιοτεχνικά κέντρα φτάνουν ύφάσματα, βαμβακερά νήματα, ένδύματα, όπλα καί άλλα είδη. Είναι ή έποχή πού ή περιφέρεια 'Ιωαννίνων αρχίζει νά συνδέεται στενότερα μέ τίς ευρωπαϊκές αγορές. 'Η γεωργική παραγωγή της, καί κυρίως στό στάρι, έχει μεγάλη ζήτηση στίς βιομηχανικές πόλεις τής Γαλλίας καί τής 'Ιταλίας. Οί εύποροι 'Αλβανοί καί 'Ελληνες αγοράζουν ακριβά ύφασματα γερμανικής καί γαλλικής κατασκευής, άποικιακά είδη, γουναρικά κ.ά. Οί Γιαννιώτες έμποροι συναλλάσσονται μέ τήν 'Ιταλία, τήν Αύστρία καί τή Ρωσία, καί καλύπτουν τή ζήτηση τῶν γειτονικῶν περιοχῶν σ' αὐτά τά προϊόντα.¹⁴ 'Η βιοτεχνική παραγωγή είναι επίσης ανεπτυγμένη. Τόν 18ο αιώνα καταγράφονται 100 περίπου βιοτεχνικά επαγγέλματα καί 40 μεγάλες συντεχνίες. Μεγάλη άνθηση γνωρίζει ή γουνοποιία, ή βυρσοδεψία, ή κηροποιία, ή χρυσοχοΐα, ή κατασκευή σιριτιῶν. 'Επίσης στά Γιάννενα ράβονται χρυσοποίκιλτα γιλέκα, πού αποτελοῦν μέρος τής άλβανικής έθνικῆς ένδυμασίας.¹⁵ Οί κάτοικοι του Ζαγοριου συναγωνίζονται στον πλοῦτο καί τό έμπόριο τούς Γιαννιώτες. 'Η άγροτική αὐτή περιοχή στά βορειοανατολικά τῶν 'Ιωαννίνων αποτελείται από 46 αυτοδιοικούμενες κοινότητες. 'Εδῶ κατασκευάζονται κάπες για τούς ναυτικούς, πού πωλοῦνται όχι μόνο στίς τουρκικές κτήσεις αλλά καί στό έξωτερικό, όπου οί πλουσιότεροι ανοίγουν καί έμπορικά πρακτορεία.¹⁶

'Η οικονομική ανάπτυξη τής 'Ηπείρου συνεχίζεται καθ' όλη τή διάρκεια του 18ου αιώνα. 'Ωστόσο, στό δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, καί έδῶ, όπως καί στην 'Αλβανία, αρχίζουν νά γίνονται αισθητές οί άρνητικές συνέπειες τής πολιτικῆς ά-

στάθειας. Ἡ Ἡπειρος, ἀπό διοικητική ἀποψη, ἀνήκε στό σαντζάκι τῶν Ἰωαννίνων. Τό ἀξίωμα τοῦ σαντζάκμπεη κατεῖχαν γιά 200 περίπου χρόνια μέλη τοῦ φεουδαλικοῦ γένους τοῦ Ἀρσλάν πασά, πού ἔδωσε 21 διοικητές τῶν Ἰωαννίνων.¹⁷ Στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰώνα, ὅμως, ὅταν ἀρχίζουν νά ἀποκτοῦν δύναμη οἱ τοπικοί φεουδάρχες, οἱ τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐνλόγω δυναστείας ἀπλά καί μόνο «βασιλεύουν». Χωρίς νά ἔχουν πιά πραγματική ἐξουσία μεταβάλλονται σέ δέσμους μερικῶν μπέηδων τῶν Ἰωαννίνων πού δημιουργοῦσαν συνεχῶς ταραχές. Οἱ μπέηδες αὐτοί εἶχαν δικές τους φρουρές ἀπό μισθοφόρους Ἀργυροκαστριῶτες. Ἡ πόλη δοκιμάζεται ἀπό τή βία τῶν μπέηδων καί τῶν στρατιωτῶν τους.¹⁸ Ἀφοῦ οἱ σαντζάκμπεηδες τῶν Ἰωαννίνων δέν ἦταν σέ θέση νά ἐπιβάλουν τήν τάξη, μπορεῖ κανεῖς νά φανταστεῖ τί γινόταν σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἡπείρου. Οἱ μικροί φεουδάρχες δέν ἀναγνώριζαν καμιά ἀνώτερη ἐξουσία καί θεωροῦσαν τά γειτονικά ἐδάφη ἐχθρική χώρα καί ἀντικείμενο συνεχῶν ἐπιδρομῶν. Αὐτή ἡ κατάσταση χαρακτηρίζει περισσότερο τήν Τσαμουριά, πού ἦταν ὅλη διαιρεμένη μεταξύ μικρῶν ἀγάδων. Στόν φθίνοντα 18ο αἰώνα τίς Φιλιάτες διοικοῦσε ὁ Ζηγούσης, τό Μαζαράκι ὁ Ἀλή, τήν Παραμυθιά τό φεουδαλικό γένος Πρόνιου, τό Μαργαρίτι οἱ Τσαπαρέοι, τήν Ἡγουμενίτσα ἡ οἰκογένεια Μελέκη, τήν Ἀρπισσα ἡ οἰκογένεια Μούρτου,¹⁹ ἐνῶ οἱ κάτοικοι τοῦ Σουλίου ἀπολαμβάνουν πλήρη αὐτονομία. Οἱ Σουλιῶτες²⁰ κατοικοῦν τά ἀπρόσιτα ὄρη βορειοανατολικά τῆς Πάργας. Οἱ Ὀθωμανοί, παρά τίς συνεχεῖς προσπάθειες, δέν κατάφεραν νά ὑποτάξουν τό Σούλι, κι ἔτσι ἀρκοῦνταν στήν εἰσπραξη τῶν φόρων.²¹ Οἱ Σουλιῶτες ἀσχολοῦνταν μέ τήν κτηνοτροφία, ζοῦσαν σέ ἔντεκα χωριά, καί ὁ πυρήνας τῆς κοινότητος ἦταν τό Σούλι, ἡ Σαμονίβα, ἡ Κιάφα καί ὁ Ἀβαρίκος, χτισμένα σέ μεγάλο ὑψόμετρο. Ἡ πρωτόγονη οἰκονομία καί ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης συντέλεσαν ὥστε νά διατηρηθοῦν στήν κοινωνική ζωή τῶν Σουλιωτῶν οἱ βάσεις μιᾶς ἰδιόμορφης δημοκρατίας. Τήν κοινότητα ἀποτελοῦν 40 φάρες, πού ἐνώνουν οἰκογένειες μέ κοινή καταγωγή ἀπό κοινό πρόγονο. Ἐπικεφαλῆς τῆς φάρας βρίσκεται ὁ καπετάνιος, πού ἔχει καί τό μεγαλύτερο κύρος

μεταξύ τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἰκογενειῶν. Οἱ ἀρχηγοί τῶν φαρῶν ἀπαρτίζουν τό συμβούλιο τῶν γερόντων, δηλαδή τό ἀνώτατο ὄργανο ἐξουσίας. Στρατιωτικό ἀρχοντα ἐκλέγουν σέ ἐμπόλεμες περιόδους. Ἐνας ἱστορικός, ἀναφερόμενος στό Σούλι, ἔγραφε ὅτι «ὅλη ἡ περιοχή διοικεῖται μέ ἥθη καί ἔθιμα καί ὄχι μέ νόμους ἢ κώδικες. Τήν οἰκογένεια διοικεῖ ὁ πατέρας, στόν πόλεμο ἡγοῦνται οἱ ἀρχηγοί, καί ὅλοι μαζί διαχειρίζονται τή δημοκρατία».²²

Βεβαίως ἡ παραπάνω εἰδυλλιακή εἰκόνα χρειάζεται ἀποσαφήνιση. Στόν ὕστερο 18ο αἰῶνα ἡ «δημοκρατία» δέν εἶναι πλέον ὑπόθεση ὅλων, ἀλλά μερικῶν πολύ ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν, ἀπό τίς ὁποῖες προέρχονται, κληρονομικῶ δικαιώματι, οἱ ἀρχηγοί τῶν γενῶν. Τά ὀνόματα τῶν Μπότσαρη καί Τζαβέλλα εἶναι αὐτά πού συναντᾶ κανεῖς στά χρονικά τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου στόν φθίνοντα 18ο - ἀρχόμενο 19ο αἰῶνα. Ἡ οἰκονομική ἀνισότητα συμβαδίζει μέ τήν πολιτική καί ἐνισχύεται μέ τούς πολέμους πού διεξάγει ἡ κοινότητα. Οἱ Σουλιῶτες δέν περιορίζονται στόν ἀγῶνα τους ἐναντίον τῶν Τούρκων πασάδων ἀλλά ἐπιτίθενται καί ἐναντίον τοῦ γειτονικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, γιά νά ἐξασφαλίζουν τά ἀγροτικά προϊόντα πού δέν ἐπαρκοῦσαν. Ὅταν ἐπικρατεῖ ἡ φεουδαλική ἀναρχία μεταβάλλεται ὁ χαρακτήρας καί ἡ ἔκταση των ἐπιθέσεων. Ἐπειδή ἡ «προστασία» ἦταν πολύ ἐπικερδής ὑπόθεση, ἡ διανομή τῶν «προστατευομένων» χωριῶν γίνεται ἀντικείμενο σκληρῆς διαμάχης, στήν ὁποία οἱ Σουλιῶτες συμμετέχουν μέ μεγάλη ἐπιτυχία. Ἡ κοινότητα τῶν Σουλιωτῶν διέθετε σημαντική στρατιωτική δύναμη. Στίς μάχες συμμετεῖχαν περίπου οἱ 1.500 ἀπό τούς 10-11.000 μόνιμους κατοίκους. Ἀπό τήν παιδική ἡλικία ἀκόμη μαθαίνουν νά χειρίζονται τά ὄπλα καί νά ἀντέχουν στίς κακουχίες καί τίς στερήσεις τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς. Κάθε Σουλιώτης εἶναι πρώτης τάξεως πολεμιστής. Οἱ φάρες ἦταν ταυτόχρονα καί στρατιωτικά ἀποσπάσματα πού διακρίνονταν γιά τήν ἐνότητά τους, ἀφοῦ οἱ πολεμιστές ἦταν συνδεδεμένοι μέ συγγενικούς δεσμούς. Δέν εἶναι περίεργο λοιπόν πού ὅταν ἐπιβλήθηκαν στούς φεουδάρχες κατάφεραν νά θέσουν ὑπό τήν «προστασία» τους περίπου 66 ἀπό τά γύρω χωριά.²³ Εἰσέπρατ-

ταν φόρους, τόσο σέ χρῆμα ὅσο καί σέ εἶδος.²⁴ Τά πλησιέστερα στό Σούλι χωριά ἦταν ἀντικείμενο μεγαλύτερης ἐκμετάλλευσης. Στά λιβάδια τους οἱ Σουλιῶτες ἔβροσκαν ἐλεύθερα τά κοπάδια. Οἱ ἀγρότες ἦταν περίπου ὑποτελεῖς²⁵ καί ἀναγκασμένοι νά καλλιεργοῦν τά χωράφια τους. Βεβαίως τά ὀφέλη τῆς «προστασίας» δέν τά ἀπολάμβαναν ἐξίσου ὅλοι οἱ Σουλιῶτες, ἀλλά ἐκείνοι πού ἐνεργά συμμετεῖχαν στήν «ὑπεράσπιση». Μ' αὐτό τόν τρόπο ἐπιταχύνεται ἡ διαδικασία οἰκονομικῆς διαφοροποίησης τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐνας μελετητής τοῦ Σουλίου διακρίνει, κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα, τρία στρώματα: τούς πλούσιους, τούς εὐπορους καί τούς φτωχούς.²⁶ Ὅρισμένες πλούσιες οἰκογένειες, πού ἔπαιρναν καί τή μερίδα τοῦ λέοντος, ἀρχίζουν νά ἀποκτοῦν πολλά φεουδαλικά στοιχεῖα. Ἐτσι, παρά τούς συγγενικούς δεσμούς, τό Σούλι γίνεται στήν οὐσία μιά κοινότητα μέ κεφαλή φεουδαλικοῦ τύπου.

Ἄς ἐπιστρέψουμε ὅμως στίς φεουδαλικές διαμάχες πού συνεχίζονται μέ ἰδιαίτερη ὀξύτητα. Ἡ ἔνταση ὀφείλεται ὄχι μόνο σέ ἔσωγενεῖς παράγοντες, ἀλλά καί στήν ἐπιρροή τῶν Βενετῶν ἀντιπροσώπων πού εὐνοοῦσαν αὐτές τίς διαμάχες. Ἡ πολιτική τῆς Βενετίας στήν Ἠπειρο συνίστατο στό νά συγκρατεῖ τήν αὐξηση τῆς ἰσχύος τῶν πασαδων τῶν Ἰωαννίνων μέ τή βοήθεια τῶν μικρῶν φεουδαρχῶν τῆς Τσαμουριάς καί τῶν Σουλιωτῶν. Μ' αὐτό τόν τρόπο προστάτευε τίς κτήσεις της.

Οἱ συνεχεῖς πόλεμοι στήν Ἠπειρο, οἱ ληστρικές ἐπιθέσεις καί οἱ αὐθαιρεσίες τῶν μικρῶν φεουδαρχῶν εἶχαν ἐξαντλήσει τόν πληθυσμό, καί ἡ ἔλλειψη ἀσφάλειας εἶχε ἀντίκτυπο στό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία. Ἦδη ἔχουμε ἀναφέρει τήν ἐμποροπανήγυρη κοντά στήν Πωγωνιανή, ὅπου συγκεντρώνονταν πολλοί ἐμποροὶ τῆς Ἀλβανίας, τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Μακεδονίας. Στό τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα πολλοί κάτοικοι τῆς Διπολίτσας, ὅπου καί γινόταν ἡ ἐμποροπανήγυρη, καί τῆς γειτονικῆς Ὀστανίτσας, πιεζόμενοι ἀπό τούς μπέηδες τῶν Καραμουρατῶν, μετανάστευσαν στή Βλαχία. Ἄλλοι πῆγαν στά Γιάννενα, ὅπου μεταφέρθηκε ἡ ἐμποροπανήγυρη.²⁷ Εἶναι ἡ ἐποχή πού τήν ἐξουσία στά Γιάννενα παίρνει ὁ Ἀλή πασάς Τεπελενλής καί ἀρχίζει ἡ κατάσταση νά βελτιώνεται.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, Παρίσι, 1826, τ. 2, σσ. 351-352.
2. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα*, ἐν Ἀθήναις, 1904, τχ. 7, σ. 8.
3. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, ἐν Ἀθήναις, 1856, τ. 1, σσ. 239-240· Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *ὁ.π.*, τχ. 7, σ. 10.
4. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *ὁ.π.*, τχ. 7, σ. 6.
5. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 640.
6. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 240.
7. X. SCROFANI, *Voyage en Grèce*, Παρίσι, 1801, τ. 3, σ. 20.
8. Ibid.
9. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands... including the life and character of Ali-Pasha, the present ruler of Greece*, Λονδίνο, 1816, σ. 291.
10. H. HOLLAND, *Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia, during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815, σ. 69. Ὁ G. Vaudoncourt δίνει τὸν ἀριθμὸ τῶν 15.000 (G. VAUDONCOURT, *ὁ.π.*, σ. 291).
11. G. VAUDONCOURT, *ὁ.π.*, σσ. 291, 292· H. HOLLAND, *ὁ.π.*, σ. 458.
12. Δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὸν 18ο αἰώνα. Ὁ Tromelin, πού βρισκεται στὴν πόλη τὸ 1807, ἐκτιμοῦσε ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἀνέρχεται σὲ 34.000 κατοίκους (J. TROMELIN, «Itineraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe, d'après les ordres de S.E. le général en chef Marmont duc de Raguse etc. etc. par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des études napoléoniennes*, 1917, τ. 12, σ. 348). Θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἀπὸ τὸν Ἀλή πασά (1787) ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται μὲ γρήγορους ρυθμούς.
13. [G. VAUDONCOURT], «Mémoire sur la possibilite et les moyens d'exécution d'une invasion en Turquie par les côtes de l'Épire en partant de Corfou», *Journal des sciences militaires des Armées de terre et de mer*, Παρίσι, 1825, τ. 1, σσ. 518-519· G. VAUDONCOURT, *Mémoire annexe a le carte de la Turquie d'Europe*, Munic, 1818, σσ. 71-72, 79-81. «Τὰ Γιάννενα εἶναι τὸ σημαντικότερο σημεῖο τῆς Ἠπείρου. Ἀπὸ ἐδῶ περνοῦν διάφοροι δρόμοι τῆς Ἀλβανίας, Θεσσαλίας καὶ τῶν παραλίων τῆς Ἠπείρου» (F. BEAUJOUR, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman*, Παρίσι, 1829, τ. 1, σ. 296).
14. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, τ. 2, σσ. 251-253· *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Λιψία, 1818, τ. 2, σσ. 339-340.
15. A. HADJIMICHALI, «Aspects de l'organisation économique des Grecs dans l'Empire Ottoman», *Hellenisme contemporain*, τ. 29, Ἀθήνα, 1953, σ. 265· Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ὁ.π.*, τ. 2, σσ. 251-253.
16. Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ, *Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας*, Ἀθήνα, 1957, σσ. 227-278.

17. Τά ὀνόματα αὐτῶν ὑπάρχουν στό χρονολογικό πίνακα τῶν διοικητῶν τῶν Ἰωαννίνων πού παραθέτει ὁ Α. Müfid (Α. MÜFID, *Tepedelenli Ali Pasa*, Κωνσταντινούπολη, 1324, σ. 31).

18. Ὅπως μαρτυρεῖ χρονογράφημα τῆς ἐποχῆς, τόν Μάρτιο τοῦ 1782 φτάνει στά Γιάννενα κάποιος Ἰμπραήμ μπέης πού ἐβασάνιζε πολύ τόν κόσμο (ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, «Νέος Κουβαράς», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1929, σ. 28).

19. J.P. BELLAIRE, *Précis des opérations générales de la division Française du Levant*, Παρίσι, 1805, σ. 126.

20. Οἱ Σουλιῶτες εἶναι χριστιανοί Ἀλβανοί πού, λόγω τοῦ ὅτι γειτόνευαν μέ τούς ὁμόδοξους Ἕλληνες, ἐξελληνίστηκαν. Τόν καιρό τοῦ ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, στόν ὁποῖο εἶχαν ἐνεργό συμμετοχή, εἶχαν ἤδη ἑλληνική ἐθνική συνείδηση. Βάσει αὐτοῦ θεωροῦνται Ἕλληνες. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἦταν Ἀλβανοί Τσάμηδες, πού, καθῶς ὅλοι οἱ σύγχρονοι ἀναφέρουν, διατηροῦσαν τή μητρική τους γλώσσα, τά ἦθη καί ἔθιμά τους (W.M. LEAKE, *Researches in Greece*, Λονδίνο, 1814, σ. 414· I. MANZOUR-EFFENDI, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali Pacha*, Παρίσι, 1828, σ. XXIV· F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 111).

21. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5005, φ. 19, Ἐπιστολή τῶν Σουλιωτῶν πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Ι, 14 Φεβρουαρίου 1803.

22. L. CIMPOLI, *Le guerre dei Sulioiti contro Ali Pascia di Janina*, Φλωρεντία, 1827, σ. 6.

23. Ὁ.π., σ. 5, καί *Griechenland und Griechen*, Λιψία, 1821, σ. 167. Ἐδῶ ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἐξαρτημένων ἀπό τήν κοινότητα ἀγροτῶν ἦταν 7.240 οἰκογένειες.

24. J.P. BELLAIRE, *Précis de opérations générales de la division Française du Levant*, σσ. 140-141. Τό 1788, σύμφωνα μέ ὀρισμένα στοιχεῖα, ὁ χρηματικός φόρος πού εἰσέπρατταν ἔφτανε τίς 2.500 πιάστρα (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2123, φ. 175).

25. W.M. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο, 1835, τ. 1, σ. 227.

26. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 1, σ. 26.

27. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 2, σ. 138.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ε Τ Α Ρ Τ Ο

Ἡ Συγκρότηση τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΠΟΥ Η ΠΥΛΗ ΠΡΟΣΠΑΘΟΥΣΕ ΝΑ ΕΠΙΒΛΗΘΕΙ στον Μαχμούτ Μουσατλή τῆς Βορείου Ἀλβανίας, ἐνισχύονται καί ἐκδηλώνονται χωριστικές τάσεις καί στή Νότιο Ἀλβανία, κύριος φορέας τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Ἀλή πασάς Τεπελενλής.

Ὁ Ἀλή πασάς γεννήθηκε μεταξύ 1740-1750.¹ Καταγόταν ἀπό οἰκογένεια μπέηδων, πού γιά πολλά χρόνια διοικοῦσε τό Τεπελένι – μιά μικρή πόλη στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Βιώσα. Στήν ἐπικράτεια τῆς οἰκογένειάς του ἀνήκαν καί τά κοντινά χωριά Χόρμοβο, Λέκλη, Λάμποβο καί Ρέντη. Συγκεχυμένες καί ἀντιφατικές πληροφορίες δίνουν οἱ περιηγητές γιά τή νεανική ἡλικία τοῦ Ἀλή. Ἐμεῖς θά περιοριστοῦμε στίς πλέον ἀδιαφιλονίκητες. Μετά τό θάνατο τοῦ Βελή πασᾶ, πατέρα τοῦ Ἀλή, ἡ οἰκογένεια περνᾶ δύσκολες στιγμές. Οἱ ἀντίπαλοι μπέηδες προσπαθοῦν νά καταλάβουν τήν ἐξουσία στό Τεπελένι, ἐνῶ τά διπλανά χωριά ἐπωφελοῦνται ἀπό τήν κατάσταση καί ἀνεξαρτητοποιοῦνται. Ὁ νεαρός Ἀλή ἀναγκάζεται νά ἐγκαταλείψει τόν τόπο του καί γίνεται ἀρχηγός ληστοσυμμορίας, κάτι πού τότε συνηθιζόταν πολύ, καί ἀνάλογα μέ τίς ἐπιτυχίες, ἢ κατάφερναν νά ἀποκτήσουν μεγάλες περιουσίες, ἢ κατέληγαν στήν

κρεμάλα. Ὁ Κούρτ πασάς, πού ἦταν ἐπιφορτισμένος μέ τό καθήκον τῆς φύλαξης τῶν δρόμων, δέ μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει τόν Ἄλῆ μπέη. Χάρη στή δεινή πολεμική ἱκανότητα καί ἀνδρεία τοῦ Ἄλῆ, ὁ στρατός τοῦ πασᾶ τοῦ Μπερατίου δέν κατόρθωσε οὔτε μιά φορά νά ὑπερισχύσει, παρόλο πού κάποτε ὁ Ἄλῆ βρέθηκε σέ τόσο δύσκολη θέση, ὥστε πούλησε τά ἀσημένια σερβίτσια του γιά νά ἐξασφαλίσει τροφή στούς στρατιῶτες του. Ἡ ἀφήγηση τοῦ παραπάνω ἐπεισοδίου, καθῶς καί μιά μεγάλη συλλογή δημοτικῶν τραγουδιῶν γιά τά κατορθώματα καί τίς νίκες του, μαρτυροῦν ὅτι εἶχε γίνει πολύ δημοφιλῆς χάρη στίς ἐπιτυχίες του ἐναντίον τοῦ Κούρτ πασᾶ.² Μόλις ὁ Ἄλῆ μπέης συγκέντρωσε ἰσχυρές στρατιωτικές δυνάμεις ἀποκατέστησε τήν ἐξουσία τῆς οἰκογένειάς του στό Τεπελένι καί τιμώρησε αὐστηρά τά χωριά πού εἶχαν τολμήσει νά ἐπανάστατήσουν ἐναντίον της. Τώρα εἶναι ἀρκετά ἰσχυρός ὥστε νά διεκδικήσει μιά θέση διοικητή σέ κάποιο σαντζάκι τῆς Νοτίου Ἀλβανίας. Ἀρκετές φορές ἀποπειρᾶται νά ἀρπάξει τήν ἐξουσία στό Δέλβινο, καί τό καταφέρνει ὅταν σκοτώνει τόν Σελίμ πασά. Δέν παραμένει ὡστόσο πολύ στήν ἐξουσία, γιατί οἱ γιοί τοῦ φονευθέντα, πού ἀνήκε σέ μιά ἀπό τίς ἰσχυρότερες οἰκογένειες, ξεσήκωσαν τούς ὀπαδοῦς τους ἐναντίον του καί ἐκδίωξαν τό σφετεριστή. Ἡ Πύλη, πού πάντα ἀναγνώριζε τό δίκαιο τῆς μιᾶς πλευρᾶς, αὐτῆς τοῦ νικητῆ, δέν ἄργησε νά ὀρίσει νέο πασά τόν Μουσταφά, γιό τοῦ Σελίμ.

Τό παραπάνω ἐπεισόδιο ἀναφέρεται σέ διάφορες πηγές³ καί ἀναμφισβήτητα ὑπῆρξε πραγματικό, ἀλλά εἶναι ἀδύνατο νά χρονολογηθεῖ. Μόνο ἀπό τό 1782 καί μετά μπορούμε λίγο ὡς πολύ νά εἶμαστε σίγουροι ὅτι ἡ διαδοχή τῶν γεγονότων τῆς πολιτικῆς βιογραφίας τοῦ Ἄλῆ Τεπελενλή καί ἡ χρονολόγησή τους ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα. Τότε τό ὄνομα τοῦ Ἄλῆ γιά πρώτη φορά ἀναφέρεται στίς ἐκθέσεις τοῦ Ρώσου προξένου στήν Πόλη σχετικά μέ τίς ἀναταραχές στήν Ἀλβανία, πού εἶχε προκαλέσει ἡ σφαγή τῶν Ἀλβανῶν στό Μοριά.

Σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ πρώτου ἑξαμήνου τοῦ 1782 φτάνουν στήν Κωνσταντινούπολη πληροφορίες ὅτι οἱ Ἀλβανοί ἐτοιμάζονται νά εἰσβάλουν στό Μοριά γιά νά ἐκδικηθοῦν τό

αἷμα τῶν συμπατριωτῶν τους, πού χύθηκε ἐξαιτίας τοῦ Καπουδάν πασᾶ.⁴ Ἐπικεφαλῆς ἑνός ἀλβανικοῦ στρατιωτικοῦ σώματος εἶναι καί ὁ Ἄλῆ μπέης. Στό δελτίο τῆς ρωσικῆς πρεσβείας, στίς 28 Ἰουνίου 1782, ἀναφέρεται:

Αὐτές τίς ἡμέρες ἡ Πύλη εἰδοποιήθηκε ὅτι ὁ ἀρχηγός τῶν Ἄρναουτῶν, Ἄρσλάν Ὀγλού Ἄλῆ μπέης, ξεσήκωσε 8.000 περίπου Ἄρναουῖτες καί τούς ἐγκατέστησε στά βουνά κοντά στά Γιάννενα, προσπαθεῖ δέ νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ Κούρτ πασᾶ, ὁ ὁποῖος, ἂν καί διαθέτει 12.000 ἄνδρες, Ἕλληνες καί Τούρκους, δέ μπορεῖ νά τούς ἔχει ἐμπιστοσύνη.⁵

Ἐδῶ δέν ἀναφέρεται ὁ Ἄλῆ Τεπελενλής μέ τό ὄνομά του, εἶναι ὅμως σίγουρο ὅτι πρόκειται γι' αὐτόν.⁶ Οἱ μάχες κοντά στά Γιάννενα συνεχίζονται ὅλο τό καλοκαίρι τοῦ 1782. Ἀπό τίς πληροφορίες τοῦ Ρώσου πρέσβη στήν Πόλη γνωρίζουμε ὅτι ὁ Κούρτ πασᾶς δέν κατάφερε καμιά σημαντική νίκη. Οἱ στρατιῶτες τοῦ Ἄλῆ μπέη λεηλάτησαν πολλά χωριά στά περίχωρα τῶν Ἰωαννίνων.⁷ Τό φθινόπωρο ὁ Ἄλῆ μπέης μέ τούς ἄνδρες του ἐγκαταλείπει τά Γιάννενα. Οἱ ταραχές ὅμως στή Νότιο Ἄλβανία δέν σταμάτησαν. Ὁ Ρώσος πρέσβης στήν Κωνσταντινούπολη ἔγραψε στίς 21 Αὐγούστου 1782:

Στήν πόλη Μοναστήρι τῆς Ρωμυλίας ἔφτασαν περί τούς 500 ἀρχηγούς τῶν Ἄρναουτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπαίτησαν ἀπό τήν Πύλη 6 ἑκατομμύρια πιάστρα, πού, ὅπως οἱ ἴδιοι ἰσχυρίζονται, τά δικαιούνται διά νόμου.⁸

Στίς 23 Σεπτεμβρίου ὁ ἴδιος ἔγραφε ὅτι 13.000 Ἄλβανοί συγκεντρώθηκαν στή Χειμάρρα μέ σκοπό νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῶν Ἰωαννίνων καί ἄλλων περιοχῶν τῆς Ρούμελης.⁹

Ἡ Πύλη ἔδινε ἀφειδῶς ὑποσχέσεις καί δωρεές στούς Ἄλβανούς πολεμιστές προκειμένου νά ἡσυχάσει ἡ Νότιος Ἄλβανία. Στό δελτίο τῆς ρωσικῆς πρεσβείας, στίς 2 Μαρτίου 1784, διαβάζουμε:

Σέ κάποιον Βελή πασᾶ Ὀγλού Ἄλῆ μπέη, πού βρίσκεται στή Ρωμυλία, δόθηκαν νέα ἀξιώματα, μέ τήν προσταγή νά συγκεντρώσει 1.000 ἄνδρες καί νά μπεῖ ὑπό τή διοίκηση τοῦ σερασκέρη τῆς Σόφιας.¹⁰

Κι ἔτσι ὁ «ἀντάρτης» Ἀλή μπέης προάχθηκε σέ πασά καί ἀνῆκε στό στρατό τοῦ σουλτάνου. Μετά ἀπό αὐτό καί γιά ἓνα χρόνο τό ὄνομα τοῦ Ἀλή μπέη, πού πιά ὀνομάζεται Ἀλή πασάς, ἐξαφανίζεται ἀπό τίς σελίδες τῶν ρωσικῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων. Μνημονεύεται ξανά τό 1785, ὅταν προσπαθεῖ νά καταλάβει τά Ἰωάννινα. Ἡ ἀποτυχημένη προσπάθεια στό Δέλβινο δέν ἔκανε τόν Ἀλή νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν ἰδέα νά ἀποκτήσει δικό του πασαλίκι. Χωρίς νά χάνει ἀπό τά μάτια του τό Δέλβινο, ἐποφθαλμιᾷ τά Γιάννενα, πού εἶναι κοντινή, μεγάλη καί πλούσια πόλη, καί ἔχει οἰκονομικούς καί πολιτικούς δεσμούς μέ τή Νότιο Ἀλβανία. Ἐκεῖ πωλοῦν τά προϊόντα τους οἱ Γιαννιωῖτες βιοτέχνες, ἐνῶ οἱ Νοτιοαλβανοί ἔμποροι ἐπισκεπτονται πολύ συχνά τά Γιάννενα γιά τίς ὑποθέσεις τους. Ἐκτός αὐτοῦ, ἡ Νότιος Ἀλβανία καί ἡ Ἡπειρος εἶναι πολιτικά πολύ στενά συνδεδεμένες, ἀφοῦ ὁ Κούρτ πασάς, ὡς δερβετζή πασάς, ἐλέγχει ὅλη τή Βόρειο Ἑλλάδα. Ἀπό θρησκευτικῆς ἀπόψεως οἱ ἐπαρχίες τοῦ Δέλβινου καί τοῦ Ἀργυροκάστρου ἀνήκουν στόν μητροπολίτη τῶν Ἰωαννίνων, κάτι πού εἶναι πολύ σημαντικό ἐάν θυμηθοῦμε ὅτι, γιά τούς ὀρθόδοξους ὑπηκόους τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἐκκλησία δέν ἦταν μόνο θρησκευτική ἀλλά καί κοσμική ἐξουσία.

Ὁ Ἀλή πασάς, γιά νά ἐπιτύχει τό διορισμό του στό σαντζάκι τῶν Ἰωαννίνων προσπάθησε νά προσεταιρισθεῖ σημαντικά πρόσωπα στήν Αὐλή τοῦ σουλτάνου, μ' ἓναν ἀρκετά ἰδιόμορφο τρόπο. Στά Ζαγόρια ἦταν ἐγκατεστημένες πλούσιες καί ἰσχυρές οἰκογένειες, πού εἶχαν στενές σχέσεις μέ τήν Κωνσταντινούπολη. Ληλάτησε λοιπόν τόν τόπο καί ἐξανάγκασε τούς προεστούς νά τόν ὑποστηρίξουν προκειμένου νά ἀποφύγουν νέα δεινά,¹¹ καί αὐτή ἡ συμφωνία συντέλεσε πολύ στήν ἀναρρίχηση τοῦ Ἀλή στήν ἐξουσία. Οἱ προεστοί, καί ἰδιαίτερα ὁ Γκεόργκ Πασχάλογλου, μέ τήν ἐπιρροή τους ἐνήργησαν στήν Πύλη ὑπέρ του. Τά κίνητρά τους ἦταν, κατά τόν μαρκήσιο Mesmon, νά «ἀποφευχθοῦν οἱ ταραχές», νά «διατηρηθεῖ ἡ κοινωνική γαλήνη» καί «νά βασιλεύσει ἡ εἰρήνη».¹² Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ἐμπορικοί κύκλοι τῶν Ζαγοριῶν ἄρχισαν νά βλέπουν στό πρόσωπο τοῦ Ἀλή «τήν ἰσχυρή προσωπικότητα» πού θά

ἦταν ἰκανή νά ἐπιβάλλει τήν τάξη καί νά διατηρήσει τήν ἀσφάλεια τῆς χώρας. Οἱ ἔμποροι τῶν Ἰωαννίνων δέν εἶχαν τήν ἴδια γνώμη καί δέν ἔβλεπαν καμιά διαφορά μεταξύ τοῦ Ἀλή καί τῶν ὑπολοίπων Ἀλβανῶν μπέηδων. Ὁ Μπενάκης γράφει ἀπό τήν Κέρκυρα στίς 12 Ἀπριλίου 1785:

Ἡ Πύλη, μετά ἀπό συστάσεις τοῦ καπετάν πασᾶ, διορίζει στά Ἰωάννινα κάποιον Ἀλή πασά, ὁ ὁποῖος στό παρελθόν εἶχε λεηλατήσει τή χώρα. Οἱ κάτοικοι ἐνώθηκαν μέ τούς Τουρκαλβανούς γειτόνους τους καί τοῦ παρήγγειλαν ὅτι δέν θά τόν δεχτοῦν μέχρι νά λάβουν νέα διαταγή τῆς Πύλης.¹³

Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες ὁ σουλτάνος δέν ἐπέμενε στό διορισμό τοῦ Ἀλή, πού ἀποφάσισε νά ἀποσπάσει τουλάχιστο ἀποζημίωση ἀπό τούς κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων.¹⁴ Ὄταν οἱ Γιαννιώτες δέν δέχτηκαν τούς ὅρους του, ἀποφάσισε νά πολιορκήσει τήν πόλη καί, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τοῦ Μπιτσίλη, προσπάθησε νά ἀποσπάσει καί τό Δέλβινο. Στήν ὑπόθεση ἀναμίχθηκε καί ὁ Κούρτ πασάς, τόν ὁποῖο κάλεσαν οἱ Χειμαρριῶτες σέ βοήθεια. Σέ μάχη πού ἔλαβε χώρα στίς 29 Ἰουνίου 1785 κοντά στό Λάμποβο ὁ Ἀλή πασάς εἶχε σοβαρές ἀπώλειες, ἐνῶ καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ πολέμου, δέν κατάφερε καμιά σημαντική ἐπιτυχία.¹⁵

Ἄφου ἀπέτυχε νά καταλάβει τά Γιάννενα μέ αἰφνιδιασμό, πέρασε στήν «καθαυτό πολιορκία». Ἦταν μεγάλη ἐπιτυχία γι' αὐτόν τ' ὅτι ἀνέλαβε τό σαντζάκι τῶν Τρικάλων, στό ὁποῖο ἀνήκε ὅλη ἡ Θεσσαλία. Τά Τρίκαλα ἦταν μιά βιοτεχνική πόλη 7.000 κατοίκων νοτιοανατολικά τῶν Ἰωαννίνων καί κατεῖχε δεσπόζουσα θέση ἐπί τῶν ὁδῶν πού τή συνέδεαν μέ τό θεσσαλικό κάμπο, τή Θεσσαλονίκη καί τή Βοιωτία. Ἡ ἐπαρχία αὐτή ἦταν προσιτή στόν Ἀλή ἀφότου ἔγινε συγγενής τοῦ διοικητῆ τῶν Τρικάλων, ὁ δέ διορισμός του, πού ἀκολούθησε, στερῆσε τήν παρουσία του ἐκεῖ.¹⁶

Φαίνεται ὅτι τό διορισμό τόν ἀπέσπασε χωρίς δυσκολία, ἀφοῦ ἡ Πύλη, θορυβημένη ἀπό τή συμφιλίωση τοῦ Κούρτ πασᾶ μέ τόν Μαχμούτ πασά, εἶχε ἀνάγκη νά προωθήσει ἀνθρώπους στούς ὁποίους θά μπορούσε νά στηρίζεται σέ περίπτωση ἀνοι-

χτου πολέμου μέ τόν «ἀποστάτη» τῆς Σκόδρας. Ταυτόχρονα διορίζεται πασάς τῶν Ἰωαννίνων ὁ Τσαούσογλου Μεχμέτ πασάς.¹⁷ Ὁ Μπουλγκάκοφ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Πύλη προχώρησε σ' αὐτούς τούς διορισμούς ἐπειδή καί ὁ Ἄλῆ καί ὁ Μεχμέτ πασάς «ἦταν Ἀλβανοί πού ὑπέφεραν πολλά ἀπό τόν Μαχμούτ, πού κατέστρεψε τά σπιτικά τους καί τόν τόπο τους. Μέσω αὐτῶν ἐλπίζει ἡ Πύλη νά σκορπίσει τήν ἔχθρα μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν».¹⁸

Ὁ Ρῶσος πρέσβης μέ μεγάλη ὀξύδερκεια προσέγγισε τήν οὐσία τῆς πολιτικῆς τοῦ σουλτάνου ἀπέναντι στήν Ἀλβανία. Αὐτή ἡ πολιτική συνίστατο στή δημιουργία ἐχθρότητας καί μίσους μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν φεουδαρχῶν, ὥστε νά εἶναι δυνατό νά διατηρεῖται ἡ χώρα ὑπό τήν ἐξουσία της. Ἐδῶ βεβαίως χρειάζεται κάποια διευκρίνιση. Εἶναι ἀμφίβολο κατά πόσο εἶχε ἀξιῶσεις ὁ Ἄλῆ πασάς ἀπό τόν πασά τῆς Σκόδρας. Ὑπάρχουν βάσιμοι λόγοι γιά νά ὑποθέσουμε ὅτι συνεργαζόταν μαζί του μυστικά ἐναντίον τοῦ Κούρτ πασά. Βεβαίως ὁ Ἄλῆ πασάς ἔπρεπε νά πείσει τήν Πύλη ὅτι ὁ Μαχμούτ ἦταν ὁ μεγαλύτερος ἐχθρός του, καί οἱ πληροφορίες του Μπουλγκάκοφ δείχνουν ὅτι πέτυχε νά δημιουργήσει τήν ἐντύπωση πού ἐπεδίωκε.

Ὁ Ἄλῆ πασάς, ἀπό τή θέση τοῦ διοικητῆ τῆς Θεσσαλίας, ἔλαβε δραστήρια μέτρα γιά νά ἐπιβάλλει τήν τάξη. Ὑπέταξε τούς ἀνεξάρτητους μπέηδες τῆς Λάρισας καί περιόρισε τίς αὐθαιρεσίες τῶν γενίτσαρων καί τῶν σπαχήδων. Πολλές χριστιανικές οἰκογένειες, πού εἶχαν ἐγκαταλείψει ἀπό φόβο τόν τόπο τους, ἐπέστρεψαν. Βεβαίως, μέ διάφορες μεθόδους ἰδιοποιήθηκαν πολλές γαῖες.¹⁹ Ἡ θέση του εἶχε κατά πολύ ἐνισχυθεῖ ὅταν ξέσπασαν οἱ νέες διαμάχες γιά τήν κυριαρχία στή Νότιο Ἀλβανία καί τήν Ἡπειρο.

Τό Μάρτιο τοῦ 1787 πεθαίνει ὁ Κούρτ πασάς. Μετά ἀπό τριῶν ἐτῶν ἐμφύλιο πόλεμο τή θέση τοῦ ἀποθανόντος στό πασαλίκι τῆς Αὐλώνας παίρνει ὁ γαμπρός του, ὁ Ἰμπραήμ μπέης. Ἡ Πύλη, κατά τή συνήθειά της, ἀναγνώρισε αὐτό τό τετελεσμένο γεγονός. Τό πόστο τοῦ δερβετζῆ πασά ἀνέλαβε ὁ Ἄλῆ. Ἡ Πύλη εἶχε ἀναγκαστεῖ νά πάρει μιά βιαστική ἀπόφαση²⁰ γιατί φοβόταν τό Μαχμούτ πασά, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐκείνη

ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ σχεδίαζε νὰ ἐκστρατεύσει. Σύμφωνα μὲ κάποιες πληροφορίες προόριζε ἐπικεφαλῆς τοῦ στρατοῦ τὸν Κούρτ πασά. Ἡ ἐλπίδα ὅτι ὁ Ἄλῆ πασάς, γιὰ τὸν ὁποῖο φρόντιζαν οἱ ἔμποροι τῶν Ζαγοριῶν, θὰ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσαι τὴ συμμετοχὴ τῶν ἀλβανικῶν στρατευμάτων στὸν ἐπικείμενο πόλεμο, ὁδήγησε τὴν Πύλη νὰ τοῦ δώσει τὸ ἀξίωμα τοῦ δερβετζῆ πασά.²¹ Ὁ Ἄλῆ, ἀμέσως μετὰ τὸ διορισμὸ του, ἔλαβε διαταγὴ νὰ κινηθεῖ ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασά, νὰ τεθεῖ ὑπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης καὶ νὰ μεταβεῖ στὸ Ἐλβασάν, ὅπου θὰ συγκεντρωνόταν ὁ στρατός.

Ὁ Ἄλῆ πασάς δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ βοηθήσει στὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς Ἀλβανίας. Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ Μαχμούτ ἦταν τότε ὁ δημοφιλέστερος ἀρχηγὸς τῆς χώρας, καὶ τοῦτο θὰ εἶχε ἀρνητικὴ ἐπίδραση στοὺς στρατιῶτες τοῦ ὅταν θὰ ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ πολεμήσουν ἐναντίον του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐνδεχόμενῃ ἦττα τοῦ Μαχμούτ δὲν συνέφερε τὸν Ἄλῆ πασά. Κάτι τέτοια θὰ σήμαινε τὴν ἐνδυνάμωση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὴ χώρα. Ἡ ἦττα ἐνός ἀπὸ τοὺς ἡμιανεξάρτητους Ἀλβανούς διοικητῆς, κάτι πού καὶ ὁ ἴδιος σκόπευε νὰ γίνε, θὰ δημιουργοῦσε κακὸ προηγούμενο γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ἀμεσῶν πολιτικῶν στόχων τοῦ Ἄλῆ, πού ἀπέβλεπε στὴ Νότιο Ἀλβανία, ὁ πασάς τῆς Σκόδρας θὰ μπορούσε νὰ τοῦ φανεῖ ἀρκετὰ χρήσιμος. Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, ὅταν κυρίευσε τὴν Ἀχρίδα ἔφυγε γιὰ τὸ Ἐλβασάν καὶ δὲν εἶχε πλέον ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Μάλιστα ἀρχίζει μυστικὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Μαχμούτ, κάτι πού ἔγινε γρήγορα γνωστὸ στὴν Πύλη.²²

Ὅταν ξέσπασε ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ὁ Ἄλῆ εἶχε ἐπιπλέον λόγους νὰ ἐμποδίσαι τὴν ἐπιτυχή ἔκβαση τῆς πολιορκίας τῆς Σκόδρας. Ὁ Μπενάκης πληροφορεῖ ἀπ' τὴν Κέρκυρα:

Μᾶς βεβαιώνουν ὅτι αὐτός ὁ Ἄλῆ πασάς δὲν θέλει νὰ τελειώσει γρήγορα ἢ ὑπόθεση τοῦ πασά τῆς Σκόδρας, διότι, ἐάν ἡ Πύλη δὲν θὰ εἶναι ἐδῶ ἀπασχολημένη, τότε θὰ τὸν διατάξει νὰ συναντήσῃ τὸ στρατό, κάτι πού δὲν τὸ θέλει. Γι' αὐτὸ γράφει ἐπιστολὰς στὸν πολιορκημένο πασά μὲ τὶς ὁποῖες τὸν ἐνθαρρύν-

νει και του δίνει να καταλάβει ότι η σωτηρία του (του Μαχμούτ) εξαρτάται μόνο από τη σταθερότητά του.²³

Σέ συνδυασμό με την αλληλογραφία του με τον Μαχμούτ θά πρέπει να κρίνει κανείς και τό ότι ό 'Αλή, από τόν Σεπτέμβριο του 1787, δέ συμμετέχει πλέον στό στρατόπεδο τών πολιορκούντων. Δέν είναι εξακριβωμένο βέβαια εάν τόν άπάλλαξε ό γενικός διοικητής ή εάν έφυγε μέ δική του πρωτοβουλία. Τό άναμφισβήτητο γεγονός είναι ότι ό πασάς εκείνη τήν έποχή δέν είναι στή Σκόδρα αλλά στό Τεπελένι.²⁴

Όταν επέστρεψε στή Νότιο 'Αλβανία ή πολιτική κατάσταση ήταν τεταμένη. Ό ρωσοτουρκικός πόλεμος είχε ένθαρρύνει τίς άντιτουρκικές διαθέσεις, ιδιαίτερα του χριστιανικού πληθυσμού. Οί χριστιανοί τών παραλίων τής 'Αδριατικής και του 'Ιονίου περίμεναν τήν εμφάνιση του ρωσικού στόλου για να πάρουν τά όπλα. Ό στρατηγός Ζάμπαροφσκι, ως υπεύθυνος να στρατολογήσει έθελοντές από ντόπιους για τη ρωσική μοίρα πού ήταν έτοιμη να ξεκινήσει για τή Μεσόγειο, έγγραφε στίς 6 'Οκτωβρίου 1788 στον κόμη Μπερπαρόντκο:

Όλοι οί χριστιανοί, στήν 'Αλβανία, τή Δαλματία και τόν ίδιο τό Μοριά, μέ άνυπομονησία περιμένουν τήν άφιξη του στόλου για να προσχωρήσουν στίς τάξεις μας και να έπιτεθούν εναντίον τών Τούρκων, οι όποιοι συνεχώς τούς βασανίζουν. Κάθε ήμέρα σχεδόν μας επισκέπτονται πλήθη για να μάς γνωστοποιήσουν τίς διαθέσεις τους, και κανείς δέ μπορεί να άμφιβάλλει ότι είναι πράγματι έτοιμοι.²⁵

Στό ίδιο πνεύμα έγγραφε και ό Μπενάκης, πού πληροφοροῦσε τήν Πετρούπολη ότι δέν είναι ανάγκη να στείλει στή Νότιο 'Αλβανία ειδικούς πράκτορες για να στρατολογήσουν κόσμο, «άφου, μόλις εμφανιστεί στό 'Αρχιπέλαγος ό στόλος, θά είναι άρκετό για τόν διοικητή να δώσει διαταγή είκοσι ήμέρες νωρίτερα και θά είναι δυνατό να βρει πολλούς όπαδούς μεταξύ τών χριστιανών. 'Από τήν άρχή του πολέμου έλαβα πολλές προτάσεις, τόσο από τούς Χειμαρριώτες όσο και από άλλους 'Αλβανούς χριστιανούς».²⁶ Τελικώς ή στρατολογία οργανώθηκε από τόν έπιτούτου άπεσταλμένο ταγματάρχη Λ. Σωτή-

ρη και τόν Ρῶσο γενικό πρόξενο στην Ἀλβανία Πάνο Μπιτσιλίη. Αὐτοί συγκέντρωσαν μεγάλο ἀριθμό νεοσυλλέκτων, ἀλλά λόγω τοῦ ὅτι ἄλλαξε ἡ πορεία τοῦ στόλου πολλοί ἀπό αὐτούς πῆραν ἀπαλλαγή. Μόνο 800 Ἀλβανοί πού στρατολόγησε ὁ Σωτήρης συμμετεῖχαν στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Τούρκων, ὡς ἐθελοντές τῶν στολίσκων τοῦ Λορέντζου καὶ τοῦ Κατσώνη.²⁷

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ κατάσταση στή Νότιο Ἀλβανία δέν ἦταν πολὺ εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν Πύλη. «Φαίνεται ὅτι στὸν πόλεμο αὐτό ἡ Πύλη θά ἔχει πολὺ μικρὴ βοήθεια ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς», ἔγραφε στήν Πετρούπολη, στίς 19 Φεβρουαρίου 1788, ὁ Ρῶσος πρέσβης στή Νάπολη κόμης Σκαβρόνσκι.²⁸ Οἱ δὲ χριστιανοὶ ἦταν ἔτοιμοι νὰ ξεσηκωθοῦν καὶ σὺν παραμικρὸ ἔναυσμα.²⁹ Ὅσο γιὰ τὸ μουσουλμανικὸ πληθυσμὸ, πού δέν εἶχε ξεχάσει ἀκόμη τὴν τραγωδία τοῦ Μοριά, ὁ σουλτάνος λίγο μποροῦσε νὰ ὑπολογίζει σ' αὐτόν, καὶ οἱ προσπάθειες νὰ πετύχει ἐνίσχυση ἀπὸ τὴ Νότιο Ἀλβανία ἀπέτυχαν. «Παρόλο πού ἡ Πύλη εἶχε διατάξει δύο μῆνες νωρίτερα ν' ἀρχίσει ἡ στρατολογία στίς περιοχὲς γύρω ἀπὸ τὴν Κέρκυρα καὶ νὰ σταλεῖ ὁ στρατός στήν Κωνσταντινούπολη, ἀκόμη δέν ἔχει γίνει τίποτε», ἔγραφε ὁ Μπενάκης στίς 26 Ἰανουαρίου 1789.³⁰ Δύο μῆνες ἀργότερα γράφει:

Ἡ Πύλη συνεχῶς στέλνει ἀγγελιαφόρους ὅλες αὐτὲς τὶς ἡμέρες, στὰ Γιάννενα, τὴν Αὐλώνα, τὸ Μπεράτιο καὶ ἀλλοῦ, ξορκίζοντας ὅλους νὰ σπεύσουν πρὸς βοήθεια γιὰ τὴ θρησκεία, καὶ ὑπόσχεται σὰν δέλεαρ πολλὰ χρήματα. Ἐντούτοις, μόνον οἱ πλέον ἐξαθλιωμένοι (*les plus misérables*) ὑπακούουν. Ὅσοι ἔχουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν δέν θέλουν νὰ διακινδυνεύσουν [...]. Παρατηρεῖται τέλεια ἀλλαγή μεταξὺ τῶν Τούρκων, διότι, ἐάν ἐξαιρέσει κανεὶς αὐτοὺς πού ὑπηρετοῦν σὰν γενίτσαροι καὶ σπαχήδες, κανεὶς ἄλλος δέν κουνήθηκε ἀπὸ τὴ θέση του.³¹

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1788, παρὰ τὶς ἐπίμονες προσπάθειες, παρουσιάστηκαν ἀπὸ τὴ Νότιο Ἀλβανία μόλις 2.000 ἄνδρες. «Σχεδὸν ὅλοι οἱ Τούρκοι ἀρχηγοὶ εἶναι μὲ τὸ μέρος μας», γράφει ὁ Μπενάκης, «καὶ ἀποφεύγουν τὸν κίνδυνο, περιμένοντας νὰ πράξουν ἀνάλογα μὲ τὴν τύχη πού θά ἔχει ὁ στρατός τοῦ

σουλτάνου». ³² Παράλληλα, ο Μαχμούτ πασάς της Σκόδρας, παρόλο που του δόθηκε «χάρη», συνεχίζει τις έχθροπραξίες έναντι της Πύλης. Δύο πολύ ισχυροί φεουδάρχες, ο Μεχμέτ πασάς και ο Ίμπραήμ μπέης, γιός και γαμπρός του Κούρτ πασά, εξακολουθούν να πολεμούν μεταξύ τους για τη διαδοχή, ενώ οι υπόλοιποι Νοτιοαλβανοί φεουδάρχες ετοιμάζονται να εισβάλουν στην Πελοπόννησο με την εμφάνιση του ρωσικού στόλου. ³³ Έτσι όπως είχε διαμορφωθεί η κατάσταση, η στάση του Άλη πασά είχε ιδιαίτερη σημασία.

Έντωμεταξύ, η επιρροή του αυξάνει συνεχώς και, έπωφελούμενος των περιστάσεων, κατορθώνει να πραγματοποιήσει το σκοπό του: να καταλάβει τα Γιάννενα. Δυστυχώς οι πηγές που διαθέτουμε δεν μας επιτρέπουν να καθορίσουμε ακριβώς πότε και πώς συνέβη. Οι μαρτυρίες του Rouquerville, του Th. Hughes, του Άραβαντινού, του A. Mufid ³⁴ και άλλων, παρουσιάζουν πολλές ασάφειες και αντιφάσεις. Στα αρχεία δεν βρήκαμε κανένα έγγραφο που να αναφέρεται ευθέως στην κατάληψη των Ιωαννίνων από τον Άλη πασά. Ωστόσο, υπάρχουν μερικά έγγραφα που φωτίζουν έμμέσως το γεγονός. Οι περισσότεροι συγγραφείς το τοποθετούν τον Οκτώβριο του 1788, αλλά πρέπει να συνέβη νωρίτερα, το 1787, και είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον διορισμό του Άλη στη θέση του δερβετζή πασά, τον Απρίλιο του 1787. Το αξίωμα αυτό έδινε το δικαίωμα στον κατόχο του να διατηρεί στρατό σε όλες τις περιοχές της δικαιοδοσίας του, τα όρια της οποίας δεν ήταν αυστηρά προσδιορισμένα. Οι ταραχές και η άταξία που προκαλούσαν στα Γιάννενα όρισμένοι μπέηδες έδιναν στον Άλη την απαραίτητη δικαιολογία να επέμβει, πολύ περισσότερο που ο προκάτοχός του, ο Κούρτ πασάς, είχε δημιουργήσει ανάλογο προηγούμενο όταν έγινε για μικρό χρονικό διάστημα διοικητής των Ιωαννίνων. ³⁵ Μερικοί συγγραφείς, αναφερόμενοι στην κατάληψη της πόλης, γράφουν για βίαιη ένοπλη σύγκρουση μεταξύ του στρατού του Άλη πασά και των σωμάτων των μπέηδων. Από την άλλη, τα αρχεία που διαθέτουμε δεν παρέχουν στοιχεία για τέτοια συμπεράσματα. Οι εκθέσεις των Ρώσων αντιπροσώπων, και ιδιαίτερα αυτές του Μπενάκη, εκθέτουν όλα τα σημαντικά

γεγονότα κατά τό 1787-1788, καί δέν μπορεί νά ἐξηγηθεῖ τέτοια ἀποσιώπηση. Προφανῶς δέν ὑπῆρξε «μάχη γιά τά Γιάννενα» στήν κυριολεξία, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ὁ Ἄλῃ δέν χρειάστηκε νά ἀγωνιστεῖ σκληρά γιά μιά τέτοια μεγάλη πόλη. Οἱ ἐχθροί του ἦταν κυρίως οἱ μπέηδες τῶν Ἰωαννίνων, καί ἰδίως ὁ ἀπόγονος τοῦ Ἄρσλάν πασᾶ ὁ Ασίμ μπέης, καί οἱ γιοί τοῦ προηγούμενου πασᾶ Ἄλῃ Ἰζέτ τοῦ Ἀργυροκάστρου. Τόν ὑποστήριζε μιά μερίδα τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου τῆς πόλης, πού ἦταν ἱκανοποιημένη ἀπό τίς ἐπιτυχίες του ἐναντίον τῶν ἀσύδοτων μουσουλμάνων φεουδαρχῶν τῆς Θεσσαλίας. Μπορεῖ νά πει κανεῖς μέ βεβαιότητα ὅτι πρὸς τό τέλος τοῦ 1787 ὁ Ἄλῃ εἶχε κατορθώσει νά θέσει ὑπό τόν ἔλεγχό του τά Γιάννενα καί ὅλο τό πασαλίκι. Τό ἐπιβεβαιώνουν οἱ ἐκθέσεις τοῦ Μπενάκη πρὸς τόν πρέσβη στή Βιέννη, πρίγκιπα Ντ.Μ. Γκολτσίπιν, καί μιά ἐπιστολή ἐνός ἀπό τούς ἀλληλογράφους του, στήν ὁποία τά Γιάννενα ἀναφέρονται μεταξύ τῶν πόλεων πού βρίσκονται ὑπό τήν ἐξουσία τοῦ Ἄλῃ πασᾶ. Ὁ ἴδιος ὁ πασάς φρόντιζε νά ὑπάρχουν μάρτυρες στίς διάφορες πόλεις πού νά κρίνουν τήν ἐκεῖ παρουσία του ἀπαροκλήτη καί νά δικαιολογεῖται μ' αὐτό τόν τρόπο ἢ ἀπουσία του ἀπό τό μέτωπο. Στήν ἴδια ἐπιστολή ἀναφέρεται ὅτι ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἄλῃ Ἰζέτ ἐγκατέλειψε τά Γιάννενα καί ἐχυρώθηκε στό Ἀργυροκάστρο, ἐνῶ ὁ Ἄλῃ προσπαθοῦσε νά βάλει στό χέρι τήν περιουσία της.³⁶ Στή συνέχεια ὁ Ἄλῃ πασάς, μέ ὄπλο τίς μηχανορραφίες, πέτυχε τήν ἀναγνώρισή του ἀπό τήν Πύλη, κατά πάσα πιθανότητα στίς ἀρχές τοῦ 1788.³⁷ Εἶναι ἀπίθανο ἡ Πύλη νά ἐπικύρωσε τόν διορισμό του ἀργότερα, ὅταν θά εἶχε πεισθεῖ γιά τήν ἀπροθυμία του νά θέσει τόν στρατό καί τήν ἐπιρροή του στήν Ἀλβανία στίς ὑπηρεσίες της. Ὁ Ἄλῃ πασάς ὀφείλει πολλά στόν φόβο τοῦ σουλτάνου ἀπέναντι στόν πασά τῆς Σκόδρας. Χάρη στήν ἐξουσία του, πού τή χρησιμοποιοῦσε κυρίως γιά νά πλουτίσει, ἰδιοποιήθηκε σέ μικρό χρονικό διάστημα πολλές γαιοκτησίες στά Τρίκαλα καί τά Γιάννενα. Ὅταν πιά εἶχε ἀποκτήσει δύναμη, δέν ὑπάκουε στίς διαταγές του Διβανίου. Ἐνας ἀπό τούς ἀλληλογράφους τοῦ Μπενάκη γράφει: «Ὅλοι λένε ὅτι οἱ πράξεις του (τοῦ Ἄλῃ πασᾶ) ὀδηγοῦν στό νά γίνει ἀνεξάρτητος, καί μέ τήν πρώτη ἦτ-

τα τῶν Τούρκων νά γίνει ἕνας δεύτερος Μαχμούτ πασάς». ³⁸ Ἐνεργουῖσε πάντα μέ τήν ἰδέα ὅτι τά σαντζάκια τοῦ σουλτάνου εἶναι δικό του «βασίλειο». Οἱ ἀποτυχίες τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ στό ρωσικό μέτωπο, ἡ ἀγωνιστική διάθεση τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας, οἱ μεγάλες δυνατότητες μιᾶς ἐξέγερσης ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ὅλα αὐτά ὑπαγόρευαν στόν Ἀλή νά ἀποφύγει μέ κάθε τρόπο νά μεταβεῖ στό μέτωπο ἐάν θά ἤθελε νά διατηρήσει τήν προσωπική του ἐξουσία.

Πείθει τούς καδῆδες καί ἄλλους ἀνώτερους ἀξιωματούχους νά στείλουν ἀπεσταλμένους τους στήν πρωτεύουσα γιά νά δικαιολογήσουν τήν παρουσία του στήν Ἡπειρο ὡς ἄκρως ἀπαραίτητη, μέ τήν αἰτιολογία τοῦ κινδύνου τῶν Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι συγκέντρωναν στρατό κοντά στά σύνορα. ³⁹

Ὁ συνεχιζόμενος πόλεμος δέν δίνει τήν εὐχέρεια στήν Πύλη νά πάρει ὁποιοδήποτε μέτρο κατά τῆς καταφανοῦς ἀνυπακοῆς ἐνός ἀπό τούς κυβερνήτες τῆς Περιορίζεται μόνο νά στείλει στά Γιάννενα ἀπεσταλμένο (ντιβιντάρ) ⁴⁰ τοῦ Μεγάλου Βεζίρη γιά νά τόν πείσει «σάν καλός φίλος» νά πολεμήσει ἐναντίον τῶν Αὐστριακῶν. ⁴¹ Ὁ ἀπεσταλμένος ἔμεινε στά Γιάννενα δύο μῆνες μέχρι νά συμφωνήσει ὁ πασάς νά παρουσιαστεῖ στό μέτωπο. ⁴² Ὁ πασάς φτάνει στό τουρκικό στρατόπεδο τό Μάιο τοῦ 1788 μέ 3.000 ἄνδρες, γιά νά τό ἐγκαταλείψει μερικούς μῆνες ἀργότερα, στίς 8 Δεκεμβρίου τοῦ ἴδιου χρόνου, καί νά ἐπιστρέψει στά Γιάννενα. ⁴³

Γιά νά πετύχει τήν ἄδεια τοῦ γενικοῦ διοικητῆ νά ἐγκαταλείψει τό στρατόπεδο, καί μάλιστα σέ μιά κρίσιμη στιγμή τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ὁ πανουῆργος πασάς χρησιμοποίησε τήν ἐπιρροή ξένης δυνάμεως, μέσο πού καί ἀργότερα πολύ συχνά χρησιμοποιοῦσε καί πού ἀποδείχτηκε πολύ χρήσιμο γιά τίς πολιτικές του ἐπιτυχίες. Γνωρίζοντας τό χάος καί τή διαφθορά πού βασιλευσαν στίς γραμματεῖες τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καθώς καί τή μεγάλη ἐπιρροή τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ Ἀλή πασάς, γιά νά διατηρήσει τήν πολιτική του ὑπαρξη, θεωρεῖ ἀπαραίτητο νά ἐπιτύχει τήν προστασία μιᾶς ξένης δύναμης. Ἀναπτύσσει στενές σχέσεις μέ τόν Γάλλο πρόξενο στήν Πρέβεζα. Εἶναι ἡ ἐποχή

πού ἡ Γαλλία ἔχει μεγάλη ἐπιρροή στό Διβάνιο. Ἡ προστασία τῆς γαλλικῆς πρεσβείας ὀφελεῖ πάρα πολύ τόν Ἄλῆ στίς δύσκολες στιγμές τῆς καριέρας του.⁴⁴ Ἀργότερα προτείνει στό Λουδοβίκο ΙΣΤ' ἄμεση ἀλληλογραφία. Ἡ ἄρνηση τῶν Βερσαλιῶν δέν τόν ἀποθαρρύνει νά συνεχίσει τίς πιό στενές σχέσεις μέ τό Γάλλο πρόξενο. Τό βασιλιά ἀντιπροσώπευε κάποιος Lassalle, πού διηύθυνε ταυτόχρονα ἕναν ἀπό τούς μεγαλύτερους ἐμπορικούς οἴκους τῆς Μασαλίας. Ὁ διορισμός του ὡς βασιλικοῦ προξένου ἦταν τό καλύτερο πιστοποιητικό γιά ἕναν ἀνθρώπο πού δροῦσε σάν ἐπιχειρηματίας καί ἔμπορος στίς τουρκικές κτήσεις. Ὁ Lassalle ἀνοίξε στήν Πρέβεζα ἐταιρεία ὑλοτομίας, πού οἱ δραστηριότητές της θά ἦταν στήν Ἀκαρνανία. Προκειμένου νά ἐξασφαλίσαι τήν προστασία τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, ἡ ἐξουσία τοῦ ὁποίου ὡς δερβετζή πασᾶ ἀπλωνόταν μέχρι τήν Ἀκαρνανία, τόν ἔκανε μέτοχο τῶν κερδῶν του.⁴⁵ Ὁ Lassalle γρήγορα ἔγινε ἕνα ἀπό τά πιο ἐμπίστα πρόσωπα τοῦ πασᾶ, ὥστε νά τοῦ ἀναθέσει νά τόν κρατᾶ ἐνήμερο κατά τήν ἀπουσία του γιά τά τεκτενόμενα στήν περιοχή. Ὁ Lassalle, ἀπό τή μεριά του, γνωρίζοντας τήν ἀπροθυμία τοῦ πασᾶ νά παρουσιαστῆι στό μέτωπο, καί καθώς ὁ ἴδιος εἶχε συμφέρον νά ἐπιστρέψει ὁ «συνεταῖρος» του, διόγκωνε τή σοβαρότητα τῶν πληροφοριῶν του. Ἐπιαινίσσεται στά γράμματά του ὅτι οἱ Σουλιῶτες καί κάποιοι ἄλλοι Ἀλβανοί, «ὑποκινούμενοι ἀπό τούς Ρώσους», προετοιμάζονται νά ἐξεγερθοῦν. Ἡ Πύλη θά ἔπρεπε νά προσέξει ιδιαίτερα τίς προειδοποιήσεις ἀντιπροσώπου φιλικῆς πρὸς τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία χώρας. Ἔτσι δίνει τήν ἄδεια στόν Ἄλῆ πασᾶ νά ἐπιστρέψει στά Γιάννενα, ἀφενός γιά νά ὀχυρώσει τήν ἐπαρχία του, καί ἀφετέρου γιά νά συγκεντρώσει νέο στρατό ἐναντίον τῶν Αὐστριακῶν.⁴⁶

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1789, τρεῖς μῆνες δηλαδή μετά τήν ἐπιστροφή του, ἀρχίζουν οἱ ἐχθροπραξίες μέ τούς Σουλιῶτες,⁴⁷ πού ἦταν ἡ ἀπαρχή ἑνός σκληροῦ πολέμου. Οἱ μεταξύ τους προστριβές εἶχαν ἀρχίσει ἀπό τότε πού ὁ Ἄλῆ εἶχε διοριστῆι δερβετζή πασᾶς, καί ἀντιδροῦσε στίς ἐπιδρομές τῶν Σουλιωτῶν μέ τήν ἰδέα ὅτι αὐτοί ἐκμεταλλεύονται τούς ὑπηκόους του καί μ' αὐτό τόν τρόπο ἐπιβουλεύονται τά «νόμιμα» ἔσοδά του.

Τούς θεωρούσε λοιπόν σοβαρό εμπόδιο για την κυριαρχία του στά παράλια της Νοτίου Ἀλβανίας και της Ἡπείρου. Για τούς Βενετούς τό Σούλι ἦταν ὁ σημαντικότερος κρίκος τῆς ἀλυσίδας τῶν ὄρεινῶν κοινοτήτων, τῶν μικρῶν μπέηδων καί ἀγάδων, μέσω τῆς ὁποίας προστάτευαν τίς κτήσεις τους, τόσο στά Ἐπτάνησα ὅσο καί στά παράλια, ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Τούρκων πασάδων. Τέλος, ὁ Ἀλή ἐπεδίωκε νά ἐξαπλώσει τήν κυριαρχία του στό Σούλι ἐπειδή ἦταν πρώτης τάξεως φυσικό ὄχυρό ἀπ' ὅπου θά μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει τό στρατό τοῦ σουλτάνου σέ περίπτωση ἐπιπλοκῆς τῶν σχέσεών του μέ τήν Πύλη.⁴⁸ Ἀλλά δέν εἶχε ἔλθει ἀκόμη ἡ στιγμή μιᾶς μεγάλης ἐκστρατείας, γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ὁποίας θά χρειαζόταν μεγάλες δυνάμεις. Πρός τό παρόν ὁ Ἀλή πασάς σφυγμομετροῦσε τίς κινήσεις τῶν Σουλιωτῶν καί ἀναζητοῦσε μία δικαιολογία γιά νά παραμείνει στά Γιάννενα.

Ἡ ἀφορμή γιά τόν πόλεμο δέν ἄρχισε νά δοθεῖ. Κατά τή διάρκεια τοῦ χτισίματος ἑνός πύργου στό Λουῦρο, οἱ ἄνθρωποι τοῦ Ἀλή πασά ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν Σουλιωτῶν καί ἄρπαξαν ἕνα μέρος τῶν κοπαδιῶν τους.⁴⁹ Οἱ Σουλιῶτες, ἀπό τή μεριά τους, δέν περιορίστηκαν στήν ἀπόκρουση, ἀλλά πέρασαν οἱ ἴδιοι στήν ἐπίθεση. Ὁ Ἀλή βρέθηκε σέ δύσκολη θέση, γιατί ἀντιμετώπιζε κίνδυνο καί ἀπό Βορρά. Ἐχουμε ἤδη ἀναφέρει ὅτι μετά τόν θάνατο τοῦ Κούρτ πασά ἀρχίζει ἡ διαμάχη γιά τή διαδοχή του, μέ ἀντιπάλους τόν γιό του, τόν Μεχμέτ μπέη, καί τόν γαμπρό του, τόν Ἰμπραήμ μπέη. Τά ἐπεισόδια αὐτῆς τῆς διαμάχης δέν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά, μπορούμε ὅμως ἀπό ὀρισμένα ἔμμεσα στοιχεῖα νά ὑποστηρίξουμε ὅτι στίς ἀρχές τοῦ 1789 ὁ Ἰμπραήμ ἐδραιώθηκε στό Μπεράτιο καί ὁ ἀδελφός του Τζαφέρ μπέης στήν Αὐλώνα. Σέ μία ἀπό τίς ἐκθέσεις τοῦ Μπενάκη ὁ Ἰμπραήμ ἀποκαλεῖται πασάς καί, προφανῶς, ἡ ἐξουσία του εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἀπό τήν Πύλη.⁵⁰ Ὁ Ἰμπραήμ, πού ἔβλεπε στό πρόσωπο τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων ἕναν ἐπικίνδυνο ἀντίπαλο μέ φιλοδοξίες νά καταλάβει ὅλη τή Νότιο Ἀλβανία, εἶχε ἐναντίον του ἐξαιρετικά ἐχθρικές διαθέσεις. Αὐτή τήν ἀντιπαλότητα συμμαρίζονταν καί ἄλλοι Νοτιοαλβανοί φεουδάρχες, ὅπως ὁ Μουσταφά μπέης τοῦ Δέλβινου καί οἱ μπέηδες τοῦ

Ἄργυροκάστρου, ὅπου εἶχαν ἐδραιωθεῖ οἱ γιοί τοῦ Ἄλῃ Ἰζέτ πασᾶ. Ὅλοι αὐτοί, κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου τοῦ Ἄλῃ πασᾶ μέ τούς Σουλιῶτες, βοηθοῦσαν μυστικά τούς τελευταίους.⁵¹ Φαίνεται ὅτι ἀπό τό 1789 εἶχε ἀρχίσει νά δημιουργεῖται ἓνα μπλόκ ἀντιπάλων τοῦ Ἄλῃ, πού ἔμελλε νά γίνει σοβαρό ἐμπόδιο στήν ἐπιβολή τῆς ἐξουσίας του στή Νότιο Ἀλβανία.

Μέ τήν κλιμάκωση τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ κατάσταση δέν πῆρε εὐνοϊκή τροπή γιά τόν πασά τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ μπέηδες, ἐπωφελοῦμενοι τοῦ γεγονότος, ἀποφάσισαν νά ἐνεργήσουν ἀνοιχτά ἐναντίον του. Ἀφορμή στάθηκε ἡ φιλονικία γιά τήν κατοχή τῆς πλούσιας ἐμποροβιοτεχνικῆς πόλης Κορυτσᾶς. Μερικά χρόνια πρίν, ὁ Ἄλῃ πασάς εἶχε ἀποκτήσει μουκατά (ἐνοίκιο μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος) στήν πόλη αὐτή, πού ἀνήκε στό σαντζάκι τοῦ μπηλέρμπεη τῆς Ρούμελης. Ἐπειδή ὁ πασάς δέν πλήρωνε τό ἐνοίκιο, ὁ μπηλέρμπεη παρέδωσε τήν πόλη στόν Ἰμπραήμ πασά καί τόν Τζαφέη μπη, πού, μόλις τήν κατέλαβαν, κινήθηκαν μέ τό στρατό τους πρός τά Γιάννενα. Οἱ μπέηδες τοῦ Ἄργυροκάστρου καί ὁ Μουσταφά μπέης τοῦ Δέλβινου ἀποφάσισαν νά ἐνωθοῦν καί αὐτοί ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ.⁵² Στή δύσκολη στιγμή, τόν Ἰούνιο τοῦ 1789, ὁ πασάς συνθηκολογεῖ μέ τούς Σουλιῶτες μέ ὅρους μή συμφέροντες γιά τόν ἴδιο. Ὑποχρεώθηκε νά πληρώνει ἐπίδομα στούς ἀρχηγούς τῶν Σουλιωτῶν, τούς ὁποίους ὀριζε «ἐπιτηρητές τῆς κοινωνικῆς τάξεως», καί, κατά τίς ἀλβανικές συνήθειες, κράτησε γιά ὀμήρους πέντε παιδιά ἀπό τίς οἰκογένειες τῶν καπετανέων.⁵³

Ἀπερίσπαστος πιά μπορούσε νά στρέψει ὅλες τίς δυνάμεις του ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ καί τῶν συμμάχων του. Ὁ ἄγριος ἐμφύλιος πόλεμος, πεδίο τοῦ ὁποίου ἔγινε κυρίως ἡ περιοχή Κορυτσᾶς-Μποζιγκράντ-Καστοριάς, κράτησε ὅλο τό καλοκαίρι τοῦ 1789.⁵⁴ Τελικά ὑπερίσχυσε ὁ Ἄλῃ πασάς, πού κατέλαβε ἐκ νέου τήν Κορυτσά. Ὁ Σωτήρης γράφει ὅτι ὁ πασάς νίκησε τούς ἀντιπάλους του «ρίχνοντας μεταξύ τους τό μῆλο τῆς ἔριδος καί ἐμπνέοντας τήν καχυποψία καί τό φόβο τοῦ ἑνός πρός τόν ἄλλο». Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι ἡ ἥττα τῶν Νοτιοαλβανῶν μπέηδων θά ἦταν ἀκόμη σοβαρότερη ἐάν ὁ Μαχμούτ πασάς, πού ἔβλεπε μέ ἄσχημο μάτι τήν ἐνδυνάμωση τοῦ πασᾶ τῶν

Ἰωαννίνων, δέν ἔστελνε πρὸς βοήθειά τους «σημαντικό ἀριθμό Σκοδριτῶν». ⁵⁵

Οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ ἄρχισαν νά ἀνησυχοῦν τήν Κωνσταντινούπολη. Ἐξαιτίας τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Σουλιωτῶν ὁ σουλτάνος δέ μποροῦσε νά καλέσει ἐνισχύσεις ἀπό τή Νότιο Ἰαλβανία. «Ἡ Πύλη», ἔγραφε ὁ Μπενάκης, «εἶναι δυσαρεστημένη ἀπό αὐτή τήν ἀναταραχή (τόν πόλεμο μέ τούς Σουλιωτῆς – Γ.Λ.Α.), πολύ περισσότερο πού γνωρίζει ὅτι τόν προκάλεσε ἐπίτηδες ὁ Ἰαλῆ πασᾶς ὥστε, μ' αὐτή τή δικαιολογία, νά ἔχει τή δυνατότητα νά παραμείνει». ⁵⁶ Ἐπίσης, λόγω τοῦ συνεχιζόμενου πολέμου μέ τήν Αὐστρία καί τή Ρωσία, ἀδυνατοῦσε νά πάρει ὁποιοδήποτε μέτρο ἐναντίον τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ. Μόνη διέξοδος ἦταν νά ἀποδυναμώσει τήν ἰσχύ του ἐνεργῶντας ὑπογείως. Στήν Ἰαλβανία τότε θεωροῦσαν ὅτι πίσσα ἀπό τήν ἐπίθεση τῶν μπέηδων βρισκόταν ἡ Πύλη, ⁵⁷ ἡ ὁποία δέν σταμάτησε τίς προσπάθειές της καί μετά τήν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας.

Τέλη τοῦ 1789 ἀνακοινώνεται ἡ κατάργηση τῶν ὀδικῶν φρουρῶν καί δίνεται τό δικαίωμα τῆς αὐτοπροστασίας στίς κοινότητες καί τά χωριά. Λίγο ἀργότερα διορίζεται πασᾶς τῶν Τρικάλων ὁ Μπεκίρ πασᾶς. Τό ἴδιο διάστημα ὁ Ἰαλῆ εἶχε καταφέρει νά στερεώσει τόσο τήν ἐξουσία του, ὥστε κι αὐτή ἡ προσπάθεια τῆς Πύλης νά περιορίσει τήν ἰσχύ του ἀπέτυχε. Πολλές κοινότητες ἀμέσως ἀρνήθηκαν νά δημιουργήσουν δικές τους φρουρές, προτιμώντας τήν προστασία τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Ἄλλες, πάλι, πού ἀρχικῶς συγκρότησαν τέτοιες φρουρές, σύντομα ἀναγκάζονται νά τίς καταργήσουν, ἀφοῦ παντοῦ εἶχαν δημιουργηθεῖ ἄτακτα σώματα, ⁵⁸ πού ἐπιτίθονταν παντοῦ, ἐκτός ἀπό τά μέρη πού βρισκόνταν ὑπό τήν προστασία τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ. Ὁ Μπεκίρ πασᾶς ἀναγκάζεται νά παραιτηθεῖ ἀπό τή θέση του ὅταν τοῦ ἐπιτίθενται σώματα κλεφτῶν ὑποκινούμενα ἀπό τόν Ἰαλῆ πασᾶ. ⁵⁹

Ὁ Μπενάκης ἀποφάσισε νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τίς τεταμένες σχέσεις τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ μέ τήν Πύλη γιά νά δημιουργήσει μαζί του πολιτικούς δεσμούς, ἐπειδή ὑπολόγιζε πολύ στήν ἐπιρροή πού εἶχε στή Νότιο Ἰαλβανία, καί αἰτιολογοῦσε στό Συμβούλιο

Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τὰ ὀφέλη ἀπό τῆς συνομιλίας μαζί του ὡς ἑξῆς:

Καί ἂν ἀκόμη ὁ Ἄλῃ πασάς δέν ἐπιδοκιμάσει τὰ σχέδια μας, ἀκόμη καί τότε θά ἔχουμε ὀφέλη, ἐπειδή ὅλοι οἱ Ἀλβανοί Τουρκοί, γνωρίζοντας ὅτι διατηρῶ ἀλληλογραφία μέ αὐτόν, δέν πρόκειται νά κουνηθοῦν ἀπό τή θέση τους.

Ὁ πασάς, καταρχήν, ἦταν πρόθυμος νά ἔλθει σέ ἐπαφή μέ τή Ρωσία, πολύ περισσότερο πού γνώριζε τήν κακή γιά τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία τροπή τοῦ πολέμου. Ἐπίσης γνώριζε τῆς διασυνδέσεις τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης μέ τόν ὀρθόδοξο πληθυσμό τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας, καί συγκεκριμένα τήν ἀποστολή ἀντιπροσωπείας τῶν Σουλιωτῶν στήν Πετρούπολη τό 1789-1790,⁶⁰ καθὼς καί τό ὀνομαζόμενο ἑλληνικό σχέδιο τῆς Αἰκατερίνης Β'. Ὁ ἴδιος, ἀπό τήν πλευρά του, προσδοκοῦσε τήν ἐνδυνάμωση τῆς θέσης του στό ἐσωτερικό καί, στό ἐξωτερικό, νά ἀναγκάσει ὅλους νά τόν λάβουν ὑπόψη τους στήν περίπτωση διαμελισμοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦθελε ἐπίσης νά ἐξασφαλίσει τήν ἐπιρροή του στόν ὀρθόδοξο πληθυσμό καί νά πάρει μέ τό μέρος του τούς πῶ γνωστούς ἀπό τούς ἀρχηγούς τῶν χριστιανῶν. Ἐναν ἀπό αὐτούς, τό καπετάν Ἄνδρουῦτσο, κατάφερε νά τόν πάρει στήν ὑπηρεσία του.

Ἡ ἐκθεση ἑνός Ρώσου στρατηγοῦ, πού διηύθυνε τῆς ἐκστρατεῖες τῶν στολίσκων στή Μεσόγειο, ἀναφέρει:

Τά τελευταῖα χρόνια, ὁ Ἄλῃ πασάς κολακεύει τούς Ἑλληνας καί τούς ἐξομοιώνει πάντα μέ τούς Τούρκους. Στό στρατό του ὑπηρετοῦν Ἑλληνας καί Τουρκοί καί συχνά διοικοῦν οἱ πρῶτοι, ὅπως τώρα ὁ καπετάν Ἄνδρουῦτσο, πού ἀπό τήν ἀρχή τοῦ πολέμου ὑπηρετοῦσε στό στολίσκο τοῦ συνταγματάρχη καί ἱππότη Λάμπρου Κατσώνη καί τώρα ἔχει ὑπό τῆς διαταγῆς του 3.000 ἄνδρες, πού ὑποτίθεται ὅτι ἐκφοβίζονται τούς στασιαστές, ἐνῶ στήν πραγματικότητα πιέζουν τούς Τούρκους πού δέν ἐμπιστεύεται ὁ πασάς.⁶¹

Οἱ διαπραγματεύσεις πού ἄρχισε ὁ Μπενάκης μέ τόν Ἄλῃ πασά στά μέσα τοῦ 1789 δέν εἶχαν ἐπιτυχή ἐξέλιξη. Ὁ γραμματέας τοῦ πασᾶ Προκόπης, πού ἦταν ὁ κύριος μεσάζων, ἔλεσε

σέ δυσμένεια. Ἐκτός αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι δέν ἦταν κατάλληλη ἢ στιγμή. Ἐκείνους τούς μῆνες εἶχε φτάσει στά Γιάννενα εἰδικός ὑπάλληλος τοῦ σουλτάνου γιά νά ἐξετάσει τά σχετικά μέ τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Σουλιωτῶν καί τήν ἄρνηση τοῦ πασᾶ νά παρουσιαστεῖ στό μέτωπο.⁶² Οἱ συνομιλίες ἐπαναλαμβάνονται τόν Φεβρουάριο τοῦ 1791 μετά ἀπό πρωτοβουλία τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πού μέσω τοῦ Lassalle ἀνακοίνωσε στό Μπενάκη καί τόν Ρῶσο ἀρμοστή στή Σικελία στρατηγό Ψαρό ὅτι «ἀποφάσισε νά εἶναι μέ τό μέρος τῆς Ρωσίας στήν περίπτωση πού τόν διαβεβαιώσουν ὅτι μετά τό τέλος τοῦ πολέμου θά παραμείνει ἀνεξάρτητος». Οἱ Ρῶσοι ἀντιπρόσωποι ἀπάντησαν ὅτι τέτοια ὑπόσχεση ἐκμέρους τῆς κυβερνήσεως μπορεῖ νά δώσει μόνο ὁ πρίγκιπας Ποτέμκιν.⁶³

Ὅταν ὁ Ψαρός ἔμαθε ὅτι μετά τήν πτώση τῆς Κίλιας ὁ Ἄλῃ ἔλαβε κατηγορηματική διαταγή νά μεταβεῖ στό μέτωπο μέ 20.000 ἄνδρες, θεώρησε ὅτι «δέν θά τοῦ ἄρεσε καθόλου μιά τέτοια διαταγή» καί ἀποφάσισε νά τόν βοηθήσει νά παραβιάσει τή διαταγή τῆς Πύλης. Συμφωνήθηκε λοιπόν καί πραγματοποιήθηκε τό παρακάτω σχέδιο: Ὁ Ψαρός ἔγραψε μιά «ἐπιστολή» πρός τούς προύχοντες τῶν ἐλληνικῶν καί ἀλβανικῶν χωριῶν προτρέποντάς τους νά βοηθήσουν τόν ρωσικό στόλο, διαφορετικά τά χωριά τους «θά καταστρέφονταν ὀλοσχερῶς». Τήν ἴδια «ἐπιστολή» ἔστειλε καί στόν Ἄλῃ πασᾶ, πού μέ τή σειρά του τή γνωστοποιεῖ στήν Πύλη, προσθέτοντας ὅτι τάχα τήν ἔλαβε ἀπό τούς Ἕλληνες καί Ἄλβανούς προεστούς μαζί μέ τήν παράκληση νά βοηθήσει, καί ζήτησε συγγνώμη ἐπειδή σημαντικό μέρος τοῦ στρατοῦ του θά ἔπρεπε νά παραμείνει στήν περιοχή γιά νά ὑπερασπίσει τά παράλια καί, ὡς ἐκ τούτου, δέν θά ἦταν σέ θέση νά ἐκτελέσει τίς διαταγές τοῦ μεγάλου βεζίρη. Στόν Ψαρό ὑποσχέθηκε «νά σπείρει τή φιλονικία μεταξύ τῶν ὑπολοίπων πασάδων καί μ' αὐτό τόν τρόπο νά ἀναγκαστοῦν νά παραμείνουν στίς θέσεις τους. Ἔτσι θά μπορούσε νά δικαιωθεῖ καί μπροστά στήν Πύλη ὅτι δέν θά ἦταν ὁ ὁ μόνος πού θά εἶχε λόγους νά παραμείνει στόν τόπο του». Ὁ ναύαρχος Gibbs, ἐπιφορτισμένος μέ τίς ὑποθέσεις τῶν στολίσκων στή Μεσόγειο, γράφει πρός τόν Ποτέμκιν:

‘Ο προαναφερθείς ‘Αλή πασάς, πού εἶναι πολύ εὐνοϊκά διατεθειμένος πρὸς ἐμᾶς, ὑποσχέθηκε νά στείλει σύντομα στήν ‘Εκλαμπρότητά Σας τούς ἀντιπροσώπους του μέ προτάσεις πού ὑπηρετοῦν τά συμφέροντά μας καί γιά τίς ὁποῖες ὀφείλω προηγουμένως νά Σᾶς διαφωτίσω.⁶⁴

Λίγο ἀργότερα ὁ ‘Αλή πασάς προτείνει, μέσω τοῦ στρατηγοῦ Ταμάρα, νέου διοικητῆ τοῦ ρωσικοῦ στολίσκου στή Μεσόγειο, νά συνάψει ἐπίσημη συμμαχία μέ τή Ρωσία.

Γιά νά γίνουν κατανοητοί οἱ λόγοι πού ὁ πασάς ἀποφασίζει νά κάνει ἓνα τόσο σημαντικό βῆμα, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξηγήσουμε τήν τότε κατάσταση στή Νότιο ‘Αλβανία καί τήν ‘Ελλάδα. Στίς 19 ‘Απριλίου τοῦ 1791 ἡ γαλλική ἐφημερίδα *Moniteur* γράφει ὅτι στήν ‘Ηπειρο καί τή Μακεδονία βασιλεύει μεγάλη ἀναταραχή καί ὅτι οἱ κάτοικοι προετοιμάζονται γιά νά ἀποτινάξουν τόν ξένο ζυγό.⁶⁵ Καί πράγματι, στά 1790-1791 ἡ παθητική ἀντίσταση ἀπέναντι στους Τούρκους, πού εἶχε κρατηθεῖ ἀπό τήν ἀρχή τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, ἀρχίζει νά μετατρέπεται σέ ἐνεργητική. Οἱ στολίσκοι τοῦ Κατσώνη καί τοῦ Λορέντζου, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό ‘Ελληνες καί ‘Αλβανούς, κατάφεραν σημαντικά χτυπήματα ἐναντίον τῶν ‘Οθωμανῶν. Στή Ρωσία ἔφταναν πολλές ἀντιπροσωπεῖες μέ προτάσεις καί σχέδια γιά τόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων. ‘Ο στρατηγός Ταμάρας συνάντησε στήν Τεργέστη, τόν ‘Απρίλιο τοῦ 1791, ἀντιπροσώπους πού ἤδη εἶχαν ἐπισκεφτεῖ τόν Ποτέμκιν καί τοῦ εἶχαν προτείνει νά «σκεφτοῦν μαζί τέτοια ἀναταραχή στήν ‘Ελλάδα, πού θά ἀρχίζει ἀπό τήν ‘Αλβανία καί θά μπορούσε νά διατηρηθεῖ καί ἀργότερα, στήν περίπτωση συμφιλίωσης μέ τήν Πύλη». Οἱ ἀντιπρόσωποι πρότειναν νά ἔχουν περατωθεῖ οἱ διαπραγματεύσεις γιά τή βοήθεια, κυρίως σέ μόλυβδο καί πυρίτιδα, τό καλοκαίρι τοῦ 1791, ἔτσι ὥστε τόν ‘Οκτώβριο τοῦ ἴδιου χρόνου ὁ ρωσικός στόλος νά πλησιάσει τά παράλια μεταξύ Πάργας καί Πρέβεζας καί νά ἀποβιβάσει 3.000 ἄνδρες περίπου.⁶⁶ ‘Ο ‘Αλή πασάς γνώριζε γιά ὅλες αὐτές τίς συνεννοήσεις καί προετοιμασίες καί προσπαθοῦσε, στήν περίπτωση πού πράγματι θά γινόταν ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν ‘Οθωμανῶν, νά ἔχει τά πράγματα ὑπό τόν ἔλεγχό του καί νά χρησιμοποιήσει

τήν κατάσταση πρὸς ὄφελός του. Ἐξάλλου, οἱ σχέσεις του μέ τήν Πύλη παρέμεναν ψυχρές καί ἦταν βέβαιος ὅτι μετά τό τέλος τοῦ πολέμου ὁ σουλτάνος θά θελήσει νά κανονίσει τούς λογαριασμούς του μαζί του. Ὅλοι οἱ παραπάνω λόγοι δικαιολογοῦν τήν ἀφίξη τῶν ἀντιπροσώπων του στό νησί Κάλαμος, τόν Ἰούνιο τοῦ 1791, ὅπου βρισκόταν τό ἐπιτελεῖο τοῦ Ταμάρρα.⁶⁷ Οἱ ἀντιπρόσωποι ἔφεραν μαζί τους σχέδιο συμμαχίας μεταξύ τοῦ Ἀλή πασᾶ καί τῆς Ρωσίας. Τό ενδιαφέρον αὐτό ἔγγραφο παραθέτουμε ἐδῶ πλήρες καί ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ Ἀλή πασᾶς δηλώνει ὅτι εἶναι ἔτοιμος νά συμμαχήσει μέ τή Ρωσία καί νά προκαλέσει στήν ἐπικράτειά του, μαζί μέ τούς Ἕλληνες, ἀντιπερισπασμό πρὸς ὄφελός της. Ἐπιθυμεῖ δέ:

1. Τή διαβεβαίωση ὅτι τόσο ὁ ἴδιος ὅσο καί ἡ οἰκογένειά του καί οἱ ἐξαρτώμενοι ἀπό αὐτόν μωαμεθανοί θά ἀπολαμβάνουν πλήρη θρησκευτική ἐλευθερία.

2. Νά καθοριστοῦν κατά τίς συνομιλίες οἱ περιοχές πού θά παραμείνουν κτήσεις του καί στίς ὁποῖες θά ἀναγνωρίζεται ἄρχοντας. Ἀπό τήν πλευρά του, ὑποχρεώνεται νά μὴν ἐπιβαρύνει μέ φόρους περισσότερο τούς Ἕλληνες κατοίκους ἀπ' ὅ,τι τούς Τούρκους.⁶⁸ Οἱ φόροι αὐτοί μποροῦν νά καθοριστοῦν στίς συνομιλίες σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς δικαιοσύνης καί τῆς μετριότητας.

3. Οἱ Ἕλληνες ἰσότιμα μέ τούς Τούρκους θά μποροῦν νά καταλαμβάνουν ὅλα τά ἀξιώματα καί τούς τίτλους, πολιτικά καί στρατιωτικά, ἀναλόγως τῶν προσωπικῶν ἱκανοτήτων τους.

4. Οἱ νόμοι καί τά διατάγματα θά συντάσσονται στήν ἑλληνική γλῶσσα, γιατί αὐτή εἶναι ἡ πιό διαδεδομένη στίς περιοχές πού ἐπιθυμεῖ ὁ πασᾶς νά καθοριστεῖ ἡ ἐξουσία του.

5. Οἱ Ἕλληνες θά παραμείνουν ὑπό τή ρωσική προστασία, χωρίς νά ἔχουν τό δικαίωμα νά προσφεύγουν σέ ρωσικά δικαστήρια. Θά μπορεῖ ὡστόσο ἡ ρωσική Αὐλή νά ζητᾶ ἀπό τόν πασᾶ ἐπιεική δικαιοσύνη γιά τούς Ἕλληνες, στήν περίπτωση πού αὐτοί θεωρήσουν ὅτι ἔχουν πιεσθεῖ ἢ προσβληθεῖ.

6. Ἀντί φόρου ὁ πασᾶς ὑποχρεοῦται νά συντηρεῖ μέ δικά του ἔξοδα ἕνα σύνταγμα ἀπό Ἕλληνες καί Τούρκους, πού θά βρίσκεται πάντοτε σέ ἐτοιμότητα. Ζητᾶ ἐπίσης νά δοθεῖ ὁ βαθμός τοῦ συνταγματάρχη σέ ἕναν ἀπό τούς γιούς του, τόν ὁποῖο προτείνει νά στείλει ἀμέσως στή Ρωσία γιά νά ἐκπαιδευτεῖ ἀ-

ναλόγως και νά είναι από τήν ἀρχή τῆς ὑπόθεσης ἕνα εἶδος ἐγγυήσεως γιά τήν καλή πίστη καί ἀφοσίωση τοῦ πατέρα του.

7. Ἡ Ρωσία, ἀπό τήν πλευρά της, θά δώσει τόν καθορισμένο ἀπό τίς συνομιλίες ἀριθμό κανονιῶν καί ὀβίδων καί ἕνα χρηματικό ποσό, διά τοῦ ὁποίου θά βοηθήσει στή διατήρηση τοῦ στρατοῦ του μέχρις ὅτου ὅλα ὀργανωθοῦν (τό χρονικό διάστημα ὑπολογίζεται σέ 6 μῆνες). Ὁ πασάς θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐπιστρέψει τό κεφάλαιο καί τούς τόκους στόν καθορισμένο χρόνο.

8. Ἡ Ρωσία ὑποχρεοῦται νά συντηρεῖ ἕνα τακτικό σῶμα στρατοῦ καί νά δημιουργήσῃ ἕνα δεύτερο ἀπό Ἕλληνες γιά νά ἐνισχύσει τόν πασά μέ τρόπο ἐμφανή σέ ὅλους, ὥστε νά ἀπομακρύνει τούς κακῶς διατεθειμένους Τούρκους ἀρχηγούς καί νά διαλύσει τίς ἀμφιβολίες ἐκείνων τῶν ὁποίων ὁ πασάς ἐλπίζει ὅτι θά τόν ἀκολουθήσουν. Τά παραπάνω σῶματα θά συντηρεῖ ἡ Ρωσία καί ὁ πασάς δέν θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐπιστρέψει τά ἔξοδα.

9. Ἐάν ἡ ὑπόθεση μετά τή συναψη τῆς συμφωνίας δέν θά ἔχει τήν ἀπαιτούμενη ἐπιτυχία, τότε ἡ Ρωσία θά εἶναι ὑποχρεωμένη νά θεωρεῖ τόν Ἄλή πασά σύμμαχό της, ἐξαρτώμενο ἀπό ἐκείνη, καί θά πρέπει νά χρησιμοποιεῖ σέ καιρό εἰρήνης τήν ἐπιρροή της στήν Πύλη γιά νά τόν ὑπερασπίζει, καί νά τόν βοηθήσῃ ἐμπράκτως στήν περίπτωση πού ὁ σουλτάνος χρησιμοποιήσῃ ἐναντίον του τίς στρατιωτικές του δυνάμεις.⁶⁹

Ἀπό τό παραπάνω ἔγγραφο μπορούμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Ἄλή πασάς ἀπό τό 1791 εἶχε ἤδη ὑπόψη του τήν προοπτική μιᾶς πλήρους ἀποδέσμευσης τῶν κτήσεών του ἀπό τήν Αὐτοκρατορία καί τή δημιουργία ἑνός κληρονομικοῦ «πριγκιπάτου». Εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά συνάψῃ στενές σχέσεις μέ τή Ρωσία καί ὅτι ἀποφάσισε νά κάνει αὐτό τό βῆμα κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τῶν συνομιλιῶν πού ἤδη ἔκαναν διάφορες ἀντιπροσωπεῖες μέ τούς Ρώσους. Ὅταν ὁ Ταμάρας γνωστοποιοῦσε στόν Ποτέμκιν τήν ἄφιξη τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Ἄλή πασᾶ, σημείωνε ὅτι αὐτοί ἔφτασαν «μέ προτάσεις νά παραδοθοῦν στή Ρωσία καί νά προσελκύσουν τούς Τούρκους πού ζοῦν στήν ἐπαρχία του καί τίς γύρω περιοχές μαζί μέ τούς Ἕλληνες σύμφωνα μέ τό σχέδιο πού δόθηκε στήν Ἐκλαμπρότητά Σας

ἀπό τούς Ἑλληνας ἀντιπροσώπους, καί τό ὁποῖο τοῦ εἶναι γνωστό» (ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Γ.Λ.Α.).⁷⁰

Τά ἄρθρα 7 καί 8 δηλώνουν ὅτι ὁ πασάς, πάντοτε προσεκτικός στίς κινήσεις του, δέν θά ἀποτολμοῦσε ὁποιαδήποτε ἀνοιχτή ἐπίθεση ἐναντίον τῶν Τούρκων χωρίς νά ἔχει πρῶτα ἐξασφαλίσει ἀπό τήν πλευρά τῆς Ρωσίας σημαντική στρατιωτική βοήθεια.⁷¹ Ἡ περίπτωση πολέμου ἐξαρτιόταν ἐπίσης καί ἀπό τή δράση τῶν Ἑλλήνων. Τό κείμενο τοῦ σχεδίου τῆς συνθήκης, καθώς καί οἱ περιστάσεις κάτω ἀπό τίς ὁποῖες συντάχθηκε, ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Ἄλῆ πασάς μόνο σέ ἀκραία περίπτωση θά ἔκανε τό πρῶτο βῆμα νά διακόψει τίς σχέσεις του μέ τόν σουλτάνο. Προφανῶς γιά τόν ἴδιο ἡ κύρια ἰδέα τοῦ σχεδίου βρισκόταν στό ἄρθρο 9, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο θά ἐξασφάλιζε τήν ἐπέμβαση τῆς Ρωσίας στήν Πύλη ὑπέρ του, καθώς ἐπίσης καί τή βοήθειά της σέ περίπτωση πού ὁ σουλτάνος θά ἀποφάσιζε πόλεμο ἐναντίον του.

Ἐνῶ οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἄλῆ διαπραγματεύονταν μέ τόν Ταμάρ, ὁ ἴδιος βρισκόταν στό τουρκικό στρατόπεδο στή Σούμλα. Ἀπό ἄδῶ ἄρχισε νά ἔχει ἄμεση ἀλληλογραφία μέ τόν Ποτέμκιν, μέ τό πρόσχημα νά ζητήσῃ τήν ἀπελευθέρωση τοῦ γιοῦ του, πού ἦταν αιχμάλωτος τῶν Ρώσων. Ὁ Ποτέμκιν, ἀφοῦ ἱκανοποίησε τό αἶτημα τοῦ πασᾶ, τοῦ ἔστειλε ἀκριβᾶ δῶρα καί στά γράμματά του διαφαίνεται ὅτι ἡ Ρωσία εὐχαρίστως θά δεχόταν τίς ὑπηρεσίες του.⁷² Κατ' αὐτό τόν τρόπο συνάφθηκαν οἱ πολιτικοί δεσμοί τοῦ Ἄλῆ πασᾶ μέ τή Ρωσία, οἱ ὁποῖοι κατά τούς ὑπολογισμούς του θά τοῦ ἐξασφάλιζαν τήν εὐνοια τῆς Ρωσίας, τόσο σέ καιρό πολέμου ὅσο καί σέ καιρό εἰρήνης. Καί γιά τή Ρωσία αὐτές οἱ σχέσεις ἀποδείχτηκαν πολύ χρήσιμες κατά τήν περίοδο τοῦ πολέμου. Ὁ Καποδίστριας γράφει ὅτι «προκάλεσαν τήν ἄμεση ἐξασθένιση τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων καί πρόσφεραν τίς καλύτερες συνθήκες γιά τόν ρωσικό στολίσκο, ὑπό τή διοίκηση τοῦ Κατσώνη, γιά τήν ἐξεύρεση τροφίμων, ναυτῶν καί Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν».⁷³ Μέ τή σειρά του, ὁ Ἄλῆ πασάς λάβαινε ἀπό τό ρωσικό στόλο στρατιωτική ἐξάρτυση.⁷⁴

Στή διάρκεια τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου ὁ Ἄλῆ πασάς

κατάφερε νά διευρύνει πολύ τίς κτήσεις του καί νά στερεώσῃ τή θέση του. Στά 1790 περίπου, ἡ ἐξουσία του ὡς δερβετζή πασᾶ ἀναγνωρίστηκε ἀπό τούς φεουδάρχες τοῦ σαντζακίου τοῦ Δέλβινου καί τοῦ Ἀργυροκάστρου,⁷⁵ πράγμα πού μετέτρεψε τίς παραπάνω περιοχές σέ ὑποτελεῖς του.⁷⁶ Τό λιγότερο μέσα σέ ἕνα χρόνο ἀπέκτησε μεγαλύτερη δύναμη ἀπό ὅση εἶχε ὁ Κούρτ πασάς ὕστερα ἀπό δώδεκα χρόνια στή θέση τοῦ δερβετζή πασᾶ.⁷⁷

Χάρη στή διορατικότητά του κατάφερε νά αὐξήσῃ τή δύναμή του καί τό κύρος του καί νά ἐξασφαλίσῃ τήν ὑποστήριξη μεγάλου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐβαλε τάξη στή διοίκηση, κατάφερε τήν ἐσωτερική ἀσφάλεια, βελτίωσε τή θέση τῶν χριστιανῶν. Αὐτά τά μέτρα πού πῆρε μέσα σέ συνθήκες γενικοῦ χάους, πού βασίλευε ἐκεῖνο τόν καιρό στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ἀναμφίβολα ἦταν θετικά καί προσέλκυσαν τό ἐνδιαφέρον τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό.

Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον μιά παρατήρηση πού δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα *Ἐφημερίς*, πού ἐκδιδόταν στή Βιέννη, στίς 30 Δεκεμβρίου 1791. Ἀναφερόμενη σέ «πολλές ἐπιστολές ἀπό περιοχές τῆς Ρούμελης», ἔγραφε γιά «τήν εὐδαιμονία τῶν ραγιαδῶν» ὑπό τόν Ἀλή πασά, ὅτι ἐξασφάλισε τήν «πλήρη ἡσυχία γιά τούς χριστιανούς» καί ὅτι μεταρρύθμισε τούς φόρους, μέ ἀποτέλεσμα οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων νά πληρώνουν μιάμιση φορά λιγότερο.⁷⁸ Μέ αὐτά συμφωνεῖ καί ἡ μαρτυρία τοῦ τότε Γάλλου προξένου στά Ἐπτάνησα Saint-Sauveur, πού γράφει ὅτι «ὁ Ἀλή πασάς δέν ἤθελε νά στερεώσῃ τήν ἐξουσία του κάνοντας τό ζυγό ἀνυπόφορο. Ἀντιθέτως, προσπαθεῖ νά εἶναι εὐτυχισμένοι οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας του ἐπιβάλλοντας ἐδῶ ἀμερόληπτη δικαιοσύνη (une justice exacte) καί ἀσφάλεια (une bonne police)». ⁷⁹ Τιμώρησε ἀνελέητα ὅσους δέν ἤθελαν νά ὑποταχθοῦν στήν ἐξουσία του. Μέ τή στρατιωτική δύναμη, χρησιμοποιώντας πρὸς ὄφελός του τούς ἐμφύλιους πολέμους καί τίς θρησκευτικές διαμάχες, πέτυχε τήν ἀπόλυτη ἐξουσία καί τήν ἀδιαίρετη κυριαρχία του σέ ὅλες τίς περιοχές πού μέ τόν ἕνα ἢ ἄλλο τρόπο περιῆλθαν στήν ἐπιρροή του.

Τήν άνοιξη τοῦ 1792 προσπάθησε τήν πρώτη μεγάλη έκστρατεία έναντίον τῶν πίο σημαντικῶν αντιπάλων του, τῶν Σουλιωτῶν. Ὁ στρατός του ἔφτανε τούς 20.000 ἄνδρες.⁸⁰ Στήν έκστρατεία συμμετεῖχαν καί διάφοροι ἀγάδες καί μπέηδες, ὅπως ὁ Ντελή Μαχσούτ ἀπό τήν Παραμυθιά, ὁ Χασάν ἀγάς ἀπό τό Μαργαρίτι, ὁ Μαχμούτ Νταλιάνης. Ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου ἦταν μιά ἔκπληξη, ἐάν λάβουμε ὑπόψη τίς ἄνισες δυνάμεις τῶν αντιπάλων.⁸¹ Οἱ Σουλιῶτες κατάφεραν, χρησιμοποιώντας τήν ἀπαράμιλλη τέχνη τους στόν ὄρεινό πόλεμο, στίς 10 Ἰουλίου 1792⁸² νά νικήσουν ὀλοσχερῶς τό στρατό τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πού μέτρησε πάνω ἀπό 1.000 νεκρούς καί πάρα πολλούς αἰχμαλώτους. Ἀνάμεσα στούς τελευταίους ἦταν καί ὁ ἀνεψιός τοῦ πασᾶ, ὁ Μαχμούτ Νταλιάνης, μέ τό ἀπόσπασμά του, κ. ἄ. Οἱ νικητές πήραν πλούσια λάφυρα, 200 ἄλογα καί ἡμίονους, 30 τουφέκια, 50 πιστόλια, πάνω ἀπό 500 σπαθιά, 60 σημαῖες, ἀκόμη καί τή σκηνή τοῦ Ἄλῃ πασᾶ μέ ὅλα τά σκεύη. Οἱ ζημιές τῶν Σουλιωτῶν δέν ἦταν μεγάλες: 29 νεκροί καί περίπου ἄλλοι τόσοι τραυματίες. Οἱ Σουλιώτισσες, πού ἔλαβαν ἐνεργό συμμετοχή στή μάχη, βοήθησαν πάρα πολύ σέ τοῦτο τό ἀποτέλεσμα.

Μετά τήν ἦττα του ὁ πασᾶς συνέχισε γιά λίγο ἀκόμη τόν πόλεμο. Ἡ ἀποτυχία του χαροποίησε ἰδιαίτερα τούς αντιπάλους του στή Νοτιο Ἀλβανία. Ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς τοῦ Μπερατίου, ὁ Μουσταφά πασᾶς τοῦ Δέλβινου, οἱ μπέηδες τοῦ Ἀργυροκάστρου, μαζί μέ τούς Σουλιῶτες, ἄρχισαν νά ἐτοιμάζουν ἐπίθεση έναντίον του.⁸³ Τά γεγονότα πού ἐπακολούθησαν δέν εἶναι γνωστά ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης στοιχείων. Κρίνοντας ἀπό τόν χαρακτήρα τῆς συνθηκολόγησης, πού κλείστηκε κατὰ πάσα πιθανότητα στίς ἀρχές τοῦ 1793, δέν μπόρεσε ὁ πασᾶς νά ἀλλάξει τά πράγματα πρός ὄφελός του. Ἀναγκάστηκε νά ἀναγνωρίσει στούς Σουλιῶτες τίς περιοχές πού εἶχαν κατακτήσει,⁸⁴ καί κατέβαλε 40 πουργιά γιά νά ἐξαγοράσει τούς αἰχμαλώτους του.⁸⁵ Ἡ σύναψη εἰρήνης μέ τούς Σουλιῶτες προφανῶς συνδέεται μέ τόν νέο πόλεμο τῆς Πύλης έναντίον τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, γεγονός πού τόν ἀφοροῦσε ἄμεσα.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Διάφορες ήμερομηνίες γέννησής του, ὅπως 1741, 1744, 1750, πού ἀναφέρονται σέ ὀρισμένες ἐργασίες, δέν μποροῦν νά ἀποδειχθοῦν, βάσει τῶν πηγῶν, ἀκριβεῖς.

2. Κεντρικό Κρατικό Ἀρχεῖο Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ (στό ἐξῆς ΚΚΑΠΝ), 239, φάκ. 29, φφ. 100-101.

3. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, *Notions sur Aly-Pacha* par M. Karodistria [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali pacha, visir de Janina*, Παρίσι, 1820, σ. 3· Α. ΜΥΦΙΔ, *Tepedelenli Ali Pasa*, Κωνσταντινούπολη, 1324, σσ. 48-49.

4. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 598, φφ. 101, 124, φάκ. 599, φφ. 14, 9, 18 καί 31 Μαρτίου 1782.

5. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 601, φ. 48.

6. Ἀρσλάν Ὀγλού σημαίνει Γιός τοῦ Ἀρσλάν. Ὁ πατέρας τοῦ Ἀλῆ ὀνομαζόταν Βελής. Στίς διπλωματικές ἐκθέσεις τῆς ἐποχῆς εἶναι συχνή ἡ ἀνακρίβεια τῶν ὀνομάτων. Γιά παράδειγμα, στό συγκεκριμένο ἔγγραφο ὁ Κούρτ Ἀχμέτ πασάς ὀνομάζεται Κούρτ Μουσταφά πασάς.

7. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 601, φφ. 49-50, 53, 103, 106, φάκ. 602, φφ. 35-36, περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, σημειώσεις ἀπό 29.6, 9, 17, 23 καί 31.7.1782.

8. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 602, φ. 68. Τίς χρηματικές αὐτές ἀπαιτήσεις οἱ Ἀλβανοί ἀρχηγοί τίς στήριζαν στήν παρουσία τῶν ἀλβανικῶν σωμάτων στό Μοριά.

9. Ὁ.π., φάκ. 622, φφ. 34-35.

10. Ὁ.π., φάκ. 637, φφ. 55-56.

11. Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σ. 52.

12. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 4, *Notice sur Ali Pacha*.

13. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 326, φ. 1.

14. Ὁ.π., φ. 2, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 24.5.1785, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 934, φ. 17, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τόν Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ, 7.7.1785.

15. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 952, φ. 1, ὁ Π. Μπιτσιλῆς πρὸς τόν Ι.Α. Austermann, 18.11.1785. Σημειώσεις γιά τόν πόλεμο μέ τόν Κούρτ πασά ὑπάρχουν σ' ἓναν κώδικα τοῦ μοναστηριοῦ Στόμιον (Κόνιτσα) (Δ. ΣΑΡΡΟΣ, «Ἡπειρωτικά Ἐνθυμήσεις», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1937, σ. 110).

16. J. TROMELIN, «Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe, d'après les ordres de S.E. le général en chef Marmont duc de Raguse etc. etc. par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des études napoléoniennes*, Παρίσι, 1917, τ. 12, σ. 353.

17. Πρὶν ἀπό αὐτόν εἶχε διοριστεῖ ὁ Μόραλι Ἀχμέτ πασάς. Στό χρονο-

λογικό πίνακα του Müfid φέρεται ως πασάς κατά τό 1786-1787 ὁ Ἄλῆ Ἴζέτ Κόκα.

18. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 673, φ. 11, ὁ Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β΄, 12.12.1786.

19. Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σ. 54.

20. Ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου τοῦ Κούρτ πασᾶ ἔφτασε στὴν πρωτεύουσα στίς 3 Ἀπριλίου 1787 καί τὴν ἐπομένη διορίστηκε ὁ Ἄλῆ πασάς (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 689, φφ. 25-26).

21. ΚΚΑΠΝ, 239, φάκ. 29, φ. 100. Ὁ δερβετζή πασάς εἶναι ὁ διοικητὴς τῆς φρουρᾶς τῶν ὁδῶν.

22. Ὁ Μπουλγκάκοφ ἀναφέρει, στίς 10.7.1787, ὅτι ἐγινε εἰδική συνεδρίαση ὑψηλῶν ἀξιωματούχων μ' αὐτό τό θέμα, πού ἀποφάσισαν νά ἀναθέσουν στό μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης νά βρεῖ τρόπο νά ἐξοντώσει τόν Ἄλῆ πασά (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 691, φφ. 1-2, ὁ Γ.Ι. Μπουλγκάκοφ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β΄, 12 Ἰουλίου 1787).

23. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 33, φ. 7, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο, 12 Ὀκτωβρίου 1787.

24. Ὁ.π.

25. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2062, φ. 13.

26. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 334, φ. 13, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 27 Ἀπριλίου 1788.

27. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2100, φ. 79· G.L. ARSH, «Russko-albanskije svjazi v period russko-turetskoj vojnii 1787-1791», *Istoriticheskie Zapiski*, Μόσχα, 1958, τ. 63, σσ. 260-261.

28. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 200, φ. 17.

29. Γιά τίς διαθέσεις τῶν Ἀλβανῶν, καί κυρίως τῶν χριστιανῶν, ὁ Σκαβρόνσκι ἔγραψε: «Ὅλοι οἱ Ἀλβανοί πού κατοικοῦν στά παράλια, περιμένοντας τό ρωσικό στόλο, δέ δείχνουν κανένα σεβασμό στά φιρμάνια πού φτάνουν ἀπό τὴν πρωτεύουσα καί καλοῦν τοὺς στρατεύσιμους στὴν Ἀνδριανούπολη» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 200, φ. 18).

30. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 334, φ. 1, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 20 Ἰανουαρίου 1788.

31. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 334, φ. 5, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 2 Ἀπριλίου 1788.

32. Ὁ.π., φάκ. 335, φ. 28, 9 Ἀπριλίου 1788.

33. Ὁ.π., φάκ. 334, φ. 25, ὁ Λ.Π. Μπενάκης καί ὁ Π. Μπιτσιλῆς πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 14 Μαΐου 1788.

34. F. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι, 1824, τ. 1, σσ. 56-59· Th. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie par la Sicile et la Grèce*, Παρίσι, 1821, τ. 2, σσ. 99-101· Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σσ. 61-65· Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ἱστορία τοῦ Ἄλῆ πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ*, ἐν Ἀθήναις, 1895, σσ. 45-57.

35. Ἡ ἀντίδραση τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἀλή πασᾶ στό νέο ὅτι διορίστηκε δερβετζή πασάς εἶναι κατατοπιστική. Ὑπέβαλαν αἴτηση στήν πρωτεύουσα, μερικές ἡμέρες μετά τό διορισμό του, μέ τήν παράκληση νά διορίσουν ἄλλο πρόσωπο στή θέση του (Doga d'ISTRIA, «Albanesi Musulmani», *Nuova Antologia*, Φλωρεντία, 1870, τ. 14, σ. 38).

36. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 332, φφ. 1, 11, 13, φάκ. 335, φ. 60. Οἱ ἡμερομηνίες τῶν ἐκθέσεων τοῦ Μπενάκη πρός τόν Γκολίτσιν εἶναι 16.12.1787, 28.12.1787 καί 3.1.1788. Στήν ἐπιστολή τοῦ ἀλληλογράφου τοῦ Μπενάκη ἀναγνώσιμο εἶναι μόνο τό ἔτος: 1787. Βλ. καί Χ. ΣΟΥΛΗΣ, «Ἐπιγραφαί καί Ἐνθυμήσεις Ἡπειρωτικά», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1934, σ. 102.

37. Σέ ἔγγραφο τοῦ 1788 (28.3.1788), ὁ Ἀλή ὀνομάζεται ἤδη πασάς τῶν Ἰωαννίνων (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 335, φ. 51). Ὁ Αὐστριακός συγγραφέας L. Salvator, πού μελέτησε ἰταλικά ἀρχεῖα, γράφει ὅτι τό 1787 ὁ Ἀλή πασάς γίνεται δερβετζή μπέης καί ἀργότερα τόν ἴδιο χρόνο πασάς τῶν Ἰωαννίνων (L. SALVATOR, *Versuch einer Geschichte von Parga*, Πράγα, 1908, σ. 47).

38. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 335, φφ. 59-60 (μετάφραση ἀπό τά ἰταλικά).

39. Ὁ.π., 28.3.1788.

40. Ντιβιντάρ: αὐλικός ἀξιωματοῦχος (ὁ «φορέας τῆς μελάνης»).

41. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 334, φ. 5, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 2 Ἀπριλίου 1788.

42. Νά πῶς ἐξηγεῖ ὁ Μπενάκης τήν ἀπόφαση τοῦ Ἀλή πασᾶ: (α') εἶχε φόβους ὅτι, ἐάν συνεχίσει νά μήν ὑπακούει, ἡ Πύλη θά χρησιμοποιήσει ἐναντίον του τοὺς ἐχθρούς του, δηλαδή τοὺς γιούς τοῦ Ἀλή Ἰζέτ πασᾶ, πού ἐξακολουθοῦσαν νά ἔχουν μεγάλη ἐπιρροή στή χώρα· (β') τά νέα γιά τίς ἐπιτυχίες ἀπό μέτωπο τῆς Βοσνίας ἦταν ἀρκετά ἐνθαρρυντικά, ὥστε οἱ ντόπιοι μουσουλμάνοι νά ἀποφασίσουν νά συμμετάσχουν. Μόνο κάτω ἀπό αὐτές τίς προϋποθέσεις θά μπορούσε ὁ Ἀλή νά συγκεντρώσει στρατό (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 334, φ. 18, φάκ. 335, φ. 12, 6.5.1788).

43. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2123, φφ. 183-184, Ἐκθεση τοῦ Λ. Σωτήρη πρός τόν Ι.Α. Ζάμπαραοφσκι, 19.12.1788. Θά πρέπει νά σημειώσουμε τήν ἡμερομηνία: 8 Δεκεμβρίου. Φαίνεται ὅτι ἡ κατάληψη τῶν Ἰωαννίνων δέν μπορούσε νά γίνει τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1788, γιά τόν ἀπλό λόγο ὅτι ὁ πασάς ἀπό καιρό ἀπουσίαζε ἀπό τήν πόλη.

44. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 20, «Notions sur Aly Pacha». «Notice sur Parga et Ali Pacha», *Revue Encyclopedique*, Παρίσι, τ. 7, σ. 35.

45. A.-G. SAINT-SAUVEUR, *Voyage Historique, litteraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant venitiennes du Levant*, Παρίσι, 1800, τ. 2, σσ. 280-288.

46. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 337, φ. 1, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 28.4.1789, Σχέσεις Ρωσίας

καί Τουρκίας, φάκ. 2113, φφ. 183-184, ό Λ. Σωτήρης πρός τόν Ι.Α. Ζάμπαροφσκι, 19.12.1788.

47. Ό G. Remerand τοποθετεί τόν πόλεμο στά 1790 (G. REMERAND, *Ali de Tebelen, pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928, σσ. 42, 44).

48. Όσον άφορά στή στρατηγική σημασία αυτού του όρεινου φρουρίου, ό Σωτήρης έγραφε ότι «άπό βορειοδυτικά είναι τό κλειδί της Ήπείρου και άπό βορειοανατολικά τό δεξί της μάτι» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2113, φ. 128).

49. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 342, φφ. 19-21, Έπιστολή του Λ.Π. Μπενάκη πρός τόν στρατηγό Β.Σ. Ταμάρα, 27 Σεπτεμβρίου 1790, στό όποιο εκτίθεται αναλυτικά ή ιστορία του πολέμου κατά των Σουλιωτών.

50. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 337, φ. 1, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικών Έποθέσεων, 28 Άπριλίου 1789.

51. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2051, φ. 18, Δεκέμβριος 1789.

52. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 342, φ. 20, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τόν Β.Σ. Ταμάρα, 27 Σεπτεμβρίου 1789, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2051, φ. 18.

53. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 337, φ. 5, 30 Ίουνίου 1789, φάκ. 342, φ. 20.

54. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2051, φ. 18, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 337, φ. 13, φάκ. 339, φ. 44, Έπιστολή του Χασάν Τσαπάρη, διοικητή του Μαργαριτίου, πρός τόν Μπενάκη, 18 Φεβρουαρίου 1790. Είναι πολύ σημαντική αυτή ή έπιστολή, γιατί ό Χασάν Τσαπάρης ήταν σύμμαχος του Άλή. Για τη συμμαχία τους γράφει και ό Saint-Sauveur (Α.-G. SAINT-SAUVEUR, ό.π., τ. 2, σ. 277).

55. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2051, φφ. 18-19.

56. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 337, φ. 3, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικών Έποθέσεων, 11 Μαΐου 1789.

57. Ό.π., φφ. 3, 13, Έκθεση του Μπενάκη πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικών Έποθέσεων, 11 Μαΐου, 18 Αύγουστου 1789.

58. Ό λόγος γίνεται για τά σώματα άρματωλών και κλεφτών που έμφανίζονται στην Ελλάδα στή διαδικασία του άγώνα του έλληνικού λαού έναντίον του κατακτητή. Η διαφορά των άρματωλών άπό τούς κλέφτες είναι ότι οί πρώτοι άποτελούσαν σώματα επίσημα άναγνωρισμένα άπό τήν όθωμανική έξουσία και εκτελούσαν καθήκοντα τοπικής άστυνομίας. Ό Άλή πασάς, άπό τά χρόνια της νεότητός του άκόμα, είχε δημιουργήσει στενές σχέσεις μέ τούς άρχηγούς των άρματωλών και των κλεφτών και άργότερα, όταν πολεμούσε έναντίον των Νοτιοαλβανών μπέηδων, πολλές φορές ζήτησε τή βοήθειά τους. Για παράδειγμα, στον πόλεμο του 1789 έναντίον του Ίμπραήμ πασά, στό πλευρό του είχε τούς άρματωλούς Παλαιόπουλο, Καναβό και Μπουκουβάλα.

59. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 338, φφ. 11-12, ό Λ.Π.

Μπενάκης πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 29 Δεκεμβρίου 1789.

60. Αὐτὴ ἡ ἀποστολὴ τῶν Σουλιωτῶν εἶναι μεγάλο καὶ σύνθετο πρόβλημα, πού ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη μελέτη.

61. ΚΚΑΠΝ, Γραμματεία τοῦ Ποτέμκιν, φάκ. 170, φ. 173, ὁ Β.Σ. Ταμάρας πρὸς τὸν Γ.Α. Ποτέμκιν, 16 Ἰουλίου 1791. Στὴ ποτα ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἄνδρουῦτσος ἦταν ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τοῦ Μπεκίρ πασᾶ (ΚΚΑΠΝ, φάκ. 239, φφ. 100-101).

62. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 339, φ. 32, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 21 Φεβρουαρίου 1790.

63. ΚΚΑΠΝ, 239, φάκ. 29, φ. 105, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τὸν Α.Γ. Ποτέμκιν, 27 Φεβρουαρίου 1791.

64. ΚΚΑΠΝ, Γραμματεία τοῦ Ποτέμκιν, φάκ. 60, φφ. 343-344, ὁ Gibbs πρὸς τὸν Γ.Α. Ποτέμκιν, 18 Μαρτίου 1791.

65. Α. ΛΑΙΝΟΒΙΧ, «Frantsuska shtaba o Mahmude pashi Bushatliji i Tchigroi Gori s kraja XVIII vijeka», *Istoriski Zapisi*, Τσετίνη, 1905, Ν° 1-2, σ. 242.

66. ΚΚΑΠΝ, Γραμματεία τοῦ Ποτέμκιν, φάκ. 32, φ. 191, ὁ Β.Σ. Ταμάρας πρὸς τὸν Γ.Α. Ποτέμκιν, 30 Ἀπριλίου 1791.

67. Στὴν ἀντιπροσωπεῖα συμμετείχαν ὁ Lassalle, ὁ Βασίλειος Μένξης καὶ ὁ Εὐστάθιος Παρούσης, οἱ ὁποῖοι στὸν πόλεμο τοῦ 1768-1774 ὑπηρετοῦσαν τὴ Ρωσία.

68. Θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ἔγγραφο, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα σύγχρονα, οἱ ἔννοιες «Ἕλληνες» καὶ «Τουῦρκοι» σημαίνουν κυρίως τὸ θρήσκευμα παρὰ τὴν ἐθνικότητα, καὶ πρακτικὰ εἶναι συνώνυμα τῶν ἐννοιῶν «ὀρθόδοξοι» καὶ «μουσουλμάνοι».

69. ΚΚΑΠΝ, Γραμματεία Ποτέμκιν, φάκ. 64, φφ. 240-241, μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά. Τὸ ἔγγραφο δὲν ἔχει χρονολογία. Παραδόθηκε στὸν Ταμάρα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα γράμματά του πρὸς τὸν Ποτέμκιν πού φυλάσσονται ἐδῶ, στὰ τέλη Ἰουνίου μέ ἀρχές Ἰουλίου 1791 (φάκ. 70, φφ. 173-174).

70. ΚΚΑΠΝ, Γραμματεία Ποτέμκιν, φάκ. 70, φ. 173, ὁ Β.Σ. Ταμάρας πρὸς τὸν Γ.Α. Ποτέμκιν, 16 Ἰουλίου 1791.

71. Ἄργότερα ὁ Ταμάρας ἔγραψε γιὰ τίς συνομιλίες του μέ τὸν Ἄλῆ πασᾶ ὅτι «αὐτὸς πρότεινε νὰ στασιάσει ἐναντίον τῆς Πύλης μόνο ἐάν θά εἶναι πολὺ καλὰ ἐνισχυμένος» (ΑΕΠΡ, Ἀποστολὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1412, φ. 79).

72. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 20, *Notions sur Aly-Pacha*, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Βενετίας, φάκ. 357, φ. 64, Ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῆ πασᾶ πρὸς τὸν Μπενάκη, 11.9.1799.

73. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 21.

74. Συγκεκριμένα, ὁ Κατσώνης ἀνακοίνωσε στὸν Ταμάρα ὅτι παρέδωσε στὸν πασᾶ 12 κανόνια (Ἄρχεῖο τῶν κόμηδων Μορτβίνοφ, Ἄγ. Πετρούπολη, 1901, τ. 2, σσ. 429-430).

75. ΚΚΑΠΝ, 339, φάκ. 29, φφ. 100-101, nota.

76. Ἡ ἀλήθεια εἶναι βεβαίως ὅτι καί μετὰ ἀπ' αὐτό οἱ ντόπιοι μπέηδες λίγο ὑπολόγιζαν τὰ διατάγματα τοῦ Ἄλῃ πασᾶ. Στίς ἀρχές τοῦ 1791, ἀναγκάστηκε νά πολιορκήσῃ τό Ἀργυρόκαστρο γιατί ἡ πόλη ἀρνοῦνταν νά πληρώσει πολεμικό φόρο (ΚΚΑΠΝ, 239, φάκ. 29, φ. 105, *Buletin...*, 1959, Νῦ 2, σσ. 162-164).

77. ΚΚΑΠΝ, 239, φάκ. 29, φ. 100, nota.

78. D. RUSSO, *Studi istorice greco-romane*, Βουκουρέστι, 1939, τ. 2, σ. 378.

79. A.-G. SAINT-SAUVEUR, ὄ.π., σσ. 277-278· ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 2243, φ. 2, *Details pour faire connaitre Ali Pacha*.

80. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 342, φφ. 29, 32· ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, «Νέος Κουβαράς», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1929, σ. 30· Δ. ΣΑΡΡΟΣ, ὄ.π., *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1937, σσ. 116-117· W. ETON, *Survey of the Turkish Empire*, Λονδίνο, 1798, σ. 37.

81. Οἱ Σουλιῶτες ἦταν περίπου 1.500 (Δ. ΣΑΡΡΟΣ, ὄ.π., *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1937, σ. 116).

82. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, ὄ.π., *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1929, σ. 30.

83. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 342, φ. 31, Ἐπιστολή τοῦ Ἀναστάσιου Φάφου πρὸς τόν Λ.Π. Μπενάκη, 4 Αὐγούστου 1792.

84. Προφανῶς ἐννοοῦνται οἱ πεδινές ἐκτάσεις, τίς ὁποῖες καλλιεργοῦσε ὁ ἐξαρτημένος ἀπὸ τοὺς Σουλιῶτες ἀγροτικός πληθυσμός.

85. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 344, φ. 17. Ὁ Remerand δίνει τό νούμερο τῶν 200 πουγκιῶν, δηλαδή 100.000 πιάστρα (G. REMERAND, ὄ.π., σ. 49).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ε Μ Π Τ Ο

Ὁ Δεύτερος Πόλεμος τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1792 Ὁ ΜΑΧΜΟΥΤ ΠΑΣΑΣ ΑΠΟΦΑΣΙΖΕΙ νέα στρατιωτική ἐκστρατεία μέ σκοπό νά ἐπανακτήσει τά ἐδάφη πού ἔχασε ἀπό τόν σουλτάνο στόν πόλεμο τοῦ 1787, καθώς ἐπίσης καί νά καθυποτάξει ὅσους ἀπό τούς πασάδες καί τούς μπέηδες τοῦ πασαλικίου του ἔδειχναν ἀνυπακοή στό πρόσωπό του. Ἡ ἐκβαση τῆς ἐπιχείρησης ἦταν ἐπιτυχής γιά τό Μαχμούτ, πού κατάφερε νά συντρίψει τά στρατιωτικά σώματα τῶν ντόπιων φεουδαρχῶν καί τούς ἴδιους νά τούς ἀντικαταστήσει μέ δικούς του ἀνθρώπους. Ὁ στρατός του κατέλαβε τά φρούρια τῆς Ἀχρίδας καί τοῦ Ἐλβασάν καί ἔφτασε προχωρώντας ἀνατολικά μέχρι τά Σκόπια.¹

Ἡ Πύλη, πού ἦταν πολύ δυσανεκτή ἀπό τήν αὐξανόμενη δύναμη τοῦ πιά ἰσχυροῦ καί ἀπειθαρχοῦ Ἀλβανοῦ πασᾶ, ἀποφασίζει νά λύσει ὀριστικά τούς λογαριασμούς μαζί του, ἐπωφελομένη ἀπό τήν εὐνοϊκή γι' αὐτή συγκυρία πού εἶχε δημιουργηθεῖ μετά τόν τερματισμό τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου καί τήν προσωρινή ὑφεση τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἀφοῦ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις εἶχαν στραμμένη τήν προσοχή τους στά γεγονότα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τό καλοκαίρι τοῦ 1792 ἀρχίζουν οἱ προετοιμασίες μιᾶς νέας ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς

Σκόδρας, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ὀρίστηκε ὁ μπεηλέρμπεης τῆς Ρούμελης Μπεκίρ πασάς; πού πρόσφατα εἶχε μετατεθεῖ ἀπό τό Βελιγράδι στό Μοναστήρι.² Ὁ Μαχμούτ κηρύσσεται καί πάλι ἀποστάτης καί στίς ἀρχές τοῦ 1793 οἱ διοικητές τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν διακόπτουν κάθε σχέση μαζί του, ἀπαγορεύοντας τήν εἴσοδο καί τήν ἔξοδο ἀπό τή Βόρειο Ἀλβανία. Ἀπό τή μεριά του, ὁ Μαχμούτ πασάς ἐτοιμάζεται καί αὐτός γιά τόν νέο πόλεμο. Ὁχυρώνει τό κάστρο τῆς Σκόδρας καί φροντίζει νά συγκεντρωθοῦν μέσα σ' αὐτό πολεμοφόδια καί τρόφιμα. Ἐγκαθιστᾷ φρουρές σέ ὅλες τίς εἰσόδους πρὸς τήν πόλη καί ταυτόχρονα, ἀπό διπλωματική σκοπιά, προσπαθεῖ νά ἐξασφαλίσει τήν ὑποστήριξη ὁποιασδήποτε ξένης κυβέρνησης. Ἀπευθύνεται πρῶτα στόν Πάπα τῆς Ρώμης, μέ τήν ὑπόσχεση νά στείλει 3.000 Ἀλβανούς χριστιανούς νά τόν ἐνισχύσουν νά ἀντιμετωπίσει τίς ἀπειλές τοῦ γαλλικοῦ στόλου. Ἡ πρότασή του γίνεται δεκτή κι ἔτσι ἔχει τήν εὐκαιρία νά ἀγοράσει πολεμικό ὑλικό ἀπό τίς ἐπαρχίες τοῦ Πάπα. Φαίνεται ὅτι ἡ σύγκρουση τοῦ πασᾶ μέ τούς χριστιανούς εἶχε ἤδη λήξει, ἀφοῦ ἦταν σέ θέση νά τούς χρησιμοποιήσει. Βεβαίως, ἡ ἐσωτερική κατάσταση στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας παρέμενε ἀσταθής. Ἐναντίον τοῦ πασᾶ στράφηκαν, ὅπως καί τό καλοκαίρι τοῦ 1787, ὅλοι ἐκεῖνοι πού ὑποστήριζαν τόν σουλτάνο, μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἀδελφό του Ἰμπραήμ πασά καί τόν ἀνιψιό του Μεχμέτ μπέη. Ἀπό τήν κατάσταση ἐπωφελοῦνται καί ὀρισμένοι πασάδες καί μπέηδες, ὅπως ὁ πασάς τῆς Κρούιας κ.ἄ., γιά νά ἀποσχισθοῦν.³ Στίς ἀρχές Μαΐου αὐτοί οἱ πασάδες, μέ μερικές χιλιάδες στρατό, στρατοπεδεύουν κοντά στόν ποταμό Μάτι, περιμένοντας τήν ἄφιξη τοῦ μπεηλέρμπεη,⁴ πού κατάφερε τελικά νά ξεκινήσει μέ στρατό 20.000 ἀνδρῶν ἀρκετοῦς μῆνες ἀργότερα. Τό χάος, ἡ ἀναρχία, ἡ ἀνυπακοή τῶν πασάδων καί ἡ πτώση τοῦ κύρους τῆς ὕψιστης ἐξουσίας στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία ἐμπόδιζαν τήν ἐξέλιξη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Γράφει ὁ Τζίκα:

Εἶναι πλέον ἀναμφισβήτητο, καί προφανέστερο ὅσο ποτέ ἄλλοτε, ὅτι βασιλεύει ἡ τέλεια ἀταξία καί ἀνυπακοή σ' αὐτές τίς περιοχές τῆς Αὐτοκρατορίας. Παρόλες τίς αὐστηρές διαταγές τοῦ σουλτάνου καί τῆς ὕψιστης ἐξουσίας πού ἔχει ὁ μπεηλέρ-

μπεης σέ ὅλες τίς ἐπαρχίες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, μέ τεράστιες δυσκολίες συγκεντρώθηκε αὐτός ὁ στρατός. Οἱ λίγοι πού συμφώνησαν νά καταταγοῦν τό ἔκαναν χάρη στά μεγάλα χρηματικά δῶρα καί στούς προπληρωτέους μισθούς τεσσάρων μηνῶν.⁵

Ἡ Πύλη συγκέντρωσε πολύ λιγότερο στρατό ἀπό ὅσο εἶχε συγκεντρώσει τό 1787. Ἐπειδή δέν καταφέρει νά χρησιμοποιήσει τό στρατό τῆς Βοσνίας,⁶ στρέφεται πρὸς τίς δυνάμεις τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων, διατάζοντας τόν Ἀλή πασά νά συμμετάσχει μέ 15.000 στρατό. Ὁ Ἀλή πασάς, πού δέν ἦταν διατεθειμένος νά θυσιάσει τίς δυνάμεις του γιά τό συμφέρον τῆς Πύλης, μέ διάφορα προσχήματα ἀναβάλλει τή συμμετοχή του. Ἐκτός αὐτοῦ, δέν τόν συνέφερε ἐνδεχόμενη νίκη τοῦ σουλτάνου, παρόλο πού ὁ Μαχμούτ ἦταν ἀντίπαλός του, ἐπειδή αὐτό θά σήμαινε τόν μεγαλύτερο ἔλεγχο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στίς ὑποθέσεις τῆς Ἀλβανίας. Ἡ Πύλη, διαπιστώνοντας τήν περιφρόνηση τοῦ πασά τῶν Ἰωαννίνων στίς διαταγές της, ἀποπειρᾶται καί πάλι νά τόν ἀπομακρύνει. Ἐνας ἀπό τούς ἀλληλογράφους τοῦ Μπενάκη γράφει ἀπό τήν Κέρκυρα στίς 29 Μαΐου 1793:⁷

Ὁ Σελίμ τόν καθαίρεσε (τόν Ἀλή πασά – Γ.Λ.Α.) καί τοῦ ἀφαίρεσε τή διοίκηση καί ὅλα τά ἀξιώματα. Αὐτός ὅμως παραμένει στά Γιάννενα μέ 8.000 Ἀλβανούς, καί δέν πιστεύω ὅτι κάποιος θά τολμήσει νά γίνει διάδοχός του.⁸

Ἴσως αὐτή νά εἶναι ἡ αἰτία πού ὁ Ἀλή πασάς προσπάθησε νά δημιουργήσει δεσμούς μέ τή ρωσική κυβέρνηση. Ὄταν τό φθινόπωρο τοῦ 1793 βρισκόταν στά Γιάννενα ὁ Ρῶσος ὑπολοχαγός Βούκοβιτς, ὁ Ἀλή πασάς,⁹ ἀναφερόμενος στήν ἐχθρότητα τοῦ σουλτάνου, τοῦ ζήτησε νά ἐνημερώσει τή ρωσική κυβέρνηση ὅτι εἶναι ἔτοιμος νά πολεμήσει ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στήν περίπτωση πού ἡ Ρωσία τόν ὑποστηρίξει. Διαφορετικά θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐπικαλεστεῖ τή βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας.¹⁰ Δέν γνωρίζουμε τήν ἀντίδραση τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης στήν πρόταση τοῦ Ἀλή πασά. Εἶναι πιθανό νά μή δόθηκε καμιᾶ ἀπάντηση, λόγω τῆς ὁ-

μαλοποιήσεως τῶν ρωσοτουρκικῶν σχέσεων.¹¹ Στή συνέχεια ὁ πασάς, κατά τή συνήθειά του, κατάφερε νά ἔξαγοράσει ὑψηλά ἱστάμενα πρόσωπα καί αὐλικούς¹² κι ἔτσι νά διαλύσει τά σύννεφα, κάτι πού συνέφερε καί τήν ἴδια τήν Πύλη, ἰδιαίτερα μετά τή νέα ἀτιμωτική ἤττα πού ὑπέστη ἀπό τόν Μαχμούτ Μπουσατλή.

Τά γεγονότα τοῦ πολέμου ἐξελίχθηκαν ὡς ἑξῆς: Ὁ Μαχμούτ πασάς, τόν Αὐγουστο τοῦ 1793, μέ στρατό 10.000 καταλαμβάνει μιά θέση κοντά στό Ἄλέσιο, ὥστε νά μπορεῖ νά ἐμποδίζει τή διάβαση τοῦ στρατοῦ τοῦ μπεηλέρμπεη ἀπό τόν ποταμό Δρεῖνο. Ἐπιστρέφει μετά ἀπό αὐτό ἐσπευσμένα στή Σκόδρα, ἐπειδή φοβήθηκε μήπως βρεθεῖ μεταξύ δύο πυρῶν, αφοῦ τουρκικά στρατεύματα, ὑπό τή διοίκηση τοῦ Καραμάν πασᾶ, προέλασαν πρὸς τή μεριά τοῦ Κόσοβο. Ἐκεῖ ὀχυρώθηκε στό κάστρο, πού εἶχε ἐγκαίρως προετοιμάσει γιά μακρόχρονη πολιορκία, μαζί μέ 400 ἀπό τούς πιό ἐμπιστούς καί γενναιότερους ἀνθρώπους του.¹³ Ὁ Α. Τζίκα ἀποδίδει τήν τόσο γρήγορη ἐξέλιξη «στή δυσαρέσκεια τῆς πλειοψηφίας τῶν Σκοδριτῶν πρὸς τό πρόσωπό του, τήν ὁποία εἶχαν προκαλέσει οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ καί τοῦ Μεχμέτ μπέη, πού γιά μεγάλο χρονικό διάστημα συνωμοτοῦσαν ἐναντίον του, καί στή συμπαράταξη ὄλων τῶν μικρῶν πασάδων καί μπέηδων τῆς ἐπαρχίας του καί τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, πού μόνο μιά ἐπιθυμία εἶχαν: νά ἀπαλλαγούν ἀπό τήν τυραννική ἐξουσία τοῦ Μαχμούτ».¹⁴

Τό κάστρο Ροζαφάτ, τό ὁποῖο ὁ ὀθωμανικός στρατός πολιορκοῦσε γιά δεύτερη φορά, ὑψώνεται πάνω σέ ἀπρόσιτο καί ἀπόκρημνο βράχο. Τά ὕδατα τῶν ποταμῶν Κίρι, Μπούνα, Δρείνου καί τῆς λίμνης Σκόδρας καταλαμβάνουν πάνω ἀπό 200° τῆς περιφέρειάς του. Τή σημασία τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ ὀχυροῦ, πού μνημονεύεται ἀπό τόν Τίτο Λίβιο, εἶχαν προσέξει στήν ἐποχή τους οἱ Ἰλλυριοί. Τό κάστρο ἀναστηλώνεται κατά τόν 15ο αἰῶνα ἀπό τούς Βενετούς. Τήν ἐποχή τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἔχει τετράγωνο σχῆμα μέ μιά στρογγυλή ἔπαλξη σέ κάθε γωνία. Στό ἐσωτερικό ὑπάρχουν ὑπόγειες ἀποθήκες καθὼς καί μιά μεγάλη δεξαμενή γιά νά ἀποθηκεύεται τό βρόχινο νερό.¹⁵ Τά τείχη εἶναι τόσο ἰσχυρά ὥστε νά ἀντέχουν στούς πιό δυνα-

τούς βομβαρδισμούς. Ἐπί Μαχμούτ κατασκευάζονται καταφύγια καί ἄλλα ὀχυρωματικά ἔργα, πού ἐνισχύουν τήν ἀμυντική δύναμη τοῦ κάστρου.¹⁶

Ἡ δεξιά πτέρυγα τοῦ στρατοῦ πού πολιορκοῦσε τό φρούριο ἔφτανε ὡς τό Ντιμπράντσι, ἐνῶ ἡ ἀριστερή, πίσω ἀπό τόν Μπούνα, μέχρι τήν Κασένα καί Κασκάνη. Ὁλιγάριθμο σῶμα εἶχε μείνει στή Σκόδρα γιά νά ἐμποδίζει τήν ἐπικοινωνία μεταξύ τῆς πόλης καί τοῦ κάστρου. Ὀπλισμένα τουρκικά πλοίαρια φύλαγαν τό πέρασμα ἀπό τό Μπούνα στή λίμνη τῆς Σκόδρας. Τό γενικό ἐπιτελεῖο τοῦ μπηλέρμπεη ἦταν ἐγκατεστημένο στό χωριό Κοσμάτσι. Δεκατέσσερις ἀκόμη πασάδες ἦταν ὑπό τίς διαταγές τοῦ Μπεκίρ πασᾶ, οἱ δυνάμεις τοῦ ὁποίου αὐξάνονται τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1793 χάρι στήν προσέλευση στρατιωτῶν ἀπό γειτονικές ἐπαρχίες, πού φτάνουν στό στρατόπεδο τῆς Σκόδρας μέ τήν ἐλπίδα τοῦ κέρδους, καί ἀνεβάζουν τή συνολική δύναμη σέ 30-35.000 ἄνδρες.¹⁷ Προφανῶς, τό σχέδιο δράσεως τοῦ μπηλέρμπεη ἦταν νά ἐξαναγκάσει τούς ἐγκλεισμένους στό κάστρο νά παραδοθοῦν λόγω τῆς μακροχρόνιας πολιορκίας. Ὅπως ἀκριβῶς καί 6 χρόνια πρίν, ὁ ὀθωμανικός στρατός ἀποδείχθηκε ἀπροετοίμαστος γιά μιά τέτοια πολιορκία. Δέν ὑπῆρχαν τά ἀπαραίτητα πυρομαχικά γιά τόν συνεχῆ βομβαρδισμό τοῦ κάστρου, καί ἡ ἀνεπαρκής προετοιμασία ἐκδηλώθηκε κυρίως στήν ἔλλειψη πολεμοφοδίων καί τροφίμων.

Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1793 ὁ μπηλέρμπεης ἀπευθύνεται στή Ραγούζα μέ τήν ἀπαίτηση νά τόν προμηθεύσει μέ 10.000 τσεντνέρ¹⁸ γαλέτες, ὄλμους, βόμβες, σφαιρες καί μπαρούτι. Ἡ ἀπάντηση πού ἔλαβε ἦταν ἀρνητική. Ἡ ἀνεπαρκής πειθαρχία τῶν Τούρκων στρατιωτῶν τούς ὀδηγεῖ κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες σέ ληστεῖες, γεγονός πού στρέφει τόν ντόπιο πληθυσμό ἐναντίον τους. Ἡ δυσαρέσκεια τῶν κατοίκων μεγαλώνει ὅταν ὁ Ἰμπραήμ πασάς, πού διορίστηκε στή θέση τοῦ ἀδελφοῦ του, φτάνοντας στή Σκόδρα ἀρχίζει νά ἀποκεφαλίζει τούς ὀπαδούς τοῦ Μαχμούτ.¹⁹

Τόν Ὀκτώβριο μέ Νοέμβριο ἐνεργοποιοῦνται οἱ ὑπερασπιστές τοῦ φρουρίου. Τό πυροβολικό προκαλεῖ μικροσυμπλοκές μέ τήν τουρκική πυροβολαρχία. Οἱ πολιορκούμενοι ἐπιχειροῦν

ἐξόδους, κυρίως τή νύχτα, πλήττοντας τόν τουρκικό στρατό, πού μαστιζόταν ἐκτός ἀπό τή λιποταξία καί ἀπό ἀσθένειες. Στό μεταξύ ὁ Μαχμούτ σταθεροποιεῖ τίς δυνάμεις του καί παίρνει στό κάστρο ἀκόμη 200-300 ἄτομα, ἀνεβάζοντας τή δύναμή του σέ 600-700 ἄνδρες. Ἐνῶ ἐτοίμαζε τήν ἀντεπίθεση διατηροῦσε συχνή ἐπικοινωνία μέ τούς πολυάριθμους ὀπαδούς του στή Σκόδρα καί τά γύρω ὄρη, ἐνῶ, καταφεύγοντας στό ἀτράνταχτο «ἐπιχείρημα» τοῦ χρυσοῦ, κατόρθωσε νά προσεταιρισεῖ καί ὀρισμένους Ἀλβανούς πασάδες τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου. Ὅταν εἶχε τελειώσει ὅλες τίς προετοιμασίες ἐπιχειρεῖ, τή νύχτα τῆς 30ῆς Νοεμβρίου, ἐπίθεση, πού στέφεται μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία. Ἡ ἐκθεση τοῦ Τζίκα πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, στίς 12.12.1793, ἐμπεριέχει λεπτομερέστατη περιγραφή τῶν γεγονότων τῆς μοιραίας γιά τό στρατό τοῦ μπεηλέρμπεη νύχτας. Γράφει ἀπό τή Ραγούζα ὁ Ρῶσος πρόξενος:

Ἐδῶ μάθαμε ὅτι μέ τή βοήθεια μυστικῶν διασυνδέσεων πού διατηροῦσε ὁ Μαχμούτ στό τουρκικό στρατόπεδο μέ τούς πασάδες τοῦ Τεπελενίου²⁰ καί τῆς Ἰακώβας, καθὼς καί μέ τή βοήθεια αὐτῶν ἀπό τή Σκόδρα, πού εἶχαν παραμείνει πιστοί στό πρόσωπό του, ἀπροσδόκητα ἐξῆλθε ἀπό τό κάστρο τή νύχτα τῆς 18ῆς/29ῆς Νοεμβρίου μέ 500-600 ἀπό ἐκείνους τούς γενναίους Ἀλβανούς, πού γιά τόσο μεγάλο διάστημα μάχονται μαζί του ἐναντίον ὀλόκληρου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. Ἐνώθηκε μέ ὅσους εἶχαν τή διάθεση νά τόν βοηθήσουν καί ἐπιτέθηκε κατά τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ. Ἦταν ὑπόθεση μερικῶν ὤρων νά τούς κατατροπώσει, νά φτάσει μέχρι τή Σκόδρα, νά ἐπιτεθεῖ κατά τῆς φρουρᾶς καί νά ἀνατρέψει ὀλόκληρο τό στρατόπεδο τοῦ μπεηλέρμπεη καί τῶν ἄλλων πασάδων. Ξαφνιασμένοι οἱ ὀθωμανοί μέσα στό σκοτάδι καί τήν ταραχή, χωρίς νά ἀντιληφθοῦν ὅτι τούς ἐπιτίθεται μόνος του ὁ Μαχμούτ μέ τή λιγοστή φρουρά του, νόμισαν ὅτι ξεσηκώθηκαν ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Σκόδρας ἢ ὅτι κάποιος ἀπό τούς διοικητές τοῦ στρατοῦ πέρασε μέ τό μέρος του. Ἀπό φόβο μήπως βρεθοῦν μεταξύ δύο πυρῶν, δηλαδή τῶν Σκοδριτῶν καί τῶν ὀρεσιβίων, καί ἀφοῦ μάταια προσπάθησαν νά ἀντισταθοῦν, ἀναγκάζονται νά ἐγκαταλείψουν τό πεδίο τῆς μάχης πανικόβλητοι καί νά

τραποῦν σέ φυγή, αφήνοντας πίσω τους πολλούς νεκρούς, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τόν ἀναπληρωτή τοῦ μπεηλέρμπεη. Ὁ ἴδιος ὁ μπεηλέρμπεης μέ τόν ἀδελφό καί τόν ἀνιψιό τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, καθώς καί οἱ σημαντικότεροι πασάδες μέ τήν ἀκολουθία τους, τράπηκαν σέ φυγή μέ κατεύθυνση πρὸς τό Δρεῖνο ποταμό. Κατά πόδας ἀκολούθησε σέ πλήρη σύγχυση καί ἀταξία ὁλόκληρος ὁ στρατός. Οἱ ὄρεσίβιοι πού προσέτρεξαν, βλέποντας αὐτό τό χάος, δέ δίστασαν νά ἐνωθοῦν μέ τούς ἀγρότες καί νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τους. Τούς ἐκδίωξαν μέχρι τόν ποταμό, τόν ὁποῖο πέρασαν τή νύχτα τῆς 19ης/30ῆς Νοεμβρίου. Συνέχισαν νά τρέχουν πρὸς τόν ποταμό Μάτι, γιά νά κατορθώσουν νά φτάσουν μέχρι τήν Καβάγια καί τό Ἐλβασάν καί ἀπό κεῖ νά ἐγκαταλείψουν ἐντελῶς τήν Ἀλβανία. Στά χέρια τοῦ νικητῆ Μαχμούτ περιῆλθε κάθε εἶδους πολεμικός ἐξοπλισμός, ὅπως πολεμοφόδια, πού μόλις εἶχε ἀποστείλει ἡ Πύλη, πυροβόλα, τρόφιμα, σκηνές, καθώς καί 1.500 ἡμίονοι.²¹

Κατά τήν ὀπισθοχώρηση, ἡ καλύτερα κατά τή φυγή, ὁ ὀθωμανικός στρατός δεχόταν συνεχεῖς ἐπιθέσεις ἀπό τούς ὄρεσίβιους τοῦ Ντουκαγκίν καί τῆς Ἄνω Δίβρης, πού τόν ἀκολούθησαν μέχρι τήν Καβάγια. Στίς 13 Δεκεμβρίου, ὅταν ὁ μπεηλέρμπεης ἔφτασε στήν Καβάγια, τοῦ εἶχε ἀπομείνει λιγότερος ἀπό τόν μισό στρατό του.²² Γιά δεύτερη φορά μέσα σέ 6 χρόνια οἱ κατακτητές υπέστησαν τέτοια ἥττα στήν Ἀλβανία, πού δέν εἶχαν ὑποστῆ κατά τά 300 χρόνια τῆς κυριαρχίας τους στά Βαλκάνια.²³ Ἡ καταστροφή τοῦ 1793 στή Σκόδρα ὄχι μόνο κατάφερε ἕνα ἰσχυρό πλήγμα στό γόητρο τῆς Πύλης, ἀλλά ἔκανε φανερό σέ ὅλους πόσο σαθρή εἶναι ἡ ὀθωμανική ἐξουσία. Σοβαρός παρατηρητής ὁ Τζίκα, ἀξιολογεῖ ὡς ἐξῆς τή νίκη τοῦ Μαχμούτ:

Καταστροφή τέτοιας ἐκτάσεως, πού ἐπιτεύχθηκε μέ τόση εὐκολία, εἶναι καταισχύνη γιά τήν Πύλη, πού χάνει τήν ἐμπιστοσύνη τῶν ὑπηκόων της ἐνῶ δίνει θάρρος σέ ἄλλους πασάδες, οἱ ἐπιδιώξεις τῶν ὁποίων μοιάζουν μέ αὐτές τοῦ Μαχμούτ. Ἀπέδειξε σέ ὅλους τήν ἀδυναμία καί τήν αἰσχρή διοίκηση τοῦ στρατοῦ, τήν ἄγνοια καί τήν ἀνοησία τῶν διοικητῶν καί, κυρίως, τήν εὐκολία ἐξαγορᾶς καί τή διαφθορά τῶν στρατηγῶν. Ἐάν συμβεῖ, πράγμα ὄχι ἀπίθανο, ἡ Πύλη, θορυβημένη ἀπό

τή νέα ἀποτυχία, νά θελήσει νά ἀποπειραθεῖ καί πάλι νά ὑποτάξει τόν ἀποστάτη, τότε, ὅπως δείχνουν τά γεγονότα, θά χρειαστεῖ ὅλες τίς δυνάμεις τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὑπάρχουν ὅλες οἱ προϋποθέσεις γιά νά ὑποθέσουμε ὅτι θά ἦταν ἀναγκασμένη νά ἀναμετρηθεῖ μέ ὅλη τήν Ἑλβανία, καί ἡ ἔκβαση μιᾶς τέτοιας κινήσεως εἶναι σίγουρα δύσκολα προβλέψιμη· ὡστόσο, εἶναι πιθανό νά διακινδυνέψει νά χάσει τήν κυριαρχία της πάνω σ' αὐτό τό λαό, πού εἶναι τόσο πολυάριθμος ὅσο εἶναι πολεμικός καί ἀτίθασος.²⁴

Ὁ Μαχμούτ δέ χρησιμοποίησε τή νίκη του γιά νά ἀνακηρύξει τήν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλβανίας, ἀντιθέτως, ἀκολούθησε τό γνωστό δρόμο τῆς συμφιλίωσης μέ τό σουλτάνο. Στό μανιφέστο μέ τό ὁποῖο ἀπευθύνθηκε στούς ὑπηκόους του μετά τή νίκη του ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ ἴδιος πάντα ἦταν καί θά εἶναι ἕνας ἀπό τούς πιό πιστούς ὑποτελεῖς. Προσέθετε ἐπίσης ὅτι οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ὀργανώθηκαν χωρίς τή διαταγή τοῦ Ὀθωμανοῦ μονάρχη καί ἦταν ἀποτέλεσμα τῶν μηχανορραφιῶν τοῦ ἴδιου τοῦ ἀδελφοῦ του καί τῶν ἐχθρῶν του. Εἶναι φανερό ὅτι τό μανιφέστο ἀπευθυνόταν κυρίως σέ κείνους τούς κύκλους τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ πού θεωροῦσαν ἀδιαμφισβήτητο τό κύρος τοῦ σουλτάνου ὡς πολιτική καί θρησκευτική κεφαλή τοῦ κράτους. Στό μεταξύ ὑποσχέθηκε γενική ἀμνηστία σέ ὅσους συνεργάστηκαν μέ τόν τουρκικό στρατό καί πλήρη σεβασμό τῆς ζωῆς καί τῆς περιουσίας τους. Ἀπελευθέρωσε ὅλους τούς αἰχμαλώτους καί τούς χορήγησε βοήθημα 12 πιάστρων γιά τό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς.²⁵

Ἀμέσως ὁ Μαχμούτ πασάς ἀρχίζει ἐνέργειες γιά νά πετύχει ἐπίσημη «ἄφεση» ἀπό τό σουλτάνο, μέ κύριο μεσολαβητή τήν Ἑσπανία. Συμπράττει καί ὁ ἴδιος ὁ Πάπας, ὅταν ὁ πασάς τόν διαβεβαίωσε ὅτι θά παρέχει ἀπόλυτη ἐλευθερία στούς καθολικούς ἱεραποστόλους καί σέ περίπτωση ἀνάγκης θά τοῦ στείλει Ἑλβανούς χριστιανούς στρατιῶτες.²⁶ Ἡ Αὐλή τῆς Μαδρίτης ἀνέλαβε αὐτή τήν ὑποχρέωση, ἀφενός γιά νά εἶναι ἀρεστή στόν Πάπα, ἀφετέρου γιά νά τῆς χορηγήσει ὁ Μαχμούτ ἄδεια ὑλοτομίας στά δάση τῆς ἐπικρατείας του καθῶς καί τήν ἐλεύθερη διέλευση τοῦ ταχυδρομείου της πρός τήν Κωνσταντι-

νούπολη μέσω τῆς Σκόδρας.²⁷ Τὴν 1η Μαρτίου 1794 ὁ Ἴσπανός ἐπιτετραμμένος στὴν Πόλη, Bulini, ἀναγγέλλει στὴν κυβέρνησή του ὅτι ἔλαβε ἐπιστολή ἀπὸ τὸν Μαχμούτ μέ τὴν ὁποία ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία του νὰ δηλώσει πίστη στό σουλτάνο καί μέσω τοῦ ἰδίου νὰ ζητήσει συγγνώμη.²⁸ Ὁ Μαχμούτ εἶχε ἐπιλέξει τὴν καταλληλότερη στιγμή γιὰ τὸ διάβημά του, μιᾶς καί στὴν πρωτεύουσα σχεδίαζαν νέα ἐκστρατεία ἐναντίον του, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ξεκινήσει τὴν ἀνοιξη τοῦ 1794. Βεβαίως οἱ φόβοι μιᾶς νέας ἀποτυχίας, πού θὰ ἐξανέμιζε μεγάλα χρηματικά ποσά²⁹ σέ μιά περίοδο αὐξανόμενης οἰκονομικῆς κρίσης, ἔγερνε τὴ ζυγαριά πρὸς τὸ μέρος τῆς εἰρήνης. Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ Μαχμούτ πασάς εἶχε καταφέρει μέ τὴ βοήθεια τοῦ χρυσοῦ νὰ προσεταιρισθεῖ σημαντικά πρόσωπα στό Διβάνι. Ἰδιαίτερα δραστηριοποιήθηκε ὑπὲρ του ὁ ἀντιναύαρχος Σιντί Ἀλή.³⁰ Ταυτόχρονα ὁ πασάς δέν παρέλειπε νὰ προετοιμάζει τίς δυνάμεις του γιὰ τὴν περίπτωση ἀποτυχίας τῶν συνομιλιῶν του μέ τὴν κυβέρνηση.³¹

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1794 ἀρχίζει πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις γιὰ νὰ διευρύνει τὰ σύνορα τοῦ πασαλικίου του καί νὰ ἐπανακτήσει χαμένες περιοχές. Ἡ ἔκβαση τῶν ἐπιχειρήσεων ἦταν θετική καί τὰ σαντζάκια τοῦ Ἐλβασάν καί τῆς Ἀχρίδας ἀναγνωρίζουν πάλι τὴν ἐξουσία του.³² Ὁ Ἀλή πασάς, μέ τὴν ἰδέα ὅτι αὐτὰ τὰ ἐδάφη ἀνήκουν στὴ δική του δικαιοδοσία ὡς δερβετζῆ πασᾶ, προσπάθησε νὰ ἀντισταθεῖ στόν βορειοαλβανικό στρατό, χωρὶς ἐπιτυχία.³³ Μετά τίς ἐπιτυχίες τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, ὁ ἀδελφός καί ὁ ἀνιψιός του ἐγκατέλειψαν τὸν μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης κι ἐπέστρεψαν στὴ Σκόδρα.³⁴ Τὰ νέα ἀνησύχησαν τὴν Πύλη, πού ἐπεδίωξε νὰ πάρει τίς ἀπαραίτητες ἐγγυήσεις ἀπὸ τὴν Ἴσπανία γιὰ τὴ μελλοντική «συνετὴ συμπεριφορά» τοῦ διοικητῆ τῆς Σκόδρας. Ὁ Ρῶσος πρέσβης στὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρει ὅτι ἡ Πύλη δήλωσε στό Bulini «ὅτι ὁ Μαχμούτ θὰ πάρει ἄφεση μόνο ἐάν ἡ Ἴσπανία ἐγγυηθεῖ ὅτι αὐτός δέν θὰ ἐπαναστατήσει ξανά». Ἡ ἰσπανικὴ κυβέρνηση ἀπάντησε σ' αὐτὴ τὴν παράλογη ἀπαίτηση ὅτι «ἡ Αὐλή τῆς Μαδρίτης δέν μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ γιὰ ἕναν ὑπήκοο τῆς Πύλης, ἀπὸ τὴν ὁποία, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἐξαρτᾶται ἡ τιμωρία του».³⁵ Οἱ

ἀτελείωτες διαπραγματεύσεις περατώθηκαν τόν Μάρτιο τοῦ 1795. Ὁ Μαχμούτ καταφέρει νά πάρει «ἄφεση», μέ τούς ὅρους νά πληρώσει τά χρέη του ἀπό προηγούμενους φόρους, νά καταβάλει ἄμεσα τό μαλικιανέ,³⁶ νά ἀναγνωρίσει τούς νέους φόρους πού ἔχουν ἐπιβληθεῖ στήν Αὐτοκρατορία καί νά ἐπιτρέψει στούς ὑπαλλήλους τῆς Πύλης νά εἰσπράττουν τούς φόρους στήν ἐπικράτειά του.³⁷ Ἐντέλει ὁ Μαχμούτ πλήρωσε χρέη 300.000 πιάστρον, ἐκτός τῶν δώρων καί τῶν ρουσφετιῶν πρὸς τούς ὑπουργούς καί τούς αὐλικούς.³⁸

Τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1795 φτάνει στή Σκόδρα εἰδικός ἀπεσταλμένος τῆς Πύλης μέ μεγάλη ἀκολουθία, γιά νά ἀνακοινώσει τή μεγάλη καλοσύνη καί ἐπιείκεια αὐτῆς. Ἐνονόματι τοῦ σουλτάνου προάγει τόν Μαχμούτ σέ πασά τριῶν ἵππουρίδων καί σερασκέρη τῆς Ἄνω Ἀλβανίας, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ πασάδες τῆς Ἰακώβας, τῆς Πρίστινας καί τῆς Κρούιας θά ἐξαρτιόνταν καί θά ἔπαιρναν διαταγές ἀπό αὐτόν.³⁹ Ἔτσι ἡ Πύλη ἀναγκαστικά ἀναγνώρισε τίς κτήσεις τοῦ πασᾶ.

Στή συνέχεια ὁ Μαχμούτ θέλησε νά στερεώσει τήν παρουσία του στό Κόσοβο καί, ἀφοῦ μέ τή δύναμη τῶν ὄπλων τό καλοκαίρι-φθινόπωρο τοῦ 1795 διέλυσε τίς δυνάμεις τῶν ντόπιων πασάδων καί τῶν μπέησων, τό Κόσοβο περιῆλθε στήν ἐξουσία του, καί μετὰ ἀπό αὐτό ἀντικατέστησε τούς διοικητές καί διόρισε στή θέση τους δικούς του ἀνθρώπους.⁴⁰ Τό μεγαλύτερο πρόβλημα τῆς Πύλης ἦταν ὅτι ὁ Μαχμούτ δέν ἦταν πρόθυμος νά ἐμπληρώσει τίς χρηματικές του ὑποχρεώσεις. Ὁ Κατσούμπεης πληροφοροῦσε τήν Πετρούπολη:

Αὐτός, ἂν καί τοῦ ἐδόθη ἄφεση χάρις στή μεσιτεία τῆς Μαδρίτης, μόνο φαινομενικά εἶναι νομοταγής. Δέν πληρώνει οὔτε τά χρέη του, κάτι στό ὁποῖο ἡ Πύλη δίνει μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅ,τι στούς τύπους.⁴¹

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά ὀξυνθοῦν καί πάλι, τό καλοκαίρι τοῦ 1796, οἱ σχέσεις τοῦ Μαχμούτ πασᾶ μέ τήν Πύλη. Οἱ φῆμες περί νέας ἐκστρατείας εἶναι πολλές,⁴² καθὼς καί γιά τό ὅτι ὁ Ἄλῃ πασᾶς, φοβούμενος ἐπίθεση τοῦ Μαχμούτ στίς κτήσεις του, συγκέντρωνε στρατό στίς παραμεθόριες περιοχές.⁴³

Ἐκ τῆς μεριᾶς τοῦ ὀ Μαχμούτ προετοίμασε τό στρατό του καί τό κάστρο Ροζαφάτ γιά ἄμυνα.⁴⁴ Ὅταν ὁμως πληροφορήθηκε ὅτι δέν εἶναι πιθανό νά δεχτεῖ ἐπίθεση, προέβη στήν ἐκπλήρωση παλαιότερου σχεδίου του νά κατακτήσει τό Μαυροβούνιο. Ἐπειτα εἶχε κατά νοῦ νά κυριεύσει τή βενετική Ἀλβανία καί τή Δαλματία.⁴⁵ Ἡ διεθνής κατάσταση εὐνοοῦσε τά σχέδιά του. Οἱ γαλλικές κατακτήσεις στήν Ἰταλία ἀποσποῦσαν δυνάμεις καί τήν προσοχή τῆς βενετικῆς Δαλματίας. Οἱ Αὐστριακοί, πού εἶχαν τή μία ἕττα μετά τήν ἄλλη ἀπό τόν Βοναπάρτη,⁴⁶ ἐπίσης δέν ἦταν σέ θέση νά δράσουν ἐναντίον του. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1796 ὁ Μαχμούτ, μέ στρατό 35.000, εἰσβάλλει στό Μαυροβούνιο. Ἡ ἐπιχείρηση τελείωσε μέ ἀποτυχία τοῦ πασᾶ, μιᾶς καί οἱ Μαυροβούνιοι τόν ἀπέχρυσαν. Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1796 εἰσβάλλει ξανά στό Μαυροβούνιο καί ἐπῆλθε ἡ καταστροφή. Ὁ στρατός του διαλύθηκε καί ὁ ἴδιος ὁ Μαχμούτ ἔπεσε στή μάχη.

Γιά νά κατανοήσουμε τά γεγονότα πού ἐπακολούθησαν εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξετάσουμε, βασιζόμενοι στίς φτωχές δυστυχῶς πηγές, τό πασαλίκι τῆς Σκόδρας τήν ἐποχή τῆς διοίκησης τοῦ Μαχμούτ πασᾶ.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, «Mamud pasha Bushatlija od 1787-1796 godine», *Istorijski Zapisi*, Τσετίνη, 1957, Ν° 1-2, σ. 229. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 749, φφ. 67, 94. περ. Γεγονότα και Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης, 20 Αὐγούστου και 18 Σεπτεμβρίου 1792.

2. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, ὁ.π., σ. 229. Ἐνδεχομένως εἶναι ὁ ἴδιος Μπεκίρ πασάς, συγγενῆς τοῦ σουλτάνου, πού ἡ Πύλη ἀνεπιτυχῶς εἶχε προσπαθήσει νά διορίσει πασά τῶν Τρικάλων γιά νά περιορίσει τή δύναμη τοῦ Ἄλῆ πασᾶ.

3. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φφ. 2-5, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 4.2.1793. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, ὁ.π., σ. 229.

4. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 7, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 14.5.1793.

5. Ὁ.π., φφ. 14-15, 12.8.1793.

6. «Ὅσον ἀφορᾶ τή Βοσνία, εἶναι μιά ἐπαρχία πολυάνθρωπη πού διακρίνεται γιά τόν ἥρωισμό τῶν κατοίκων της. Οἱ Βόσνιοι ὁμως δέν θά ἤθελαν νά πάρουν τά ὄπλα στό χέρι γι' αὐτή τήν ἐκστρατεία, και γενικά ὄλοι ἐδῶ εἶναι τόσο ἀπειθεῖς, πού λίγο λογαριάζουν τίς διαταγές και τίς ἀπειλές τοῦ πασᾶ, ἀκόμη και αὐτόν τόν ἴδιο» (ὁ.π.).

7. Ὁ ἴδιος ὁ Μπενάκης αὐτή τήν ἐποχή βρίσκεται στή Βενετία.

8. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 344, φ. 17.

9. Ὁ Ἄλῆ πασάς ἔλεγε ὅτι «δέν θέλει νά ζήσει ἄλλο ὑπό τήν ἐξουσία τοῦ σουλτάνου, ἐπειδή ἐκεῖνος θέλει νά τοῦ πάρει τό κεφάλι ἄδικα» (ΚΚΑΠΝ, φάκ. 103, φ. 23).

10. Ὁ.π., φφ. 18-23, ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 796, φ. 30.

11. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 796, φ. 28, ὁ Β.Π. Κατσούμπης πρὸς τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντο, 27 Αὐγούστου 1794.

12. «Σέ κάθε δυσαρέσκεια τῆς Πύλης πρὸς τό πρόσωπό του, ἤξερε πάντα μέ σημαντικά δῶρα νά προσεταιρίζεται ἀνθρώπους ἐπί πιστώσει» (ὁ.π.).

13. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φφ. 16-17. Σύμφωνα μέ ἄλλα στοιχεῖα, μαζί του ἦταν 650 ἄνδρες (Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, ὁ.π., σ. 230).

14. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φφ. 16, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.9.1793.

15. Στό ἐσωτερικό τοῦ κάστρου δέν ὑπῆρχε πηγὴ νεροῦ (J.J. TROMELIN, «Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe, d'après les ordres de S.E. le général en chef Marmont duc de Raguse etc. etc. par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des études napoléoniennes*, Παρίσι, 1918, τ. 13, σ. 123).

16. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 20.

17. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φφ. 20-21, ὁ Α.

Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 9.10.1793· Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 230.

18. Τσεντνέρ: μετρικός στατήρας 50 κιλῶν περίπου.

19. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 16, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.9.1793· Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 230.

20. Ἐχει ἤδη ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Ἀλή πασάς δέν συμμετεῖχε στὴν ἐκστρατεία, καὶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1793 βρισκόταν στὰ Γιάννενα. Προφανῶς εἶχε στείλει μέρος τοῦ στρατοῦ του μέ ἐπικεφαλῆς ἓναν ἀπὸ τοὺς γιούς του ([J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pasha, vizir de Janina*, Παρίσι, 1820). Ἀναφέρεται ὅτι ὁ γιός τοῦ Ἀλή πασά, ὁ Μουχτάρ πασάς, ἔπειτα ἀπὸ διαταγὴ τοῦ πατέρα του συνεννοήθηκε μυστικά μέ τὸ Μαχμούτ, καὶ τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου οἱ δικοὶ του Ἀλβανοὶ προσποιήθηκαν θορυβώδη φυγὴ προκαλώντας πανικό στό τουρκικό στρατόπεδο. Οἱ λόγοι πού ὁδήγησαν τὸν Ἀλή πασά σέ τέτοιες ἐνέργειες εἶναι ἐξηγήσιμοι, ἐάν θυμηθοῦμε τὴν ἔνταση τῶν σχέσεων του μέ τὴν Πύλη.

21. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φφ. 26-27, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.12.1793. Ὁ Bulini ἀναφέρει ὅτι μεταξύ τῶν λαφύρων ἦταν καὶ δύο τουρκικὲς φρεγάδες καὶ ἐμπορικά πλοῖα γεμάτα πολεμοφόδια (Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 230).

22. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 2, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.1.1794.

23. Ὁ Μ.Ι. Κουτούζοφ, πρέσβης τῆς Ρωσίας στὴν Τουρκία, ἔγραφε: «Ὁ μπεηλέρμπεης τῆς Ρουμέλης ἠττήθηκε ὀλοσχερῶς ἀπὸ τὸν Μαχμούτ πασά τῆς Σκόδρας» (Μ.Ι. ΒΟΥΛΓΑΚΟΒ, *Dokumenti*, Μόσχα, 1950, τ. 1, σ. 294).

24. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 27, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.12.1793.

25. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φφ. 2-3.

26. Ὁ.π., φφ. 1-3, 12.9.1794.

27. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 235· ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1795, φάκ. 1, φ. 21, 12.7.1795.

28. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 232. Ἐπιστολὴ ἀναλόγου περιεχομένου ἔλαβε καὶ ὁ Ἰσπανὸς ὑπουργὸς στό Βατικανό Viscont d'Azaga.

29. Εἶχε ὑπολογιστεῖ ἀπὸ τὸ δημόσιο ταμεῖο ὅτι τὰ ἐξοδα μιᾶς τέτοιας ἐπιχείρησης θά ἔφταναν τὸ λιγότερο τὸ ἓνα ἑκατομμύριο πιάστρα (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 777, φ. 433, 16.2.1794).

30. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, ὁ.π., σ. 232· ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 13, ὁ Α. Τζίκα πρὸς τὸ Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.9.1794.

31. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 785, φ. 25, 5.4.1794.

32. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 790, φ. 54, ὁ Β.Π. Κατσούμπεης πρὸς τὴν Αἰκατερίνη Β', 13.10.1794.

33. Ὁ.π., φ. 82, 14.10.1794.

34. «Kronikë mbi Mahmud Pashën, Brahim Pashën e Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, Ν° 1, σ. 22.

35. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 807, φ. 14, ό Β.Π. Κατσούμπης προς τήν Αίκατερίνη Β', 13.1.1795.

36. Σύμφωνα μέ τόν Ρώσο πρέσβη, τά χρέη ξεπερνούσαν τό 1 εκατομμύριο πιάστρα (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 808, φ. 38).

37. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1795, φάκ. 1, φ. 9, ό Α. Τζίκα προς τό Συμβούλιο Έξωτερικών Έποθέσεων, 12.4.1795. Οί ανακοινώσεις του Τζίκα επιβεβαιώνονται και από δημοσιεύματα της γαλλικής έφημερίδας *Moniteur* (30 Μαΐου 1795).

38. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1795, φάκ. 1, φ. 9, 12.4.1795. Πλούσια δώρα πήραν και οί μεσάζοντες (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 15, 12.10.1794).

39. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1795, φάκ. 1, φ. 15, 25.5.1795.

40. *Kronikë...*, «Hylli i Dritës», 1930, Ν° 1, σσ. 22-23. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, δ.π., σ. 239.

41. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 831, φ. 48, ό Β.Π. Κατσούμπης προς τήν Αίκατερίνη Β', 12.8.1796.

42. Η έφημερίδα *Il Corriere Milanese*, στίς 19.9.1796, αναφερόμενη σε πληροφορίες από τή 10η Αύγουστου, έγγραφε ότι «ό γνωστός Μαχμούτ πασάς κηρύχτηκε ξανά άποστάτης...» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 350, φ. 87).

43. Β. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, δ.π., σ. 240. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Νάπολης, φάκ. 406, φ. 4, 11.3.1796.

44. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1796, φάκ. 16, φ. 10, 22.6.1796.

45. *Historia e Shqipërisë*, Τίρανα, 1959, τ. 1, σ. 452.

46. Στη βάση των κοινών έχθρών, ό Μαχμούτ πασάς δέν παρέλειπε να διαμορφώνει σχέσεις μέ τό Γάλλο στρατηγό. Τό Μάιο του 1796 φτάνουν στη Σκόδρα 7 Γάλλοι για να εκπαιδεύσουν τό στρατό του (Zh. DRAGONITCH, «Tshetnogorija i eja otnoshenija k Rossii v tsarstvovanija imperatora Pavla», *Russkaja starina*, Άγία Πετρούπολη, 1882, τ. 35, Ν° 8, σ. 369).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Κ Τ Ο

Τό Πασαλίκι τῆς Σκόδρας ὑπό τῆ Διοίκηση τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ

Ο ΜΑΧΜΟΥΤ ΠΑΣΑΣ ΕΞΟΥΣΙΑΖΕ ΜΕΓΑΛΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ Τουρκίας. Τό πασαλίκι τῆς Σκόδρας περιελάμβανε ὅλα τὰ τουρκικά σαντζάκια τῆς Βόρειας καί Κεντρικῆς Ἀλβανίας, τοῦ Κόσοβο καί μέρος τῆς Μακεδονίας. Τά σύνορά του ποτε δέν ἦταν σταθερά, ἀλλά καθορίζονταν κάθε φορά ἀνάλογα μέ τήν ἔκβαση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ πασᾶ ἐναντίον τῶν ἄλλων μεγάλων φεουδαρχῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, καί κυρίως ἐναντίον τοῦ Κούρτ πασᾶ καί τοῦ «διαδόχου» τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Καί οἱ δύο πλευρές διεκδικοῦσαν τά σαντζάκια τοῦ Ἐλβασάν καί τῆς Ἀχρίδας, τά ὅποια περιέρχονταν πότε στή μιά πλευρά καί πότε στήν ἄλλη. Ὁ Μαχμούτ πασᾶς διοικοῦσε τό τεράστιο πασαλίκι του σάν ἀνεξάρτητος ἄρχοντας πού ἡ ἐξουσία του, ἰδιαίτερα στό σαντζάκι τῆς Σκόδρας, ἦταν ἀπόλυτη καί ἀπεριόριστη. Στίς ἄλλες περιοχές τοῦ πασαλικίου του διοικοῦσαν οἱ ὑποτελεῖς του μπέηδες καί πασάδες. Ὅρισμένοι ἀπό αὐτούς ἀναφέρονται σέ ἔγγραφα σχετικά μέ τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου τό 1793. Μεταξύ τῶν διοικητῶν πού συμμετεῖχαν μέ στρατιωτικά ἀποσπάσματα στό στρατό τοῦ Μαχμούτ ἀναφέρονται οἱ: Μαχμούτ πασᾶς Μπεγκόλ ἀπό τήν Πέτσα, Ὁσμάν πασᾶς ἀπό τή Γκουσίνα, Γιουσοῦφ μπέης ἀπό τή Δίβρη, Ἀχμέτ πασᾶς τοῦ Ἐλβα-

σάν, Ἄσαν μπέης ἀπό τό Χότι.¹ Εἶχε μεγάλη ἐπιρροή στίς γειτονικές ἐπαρχίες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί, ὅπως γράφει ὁ Τζίκα, ὁ Μαχμούτ Μπουσατλής «δέν εἶναι μόνο ὁ κύριος ἄρχοντας τῆς Ἄνω Ἀλβανίας, ἀλλά θεωρεῖται καί ὁ διαιτητής τῶν γύρω περιοχῶν».²

Μιά ἀπό αὐτές τίς περιοχές ἦταν καί ἡ Νότιος Ἀλβανία, στίς ὑποθέσεις τῆς ὁποίας ἀναμιγνυόταν ἐνεργά. Τό 1789 εἶχε βοηθήσει μέ στρατό τούς πασάδες καί τούς μπέηδες πού πολεμοῦσαν μέ τόν Ἄλη πασά.³ Ὁ τίτλος τοῦ σερασκέρη τοῦ ἔδινε τυπικά τό δικαίωμα νά ἐπεμβαίνει καί νά ἔχει διοικητική ἐξουσία ἐπί τῶν πολεμικῶν δυνάμεων, τόσο τῆς Βορείου Ἀλβανίας ὅσο καί τῆς Νοτίου. Οἱ Νοτιοαλβανοί πασάδες Ἰμπραήμ τοῦ Μπερατίου καί Τζαφέρ τῆς Αὐλώνας συμμετεῖχαν τό 1791 στό στρατό τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας στό Βιδίνιο.⁴ Ἡ ἐξάρτηση τῶν Νοτιοαλβανῶν πασάδων ἀπό τή Σκόδρα δέν καθοριζόταν μόνο ἀπό τούς τύπους, ἀλλά καί ἀπό τή στρατιωτική ὑπεροχή τοῦ Μαχμούτ πασᾶ.⁵ Ἀπό τήν ἄλλη, οἱ Νοτιοαλβανοί πασάδες εἶχαν ἀνάγκη τήν ὑποστήριξή του στήν ἀντιπαράθεσή τους μέ τόν πασά τῶν Ἰωαννίνων, πού ἀπειλοῦσε τήν ἐξουσία τους.

Ἡ ἐσωτερική διοίκηση τοῦ πασαλικίου τῆς Σκόδρας στηριζόταν στό ὀθωμανικό διοικητικό σύστημα, μέ τή διαφορά ὅτι ὁ Μαχμούτ πασᾶς τό εἶχε θέσει ὑπό τόν ἀπόλυτο ἔλεγχό του, δίνοντας ὅλα τά διοικητικά ἀξιώματα σέ συγγενεῖς καί ἔμπιστους ἀνθρώπους. Τό Δυρράχιο, γιά παράδειγμα, διοικοῦσε στά 1788 ὁ ἀνεψιός του.⁶ Ὄταν τό 1795 κατέκτησε τό Πρίζρεν, διόρισε ἐκεῖ διοικητή τόν ἀνεψιό του Μεχμέτ πασά,⁷ ἐνῶ στό Ἐλβασάν διόρισε τόν ἀδελφό του Ἰμπραήμ πασά.⁸ Ἀκόμη καί τίς ἐποχές πού ὁ Μαχμούτ εἶχε τίς καλύτερες σχέσεις μέ τήν Πύλη, ἀκόμη καί τότε δέν τῆς ἐπέτρεπε νά ἐπεμβαίνει στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τοῦ πασαλικίου του. Ὄταν στίς ἀρχές τοῦ 1796 ἡ Πύλη, ἀκολουθώντας τή γνωστή τακτική ὑποδαύλισης τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν διοικητῶν, διόρισε κυβερνήτη τοῦ Δυρραχίου ἕναν ἀνεψιό τοῦ Ἄλη πασᾶ, ὁ Μαχμούτ ἀντέδρασε δυναμικά. Ἐγγραψε στόν Ἄλη Τεπελενλή ὅτι μόνο καί μόνο ἀπό σεβασμό πρὸς τό πρόσωπό του θά δίνει στόν ἀνεψιό του ἐτήσια ἀποζημίωση, ἀλλά βεβαίως ὁ τελευ-

ταῖος οὔτε νά διανοηθεῖ νά ἀναλάβει τή θέση, «διότι ποτέ δέν θά ἐπέτρεπε νά διοικοῦν δικές του ἐπαρχίες ἄλλοι ἐκτός ἀπό τούς Ἰαλβανούς, πού ὁ ἴδιος θά ἐπιλέγει καί θά διορίζει καί στούς ὁποίους θά μπορεῖ νά στηρίζεται».⁹

Ὁ Μαχμούτ ἐνεργοῦσε ἀνεξάρτητα καί στόν οἰκονομικό τομέα. Συγκέντρωνε μόνος του τούς φόρους, χωρίς νά ἐπιτρέπει στούς εἰσπράκτορες τοῦ σουλτάνου τήν εἴσοδο στήν ἐπικράτειά του. Ἀπό τούς φόρους πού εἰσέπραττε, καί πού ἔφταναν σύμφωνα μέ κάποια στοιχεῖα τό μισό ἑκατομμύριο πιάστρα,¹⁰ κρατοῦσε γιά τόν ἑαυτό του τό μεγαλύτερο μερίδιο. Ὄταν τό θεωροῦσε ἀναγκαῖο ἐπέβαλλε καί δικούς του ἐκτακτους φόρους, ὅπως τό 1795, ὅταν ἤθελε νά συγκεντρώσει τά ἀπαραίτητα χρήματα γιά νά ἐπιτύχει τήν «ἄφεση» τοῦ σουλτάνου, καί φορολόγησε τούς πλουσιότερους μουσουλμάνους καί χριστιανούς τῆς ἐπαρχίας του.¹¹ Τό ταμεῖο τοῦ Μαχμούτ πασᾶ γέμιζε καί ἀπό τίς ἐμπορικές δραστηριότητες τῶν ὑπηκόων του¹² καί ἀπό τό μονοπωλιακό ἐμπόριο πού εἶχε ὁ ἴδιος σέ ὅλη τήν Ἰαλβανία.¹³ Ἄλλη πηγή πλουτισμοῦ ἦταν ἡ γαιοκτησία, γιά τήν ὁποία δυστυχῶς ἔχομε πολύ φτωχές πληροφορίες.¹⁴ Μ' αὐτές τίς πηγές ἐσόδων κατάφερνε νά καλύπτει τά ἔξοδα τῆς διοίκησης ἀλλά καί νά συγκεντρώσει μεγάλη περιουσία, πού ἐκτιμήθηκε ὅτι ἔφτανε πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς του σέ 9-10 ἑκατομμύρια πιάστρα.¹⁵ Διατηροῦσε δικό του στρατό, ὁ ὁποῖος λάμβανε διαταγές μόνο ἀπό τόν ἴδιο καί σχηματιζόταν σύμφωνα μέ τό φεουδαλικό ἐθελοντικό σύστημα: ἕνας στρατιώτης ἀπό κάθε σπίτι. Μουσουλμάνοι καί χριστιανοί ὑπηρετοῦσαν ἐπί ἴσοις ὅροις. Οἱ ὀρεσίβιοι καθολικοί, ποσοτικά καί ποιοτικά, ἦταν τό σημαντικότερο κομμάτι τοῦ στρατοῦ. Ὑπηρετοῦσαν οἱ κάτοικοι τόσο τῆς Βορείου ὅσο καί τῆς Νοτίου Ἰαλβανίας.¹⁶ Ὁ ἀριθμός τῶν στρατευμένων συνήθως δέν ξεπερνοῦσε τούς 15.000 ἄνδρες χωρίς τή φρουρά.¹⁷ Στήν περίπτωση πού συμμετεῖχαν καί οἱ ὑποτελεῖς πασάδες τό νούμερο αὐτό μεγάλωνε κατά πολύ. Στήν πρώτη ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Μαυροβουνίου, τόν Ἰούλιο τοῦ 1796, ἀνερχόταν σέ 35.000, καί στή δεύτερη, τό Σεπτέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους, σέ 40.000 ἄνδρες.¹⁸ Οἱ ἱκανότητες τοῦ στρατοῦ τοῦ Μαχμούτ ἦταν γνωστές σέ ὅλους. Νά πῶς πε-

ριγράφει κάποιος σύγχρονος τούς ἼΑλβανούς στρατιῶτες:

Εἶναι ὄλοι ἄνδρες δοκιμασμένης γενναιότητας, σκληροί στόν πόλεμο, πειθαρχημένοι, συνηθισμένοι νά φέρουν βαρύ τουφέκι μέ τό ὄποιο χτυποῦν χωρίς ποτέ νά ἄστοχοῦν. Ζοῦν σκληρή ζωή, πάντα μισοπεινασμένοι καί κακοντυμένοι, καί μποροῦν νά μείνουν 2-3 ἡμέρες νηστικοί.¹⁹

Ἡ καρτερία καί ἡ ἀνθεκτικότητα τῶν ἼΑλβανῶν στρατιωτῶν δοκιμάζονταν στούς ἐπιτυχεῖς πολέμους ἐναντίον τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ καί στίς νικηφόρες κατακτητικές ἐκστρατεῖες. Τά ὀχυρωματικά ἔργα πού εἶχαν γίνει στά φρούρια τοῦ πασαλικίου, καί κυρίως στό κάστρο Ροζαφάτ, συντέλεσαν πολύ στήν ἐπιτυχή ἐκβαση τῶν πολέμων τοῦ 1787 καί 1793. Γιά τά παραπάνω ἔργα, καθώς καί γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν στρατιωτῶν του, καλοῦσε ξένους καί κυρίως Γάλλους.²⁰ Ἐκτός τοῦ στρατοῦ ξηρᾶς διέθετε καί ναυτικό. Ὁ στολίσκος του κατά τό 1785-1786 ἀποτελοῦνταν σύμφωνα μέ ὀρισμένα στοιχεῖα ἀπό 12, κατά ἄλλα ἀπό 15-20 μετρίου μεγέθους σκάφη, καθένα ἀπό τά ὄποια εἶχε 10 κανόνια. Τό λιμάνι τοῦ Δούλτσινου, καθώς καί ἄλλα λιμάνια τοῦ πασαλικίου, χρησίμευαν σάν ναύσταθμοι τοῦ στολίσκου.²¹ Ἀργότερα κατασκευάστηκε φρεγάτα μέ 30 κανόνια.²²

Ὁ Μαχμούτ Μπουσατλής πολύ λίγο ἐξαρτιόταν ἀπό τήν Πύλη καί, ἀκόμη λιγότερο, τά τελευταῖα χρόνια τῆς διοικήσεώς του (1787-1796)· καί ἀπό αὐτά, γιά διάρκεια πέντε χρόνων, οἱ σχέσεις ἦταν ἐντελῶς ἀνύπαρκτες. Ἀκόμη καί ὅταν διορίστηκε σεράσκέρης παρέμενε ἀνεξάρτητος ἄρχοντας. Ἡ χρηματική ἦταν ἡ μόνη μορφή ἐξάρτησης κι αὐτή δέν ὑπῆρξε ποτέ τακτική.²³ Ἀκόμη καί στίς σύντομες περιόδους εἰρήνης μέ τήν Πύλη συμπεριφερόταν πρός αὐτή σά σέ ἐχθρική δύναμη. Ἀπό τούτη τήν ἄποψη εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἔπαιρνε προληπτικά μέτρα ὅταν ἔφταναν στή Σκόδρα ὑπάλληλοι τοῦ σουλτάνου. Κάθε ὑπάλληλο τόν σταματοῦσαν στή γέφυρα τῶν συνόρων ἔως ὅτου δώσει ὁ Μαχμούτ τήν ἄδεια νά συνεχίσει. Κατόπιν τοῦ ἔδιναν ροῦχα καί ἐσώρουχα καί μόνο μέ συνοδεία ἀνθρώπων τοῦ πασα τοῦ ἐπέτρεπαν τήν εἴσοδο. Ὁ Μαχμούτ Μπουσατλής τούς δεχόταν σέ κάποιο πύργο τοῦ φρουρίου, ἀφοῦ πρῶτα τούς εἰ-

χαν ἀφοπλίσει οἱ στρατιῶτες του, ἐνῶ κατά τή διάρκεια τῶν συνομιλιῶν δέν ἐπιτρεπόταν νά τόν πλησιάσουν.²⁴ Φυσικά οἱ προφυλάξεις αὐτές ἦταν δικαιολογημένες, ἄν θυμηθεῖ κανεῖς τήν τύχη τοῦ πατέρα καί τοῦ ἀδελφοῦ του, πού δολοφονήθηκαν μέ διαταγή τοῦ Διβανίου, καθώς καί τίς συνεχεῖς δολοπλοκίες ἐναντίον τοῦ ἴδιου.

Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες φαίνεται περίεργο τό ὅτι ὁ Μαχμούτ διατηροῦσε τά προσήματα στίς σχέσεις του μέ τό σουλτάνο. Ἐνῶ κατετρόπωσε τό στρατό τῆς Πύλης, πρὸς μεγάλη ἐκπληξη τῶν συγχρόνων του ζήτησε «ἄφεση». Ὁ Α. Ρζίκα ἀπορεῖ «γιατί, ἐνῶ εἶχε τή δυνατότητα χωρίς μεγάλο ρίσκο (ἰδιαίτερα κατά τή διάρκεια τοῦ τελευταίου πολέμου) νά καταστρεῖ ἀπόλυτος ἄρχοντας τῆς Ἀλβανίας, κατά τό παράδειγμα τοῦ ὁμοεθνῆ του Σκενδέρμπεη, προτίμησε τή συνηθισμένη ὁδὸ τῶν κολακειῶν καί τῶν μηχανορραφιῶν – μιά τακτική πού συνίσταται στό νά εἶναι ἐπαναστάτης καί ἀνεξάρτητος, ἐνῶ συγχρόνως νά καλύπτεται ὅσο εἶναι δυνατό μέ τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν ἀπάτη, τυπικά, ἀπό τήν ὑποταγή στό σουλτάνο».²⁵ Ἡ μόνη ἐξήγηση πού μπορούσε νά δώσει ὁ Ρῶσος πρόξενος γι' αὐτή τήν «περιέργη τακτική» ἦταν ὅτι ὁ Μαχμούτ πασάς δέν εἶχε ταλέντο καί πολιτικές ικανότητες ὥστε νά ἐπιτύχει τήν ἀπόσχιση τῆς Ἀλβανίας ἀπό τήν Αὐτοκρατορία.²⁶ Τούς πραγματικούς λόγους γιά τούς ὁποίους ὁ πῖο δραστήριος ἀντιπρόσωπος τῆς οἰκογένειας Μπουσατλῆ δέν ἐξώθησε τά πράγματα στά ἄκρα δέν πρέπει νά τούς ἀναζητήσουμε στόν ἴδιο, ἀλλά στήν κοινωνική καί πολιτική κατάσταση τῆς Ἀλβανίας καί στήν κοινωνική δομή τοῦ πασαλικίου τῆς Σκόδρας. Οἱ ανεπαρκεῖς πληροφορίες καθιστοῦν τίς ὁποιοσδήποτε ὑποθέσεις πρόωρες. Ἡ ἱστορία τῆς διοικήσεως τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλῆ μᾶς ἐπιτρέπει, σέ ἄδρές γραμμές, νά ἀναγνωρίσουμε τίς ἀκόλουθες πολιτικές δυνάμεις στή Βόρειο Ἀλβανία ἐτούτης τῆς περιόδου: τούς ὀρεσίβιους καθολικούς, τούς Σκοδρίτες καί τούς μουσουλμάνους φεουδάρχες. Αὐτές οἱ δυνάμεις ἔβλεπαν ἀπό διαφορετική σκοπιά τόν πόλεμο μέ τό σουλτάνο. Οἱ πῖο ἐλπιδοφόροι σύμμαχοί του θά μπορούσαν νά εἶναι οἱ καθολικοὶ ὀρεσίβιοι. Διαρκῶς μέ τά ὄπλα στά χέρια, ὑπερασπιζόμε-

νοι τά δικαιώματά τους και τά προνόμιά τους από τούς Τούρκους πασάδες, οί ὀρεσίβιοι τοῦ Ντουκαγκίν, τῆς Μιρδίτας και τοῦ Μεγάλου Μαλεσσί, γιά αἰῶνες διατηροῦσαν στρατό και πολεμοῦσαν τούς κατακτητές. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι χωρίς τή βοήθεια αὐτοῦ τοῦ ἀντιτουρκικοῦ στοιχείου ὁ Μαχμούτ δέ θά μπορούσε νά φέρει σέ πέρας τίς περίλαμπρες νίκες του. Ἄλλά οί ὀρεσίβιοι δέν ἦταν αὐτοί πού κατεῖχαν τίς κρίσιμες θέσεις στήν οἰκονομική και κοινωνική ζωή τῆς Βορείου Ἀλβανίας. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλης Σκόδρας ὑποστήριζαν τό Μαχμούτ Μπουσατλή στίς κρίσιμες στιγμές τοῦ ἀγώνα του ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, γιατί ὁ ἐμπορικός και βιοτεχνικός πληθυσμός εἶχε συμφέρον νά διατηρηθεῖ στήν ἐξουσία ἡ οἰκογένεια Μπουσατλή, ἡ διοίκηση τῆς ὁποίας εἶχε ἐπιβάλλει τάξη και ἀσφάλεια και εἶχε περιορίσει τή φεουδαλική ἀσυδοσία, καθώς και ἄλλα θετικά γιά τά ὁποῖα θά γίνει λόγος παρακάτω. Παρόλ' αὐτά, οἱ ἔμποροι και οἱ βιοτέχνες δέν εἶχαν συμφέρον νά ἀποσχιστεῖ ἡ Σκόδρα ἀπό τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, πού στήν ἐπικράτειά της ἀνέπτυσαν τίς ἐμπορικές τους δραστηριότητες. Ἐπίσης, τό διαμετακομιστικό ἐμπόριο μεταξύ τῶν ἰταλικῶν κρατῶν και τῆς Αὐτοκρατορίας ἄκμαζε στήν πόλη, και αὐτό πλούτιζε τούς Σκοδοῖτες ἐμπόρους. Τή μεγαλύτερη ἐπίδραση και ἰσχύ ἀσκοῦσαν οἱ μουσουλμάνοι φεουδάρχες. Ὁ ἴδιος ὁ Μαχμούτ, παρόλο πού λίγο στηριζόταν σέ τοῦτο τό στρώμα, ἀνῆκε λόγω τῆς καταγωγῆς του, τῶν δεσμῶν του και τῆς περικοπῆς του, σ' αὐτό. Ἀποφασιστικό ρόλο ἔπαιζαν ἐδῶ οἱ χωρειακές τάσεις τῶν φεουδαρχῶν τῆς Βορείου Ἀλβανίας. Κατά τόν τρόπο πού προσπαθοῦσε ὁ ἴδιος νά γίνει ἀνεξάρτητος, ὁμοια προσπαθοῦσαν και οἱ μικροί πασάδες και μπέηδες ὑποτελεῖς του. Ὁ Μαχμούτ πασάς ἦταν ὑποχρεωμένος νά μάχεται ἐναντίον τῶν πιό ἰσχυρῶν και ἀνυπάκουων ὑποτελῶν του, ὅπως οἱ πασάδες τῆς Κρούιας, οἱ μπέηδες τῆς Δίβρης κ.ἄ.²⁷ Ὅσες φορές βρισκόταν σέ διαμάχη μέ τήν Πύλη και κηρυσσόταν ἀποστάτης, ἔχανε τό κύρος του και ὠθοῦσε τούς μικροῦς φεουδάρχες νά προσχωροῦν στόν ὀθωμανικό στρατό.

Φυσικά ὑπάρχουν και γενικότερες αἰτίες πού ἔκαναν σημαντικό μέρος τῶν μουσουλμάνων φεουδαρχῶν νά ἀρνοῦνται

τήν ολοκληρωτική ρήξη μέ τό σουλτάνο. Μεταξύ τῶν ἐκμουσουλμανισμένων Ἀλβανῶν φεουδαρχῶν καί τῶν μουσουλμάνων φεουδαρχῶν ὑπῆρχαν ἀντιθέσεις, ἀλλά οἱ Ἀλβανοί ἀνήκαν καί αὐτοί στήν ἰθύνουσα τάξη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐνότητα τῶν διαφορετικῶν ομάδων τῆς μουσουλμανικῆς φεουδαλικῆς τάξης στηριζόταν στήν ιδιότητα τοῦ σουλτάνου ὄχι μόνο ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀλλά καί ὡς θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ ὄλων τῶν μουσουλμάνων. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού οἱ Ἀλβανοί μουσουλμάνοι φεουδάρχες καί ὁ κληρὸς ἦταν ἀντίθετοι στόν πόλεμο τοῦ Μαχμούτ ἐναντίον τοῦ σουλτάνου.²⁸ Καί στήν ἴδια τῆ Σκόδρα ὑπῆρχε ἀπό τό φεουδαλικό στοιχεῖο ἰσχυρή ἀντίδραση στό Μαχμούτ Μπουσατλή, ἀκόμη καί ἀπό μέλη τῆς οἰκογένειάς του.²⁹ Δυστυχῶς τά τεκμήρια πού θά φώτιζαν ἴσως τίς αἰτίες τῆς ἀντιπολιτευτικῆς αὐτῆς στάσης λείπουν. Φαίνεται ὅμως ὅτι μία ἀπό τίς κύριες αἰτίες ἦταν ὅτι κατά τῆ γνώμη τους ὁ Μαχμούτ ἔπαιρνε ὑπερβολικά ἀποφασιστικὴ θέση ἀπέναντι στό σουλτάνο.

Ἀκόμη καί ἂν θά ἤθελε ὁ πασάς νά ἀπελευθερώσει τὴν Ἀλβανία ἀπὸ τὸν ὀθωμανικό ζυγό, ἡ ὑπάρχουσα πολιτικὴ κατάσταση θά τοῦ ἐπέβαλε νά κρατήσῃ αὐστηρά ἀμυντικὴ στάση, ἐξασφαλίζοντας μέ κάθε τρόπο τὴ διατήρηση τυπικῶν σχέσεων μέ τὴν Πύλη. Στὴν πραγματικότητα, ἤθελε ἄραγε ὁ Μαχμούτ νά ἀκολουθήσῃ τό δρόμο τοῦ Σκενδέρμπεη, ὅπως ὁ ἴδιος διακήρυττε; Εἶναι δύσκολο νά ἀποφανθοῦμε. Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ τυπικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ ἐξασφάλιζε ὀρισμένα προνόμια. Στό ὄνομα τοῦ σουλτάνου εἰσέπραττε τοὺς κρατικούς φόρους, τό σημαντικότερο μέρος τῶν ὁποίων ἰδιοποιοῦνταν ὁ ἴδιος. Καλυπτόμενος ἀπὸ τό ἀξίωμα τοῦ σερασκέρη καί τά σουλτανικά φερμάνια μποροῦσε νά ἀπαιτεῖ τὴ συμμετοχὴ στίς ἐκστρατεῖες τῶν πασάδων γειτονικῶν περιοχῶν.³⁰

Τά θετικά τῆς διοίκησης τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλή ὑπῆρχαν πολλά. Πρῶτα ἀπ' ὅλα περιορίσε τίς αὐθαιρεσίες τῶν φοροεισπρακτόρων, κλείνοντας ἀκόμη καί τά σύνορα τοῦ πασαλικίου του. Ἐξασφάλισε ἡσυχία καί τάξη στήν ἐπικράτειά του. «Ὅσον ἀφορᾷ τὴ γειτονικὴ Ἀλβανία», ἔγραφε ὁ Τζίκα, «βασίλευει πλήρης ἡσυχία καί ὅλα γίνονται σύμφωνα μέ τὴ θέληση

του Μαχμούτ πασᾶ». ³¹ Ἐάν θυμηθοῦμε τήν κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία, τότε μπορούμε νά ἐκτιμήσουμε τή σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἡ βία καί ἡ αὐθαιρεσία τῶν Τούρκων πασάδων, ἡ δράση τῶν ληστῶν καί οἱ παραβιάσεις τῶν νεοσύλλεκτων στρατιωτῶν ἀπειλοῦσαν παντοῦ τή ζωή καί τήν παρουσία τῶν ὑπηκόων. Ὁ Τζίκα περιγράφει τήν κατάσταση κατά τό 1794 στίς γειτονικές μέ τήν Ἀλβανία περιοχές:

Ἀπό τή Βουλγαρία καί τή Σερβία τά μόνα νέα πού φτάνουν ἀφοροῦν φοβερές λεηλασίες καί ἀνήκουστη σκληρότητα. Αἰτία εἶναι οἱ πολυάριθμες συμμορίες ληστῶν καί ἐξαγριωμένων ἀλητῶν. Ἐπιβάλλουν τεράστια χρηματικά ποσά στίς περιοχές πού δροῦν. Ληστεύουν καί σκοτώνουν ὅλους ὅσους πέφτουν στά χέρια τους. Οἱ διαστάσεις τῶν παραπάνω φαινομένων εἶναι τόσο μεγάλες, ὥστε νά εἶναι, ἂν ὄχι ἀδύνατη, τότε ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνη, ὄχι μόνο ἡ διέλευση τῶν κομβοῦν καί τῶν καραβανιῶν, ἀλλά ἀκόμη καί τῶν ταχυδρομῶν.

Θά πρέπει ἐπίσης νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ θέση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν ἦταν πολύ καλύτερη ἐδῶ ἀπ' ὅ,τι στίς περισσότερες περιοχές τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μέ μόνη ἐξαίρεση τήν περίοδο 1788-1791, ὅταν εἶχε συγκρουσθεῖ μέ τούς χριστιανούς, ὁ Μαχμούτ πασᾶς ἐφάρμοζε πολιτική θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Ἐπέτρεπε στούς καθολικούς νά ἐπισκευάζουν τίς ἐκκλησίες καί τά μοναστήρια τους καί ἐλεύθερα νά ἀσκοῦν τήν πίστη τους, ³³ ἀπαγόρευε ἐπίσης τίς διακρίσεις στή φορολογία. Προστάτευε τούς ἐμπόρους καί τά συμφέροντά τους ἀπέναντι τῶν Βενετῶν καί τῶν διοικητῶν τῶν γειτονικῶν πασαλικίων. ³⁴

Ἡ πολιτική του εὐνόησε τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας. Ἡ Σκόδρα γνώρισε μεγάλη ἀνθηση καί ἔγινε ἡ μεγαλύτερη πόλη τῆς Ἀλβανίας καί ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα ἐμπορικά καί βιοτεχνικά κέντρα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Γράφει ὁ Τζίκα:

Αὐτή ἡ πόλη εἶναι σημαντική καί πλούσια χάρι στά προϊόντα τῆς εὐφορης γῆς της, τίς διάφορες βιοτεχνίες της καί τό μεγά-

λων διαστάσεων εμπόριο (ιδιαίτερα τό έσωτερικό) μέ τίς γειτονικές έπαρχίες. 'Ο πληθυσμός της ξεπερνάει τίς 60.000 ψυχές και τό μεγαλύτερο μέρος του είναι καθολικοί χριστιανοί, οί όποιοι είναι τόσο ίκανοί στό χειρισμό τών όπλων, όσο και οί Σκοδρίτες μουσουλμάνοι, μέ τούς όποιους συμβιώνουν άρμονικά.³⁵

'Η έσωτερική πολιτική του Μαχμούτ και οί έπιτυχίες του έναντίον του σουλτάνου συντέλεσαν ώστε νά αποκτήσει πολλούς όπαδούς σέ όλη τήν 'Αλβανία, άκόμη και στή Νότια.³⁶ Μεγάλο κύρος είχε αποκτήσει και ανάμεσα στους γειτονικούς πληθυσμούς. 'Ενας χρονογράφος χαρακτηρίζει τόν Μαχμούτ Μπουσατλή ως «προστάτη από τή βία».³⁷ Οί Μαυροβούνιοι, πού πολλές φορές είχαν συγκρουσθεϊ μαζί του, τόν χαρακτηρίζαν δυνατό και άφοβο πολεμιστή. 100 χρόνια μετά τό θάνατό του επιβίωναν στά όρη του Μαυροβουνίου θρύλοι για τόν άνθρωπο πού δέν είχε όμοίο του, ούτε ως πρός τό γιγαντιαίο ύψος του, ούτε ως πρός τή φυσική του δύναμη.³⁸

Στήν ιστορική βιβλιογραφία άπουσιάζουν περιγραφές τής προσωπικότητάς του. 'Εάν αυτές ύπήρχαν, δέν έφτασαν μέχρι έμάς, και γι' αυτό είναι σημαντική ή περιγραφή πού κάνει ό Τζίκα, βασιζόμενος προφανώς σέ άφηγήσεις προσώπων πού τόν γνώριζαν από κοντά. 'Η περιγραφή πού ακολουθεϊ γράφτηκε από τόν Τζίκα τό 1794, όταν ό Μαχμούτ Μπουσατλής ήταν 45 χρονών:

Σωματώδης, όλιγόλογος, μέ σκυθρωπό βλέμμα, πάντα ανήσυχος και κινητικός. Στούς τρόπους και τήν εμφάνιση έδειχνε υπερήφανος και άξεστος. Γενικά, δέν τόν χαρακτηρίζει ούτε εκφυλισμός ούτε αναισθησία, ούτε όποιαδήποτε πολυτέλεια και ανατολίτικη χλιδή πού χαρακτηρίζει άλλους πασάδες, και ιδιαίτερα σερασκέρηδες και κυβερνήτες έπαρχιών. Ζει πολύ άπλά, σύμφωνα μέ τόν άλβανικό τρόπο, ντύνεται σχεδόν πάντα ίδια, κυκλοφορεί μέ καλυμμένο τό κεφάλι, χωρίς νά φορά σαρίκι, και ξεκάλτσωτος μέ μεγάλα παπούτσια.

Τίς ώρες τής άκροάσεως ή τών δημοσίων εμφάνισεων είχε μπροστά του δύο τεράστια πιστόλια, ένα μεγάλο στιλέτο κι ένα

τουφέκι. Τόν ακολουθοῦσε πάντα μιά ἐπιβλητική συνοδεία ἀπό μερικές ἑκατοντάδες ἄνδρες, ὀπλισμένους μέχρι τὰ δόντια.³⁹

Ἐπί Μαχμούτ Μπουσατλή τό πασαλίκι τῆς Σκόδρας πέτυχε τή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη καί ἀνεξαρτησία ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Στά ὅρια τῆς Αὐτοκρατορίας, μαζί μέ τόν Ἄλῆ Τεπελενλή καί τόν Τζαζάρ πασά τῆς Δαμασκοῦ, ἀποτελοῦν, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Τζίκα, μιά «τριανδρία» ἰσχυρῶν πασάδων πού σφετερίζονται τήν ἐξουσία μεγάλων περιοχῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς καί Ἀσιατικῆς Τουρκίας. Ἡ Πύλη, ὅπως δείχνει τό παράδειγμα τοῦ Μαχμούτ καί τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, δέ μπορούσε νά κάνει τίποτα. Γιά τοῦτο, ὅταν ἡ τύχη ἀπάλλαξε τό σουλτάνο ἀπό τόν Μαχμούτ, ἕναν ἀπό τούς πιο ἐπικίνδυνους σχισματικούς πασάδες, οἱ κυβερνητικοί κύκλοι τῆς πρωτεύουσας ἀνέπνευσαν. Ἐγραφε ὁ Ρῶσος πρέσβης στήν Κωνσταντινούπολη:

Ἡ Πύλη χάρηκε πάρα πολύ ὅταν πληροφορήθηκε ὅτι στό νέο πόλεμο πού ἐπιχείρησε ὁ Μαχμούτ πασᾶς ἐναντίον τῶν Μαυροβουνίων ἐκεῖνοι τόν παρέσυραν σ' ἕνα φαράγγι, ὅπου μετά ἀπό σκληρή μάχη ἔπεσε καί ὁ ἴδιος θύμα τῆς ἀνδρείας του. Μ' αὐτό τόν ἀπροσδόκητο τρόπο ἀπαλλάχτηκε ἡ Πύλη ἀπό τόν πιο ἀνησυχαστικό ἐχθρό της, τόν ὁποῖο μάταια στό παρελθόν εἶχε προσπαθήσει νά καθυποτάξει μέ ἰσχυρές δυνάμεις.

Μετά τό θάνατο τοῦ Μαχμούτ πασᾶ, ὁ ἀδελφός του Ἰμπραήμ καί ὁ ἀνεψιός του Μεχμέτ, μέ τά ὄπλα στά χέρια, ἐπιστρέφοντας στή Σκόδρα κατέλαβαν τήν ἐξουσία. Ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἔστειλε στήν πρωτεύουσα ἀντιπροσώπους του μέ μεγάλα χρηματικά ποσά γιά νά ἀποσπάσουν σουλτανικό φερμάνι πού θά τοῦ ἀνέθετε τή διοίκηση τοῦ πασαλικίου.⁴⁰ Ἡ Πύλη καθυστεροῦσε μέ τό διορισμό τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἐπειδή εἶχε ἀποφασίσει νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τό γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ Μαχμούτ, ὥστε νά καταφέρει νά ἐπιβάλλει ἄμεσο ἔλεγχο πάνω στήν Κεντρική καί Βόρειο Ἀλβανία, διαμελίζοντας τό πασαλίκι τῆς Σκόδρας. Τό σχέδιο ἦταν νά διαμελισθεῖ σέ 5 ἐπαρχίες ἐξαρτώμενες ἢ μία ἀπό τήν ἄλλη. Κάθε μία ἀπό τίς ἐπαρχίες θά διοικοῦσε ἕνας πασᾶς δύο ἵππουρίδων καί δύο καδῆδες, πού θά ἐξαρτῶνταν ἀπό τό μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης ἢ τόν πασᾶ

τῆς Βοσνίας. Σχεδίαζε ἔπισης νά ἀφήσει προσωρινά ἐπικεφαλῆς τῶν παραπάνω ἐπαρχιῶν Ἄλβανούς, μέχρις ὅτου καταφέρει νά διορίσει ἐκεῖ ξένους.⁴¹

Ἀποδείχτηκε ὅτι τά μέσα πού διέθετε ὁ σουλτάνος γιά νά ἀφαιρέσει τήν ἐξουσία ἀπό τήν οἰκογένεια Μπουσατλῆ ἦταν ἀνίσχυρα. Ὁ Τζίκα, σημειώνοντας τό μή ρεαλιστικό χαρακτήρα τοῦ σχεδίου, ἔγραφε ὅτι ὁ Ἰμπραήμ πασάς καί ὁ ἀνεψιός του «εἶναι ἐπικεφαλῆς μεγάλου κόμματος στή Σκόδρα, πού ὑπερισχύει». Καί συνεχίζει:

Ἔχουν τεράστια περιουσία, τήν ὁποία μποροῦν νά ξοδέψουν σέ περίπτωση πού χρειαστεῖ. Οἱ δέ Ἄλβανοί ἔχουν συνηθίσει νά κυβερνῶνται ἀπό αὐτή τήν οἰκογένεια καί εἶναι ἀποφασισμένοι νά μή δεχθοῦν ὅποιονδήποτε ξένο πού θά τοὺς ἐπιβάλλει ἡ Πύλη. Εἶναι λοιπόν πιθανό, δεδομένης τῆς ἀδυναμίας καί τῆς ἀπάθειας τῆς Πύλης (ἐάν αὐτή δέν ἀποφασίσει νά χρησιμοποιήσει ὅλο τό στρατό της καί νά τόν ὀδηγήσει στήν καρδιά τῆς Ἄλβανίας), νά ἀναγκαστεῖ νά ἀναγνωρίσει τόν Ἰμπραήμ πασά, ἀκόμη καί ἂν ἀποδειχθεῖ τό ἴδιο ἀνυπάκουος καί φιλελεύθερος ὅσο ἦταν καί ὁ ἀδελφός του.⁴²

Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων δικαίωσε τά λόγια τοῦ Τζίκα. Ὅσο στήν πρωτεύουσα σκέφτονταν σέ πόσες ἐπαρχίες νά διαιρεθεῖ τό πασαλίκι, ὁ Ἰμπραήμ πασάς εἶχε ἐδραιώσει ἤδη τήν ἀπόλυτη κυριαρχία του.⁴³ Τελικά ἡ Πύλη ἀναγκάστηκε νά τόν ἀναγνωρίσει.

Ὁ Ἰμπραήμ πασάς ὑπῆρξε τό ἴδιο αὐτεξούσιος στήν ἐσωτερική διοίκηση ὅσο εἶχε ὑπάρξει καί ὁ ἀδελφός του. Ἐφαρμόζοντας τήν πολιτική τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, εἶχε τήν ὑποστήριξη τῶν ὀρεσίβιων καθολικῶν. «Οἱ καθολικοί», ἔγραφε ὁ Μπιτσίλης, «ασκοῦν μεγάλη ἐπιρροή στό βεζίρη (τόν Ἰμπραήμ πασά – Γ.Λ.Α.). Ἐπειδή εἶναι γενναῖοι, ὁ βεζίρης τοὺς χρειάζεται περισσότερο ἀπό τοὺς ὁμόθρησκούς του».⁴⁴ Ἀντίθετα ἀπό τόν ἀδελφό του, ὅμως, κρατοῦσε διαλλακτική στάση ἀπέναντι στό σουλτάνο.

Ἡ διπλή ἥττα στό Μαυροβούνιο καί ὁ χαμός τοῦ πιό ἱκανοῦ ἀντιπροσώπου τῆς οἰκογένειας Μπουσατλῆ ἐξασθένισαν τό

πασαλίκι τῆς Σκόδρας καί ἡ πόλη βαθμηδόν ἔχασε τή σπουδαιότητά της. Τή θέση τοῦ πρώτου κέντρου τῶν δυτικοβαλκανικῶν χωρῶν τήν πῆραν τὰ Γιάννενα. Ὁ Ἰμπραήμ πασάς, μέ ἀνησυχία παρακολουθοῦσε τήν αὔξηση τῆς ἰσχύος τοῦ σημαντικότερου ἀντιπάλου του, τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Τεπελενλή. Τούς φόβους αὐτοῦ τοῦ Ἰμπραήμ χρησιμοποιοῦσε ἡ Πύλη γιά νά τόν κρατᾶ ὑποταγμένο.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. B. BORCHEVITCH, *δ.π.*, 1912, σσ. 127-129· Z. DRAGONVITCH, *δ.π.*, τ. 35, N° 8, σ. 370.
2. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 11, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 12.9.1794.
3. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 2051, φ. 19. Έκθεση πεπραγμένων του ταγματάρχη Σωτήρη και τῶν Ἀλβανῶν αντιπροσώπων που ἔφτασαν μαζί του στην Ἁγία Πετρούπολη (γράφτηκε από τόν Σωτήρη τόν Δεκέμβριο του 1789).
4. Τό 1789 ό Μαχμούτ Μπουσατλής εἶχε ἀπαιτήσει τή συμμετοχή του Ἀλή πασᾶ στην προετοιμαζόμενη ἐναντίον τῆς Βοσνίας ἐκστρατεία. Ο Ἀλή πασάς μέ διάφορες δικαιολογίες ἀπέφυγε νά συμμετάσχει (*δ.π.*).
5. Ὁ Κατσούμπης θεωρεῖ ότι ό Μαχμούτ πασάς ἦταν πολυ ἰσχυρότερος του Ἀλή πασᾶ (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 796, φ. 29, ό Β.Π. Κατσούμπης πρός τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο, 27.8.1794).
6. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 163, φ. 88, ό Α.Σ. Μορτβίνοφ πρός τόν Α.Α. Μπεζμπαρόντκο, 5.11.1788.
7. *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, N° 1, σσ. 22-23.
8. J. HAHN, *Albanesische Studien*, Πένα, 1854, μ. 1, σ. 101.
9. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1796, φάκ. 16, φ. 4, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 13.4.1796.
10. *Moniteur*, 30.5.1795, μέ παραπομπή σέ ἀνταπόκριση από τήν Πόλη στίς 30.3.1795· A. LAJNOVICH, 1955, N° 1-2, σ. 324.
11. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1795, φάκ. 1, φ. 21, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 2.7.1795.
12. Οι ἔμποροι τῆς Σκόδρας και τῶν ἄλλων περιοχῶν, προκειμένου νά ἐξασφαλίζουν τήν ἀπρόσκοπτη ἐνασχόλησή τους μέ τίς ἐπιχειρήσεις τους, προσέφεραν πολλά δῶρα στον πασά μετά από κάθε ταξίδι του (*Buletin...*, 1955, N° 1, σ. 61).
13. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 25, 12.9.1793· B. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, *δ.π.*, σ. 239.
14. Ὁ Νικάϊ μᾶς πληροφορεῖ ότι ό Μαχμούτ εἶχε ἀγοράσει (προφανῶς θά πρέπει νά ἐννοήσουμε ότι εἶχε μαλικιανέ) τό χάσι τῆς μητέρας του σουλτάνου στή Ζάντριμα.
15. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1797, φάκ. 19, φ. 2, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 16.1.1797.
16. Τό 1788, μετά τήν καταστροφή του ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, στρατολόγησε Νοτιοαλβανούς, προσφέροντας μηνιαῖο μισθό 5,5 πιάστρα (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 335, φ. 37, ό Α.Π. Μπενάκης πρός τό Συμβούλιο Έξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 20.7.1788).
17. Τό 1788 στον πόλεμο ἐναντίον του πασᾶ τῆς Κρούιας ό στρατός ἦταν 12.000 ἄνδρες. Τόν ἐπόμενο χρόνο στην ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Βοσνίας ἔχει

15.000, τό 1793 έναντίον του σουλτάνου 10.000. Περίπου τόσοι ήταν και όταν πολεμούσε τό 1795 έναντίον των πασάδων του Κόσοβο.

18. B. BORCHEVITCH, *δ.π.*, σ. 127· Z.H. DRAGONITCH, *δ.π.*, τ. 35, N° 8, σ. 372.

19. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1608, φφ. 23-24, Information, 26.12.1785.

20. Κάποια πληροφορία αναφέρει ότι κατά τον πόλεμο έναντίον του Σουλεϊμάν μπέη της Δίβρης (1784) κατέλαβε τό φρούριο της Δίβρης μέ τη βοήθεια ενός Βενετού αξιωματικού του πυροβολικού (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 640, φ. 39).

21. J. ΤΟΜΙΣΗ, 1908, τ. 76, σ. 196· ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1608, φφ. 23-24.

22. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1791, φάκ. 1, φ. 4, 1793, φάκ. 1, φ. 3, 19.2.1791, 4.2.1793.

23. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1797, φάκ. 19, φ. 2, 16.2.1797· B. ΡΕΤΚΟΝΙΣΗ, 1957, N° 1-2, σ. 241.

24. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας, φάκ. 1608, φφ. 23-24. Information.

25. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 19, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 12.10.1794.

26. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 21, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 9.11.1793.

27. 'Ο Μαχμούτ βρίσκει τήν ίδια αντίσταση από τους ύποτελείς του, τήν όποία και ό ίδιος δείχνει πρός τον σουλτάνο (A.-G. SAINT-SAUVEUR, 1800, τ. 2, σ. 274).

28. Τόν 'Ιούνιο του 1788, όταν οί Ρώσοι και οί Αυστριακοί προσπαθοῦσαν νά ώθήσουν τον Μαχμούτ νά έπιτεθει έναντίον της Πύλης, ό Μπενάκης έγραφε ότι «τό μόνο έμπόδιο για τον πασά της Σκόδρας είναι ή θρησκεία, γιατί οί ομογενείς του δέ θέλουν νά πολεμήσουν έναντίον του χαλίφη του Μωάμεθ» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 335, φ. 37). Φυσικά πίσω από τή θρησκεία καλύπτονταν πολιτικοί λόγοι.

29. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Βενετίας, φάκ. 406, φ. 57, ό Α. Παλλαδοκλής πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 11.7.1788.

30. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1796, φάκ. 16, φ. 12, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 17.7.1796.

31. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1795, φάκ. 1, φ. 21, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 12.7.1795.

32. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 5, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 12.4.1794.

33. B. ΡΕΤΚΟΝΙΣΗ, *δ.π.*, σ. 238.

34. *Historia e Shqipërisë*, Τίρανα, 1959, τ. 1, σ. 437.

35. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φ. 20, ό Α. Τζίκα πρός τό Συμβούλιο 'Εξωτερικών 'Υποθέσεων, 9.10.1793.

36. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1793, φάκ. 1, φφ. 3, 17, 4.2 και 12.9.1793.
37. Β. ΡΕΤΚΟΝΙΧ, *δ.π.*, σ. 215.
38. Ρ.Α. ΡΟΒΙΝΣΚΙΙ, 1880, τ. 1, σσ. 605-606.
39. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1794, φάκ. 1, φ. 20, 12.10.1794.
40. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1796, φάκ. 16, φ. 19.
41. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1797, φάκ. 19, φφ. 1-2, 16.1.1797.
42. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1796, φάκ. 16, φφ. 19-20, 12.11.1796.
43. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας και Ραγούζας, 1797, φάκ. 19, φ. 2, 16.1.1797.
44. ΑΕΠΡ, Έπτάνησα, φάκ. 54, φ. 236, 1806· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φ. 165.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Β Δ Ο Μ Ο

Ἡ Ἀνάπτυξη τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων

Η ΕΠΕΚΤΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ 1792-1796 ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ, ἴσως γιατί μιά ἐνδεχόμενη ἐπέκταση πρὸς τὴ Νότιο Ἀλβανία θά ἐπέφερε σοβαρὴ σύγκρουση μὲ τὸ Μαχμούτ Μπουσατλή, ὁ ὁποῖος ὅλο καὶ νοτιότερα μετέφερε τὰ σύνορα τοῦ πασαλικίου του. Αὐτὴ ἡ σύγκρουση θά λειτουργοῦσε πρὸς ὄφελος τῆς Πύλης, χωρὶς νὰ ἀποφέρει τίποτα θετικό γιὰ τὸ διοικητὴ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκτὸς αὐτοῦ, καὶ ἡ διεθνὴς κατάσταση δέν ἦταν ἡ πῖο εὐνοϊκὴ γιὰ τὰ σχέδιά του, ἀφοῦ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις εἶχαν στραμμένη τὴν προσοχή τους στὴ Γαλλία καὶ τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα εἶχε περάσει σὲ δευτέρη θέση. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες ὁ Ἀλή πασάς δέν θά εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀξιοποιήσει μιά ἀπὸ τὶς πῖο οἰκειῆς μεθόδους του – νὰ χρησιμοποιεῖ πρὸς ὄφελός του τὶς ἀντιθέσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Φυσικά ὅλα ἐτοῦτα τὰ χρόνια δέ σταμάτησε τὸν ἀγῶνα του ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων πασάδων τῆς Νοτίου Ἀλβανίας. Χωρὶς νὰ ὑπολογίσει τὰ χρήματα, εἶχε καταφέρει νὰ πάρει μὲ τὸ μέρος του πολλοὺς ἀγάδες τῶν γειτονικῶν πασαλικίων.¹ Οἱ τρόποι πού χρησιμοποιοῦσε γιὰ νὰ διευρύνει τὶς κτήσεις του ἦταν πολλοί. Τὸ 1796 καταλαμβάνει τὴν Κλεισούρα, σημαντικό πέρασμα πού ἔκλεινε τὴν πρόσβαση πρὸς τὸ Τεπελένι, καὶ τὴν

Πρεμετή, καί ἐλέγχει τό δρόμο πρὸς τό Μπεράτιο.² Τόν ἴδιο χρόνο καταφέρει νά ἀποκτήσει τό δικαίωμα τῆς εἰσπραξῆς τῶν κρατικῶν φόρων στό βοϊβοδαλίκι τῆς Ἄρτας³ καί γίνεται κύριος αὐτοῦ τοῦ λιμανιοῦ μέ τή μεγάλη ἐμπορική σημασία. Καταλαμβάνει καί τά νησιά τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου γιά νά τά χρησιμοποιήσει σά ναυτική βάση τοῦ στολίσκου του. Οἱ ἐπιτυχίες του Ἄλῃ πασᾶ ἐνόχλησαν τούς Βενετούς, ἐπειδή ἔβλεπαν νά κινδυνεύουν ἡ Πρέβεζα καί ἡ Βόνιτσα, ἡ κατοχή τῶν ὁποίων τούς ἐπέτρεπε νά ἐλέγχουν ὅλο τό ἐμπόριο τοῦ κόλπου.⁴ Οἱ Βενετοί ὑπῆρξαν πάντα ἐχθρικοί πρὸς τόν Ἄλῃ πασᾶ, καί γι' αὐτό τό λόγο οἱ πράκτορές του προμήθευαν μέ ὄπλα καί πολεμοφόδια τούς Σουλιῶτες, τούς Παραμυθιῶτες καί ὅποιον-δήποτε ἄλλο τόν ἀντιμαχόταν. Διατηροῦσαν στενές ἐπαφές μέ τούς πασάδες τοῦ Μπερατίου, τοῦ Δέλβινου καί τῆς Αὐλώνας, μέ σκοπό νά ἀποτρέπουν τό ἐνδεχόμενο συμφιλίωσης μεταξύ αὐτῶν καί τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.⁵ Ἡ εἰρήνη τοῦ Κάμπο-Φόρμιο βάζει τέλος στήν πολιτική ὑπαρξή τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου καί οἱ κτήσεις της στό Ἰόνιο πέλαγος περιέρχονται στή Γαλλία, ἡ ὁποία στόχευε σέ νέες κατακτήσεις, σέ βάρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας αὐτή τή φορά. Ἡ γαλλική διοίκηση στήν Κέρκυρα ἐνδιαφέρεται νά ἀποκτήσει πολιτικές διασυνδέσεις στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα. Σέ ρωσική προξενική ἔκθεση τῆς 15ης Αὐγούστου 1797 ἀναφέρεται:

Ἐπιστολές πού λαμβάνουμε ἀπό τήν Κέρκυρα εἶναι φανερό ὅτι αὐτή (ἡ Γαλλία – Γ.Λ.Α.) θέλει καταρχήν νά τρομοκρατήσει τήν Πύλη, ὥστε ἀργότερα νά θέσει τίς ἀπαιτήσεις της. Ὁ διοικητής τῆς γαλλικῆς μοίρας στήν Κέρκυρα ἄρχισε ἀλληλογραφία μέ ὅλους τούς πασάδες τῶν γύρω περιοχῶν, πού εἶναι πάντα ἔτοιμοι νά ἐγκαταλείψουν τήν Πύλη γιά νά κυβερνοῦν ἀνεξάρτητοι τίς ἐπαρχίες, τῶν ὁποίων μόνο ἡ προσωρινή διοίκηση τούς ἔχει ἀνατεθεῖ.⁶

Πρὶν ἀκόμη ὑψωθεῖ ἡ γαλλική σημαία στήν Κέρκυρα, ὁ Ἄλῃ πασᾶς εἶχε ἐπιχειρήσει νά ἀναπτύξει δεσμούς μέ τό Ναπολέοντα Βοναπάρτη, τό ἄστρο τοῦ ὁποίου εἶχε ἀρχίσει νά ἀνατέλλει μετά τήν ἰταλική ἐκστρατεία. Ὁ μελλοντικός Αὐτοκρά-

τορας καί νῦν στρατηγός τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας βρισκόταν μέ τό στρατό του στήν Ἰταλία ὅταν ὁ Ἄλῆ πασάς, μέσω τῶν πρακτόρων του, πρότεινε νά τοῦ προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του μέ τήν παράκληση νά τοῦ ἐξασφαλισθεῖ προστασία. Οἱ προτάσεις τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων ἔγιναν μέ εὐχαρίστηση δεκτές ἀπό τό Βοναπάρτη, πού εἶδε μιᾶ εὐκαιρία νά χρησιμοποιοῦσε τό φιλόδοξο πασά γιά τά δικά του φιλόδοξα πολιτικά σχέδια. Μόλις τά γαλλικά στρατεύματα ἐγκαταστάθηκαν στήν Κέρκυρα, ὁ Βοναπάρτης ἔδωσε ἐντολή νά χορηγηθεῖ βοήθεια στόν πασά τῶν Ἰωαννίνων.⁷

Τό καλοκαίρι τοῦ 1797 ὁ Ἄλῆ πασάς εἰσβάλλει στή Χειμάρρα ἀπό θαλάσσης. Τήν ἐπίθεση σχεδίαζε ἀπό καιρό, ὅταν ἀκόμη οἱ Χειμαρριῶτες, τό 1787, εἶχαν βοηθήσει τόν Κούρτ πασά ἐναντίον του. Ἐξάλλου ἡ κατοχή τῆς Χειμάρρας θά ἐνίσχυε τή θέση του ἀπέναντι στούς πασάδες τοῦ Δέλβινου καί τῆς Αὐλώνας. Τήν ἐποχή πού στήν περιοχὴ κυρίαρχοῦσαν οἱ Βενετοί ἦταν δύσκολο νά πραγματοποιήσῃ τό σχέδιό του, γιατί δέν τοῦ ἐπιτρεπόταν ἡ διάβαση τῶν πολεμικῶν του πλοίων μέσω τοῦ κόλπου τῆς Κέρκυρας. Ἡ «φιλία» μέ τό Βοναπάρτη βοήθησε νά τοῦ δοθεῖ ἄδεια διέλευσης ἀπό τή γαλλικὴ διοίκηση τῶν Ἐπτανήσων.

Τούς Χειμαρριῶτες κατά τή σύγκρουση αὐτὴ ὑποστήριζε ὁ Τζαφέρ πασάς, ἀπό τόν ὁποῖο καί ἐξαρτιόταν τυπικά ἡ πόλη. Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1797 ὁ Ἄλῆ πασάς ὑπερέχει κατά πολύ. Ὁ Σ. Βαρούχας γράφει ἀπό τήν Τεργέστη, στίς 15.9.1797:

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πόλεμος μεταξύ τοῦ Ἄλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων καί τοῦ Τζαφέρ πασᾶ τῆς Αὐλώνας ἔχει σχεδόν τελειώσει. Ὁ Ἄλῆ πασάς, χάρις στή στρατιωτικὴ του ὑπεροχὴ στήν ξηρὰ καί τή θάλασσα, κατετρόπωσε τούς Ἀλβανούς, πού εἶχαν τήν ὑποστήριξη τοῦ Τζαφέρ πασᾶ, καί κατέλαβε τούς Ἁγίους Σαράντα, τό Λούκοβο, τή Χειμάρρα, τό Βοῦνο, τό Κηπαρό, τό Λυκούρεσι καί τόν Ἅγιο Βασίλειο. Ἀντιστέκονται ἀκόμη οἱ Δρυμάδες καί οἱ Φιλιάτες. Ἐκεῖ βρίσκονται 1.500 πεζικάριοι καί ἵππικό, πού ἔχει στείλει γιά ἐνίσχυση ὁ Τζαφέρ πασάς.⁸

Ὁ Ἄλῆ πασάς δέν καταφέρνει νά κατακτήσῃ ὅλη τή Χει-

μάρρα. Τό πίο δυσπρόσιτο κομμάτι, βόρεια του ὄρμου Πάνορ-μο, καί τά χωριά Χειμάρρα, Δρυμάδες καί Βοῦνο διατήρησαν τήν ἀνεξαρτησία τους. Αὐτό δέ μειώνει καθόλου τήν ἐπιτυχία του, ἀφοῦ, ἔχοντας κυριαρχήσει στά λιμάνια Ἁγιοι Σαράντα καί Πάνορμο, ἔχει τή δυνατότητα νά ἐλέγχει τό ἐμπόριο τοῦ Δέλβινου καί τῆς Δρυϊνουπόλεως. Ἐπίσης, οἱ σύγχρονοι ἐκτιμοῦσαν ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο μεγάλωναν οἱ ἐφεδρεῖες του σέ ἀνθρώπινο δυναμικό γιά τήν περίπτωση πολέμου μέ τήν Πύλη. Ἐπιπλέον, γράφει ὁ Μουσίλ-Πούσκιν:

Μιά τέτοια ἐπιτυχία εἶναι πολύ σημαντική γι' αὐτόν, διότι ὁ γενναῖος ἐτοῦτος λαός, ὁ τόσο ἰκανός γιά ὄρεινές πολεμικές ἐπιχειρήσεις, δέν μπορεῖ πιά νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τήν Πύλη ἐναντίον του. Ἀντιθέτως, ὁ ἴδιος αὐξάνει τά μέσα ἄμυνας πού διαθέτει ἐναντίον τῆς Πύλης.¹⁰

Γιά νά ἰσχυροποιήσει τήν ἐξουσία του στίς κατακτημένες περιοχές, σύμφωνα μέ τόν Μουσίλ-Πούσκιν, ἀρχίζει νά χτίζει ἕνα ὄχυρό κοντά στό Βουθρωτό καί, γιά νά κερδίσει τήν ἐμπιστοσύνη τῶν κατοίκων, «ἀλλάζει στάση ἀπέναντί τους. Ἀντί μίσους δείχνει καλοσύνη, ἀπαλλάσσει τούς κατοίκους ἀπό τή φορολογία καί προσπαθεῖ νά τούς ἐμπνεύσει ἀγάπη καί ἀφοσίωση πρὸς τό πρόσωπό του».¹¹ Ὁ πόλεμος στή Νότιο Ἀλβανία συνεχίζεται καί τούς ἐπόμενους μῆνες, ὡστόσο οἱ πηγές εἶναι ἐλλιπεῖς καί ἀποσπασματικές καί δέν προσφέρουν σαφή εἰκόνα τῶν γεγονότων. Στίς 30 Δεκεμβρίου 1797 ὁ Μπενάκης, παραπέμποντας σέ ἐπιστολή πού ἔλαβε ἀπό τήν Κέρκυρα, γράφει ὅτι ὑπῆρξε σύγκρουση μεταξύ τοῦ Ἀλή πασᾶ καί τοῦ Τζαφέρ πασᾶ. Ὁ τελευταῖος ἐπιχείρησε μέ 8.000 στρατιῶτες νά περάσει διαμέσου τῶν κτήσεων τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων γιά νά φτάσει στό Νεγρεπόντιο (Εὐβοία). Νίκησε ὁ Ἀλή πασάς.¹² Σέ ἐπόμενη ἐκθεσή του ὁ Μπενάκης ἐνημερώνει τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων ὅτι οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Ἀλή πασᾶ διακόπηκαν ἐξαιτίας τοῦ παλιοῦ ἐχθροῦ του, τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τοῦ Δέλβινου, ὁ ὁποῖος, μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ Μαχμούτ Μπουσατλή, ἐπιτέθηκε ἐναντίον του. Οἱ Γάλλοι, πού προφανῶς ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δώσουν ἐξηγήσεις στήν Πύλη γιά

τίς στενές έπαφές πού διατηροῦσαν μαζί του, περιορίστηκαν νά τόν τροφοδοτοῦν μυστικά μέ πολεμοφόδια.¹³ Ἡ πίεση ἀπό τήν πλευρά τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, καθώς καί ἡ ἀντίσταση τῶν κατοίκων, φαίνεται ὅτι κλόνισαν τήν κυριαρχία του στά παράλια τῆς Χειμάρρας. Ἴσως ἡ νέα στρατιωτική ἐπιχείρησή του στά παράλια νά εἶχε σχέση μ' αὐτό. Μιά νύχτα τῆς ἀνοιξης τοῦ 1798 ἓνα στρατιωτικό ἀπόσπασμα τοῦ Ἄλῆ πασᾶ φτάνει στίς παράλιες περιοχές τῆς Χειμάρρας, κοντά στά χωριά Ἁγιο Βασίλειο καί Νίβιτσα-Μπούμπαρη. Οἱ κάτοικοι, λόγω τοῦ Πάσχα, ἦταν στίς ἐκκλησίες. Ἡ σφαγή ἦταν φοβερή. Ὅσοι ἐπέζησαν φορτώθηκαν στά πλοῖα καί μεταφέρθηκαν στή Θεσσαλία, ὅπου τούς ἐγκατέστησαν στά τσιφλίκια τοῦ Ἄλῆ πασᾶ κοντά στά Τρίκαλα.¹⁴ Ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπιχειρήσεων ἦταν ἓνας ἀπό τούς στρατηγούς τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, ὁ Γιουσοῦφ ἄγας. Ὁ ἴδιος τότε ὁ πασᾶς βρισκόταν στό Δούναβη μέ τόν ὀθωμανικό στρατό ἐναντίον τοῦ Πασβάνογλου. Ἄν καί μόλις εἶχε ἡ Πύλη ἀπαλλαγῆ ἀπό τόν Μαχμούτ πασᾶ, ἦταν ἀναγκασμένη νά πολεμήσει ἐναντίον τοῦ πασᾶ τοῦ Βιδίνιου, πού ἀπροκάλυπτα εἶχε δηλώσει ἀνυπακοή στήν ἐξουσία τοῦ σουλτάνου. Ὁ Σελίμ Γ', τό 1798, τόν κηρύττει «ἀποστάτη» καί στέλνει ἐναντίον του στρατό μέ ἐπικεφαλῆς τό μεγάλο βεζίρη Κιουτσούκ Χουσεῖν πασᾶ. Μεταξύ τῶν 14 πασάδων, πού συγκεντρώθηκαν κοντά στό Βιδίνιο ἦταν καί ὁ Ἄλῆ πασᾶς ὁ Τεπελενλής. Αὐτός ἐνδιαφερόταν τόσο λίγο γιά τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Πασβάνογλου, ὅσο εἶχε ἐνδιαφερθεῖ στό παρελθόν καί γιά τόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Κατά τή γνώμη συγχρόνου βιογράφου του πῆγε στό Βιδίνιο μέ σκοπό νά διαλύσει τήν ἐκστρατεία,¹⁵ ἀφοῦ συνεχῶς διατηροῦσε σχέσεις μέ τούς πολιορκημένους καί σαμποτάριζε τίς διαταγές τοῦ γενικοῦ διοικητῆ. Μετά τριῶν μηνῶν πολιορκία ὁ ἀποδιοργανωμένος πιά τουρκικός στρατός ἦταν ἀναγκασμένος νά ὑποχωρήσει ἀπό τό Βιδίνιο. Εἶναι δύσκολο νά ἀποφανθοῦμε σέ ποιό βαθμό οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἄλῆ πασᾶ συντέλεσαν στήν ἥττα τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, εἶναι ὡστόσο ἀναμφισβήτητο ὅτι ἐπαιξε κάποιον ρόλο σέ τούτη τήν ὑπόθεση.¹⁶ Λίγο πρίν τήν τελική ἔκβαση τῶν ἐπιχειρήσεων στό Βιδίνιο ὁ πασᾶς ἐγκαταλείπει τό στρατόπεδο

καί ἐπιστρέφει στά Γιάννενα. Φαίνεται ὅτι ἡ αἰτία τῆς ἐσπευσμένης ἐπιστροφῆς ἦταν ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντα στήν Αἴγυπτο, πού ἔκανε ἀναπόφευκτη τή σύγκρουση μεταξύ τῆς Πύλης καί τῆς Γαλλίας. Ὅταν προετοίμαζε τήν ἐκστρατεία, ὁ Βοναπάρτης ὑπολόγιζε, ἂν ὄχι στήν ἀνοιχτή ἀντίθεση τοῦ Ἄλῆ πασᾶ πρὸς τήν Πύλη, τουλάχιστον στήν οὐδετερότητά του. Οἱ Γάλλοι διοικητές στά Ἑπτάνησα τόν κολάκευαν μέ κάθε τρόπο καί ὁ Ναπολέοντας, ἀπό τή Μάλτα ἀκόμη, εἶχε στείλει τόν ὑπασιπότη του στά Γιάννενα. Ὁ Ἄλῆ πασάς, παρόλο πού διατηροῦσε στενές σχέσεις μέ τούς Γάλλους, δέν ἀναλάμβανε σοβαρές δεσμεύσεις καί ἐνεργοῦσε μέ γνώμονα μόνο τὰ δικά του πολιτικά σχέδια καί συμφέροντα.

Ὁ ναύαρχος Οὐσακόφ, στά χέρια τοῦ ὁποίου ἀργότερα περιῆλθε ἓνα μέρος τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἄλῆ πασᾶ μέ τούς Γάλλους, ἔγραφε στόν Ταμάρα:

Δέν θά πρέπει νά συμπεραίνουμε ὅτι ὁ Ἄλῆ πασάς ἔχει τελείως παραδοθεῖ στούς Γάλλους. Εἶναι ἄνθρωπος πονηρός, δόλιος, καί δέν ἀποδέχεται ὁποιαδήποτε ἐξάρτηση, ἢ, οὕτως εἰπεῖν, θέλει νά εἶναι ἀπόλυτος ἄρχοντας. Εἶναι φανερό ὅτι ὑποστηρίζει — καί πάντα θά ὑποστηρίζει — τήν ἐπικρατέστερη πλευρά.¹⁷

Ἐχοντας ἤδη κατακτήσει μεγάλες περιοχές τῆς Νοτίου Ἀλβανίας καί τῆς Βορείου Ἑλλάδας ἤθελε νά ἐδραιωθεῖ ἐκεῖ καταλαμβάνοντας καίριες ἐμπορικές θέσεις. Προφανῶς σκόπευε νά κατευθύνει ὅλο τό ἐξωτερικό ἐμπόριο πού γινόταν ἀπό τήν ἐπικράτειά του πρὸς τὰ λιμάνια τῆς Ἀδριατικῆς καί τοῦ Ἰονίου, καί ἴσως γι' αὐτό ἐμπόδιζε τίς ἐμπορικές σχέσεις τῆς ὑποτελοῦς σ' αὐτόν Μακεδονίας μέ τὰ λιμάνια τοῦ Αἰγαίου.¹⁸ Ἡ στάση πού κράτησε ὁ πασάς στό γαλλοτουρκικό πόλεμο ἐξαρτήθηκε κυρίως ἀπό τό γεγονός ὅτι μετά τό διαμελισμό τῆς ἐνετικῆς κληρονομιάς δόθηκαν στούς Γάλλους τό Βουθρωτό, ἡ Πάργα, ἡ Πρέβεζα καί ἡ Βόνιτσα. Ὅλες οἱ προσπάθειες καί οἱ διαπραγματεύσεις γιά τήν παραχώρηση, ἢ τουλάχιστο τήν ἐνοικίαση, τοῦ Βουθρωτοῦ ἔπесαν στό κενό.¹⁹ Ἐάν λοιπόν ἐπέλεγε τήν πλευρά τῶν Γάλλων δέν θά ἦταν σέ θέση νά κάνει οὔτε

Ένα βήμα πρὸς τὸ στόχο του νὰ κυριεύσει τὶς πρώην ἐνετικές κτήσεις, ἐνῶ ἡ ἐνεργὴ συμμετοχὴ στὸν πόλεμο θὰ μπορούσε τουλάχιστο νὰ τοῦ ἐξασφαλίσαι κάποιες πόλεις ὡς πολεμικά λάφυρα. Ἀποφασίζει νὰ ταχθεῖ ἐναντίον τῆς Γαλλίας καὶ δρᾷ πλέον δυναμικά, συλλαμβάνοντας τὸ Γάλλο στρατηγὸ Rosa πού βρισκόταν στὴν Αὐλὴ του. Ὁ στρατὸς του κυκλώνει καὶ καταλαμβάνει τὸ Βουθρωτό. Ἀρχὲς Ὀκτωβρίου (1798) στρατὸς, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ γιό του Μουχτάρ πασά, πλησιάζει τὴ Νικόπολη, ὀχυρὴ θέση κοντὰ στὴν Πρέβεζα, ὅπου βρισκόταν μιά γαλλικὴ φρουρὰ ἀπὸ 700 ἄνδρες. Οἱ Γάλλοι νικῆθηκαν ἔπειτα ἀπὸ σφοδρὴ μάχη. Σάν ἀπόδειξη τῆς μεγάλης νίκης οἱ ταχυδρομοὶ τοῦ πασᾶ μετέφεραν στὴν Πύλη 4 μεγάλους σάκους γεμάτους μὲ κεφάλια Γάλλων καὶ ντόπιων πού κατηγορήθηκαν ὅτι συνεργάστηκαν μὲ τὸν ἐχθρό.²⁰ Τὴν κατάληψη τῆς Πρέβεζας ἀκολούθησαν ἄγριες καὶ μαζικὲς σφαγές. Ὁ Οὐσακόφ περιγράφει τὴν κατάσταση:

Στὴν Πρέβεζα κατασφάγησαν ὅλοι ὅσοι ἔλεφταν στὰ χέρια τους, γέροι, νέοι καὶ πολλές γυναῖκες, ἐνῶ ἄλλες γυναῖκες καὶ παιδιά πουλήθηκαν στὸ ἐμπόριο, ὅπως ἀκριβῶς τὰ ζῶα, ἢ προσφέρονται σάν δῶρα. Οἱ ὑπόλοιποι διέφυγαν σὲ διάφορα νησιά, ὅπου ἀντηχοῦν θρηνοὶ καὶ ὀλοφυρμοί. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τόλμησαν νὰ ἐπιστρέψουν στὴν Πρέβεζα, ὅπου τοὺς περιμένε σκληρὴ τύχη, καὶ πολλοὶ ἔχασαν τὴ ζωὴ τους. Οἱ ὑπόλοιποι δὲν τολμοῦν νὰ ἐπιστρέψουν.²¹

Ὁ Ἀλή πασάς ἤθελε μὲ τὴ θηριώδη αὐτὴ συμπεριφορὰ νὰ τρομοκρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού ὑπῆρχαν ἀκόμη Γάλλοι. Ἐκτὸς αὐτοῦ, εἶναι πιθανὸ νὰ σκόπευε μὲ τοῦτα τὰ «ριζικά» μέτρα νὰ λύσει τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τοῦ νομοταγοῦς πληθυσμοῦ. Στὴ θέση τῶν ἐκκαθαρισθέντων κατοίκων τῆς Πρέβεζας ἐγκατέστησε Ἀλβανούς μουσουλμάνους.²² Κατόπιν, ὁ στρατὸς τοῦ πασᾶ μπῆκε στὴ Βόνιτσα χωρὶς νὰ δώσει μάχη κι ἐτοιμαζόταν νὰ εἰσβάλῃ στὴν Πάργα, ἐνῶ ταυτόχρονα διαπραγματευόταν μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Λευκάδας νὰ τοῦ παραδώσουν τὸ νησί. Τότε ἐμφανίστηκε στὸ Ἰόνιο πέλαγος ἡ ἐνωμένη ρωσοτουρκικὴ μοίρα. Μετὰ ἀπὸ διακοπὴ πέντε ἐτῶν ὁ

Ἄλῃ πασάς ἀναγκάζεται νά ἐπανασυνδέσει τίς σχέσεις του μέ τή Ρωσία. Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν χρόνων πολλά εἶχαν ἀλλάξει. Ὁ Ἄλῃ πασάς εἶναι ἤδη πολύ πιό ἰσχυρός καί ἀνεξάρτητος, ἐνῶ ἡ Ρωσία ἐμφανίζεται σάν σύμμαχος τῆς Πύλης.

Ὁ Οὐσακόφ γρήγορα πρόσεξε τή δυσαρέσκεια τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων ἐξαιτίας τῆς ἐμφάνισης τῆς ἐνωμένης μοίρας στά ὕδατα τοῦ Ἰονίου. Γράφει λοιπόν πρὸς τόν Ταμάρ:

Ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι αὐτός ὁ κύριος, ὁ Ἄλῃ πασάς, εἶναι ἀμφιβόλου ὑπακοῆς πρὸς τήν ὀθωμανική Πύλη. Ἐάν δέν κάνω λάθος, καί αὐτό ἀποδεικνύουν τά λόγια καί οἱ πράξεις του, προσπαθεῖ νά γίνει ἀνεξάρτητος ἄρχοντας, καί δέν ἀπέχει πολύ ἀπό τό νά τό κατορθώσει. Ἔχει ἐπαρκῶς ὀχυρωθεῖ, διατηρεῖ δικό του στρατό καί τρομοκρατεῖ τοὺς γύρω πασάδες. Φοβᾶται δέ τή δική μου παρουσία ἐδῶ μαζί μέ τή ρωσική μοίρα καί τίς ἐνωμένες μας δυνάμεις.²³

Ἡ ἄφιξη τοῦ Οὐσακόφ ἐμποδίζει τόν Ἄλῃ πασά νά καταλάβει τή Λευκάδα καί τήν Πάργα. Οἱ κάτοικοι τῆς τελευταίας ἔστειλαν στόν Οὐσακόφ ἀντιπροσώπους τους γιά νά τοῦ ἀνακοινώσουν ὅτι οἱ Παργινοί ἐπιθυμοῦν νά παραδοθοῦν στήν ἐξουσία καί τήν προστασία τοῦ Ρώσου ναυάρχου. Αὐτός, μέ τή σειρά του, στέλνει δικούς του ἀντιπροσώπους πρὸς τόν Ἄλῃ πασά μέ τήν παράκληση νά συμφωνήσουν γιά τοὺς ὅρους παράδοσης τῆς πόλης. Ἐκεῖνοι ἐπεξεργάστηκαν μαζί μέ τό διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων ἓνα σχέδιο παράδοσης, τό ὁποῖο ἀπορρίφθηκε ἀπό τοὺς κατοίκους. Ἡ πόλη ὑπό τόν Ἄλῃ πασά θά ἔχανε τό δικαίωμα αὐτοδιακυβέρνησης πού ἀπολάμβανε μέ τοὺς Βενετούς. Ἐκτός αὐτοῦ, οἱ Παργινοί πάντα ὑποστήριζαν τοὺς ἐχθρούς τοῦ Ἄλῃ πασά καί ἦταν φυσικό νά φοβοῦνται τήν ἐκδίκησή του. Αὐτοὶ οἱ λόγοι τοὺς ὤθησαν ν' ἀρνηθοῦν νά παραδοθοῦν στόν πασά καί στέλνουν πάλι ἀπεσταλμένους στόν Οὐσακόφ καί τόν Τοῦρκο ναύαρχο Καντίρ μπέη, μέ τήν παράκληση νά τεθοῦν ὑπό τήν προστασία τῆς Τουρκίας καί τῆς Ρωσίας. «Διαφορετικά», δήλωσαν οἱ ἀπεσταλμένοι, «στήν ἀπελπισία τους θά σφάξουν τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους καί θά ἀντισταθοῦν στόν πασά μέ ὅσες δυνάμεις διαθέτουν, ὥστε νά μὴν

ἐπιτρέψουν τὴν εἴσοδο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στήν πόλη· καί ὑπερασπιζόμενοι τοὺς ἑαυτοὺς τους θά πολεμήσουν μέχρι τέλους».²⁴ Ἡ ἐπιμονή τῶν Παργινῶν ἐπέφερε τὰ ἐπιθυμητὰ ἀποτελέσματα καί ὁ Ἄλῃ πασᾶς παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἰδέα νά κατακτήσει τὴν Πάργα.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1798 ὁ Οὐσακόφ ἀρχίζει νά πολιορκεῖ τὸ φρούριο τῆς Κέρκυρας, κάτι πού ἀπαιτοῦσε πολὺ στρατό, τὸν ὁποῖο ὁ Οὐσακόφ δέ διέθετε, καθότι, ὅπως καί ὁ ἴδιος ἔλεγε, καθῆκον του δέν ἦταν νά πολεμᾷ ἐναντίον ὀχυρῶν ἀλλὰ ἐναντίον πλοίων. Ἡ συμφωνία μέ τὴν Πύλη ἦταν νά διαθέσει τὸν στρατό ὁ Ἄλῃ πασᾶς. Ἐντούτοις αὐτὸς βοήθησε ἐλάχιστα, με ἀποτέλεσμα νά κωλυσιεργεῖ ἢ συνέχεια τῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῶν Γάλλων. «Ἡ ἔκβαση τῶν ἐπιχειρήσεων καί οἱ ἐπιτυχίες μας κατὰ τοῦ ἐχθροῦ σταμάτησαν ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης τῶν ἀπαραίτητων δυνάμεων. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἀργοπορεῖ ἕνα μῆνα τώρα», πληροφορεῖ τὸν Παῦλο Α' ὁ Οὐσακόφ.²⁵ Ὁ διοικητὴς τῆς ρωσικῆς μοίρας συνεχῶς ἔγραφε²⁶ στὸν πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων κι ἐκεῖνος περιοριζόταν σέ ὑποσχέσεις. Τὰ πλοῖα πού ἀποστέλλονταν γιὰ νά παραλάβουν τοὺς Ἀλβανούς στρατιῶτες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ προοιμεναν πολὺ καιρὸ στὰ καθορισμένα ἀπὸ αὐτὸν σημεία, καί τελικῶς ἐπέστρεφαν ἄπρακτα μέ 10, 20, 30 ἄτομα. Ὁ Οὐσακόφ, μέσω τῆς Πύλης, προσπαθοῦσε νά τὸν πιέσει, ἀλλὰ ἡ Πύλη σέ κάθε περίπτωση ἦταν ἀδύναμη νά κάνει τὸ παραμικρό. Ὁ Ταμάρας, ἀπαντώντας στὰ παράπονα τοῦ Οὐσακόφ γιὰ τὴν ἀπραξία τοῦ πασᾶ, ἔγραφε:

Θά πρέπει νά ἔχετε ὑπόψη σας ὅτι ὁ Ἄλῃ πασᾶς εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πῶ ἀνεξάρτητους Τούρκους πασάδες, πού ἐλάχιστα ὑπακούει στήν Πύλη, ἢ ὁποῖα δέν ἀντιδρᾷ μέ τὴν ἴδια αὐστηρότητα στὶς ἀπαιτήσεις του ὅπως μέ ἄλλους πασάδες. Ἐλπίζει δέ περισσότερο στὸ σεβασμὸ ἐκμέρους του πρὸς τὸ πρόσωπό σας καί στὴ πειθῶ σας, παρά στὰ δικά της φιρμάνια.²⁷

Ὁ πασᾶς, ὄχι μόνο δέν ἐκπλήρωνε τίς ὑποσχέσεις του, ἀλλὰ ἐμπόδιζε καί ἄλλους Ἀλβανούς πασάδες νά στείλουν στρατό. Ὑπολόγιζε ὅτι ἡ ἐνωμένη μοίρα θά ἀποτύγγανε κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Κέρκυρας, ὅποτε θά τοῦ ἀνατίθεντο ὅλες οἱ ἐπι-

χειρήσεις. Κατά τή γνώμη τοῦ Οὔσακόφ ἤθελε νά εἶναι ὁ «κύριος ὑπεύθυνος τῆς κατάληψης τῆς Κέρκυρας, καί κατόπιν, μέ κάποιο τρόπο ἢ δόλο, νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό ἐμας».²⁸

Ὁ Ἄλῃ πασάς θεωροῦσε ὅτι ὁ Οὔσακόφ δέν θά εἶναι σέ θέση νά καταλάβει τήν Κέρκυρα χωρίς νά διαθέτει μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις ξηρᾶς (φυσικά ὁ πασάς δέν ἦταν ὁ μόνος πού εἶχε αὐτή τήν ἀποψη). Γιά τοῦτο τό λόγο ἀπευθύνεται στόν Καντίρ μπέη καί στόν ἀντιπρόσωπο τῆς Πύλης στή μοίρα Μαχμούτ ἐφέντι, μέ τήν παράκληση «νά γράψουν οἱ ἴδιοι στήν Πύλη νά τοῦ ἀποστείλει χρήματα γιά 25.000 ἄνδρες, ἐφόδια, σφαῖρες καί ὅ,τι ἄλλο χρειάζεται. Θεωρεῖ δέ ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά καταληφθεῖ ἡ Κέρκυρα μέ στρατό λιγότερο τῶν 25.000, καί εἶναι ἔτοιμος, ὅταν λάβει τή διαταγή, νά ξεκινήσει μέ τόν στρατό του γιά νά τήν καταλάβει».²⁹ Τά σχέδιά του ὅμως ἀνατρέπονται. Πρῶτον γιατί ὁ Οὔσακόφ καταφέρνει νά βρεῖ ἕνα μικρό ἀριθμό Ἀλβανῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν καί ἀποσπάσματα πού ἔστειλαν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἄλῃ, δηλαδή ὁ Ἰμπραήμ πασάς τοῦ Μπερατίου καί ὁ Μουσταφά πασάς· κάποιους τούς μίσθωσε ὁ ἴδιος ὁ ναύαρχος. Συνολικά ὁ ἀλβανικός στρατός ἀνῆλθε πρὸς τό τέλος τῆς πολιορκίας σέ 4.500 ἄνδρες. Ἡ δράση τῶν ἀλβανικῶν σωμάτων ὠφέλησε πολύ τή ρωσική διοίκηση καί ὁ Οὔσακόφ ἔγραφε κολακευτικά λόγια γιά κάποιους Ἀλβανούς πολεμιστές. Ἀπό τό στρατό τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ξεχώριζε τόν Ἀσάν Τσετάρ,³⁰ ἀπό τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ τόν Σουλιμάν μπέη, οἱ ὁποῖοι «στὶς ἐξορμήσεις ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ ἀποδείχτηκαν ἐξαιρετικά γενναῖοι καί ἀτρόμητοι, εἶναι δέ ἄξιοι ἰδιαίτερης μνείας».³¹ Δεύτερο καί σπουδαιότερο, ὁ Οὔσακόφ, μέ τή λαμπρή σύλληψη καί ἐκτέλεση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων κατά τήν ἔφοδο στό Βίδι, πέτυχε ἀστραπιαία νίκη καί ἀνάγκασε τή γαλλική φρουρά τῆς Κέρκυρας νά παραδοθεῖ. Τά σχέδια τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πλέον, δέν εἶχαν καμία βάση.

Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἐναντίον τῶν Γάλλων στά παράλια τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἡπείρου ἔκαναν τό ὄνομά του γνωστό σέ ὅλη τήν Εὐρώπη. Ὁ Νέλσων συγχάρηκε τό διοικητή τῶν Ἰωαννίνων γιά τή νίκη του στήν Πρέβεζα. Ἡ Πύλη ἔσπευσε νά ἰδιοποιηθεῖ τίς ἐπιτυχίες του καί τοῦ ἔδω-

σε τόν τίτλο τοῦ πασᾶ τριῶν ἵππουρίδων (βεζίρη), τίτλο πού ἔφεραν στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία μόνο οἱ κυβερνήτες τῶν μεγαλύτερων ἐπαρχιῶν.³² Ὁ Ἄλή πασάς καταφέρει νά διοριστεῖ ὁ γιός του, ὁ Βελή πασάς, μουτσαρίφης τοῦ Δέλβινου, γεγονός πού προκαλεῖ, τό φθινόπωρο τοῦ 1799, νέο πόλεμο μέ τό Μουσταφά πασά. Ἀφορμή στάθηκε τό σχέδιο τοῦ Μουσταφᾶ νά ἀφαιρέσει ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ νέου κυβερνήτη τοῦ Δέλβινου τρία ὀρθόδοξα χωριά καί νά τά θέσει ὑπό τή δική του «προστασία». Ὁ ἴδιος ὁ Μουσταφά πασάς ἐξηγοῦσε τίς αἰτίες τῆς σύγκρουσης ὡς ἑξῆς:

Ὁ Ἄλή πασάς μοῦ ἐπιτέθηκε καί πάλι, καταλαμβάνοντας βίαια τρία χωριά γιά νά τά ἐξουσιάζει καί νά τά βασανίζει. Ἐγώ, πού πάντα τά ὑπεράσπιζα χωρίς νά λυποῦμαι δυνάμεις, ἀποφάσισα νά ἀπαντήσω μέ πόλεμο.³³

Ὁ Ἄλή πασάς, μέ τή σειρά του, ἀρχίζει τίς πολεμικές προετοιμασίες, ἐνῶ οἱ γιοί του στρατοπεδεύουν ἤδη μεταξύ Δέλβινου καί Ἀργυροκάστρου 15 μέρες, καί στίς 3 Ὀκτωβρίου 1799 ὁ ἴδιος ξεκινᾶ ἀπό τά Γιάννενα γιά νά ἐνωθεῖ μαζί τους.³⁴

Τά γεγονότα δέν πῆραν εὐνοϊκή τροπή γιά τό Μουσταφά πασά. Ὁ Μπενάκης γράφει (1.11.1799) γιά τή συμφωνία μεταξύ τῶν ἐμπολέμων ὅτι ἦταν συμφέρουσα γιά τόν Ἄλή πασά, μέ ἀποτέλεσμα ὁ Βελή πασάς νά πάρει τή διοίκηση τοῦ Δέλβινου. Στά χωριά, δέ, πού ἦταν τό μῆλο τῆς ἔριδος, φτάνει φρουρά τοῦ Ἄλη πασᾶ ἀπό 50 ἄνδρες.³⁵ Ἐτσι ἡ οἰκογένεια Τεπελενλή δυναμώνει τήν παρουσία της στή Νότιο Ἀλβανία. Ἡ Πύλη ἀποφασίζει στίς ἀρχές τοῦ 1800 νά διορίσει πάλι διοικητή στό Δέλβινο τό Μουσταφά πασά, γιατί εἶχε ἀρχίσει νά τήν τρομάζει ἡ ἰσχυροποίηση τοῦ Ἄλη πασᾶ. Ταυτόχρονα ἐνθαρρύνει καί ἄλλους πασάδες ἀντιπάλους του. Σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Ταμάρα, «ὁ Μουσταφά πασάς ἀναγνωρίζεται ἀπό τήν Πύλη σάν ὁ πιο πιστός καί νομοταγῆς διοικητής σ' αὐτή τήν περιοχή».³⁶ Ὡστόσο, αὐτός ὁ «πολύ πιστός διοικητής» δέ βροῆκε τό θάρρος νά καταλάβει τό Δέλβινο, μέ ἀποτέλεσμα νά συνεχίζεται ἡ παρουσία τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἄλη πασᾶ ἐκεῖ.³⁷

Ἡ ἀντίδραση τῆς Πύλης δέν ἀποθαρρύνει τόν Ἄλῃ πασά νά συνεχίσει τά σχέδιά του νά διευρύνει τήν ἐξουσία του, καί στά 1800 ἐπιχειρεῖ δεύτερη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σουλιωτῶν. Συγκεντρώνει στρατό 10.000³⁸ ἀνδρῶν περίπου ἀπό διάφορες ἐθνότητες, σκορπίζοντας διάφορες ὑποσχέσεις, ἀδιάντροπα παίζοντας μέ τά θρησκευτικά αἰσθήματα καί τούς ἐθνικούς πόθους τῶν «ὑπηκόων» του. Γενικά παρουσίαζε τήν ἐκστρατεία ὡς ἐκστρατεία «ὑπέρ πίστεως» ἐναντίον τῶν «ἐχθρῶν τῆς θρησκείας».³⁹ Χρησιμοποιώντας μ' αὐτό τόν τρόπο τό θρησκευτικό συναίσθημα τῶν μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, δέν ἐνοχλεῖτο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐτοῦτος ὁ πόλεμος ἄρχισε, ἂν ὄχι ἐνάντια στή θέληση «τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν πιστῶν», πάντως χωρίς τήν εὐλογία του.⁴⁰ Στό στρατό του συμμετέχον καί καπετάνιοι Ἑλλήνων ἀρματολῶν, τούς ὁποίους δελέασε μέ τήν ὑπόσχεση ὅτι, ὅταν τό κράτος του γίνει ἀνεξάρτητο, θά εἶναι ἐξασφαλισμένη ἡ θρησκευτική ἰσότητα.⁴¹ Εἶναι ἐνδιαφέρον τό στοιχεῖο ὅτι κατά τήν «ἰδεολογική» προετοιμασία τοῦ πολέμου ὁ πασάς χρησιμοποίησε καί τό ἐπιχείρημα πῶς οἱ Σουλιῶτες εἶναι ἐχθροί «τῆς ἐνότητος τῶν Ἀλβανῶν».⁴² Οἱ Σουλιῶτες, παρά τίς λυσσαλέες ἐπιθέσεις τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, καταφέρνουν κι αὐτή τῆ φουρά ὄχι μόνο νά ὑπερασπιστοῦν τίς θέσεις τους, ἀλλά καί νά κατατροπώσουν τούς ἐπιτιθέμενους. Ἡ ἐμπειρία τῶν δύο ἀτυχῶν ἐκστρατειῶν ἀπέδειξε στόν Ἄλῃ πασά ὅτι ἡ τακτική του, πού ἦταν βασισμένη σέ ἐπιθέσεις πολυάριθμου στρατοῦ, σέ τοῦτο τό δυσπρόσιτο ὄρεινό μέρος εἶναι λανθασμένη. Ἀποφασίζει λοιπόν νά κάμψει τούς Σουλιῶτες διά τῆς ἐξαντλήσεως καί ἀρχίζει τήν πραγματική πολιορκία τῆς ὄρεινῆς φωλιάς τους. Διατάζει νά κατασκευαστοῦν γύρω ἀπό τό Σούλι πυργίσκοι, γιά νά ἐγκαταστήσει πυροβολαρχία, καί τοποθετεῖ καραούλια πού θά ἐμπόδιζαν τήν ἐπικοινωνία τῶν Σουλιωτῶν μέ τόν ἔξω κόσμον.

Ἡ ἥττα τοῦ πασᾶ εἶχε ἐνθαρρύνει τούς ἀντιπάλους του. Ὁ Μπενάκης γράφει ὅτι ὁ πασάς «βρισκόταν γιά ἀρκετές ἐβδομάδες σέ πολύ δύσκολη θέση, γιατί μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀλβανίας, μαζί μέ τό Μουσταφά πασά, ἐτοίμαζαν ἐπίθεση ἐναντίον του, καί μάλιστα εἶχαν συννενοηθεῖ καί μέ τούς κα-

τοίκους τῆς Πάργας». ⁴³ Τῆ δύσκολη θέση τοῦ Ἄλῆ πασᾶ ἐκμεταλλεύεται καί ὁ Ἰμπραήμ πασάς τῆς Αὐλώνας ⁴⁴ καί τοῦ Μπερατίου γιά νά κηρύξει πόλεμο ἐναντίον του τήν ἀνοιξη τοῦ 1801. ⁴⁵ Ἔτσι σχηματίζεται νέος συνασπισμός ἐναντίον τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, στόν ὁποῖο συμμετέχουν πολλοί φεουδάρχες τῆς Τσαμουριᾶς καί οἱ Ἰσλάμ Πρόνιος, Χασάν Τσαπάρης καί Μαχμούτ Νταλιάνης. ⁴⁶ Πληροφορίες γι' αὐτό τόν πόλεμο ὑπάρχουν στά ρωσικά διπλωματικά ἔγγραφα, ἀλλά εἶναι ἐλάχιστες καί διάσπαρτες. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀγώνας ἦταν σκληρός καί διήρκεσε μέχρι τά μέσα τοῦ 1802. ⁴⁷ Πεδίο τοῦ πολέμου ἦταν τά βουνά τῆς Τσαμουριᾶς καί τά ὕδατα τῆς Κέρκυρας. Τά πολεμικά σκάφη τοῦ Ἄλῆ πασᾶ ἐπιτέθηκαν καί κατέλαβαν τά πλοία τῆς τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. Προκειμένου νά διαλύσει τό συνασπισμό, ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων προσπάθησε νά σπείρει τή διχόνοια. Συσπείρωσε ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν φεουδαρχῶν τούς ὑποτελεῖς τους μικρούς ἀγάδες. Οἱ σύμμαχοι τοῦ Ἄλῆ πασᾶ εἰσέβαλαν στό Δέλβινο καί ὁ Μουσταφᾶ πασάς ἀναγκάζεται νά τό ἐγκαταλείψει. Ἐπίσης ἐπιδιώκει νά συνθηκολογήσει μέ τούς Σουλιῶτες, ὥστε νά περιορίσει τόν ἀριθμό τῶν ἐχθρῶν του. Ἐντέλει, κάτω ἀπό τήν ἀπειλή τῶν ὄπλων καί τῆς διπλωματίας, ὁ συνασπισμός διασπᾶσθηκε, ⁴⁸ πράγμα πού ἦταν πολύ μεγάλη ἐπιτυχία γιά τόν Ἄλῆ πασᾶ. Παρόλ' αὐτά δέν καταφέρει νά ἀποκτήσει τίς πρώην ἐνετικές κτήσεις τῆς Ἠπείρου. Μέ τή συνθήκη τῆς 1ης Ἀπριλίου τοῦ 1800 ἰδρύεται ἡ Ἑπτάνησος Πολιτεία, πού τίθεται ὑπό τήν προστασία τῆς Ρωσίας καί τῆς Πύλης. Στή συνθήκη εἶχε προστεθεῖ ἕνα ἄρθρο πού ὄριζε ὅτι στίς πρώην ἐνετικές κτήσεις τῆς Ἠπείρου θά δημιουργεῖτο αὐτόνομη περιοχή ὑπό τή διοίκηση εἰδικοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Πύλης. Ἔτσι ἡ Ρωσία εἶχε καταφέρει νά προβλεφεῖ μιά προστατευτική ζώνη μεταξύ τῶν Ἑπτανήσων καί τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ Πύλη εἶχε συμφωνήσει γιατί ὑπολόγιζε στή βοήθεια τῆς Ρωσίας γιά νά περιορίσει τόν Ἄλῆ πασᾶ, πού γινόταν ὄλο καί πιο ἀνεξάρτητος. Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ σουλτάνος ὠφελήθηκε καί προσωπικά, ἀφοῦ ἡ νεοαποκτηθεῖσα περιοχή χωρίστηκε σέ τιμάρια πού δόθηκαν στήν οἰκογένεια τοῦ σουλτάνου (emlak humayn). ⁴⁹ Τό Μάρτιο τοῦ 1800 ὁ πασάς τῶν Ἰωαν-

νίνων διατάσσεται νά ἐκκενώσει τίς πρώην βενετικές πόλεις καί νά τίς παραδώσει στόν ἀπεσταλμένο τῆς Πύλης Ἀμπτούλ μπέη. Φυσικά ὁ Ἀλή πασάς δέ βιάζεται νά ὑπακούσει στή διαταγή πού πῆρε. Ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τόν Ἀμπτούλ μπέη καί συνῆψε σχέσεις μαζί του. Τό γεγονός αὐτό χαρακτηρίζει σαφῶς τήν ἀδυναμία τῆς Πύλης νά ἐπιβληθεῖ στό συγκεκριμένο ὑποτελή της. Ὁ Ἀμπτούλ μπέης, χωρίς ἐξουσία στά χέρια του, ἦταν στήν οὐσία αἰχμάλωτος, ἄν ὄχι ὄμηρος τοῦ Ἀλή πασά. Γενικά, μποροῦσε νά ἔχει κάποιο εἰδικό βάρος καί σημασία ἢ παρουσία του μόνο ὅσο στίς κοντινές περιοχές ὑπῆρχαν ἀκόμη δυνάμεις πού ἀντιμάχονταν τό διοικητή τῶν Ἰωαννίνων. Για τοῦτο ὁ Ἀμπτούλ μπέης ὑποστήριζε καί προστάτευε τούς Σουλιῶτες καί τούς φεουδάρχες τῆς Τσαμουριάς. Διατηροῦσε ἐπίσης μυστικές ἐπαφές μέ τούς Ρώσους προξένους, τούς πληροφοροῦσε γιά τά ἐπιθετικά σχέδια τοῦ Ἀλή πασά, ὑπολογίζοντας περισσότερο στήν ὑποστήριξη τοῦ Ρώσου πρέσβη, παρά τοῦ μεγάλου βεζίρη.

Τό θέμα τῶν πρώην ἐνετικῶν πόλεων ἦταν τό πιό ἀκανθῶδες πρόβλημα γιά τίς σχέσεις τοῦ Ἀλή πασά μέ τή ρωσική διοίκηση στήν Ἑπτάνησο Πολιτεία. Τό 1802 ἡ ρωσική κυβέρνηση, πού ἔδινε μεγάλη σημασία στά Ἑπτάνησα σάν μεσογειακή βάση σέ περίπτωση πολέμου μέ τή Γαλλία καί σάν ἕνα σταθερό σημεῖο γιά τίς πολιτικές της βλέψεις στήν Ἑλλάδα καί τήν Ἀλβανία, ἀποφασίζει νά λάβει μέτρα γιά νά ἐνισχύσει τήν ἐκεῖ κυβέρνηση. Μεταφέρονται ἐκεῖ ὅλα τά ρωσικά στρατεύματα ἀπό τό βασίλειο τῆς Νάπολης. Ὁ Ἀλέξανδρος Α΄ διορίζει τόν κόμη Μοτσενίγκο πληρεξούσιό του στή Γερουσία τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Ρῶσος ἀντιπρόσωπος ἀναγκάζεται νά ἀσχοληθεῖ καί μέ τίς ἐξωτερικές ὑποθέσεις τῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας.⁵⁰ Διαρκή ἀνησυχία προκαλοῦν οἱ συνεχεῖς συγκρούσεις μέ τόν Ἀλή πασά, ὁ ὁποῖος, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1802, παίρνει τόν ὑψηλότερο τίτλο, αὐτόν τοῦ βαλῆ τῆς Ρούμελης.⁵¹ Ἡ Πύλη ἀναγκάστηκε νά παραχωρήσει αὐτή τή σημαντική θέση σέ ἕνα πρόσωπο τόσο ἀμφιβόλου ἐμπιστοσύνης ἐπειδή δεχόταν πιέσεις ἀπό τούς ληστές (νταγκλί)⁵² καί ἀπό τόν Πασβάνογλου, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦσαν τήν κυριαρχία τοῦ σουλτάνου σέ ἐκτεταμένες περιοχές τῆς

Ευρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ἡ διαφθορά τῆς Αὐλῆς καί τοῦ Διβανίου, πού ἤξερε ὁ Ἄλῆ πασάς νά χρησιμοποιεῖ πολύ καλά, τόν βοήθησε ἐπίσης νά πετύχει αὐτό τό διορισμό.⁵³ Διά τῆς διπλωματίας καί τῶν ὄπλων κατορθώνει νά ἐπιβάλλει τήν τάξη στή Ρούμελη. Μέρος τῶν νταγκλί σταμάτησε τόν πόλεμο, ἔτυχε ἀμνηστίας καί ἐγκαταστάθηκε σέ διάφορες περιοχές.⁵⁴

Ἐντωμεταξύ, στίς 13 Ἰουνίου 1803 ἡ Πύλη ἀπαλλάσσει τόν Ἄλῆ ἀπό τό ἀξίωμα τοῦ βαλῆ, ἐνδεχομένως ἐξαιτίας τῆς ὁμαδικῆς διαμαρτυρίας τῶν ἡμιανεξαρτήτων φεουδαρχῶν τῆς Ρούμελης, τῶν ἀγιάνηδων, οἱ ὁποῖοι αἰσθάνονταν τή διαφορά μεταξύ τῆς χαλαρῆς ἐξουσίας τοῦ σουλτάνου καί τῆς πραγματικῆς τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.⁵⁵ Ὁ ἴδιος ὁ Σελίμ Β', θορυβημένος ἀπό τήν ἐξάπλωση τῆς ἐξουσίας ἑνός ἀπό τούς πῖο ἐπικίνδυνους πασάδες του σέ τεράστιες πλέον περιοχές, ἀπό τήν Ἀδριατική μέχρι τή Μαύρη θάλασσα, μέ εὐχαρίστηση δέχτηκε τήν ἀπαίτηση τῶν ἀγιάνηδων. Γιά ὅλο τό διάστημα πού κατεῖχε τό ἀξίωμα τοῦ βαλῆ, ὁ Ἄλῆ πασάς καταφέρνει νά διευρύνει τίς πολιτικές του διασυνδέσεις καί νά πλουτίσει ἀρκετά.⁵⁶

Ἡ αὐξανόμενη δύναμη τοῦ πασᾶ ἀνησύχησε καί τήν κυβέρνηση τῶν Ἑπτανήσων, ἀφοῦ τό ἐμπόριο καί ἡ τροφοδοσία τῶν νησιῶν (ἐπομένως καί τῶν εὐρισκομένων ἐδῶ ρωσικῶν στρατευμάτων) σέ μεγάλο βαθμό ἐξαρτιόταν ἀπό τά παράλια τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας, καί γι' αὐτό ἤθελε νά κρατήσει τόν ἐπικίνδυνο γείτονα ὅσο γίνεται μακρύτερα ἀπό τήν παραλία.⁵⁷ Ἡ ρωσική διοίκηση μέ κάθε τρόπο προσπαθοῦσε νά ἀποστηρίξει τούς ἀντιπάλους τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, τούς Ἀλβανούς φεουδάρχες καί τίς ἡμιανεξάρτητες ὄρεινές κοινότητες. Οἱ πῖο ἐπικίνδυνοι ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ πασᾶ ἦταν οἱ Σουλιῶτες, πού βρισκόνταν σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μαζί του ἀκατάπαυστα σχεδόν ἀπό τό 1789. Ὡστόσο, τό 1803 ἡ θέση τους χειροτερεύει πάρα πολύ. Ἡ τακτική τῆς στενῆς πολιορκίας ἀποδίδει τούς καρπούς της. Οἱ πολιορκούμενοι ἀρχίζουν νά ὑποφέρουν ἀπό ἔλλειψη πολεμοφοδίων καί τροφίμων. Τρέφονται μέ φλοιούς δένδρων καί χόρτα. Ἀναζητοῦν βοήθεια στή Ρωσία καί τή Γαλλία, πού εἶχαν βλέψεις στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα. Τό Φεβρουάριο τοῦ 1803 ἀντιπροσωπεῖα τῶν Σουλιωτῶν ἐπισκέ-

πτεται τό Μοτσενίγκο γιά νά τοῦ ἐκθέσει τή δύσκολη κατάσταση στήν ὁποία βρίσκονται οἱ συμπατριῶτες τους καί νά τοῦ ἐπιδώσουν ἐπιστολή πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Α΄, μέ τήν παράκληση παροχῆς βοήθειας. Στήν ἐπιστολή μεταξύ ἄλλων ἀναφερόταν:

Αὐτοκράτωρ! λυπηθεῖτε δέκα χιλιάδες ὀρθόδοξες ψυχές πολιορκημένες στό προαναφερόμενο βουνό. Οἱ 1.500 ἀπό αὐτούς μάχονται συνεχῶς, καί προστατεύονται ἀπό τό θάνατο μόνο μέ τά λάφυρα πού ἀφήνει ὁ ἐχθρός. Δέν ζητοῦν τίποτε ἄλλο παρά μόνο πυρίτιδα, μολύβι καί ψωμί.⁵⁸

Ὁ Μοτσενίγκο, ἔχοντας ὑπόψη του τίς μέχρι τότε σχέσεις τους μέ τή Ρωσία καί τή βοήθεια πού πάντα ἡ χώρα του προσέφερε, ἀποφασίζει, πρὶν ἀκόμη λάβει διαταγή ἀπό τήν Πετρούπολη, νά τοὺς δώσει μερικά βαρέλια πυρίτιδα καί 40 δουκάτα.⁵⁹ Ὁ Μοτσενίγκο ἐξήγησε τήν ἀνάγκη νά βοηθήσουν τοὺς Σουλιῶτες μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀπευθύνθηκαν καί πρὸς τή Γαλλία. Στήν ἐκθεσή του ἀναφέρει ὅτι εἶχε φτάσει ἓνα γαλλικό πλοῖο στά παράλια φορτωμένο πυρίτιδα καί σφαῖρες, μέ προορισμό τοὺς Σουλιῶτες. Ζητοῦσε τήν ἄδεια νά «κάνει κάτι γι' αὐτούς, διότι ἦταν πεπεισμένος ὅτι μόνο ἡ ἀπελπισία τους μπροστά στήν τυραννία τοῦ Ἀλή πασᾶ μπορεῖ νά τοὺς ὠθήσει νά ἀκροουθήσουν ἄλλη δύναμη, παρότι εἶναι ἀφοσιωμένοι στή Ρωσία».⁶⁰

Ὁ Ἀλή πασάς κατάφερε νά χρησιμοποιήσει τήν ἄφιξη τοῦ γαλλικοῦ πλοίου πρὸς ὄφελός του. Μέχρι τότε ἡ Πύλη τόν εἶχε προτρέψει ἀρκετές φορές νά σταματήσει τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Σουλιωτῶν. Μέ τήν ἄφιξη τοῦ γαλλικοῦ πλοίου παρουσιάζει τοὺς Σουλιῶτες σάν συμμάχους τῆς Γαλλίας, καί μ' αὐτό τόν τρόπο παίρνει φερμάνι μέ τό ὁποῖο τοῦ ἐπιτρεπόταν νά ἀρχίσει ἀποφασιστικές ἐνέργειες ἐναντίον τους. Ἐπίσης ὑποχρεώνονται καί οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι μπέηδες νά τόν ὑποστηρίξουν.⁶¹ Στό μεταξύ οἱ πολιορκούμενοι, παρόλο πού νιώθουν ὄλο καί περισσότερο τήν ἔλλειψη τῶν τροφίμων, συνεχίζουν νά ἀντιστέκονται. Σέ νέα ἐκκλησή τους πρὸς τόν Ἀλέξανδρο ΙΑ΄, τήν 1η Νοεμβρίου 1803, γράφουν:

Κρεμάσαμε τά ὄπλα μας σέ βράχους ὑψηλῶν καί ἀπόκρημνων

βουνῶν, τὴν κορυφή τῶν ὁποίων μόνο ὁ ἥλιος βλέπει. Ἐδῶ μένουμε, σπάζουμε πέτρες καὶ θρεφόμαστε μέ ξηρές ρίζες ἄγρονης γῆς, ἔντρομοι στὴν ἰδέα τῆς σκλαβιάς. Σεβόμενοι τὸ γένος μας καὶ τοὺς τάφους τῶν προγόνων μας θά προτιμήσουμε τὸ θάνατο.⁶²

Ὁ Μοτσενίγκο, ἐπειδὴ δέν εἶχε λάβει ἀκόμη διαταγές ἀπὸ τὴν κυβέρνησή του, καὶ γιὰ νὰ ἀποφύγει νὰ ἐνοχοποιήσῃ τὴν Ἐπτάνησο Πολιτεία μπροστὰ στὴν Πύλη, περιορίστηκε νὰ στείλῃ σὰν ἀπάντηση στὴν ἔκκληση τῶν Σουλιωτῶν 200 δουκάτα, μέ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ δῶρο αὐτὸ θά τοὺς ἐνθαρρύνει καὶ θά τοὺς συντηρήσῃ μέχρι νὰ λάβει συγκεκριμένες ὁδηγίες ἀπὸ τὴν κυβέρνησή του.⁶³ Ἡ διαταγή ἔρχεται τὴν 1η Δεκεμβρίου 1803 ἀπὸ τὸν καγκελάριο κόμη Βοροντσόφ, πού ὑποδεικνύει νὰ γίνουν ὅλα τὰ ἀπαραίτητα ἔξοδα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Σουλίου.⁶⁴ Ἡ ἀπάντηση ὅμως ἔφτασε πολὺ ἄργά, ὅταν οἱ δυνάμεις τοῦ Σουλίου εἶχαν πιά ἐξαντληθεῖ ἀπὸ τὴν πείνα, τίς ἀρρώστιες καὶ τὴν προδοσία.

Στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ κοινωνία τῶν Σουλιωτῶν χάνει τὴν παλιά της συνοχή. Οἱ ἰσχυρότεροι καπετάνιοι, πού τὸ μερίδιό τους ἀπὸ τὰ ἔσοδα τοῦ ἐξαρτημένου πληθυσμοῦ ἦταν πολὺ μεγάλο, εἶχαν μετατραπῆ σέ μικροὺς φεουδάρχες. Ὁ Ἄλλη πασάς ἐκμεταλλεῖται τίς διαμάχες γιὰ τὴν ἐξουσία μεταξύ τῶν οἰκογενειῶν τοῦ Μπότσαρη καὶ τοῦ Τζαβέλλα. Μέ ὑποσχέσεις καὶ δῶρα καταφέρνει νὰ προσεταιρισθεῖ τὸ Γεώργιο Μπότσαρη, ὁ ὁποῖος ἐγκαταλείπει τὸ Σούλι μαζί μέ 70 ἄτομα τῆς φάρας του.

Στὶς 24 Δεκεμβρίου 1803 οἱ Σουλιῶτες ἀναγκάζονται νὰ συνθηκολογήσουν. Μερικοί, μέ ἐπικεφαλῆς τὸ μοναχὸ Σαμουήλ, προτιμῶντας τὸ θάνατο ἀπὸ τὸ νὰ παραδοθοῦν ἀνατίναξαν τὴν πυριτιδαποθήκη καὶ σκοτώθηκαν μαζί μέ πολλοὺς στρατιῶτες τοῦ Ἄλη πασᾶ.⁶⁵ Παρόλο πού οἱ ρωσικὲς ἀρχές δέν κατάφεραν νὰ ἐμποδίσουν τὴν πτώση τοῦ Σουλίου, παίρνουν κάποια μέτρα γιὰ νὰ διευκολύνουν τὴν τύχη τῶν Σουλιωτῶν. Παρὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ Ἄλη πασᾶ, ἑκατοντάδες καταφεύγουν στὰ Ἐπτάνησα. Ἡ ἦττα τῶν Σουλιωτῶν ἰσχυροποίησε τὸν διοικητὴ τῶν Ἰωαννίνων. Στὰ χέρια του εἶχε περιέλθει ἓνα

ἄριστο φυσικό φρούριο γιά τήν περίπτωση ἐπιπλοκῆς τῶν σχέσεων του μέ τό σουλτάνο. Γιά νά τό κάνει ἀκόμη περισσότερο ἀπόρθητο, μετά τό 1803, χτίζει ἐδῶ μιά σειρά ἀπό φρούρια.⁶⁶ Οἱ δυνάμεις τῶν ἐχθρῶν μετά τήν καταστροφή τῶν Σουλιωτῶν διαλύονται. Τό μέτωπο τῶν ἀνεξάρτητων ὀρεινῶν κοινοτήτων καί φεουδαρχῶν τῆς Τσαμουριάς, πού ἀπό τήν ἐποχή τῶν Ἐνετῶν προστάτεψε τά Ἑπτάνησα ἀπό ἕναν ἐπικίνδυνο γείτονα, εἶχε καταρρεύσει. Ἰσχυροποιεῖται ἡ θέση του καί ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Αὐτό τόν καιρό οἱ σχέσεις μεταξύ Ἰωαννίνων καί Ἀγγλίας γίνονται στενότερες. Ἡ τελευταία φιλοδοξοῦσε νά ἔχει δυνατά ἐρείσματα στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία μέσω τοῦ Ἀλή πασᾶ. Ἀντίθετα ἀπό τή Γαλλία καί τή Ρωσία, ἡ Ἀγγλία δέ διατηροῦσε ἐπαφές μέ τό ἑλληνικό ἐθνικοαπελευθερωτικό κίνημα καί προσανατολιζόταν πρὸς τόν Ἀλή γιά νά ἀποκτήσει πολιτική ἐπιρροή στήν Ἀλβανία καί τήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἀλή πασάς, πού δέν ξεχνοῦσε τούς πολιτικούς του στόχους, προσανατολιζόταν τώρα πρὸς τήν Ἀγγλία γιά νά τούς πραγματοποιήσει.

Τό Μάιο τοῦ 1803 φτάνει στά Γιάννενα ὁ Hamilton, γραμματέας τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη, κι ἔχει μυστικές συνομιλίες μαζί του.⁶⁷ Στήν πόλη ἔφτασε καί ὁ Ἀγγλος πρόξενος στήν Πάτρα, πού παρέδωσε στόν πασά πλούσια δῶρα ἐκμέρους τοῦ βασιλιᾶ. «Δέν ἀμφισβητεῖται πλέον», γράφει ὁ Μοτσενίγκο, «τό ἐνδιαφέρον τῆς ἀγγλικῆς Αὐλῆς νά ὑποστηρίξει τόν βεζίρη τῶν Ἰωαννίνων».⁶⁸ Ὁ πασάς ἀπό τή μεριά του προσπαθοῦσε νά ἐπωφεληθεῖ ὅσο τό δυνατό περισσότερο ἀπό ἐτοῦτο τό ἐνδιαφέρον. Ὁ W. Leake, πού βρίσκεται στά Γιάννενα τό Φεβρουάριο τοῦ 1805 ὡς ἀπεσταλμένος τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης, γράφει ὅτι ὁ Ἀλή πασάς συνεχῶς παρότρυνε τά βρετανικά σκάφη νά ἐλλιμενίζονται στή Χειμάρρα, γιατί πίστευε ὅτι τέτοια ἐπίδειξη τοῦ δεσμοῦ του μέ τήν Ἀγγλία θά τόν βοηθοῦσε νά ὑποτάξει τούς Χειμαρριῶτες.⁶⁹ Ὑπέρ τοῦ Ἀλή πασᾶ ἐνεργοῦσαν καί ἄλλοι διπλωματικοί ἀπεσταλμένοι τῆς Ἀγγλίας. Οἱ ἐνέργειές τους ἔρχονταν σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τίς διαβεβαιώσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης περί τῶν «φιλικῶν αἰσθημάτων της» πρὸς τή Ρωσία. Ὁ Φορέ-

στης, για παράδειγμα, κάτοικος Κέρκυρας, πληροφοροῦσε τὸν πασά για ὅλες τίς κινήσεις τῶν Ρώσων στό νησί, ἦταν μέ λίγα λόγια τό μάτι τοῦ πασᾶ ἐκεῖ.⁷⁰ Ὁ δέ Moigier, κατά πληροφορίες τοῦ Bessier, διέδιδε μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν μουσουλμάνων ὅτι οἱ Ρῶσοι θέλουν νά ξεσηκώσουν σέ ἐπανάσταση τοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι καί θά ἐξοντώσουν ὅλους τοὺς μουσουλμάνους. Για νά ἀποτραπεῖ κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀπαραίτητο νά βασιλεύει στήν Ἀλβανία ἓνας ἄνθρωπος μέ ἰσχυρό χαρακτήρα, ὅπως ὁ Ἀλή πασάς.⁷¹

Τή Ρωσία ἀνησυχοῦσαν περισσότερο οἱ σχέσεις τοῦ Ἀλή πασᾶ μέ τή Γαλλία, πού ἀνανεώνονταν. Πράγματι, ἄνθρωπος πού χτυπάει ὅλες τίς πόρτες (*un homme a frapper toutes les portes*), κατά τήν ἔκφραση τοῦ Μοτσενίγκο, ὁ πασάς, προτείνει στό διοικητή τῶν γαλλικῶν δυνάμεων στή Νάπολη νά βοηθήσει ὁ ἴδιος μέ κάθε τρόπο τή Γαλλία, μέ τόν ὅρο, στήν περίπτωση πού ἡ γαλλική κυβέρνηση ἐπιτύχει τήν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων της στήν Τουρκία, νά ἀναγνωρίσει τήν ἀνεξαρτησία του. Ἐάν ἀποτύχει, τότε νά ἀναλάβει τήν ὑποχρέωση νά τόν ὑπερασπίσει ἀπό τίς ἐχθρικές ἐνέργειες του σουλτάνου.⁷² Ἡ ρωσική κυβέρνηση, ἀπό φόβο μήπως οἱ Γάλλοι περάσουν στό ἡπειρωτικό ἔδαφος καί τοὺς συμπαρασταθεῖ ὁ Ἀλή πασάς, ἀποφασίζει νά τόν ἐμποδίσει πάση θυσία νά καταλάβει τά παράλια. Ὁ Βοροντσόφ, στίς 17.12.1803, ὑποδεικνύει σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Μοτσενίγκο:

Εἶναι ἀπαραίτητο νά κατορθώσουμε, τά καίρια σημεία τῶν παραλίων, νά παραμείνουν στά χέρια εὐμενῶς διατεθειμένων πρὸς ἐμᾶς λαῶν, στή φιλία τῶν ὁποίων θά μπορούσαμε νά ὑπολογίζουμε. Θά ἦταν εὐχῆς ἔργο, μέ τά μέσα πού ἐσεῖς εἶστε ὑποχρεωμένος νά ψάξετε μεταξύ αὐτῶν τῶν λαῶν, νά μπορέσουμε νά κατευθύνουμε τίς ἐνέργειές τους, ἔτσι ὥστε αὐτοί νά ξανακαταλάβουν τά σημεία πού κατεῖχαν στά παράλια, καί τά ὁποῖα ἄρπαξε ὁ Ἀλή πασάς, καί πρῶτα-πρῶτα τήν Πρέβεζα, τό Βουθρωτό κ.ἄ. Ἐτσι θά ἦταν δυνατό νά ἀποκοπεῖ ἀπό τή θάλασσα ὁ Ἀλή πασάς καί δέ θά μπορούσε νά βοηθήσει τήν ἀπόβαση τῶν Γάλλων. Ἡ Ἑπτάνησος Πολιτεία ἔτσι θά εἶναι ἀσφαλῆς, ἀφοῦ ὅλη ἡ κοντινὴ ἀκτὴ θά κατοικεῖται ἀπό φιλικούς (πρὸς ἐμᾶς) πληθυσμούς, κάτι πού θά τήν ἐξασφάλιζε

ἀπό δύο ἐχθρούς της, τούς πιό ἐπικίνδυνους στήν παρούσα στιγμή, τούς Γάλλους καί τόν πασά τῶν Ἰωαννίνων, μεταξύ τῶν ὁποίων εἶναι σημαντικό νά διακοπεῖ κάθε ἐπαφή.

Ἄ Ο Βοροντσόφ συνιστοῦσε τή σύναψη σχέσεων μέ τούς Σουλιῶτες, τούς Χειμαρριῶτες καί ἄλλους γείτονες πρὸς τὰ Ἐπτάνησα, καθὼς καί τόν ἐφοδιασμό αὐτῶν μέ πυρίτιδα καί σφαῖρες, «ὥστε νά τούς καταστήσουμε ἱκανούς νά ἀντιμετωπίσουν ἐπιτυχῶς τόν Ἄλῃ πασά πού ἔχει σκοπό νά τούς ὑποδουλώσει». Προειδοποιοῦσε ἐπίσης τό Μοτσενίγκο ὅτι οἱ ἐνεργεῖες αὐτές δέν κατευθύνονται ἐναντίον τῆς Πύλης καί ὅτι θά πρέπει νά διεξαχθοῦν μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά μήν ἐκτεθεῖ ἡ Ρωσία ἀπέναντί της.⁷³

Ἄ Ο Μοτσενίγκο ἀρχίζει τή δράση του, ἐνῶ μετά τήν πτώση τοῦ Σουλίου ὅλοι εἶχαν λόγους νά φοβοῦνται τόν ἄρχοντα τῶν Ἰωαννίνων, γεγονός πού εὐνοοῦσε τή συσπείρωση ἐναντίον του. Τά χωριά τῆς Χειμάρρας βίωναν τήν πίεση τοῦ Ἄλῃ πασά περισσότερο ἀπ' ὅλους. Μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1804 ἐπισκέπτονται τόν Μπενάκη στήν Κέρκυρα οἱ καπετάνιοι τῶν Χειμαρριῶτων: ὁ Ζαχαρίας Ἀνδρουῦτσος, ὁ Κωνσταντῖνος Δῆμος Πρίφτης, ὁ Ζαχαρίας Κασνέτσης καί ὁ Ἀλέξιος Πρίφτης ἀπό τή Χειμάρρα, ὁ Ἀνδρέας Νίνας ἀπό τίς Δρυμάδες καί ὁ Σπύρος Κασνέτσης ἀπό τό Βοῦνο. Ἄ Ο Μπενάκης συναντήθηκε μέ τούς δύο πρώτους, πού τοῦ ἐξέθεσαν τά προβλήματά τους σέ σχέση μέ τόν πασά, ὁ ὁποῖος ἐπιβουλεύεται τή χώρα τους καί, μέ τό πρόσχημα τῆς ὑπεράσπισης τῶν παραλίων ἀπό τούς Γάλλους, κάνει ὀχυρωματικά ἔργα στά σύνορα τῆς Χειμάρρας γιά ν' ἀναγκάσει τούς κατοίκους της νά δεχτοῦν τά στρατεύματά του.⁷⁴ Οἱ συγκρούσεις μεταξύ αὐτῶν καί τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἄλῃ πασά ἦταν κάτι συνηθισμένο.⁷⁵ Ἄ Ο Ἄλῃ πασάς, προτιμώντας περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο μέσο τήν πονηριά, ἤθελε νά σπεῖρει τή διχόνοια ἀνάμεσα στούς Χειμαρριῶτες.⁷⁶ Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες οἱ Χειμαρριῶτες δέχτηκαν μέ μεγάλη προθυμία τίς προτάσεις τοῦ Μοτσενίγκο ἐναντίον τοῦ πασά. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1804 φτάνει στήν Κέρκυρα ὁ καπετάνιος Νικόλαος Μπιτσιλῆς ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Χειμάρρας, οἱ ὁποῖοι

πρότειναν νά θέσουν στή διάθεση τῆς Ρωσίας 2.000 ἄνδρες, μέ τήν ὑποχρέωση νά τούς δίνει ἡμερήσιο συσσίτιο καί τήν ἀπαραίτητη ποσότητα σφαιρῶν καί πυρίτιδας. Ἐπίσης ἀπό τούς ἀρχηγούς, οἱ σαράντα θά πρέπει νά λαμβάνουν μηνιαίως 1.200 πιάστρα ἀπό τήν ἡμέρα πού θά κάνει ἀποδεκτές τίς προτάσεις ἡ Ρωσία. Γιά στρατό ἐκτός συνόρων θά καταφέρουν νά συγκεντρώσουν γύρω στά 500-600 ἄτομα. Αὐτοί θά σχηματίζουν 5-6 λόχους μέ ἐπικεφαλῆς τοῦ καθενός 3 ἀξιωματικούς ἀπό τούς ὀπλαρχηγούς τῆς Χειμάρρας. Ἐπίσης ἀπό τή στιγμή πού οἱ στρατιῶτες θά τεθοῦν ὑπό τή ρωσική διοίκηση θά πρέπει νά λαμβάνουν 25 παράδες τήν ἡμέρα καί δύο φούντια ψωμιοῦ, οἱ δέ ἀξιωματικοί ἀποζημίωση ἀνάλογη μέ κείνη πού ἔπαιρναν ἀπό τή κυβέρνηση τῆς Νάπολης.

Ὁ Μοτσενίγκο ἀπάντησε στίς προτάσεις ὅτι ὁ ἴδιος θά συμφωνοῦσε ἀμέσως μέ ὅλους τούς ὅρους τους, ἐάν δέν ἦταν ἀπαραίτητο νά λάβει ὁδηγίες ἀπό τήν Πετροῦπολη.⁷⁷ Στίς 3 Ὀκτωβρίου 1804 ὁ Τσαρτορίσκι ἀπάντησε στό Μοτσενίγκο ὅτι ἡ κυβέρνηση ἐπικυρώνει τή συμφωνία μέ τούς Χειμαρριῶτες μ' αὐτούς τούς ὅρους, θεωρεῖ ὅσο ὅτι δέν θά εἶναι φρόνιμο πρὸς τό παρόν νά ἀναλάβει τή συντήρησή τους. Ὁ Τσαρτορίσκι συμβουλεύει νά δοθοῦν πλούσια δῶρα στούς κυριότερους ὀπλαρχηγούς τῶν Χειμαρριωτῶν, ἔτσι ὥστε νά διατηρηθοῦν οἱ διαθέσεις τους.⁷⁸ Ὄταν ἔφτασε ἡ ἀπάντηση στήν Κέρκυρα εἶχε ἀρχίσει ἡ νέα φεουδαλική συμμαχία, πού τήν πρωτοβουλία τῆς συγκροτήσεώς της εἶχαν οἱ μεγάλοι φεουδάρχες τῆς Τσαμουριᾶς: πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ἄλῆ πασᾶ. Κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου μέ τούς Σουλιῶτες ὁ πασᾶς δέν ἐνοχλοῦσε τούς μπέηδες τῆς Τσαμουριᾶς, ἀρκετοί ἀπό τούς ὁποίους συμμετεῖχαν στό στρατό του, ὅπως ὁ Χασάν Τσαπάρης, ὁ Χασάν Πρόνιος, ὁ Μαχμούτ Νταλιάνης κ.ἄ. Μόλις ὅμως ὁ Ἄλῆ πασᾶς εἶχε τά χέρια του ἐλεύθερα στράφηκε ἐναντίον τους, μέ σκοπό νά κατακτήσει τή γῆ τους. Αὐτοί, ἀπό τή μεριά τους, διασυνδέονται μέ ὅλους τούς ἀντιπάλους του. Ὁ Χασάν Τσαπάρης γράφει στό Μπενάκη ὅτι τό σχέδιο τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων συνίσταται στό νά «κατακτήσει τή χώρα μας, ἐπειδή βρίσκεται κοντά στή θάλασσα καί οἱ κάτοικοί της εἶναι ὀνομαστοί πολεμιστές, καί

νά κτίσει παντοῦ ὄχυρά». Καί συνεχίζει ὁ Τσαπάρης ὅτι οἱ μπέηδες τῆς Τσαμουριάς ἐπιθυμοῦν νά στραφοῦν ἐναντίον τοῦ Ἄλῆ πασᾶ καί συνεννοοῦνται γι' αὐτό τό λόγο καί μέ ἄλλους Ἀλβανούς φεουδάρχες, ὅπως ὁ Μουσταφά πασάς,⁷⁹ ὁ Σελίμ μπέης (Δέλβινο), ὁ Μαχμούτ Νταλιάνης (Κονίσπολι), ὁ Ἴσκασιάνι (Ζουλιάτες) καί ὁ Δεμίρ Ντόστης (Γαρδίκι).⁸⁰ Προαισθανόμενος τόν ἐπερχόμενο κίνδυνο, ὁ Ἄλῆ πασάς, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Μοτσενίγκο, «κίνησε γῆ καί οὐρανό» γιά νά μεταιώσει τά σχέδια τῶν ἐχθρῶν του. Πῆρε μέτρα γιά νά ἐπισχύσει τή φρουρά του στήν Πρέβεζα καί νά διασπάσει τό μέτωπο τῶν ἀντιπάλων του. Προτείνει εἰρήνη στόν Πρόνιο –τόν ἀγά τῆς Παραμυθιάς– καί τόν Χασάν Τσαπάρη, ὑποσχόμενος νά τούς ἐπιστρέψει ὅλη τήν περιουσία καί νά τούς ἀποζημιώσει μέ 600 πουργιά.⁸¹ Ταυτόχρονα προσπαθεῖ νά ἀποκτήσει τήν εὐνοια τῆς Ρωσίας καί, μέσω τοῦ ἀπεσταλμένου του στήν Κέρκυρα, κάποιου Συρόπουλου, προτείνει νά κατακτήσει τό Μοριά καί τό ὑπόλοιπο τῆς Ἑλλάδας γιά λογαριασμό της, καί στόν ἴδιο νά παραμείνει σάν τιμάριο ἡ Ἀλβανία καί μέρος τῆς Μακεδονίας. Σάν ἐγγύηση τῶν εἰλικρινῶν του προθέσεων πρότεινε νά δώσει ὁμήρους τούς γιούς του.⁸² Ὁ Μοτσενίγκο δέν εἶχε διάθεση νά σταματήσει τό μηχανισμό πού ἤδη εἶχε θέσει σέ κίνηση. Ἐκτός αὐτοῦ, καί ἐπί τῆς οὐσίας δέν θά μπορούσαν νά γίνουν ἀποδεκτές οἱ προτάσεις, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἐποχή πού ἡ θωσική διπλωματία ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἀκεραιότητα καί ὄχι γιά τό διαμελισμό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἄλῆ πασάς μάταια προσπαθεῖ νά διασπάσει τήν ἐνότητα τῶν ἐχθρῶν του.

Στίς 29 Μαΐου 1804 οἱ μουσουλμάνοι φεουδάρχες Μουσταφά πασάς, Σελίμ μπέης, οἱ ἀγάδες τοῦ Μαργαριτίου, τῆς Παραμυθιάς, τῆς Κονίσπολι καί οἱ κάτοικοι τοῦ Δέλβινου συνάπτουν συνθήκη συμμαχίας. Στή συνθήκη μνημονεύεται ὅτι ὁ Μουσταφά πασάς, ὁ Σελίμ μπέης, οἱ κάτοικοι τοῦ Δέλβινου καί τῆς Κονίσπολι, ἐπειδή δέν ἔχει λήξει ἀκόμη ἡ περίοδος εἰρήνης πού εἶχαν συμφωνήσει μέ τόν Ἄλῆ πασά,⁸³ νά βοηθοῦν μυστικά τόν ἀγά τοῦ Μαργαριτίου καί τῆς Παραμυθιάς. Ἡ συνθήκη προέβλεπε τήν προσέλκυση τῶν Σουλιωτῶν ἐναντίον τοῦ

πασᾶ καί ἀναλυτικά τούς ὄρους καί τά μέτρα ἀλληλοβοήθειας μεταξύ τῶν συμμάχων, καθώς καί τόν τρόπο διανομῆς ὅποιασδήποτε βοήθειας τυχόν «τούς χορηγοῦσε κάποιος ξένος». ⁸⁴

Οἱ ἀσάφειες στή διαμόρφωση τῶν θέσεων εἶναι ἐπακόλουθο τῶν ὑποδείξεων τοῦ Βοροντσόφ νά ἀποφύγει ὁ Μοτσενίγκο ὀτιδήποτε θά μπορούσε νά διαρρήξει τίς σχέσεις τῆς Ρωσίας μέ τήν Πύλη, κάτι πού ἀνταποκρινόταν καί στίς διαθέσεις τῶν μπέηδων τῆς Τσαμουριᾶς, πού θεωροῦσαν τούς ἑαυτούς τους πιστούς ὑπηκόους τῆς Πύλης καί τόν Ἄλῃ πασᾶ «ἀποστάτη». Εἶναι χαρακτηριστικό τό προοίμιο τῆς συμφωνίας τοῦ Μοτσενίγκο μέ τόν Χασάν Τσαπάρη καί τόν Χασάν Πρόνιο, πού ὑπογράφηκε στίς 27 Ἰουνίου 1804 καί τό ὁποῖο ἔχει ὡς ἑξῆς.

Ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης κόμης Μοτσενίγκο, πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος τῆς Μεγάλης Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς τῆς Ρωσίας, ἀναγνωρίζοντας τήν ἀγάπη, τήν πίστη καί τόν σεβασμό τόν ὁποῖο θρέφουν ὁ Χασάν Τσαπάρης καί ὁ Χασάν Πρόνιος πρὸς τήν Ὑψηλή Ὀθωμανική Πύλη, καί οἱ ὅποιοι, ὄχι μόνο τοῦ κατέστησαν γνωστές τίς ἀδικίες καί τίς διώξεις πού ὑφίστανται συνεχῶς ἀπό τόν Ἄλῃ βεζίρη, ἀλλά καί τό πόσο ἡ συμπεριφορά του εἶναι ἐπιβλαβής καί ἀντίθετη στίς εὐεργεσίες τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καί ἐπιθυμῶντας ἐπομένως νά τούς χορηγήσει ὅλη τή βοήθεια καί τή συμπαράσταση πρὸς ὄφελος τοῦ μοναδικοῦ Κυρίου, Φίλου καί Συμμάχου Ρωσίας, ἀποφάσισε νά τούς παρᾶσχει τῇ δυνατότητα νά ὑπερασπίζουν τά ἐδάφη τους ἀπό ὀποιοδήποτε ἐχθρό.

Ἡ συμφωνία προέβλεπε νά παρέχει ὁ Μοτσενίγκο, καθ' ὅλο τό διάστημα πού αὐτοί θά πολεμοῦσαν ἐναντίον τοῦ πασᾶ, 1.000 λίτρες πυρίτιδας μηνιαίως, 2.000 φούντια σφαῖρες καί 100 μότρες ⁸⁵ στάρι. Ἐπίσης ὁ Μοτσενίγκο ὑποσχέθηκε νά λάβει ὅλα τά μέτρα ὥστε νά μὴν ἐπιτεθεῖ ἀπό τή θάλασσα ὁ Ἄλῃ πασᾶς. ⁸⁶ Ἄλλο σημεῖο ἦταν τό σχέδιο ἀπόβασης τῶν Σουλιωτῶν ἀπό τά νησιά γιά νά ἐπανακαταλάβουν τό Σούλι. Ὁ Μοτσενίγκο, ἔχοντας χρησιμοποιοῦσε ὅλους τούς μοχλοὺς ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, ἔγραφε πρὸς τόν Τσαρτορίσκι στίς 19 Ἰουνίου 1804 ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Αὐτοκράτορα «ἀναφορικά μέ τήν ἔνωση τῶν λαῶν τῆς Ἡπείρου ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἐξετελέσθηκε

μέ ἐπιτυχία καί, παρά τίς προσπάθειες ἀπό τήν πλευρά του νά συμφιλιωθεῖ μέ τούς ἐχθρούς του, οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἀρχίσει καί συνεχίζονται ἐδῶ καί τρεῖς ἡμέρες».⁸⁷

Στίς ἐκθέσεις πού ἀκολουθοῦν ὁ Μοτσενίγκο διατηρεῖ τόν αισιόδοξο τόνο. Στίς 7 Ἰουλίου γράφει: «Οἱ ὑποθέσεις μου στήν Ἀλβανία πηγαίνουν ὅλο καί καλύτερα».⁸⁸ Λίγο καιρό ἀργότερα ἀρχίζει νά διαφαίνεται στίς ἐπιστολές ἀπό τήν Κέρκυρα κάποια ἀνησυχία. Στίς 27 Ἰουλίου 1804 ὁ Μοτσενίγκο ἀναγκάζεται νά ἀναγνωρίσει ὅτι «ἡ τεράστια ἐπιρροή τήν ὁποία αὐτός (ὁ Ἀλή πασάς – Γ.Λ.Α.) ἔχει πετύχει στό Διβάνιο, μέ τή βοήθεια τοῦ κολοσσιαίου πλούτου του καί τῶν δώρων πού μοιράζει γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ὑποστήριξη καί προστασία πολλῶν Ὀθωμανῶν ὑπουργῶν, θά ἔχει κακή ἐπίδραση στή διεξαγωγή τῶν ἐνεργειῶν μου ἐδῶ ἐναντίον του».⁸⁹ Ποιά ἦταν τά γεγονότα πού μέσα σέ εἴκοσι ἡμέρες προκάλεσαν τήν ἀλλαγὴ στή διάθεση τοῦ Ρώσου ἀπεσταλμένου στήν Κέρκυρα;

Ὅταν ὁ Ἀλή πασάς ἔμαθε τίς διαπραγματεύσεις τοῦ Μοτσενίγκο μέ τούς Τσαμηδες,⁹⁰ παρότι συνήθως λίγο λογάριαζε τήν Πύλη, ἀρχίζει μέ κάθε τρόπο νά διακηρύττει τήν «ἀφοσίωσή» του πρὸς αὐτή. Μετά ἀπό διαταγή του ἀρχίζουν νά δημοσιεύονται σέ πολλές περιοχές τῆς Ρούμελης μαυφέστα, ὅτι οἱ Τσαμηδες ἔχουν ἔνωθεῖ μέ τούς Ρώσους μέ σκοπό νά τοῦ πάρουν τίς κτήσεις του, καί προσκαλεῖ γι' αὐτό τό λόγο ὅλους τούς πιστούς ὑπηκόους τῆς Πύλης νά προστρέξουν σέ βοήθεια.⁹¹ Τά παράπονα τοῦ πασᾶ, καί ἀκόμη περισσότερο ὁ χρυσός πού σκορποῦσαν ἀπλόχερα στήν πρωτεύουσα οἱ ἀπεσταλμένοι του, ἔφεραν ἀποτελέσματα.⁹² Ἐντελῶς ἀπροσδόκητα γιά τό Μοτσενίγκο ἔφτασε στήν Κέρκυρα ὁ ναύαρχος Σερεμέτ μπέης μέ τήν τουρκική μοίρα, γιά νά ἐφοδιάσει πολεμικά τόν Ἀλή πασά.⁹³ Καί τό κυριότερο, ἡ παρουσία του ἐκεῖ περιόρισε τή δράση τοῦ Μοτσενίγκο. Ὑποχρεώνεται νά παραιτηθεῖ ἀπό τά σχέδιά του νά ἐπανακτηθεῖ τό Σούλι. Μολαταῦτα, οἱ Σουλιῶτες ἀποβιβάστηκαν στά παράλια καί ἔλαβαν μέρος στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Ἀλή πασᾶ.⁹⁴

Ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἡ κατάσταση, ὁ Μοτσενίγκο καί ὁ Ἀλή πασάς ἀρχίζουν νά σκέφτονται τή συμφιλίωση. Ὁ

πρώτος γιατί είχαν γίνει πλέον γνωστές στην Κωνσταντινούπολη οί ενέργειές του, και ό δεύτερος γιατί είχαν αρχίσει νά όξύνονται οί σχέσεις του μέ τόν πασά τής Σκόδρας Ίμπραήμ πασά. Ό Μοτσενίγκο άξιοποιεί τίς έπαφές πού πάντα διατηρούσε μέ τόν μητροπολίτη Άρτης Ίγνάτιο, έμπιστο πρόσωπο του Άλή πασά και πράκτορα τής Ρωσίας,⁹⁵ και μέσω αυτού προτείνει στόν πασά νά ύπακούσει στό φιρμάνι του σουλτάνου και νά άποσύρει τά στρατεύματά του από τίς πρώην ένετικές κτήσεις, και ό ίδιος ύπόσχεται νά πράξει ό,τι είναι δυνατό για νά έπιτευχθεί ειρήνη μέ τούς Τσάμηδες.⁹⁶ Όταν ό στρατός του πασά έγκατέλειψε τήν Πρέβεζα και τή Βόνιτσα, φτάνει στην Κέρκυρα ό μητροπολίτης Ίγνάτιος. Μετά από συνομιλίες του Μοτσενίγκο μέ τόν αντιπρόσωπο του πασά έπιτυγχάνεται συμφωνία μέ τούς παρακάτω όρους: 1) Οί Σουλιώτες θά ανακληθούν στην Κέρκυρα και δέν θά τούς έπιτραπεί νά τήν εγκαταλείψουν στό έξής. 2) Ό ταγματάρχης τής Έπτανήσου Πολιτείας Χρηστάκης Καλόγηρος αναλαμβάνει νά μήν έπιτρέψει στό μέλλον σέ κανένα από τούς Άλβανούς καπετάνιους, άτιμωρητί, νά έπιχειρήσει άπόβαση στή στεριά. 3) Ό Άλή πασάς ύποχρεώνεται νά μήν ένοχλήσει ούτε άμεσα ούτε έμμεσα κανέναν από τούς ύπηκόους τής Έπτανήσου Πολιτείας. 4) Ό Άλή πασάς ύποχρεώνεται νά κρατά ειλικρινείς φιλικές σχέσεις μέ τούς Ρώσους άπεσταλμένους (έννοοούνται οί πρόξενοι στην Πρέβεζα και τήν Άρτα).⁹⁷ Ταυτόχρονα ό Μοτσενίγκο σταματά τήν προμήθεια πολεμοφοδίων προς τούς Τσάμηδες. Συνολικά, για όλο τό καλοκαίρι τούς είχε προμηθεύσει μέ 9.700 λίτρες από σφαίρες, 290 όβίδες, 7 κανόνια, 100 βόμβες, 8.600 πιάστρα και σημαντική ποσότητα σταριού.⁹⁸

Ό ανάμιξη του Μοτσενίγκο στίς ύποθέσεις τής Ήπειρου, όταν έγινε εύρέως γνωστή στην Πύλη, προξένησε μεγάλη άνησυχία, τήν όποία ό Άλή πασάς μέ μεγάλη τέχνη χρησιμοποίησε για δικό του όφελος. Ένώ ή Πύλη τόν είχε διατάξει νά εγκαταλείψει τήν Πρέβεζα και τή Βόνιτσα, εκδίδει δεύτερο φιρμάνι μέ τό όποιο διατάχθηκαν οί άρχηγοί τής Τσαμουριάς νά ύποταχθούν και νά ύπακούσουν στόν πασά των Ίωαννίνων και «νά τόν θεωρούν στό έξής έναν από τούς προθυμότερους και πιό

ἀφοσιωμένους πασάδες».⁹⁹ Διατάζει δέ τό ναύαρχο Σερεμέτ μπέη νά μεταβεί ὁ ἴδιος προσωπικά ἐπικεφαλῆς τῆς μοίρας του στήν ἀκτὴ τῆς Τσαμουριάς καί νά πείσει ὅλους νά «εἰρηνεύσουν».¹⁰⁰ Καταφέρει ἔτσι ὁ Ἄλῆ πασάς, παρόλο πού ὁ πόλεμος συνεχιζόταν χωρίς ὁ ἴδιος νά ἔχει σημαντικές ἐπιτυχίες, νά κλείσει τό Νοέμβριο τοῦ 1804 συμφέρουσα εἰρήνη μέ τούς Τσάμηδες, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τοῦ ἐκχωρήθηκε τό δικαίωμα νά διατηρεῖ μικρὴ φρουρά στήν Παραμυθιά καί τό Μαργαρίτι.¹⁰¹

Ἡ ἐπόμενη κίνησή του εἶναι νά προετοιμαστεῖ ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ Μπουσατλή, πού εἶχε βλέψεις στή Νότιο Ἀλβανία ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ ἀδελφός του. Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ ὑποθάλλονταν καί ἀπό τήν Πύλη. Μισό χρόνο μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ ἀξιώματος τοῦ μπηλέρμπεη ἀπὸ τόν Ἄλῆ πασά, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1804, διορίζει στό ἴδιο πόστο τόν ἀντίπαλό του πασά τῆς Σκόδρας.¹⁰² Τό καλοκαίρι τοῦ 1804 ὁ Ἰμπραήμ πασάς φτάνει μέ στρατό στήν Ἀδριανούπολη¹⁰³ καί μετά ἀπὸ αὐτὴ τήν ἀρκετὰ ἐπιτυχημένη ἐκστρατεία φτάνει τέλος τοῦ ἴδιου χρόνου στό Μοναστήρι, ἐπικεφαλῆς στρατοῦ 30.000 ἀνδρῶν.¹⁰⁴ Ὁ Ἰμπραήμ πασάς δέν ἔκρυβε τήν ἐχθρότητά του ἀπέναντι στό διοικητὴ τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ Φλώρης εἶχε ἀκούσει στά Γιάννενα ἀπὸ τόν τραπεζίτη τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας ὅτι ἐκεῖνος ἔπαιρνε ὄρκο πὼς θά καταστρέψει τόν Ἄλῆ Τεπελενλή.¹⁰⁵ «Ἀπὸ τόν καιρὸ πού διορίστηκε μπηλέρμπεης τῆς Ρούμελης, παρότι ὁ ἴδιος εἶναι ἀσήμαντος, ἡ ἐπιρροή του στό ἐσωτερικὸ τῆς Ἡπείρου, ὅπου διατηρεῖ στενές σχέσεις μέ τούς ἐχθροὺς τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, ἔχει αὐξηθεῖ πάρα πολύ».¹⁰⁶ Ἐκτός αὐτοῦ, εἶχε μέ τό μέρος του καί τό κύρος τῆς Πύλης, ἀφοῦ σάν μπηλέρμπεης θεωροῦνταν ὁ ἐπίσημος ἀναπληρωτὴς τοῦ σουλτάνου στή Ρούμελη. Ἐπομένως δέν ἦταν παράξενο πού ἡ προσέγγιση τοῦ στρατοῦ στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων ἀνησύχησε πάρα πολύ τόν Ἄλῆ πασά. Προκειμένου νά ἐξασφαλίσει τήν ἄμυνα τῶν βόρειων συνόρων τῆς ἐπικρατείας του μεταφέρεται μαζί μέ τήν Αὐλή του στό Τεπελένι, παίρνοντας μαζί του ὄχι μόνο θησαυροὺς, ἀλλὰ καί σκεύη ἀπὸ τό παλάτι τῶν Ἰωαννίνων. Παίρνει μέτρα γιὰ τήν ὀχύρωση τοῦ Τεπελενίου καί ἄλλων περιοχῶν, ἐνῶ ταυτόχρονα στέλνει δικούς του ἀνθρώπους

νά στρατολογήσουν στρατιῶτες ἀπό διάφορες περιοχές. Ὁ Γ. Φλώρης βρίσκεται στό Τεπελένι τό Φλεβάρη τοῦ 1805 καί πληροφορεῖ ὅτι φτάνουν συνεχῶς Ἄλβανοί ἀπ' ὅλες τίς μεριές, τούς ὁποίους ὁ Ἄλῃ πασάς κρατᾶ στήν ὑπηρεσία του. Διορίζει υπεύθυνο τοῦ ἐπισιτισμοῦ τόν Βράνη, ἔμπιστό του, πού ἦταν υπεύθυνος νά ἐφοδιάζει μέ στάρι τό Δέλβινο ὥστε νά μεταφέρεται ἔπειτα στό Τεπελένι. Στέλνει τό γιό του Βελή πασά στόν Ἰμπραήμ πασά τῆς Αὐλώνας, γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ὑποστηρικτή του ἐναντίον τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας.¹⁰⁷

Τό χειμῶνα τοῦ 1804-1805 τά πράγματα δέν φτάνουν μέχρι τή σύγκρουση. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰμπραήμ πασάς, κατά τίς πληροφορίες ἑνός χρονογράφου τῆς Σκόδρας, τό Δεκέμβριο τοῦ 1804 ἐπιστρέφει στήν πόλη του.¹⁰⁸ Μετά ἀπ' αὐτό ὁ Ἄλῃ, χωρίς νά χάνει χρόνο, σκέφτεται νέες προετοιμασίες ἐναντίον τῶν φεουδαρχῶν τῆς Τσαμουριάς καί τοῦ Δέλβινου. Διατάζει νά μεταφερθοῦν οἱ Ἕλληνες πού ζοῦσαν σέ γειτονικά πρὸς τούς Τσάμηδες χωριά σέ ἤδη κατακτημένες ἀπό τόν Ἄλῃ πασά περιοχές τῆς Νοτίου Ἄλβανίας, καί στή θέση τους νά ἐγκατασταθοῦν Ἄλβανοί μουσουλμάνοι. Μεταφέρονται Ἄλβανοί μουσουλμάνοι καί στό Σούλι, μαζί μέ τίς οἰκογένειές τους, «γιά νά ζοῦν ἐκεῖ καί νά εἶναι ταυτόχρονα καί φρουροί».¹⁰⁹ Ψάχνει ἐπίσης ἀδιάκοπα νά ἀποκτήσει ὑποστηρικτές σέ περιοχές πού ἐξουσίαζαν οἱ ἀντιπαλοί του. Ὁ ἀνεψιός τοῦ Μαχμούτ Νταλιάνη, Χουσεῖν Σεχά, πού βρισκόταν στήν Κέρκυρα τό Μάιο τοῦ 1805, πληροφοροῦσε τό Μπενάκη ὅτι ὁ Ἄλῃ πασάς στήν Κονίσπολι πήρε μέ τό μέρος του κάποιον Χατζή Ἰλιάσι μέ τή βοήθεια 40 πουγκιῶν καί ὅτι κρατᾶ στήν ὑπηρεσία του τό γιό του καί ἕναν ἀνιψιό του. Στήν ἴδια πόλη, μέ 60 καί πάνω πουγκιά, κατάφερε νά ἐξασφαλίσει τήν εὐνοια 10 ἀκόμη οἰκογενειῶν, «οἱ ὁποῖες, παρότι δέν πρόκειται νά ρίξουν βόλι ὑπέρ αὐτοῦ, δεδομένων ὀρισμένων περιστάσεων δέν θά ταχθοῦν καί ἐναντίον του». Στό Δέλβινο οἱ ὑποστηρικτές του φτάνουν τά 300 ἄτομα, μέ ἐπικεφαλῆς τά φεουδαλικά γένη Καλαπόδα, Σιαμετατῶν (Sciametta-te) καί Χουσεῖν ἀγά.¹¹⁰ Ὁπαδοί τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἦταν ὁ Ἀμπτούλ Σεϊάχι καί ὁ Σελίμ ἀπό τό χωριό Σάλεσι,¹¹¹ πού εἶχαν ἀνταμειφθεῖ πάρα πολύ καλά.¹¹²

Ἐχοντας δημιουργήσει «κόμμα» μέσα στό στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν του, εἶχε τή δυνατότητα νά παρουσιάσει ἀπό καλύτερη σκοπιά τίς ἐνέργειές του στήν Πύλη. Ὁ Βλασόπουλος ἔγραφε ὅτι τό σχέδιο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἦταν «νά τούς διαιρέσει (τούς Τσάμηδες – Γ.Λ.Α.) στά δύο, ὥστε τό «κόμμα» του νά πρέπει νά τόν καλέσει γιά βοήθεια, κι ἔτσι νά ἀποδείξει στήν Ὑψηλή Πύλη ὅτι γι' αὐτό, καί γιά ἄλλους λόγους, ἐπιτέθηκε ἐναντίον τους – γιά νά τούς «εἰρηνεύσει».¹¹³

Ἐπειδή φοβήθηκαν τίς προετοιμασίες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, οἱ τρεῖς ἐπιφανέστεροι φεουδάρχες τῆς Τσαμουριᾶς, ὁ Χασάν Τσαπάρης, ὁ Πρόνιος καί ὁ Μαχμούτ Νταλιάνης, ἀπευθύνονται μέσω τοῦ Μπενάκη στό Μοτσενίγκο μέ τήν παράκληση νά τούς ἀποστείλει πολεμοφόδια. Ἐκεῖνος ἀπαντᾷ μέ ὑπεκφυγές, διότι τοῦ εἶχε ὑποδειχτεῖ ἀπό τήν Πετρούπολη, στίς ἀρχές τοῦ 1805, νά εἶναι πιο προσεκτικός μέ τόν Ἄλῃ. Στίς 24 Φεβρουαρίου 1805 ὑποδείκνυε ὁ Τσαρτορίσκι πρὸς τόν Μοτσενίγκο:¹¹⁴

Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ τόν τελευταῖο καιρό, ἡ ὑπεροχή πού κατάφερε μετά τήν ἥττα δύο ἀγάδων ἀντιπάλων του καί, τέλος, ἡ προστασία μέ τήν ὁποία καλύπτει, καί φαίνεται ὅτι θά καλύπτει καί στό μέλλον, αὐτόν τόν βεζίρη ἢ Πύλη, ὅλα αὐτά συνιστοῦν προσεκτική καί σῶφρονα πολιτική ἐκμέρους μας ὡς πρὸς αὐτόν, χωρίς νά παραιτούμαστε ἀπό ἐκεῖνα πού θά μπορούσε νά ἀπαιτεῖ τό κύρος τῆς Πύλης καί ἄλλοι σοβαροὶ ὑπολογισμοί.

Ἐνῶ ἡ ρωσική διοίκηση εἶχε ἀρχίσει νά ἀποτραβιέται ἀπό τίς ὑποθέσεις τῆς Τσαμουριᾶς, ὁ Ἄγγλος πρόξενος Morigier, ὅταν συναντήθηκε μέ τόν Ἄλῃ πασᾶ στά Γιάννενα, τόν παρότρυνε σέ πόλεμο ἐναντίον τῶν Τσάμηδων, κι αὐτό γιά νά ἀντιδράσει στήν πολιτική τῆς Πύλης καί τῆς Ρωσίας.¹¹⁵ Πράγματι, θά εἶχε ἀρχίσει νέος πόλεμος στήν Τσαμουριά τό καλοκαίρι τοῦ 1805, ἐάν τά ἐδάφη τοῦ Ἄλῃ πασᾶ δέν κινδύνευαν καί πάλι ἀπό τόν πασᾶ τῆς Σκόδρας. Τόν Μάιο τοῦ 1805 ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἐπιτίθεται στό Ἐλβασάν, πού ἀνήκε στό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου καί ἦταν ἐμμέσως ἐξαρτημένο ἀπό τόν Ἄλῃ πασᾶ. Ὁ τελευταῖος ἔστειλε βοήθεια στόν Ἰμπραήμ πασᾶ τοῦ Μπε-

ρατίου 2.500 στρατιῶτες του. Ὁ βορειοαλβανικός στρατός εἶχε περισσότερες ἐπιτυχίες καί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Φλώρης, ἀπό τούς 8.000 τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἐλβασάν οἱ 5.000 περίμεναν μιά εὐκαιρία γιά νά ταχθοῦν μέ τό μέρος τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας.¹¹⁶ Τούς μῆνες πού ἀκολουθοῦν ἡ ἀπειλή ἀπό τή Σκόδρα μεγαλώνει καί ὁ Βλασόπουλος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἄλῆ πασάς, ἐπειδή εἶναι ἀπασχολημένος μέ τό νά ἐμποδίσει τό μπεηλέρμπεη τῆς Ρούμελης νά περάσει στό ἔδαφός του, πράγμα πού ὁ ἄλλος ἀπειλοῦσε νά κάνει, φαίνεται ὅτι προσωρινά ἀνέβαλε νά πραγματοποιήσει τά σχέδιά του ἀναφορικά μέ τούς Τσάμηδες. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1805 φτάνει στό Μπεράτιο ὁ Μουχτάρ πασάς γιά νά ἐπιβεβαιώσει τή συμμαχία τοῦ Ἄλῆ μέ τόν Ἰμπραήμ πασά τοῦ Μπερατίου.¹¹⁷ Καί ὁ Ἰμπραήμ Μπουσατλής συνεχίζει τίς ἀδιάκοπες σχέσεις του μέ τούς Νοτιοαλβανούς φεουδάρχες. Ὁ πιό σκληρός ἀπό αὐτούς, ὁ Μουσταφά πασάς τοῦ Δέλβινου, τόν Ἰούνιο τοῦ 1805 στέλνει ἀντιπρόσωπό του στή Σκόδρα προκειμένου νά ἀποφασιστεῖ ἀπό κοινού ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.¹¹⁸ Ἡ Πύλη ἀντιμετώπιζε εὐνοϊκά τίς κινήσεις τοῦ Ἰμπραήμ Μπουσατλή καί ἴσως νά ὑπέθαλπε μιά ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἰωαννίνων.¹¹⁹ Ἡ ἴδια ἦταν ἀδύναμη καί ἀναποφάσιστη νά ἀνακόψει τήν αὔξηση τῆς δύναμης καί τῆς αὐτονομίας τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, καί ἐπομένως δέ θά εἶχε ἀντιρρήσεις νά ἀναλάβει αὐτή τήν ἀποστολή ὁ Ἰμπραήμ πασάς Μπουσατλής.¹²⁰

Τόν Αὐγουστο-Σεπτέμβριο τοῦ 1805 ὁ πόλεμος ἀπλώνεται σέ νέες περιοχές. Στίς 18 Σεπτεμβρίου 1805 ὁ Βλασόπουλος γράφει ἀπό τήν Πρέβεζα:

Ὁ Ἄλῆ πασάς βρίσκεται σέ σύγχυση ἀφότου πληροφορήθηκε τίς κινήσεις τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας μέ τόν ἐπιβλητικό στρατό του. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού ἔστειλε τόν γιό του Μουχτάρ πασά στήν Ἀχρίδα ὥστε νά ἐξασφαλίσει τίς παραμεθόριες περιοχές, καί ὑποθέτουν ὅτι γρήγορα θά φτάσει καί ὁ ἴδιος μέ τόν ἄλλο του γιό Βελή πασά.¹²¹

Τό Σεπτέμβριο τοῦ 1805 στήν Ἀχρίδα ἔλαβε χώρα αἱματηρότατη μάχη μεταξύ τοῦ Μουχτάρ πασᾶ καί τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας.¹²² Δυστυχῶς δέν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιά τόν τρόπο

πού τελείωσε αυτή ή μάχη. Μπορούμε νά υποθέσουμε ότι ή προέλαση του στρατού τής Σκόδρας αναχαιτίστηκε, αφού τό φθινόπωρο του 1805 ό 'Αλή πασάς αρχίζει νέες προετοιμασίες στην Τσαμουριά. Στίς αρχές του Δεκεμβρίου του 1805 ό Μοτσενίγκο πληροφορείται ότι ό 'Αλή πασάς θά εκστρατεύσει στή Χειμάρρα, και έξοπλίζει τή μοίρα του, πού αποτελείται από έλαφριά σκάφη και δύο μεγάλες έξοπλισμένες μαούνες.¹²³ Στίς 23 Δεκεμβρίου ό Μουσταφά πασάς πληροφορεί τόν Μπενάκη ότι ό αντίπαλός του συγκεντρώνει μεγάλο στρατό στό Βουθρωτό, τό Λυκούρεσι και τό Σάλεσι, όπου προκαταβολικά είχαν μεταφερθεί και τά απαραίτητα έφόδια. 'Ο Μουσταφά πασάς μέ τήν ιδέα ότι θά έπιτεθεί έναντίον του ό 'Αλή πασάς προετοιμάζεται και αυτός.¹²⁴ 'Η περαιτέρω εξέλιξη τών γεγονότων δείχνει ότι όλες οί προετοιμασίες του 'Αλή πασά ήταν στην κατεύθυνση προς τήν τελειωτική ύποταγή τής Τσαμουριάς.

'Ο νέος πόλεμος μέ τούς μπέηδες τής Τσαμουριάς αρχίζει τό πρώτο δεκαπενθήμερο του Μάρτη του 1806. 'Η κυρίως σύγκρουση ήταν μέ τό Μουσταφά πασά του Δέλβινου και τούς φεουδάρχες τής Παραμυθιάς. 'Η μή συμμετοχή άλλων φεουδαρχών τής Τσαμουριάς εξηγείται προφανώς από τό γεγονός ότι ό πασάς τών 'Ιωαννίνων κατάφερε νά διασπάσει τό μέτωπο τών αντιπάλων του. «Πρίν ακόμη αρχίσει ό πόλεμος είχε καταφέρει, μέ τή βοήθεια τών χρημάτων, νά διαιρέσει τούς Τσάμηδες και νά τούς πάρει μέ τό μέρος του», γράφει ό Βλασόπουλος.¹²⁵ Οί πληροφορίες για τήν εξέλιξη τών πολεμικών γεγονότων προέρχονται κυρίως από τούς αντιπάλους του 'Αλή πασά. 'Ο αδελφός του Μουσταφά Σαλί μπέης φτάνει στην Κέρκυρα τό Μάρτιο του 1806 μέ σκοπό νά παρακαλέσει τόν Μπενάκη νά τούς χορηγήσει βοήθεια σέ πολεμοφόδια. Σύμφωνα μέ τίς δικές του άφηγήσεις, οί Τσάμηδες, όταν έμαθαν τίς σχέσεις του 'Αλή πασά μέ τούς Γάλλους,¹²⁶ χωρίς νά υπολογίσουν ότι είχαν πάρει χρήματα από αυτόν αρχίζουν νά διακόπτουν τίς σχέσεις μαζί του και νά συσπειρώνονται γύρω από τό Μουσταφά πασά. 'Εκδίωξαν τούς πιο πιστούς όπαδούς του 'Αλή πασά, έκαψαν τά σπίτια τους και σχεδίαζαν νά κυριεύσουν τήν Παραμυθιά και τό Μαργαρίτι, και μέ δύναμη 2.000 άνδρων νά έπιτε-

θοῦν στό Δέλβινο καί νά ἐπιχειρήσουν νά κυριεύσουν τό Βουθρωτό.¹²⁷ Τέλος Μαρτίου 1806 φτάνει στήν Κέρκυρα μιά ἐπιστολή τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ,¹²⁸ ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις κατά τόν μήνα αὐτό ἦταν γιά τούς Τσάμηδες ἐπιτυχεῖς. Στήν ἴδια ἐπιστολή ἀναφέρεται ἡ ἦττα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἐλῆ πασᾶ στόν Παρακάλαμο¹²⁹ καί τό Δέλβινο. Πολλοί ὀπαδοί τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων σκοτώθηκαν, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι αἰχμαλωτίστηκαν. Στήν Παραμυθιά εἶχαν ἀρχίσει σκληρές μάχες πού ἀνάγκασαν τόν Ἐλῆ πασᾶ νά στείλει ἀπό τά Γιάννενα 1.600 ἄνδρες, δηλαδή ὅλο τόν εὐρισκόμενο ἐκεῖ στρατό.¹³⁰ Τούς ἐπόμενους μῆνες ὁ πόλεμος γίνεται ἀκόμη σκληρότερος. Οἱ Τσάμηδες καταβάλλουν ὅλες τίς δυνάμεις τους γιά νά ἐκδιώξουν τόν Ἐλῆ πασᾶ ἀπό ὅσα σημεῖα εἶχε καταλάβει, καί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἀπό τά Γιάννενα ὁ Φλώρης, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ἐπικεφαλῆς 4.000 ἀνδρῶν, κατέλαβε μερικά ἀπ' αὐτά.¹³¹ Ζητᾶ ἐπίσης ἀπό τούς ὑποτελεῖς τοῦ τῆς Λιαπουριᾶς νά τοῦ στείλουν ἀμέσως 10 φορτία σῆροι καί ἀπό 4 μέχρι 50 στρατιῶτες, μέ τήν ὑπόσχεση νά τοῦς πληρώσει σέ διάστημα 10 ἐτῶν 350 πουργιά, καί στό μεταξύ νά ἐκμεταλλεύονται οἱ ἴδιοι τά εἰσοδήματα τῶν χωριῶν τους.¹³²

Ὁ Ἐλῆ πασᾶς, ἀπό τή μεριά του, αὐξήσε τίς δυνάμεις του. Τό κυρίως σῶμα τοῦ στρατοῦ του, 6.000 ἄνδρες, δροῦσε στήν Παραμυθιά ὑπό τή διοίκηση τοῦ Μουχτάρ πασᾶ. Γιά νά ἀντιμετωπίσει τούς Τσάμηδες στό Βορρά δημιούργησε στήν περιοχή τοῦ Δέλβινου νέο σῶμα μέ διοικητή τόν Βελή πασᾶ. Τό ἀποτελοῦσαν ἐθελοντές πού ὁ ἴδιος ὁ πασᾶς εἶχε ἐπιλέξει (ὁ μηνιαῖος μισθός ἦταν 15 πιάστρα) καί 1.000 ἄνδρες πού διέθεσε ὁ πασᾶς τοῦ Μπερατίου μετά ἀπό ἀπαίτησή του.¹³³ Μέχρι τόν Αὐγουστο ὁ Ἐλῆ πασᾶς, παρά τίς προσπάθειες, δέν μποροῦσε νά ὑπερισχύσει. «Αὐτός ὁ διοικητής», γράφει ὁ Φλώρης, «συγκέντρωσε ὅλες τίς δυνάμεις του γιά νά ὑποτάξει τούς Τσάμηδες, ἀλλά δέν εὐτύχησε σ' αὐτόν τό σκληρό πόλεμο».¹³⁴ Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἶχε τήν ὑποστήριξη, ὅπως καί στό παρελθόν, τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας.¹³⁵ Τό καλοκαίρι τοῦ 1806 οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν δύο ἰσχυροτέρων Ἀλβανῶν φεουδαρχῶν ὀξύνονται καί πάλι.

Στίς 24 Μαΐου 1806 ὁ Ἰμπραήμ πασάς Μπουσατλής, μέ στρατό 8.000 ἀνδρῶν, ὕστερα ἀπό διαταγή τοῦ σουλτάνου φτάνει στή Νίσα γιά νά ἀντιμετωπίσει τούς Σέρβους ἐπαναστάτες. Σύμφωνα μέ τήν παραπάνω διαταγή, ὁ στρατός πού θά ἔπρεπε νά συγκεντρωθεῖ γιά τοῦτο τό σκοπό ἦταν 100.000 ἀνδρες,¹³⁶ ἀπό τή Σόφια, τήν Ἀνδριανούπολη καί τό Μοναστήρι. Ἀντίστοιχη διαταγή φτάνει καί στά Γιάννενα. Ὁ Ἀλή πασάς ὄχι μόνο ἀπέφυγε νά τήν ἐκτελέσει, ἀλλά μέ κάθε τρόπο ἐμπόδιζε τή συγκέντρωση στρατοῦ στό Μοναστήρι. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1806 τά ἀλβανικά σώματα τοῦ Ἀλή πασᾶ, πού δροῦσαν σάν «ἀντάρτες», ἐκδιώχνουν, μετά ἀπό αἱματηρές μάχες, τόν ἀναπληρωτή τοῦ μπεηλέρμπεη ἀπό τό Μοναστήρι καί καταλαμβάνουν τήν πόλη.¹³⁷ Οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἀλή πασᾶ, ἐκτός τοῦ ὅτι στόχευαν νά φέρουν σέ δύσκολη θέση τόν ἀντίπαλό του, εἶχαν σκοπό νά ὑπονομεύσουν τήν ἀξιοπιστία του ἀπέναντι στήν Πύλη.

Τό 1806 ἡ ἐσωτερική κατάσταση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μέ ἀφορμή τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Σελίμ Γ', εἶναι ἀσταθής. Ἡ θέση τοῦ Ἀλή πασᾶ ἀπέναντι στό nizam-i-cedit εἶναι ἀρνητική, ἀφοῦ στίς συγκεντρωτικές τάσεις τοῦ Σελίμ Γ' ἔβλεπε νά ἀπειλεῖται ἡ δική του ἐξουσία. Ὁ ἴδιος ἐξομολογήθηκε στόν Φλώρη «ὅτι ἐπιθυμεῖ σάν γενίτσαρος τό θάνατο τοῦ ἀφέντη του».¹³⁸ Ἐναντίον τῶν μεταρρυθμίσεων ἐνώνεται καί μέ ἄλλους ἡμιανεξάρτητους διοικητές, ὅπως ὁ Ἰσμαήλ μπέης τῶν Σερρῶν καί ὁ Πασβάνογλου.¹³⁹ Τόν Ἰούλιο τοῦ 1806 ξεσπᾶ ἡ ἀνταρσία τῶν γενιτσάρων ἐναντίον τοῦ Σελίμ Γ', μέ τήν ὑποστήριξη τῶν ἀγιάνηδων τῆς Ρούμελης. Ὁ Ἀλή πασάς διατηροῦσε στενές σχέσεις μέ τά ἐχθρικά πρὸς τό σουλτάνο στοιχεῖα στήν ἴδια τήν πρωτεύουσα.¹⁴⁰

Τά προβλήματα στό ἐσωτερικό τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἡ κατάσταση στήν Εὐρώπη, πού εἶχε ἐμπλακεῖ σ' ἓνα γενικό πόλεμο, ὤθησαν τόν Ἀλή πασᾶ νά στραφεῖ στήν προστασία ὁποιασδήποτε Μεγάλης Δύναμης ὥστε νά ἐξασφαλίσει τό ἀπαρβίαστο τῶν ἐδαφῶν του καί τήν προσωπική του ἐξουσία. Ἡ ἀγγλική κυβέρνηση, παρότι ἔβλεπε θετικά τίς προτάσεις τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, δέν ἤθελε νά ψυχράνει τίς σχέσεις της

μέ τήν Πύλη κι ἔτσι ἀπέφευγε νά ἀπαντήσει. Ὁ Γάλλος αὐτοκράτορας, ὑπολογίζοντας ὅτι στό πρόσωπο τοῦ Ἄλῆ πασᾶ θά ἔβρισκε ἕναν ὑποστηρικτή τῶν ἐπεκτατικῶν του σχεδίων, τοῦ ἔταξε νά τόν κάνει «βασιλιά τῆς Ἡπείρου», νά τοῦ «παραχωρήσει» τά Ἐπτάνησα, κ.ἄ.¹⁴¹ Ὁ ἴδιος λίγο πίστευε στίς ὑποσχέσεις τῶν Γάλλων καί ἔβλεπε μέ ἀνησυχία τήν προσέγγιση τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων στά σύνορα τῆς ἐπικρατείας του,¹⁴² καθώς καί τήν ἰδέα τοῦ Ναπολέοντα γιά τήν «ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας». Μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες διέκρινε τά πολλά πλεονεκτήματα μιᾶς συμφωνίας μέ τή Ρωσία, πού θά μπορούσε νά τοῦ δώσει τή δυνατότητα νά τελειώσει μέ ἐπιτυχία τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Τσάμηδων. Στίς 23 Μαΐου 1806 συναντιέται μέ τόν Φλώρη, καί στή μεταξύ τους συζήτηση τοῦ ἐκθέτει τίς ἀπόψεις του. Ὁ Φλώρης ἐνημέρωσε τόν Μοτσενίγκο.¹⁴³ Ἡ ἐντύπωση τοῦ Φλώρη ἦταν ὅτι ὁ Ἄλῆ πασᾶς ἦταν εἰλικρινής ὅσο ποτέ ἄλλοτε. Ἡ συζήτηση φωτίζει τίς πολιτικές ἀπόψεις τοῦ πασᾶ καί γι' αὐτό θά σταθοῦμε ἀναλυτικότερα. Ἐφοῦ ἐξέφρασε τήν ἐκτίμησή του πρὸς τό «μεγάλο καί δυνατό λαό», κι ἀφοῦ ὑπενθύμισε τήν ἀλληλογραφία του μέ τόν Ποτέμκιν, ἐξέφρασε τά παράπονά του γιά τή βοήθεια πού χορήγησε ἡ Ρωσία στούς Τσάμηδες, ἐκτιμώντας ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτή ἦταν ἐπέμβαση στίς ἐσωτερικές του ὑποθέσεις. «Ἄραγε», συνεχίζει ὁ βεζίρης, «θά ἐπιτρεπόταν σ' ἐμᾶς νά ἐπεμβαίνουμε στή διακυβέρνηση τῆς χώρας σας; Πῶς λοιπόν ἐσεῖς παίρνετε αὐτό τό δικαίωμα;» Ἀπέδειξε στό Φλώρη ὅτι ἡ Ρωσία λάθος προσανατολίζεται πρὸς τούς ἀντιπάλους του τῆς Τσαμουριάς καί ὄχι σ' αὐτόν.

Λέτε ὅτι ἡ δική μου προσέγγιση στήν Κέρκυρα σᾶς ἀνησυχεῖ καί προτιμᾶτε νά γειτονεύετε μέ ἀνθρώπους ἀδύνατους καί ὑποχρεωμένους σ' ἐσᾶς, ἐνῶ ἐγώ θά μπορούσα νά ἀποδειχτῶ περισσότερο πολύτιμος. Βλέπετε, αὐτοί οἱ ἄνθρωποι εἶναι διαιρεμένοι, ἐνῶ ἐγώ εἶμαι ὁ μόνος κύριος τῆς τύχης μου.

Ἀπαντώντας στήν ἐρώτηση τοῦ Φλώρη πῶς νά ἀξιολογήσει κανεῖς τήν παρουσία τῶν Γάλλων στά Γιάννενα, τόν διαβεβαίωσε ὅτι ἡ πρόσκληση ἔγινε μετά ἀπό προτροπή τῆς γαλλικῆς

κυβέρνησης.¹⁴⁴ Ὁ Γάλλος πρόξενος τοῦ εἶχε ἐπιδώσει ἐπιστολή τοῦ Ναπολέοντα μέ τήν ὁποία τοῦ πρότειναν συμμαχία. «Ἐγώ», συνεχίζει ὁ βεζίρης, «ἀποφεύγω νά ἀπαντήσω καί προσπαθῶ ν' ἀποσπάσω τήν προσοχή τους ἀπό αὐτό, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀναμένω τήν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς κατάστασης». Προτείνει στόν Φλώρη νά τόν βοηθήσουν οἱ Ρῶσοι νά συλλάβει μέ πονηριά τό Μουσταφά πασά τοῦ Δέλβινου καί ἄλλους ἐχθρικούς πρός αὐτόν φεουδάρχες τῆς Τσαμουριάς. «Κλείνοντας τά μάτια σ' αὐτή τήν κατάκτηση θά γίνετε οἱ σωτήρες τῆς χώρας, τήν ὁποία οἱ πόλεμοι καί ἡ ἀναρχία θά ἐρημώσουν καί θά της στερήσουν τόν πληθυσμό». Ὑπό τόν ὄρο νά βοηθήσει ἡ Ρωσία στήν ἐπιτυχή ἔκβαση τῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῶν Τσάμηδων, «ἐγώ δίνω γραπτή ὑπόσχεση νά εἶμαι μέ τό μέρος σας, νά πολεμήσω καί νά πεθάνω γιά σᾶς καί νά διακόψω παντελῶς τίς σχέσεις μου μέ τή Γαλλία. Ἐάν ποτέ χρειαστεῖ νά πολεμήσετε ἐναντίον τῆς Πύλης, ἐγώ, μέ τό πρώτο σινιάλο, μαζί σας θά ἀρχίσω τόν πόλεμο. Μέ ὅσα μέσα διαθέτω θά σᾶς βοηθῶ στήν ἐκπλήρωση τῶν στόχων σας, ὅποιοιδήποτε καί νά εἶναι αὐτοί. Εἶμαι μουσουλμάνος ἀλλά καθόλου φανατικός. Μισῶ τό Διβάνιο καί τή διοίκησή του, νιώθω τόν ξεπεσμό καί προβλέπω τό θάνατό του. Ἐπιθυμῶ νά ζήσω μέ ἐντιμότητα σ' αὐτή τή μικρή περιοχὴ πού διοικῶ καί νά πεθάνω σάν ἄνθρωπος μέ κοινωνική θέση». Τελειώνοντας ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία του νά συναντηθεῖ μέ τό ναύαρχο Σινιάβιν καί τόν κόμη Μοτσενίγκο.

Ὁ Ἄλή πασάς συχνά ἐπανερχόταν στίς προτάσεις του πρός τή Ρωσία, ἐνῶ ταυτόχρονα διατηροῦσε τίς στενές ἐπαφές μέ τή Γαλλία. «Καιροφυλακτεῖ καί ἐρωτοτροπεῖ πρός τή μιά καί πρός τήν ἄλλη πλευρά, ἀποφεύγοντας νά προσκολληθεῖ σέ κάποια ἀπό τίς δύο», γράφει ὁ Φλώρης γιά τούς διπλωματικούς ἐλιγμούς τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων.¹⁴⁵

Στήν ἀρχή ὁ Μοτσενίγκο ἀπέκρουσε τήν ἰδέα τῶν διαπραγματεύσεων μέ τόν Ἄλή πασά, ἀπό φόβο ὅτι θά ἐπιφέρουν ρήγμα στή ρωσοτουρκική συμμαχία. Στό δεύτερο ἑξάμηνο τοῦ 1806 ἐπιδεινώνονται οἱ ρωσοτουρκικές σχέσεις καί ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ τσάρου ἀλλάζει πορεία πλεύσεως. Τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1806 ὁ Μοτσενίγκο ἐνημερώνει τόν Ἄλή πασά ὅτι εἶναι ἔτοιμος

νά συναντηθεῖ μαζί του στό Βουθρωτό.¹⁴⁶ Μέ τή σειρά του, ὁ Ἄλῃ πασάς προτείνει νά στείλει στήν Κέρκυρα ἕναν ἀντιπρόσωπό του μέ γραπτές προτάσεις γιά νά ὑποβληθοῦν στόν Ἀλέξανδρο Α΄, καί συμφωνήθηκε νά φύγει ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἄλῃ πασᾶ μαζί μέ τό Φλώρη γιά τήν Κέρκυρα στίς 12 Δεκεμβρίου 1806.¹⁴⁷ Τό ταξίδι δέν πραγματοποιήθηκε γιατί ὁ πασάς ἔλαβε φερμάνι νά εἰσβάλει μέ τό στρατό του στίς πρώην βενετικές κτήσεις. Αὐτή τή φορά ὁ Ἄλῃ πασάς ὑπακούει χωρίς ἀντιρρήσεις, καί στίς 6 Δεκεμβρίου ὁ Βελή πασάς καταλαμβάνει τήν Πρέβεζα,¹⁴⁸ ἐνῶ τή νύχτα τῆς 14ης Δεκεμβρίου καταλαμβάνεται καί ἡ Βόνιτσα.¹⁴⁹ Μ' αὐτό τόν τρόπο, πάλι, ὅλες οἱ ἐνετικές κτήσεις πλὴν τῆς Πάργας περιέρχονται στόν Ἄλῃ πασά. Ὁ Φλώρης, ὅταν πληροφορήθηκε τήν κατάληψη τῆς Πρέβεζας, διαμαρτυρήθηκε ἔντονα, γιατί αὐτός ἔδρασε ἀντίθετα ἀπό τή ρωσοτουρκική συνθήκη τῆς 1ης Ἀπριλίου καί παρά τήν ἐπιμονή τοῦ πασᾶ ἀρνήθηκε νά ἀναχωρήσει μέ τόν ἀπεσταλμένο του γιά τήν Κέρκυρα.¹⁵⁰

Στά τέλη τοῦ 1806 ἀρχίζει νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος. Μέ τόν ὑπολογισμό ὅτι κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου θά μπορέσει νά κατακτήσει τήν Πάργα καί ἴσως τά Ἐπτάνησα ἀποφασίζει νά ἐνεργήσει σάν ὑπάκουος κυβερνήτης τῆς Πύλης. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1807 συλλαμβάνει τούς Ρώσους προξένους πού βρίσκονται στήν ἐπικράτεια.¹⁵¹ Συγκεντρώνει στρατό ἀπό ὅλη τήν Ἀλβανία καί πληρώνει μηνιαῖο μισθό 40 πιάστρα, ποσό πολύ μεγάλο γιά τήν ἐποχή.¹⁵² Παρατάσσει τόν στρατό του ἀπέναντι ἀπό τή Λευκάδα. Ἐδῶ, ὑπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ Γάλλου συνταγματάρχη Vaudoncourt, ἀρχίζει ἡ ἀνέγερση ὀχυρωματικῶν ἔργων. Οἱ Γάλλοι ἐξοπλίζουν τόν Ἄλῃ μέ κανόνια καί τούς χειριστές τους.¹⁵³

Ὁ Μοτσενίγκο, γιά νά ἐμποδίσει τίς ἐνέργειες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ χρηματοδοτεῖ καί ἐνισχύει μέ πολεμοφόδια τό Μουσταφά πασά τοῦ Δέλβινου, τό Χασάν Τσαπάρη, τό Μαχμούτ Νταλιάνη καί ἄλλους ἀντιπάλους του. Ὁ Μουσταφά πασάς, παρά τήν ἀνακωχή¹⁵⁴ πού εἶχε κάνει μέ τόν πασά τῶν Ἰωαννίνων, ἦταν ἔτοιμος νά κινηθεῖ ἐναντίον του ὅποιαδήποτε στιγμή. Ὁ Ἰμπραήμ πασάς τοῦ Μπερατίου καί ὁ Ἰμπραήμ πασάς τῆς Σκό-

δρας κράτησαν στάση ουδέτερότητας ἀπέναντι στή Ρωσία. Οἱ Ρῶσοι κατάφεραν ἔτσι νά ἐφοδιάζονται ἀπό τίς ἀλβανικές ἀκτές μέ τρόφιμα γιά τό στρατό πού ἦταν ὀχυρωμένος στά Ἐπτάνησα.

Σημαντική ἦταν ἡ συνεισφορά ἑνός σώματος «ἐλαφρῶν σκοπευτῶν» ἀπό Σουλιῶτες καί Χειμαρριῶτες πού συγκροτήθηκε ἀπό τή ρωσική διοίκηση. Ἡ συγκρότηση στρατιωτικοῦ σώματος ἀπό αὐτούς πού εἶχαν καταφύγει στά Ἐπτάνησα εἶχε ἀρχίσει ἀπό τό 1805. Τό χειμῶνα τοῦ 1805-1806 στρατιωτικά τάγματα ἀπό ὄρεσίβιους τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἡπείρου ἔλαβαν μέρος στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ ἐναντίον τῶν Γάλλων στό βασίλειο τῆς Νάπολης. Αὐτή τήν ἐποχή ὑπηρετοῦσαν στό ρωσικό στρατό 1.354 Σουλιῶτες καί 359 Χειμαρριῶτες.¹⁵⁵ Τό 1807 ὑπό τή διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ Παπαδόπουλου βρίσκονται ἕξι λεγεῶνες «ἐλαφρῶν σκοπευτῶν» καί 2.340 ἄνδρες, καθώς καί 500 Σουλιῶτες πού εἶχαν σταλεῖ ἀπό τήν Πάργα καί δέν εἶχαν προλάβει νά καταταγοῦν.¹⁵⁶ Στή μοίρα τοῦ Σινιάβιν οἱ «ἐλαφρεῖς σκοπευτές» συμμετεῖχαν στίς ἐπιχειρήσεις κατά τῶν Γάλλων στή Δαλματία καί τό Κάταρο καί ἐναντίον τῶν Τούρκων στήν Τένεδο. Ἡ ρωσική διοίκηση ἐκτιμοῦσε πάρα πολύ τή δράση τους.¹⁵⁷ Τέσσερις λόχοι Σουλιωτῶν ἐστάλησαν στή Λευκάδα.¹⁵⁸

Τά στρατιωτικά καί πολιτικά μέτρα πού ἔλαβαν οἱ ρωσικές ἀρχές ἐπέδρασαν πάνω στόν Ἀλή πασά. Παρότι συνέχιζε τίς ὀχυρωματικές ἐργασίες στή παράλια καί συσσωρεῦε πολεμοφόδια ἀπό τοῦς Γάλλους, ὁ στρατός του, τόν ὁποῖο τώρα ἀπειλοῦσαν οἱ Ἕλληνες ἀρματωλοί¹⁵⁹, δέν ἀναλάμβανε καμιά σοβαρή ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Λευκάδας. Οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις συνίσταντο στήν ἀνταλλαγή πυρῶν τοῦ πυροβολικοῦ καί σέ ἀνιχνεύσεις.

Στό μεταξύ ἀρχίζουν οἱ διαπραγματεύσεις μεταξύ Ρωσίας καί Γαλλίας προκειμένου νά ἐπιτευχθεῖ ἀνακωχή. Ὁ Ἀλή πασάς ἔστειλε στό Τιλσίτ εἰδικό ἀντιπρόσωπό του, τό Μεχμέτ ἐφέντι, μέ τήν ἐντολή νά διεκδικήσῃ τά Ἐπτάνησα. Ὁ Ναπολέοντας, πού στό παρελθόν τά εἶχε ὑποσχεθεῖ στόν Ἀλή πασά, «εἶχε ἤδη ξεχάσει» τήν ὑπόσχεσή του. Ἡ δεύτερη κατάληψη

τῶν Ἑπτανήσων ἀπό τούς Γάλλους ἐπιδείνωσε δραματικά τίς σχέσεις τοῦ Ἄλῃ πασᾶ μέ τή Γαλλία. Στίς 17 Σεπτεμβρίου 1807 ὁ Μοτσενίγκο γράφει ὅτι ὁ πασᾶς πιθανόν πολύ σύντομα νά κλείσει τά λιμάνια του γιά τούς Γάλλους, ἐνῶ ὁ στρατηγός Bertier προσπαθεῖ νά κερδίσει τήν ἐμπιστοσύνη τῶν Τσάμηδων καί ἄλλων ἐχθρῶν τοῦ πασᾶ.¹⁶⁰

Ἐν τῇ ἑξῆς, μέ τή σειρά του, ψάχνει νέους συμμάχους, καί λίγο μετά τήν ἀναχώρησή του ἀπό τά Ἑπτάνησα ὁ Σινιάβιν ἔλαβε μιά μυστική ἐπιστολή τοῦ πασᾶ.¹⁶¹ Ὁ Μοτσενίγκο ὑπέθετε ὅτι ὁ πασᾶς προσέφερε τή φιλία του στή Ρωσία. Τήν 1η Ὀκτωβρίου 1807 ἡ ρωσική μοίρα ἐγκαταλείπει τήν Κέρκυρα. Μέ τήν ἀναχώρηση τῶν ρωσικῶν караβιῶν ἀπό τό Ἰόνιο πέλαγος τελειώνει καί ἡ ἐννιάχρονη περίοδος κατά τήν ὁποία οἱ ρωσοαλβανικές σχέσεις πῆραν πιά εὐρύ καί ἄμεσο χαρακτήρα ἀπ' ὅ,τι εἶχαν σέ ὅλη τήν προηγούμενη ἱστορία τῶν δυο χωρῶν. Τά γεγονότα αὐτῶν τῶν χρόνων μᾶς ἐπιτρέπουν νά διερευνήσουμε τό μύθο τοῦ θανάσιμου μίσους τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τή Ρωσία,¹⁶² πού δημιουργήθηκε ἀπό τούς Εὐρωπαίους βιογράφους του. Στήν πραγματικότητα, ὁ Ἄλῃ πασᾶς πολύ νωρίτερα ἀπό ὅ,τι μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη δύναμη συνῆψε τίς πιά στενές πολιτικές σχέσεις. Ἡ πύκνωση τῶν πολιτικῶν ἐπαφῶν μεταξύ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καί τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης τήν περίοδο τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1787-1791 ὁδήγησε στήν ἐπεξεργασία σχεδίου συμφωνίας συμμαχίας μεταξύ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καί τῆς Ρωσίας. Ἐξάλλου στή Ρωσία ἀπευθύνθηκε γιά βοήθεια καί ὑποστήριξη καί μετά τό 1807, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω. Παραβλέποντας αὐτά τά γεγονότα οἱ ὑποστηρικτές τοῦ «θανάσιμου μίσους» μνημονεύουν τά γεγονότα τῶν 1802-1806, ὅταν πράγματι ὑπῆρχαν ἀντιπαραθέσεις. Πολλές ἐργασίες ἀναφέρονται σ' αὐτές τίς συγκρούσεις.¹⁶³ Ἀπό τίς πηγές πού χρησιμοποιήθηκαν στήν παρούσα μελέτη εἶναι φανερό ὅτι ἀκόμη καί αὐτά τά χρόνια ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἔκανε κάποιες προσπάθειες νά προσεγγίσει τή Ρωσία. Ἡ ἐνταση ἐξηγεῖται ἀπό τίς συγκεκριμένες πολιτικές συνθήκες καί ὄχι ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ πασᾶς ἦταν «ὀρκισμένος ἐχθρός τῶν Μοσχοβιτῶν». Ὁ Φλώρης γράφει:

Ἐγώ πολύ ἐκτεταμένα ἔχω ἐξηγήσει σέ προηγούμενες ἐκθέσεις μου καί πάντα θά λέω, ἔχοντας ὅλες τίς ἀποδείξεις γι' αὐτό, ὅτι αὐτός ὁ βεζίρης εἶναι μόνο φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του καί τῶν συμφερόντων του, συνδέεται δέ μέ ὅποιοδήποτε ἔθνος μπορεῖ νά τά ὑπερασπιστεῖ.¹⁶⁴

Μετά τό Τιλσίτ ὁ Ναπολέοντας στοχεύει στίς εὐρωπαϊκές κτήσεις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μετά ἀπό διαταγή του αὐξάνονται τά στρατεύματα καί τό πολεμικό ὑλικό στήν Ἰταλία, τή Δαλματία καί τήν Κέρκυρα. Οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοί ταξιδεύουν σέ ὅλη τήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία, μελετώντας τήν κατάσταση τῶν δρόμων καί τίς οἰκονομικές καί πολιτικές συνθήκες τοῦ μελλοντικοῦ πεδίου τῶν μαχῶν. Ὁ πρέσβης στήν Κωνσταντινούπολη προσπαθοῦσε νά ἀποσπάσει ἀπό τήν Πύλη τήν ἄδεια νά ἐγκαταστήσει πυροβολαρχεῖο στό Βουθρωτό γιά νά ἔχει τόν πορθμό τῆς Κέρκυρας ὑπό διασταυρούμενα πυρά. Αὐτό ὅμως ἦταν μόνο ἡ δικαιολογία, γιατί, ἀκόμα καί μέ τά τεχνικά μέσα τῆς ἐποχῆς, ἡ ἐγκατεστημένη πυροβολαρχία στήν ἀκτή τῆς Κέρκυρας θά ἦταν ἀρκετή γιά νά προστατεύει τόν πορθμό, τό πλάτος τοῦ ὁποίου στό στενότερο σημεῖο δέν ὑπερέβαινε τά δύο χιλιόμετρα. Τό Βουθρωτό ἐνδιέφερε τούς Γάλλους κυρίως σάν κόμβος τῶν ὁδῶν πρὸς τήν ἐνδοχώρα τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἡπείρου. Ἀπό ἐτουῦτο τό σημεῖο μέχρι τό Μπεράτιο, μέσω Δέλβινου καί Ἀργυροκάστρου, ἦταν 44 ὥρες δρόμος καί μέχρι τά Γιάννενα 27.¹⁶⁵ Ὁ στρατηγός Bertier σχεδίαζε νά τοποθετήσῃ στό Βουθρωτό φρουρά 3.000 ἀνδρῶν, ἡ ὁποία προφανῶς ὑπερέβαινε τίς ἀνάγκες φύλαξης. Ἡ φρουρά θά ἔπρεπε νά φτάσει ἐδῶ ὀδικῶς ἀπό τή Δαλματία διασχίζοντας ὅλη τήν Ἀλβανία. Μετά τήν «πειραματική» αὐτή ἐκστρατεία, ἡ γαλλική διοίκηση σκόπευε νά ἀποστείλει μέ τόν ἴδιο τρόπο σῶμα 8.000 ἀνδρῶν.¹⁶⁶ Ἡ Πύλη συμφώνησε μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης.¹⁶⁷ Σύμφωνα μέ ὀρισμένα στοιχεῖα, τά παραπάνω προκαλοῦν ταραχές στήν Ἀλβανία. Ὁ Ρῶσος ἀξιωματικός Μπένκεντορφ γράφει:

Φαίνεται ὅτι οἱ Ἀλβανοί εἶναι διατεθειμένοι νά πουλήσουν πολύ ἀκριβά τήν ἀνεξαρτησία τους. Ἡ δυστυχία ἐκείνων πού

βρίσκονται υπό τήν κυριαρχία τῶν Γάλλων τούς τρομάζει καί δημιουργεῖ πνεῦμα ἐνότητος μεταξύ τους.¹⁶⁸

Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μαρτυρία τοῦ προσωπικοῦ γιατροῦ τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ τοῦ Μπερατίου Λιμπεράκη. Αὐτός, ὅπως φαίνεται ἀπό τό ὕφος τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τόν Μπενάκη, ἔτρεφε φιλικὰ αἰσθήματα πρὸς τούς Γάλλους. Γράφει λοιπόν στίς 5 Μαΐου 1808:

“Ὅλη ἡ Ἀλβανία εἶναι ἀνάστατη, καί ἰδιαίτερα ἡ περιοχή πού συνορεύει μέ τό Μπόκο ντί-Κάταρο, ἐπειδή φοβᾶται τή διέλευση τῶν Γάλλων μέσω αὐτῆς τῆς περιοχῆς, ἀφοῦ ἀπαίτησαν ἄδεια γιά ἓνα τάγμα πρὸς ἐνίσχυση τῆς φρουρᾶς τῆς Κέρκυρας. Οἱ Ἀλβανοί, ὄχι μόνο σκότωσαν πέντε ἀξιωματικούς πού συνόδευαν τήν ἀποστολή, ὄχι μόνο ἀρνοῦνται νά ἐπιτρέψουν στό στρατό νά περάσει, ἀλλά τολμοῦν νά ἀπειλοῦν μέ διακοπή τῶν σχέσεων.¹⁶⁹

Τά γεγονότα στά ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Λιμπεράκης συνέβησαν τόν Μάρτιο τοῦ 1808. Ὁ Μαγμον, διοικητής τῶν γαλλικῶν δυνάμεων στή Δαλματία, δέν περίμενε τήν ἔγκριση τῆς Πύλης γιά τή διάβαση τῶν δυνάμεών του διαμέσου τῆς Ἀλβανίας, καί διατάζει τό 3ο ἑλαφρὺ πυροβολικό νά ἐτοιμαστεῖ γιά δράση. 4 ἀξιωματικοί στέλνονται στήν περιοχή γιά νά προετοιμάσουν τήν ἐκστρατεία. Ὅταν ἔφτασαν στό Ἀντίβαρι (Μπάρ), ὅπως ἀργότερα ἐνημέρωσε τήν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς τῆς Σκόδρας, εἰσχώρησαν χωρίς τήν ἄδεια τοῦ διοικητῆ στό φρούριο παρά τίς προειδοποιήσεις τῆς φρουρᾶς, ἡ ὁποία καί πῆρε τά ὄπλα. Ὁ Γάλλος πρόξενος ἀναγκάστηκε νά ἀναγνωρίσει ὅτι οἱ Γάλλοι ἦταν ἡ ἐπιτιθέμενη πλευρά. Μετά ἀπό αὐτό τό γεγονός ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς, γιά νά ἀποφευχθοῦν νέες ἐπιθετικές ἐνέργειες, συγκεντρώνει στήν περιοχή 3.000 στρατιῶτες καί φροντίζει νά αὐξήσει τό στρατό του ἀπό 12.000 σέ 30.000 ἄνδρες.¹⁷⁰ Ἐξασφαλίζει δέ τά μετόπισθεν κάνοντας συνθήκη εἰρήνης μέ τούς Μαυροβούνιους. Ὁ Μαγμον ἀναγκάστηκε ἔτσι νά ἀκυρώσει τήν ἀποστολή στρατοῦ στήν Ἀλβανία.¹⁷¹ Στήν ἀπόφαση συντέλεσε καί τό ὅτι οἱ εἰδήσεις πού ἔφταναν ἀπό τή

Νότιο Ἰταλία ἔλεγον γιά σθεναρή ἀντίσταση τῶν ἐκεῖ κατοίκων στίς γαλλικές ἀπόπειρες.

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1808 ὁ Ἰακώβος πασάς λαμβάνει ἐπιστολή τοῦ Bertier μέ τήν ὁποία τοῦ κοινοποιεῖ ὅτι ἡ Πύλη συμφώνησε νά παραχωρηθεῖ τό Βουθρωτό στούς Γάλλους. Ἰακώβος πασάς ἀποφασίζει νά μή συμμορφωθεῖ. Χρησιμοποιεῖ διάφορα τεχνάσματα¹⁷² γιά νά κερδίσει χρόνο καί νά ὀργανώσει τήν ἀντίστασή του. Ἐκτός ἀπό τό νά ἐνισχύσει τό στρατό του φρόντιζε νά πετύχει τή συμφωνία καί τῶν ὑπόλοιπων φεουδαρχῶν, ὥστε σέ περίπτωση ἀνάγκης νά εἶναι σέ θέση νά χρησιμοποιήσει τίς δυνάμεις τους. Καλεῖ στήν Πρέβεζα ὅλους τοὺς μπέηδες καί τοὺς ἀναγγέλλει ὅτι ἡ Πύλη βρίσκεται σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τή Γαλλία, ἐνῶ οἱ ταχυδρόμοι πού θά ἔφεραν τήν εἶδηση δέ μπόρεσαν νά φτάσουν λόγω τῶν χιονοπτώσεων.¹⁷³ Ὁ Bertier, καταλαβαίνοντας ὅτι ὁ πασάς δέν ὑποχωρεῖ, ἀπαιτεῖ μέ τελεσίγραφο τήν παράδοση τῆς πόλης ἐντός 10 ἡμερῶν, ἀπειλώντας νά τήν καταλάβει μέ τή βία ὅταν θά ἐκπνεύσει ἡ προθεσμία. Ὁ Ἰακώβος πασάς παραμένει ἀκαμπτος καί μοιράζει τό κείμενο στούς κατοίκους, καλώντας τους νά ἐνωθοῦν «γιά νά ὑπερασπίσουν τή θρησκεία καί τήν τιμή τους».¹⁷⁴ Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες ὁ Bertier δέν ἀποφασίζει νά ὑλοποιήσει τίς ἀπειλές του, ἐνῶ σύντομα ἀνακαλεῖται ἀπό τή θέση του, κάτι πού σήμαινε ὅτι οἱ Γάλλοι ἀναγνώρισαν τήν ἀποτυχία τους στήν Ἰταλία. Ἡ σθεναρή στάση τοῦ Ἰακώβου πασά στίς ἀπαιτήσεις τῶν Γάλλων ἐνίσχυσε τή θέση του καί, κατά τήν ἐκφραση τοῦ Μπενάκη, «τό κόμμα του ἰσχυροποιήθηκε».¹⁷⁵ Οἱ Γάλλοι δέν παραιτοῦνται ἀπό τίς ἐπιδιώξεις τους καί διατηροῦν στενές ἐπαφές μέ τοὺς ἐχθρούς τοῦ πασά τῶν Ἰωαννίνων ἐφοδιάζοντάς τους μέ ὄπλα. Ὁ Ἰακώβος πασάς ψάχνει καί αὐτός στηρίγματα σέ ἄλλους συμμάχους. Ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ δύναμη πού αὐτή τήν ἐποχή ἔχει συμφέρον ἀπό τόν πόλεμο μέ τή Γαλλία. Παρά τό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια βρισκόταν σέ ἐμπόλεμη κατάσταση μέ τή Πύλη, ὁ Ἰακώβος πασάς ἀρχίζει ἀλληλογραφία μέ τόν ναύαρχο Collingwood, διοικητή τοῦ βρετανικοῦ στόλου στή Μεσόγειο. Ὁ Ἀγγλος ναύαρχος ἐνδιαφερόταν νά ὠθήσει τόν διοικητή τῶν Ἰωαννίνων σέ πολεμική κατάσταση μέ τοὺς Γάλλους στό Ἰόνιο πέλαγος. Σέ μιά ἐπιστο-

λή του προς τόν 'Αλή πασά έγραφε ότι έχει δώσει διαταγή σε όλους τούς καπετάνιους του βρετανικού στόλου πού βρίσκονται στά παράλια τής 'Αλβανίας νά βοηθήσουν όσο μπορούν κάθε έπιχείρηση έναντίον τών Γάλλων.¹⁷⁶ Βεβαίως ό 'Αλή πασάς, πού μόλις πριν μέ ειρηνικά μέσα είχε καταφέρει νά άπωθήσει τούς Γάλλους, δέν είχε κανένα συμφέρον νά άρχίσει βιαιοπραγίες έναντίον τους. "Αλλωστε δέν προσέγγισε τήν 'Αγγλία γιά νά θέσει σε κίνδυνο τό στρατό του ύπηρετώντας τά συμφέροντά της. Οί σκοποί του όπως φαίνεται ήταν, πρώτον, νά εξασφαλίσει κάποια ύποστήριξη στήν Κωνσταντινούπολη από τίς έχθρικές ένέργειες τής γαλλικής πρεσβείας έναντίον του καί, δεύτερον, νά προμηθευτεί από τήν 'Αγγλία τόν άπαραίτητο πολεμικό έξοπλισμό γιά τίς έπιχειρήσεις του στή Νότιο 'Αλβανία. Προκειμένου νά εκπληρώσει τόν πρώτο στόχο έπρεπε νά σταματήσει ή κατάσταση πολέμου μεταξύ των δύο χωρών. "Ετσι εμφανίζεται ό ίδιος σάν διαμεσολαβητής στίς συνομιλίες μεταξύ 'Αγγλίας καί Τουρκίας. Στέλνει γι' αυτό τό σκοπό στό Λονδίνο τόν αντιπρόσωπό του Σείτ Αχμέτ, ό όποιος είχε καί τήν άποστολή νά εμπιστευτεί στό βασιλιά τής 'Αγγλίας «προφορικώς καί μέ άκρα μυστικότητα» μιά παραγγελία του κυρίου του.¹⁷⁷ Είναι γνωστό ότι ό άπεσταλμένος, κατά τή διάρκεια των διαπραγματεύσεων, έθεσε τό ζήτημα παροχής βοήθειας γιά τήν κατάληψη τής Πάργας.¹⁷⁸ "Αλλα στοιχεία άναφέρουν ότι αυτό δέν ήταν ούτε τό μοναδικό ούτε τό σοβαρότερο ζήτημα των μυστικών διαβουλεύσεων. 'Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος, ή γαλλορωσική συμμαχία, ή σαθρή πολιτική κατάσταση του όθωμανικού κράτους, έκαναν άπολύτως δυνατό τό διαμελισμό τής Αυτοκρατορίας, καί γι' αυτό τό Λονδίνο έτεινε στή σύναψη στενών σχέσεων μέ τούς πιο ισχυρούς πασάδες τίς Ευρωπαϊκής Τουρκίας. Τά έδάφη του 'Αλή πασά θά μπορούσαν νά είναι ένα ισχυρό όχυρό στίς προθέσεις τής Ρωσίας νά εισχωρήσει στό δυτικό τμήμα των Βαλκανίων. Φαίνεται ότι ή άγγλική κυβέρνηση ύποσχέθηκε τότε στον αντιπρόσωπο του 'Αλή πασά νά τόν κάνει ανεξάρτητο άρχοντα καί νά του δώσει τά 'Επτάνησα, μέ τόν όρο νά πληρώνει φόρο στον "Αγγλο Βασιλέα καί νά παραχωρήσει στό σύμμαχό του τό Πάνορμο (παράλια τής Χειμάρ-

ρας).¹⁷⁹ Μέ τις επιτυχίες του στις αγγλοτουρκικές διαπραγματεύσεις, ο 'Αλή πασάς ενισχύει την επιρροή του στο Διβάνιο.¹⁸⁰ 'Όσον αφορά τον πολεμικό εξοπλισμό, η αγγλική κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να τον παράσχει, υπό τον όρο ότι θα χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά έναντι των Γάλλων. Βεβαίως ο 'Αλή πασάς δεν είχε τη διάθεση να γίνει όργανο και μαριονέτα της 'Αγγλίας και στρέφεται προς τη Ρωσία. Τόν Αύγουστο του 1808 ανανεώνει την αλληλογραφία του με τον Μπενάκη και ταυτόχρονα πιέζει τους 'Αγγλους «φίλους» του για τον εξοπλισμό. 'Όταν ο Collingwood του ζήτησε να σταματήσει να τροφοδοτεί τα γαλλικά στρατεύματα στην Κέρκυρα, απάντησε ότι θα τό κάνει στην περίπτωση που πάρει όλα τα απαραίτητα από την 'Αγγλία, και τό γρηγορότερο.¹⁸¹ 'Ο Collingwood πληροφορήθηκε ότι ο 'Αλή πασάς διαπραγματευόταν και με τους Γάλλους για την Κέρκυρα.

Οί έλιγμοί του πασα των Ιωαννίνων απέδωσαν καρπούς. Τό Φεβρουάριο του 1809 φτάνει στην Πρέβεζα, «δώρο» από τον 'Αγγλο βασιλιά, ένα πλοίο με πολεμικό εξοπλισμό και πυροβολικό. Στις οδηγίες που έφερε μαζί του ο συνοδευών την αποστολή αναφερόταν ότι θα πρέπει να επωφεληθεί «της καλής εντύπωσης, που αναμφιβόλως θα προκαλέσει στην ύψηλότητά του αυτή ή απόδειξη της προσοχής της μεγαλειότητός του προς τα αιτήματά του, για να τον παρακινήσει σε ενεργητική εφαρμογή των επιθετικών σχεδίων έναντι του κοινού έχθρου».¹⁸² Παρόλ' αυτά, ο 'Αλή πασάς χρησιμοποίησε έτοῦτο τον εξοπλισμό για τον τελευταίο αποφασιστικό πόλεμο έναντι της Νοτίου 'Αλβανίας κατά τό 1809-1812.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, ἐν Ἀθήναις 1856, τ. 1, σ. 281: «Τούς προκρίτους τῶν Ἀγάδων τῆς Τοσκηρίας καί Τσαμουριάς διά χρημάτων καί διά φιλοφροσύνης ἐδελέαζε καί ἐφείλκυνεν ὑπέρ αὐτοῦ».
2. W. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο 1835, τ. 1, σ. 41.
3. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὁ.π., 1856, τ. 1, σ. 286.
4. Dora d'ISTRIA, «Albanesi Musulmani», *Nuova Antologia*, Φλωρεντία 1870, τ. 4, σσ. 37-38.
5. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands including the life and character of Ali Pasha, the ruler of Greece*, Λονδίνο 1816, σσ. 76-77.
6. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Ναπολέοντα, φάκ. 257, φ. 45.
7. Ὁ Βοναπάρτης ἔγραφε πρὸς τὸ διοικητὴ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων στὴν Κέρκυρα ὅτι «εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Δημοκρατίας νὰ ἰσχυροποιηθεῖ αὐτός ὁ πασάς, νὰ ὑπερισχύσει τῶν ἐχθρῶν του, ὥστε νὰ γίνῃ πρίγκιπας· καί μάλιστα μέ τέτοια δύναμη, πού νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στὴ Δημοκρατία» (Α. ΒΟΡΠΕ, *L'Albanie et Napoléon*, Παρίσι 1914, σ. 9).
8. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Αὐστρίας, φάκ. 1331, φ. 40. Ὁ Μουσίν-Πούσκιν ἔγραφε γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἀλή πασᾶ στὴ Χειμάρρα: «Ὅταν εἰσέβαλε στὰ χωριά τους, ἔκαψε πολλές ἀγροικίες, ἄλλους τρομοκράτησε καί ἄλλους ἀνάγκασε νὰ ὑποδουλωθοῦν καί νὰ καταβάλουν φόρο ὑποτελείας» (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 257, φ. 60, 12.9.1797).
9. Προφανῶς ὁ Ἀλή πασάς εἶχε κατακτήσει καί μερικούς οἰκισμούς, πού παρότι ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὴν ἀκτὴ θεωροῦνταν παραδοσιακά ὅτι ἀνήκουν στὴ Χειμάρρα. Ἐνας ἀπεσταλμένος τοῦ Βοναπάρτη, πού στό διάστημα 1797-1798 βρισκόταν στὴ Χειμάρρα, ἔγραφε ὅτι «ὑπὸ τὴν ἐξουσία του βρισκονται 19 χωριά τῆς Χειμάρρας μέ 10.000 κατοίκους, ἱκανούς νὰ φέρουν ὅπλα» (*Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli pendant les années V et VI*, Παρίσι, 1800, σσ. 164-165).
10. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 257, φ. 60, ὁ Μουσίν-Πούσκιν πρὸς τὸν Παῦλο Ι, 12.9.1797.
11. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Νάπολης, φάκ. 257, φ. 62, ὁ Μουσίν-Πούσκιν πρὸς τὸν Παῦλο Ι, 19.2.1797.
12. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 351, φ. 78.
13. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 353, φ. 10.
14. F. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι 1824, τ. 1, σ. 119· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 21. Σ' αὐτό ἢ κάποιον παρόμοιο ἐπεισόδιο ἀναφέρεται μίᾶ ἐπιστολὴ τῶν Χειμαρριωτῶν πρὸς τὸν Μοτσενίγκο (1804): «Τὸ 1800, τὸν Ἀπρίλιο, τὸ Πάσχα, ὅταν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ συγκεντρώθηκαν στὴν ἐκκλησία, αὐτός ὁ πασάς [Ἀλή – Γ.Λ.Α.] ἀπροσδόκητα ἔστειλε τὸ στρατό του καί αἰχμαλώτισε ὅλους τοὺς ἄντρες καί τίς γυναῖκες καί

τούς ἔστειλε σέ χωριά, πού εἶναι ἰδιοκτησία του, ἀφήνοντας τήν πόλη ἄδεια» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 206). Ἡ ἐπιστολή ὑπογράφεται ἀπό τόν «ἀντιπρόσωπο» τῆς ἐπαρχίας Χειμάρρας, καπετάνιο Ν. Μπιτσιίλη. Παρότι ἡ ἡμερομηνία εἶναι τοῦ 1800, προφανῶς ἀναφέρεται σέ γεγονότα τοῦ 1798. Πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι σέ ὅλες τίς μελέτες τίς ἀναφερόμενες στήν ἱστορία τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων, λανθασμένα θεωρεῖται ὅτι ἡ ὑποδούλωση τῆς Χειμάρρας ἐγινε τήν ἀνοιξη τοῦ 1798 καί ὄχι τό καλοκαίρι τοῦ 1797.

15. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pasha, visir de Janina*, Παρίσι 1820, σσ. 26-27.

16. Ὁ ἴδιος ὁ Κιουτσούκ Χουσεῖν ἔλεγε ἀργότερα γιά τή συμπεριφορά τοῦ Ἀλή πασᾶ ὅτι «δέν μπόρεσε νά τόν ἀναγκάσει νά πλησιάσει μαζί μέ τούς 20.000 Ἀλβανούς του στό κάστρο γιά κανονιοβολισμό» (ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1413, φ. 6, 12.4.1799· Ε. ΚΑΡΑΒ, 1942, σ. 120).

17. Admiral Ushakov, τ. 2, Μόσχα, 1952, Ν° 357.

18. G. VAUDONCOURT, ὁ.π., σσ. 304-305.

19. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Τουρκίας, φάκ. 853, φ. 33, 12.10.1797· Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σ. 78.

20. ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1333, φ. 216· καί *Frantsuskii Ezhegodnik... 1961, 1921*, σσ. 490-492.

21. Admiral Ushakov, τ. 2, Ν° 177.

22. Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σ. 83.

23. Admiral Ushakov, τ. 2, Ν° 227.

24. Ὁ.π., Ν° 166.

25. Ὁ.π., Ν° 230.

26. Ὁ.π., Ν° 198, 207, 213, 256.

27. Ὁ.π., Ν° 247, 11.1.1799, Ν° 347, Μάρτιος 1799.

28. Ὁ.π., τ. 2, Ν° 227, 29.12.1798.

29. Ὁ.π., 15.3.1798. Ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ Ἀλή πασᾶς παραπονέθηκε στό Μπενάκη ὅτι ὁ Οὔσακόφ δέν τοῦ ἐπέτρεψε, παρόλο πού ὁ ἴδιος τό ζήτησε ἐπανειλημμένα, νά ἐπιχειρήσει ἀπόβαση μέ μεγάλο στρατό γιά νά καταλάβει τήν Κέρκυρα (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 357, φ. 64, 11.8.1799).

30. Προφανῶς ἐννοεῖται ὁ Χασάν Τσαπάρης, ἀγᾶς τοῦ Μαργαριτίου.

31. Admiral Ushakov, τ. 2, Ν° 348, τ. 3, Ν° 269.

32. Τό 1799 ἡ Πύλη, πιστή στήν πολιτική τῶν ἰσορροπιῶν, τιτλοφορεῖ βεζίρη καί τόν Ἰμπραήμ πασᾶ Μπουσατλή («Kronikē mbi Mahmud Pashën, Brahim Pashën et Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, Ν° 1, σ. 25).

33. Ἐπιστολή τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ πρὸς τά τοπικά ὄργανα ἐξουσίας στήν Κέρκυρα, 27.9.1799 (Δ. ΣΑΡΡΟΣ, *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1926, σ. 149). Τά ὀνόματα τῶν χωριῶν δέν ἀναφέρονται στήν ἐπιστολή, ἀλλά οὔτε καί σέ ἄλλα ἔγγραφα. Ὁ Μπενάκης ἀναφέρει σέ μίαν ἀπό τίς ἐκθέσεις του ὅτι τά χωριά εἶναι παραθαλάσσια καί πῶς, παρότι ἀνήκουν στήν ἐπαρχία τοῦ Δέλβινου λόγω τῆς φυσικῆς τους θέσης, ἦταν πάντα ἀνεξάρτητα καί πάντα ἔ-

παιρναν τό μέρος του Μουσταφᾶ πασᾶ (ΑΕΠΡ, Ἐποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1431, φ. 14, 19.10.1799).

34. ΑΕΠΡ, Ἐποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1431, φ. 14, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τὸν Ταμᾶρα, 19.9.1799.

35. Ὁ.π., 1.11.1799, 6.12.1799, φ. 14.

36. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 896, φ. 3, 12.10.1799.

37. ΑΕΠΡ, Ἐπρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66/1, φ. 53, 29.3.1800.

38. G. REMERAND, *Ali de Tebelen, pasha de Janina* (1744-1822), Παρίσι 1928, σ. 69· A. MÜFID, ὁ.π., σ. 89. Ὁ Ἀραβαντινὸς γράφει γιὰ 12.000 καὶ ὁ Hughes γιὰ 18.000 (Th. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie par le Sicile et la Grèce*, Παρίσι 1821, τ. 2, σ. 141, Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ὁ.π., τ. 1, σ. 29).

39. F. ROUQUEVILLE, ὁ.π., τ. 1, σ. 143.

40. ΑΕΠΡ, Ἐπρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66/1, φ. 137, 13.10.1800.

41. F. ROUQUEVILLE, ὁ.π., σ. 83.

42. Ibid., σ. 143.

43. ΑΕΠΡ, Ἐπρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66/1, φ. 173, 15.12.1800.

44. Ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἔνωσε στὴν ἐπικράτειά του τό πασαλίκι τῆς Αὐλώνας μετὰ τό θάνατο του ἀδελφοῦ του Τζαφῆρ πασᾶ τό 1798.

45. ΑΕΠΡ, Ἐπρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66/2, φ. 38, 27.4.1801.

46. A. MÜFID, ὁ.π., σ. 90.

47. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2222, φ. 170, φάκ. 2430, φ. 3, 6.2.1802, Ἐπρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66/2, φφ. 4, 40, 3.2 καὶ 30.5.1802, Γραμματεία, φάκ. 2222, φ. 191, 14.6.1802.

48. Μετὰ τὸν Ἰούνιο του 1802 δέν συναντῶνται στίς πηγές πληροφορίες γιὰ τὸν πόλεμο του συνασπισμοῦ ἐναντίον του Ἀλή πασᾶ.

49. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 911, φφ. 7-8, 3.4.1800. Τό κείμενο τῆς Ρωσοτουρκικῆς Συνθήκης στό *Vneshnjaja Politika Rossii XIX nachala XX veka*, 1960, σσ. 704-706.

50. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 4989, φ. 2· *Vneshnjaja Politika...*, τ. 1, σσ. 179-184.

51. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2222, φφ. 125-127, 13.4.1802, φ. 125, 28.4.1802.

52. Νταγκλί: ἀγρότες πού ἡ ἔλλειψη γῆς τούς ἔσπρωχνε στή ληστεία· A.F. MILLER, *Mustafa pasha Bairaktar*, Μόσχα 1947, σσ. 111-115.

53. Ὁ Ταμᾶρας γράφει: «Ἐπὲρ αὐτοῦ ἐργάζεται στό σεράι ἕνας ἀπὸ τούς πῖο δυνατοὺς εὐνούχους, στὸν ὁποῖο ὁ Ἀλή πασᾶς ὑποσχέθηκε χίλια πουργιά» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2222, φ. 64-65, 13.4.1802).

54. *Turski dokumenti...*, 1951, τ. 1, σσ. 123-126· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2223, φ. 309, 28.11.1802.

55. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2234/2, φ. 449, 28.5.1803, φφ. 519-520.

56. Ὁ Καποδίστριας βεβαιώνει ὅτι γιὰ τό διάστημα τοῦ τετραμήνου ταξιδιοῦ του στή Ρούμελη ὁ Ἀλή πασάς συγκέντρωσε 5.000.000 πιάστρα. Ὑπάρχει ἐπίσης μιὰ πληροφορία ὅτι γιὰ τό διάστημα πού ἦταν βαλής συνῆψε μυστική συμφωνία μέ τόν Πασβάνογλου (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 10, φάκ. 7804, φ. 7).

57. Ὁ Μοτσενίγκο σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Ἰταλίνσκι ἀναπτύσσει τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα: ὅσο οἱ Ρῶσοι βρίσκονται στό Ἰόνιο, ὁ Ἀλή πασάς δέν θά ἔχει τό θάρρος νά ἐπιτεθεῖ· ὡστόσο, προκειμένου νά μὴν τό ἐπιχειρήσει οὔτε ἀργότερα, ὅταν αὐτοί θά ἔχουν φύγει, χρειάζεται, ὅσο εἶναι δυνατό, νά περιοριστεῖ ἡ ἐπιρροή του στά Βαλκάνια καί νά δράσουν οἱ Ρῶσοι μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ ἐξουσία ἐκεῖ νά εἶναι διαιρεμένη μεταξύ τῶν ἀρχηγῶν διαφόρων περιοχῶν. Ἔτσι ἡ Πύλη θά εἶναι σέ θέση νά τοὺς ἐλέγξει καί ἡ κυβέρνησις τῆς Ἑπτανήσου θά μπορεῖ νά βρῆκε ὑποστήριξη, τὴν ὁποία ποτέ δέν πρόκειται νά ἔχει ἀπὸ τόν βεζίρη τῶν Ἰωαννίνων (ΑΕΠΡ, Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 130/3, φ. 159, ὁ Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρὸς τόν Α.Γ. Ἰταλίνσκι, 29 Αὐγούστου 1804· *Vneshnjaja Politika...*, τ. 1, σ. 567).

58. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5003, φφ. 19-21, 14.2.1803· Δ. ΣΑΡΡΟΣ, *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1926, σσ. 150-151.

59. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5003, φ. 16, 24.2.1803.

60. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5001, φ. 183.

61. G. REMERAND, ὁ.π., σ. 76.

62. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5003, φ. 492, 1.11.1803.

63. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5001, φ. 307, 8.11.1803.

64. Ὁ.π., φάκ. 5011, φφ. 223, 12.6.1804.

65. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5001, φ. 382, 2.2.1804. Ὁ ἥρωισμὸς τῶν Σουλιωτῶν ἐνέπνευσε πολλοὺς συγγραφεῖς καί ποιητές. Στὴν Πετρούπολη δημοσιεύτηκε τό 1810 τό θεατρικὸ ἔργο τοῦ Νεβάχοβιτς *Οἱ Σουλιῶτες, ἢ Οἱ Σπαρτιάτες τοῦ 18ου Αἰῶνα*.

66. G. REMERAND, ὁ.π., σ. 80.

67. J. BAGGALY, *Ali pasha and the Great Britain*, Οξφόρδη 1938, σσ. 82-89.

68. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 501, φ. 358, 8.11.1804.

69. W. LEAKE, ὁ.π., τ. 1, σ. 89.

70. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 239-241, 12.7.1804.

71. [J. BESSIER], ὁ.π., σ. 30.

72. ΑΕΠΡ, Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, 27.3.1804. Θά πρέπει νά προσέξουμε ὅτι στή βάση τῶν προτάσεῶν του πρὸς τὴ Γαλλία βρίσκονται οἱ ιδέες πού συναντοῦμε καί στό σχέδιο συμφωνίας τοῦ πασᾶ μέ τὴ Ρωσία: (α') ἡ βοήθεια μιᾶς ξένης δύναμης σέ περίπτωση σύγκρουσης μέ τὸ σουλτάνο καί (β') ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν κτήσεων τοῦ Ἀλή πασᾶ σέ περίπτωση κατάρρευσης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

73. *Vneshnjaja Politika...*, τ. 1, σσ. 582-583. Ταυτόχρονα εἶχε δοθεῖ ἐντο-

λή στον Ίταλίνσκι νά προειδοποιήσει τήν Πύλη για τόν ΄Αλή πασά καί τίς σχέσεις του μέ τή Γαλλία (δ.π., σ. 571, 14.12.1803).

74. ΑΕΠΡ, ΄Επτάνησα, φάκ. 22, φ. 38, ό Λ.Π. Μπενάκης πρός τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 19.4.1804.

75. W. LEAKE, δ.π., τ. 4, σσ. 88-89.

76. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 206, Traduction de la lettre des Cimariots adressée au comte Mocenigo, ΄Επτάνησα, φάκ. 22, φ. 38, 19.4.1804.

77. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 206-207, 10.7.1804.

78. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5008, φφ. 438-439.

79. ΄Ο Μουσταφά πασάς είχε χάσει τό 1804 όλες σχεδόν τίς κτήσεις του καί ύποχρεώθηκε νά όχυρωθει στό χωριό Βαγκαλιάτι (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 206, ΄Επτάνησα, φάκ. 22, φ. 38, 19.4.1804).

80. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 20.

81. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 28-31, ό Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρός τόν Τσαρτορίσκι, 11.6.1804.

82. ΄Ο.π., φφ. 62-67, 19.6.1804.

83. Περισσότερες πληροφορίες γι' αυτή τή συνθήκη δέν ύπάρχουν. ΄Ισως είναι μιá συμφωνία πού έγινε μετά τή νίκη του ΄Αλή πασά κατά τής φεουδαλικής συμμαχίας τό 1802.

84. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 188-189. ΄Η συνθήκη συνήφθη καί στερεώθηκε μέ όρκους στίς 29.5.1804, (συνημμένο στήν έκθεση του Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρός τόν Α.Α. Τσαρτορίσκι, 10.8.1804).

85. Μότσα: στήν ΄Ελλάδα ίσοϋται μέ 8,75 λίτρα.

86. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 190, 15/27.6.1804, Κέρκυρα (στά γαλλικά).

87. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 101.

88. ΑΕΠΡ, ΄Η Προεβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 130/3, φ. 42.

89. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 239-241, ΄Απολογισμός του Ι. Βλασόπουλου για τό ταξίδι στά Γιάννενα, 12.7.1800.

90. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 239-241, ΄Εκθεση του Ι. Βλασόπουλου για τό ταξίδι του στά Γιάννενα.

91. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 318, ό Γ.Δ. Μοτσενίγκο πρός τόν Α.Α. Τσαρτορίσκι, 6.9.1804.

92. ΄Ο.π., φ. 30. ΄Ο ΄Αμπτούλ μπέης πληροφόρησε τόν Μοτσενίγκο ότι ό ΄Αλή πασάς μάλλον έδωσε όδηγίες στους άπεσταλμένους του νά δωροδοκήσουν τόν Ρώσο πρέσβη στήν Κωνσταντινούπολη για νά επέμβει καί νά διακόψει τίς σχέσεις του μέ τούς Τσάμηδες.

93. ΄Ο.π.

94. ΄Ο ΄Αραβαντινός γράφει ότι άποβιβάστηκαν 300 Σουλιώτες (Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, δ.π., σελ. 172). Στήν πραγματικότητα ήταν πολύ περισσότεροι όσοι βοήθησαν τούς Τσάμηδες. ΄Ο Χρηστάκης Καλόγηρος καί ό Μοτσενίγκο είχαν συμφωνήσει για τόν έξοπλισμό 600 Σουλιωτών, καί κοντά σ' αυτούς προστέθηκαν καί όρισμένοι στρατιώτες τής ΄Επτανήσου Πολιτείας. Στήν

Κωνσταντινούπολη έφτασε ή πληροφορία ότι τό σῶμα τοῦ ταγματάρχη Καλογήρου, μαζί μέ τούς Τσάμηδες πού ένώθηκαν, έφτανε τούς 1.000 άνδρες (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φφ. 192-194).

95. 'Ο Μοτσενίγκο έγραφε γιά τό μητροπολίτη: «Εΐναι θερμός όπαδός τής Ρωσίας καί ακολουθεΐ πάντοτε τίς συμβουλές της. Αὐτός ό άξιος κληρικός μέ πληροφορεΐ συνεχῶς γιά τά τεχνάσματα τοῦ πασᾶ καί μέ κρατᾶ ένήμερο γιά όλα όσα συμβαΐνουν στό Συμβούλιό του, στό όποΐο μάλιστα έκανε προτάσεις συμφέρουσες γιά έμᾶς» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 320, 6.5.1804).

96. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 327, 12.8.1804.

97. 'Ο.π., 30.9.1804, 'Η Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 130/3, φφ. 171-172, 10.10.1804.

98. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, 10.9.1804. Δέν έφτασαν όλα τά πολεμοφόδια στους Τσάμηδες, γιατί ένα μέρος τους πουλήθηκε από τόν ταγματάρχη στήν Πάργα (Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ό.π., σ. 173).

99. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5011, φ. 375.

100. 'Ο.π.

101. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φ. 154.

102. *Kronikë...*, «Hylli i Dritës», 1930, N° 1, σ. 26.

103. Γιά τίς προετοιμασίες αυτής τής έκστρατείας ό Φορέστης γράφει από τήν Κέρκυρα στόν Μοτσενίγκο: «Σύμφωνα μέ τίς τελευταΐες πληροφορίες ό 'Ιμπραήμ πασάς τής Σκόδρας, νῦν μπεηλέρμπεης τής Ρούμελης, συγκεντρώνει στρατό 20.000 άνδρῶν μετά από διαταγή τοῦ σουλτάνου γιά νά αντιμετωπίσει τούς ληστές πού λυμαΐνονται τή Ρούμελη» (ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 16, φ. 27).

104. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 34, φ. 77, 24 Δεκεμβρίου 1804.

105. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φ. 165, *Mémoire raisonné sur l'état présent des affaires de l'Épire*.

106. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φ. 5010, φφ. 229-230, 13.5.1804.

107. Πληροφορίες γιά τίς προετοιμασίες τοῦ 'Αλή πασᾶ έναντίον τοῦ Μπουσατλή έμπεριέχονται στίς έκθέσεις τοῦ Φλώρη από τό Τεπελένι καί τοῦ Βλασόπουλου από τήν Πρέβεζα (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2251, φ. 8, 5.2.1805, 'Επτάνησα, φάκ. 42, φφ. 77-78, 85, 24.12.1804, 2.1.1805).

108. *Kronikë...*, «Hylli i Dritës», 1930, N° 1, σ. 27.

109. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 43, φ. 9, 16.2.1805.

110. Μποροῦμε νά ποῦμε ότι μετά τό 1801-1802 ή έξουσία στό Δέλβινο άνήκε νομικά καί επί τής οὔσιας στόν 'Αλή πασά. Συγκεκριμένα, σέ έγγραφα πού χρονολογοῦνται στά 1803 ό Βελή πασάς όνομάζεται μουτεσαρίφης τοῦ Δέλβινου (Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ό.π., σ. 162· *Turski dokumenti...*, τ. 2, σ. 69). Τό 1805 ό καδής τοῦ Δέλβινου έπαιρνε διαταγές από τόν 'Αλή πασά (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2250, φ. 258). Βεβαίως ή έξουσία του έδῶ δέν ήταν ισχυρή καί δέν είχε έδραιωθεί άκόμη, άφοῦ ό Σέχα έντάσσει τό Δέλβινο μεταξύ τῶν

περιοχῶν ὅπου διεξαγόταν πόλεμος μεταξύ τῶν ὑποστηρικτῶν καί τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἄλῃ πασᾶ.

111. Στούς σημερινούς χάρτες τούτη ἡ ὄνομασία δέν ὑπάρχει. Σέ μιά ἀπό τίς ἐκθέσεις τοῦ Μπενάκη ἀναφέρεται ὅτι αὐτό τό χωριό ἀπείχε 3 ὥρες δρόμο ἀπό τά παράλια (ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 24, φ. 271, 29.12.1805).

112. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 24, φφ. 78-79, 19.5.1805.

113. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 43, φ. 62, 11.6.1805.

114. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 5016, φ. 5.

115. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 43, φ. 76, 27 Ἰουνίου 1805.

116. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φ. 164, 23.5.1805. Δέν διευκρινίζεται ἐάν τό Ἐλβασάν καταλήφθηκε ἀπό τόν πασά τῆς Σκόδρας. Πάντως, ὅταν ὁ Ζ. Μπιτσιλῆς ἐπισκέφθηκε τή Σκόδρα (Μάιος τοῦ 1806), ἡ πόλη ἀνήκε ὅπως καί πρὶν στό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου (ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 54, φ. 238, *Descrizione del Dominio del Pascia di Beratti*).

117. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 43, φ. 69, 20.6.1805.

118. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 54, φ. 127, 30.6.1805.

119. Συγκεκριμένα, ὁ Ἰταλίνσκι εἶχε πληροφορίες ὅτι ὁ Ἰμπραήμ πασάς τῆς Σκόδρας εἶχε μυστική διαταγή τῆς Πύλης νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ Ἄλῃ πασᾶ (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2250, φ. 307, 30 Ἰουλίου 1805).

120. Ὁ Φλώρης ἔγραφε γιά τίς σχέσεις τῆς Πύλης μέ τόν Ἄλῃ πασά ὅτι «δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Πύλη τόν μισεῖ καί θά ἐπιθυμοῦσε νά ἀπαλαχτεῖ ἀπ' αὐτόν, ὅμως ἡ ἀδυναμία τῆς ἀπό τή μιά μεριά καί ἡ ἐπιβλητική θέση καί τά πλούτη τοῦ Ἄλῃ ἀπό τήν ἄλλη, δέν τῆς ἐπιτρέπουν ἐπίσημα νά τόν καταδικάσει καί νά τόν καταστρέψει» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φ. 162, *Mémoire raisonné sur l'état présent des affaires de l'Épire*).

121. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 43, φ. 118, 18.9.1805.

122. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 43, φ. 125, 28.9.1805.

123. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φφ. 516-518, 7.12.1805. Τό ὅτι ὁ Ἄλῃ πασάς δέν ἔπαψε νά ἐποφθαλμιᾷ τή Χειμάρρα ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τίς πληροφορίες τοῦ Leake (W. LEAKE, ὁ.π., σσ. 88-89).

124. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 24, φ. 271, 29.12.1805.

125. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 44, φ. 28, 4.2.1806.

126. Προφανῶς ἀναφέρεται στήν ἀφίξη τοῦ Rouqueville στά Γιάννενα ὡς γενικοῦ προξένου τῆς Γαλλίας τόν Φεβρουάριο τοῦ 1806.

127. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 25, φ. 42, 13.3.1806.

128. ΑΕΠΡ, ὁ.π., 31.3.1806.

129. Ἔτσι ὀνομάζεται ἡ παρόχθια περιοχὴ ἀπό τόν ποταμό Καλαμά μέχρι τό Βουθρωτό (W. LEAKE, ὁ.π., τ. 1, σσ. 88-89).

130. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 44, φ. 115, 24.3.1806.

131. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 100, 17.7.1806.

132. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 109, 26.7.1806.

133. Ὁ.π.

134. ΑΕΠΡ, 'Η Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 146/3, φ. 36, 16.8.1806.

135. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 105, 23.7.1806, Γιάννενα.

136. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 28, φ. 368, ό Ζ. Μπιτσιλής πρός τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο 12.6.1806· Μ. ΓΑΥΡΙΛΟΝΙΤΣΗ, *Ispisi iz Pariskih Arhiva*, Βελιγράδι 1924, σ. 68, 131· *Kronikë...*, «Hylli i Dritës», 1930, Ν° 1, σ. 28.

137. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φφ. 136-137, ό Γ. Φλώρης πρός τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 16.9.1806.

138. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 136, ό Γ. Φλώρης πρός τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 16.9.1806.

139. Α.Φ. ΜΙΛΛΕΡ, *δ.π.*, σ. 123.

140. 'Ο Φλώρης συγκεκριμένα είχε πληροφορίες ότι ό 'Αλή πασάς συμμετείχε στή συνωμοσία έναντίον του̃ σουλτάνου (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 138, ό Γ. Φλώρης πρός τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 12.9.1806).

141. 'Ο ίδιος ό 'Αλή πασάς πληροφόρησε τό Φλώρη γιά τίς ύποσχέσεις τής γαλλικής πλευράς (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 125, 16.9.1806· Α. ΒΟΡΡΕ, *δ.π.*, σ. 62).

142. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 114, 8.8.1806, Γιάννενα.

143. ΑΕΠΡ, 'Η Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 131/1, φφ. 144-153.

144. Πράγματι, ή πρωτοβουλία τής δημιουργίας γαλλικού προξενείου στά Γιάννενα προερχόταν από τή γαλλική κυβέρνηση (Α. ΒΟΡΡΕ, *δ.π.*, σσ. 39-42). 'Οπως ύποστηρίζει άλλος Γάλλος ιστορικός, ή Γαλλία έπεδίωκε τή βοήθεια του̃ 'Αλή πασά στά σχέδιά της έναντίον του̃ ρωσικού στρατου̃ στά 'Επτάνησα, και όχι τό αντίθετο. 'Ο Γάλλος πρόξενος στήν Κωνσταντινούπολη έγραφε στον̃ 'Αλή πασά τον̃ 'Ιούλιο του̃ 1806 ότι ό Ναπολέοντας τον̃ βλέπει ευνοϊκά και ότι είναι έτοιμος νά υπερασπίσει τά συμφέροντά του, και ό Rouqueville ανακοίνωσε τήν ύποστήριξη εκμέρους τής Γαλλίας των̃ απαιτήσεων του̃ πασά στήν Πρέβεζα και τή Βόνιτσα (G. REMERAND, *δ.π.*, σ. 113).

145. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 105, 23.6.1806.

146. ΑΕΠΡ, φάκ. 2261, φ. 175, 25.10.1806.

147. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 191, 7.12.1806.

148. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 44, φ. 279, 7.12.1806.

149. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 44, φ. 289, 7.12.1806. 'Η γρήγορη και ακριβής εκπλήρωση τής διαταγής του̃ σουλτάνου εξηγείται από τά προσωπικά του̃ συμφέροντα, πού έτυχε νά συμπίπτουν μέ τήν παραπάνω διαταγή. Είναι χαρακτηριστικό ότι, μετά τήν κατάληψη τής Πρέβεζας, ό Βελή πασάς έδωσε στό διοικητή τής πόλης νά καταλάβει ότι οποιαδήποτε διαταγή και νά έλθει από τήν Πύλη γιά τήν αποχώρηση του̃ στρατου̃ ό 'Αλή πασάς δέν πρόκειται νά τήν εκτελέσει (ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 44, φ. 305, 28.12.1806).

150. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φφ. 194, 198, 9-12.12.1806.

151. 'Ο πρόξενος στήν Πρέβεζα Βλασόπουλος έλευθερώνεται τό Φεβρουάριο του̃ 1807, ένω ό Φλώρης τό Σεπτέμβριο του̃ ίδιου χρόνου.

152. ΑΕΠΡ, 'Επτάνησα, φάκ. 45, φ. 30, 12.2.1807.
153. G. REMERAND, *ὄ.π.*, σσ. 115-117.
154. 'Ο 'Αλή πασάς είχε υποχρεωθεί νά κάνει ἀνακωχή μέ τούς Τσάμηδες, μέ ὄρους ὄχι ἰδιαίτερα εὐνοϊκούς γι' αὐτόν. Εἶχε συμφωνήσει: (α') ν' ἀφήσει τό λιμάνι τῆς 'Ηγουμενίτσας, (β') νά ἐπιστρέψει στούς ἰδιοκτῆτες τοὺς ὄλα τά χωριά πού κατέλαβε κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου καί βρισκόνταν μεταξύ Σουλίου καί Πάργας καί (γ') νά ἀπελευθερώσει τά παιδιά τῶν Τσάμηδων φεουδαρχῶν πού κρατοῦσε γιά ὀμήρους στά Γιάννενα (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, 5022, φ. 428, 4.12.1806).
155. ΑΕΠΡ, 'Η Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 130/4, φ. 155, 7.12.1805.
156. 'Εκτός αὐτῶν, συγκροτήθηκε ἰδιαίτερο σῶμα ἀπό 1.251 ἄνδρες ἀπό τή Θεσπρωτία καί τήν 'Ακαρνανία. Συνολικά στό ρωσικό στρατό ὑπηρετοῦσαν 4.091 'Αλβανοί καί 'Ελληνες (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5030, φφ. 194-195, 10.7.1807· A.M. STANISLAVKAJA, *Russko-angliiskie otnoshenija i problemi Sredizemnomor'ja*, 1798-1807, Μόσχα 1962, σσ. 309-311).
157. ΚΚΑΠΝ, φάκ. 571, φφ. 37, 89, 11.
158. ΑΕΠΡ, 'Η Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 131/1, φφ. 258-262, 3.11.1806.
159. 'Επικεφαλῆς ἦταν ὁ γνωστός ἤδη μητροπολίτης 'Ιγνάτιος.
160. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5030, φφ. 291-293, 319-321, 26, 17.9.1807.
161. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5030, φ. 333, 25.9.1807, φάκ. 2267, φ. 6, 2.10.1807.
162. G. REMERAND, *ὄ.π.*, σσ. 171, 183, 193· S. CHRISTOWE, *The Lion of Janina*, N.Y. 1941, σ. 194· J. BAGGALLY, 1938, σ. 58.
163. Th. HUGHES, *ὄ.π.*, τ. 2, σ. 180· J. BAGGALLY, *ὄ.π.*, σσ. 16, 18· A. BORPE, *ὄ.π.*, σ. 99· Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *ὄ.π.*, σ. 172· Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον περί τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως*, 'Αθήνα 1859-1869, τ. 2, σσ. 254-355· Γ. ΖΩΙΔΗΣ, *Οἱ 'Ελληνες καί οἱ βόρειοι γείτονες*, 1957, σσ. 177-178.
164. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 89.
165. G. VAUDONCOURT, *ὄ.π.*, σσ. 350-351.
166. A. BORPE, *ὄ.π.*, σ. 94.
167. A.F. MILLER, *ὄ.π.*, σσ. 235-238.
168. *Sbornik russkogo istoritcheskogo obtshestva*, 1893, σ. 470.
169. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2434, φ. 43.
170. "Ο.π., 3.5.1808.
171. P. PISANI, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Παρίσι 1893, σσ. 293-294.
172. 'Ο Μπενάκης γράφει ὅτι εἰδοποίησε τόν Bertier πῶς ὁ ταχυδρόμος πού τοῦ ἔφερε τό φερμάνι ἔχασε, περνώντας ἀπό τό ποτάμι, τό σάκο του καί τόν παρακαλεῖ νά ἐπαναλάβει τό κείμενο (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2434, φ. 15, 18.3.1808).
173. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2443, φ. 6, 9.3.1808.
174. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2434, φ. 17, 3.5.1808.

175. "Ο.π.

176. COLLINGWOOD, A selection from the public and private correspondence of vice-admiral lord Collingwood, Λονδίνο, 1828, τ. 2, σσ. 155-156.

177. J. MARSDEN, A brief memoir of the life and writings of the late lieutenant-colonel William Martin Leake, Λονδίνο, 1864, σ. 27.

178. "Ο.π.

179. G. REMERAND, *ὁ.π.*, σ. 30.

180. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2447, φ. 19, ὁ Ἄλῆ πασάς πρὸς τὸν Μπενάκη, 17.5.1815· E. HURMUZAKI, Documente privitoare la Istoria Românilor, Βουκουρέστι, 1885, τ. 2, σ. 574· COLLINGWOOD, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 302.

181. COLLINGWOOD, *ὁ.π.*, τ. 2, σσ. 137-138.

182. J. MARSDEN, *ὁ.π.*, σ. 29.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ο Γ Δ Ο Ο

Ἡ Ὀλοκληρωτικὴ Κατάκτηση τῆς Νοτίου Ἀλβανίας ἀπὸ τὸν Ἀλή Πασά

ΣΤΑ 1809 ὁ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΕΙΧΕ ΗΔΗ ΕΔΡΑΙΩΘΕΙ ΣΤΗ ΝΟΤΙΟ Ἀλβανία. Κατεῖχε τὸ πασαλίκι τοῦ Δέλβινου μέ τὴν πρωτεύουσά του τὸ Δέλβινο, καθὼς καὶ τὴν Κορυτσά, τὴ Μοσχόπολη, τὸ Τεπελένι, τὴν Κλεισούρα καὶ μέρος τῶν παραλίων τῆς Χειμάρρας. Τὸ Ἀργυροκάστρο εἶχε ἀποδεχτεῖ τὴν ὑποτέλειά του. Ὡστόσο, ἀρκετές περιοχές τῆς Νοτίου Ἀλβανίας, πού ἀνῆκαν διοικητικὰ στό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου, ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπόκεινται στὴν ἐξουσία τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ.

Γιὰ πολλὰ χρόνια ὁ πασᾶς τοῦ Μπερατίου δεχόταν τίς πιέσεις τοῦ ἀντιπάλου του ἀπὸ τὸ Νότο, μέ ἀποτέλεσμα νὰ μειώνονται σταθερὰ οἱ κτήσεις του, παρότι ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχει πολὺ μεγάλη δύναμη. Τὰ ἐδάφη πού ἐξουσίαζε ἀπλώνονταν μέχρι τὸν ποταμὸ Σκούμπε καὶ περιελάμβαναν τὴν πιὸ εὐφορη κοιλάδα τῆς Ἀλβανίας, τὴν κοιλάδα τῆς Μουζακιᾶς, καθὼς καὶ τὸ μεγαλύτερο λιμάνι τῆς Νοτίου Ἀλβανίας, τὴν Αὐλώνα. Ταυτόχρονα εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγχει τὸ πασαλίκι τοῦ Ἐλβασάν.¹ Ὡστόσο, στὸν πλοῦτο καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ὑστεροῦσε κατὰ πολὺ ἀπὸ τὸν Ἀλή πασᾶ. Ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς, σέ περίπτωση πολέμου, εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ συντηρεῖ στρατὸ μέχρι 10.000 ἄνδρες. Τὰ ἐτήσια ἔσοδά του προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τοὺς ἐπιβεβλημένους φόρους στό

ἐμπόριο τοῦ σταριουῦ καί ἔφταναν τίς 300.000 πιάστρα.² Τήν ἴδια περίοδο, ἀντιστοίχως, τό ἐτήσιο εἰσόδημα τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ ἔφτανε τά 8-9 ἑκατομμύρια πιάστρα καί μποροῦσε νά συντηρεῖ στρατό τό λιγότερο 30.000 ἀνδρῶν.

Ὁ ἀδιάκοπος ἀγώνας τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ ἐναντίον τῶν ἡμιανεξάρτητων φεουδαρχῶν τῆς ἐπικρατείας του εἶχε δώσει τοῦς καρπούς του. Ἀφοῦ περιορίσει τήν πολιτική τους ἐπιρροή καί πῆρε στά χέρια του τή γαιοκτησία τους, μποροῦσε σέ περίπτωση ἀνάγκης νά ἐπιστρατεύει τίς δυνάμεις του, ἐνῶ, ἀντίθετα, ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἦταν ἐξαρτημένος ἀπό τοῦς ὑποτελεῖς του.³

Πρὶν ἀρχίσει τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Μπερατίου, ὁ Ἰαλῆ πασᾶς προετοιμάστηκε πολύ καλά, τόσο ἀπό στρατιωτικῆς ὅσο καί ἀπό διπλωματικῆς ἄποψης. Πέτυχε συμφωνία μέ κάποιους καπετάνιους Ἑλλήνων ἀρματολῶν καί τά σώματά τους ἐνσωματώθηκαν στό στρατό του.⁴ Ὁ Ἰαλῆ πασᾶς ὠφελήθηκε πάρα πολύ ἀπό τόν προσεταιρισμό τοῦ ἐπιφανοῦς Νοτιοαλβανοῦ μπέη, ἀντιπάλου τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ, Ὁμέρ μπέη Βρυώνη. Ἐπίσης συνδέθηκε πολιτικά μέ τοῦς ὑποτελεῖς τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ τῆς Σκόδρας –τόν διοικητή τῆς Δίβρης Γιουσούφ μπέη καί μέ μερικούς μπέηδες τοῦ Κόσοβο–,⁵ γεγονός πού τοῦ παρέῖχε τή δυνατότητα νά συμπληρώνει τό στρατό του ἀπό ὄρεσίβιους Γκέγκηδες, πού θεωροῦντο οἱ καλύτεροι πολεμιστές τῆς Ἀλβανίας.⁶

Ἡ ἐπιτυχής ἔκβαση τῶν σχεδίων τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων ἐξαρτιόταν σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τή στάση τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας, ὁ ὁποῖος συναγωνιζόταν τόν Ἰαλῆ Τεπελενλή σέ δύναμη καί ἐπιρροή στήν Ἀλβανία. Ἐκτιμᾶται ὅτι ὁ πληθυσμός τοῦ πασαλικίου τῆς Σκόδρας ἔφτανε κατά τό 1807 τίς 500-600.000 ψυχές. Ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας εἶχε ὑπό τίς διαταγές του ἐννέα πασάδες δύο ἰππουρίδων, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τόν Σουλεϊμάν πασᾶ τῆς Καβάγιας, τόν Καπλάν πασᾶ τῆς Κρούιας καί τόν Ἀχμέτ πασᾶ τῶν Τιράνων.⁷ Γιά πολλά χρόνια ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς Μπουσατλής ὑπῆρξε ὁ πῖο ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Στά 1808 ὅμως παρατηρεῖται μιά προσέγγιση μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων,⁸ ἡ ὁποία ἐδράζεται στόν κοινό ἀγώνα ἐναντίον τῶν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν τῆς Γαλλίας,

πού άπειλοῦσε τόσο τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων ὅσο καί τῆς Σκόδρας. Ἐκτός αὐτοῦ, ἡ ἐσωτερική κατάσταση στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας, πού ἦταν πολύ σύνθετη, ἀνάγκαζε τόν Ἰμπραήμ πασά νά ἀποφεύγει ὁποιαδήποτε ἐπιδείνωση τῶν σχέσεών του μέ τόν Ἄλή Τεπελενλή.

Ἄλλα ξεκίνησαν μέ τήν ἐκστρατεία τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἐναντίον τῶν ἐξεγερμένων Σέρβων τό 1806. Ὑπέστη ἀρκετές ἤττες ἀπό τόν ἀρχηγό τῶν Σέρβων, τόν Καραγεώργη, καί διακόπηκαν οἱ σχέσεις του με τούς ὀρεσίβιους τῆς Μιρδίτας. Κατά τή διάρκεια τῆς ἐκστρατείας ὁ Ἰμπραήμ σκότωσε τόν διοικητή τους, τόν Κόλια Γκιομάρκου.⁹

Μετά ἀπό αὐτό τό γεγονός οἱ Μιρδίτες ἀποσχίστηκαν ἀπό τή Σκόδρα καί ξεκίνησαν πόλεμο πού διήρκεσε 7 χρόνια. Στά 1809 ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ ξεσηκώθηκαν καί τά Τίρανα, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων ἐξεδίωξαν τόν ἐγκάθετο τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ, τόν Ἀχμέτ πασά, καί ἀναγνώρισαν τήν ἐξουσία τοῦ Καπλάν πασᾶ τῆς Σκόδρας. Τόν ἴδιο χρόνο ὁ Ἰμπραήμ πασάς πεθαίνει.¹⁰ Μετά τόν θάνατό του ἡ κατάσταση ἀποσταθεροποιήθηκε ἀκόμη περισσότερο, ἐξαιτίας τῆς διαμάχης τῶν διαφόρων ὁμάδων γιά τήν ἐξουσία. Φαίνεται λοιπόν ὅτι στά 1809 ἡ Σκόδρα δέν ἦταν σέ θέση νά ἀπειλεῖ τόν Ἄλή πασά.

Ἡ Πύλη, πάλι, ἀπασχολημένη καθῶς ἦταν μέ τόν πόλεμο κατά τῆς Ρωσίας καί μέ τή σερβική ἐξέγερση, δέν ἔδινε σημασία στίς ἀλβανικές ὑποθέσεις. Αὐτό πού τήν ἐνδιέφερε ἦταν νά ἐξασφαλίζει τή συνεχή συμμετοχή τῶν Ἀλβανῶν στόν στρατό της. Ὁ Ἄλή πασάς, σύμφωνα μέ διαταγή τῆς Πύλης, συγκέντρωσε στρατό μέ σκοπό νά ἐνωθεῖ μέ τόν τουρκικό. Ὡστόσο, πρὶν ὀδηγήσει τούς στρατιῶτες του στό μέτωπο, ἐπωφελεῖται γιά νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ.¹¹

Στίς 13 Μαΐου 1809, στρατός 10-12.000 ἀνδρῶν¹² ὑπό τή διοίκηση τοῦ Μουχτάρ πασᾶ εἰσβάλλει στό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου. Ὁ πόλεμος συνεχίζεται γιά τρεῖς μῆνες καί ἡ ἔκβαση του καθορίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Ἄλή πασάς ἐξαγοράζει καί παίρνει μέ τό μέρος του σχεδόν ὅλους τούς ὑποτελεῖς τοῦ ἀντιπάλου του.¹³ Ὁ Ἰμπραήμ πασάς ζήτησε εἰρήνη, ἡ ὁποία καί ὑπεγράφη στίς 13 Αὐγούστου 1809. Σύμφωνα μέ τή συνθή-

κη, ὁ Ἰμπραήμ ἔχανε σημαντικό μέρος τοῦ πασαλικίου του. Ἀκόμα καί αὐτοί οἱ βαρεῖς ὄροι τῆς εἰρήνης δέν τοῦ ἐπέτρεψαν παρά μόνο ἓνα μικρό διάστημα ἀνάπαυλας.

Ὁ Ἀλή πασάς, ἐνῶ ἔστειλε μέρος τοῦ στρατοῦ του μέ ἐπικεφαλῆς τόν Μουχτάρ πασά στόν τουρκικό στρατό, ταυτόχρονα κατευθύνει τίς ὑπόλοιπες δυνάμεις του πρός τή Νότιο Ἀλβανία, ἀφήνοντας νά διαρρεύσει ὅτι αὐτοί κινοῦνται ἐναντίον τῶν Σέρβων. Τή νύχτα τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1809 οἱ ἄνδρες του, μετά ἀπό αἰφνιδιαστική ἐπίθεση, καταλαμβάνουν τό Μπερατίο. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰμπραήμ πασάς καταφέρει μαζί μέ 500 στρατιῶτες νά κλειστεῖ στό φρούριο.

Τό πρόβλημα ἦταν δύσκολο γιά τόν Ἀλή πασά. Τό φρούριο τοῦ Μπερατίου θεωρεῖτο ἓνα ἀπό τά ἰσχυρότερα τῆς Ἀλβανίας. Ἐδῶ ὑπῆρχε καί πυροβολικό.¹⁴ Ὁ Ἰμπραήμ πασάς εἶχε προμήθειες τό λιγότερο γιά ἓνα χρόνο πολιορκίας, ὥστόσο δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ πάνω ἀπό τρεῖς μῆνες.

Σ' ἐτοῦτο τόν πόλεμο ὁ Ἀλή πασάς χρησιμοποίησε πολεμική τεχνική πού γιά πρώτη φορά ἐμφανίζεται στούς φεουδαλικούς πολέμους τῆς Ἀλβανίας. Εἶχε ἐγκαταστήσει στήν πόλη πυροβολαρχία ἀπό 6 κανόνια καί 6 ὀλμοβόλα μεγάλου διαμετρήματος πού βομβάρδιζαν συνεχῶς τό φρούριο. Οἱ πυροβολητές ἐφαρμόζαν μιά νέα τεχνική ἀγγλικῆς προελεύσεως: τά φλογοβόλα βλήματα.¹⁵ Χρησιμοποίησαν ἐπίσης τίς νάρκες. Παρόλ' αὐτά, οἱ πολιορκητές δέν κατόρθωσαν νά καταλάβουν τό φρούριο. Τότε ὁ Ἀλή πασάς πρότεινε στόν Ἰμπραήμ πασά νά παραδοθεῖ μέ συμφέροντες ὄρους, τούς ὁποίους ὁ τελευταῖος ἀπέκρουσε ἐπειδή ὑπολόγιζε στή βοήθεια τῶν συμμάχων του ἀπό τήν Τσαμουριά καί τοῦ ἀνιψιοῦ του Σουλεϊμάν μπέη, κυβερνήτη τῆς Αὐλώνας. Ἦδη, πρὶν ἀρχίσει ὁ πόλεμος τοῦ 1809, ὁ Ἰμπραήμ πασάς, μέ τήν ἐνεργό συμμετοχή τοῦ Γάλλου διοικητῆ τῶν Ἑπτανήσων στρατηγοῦ Donzelot, εἶχε συμμαχήσει μέ τόν Μουσταφά πασά καί τούς φεουδάρχες τῆς Τσαμουριάς. Ἔτσι, σέ περίπτωση ἐκστρατείας τοῦ Ἀλή ἐναντίον τοῦ Μπερατίου, οἱ σύμμαχοι θά ἔπρεπε νά ἐπιτεθοῦν: ὁ Μουσταφά πασάς στό Δέλβινο καί οἱ φεουδάρχες τῆς Τσαμουριάς στήν Παραμυθιά. Γιά ἄγνωστες σέ μᾶς αἰτίες οἱ σύμμαχοι, παρά τίς προτρο-

πές τῶν Γάλλων ἀπό τούς ὁποίους καί ἔλαβαν 100.000 πιάστρα, δέν ἀντέδρασαν. Ὅσον ἀφορᾷ τόν Σουλεϊμάν πασά, εἶτε γιατί ὅπως ὑπέθετε ὁ Ἰμπραήμ πασάς γοητεύτηκε ἀπό τίς ὑποσχέσεις τοῦ Ἀλή, πού τοῦ προσέφερε τό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου, εἶτε γι' ἄλλες αἰτίες, δέν κινήθηκε ἀπό τή θέση του.

Ἡ ὑπεροχή τῶν ὑλικῶν μέσων τοῦ Ἀλή πασᾶ ἦταν αὐτή πού ἔκρινε τήν τελική ἔκβαση τοῦ πολέμου. Ἐπέβαλε στούς ὑπηκόους του νέους φόρους,¹⁶ κι ἔτσι μποροῦσε νά συντηρεῖ μόνος του τόν στρατό καί νά ξοδεύει μεγάλα χρηματικά ποσά προκειμένου νά ἔξαγοράζει τούς συμμάχους τοῦ ἀντιπάλου του. Ὁ Ἰμπραήμ πασάς, ὅταν ἐξάντλησε ὅλα τά ἀποθέματά του, σταμάτησε νά πληρώνει τούς μισθοῦς τῶν στρατιωτῶν κι ἐκεῖνοι ἄρχισαν νά τόν ἐγκαταλείπουν. Στίς 8 Ἰανουαρίου τό φρούριο τοῦ Μπερατίου ἔπεσε. Σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῆς συνθηκολόγησης, ὁ Ἰμπραήμ πασάς παρέδωσε τό Μπεράτιο καί τήν προσωπική του περιουσία στόν νικητή γιά 2 ἑκατομμύρια πιάστρα, ἐνῶ ἔλαβε τή δυνατότητα νά ἀποσυρθεῖ στήν Αὐλώνα.¹⁷ Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων προκάλεσαν ἀνησυχίες στήν Κέρκυρα. Τά γαλλικά ἐπιτελεῖα ἀρχίζουν πυρετωδῶς νά ἐπεξεργάζονται σχέδια πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τοῦ Ἀλή πασᾶ, ἐπειδή φαίνεται νά γίνεται σοβαρό ἐμπόδιο στήν πρᾶγματoποίηση τῶν ἐπιθετικῶν σχεδίων τοῦ Ναπολέοντα στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία. Οἱ Γάλλοι ὑπολόγιζαν νά τόν νικήσουν ἐνώνοντας τίς δυνάμεις ὅλων τῶν ἐχθρῶν του.¹⁸ Τό νά ἀποκλειστεῖ ἀπ' αὐτό τό παιχνίδι ὁ ἰσχυρότερος ἀπό τούς ἀντιπάλους τοῦ Ἀλή, ὁ Ἰμπραήμ πασάς, θά ἔκανε αὐτόματα ὅλα ἐτοῦτα τά σχέδια ἀπραγματoποίητα. Ἐτσι οἱ Γάλλοι, προκειμένου νά τόν σώσουν, δέν λυπήθηκαν οὔτε τό χρυσάφι οὔτε τό πολεμικό ὑλικό. Προμηθευόμενος ἀπό τούς Γάλλους κανόνια, ὁ στρατός τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἀντεπιτέθηκε καί σέ σύντομο χρονικό διάστημα ἐπανέκτησε τό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου. Ἀμέσως ὅμως καταφθάνει ὁ Ἀλή πασάς μέ στρατό καί ἀποκαθιστᾷ τά πράγματα.¹⁹ Ὁ Ἰμπραήμ πιάστηκε αἰχμάλωτος καί μεταφέρθηκε στά Γιάννενα. Μετά ἀπό αὐτό, ὁ Ἀλή πασάς ἀρχίζει σιγά-σιγά νά ἐπιβάλλεται στή Ν. Ἀλβανία. Στά 1810 τοποθετεῖται καί ἡ ὀριστική κατάκτηση τῆς Χειμάρρας.

Γιά πολλά χρόνια οί φιλελεύθεροι ὀρεσίβιοι ἀγωνίζονται νά διατηρήσουν τήν ἀνεξαρτησία τους. Τά τελευταῖα χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας της, ἡ Χειμάρρα θύμιζε μοναχικό νησί περικυκλωμένο ἀπό ἐχθρική θάλασσα, ἀφοῦ σέ πολλά γειτονικά χωριά εἶχαν ἤδη ἐγκατασταθεῖ οί φρουρές τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ.

Ἰανεξαρτήτως τῆς ὑπεροχῆς τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, οί κάτοικοί της συνεχίζουν δυναμικά νά ἀμύνονται. Καταστρέφουν ὄλους τούς δρόμους πού ὀδηγοῦν στόν τόπο τους ἀπό Βορρά καί Νότο, ἀφήνοντας μόνο μερικά στενά μονοπάτια, καὶ αὐτά πολύ καλά φυλαγμένα. Ἰενισχύουν τήν κλεισούρα πού ὀδηγοῦσε στό χωριό τους ἀπό ἀνατολικά. Στά τέλη τοῦ 1807 ὁ Ἰαλῆ πασᾶς, μέ στρατό 6.000 ἀνδρῶν, ἐπιχειρεῖ νά ἐκπορθῆσει αὐτό τό στενό, τό ὀποῖο ὑπεράσπιζαν 300 Χειμαρριῶτες, ἀλλά χάνει 1.500 ἀνδρες καί ἀναγκάζεται νά ὑποχωρήσει.²⁰

Ἰαναφορικά μέ τίς συνθήκες κατάκτησης τῆς Χειμάρρας ὑπάρχουν μόνο μερικές ἀποσπασματικές πληροφορίες, πού μᾶς τίς δίνει ὁ Th. Hughes. Οί Χειμαρριῶτες ἀμύνθηκαν μέχρι τελευταίας σπιθαμῆς. Ἰαφοῦ ἐξάντλησαν τά πολεμοφόδιά τους, ἐπί τρεῖς ἡμέρες μάχονταν μέ ἀγγέμαχα ὄπλα. Ὁ Ἰαλῆ πασᾶς, μέ μέσο τίς δωροδοκίες, κατάφερε νά κυριεύσει τό χωριό Βουνο καί, ἀφοῦ ἐπιτέθηκε στήν ὀπισθοφυλακή τῶν Χειμαρριωτῶν, κατετρόπωσε τό μεγαλύτερο μέρος τους. Κυρίευσε καί ἄλλα χωριά καί ἔβαλε παντοῦ φρουρές, καίγοντας ὄλα τά χωριά τῶν Χειμαρριωτῶν καί μεταφέροντας τούς κατοίκους σέ διάφορα μέρη τῆς ἐπικρατείας του.²¹

Στά 1810 τοποθετεῖται ἡ ὀριστική κατάκτηση τῶν παραλίων τῆς Τσαμουριᾶς.²² Ἰη διαφορά τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν μεταξύ Χειμάρρας καί Τσαμουριᾶς ἐκδηλώνεται στόν τρόπο πού οί κάτοικοί τους ἀντιμετώπιζαν τόν Ἰαλῆ πασᾶ. Γιά τούς Χειμαρριῶτες ἡ ἐξουσία του σήμαινε τήν ὑποδούλωση, καί γι' αὐτό τό λόγο μάχονταν ἄνισα μέ τέτοια στωικότητα καί ἡρωισμό. Δέν ἦταν τό ἴδιο ὄμως καί γιά τήν Τσαμουριά, ὄπου κυριαρχοῦσαν οί μπέηδες καί οί ἀγάδες πού βρίσκονταν σέ διαρκή πόλεμο. Ἰεδῶ, ὄπως γράφει ὁ Rouqueville, ὁ λαός ἀνέχθηκε τήν εἰσβολή τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ ἐπειδή προτιμοῦσε νά βρίσκεται ὑπό τήν ἐξουσία ἑνός δυνατοῦ ἄρχοντα, παρά νά ὑπομένει τά

καπρίτσια και τούς κατατρεγμούς αναρίθμητων ομάδων μικρών τυράννων. Ὁ Ἀλή ἐπωφελήθηκε ἀπό τοῦτες τίς διαθέσεις: ξεσηκώνοντας τούς χωρικούς ἐναντίον τῶν κυρίων τους, κατακτοῦσε τό ἓνα μετά τό ἄλλο τά φρούρια τῆς ἀριστοκρατίας τῆς Τσαμουριάς.²³

Τό 1811, μετά τή Χειμάρρα ὑποτάσσει τή διπλανή περιοχή, τό Δουκάτι.²⁴ Τήν 1η Αὐγούστου 1811 ὁ στρατός του, συνεχίζοντας τήν προέλαση στή Νότιο Ἀλβανία, εἰσβάλλει στήν Αὐλώνα. Οἱ μπέηδες τῆς περιοχῆς συνελήφθησαν καί τήν ἰδιοκτησία τους ἰδιοποιήθηκε ὁ Ἀλή πασάς.

Περί τά μέσα τοῦ 1811, ὅλοι οἱ ἐναπομείναντες μπέηδες τῆς Νοτίου Ἀλβανίας ἐνώθηκαν σέ νέα συμμαχία, προκειμένου νά ἀντισταθοῦν στόν διοικητή τῶν Ἰωαννίνων. Σ' αὐτή τή συμμαχία συμμετεῖχε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου φεουδαλικοῦ γένους τοῦ Δέλβινου Σελίμ Κόκα, ὁ Μουσταφά πασάς καί οἱ μπέηδες τοῦ Ἀργυροκάστρου, Γαρδικίου καί Ζουλιατῶν. Οἱ στρατιωτικές δυνάμεις τῆς συμμαχίας ἔφταναν τούς 10.000 ἄνδρες.²⁵ Τό Ἀργυρόκαστρο καί τό Γαρδίκι ἔγιναν τά δύο κύρια σημεία στήριξης τῶν συμμάχων.

Ὁ Ἀλή πασάς χτύπησε πρῶτα τό Ἀργυρόκαστρο – ἓνα ἀπό τά δυνατότερα φρούρια τῆς Ἀλβανίας –, τό ὁποῖο καί κατέλαβε τόν Δεκέμβριο τοῦ 1811. Ὁ Hahn κατέγραψε τήν τοπική παράδοση, πού ἀναφέρεται στίς συνθήκες κατακτήσεως τῆς πόλης, καί τόν μακροχρόνιο πόλεμο μεταξύ τοῦ Ἀλή πασᾶ καί τῶν μπέηδων τοῦ Ἀργυροκάστρου.²⁶

Πολύ νωρίτερα ἀπό τό 1811 ὁ Ἀλή πασάς ἔχτισε ἀπέναντι ἀπό τό Ἀργυρόκαστρο ὄχυρό, ἡ φρουρά τοῦ ὁποίου εἶχε ὡς ἔργο μέ κάθε τρόπο νά ἐπιτηρεῖ τήν πόλη, νά ἐμποδίζει τήν ἐπικοινωνία της μέ τή γύρω κοιλάδα, νά διώκει τά κοπάδια, νά ἐμποδίζει τήν καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν πού ἀνήκαν στίς οἰκογένειες τῶν φεουδαρχῶν, κ.ἄ. Μεταξύ τῆς φρουρᾶς τοῦ ὄχυροῦ καί τῆς πόλης διεξάγετο συνεχῆς πόλεμος, ὁ ὁποῖος δέν ἐμπόδιζε πολλούς ἀπό τούς κατοίκους της νά ὑπηρετοῦν στόν ἀντίπαλο στρατό. Ἀκριβῶς αὐτό τό γεγονός ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Ἀλή πασάς γιά νά καταλάβει τήν πόλη. Μέ τό πρόσχημα προετοιμασίας μακρᾶς ἐκστρατείας ὑποσχέθηκε νά διπλασιάσει

τούς μισθούς στους μισθοφόρους του, διαδίδοντας τό νέο πρώτα απ' όλα στό 'Αργυρόκαστρο. Τό αποτέλεσμα ἦταν νά σπεύσουν πολλοί κάτοικοι τῆς πόλης στήν ὑπηρεσία του. Τότε στέλνει τό στρατό του στό 'Αργυρόκαστρο καί καταλαμβάνει τήν πόλη ἀμαχητί, ἀφοῦ οἱ ἐναπομείναντες κάτοικοι δέν ἦταν σέ θέση νά ἀντισταθοῦν.²⁷

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1812 συνθηκολόγησε καί τό Γαρδίκι. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλης ἐμπόδισαν τούς μπέηδες ν' ἀντισταθοῦν ἐπειδή δέν ἤθελαν ἄλλο νά σηκώνουν τά βάρη τοῦ πολέμου.²⁸ Μερικές δεκάδες μπέηδων πού συγκεντρώθηκαν, μέ ἐπιτεφਾਲῆς τόν Μουσταφά πασά, ὀδηγήθηκαν στά 'Ιωάννινα ὅπου καί ἐκτελέστηκαν.²⁹

Ὁ 'Αλή πασάς γιόρτασε τή νίκη του μέ φοβερές πράξεις ἐναντίον τῶν κατοίκων τῆς πόλης, μέ τούς ὁποίους ἡ οἰκογένειά του εἶχε παλαιά ἔχθρα. Ἑπτακόσιοι περίπου ἄοπλοι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν σ' ἓνα μέρος καί θανατώθηκαν. Οἱ ὑπόλοιποι περιέπεσαν σέ δουλεία καί ἐστάλησαν σέ ἄλλες περιοχές τῆς 'Αλβανίας.³⁰ Τό 1812 ὅλη ἡ Νότιος 'Αλβανία εἶχε ὑποταχθεῖ στόν 'Αλή πασά. Ἡ Κωνσταντινούπολη παρακολουθοῦσε τά γεγονότα, τά μεταξύ 1809-1812, μέ αὐξανόμενη ἀνησυχία, γιατί, πρώτον, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Νότιο 'Αλβανία ἐμπόδιζε τό μεγάλο βεζίρη νά λάβει ἐνισχύσεις γιά τόν στρατό του ὅσον Δούναβη καί, σύμφωνα μέ τήν παρατήρηση τοῦ Leake, αὐτό ἰσοδυναμοῦσε μέ σαμποτάζ σέ ὄφελος τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ τῆς Πύλης,³¹ καί, δεύτερον, ἡ ἐκτόπιση καί ἡ σύλληψη τοῦ νομοταγῆ Ἰμπραήμ πασᾶ ἦταν γιά τόν σουλτάνο μιά πρόκληση, πού δέν μποροῦσε νά ἀντιπαρέλθει. Στέλνει μιά ἀπειλητική ἐπιστολή στόν 'Αλή πασά καί τόν κατηγορεῖ ὅτι «ἔχει ἐξομοιώσει τόν ἑαυτό του μέ τήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τό Σουλτάνο, σχετικά μέ τίς διαταγές καί τούς κανόνες πού ὑφίστανται γιά νά κανονίζουν τίς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων ὑπό τόν αὐτόν ἄρχοντα, ὁ ὁποῖος ἔχει θεῖον πεπρωμένο κληρονομικῶ δικαιώματι καί ἐλέω Θεοῦ». Ὁ σουλτάνος ἀπαίτησε τήν ἄμεση ἀποκατάσταση τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ.³² Ὁ 'Αλή πασάς οὔτε κἀν σκέφτηκε νά ὑπακούσει, καθότι ἤξερε πολύ καλά ὅτι ἡ Πύλη δέν διέθετε κανένα «κεραυνό» γιά νά ἐπικυρώσει τίς «βροντές» της.

Στή δύσκολη έσωτερική καί έξωτερική κατάσταση πού βρισκόταν θά ἦταν ἀπερισκεψία νά συγκρουστεῖ μέ τόν ἄρχοντα σημαντικοῦ μέρους τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Νοτίου Ἀλβανίας.

Καί πράγματι, σύντομα ἡ Πύλη ἀναγκάζεται νά ἀναγνωρίσει ὅσα εἶχαν συντελεστεῖ ὄχι μόνο de facto, ἀλλά καί de jure. Ὁ Μουχτάρ πασάς, τό Μάρτιο τοῦ 1812, κατόπιν συστάσεως τοῦ πατέρα του διορίζεται ἀπό τήν Πύλη κυβερνήτης ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν πού ἐξουσίαζε μέχρι τότε ὁ Ἰμπραήμ πασάς.³³ Ὁ Ἀλή πασάς δέν ἀρκεῖται στήν κατάκτηση τῆς Νοτίου Ἀλβανίας ἀλλά ἀρέσκειται στήν ἰδέα νά καταλάβει ὅλη τή χώρα. Στά 1811-1812, ἐπωφελοῦμενος τῶν ταραχῶν μεταξύ τῶν φεουδαρχῶν τῆς Βορείου Ἀλβανίας, ἀρχίζει δραστήρια πολιτική γιά νά κατακτήσει καί τήν πέρα πλευρά τοῦ ποταμοῦ Σκούμπη.

Τό 1809, μετά τόν θάνατο τοῦ Ἰμπραήμ Μπουσατλή, ἄρχοντας καί κηδεμόνας τῶν μικρῶν παιδιῶν του Ταχίρ πασᾶ καί Ντελβίς μπέη γίνεται ὁ Τζελαντίν μπέης. Ἐναντίον του ὅμως κινήθηκε ὁ ἀνιψιός τοῦ Ἰμπραήμ, ὁ Μουσταφά μπέης Μπουσατλής, ὁ ὁποῖος καί κατάφερε νά γίνει κυρίαρχος τῆς Σκόδρας. Στά 1810 ἡ Πύλη τόν ἀνεγνώρισε ὡς μουτεσαρίφη τῆς Σκόδρας.

Ὁ τέταρτος ἐκπρόσωπος τῆς δυναστείας Μπουσατλή διεξάγει μακροχρόνιο ἀγῶνα προκειμένου νά στερεώσῃ τήν ἐξουσία του. Οἱ ἀντίπαλοί του εἶχαν ἐπαναστατήσῃ ἐναντίον του. Μέ τή βοήθεια τοῦ ταραφιοῦ τῶν βυρσοδεψῶν ὁ Μουσταφά κατορθώνει νά πνίξῃ τήν ἐξέγερση. Κατόπιν ἀρχίζει τήν ἐκκαθάριση τῆς Ζάντριμας, τήν ὁποία εἶχε καταλάβει ὁ καπετάνιος τῆς Μιρδίτας Πρένκ Λέσι καί ὁ διοικητής τοῦ Ἀλεσίου Σουλεϊμάν ἀγάς, πού εἶχε ἐπαφές μέ τούς ἐξεγερμένους.³⁴

Ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων παρακολουθεῖ τίς αἱματηρές αὐτές ἐπιχειρήσεις μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον καί συμμετέχει ἐνεργά στά γεγονότα, δρώντας ὑπέρ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. Μετά τήν κατάληψη τοῦ Μπερατίου οἱ πασάδες τῆς Βορείου Ἀλβανίας ἐπισκέπτονται συχνά τά Γιάννενα.³⁵ Ὄταν ὁ Μουχτάρ πασάς διατάχθηκε νά μεταβεῖ, τό 1810, στό μέτωπο τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, στόν στρατό του συμμετέχουν ὁ Γιουσούφ μπέης τῆς Δίβρης μέ 1.000 ἄνδρες καί ὁ Καπλάν πα-

σας τῆς Κρούιας μέ 1.500,³⁶ γεγονός πού μαρτυρεῖ τήν αὐξανόμενη ἐπιρροή τοῦ Ἄλῆ πασᾶ σ' ἐτούτη τήν περιοχή. Στενότερες ἐπαφές διατηρεῖ ὁ Ἄλῆ πασᾶς μέ τόν καπετάνιο τῆς Μιρδίτας Πρένκ Λέσι. Ἐπειδή προσδοκᾷ νά χρησιμοποιήσῃ πρὸς ὄφελός του τούς ὀρεσίβιους τῆς Μιρδίτας, προσφέρει ἀκριβὰ δῶρα στούς ἀρχηγούς καί τούς ἱερεῖς τους, στούς δέ μισθοφόρους ἀπό τή Μιρδίτα δίνει διπλάσιο μισθό.³⁷

Οἱ ἐπαφές τοῦ Ἄλῆ πασᾶ μέ τούς ἐχθρούς τοῦ Μουσταφᾶ Μπουσατλή ὄξυναν τίς σχέσεις του μαζί του. Στίς 6 Ἰουνίου 1811 ὁ Γάλλος πρόξενος M. Brieau ἔγραφε ἀπό τή Σκόδρα:

Φαίνεται ὅτι ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά χρησιμοποιήσῃ τή δύναμη τῶν ὄπλων προκειμένου νά ἀντισταθεῖ στά φιλόδοξα σχέδια τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ὀρκίζεται στή φιλία του μέ τόν Μουσταφᾶ, δέν δίστασε νά ὀργανώσει τήν εἰσβολή στή Ζάντριμα τῶν ὀρδῶν τῶν μισθοφόρων του καί τῶν πασάδων πού ἀπαρτίζουν τή συνομοσπονδία του, μέ τή συμμετοχή ὅλων τῶν ἐμιγκρέδων ἀπό τή Σκόδρα, τούς ὁποίους ἔχει δεχτεῖ καί συντηρεῖ.³⁸

Ἡ κατάσταση εἶχε ὄξυνθεῖ τόσο, ὥστε οἱ φῆμες στά Γιάννενα, τή Σκόδρα καί ἄλλες περιοχές τῆς Αὐτοκρατορίας μιλοῦσαν γιά ἐπερχόμενη ἐκστρατεία στή Σκόδρα. Σέ μιά ἀπό τίς ἐκθέσεις του ὁ Rouqueville ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἄλῆ πασᾶς ἀποθηκεύει στάρι στόν Μοριά ἐπειδή ἐτοιμάζεται γιά νέο πόλεμο.³⁹

Ἐνας ἀπό τούς ἀνθρώπους του, ὁ Ἀμπταλά, ξεκίνησε γύρω στίς 10 Αὐγούστου 1811 ἀπό τόν Μοριά γιά τό Μπεράτιο μέ ποσότητα σταριοῦ 6.000 φορτία. Μερικούς μῆνες ἀργότερα, στίς 16 Μαρτίου 1812, ὁ Γάλλος γενικός διοικητής τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἰλλυρίας Bertran ἔγραφε στό Παρίσι πῶς πληροφορήθηκε ὅτι ὁ Ἄλῆ πασᾶς κινεῖται μέ 20.000 στρατό πρὸς τή Σκόδρα.⁴⁰

Ἡ φήμη αὐτή δέν ἀνταποκρινόταν ὅμως στήν πραγματικότητα. Ὁ Ἄλῆ πασᾶς μέ τό στρατό του, τόν Φεβρουάριο-Μάρτιο τοῦ 1812, ἦταν ἀπασχολημένος στήν πολιορκία τοῦ Γαρδικίου καί ἀργότερα μέ τήν ἐφαρμογή ἀντιποίνων ἐναντίον τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Ἡ ἐκστρατεία στή Σκόδρα, ἂν ὑπο-

θέσουμε ότι ο 'Αλή τή σχεδίαζε, θά ἔπρεπε προφανῶς νά γίνει τό καλοκαίρι τοῦ 1812. Ὅμως τά σοβαρά γεγονότα πού ἔλαβαν χώρα κατά τόν Μάιο-Ἰούνιο τοῦ 1812, δηλαδή ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου καί ἡ εἰσβολή τοῦ Ναπολέοντα στή Ρωσία, δημιούργησαν ἀντίξοες συνθήκες γιά τά περαιτέρω κατακτητικά σχέδια τοῦ 'Αλή πασᾶ.

Τό 1812 ὁ διοικητής τῶν Ἰωαννίνων ἔχει φτάσει στό ζενίθ τῆς δύναμής του. Ἀπό τά Ἰωάννινα ἔξαρτιόταν σημαντικό μέρος τῶν ἐπαρχιῶν τῶν δυτικῶν Βαλκανίων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατόρθωσε νά ἔχει στήν περιοχή τέτοια ἐπιρροή καί ἐξουσία, ὅση εἶχε στόν καιρό του ὁ Μαχμούτ Μπουσατλής. Αὐτή ἡ πολιτική ἐπιτυχία ἦταν πράγματι ἐξαιρετική, ιδιαίτερα ἂν σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι ὁ 'Αλή πασάς, σέ ἀντίθεση ἀπό τόν ὀνομαστό πασά τῆς Σκόδρας, ξεκίνησε ἀπό τό μηδέν.

Οἱ σύγχρονοί του καί οἱ βιογράφοι του ἀποδίδουν τίς πολιτικές του ἐπιτυχίες στά προσωπικά του προσόντα: σκληρότητα, ἀσυνειδησία καί πολιτική ἐπιδεξιότητα. Ἀναμφίβολα εἶχε ὅλα ἐτοῦτα τά «χαρίσματα», ἀλλά δέν ἦταν μόνο αὐτά πού τόν χαρακτήριζαν. Ὁ J. Bessier, πού εἶναι γνωστό ὅτι δέν ἦταν εὐνοϊκά διατεθειμένος πρὸς αὐτόν, γράφει:

Ἐάν καί στεροῦνταν μορφώσεως, ἦταν προικισμένος μέ ἔξοχη λογική, ἐφευρετικό μυαλό, σπάνια σοφία, καταπληκτική μνήμη, γενναιοτητα στό πεδίο τῆς μάχης, ἐπιμονή στίς ἀπόψεις του καί ἐνεργητικότητα καί σωφροσύνη στήν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων του.⁴¹

Ὡστόσο, ἀπό μόνες τους οἱ προσωπικές ικανότητες δέν ἀρκοῦσαν γιά τή δημιουργία τοῦ πῶς σημαντικοῦ πασαλικίου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, τό ὁποῖο ἐπέζησε μερικές δεκαετίες. Χρειάστηκε καί ἡ ιδιόμορφη ἐσωτερική καί ἐξωτερική κατάσταση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατά τά τέλη τοῦ 18ου - ἀρχές 19ου αἰώνα· χρειάστηκε καί ἡ ἐπίδραση τῶν οικονομικῶν καί κοινωνικῶν παραγόντων στήν Ἀλβανία καί Ἡπειρο, τούς ὁποίους ὁ 'Αλή πασάς μπόρεσε νά χρησιμοποιήσει γιά νά ἀναρριχηθεῖ. Ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ἤξερε πάρα πολύ καλά νά χρησιμοποιεῖ τίς ὀξείες ἀντιθέσεις τῆς ἐποχῆς του, ἰ-

διαίτερα τόν γαλλοαγγλικό ανταγωνισμό, πού ἦταν καθοριστικός παράγοντας γιά τίς διεθνείς σχέσεις τοῦ ἀρχόμενου 19ου αἰώνα. «Προσανατολιζόμενος» πότε πρὸς τή Γαλλία πότε πρὸς τήν Ἀγγλία, καί παίρνοντας βοήθεια καί ἀπό τίς δύο στούς πολέμους πού διεξῆγε ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν του, στήν πραγματικότητα ποτέ δέν ξεχνοῦσε τά ιδιαίτερα προσωπικά του συμφέροντα. Ὁ Καποδίστριας ἔγραφε:

Κανένας ἀπό τούς ξένους ἀντιπροσώπους πού τόν περιστοιχίζουν δέν μπορεῖ νά τόν ἀποπροσανατολίσει ἀπό τόν στόχο του. Ἀντιθέτως, μέ πονηριά χρησιμοποιοῦν πρὸς ὄφελός του τίς βλέψεις τίς ὁποῖες τό Διβάνιο καί τά εὐρωπαϊκά κράτη θά μπορούσαν νά ἔχουν γι' αὐτόν τόν ἴδιο καί γιά τήν ἐπιρροή του.⁴²

Πρὸς ὄφελος τοῦ Ἀλή πασᾶ ἦταν καί οἱ ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές κρίσεις τῆς Αὐτοκρατορίας, πού τή συγκλόνισαν στά τέλη τοῦ 18ου - ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα οἱ κλυδωνισμοί πού ἀποδυνάμωναν καί ἀποδιοργάνωναν τήν κεντρική ἐξουσία τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἐνδυναμώναν τίς κεντρούφυγες τάσεις. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Ἀλή πασάς δέν ἦταν ὁ μοναδικός ἀπό τούς πασάδες αὐτῆς τῆς περιόδου πού κατάφεραν νά ἐπωφεληθοῦν ἀπό τήν πτώση τοῦ κύρους τοῦ σουλτάνου γιά νά ἰσχυροποιήσουν τή δική τους ἐξουσία. Κανείς ὅμως ἀπ' τούς συμπορευόμενους σχισματικούς δέν μπόρεσε σέ τέτοιο βαθμό νά ἀξιοποιήσει τήν ἀνώτατη ἐξουσία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους στήν πραγματοποίηση τῶν προσωπικῶν του πολιτικῶν σχεδίων.

Ἦξερε πάντα πάρα πολύ καλά, μέσω τῶν πρακτόρων του, ὅλα ὅσα συνέβαιναν στό Διβάνιο, στό Σερᾶι, στά σπίτια τῶν ὑπουργῶν, στούς Ἑλληνες τοῦ Φαναριοῦ, καθώς ἐπίσης καί στίς ξένες πρεσβεῖες. Χωρίς νά λυπᾶται τό χρυσάφι γιά νά ἐξαγοράζει τούς ὑπουργούς τοῦ σουλτάνου καί τούς ἔμπιστούς του, ἤξερε νά ἀποσπᾶ τήν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῶν πράξεών του ἀπό τήν Πύλη, ἀκόμη καί ἐκείνων πού τήν ἐπλητταν.

Τό ἀρχεϊακό ὕλικό εἶναι ἐπαρκές γιά νά παρακολουθήσει κανείς ἐκείνους τούς παράγοντες πού εἶχαν διεθνή καί παντουρκικό χαρακτήρα καί ἀξιοποιήθηκαν ἀπό τόν Ἀλή πασά στήν ἐκπλήρωση τῶν στόχων του. Δέν συμβαίνει ὅμως τό ἴδιο καί μέ τήν ἐπίδραση πού εἶχαν οἱ κοινωνικές δυνάμεις στά

Βαλκάνια και βοήθησαν, άμέσως ή έμμέσως, τήν πορεία του προς τήν έξουσία. Η δυσκολία έγκειται στό ότι είναι έξαιρετικά λιγοστές οί πηγές τοπικοῦ χαρακτήρα πού θά επέτρεπαν νά γνωρίσουμε τίς έσωτερικές διαμάχες στίς περιοχές πού έγιναν άντικείμενο έπεκτατικῆς πολιτικῆς τοῦ διοικητῆ τῶν Ίωαννίνων. Λιγοστό φῶς ρίχνουν τά έγγραφα πού αναφέρονται στήν κατάκτηση τῆς Νοτίου Ἀλβανίας.

Ο Ἀλή πασάς ενεργά αναμιγνυόταν στούς έμφυλίους πολέμους μεταξύ τῶν φεουδαρχῶν τῆς Νοτίου Ἀλβανίας. Ἀφοῦ ξόδεψε πάρα πολλά χρήματα γιά νά εξαγοράσει τούς μικρούς φεουδάρχες,⁴³ νίκησε μέ τή βοήθειά τους τίς μεγάλες φεουδαλικές οίκογένειες τῆς Αὐλώνας, τοῦ Δέλβινου καί τῆς Τσαμουριάς. Η ύποστήριξη τῶν αδυνάτων φεουδαρχῶν καί αγάδων έπαιξε προφανῶς τεράστιο ρόλο στήν έπιβολή τῆς έξουσίας του στή Νότιο Ἀλβανία. Κατάφερε πάντα νά εξασφαλίζει τήν οὔδετερότητα, καί κάποτε καί τήν άνοιχτή ύποστήριξη καί άλλων κοινωνικῶν στρωμάτων. Πλατιά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ εὔχονταν νά σταματήσουν οί μακροχρόνιοι φεουδαλικοί πόλεμοι καί νά επιβληθεῖ μιά έξουσία ικανή νά εξασφαλίσει ένα μινιμουμ ασφάλειας γιά τή ζωή καί τήν περιουσία τους. Η άποφασιστικότητα μέ τήν όποία ό Ἀλή πασάς επέβαλε τή θέλησή του στούς φεουδάρχες τῶν Ίωαννίνων καί τῶν Τρικάλων, άσφαλῶς δημιούργησε πολλούς όπαδούς μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νοτίου Ἀλβανίας.

Όσον άφορᾶ τόν άγώνα πού διεξήγε γιά τή μιά ή τήν άλλη πόλη ή περιοχή, έπειδή λείπουν οί άπαιτούμενες ιστορικές πηγές είναι δύσκολο νά καθοριστεῖ ή άκριβῆς στάση τοῦ πληθυσμοῦ άπέναντι στούς φεουδάρχες καί τόν άρχοντα τῶν Ίωαννίνων. Ὑπάρχουν όμως καί μαρτυρίες πού, άν κι έχουν γενικό χαρακτήρα, προέρχονται από αυτόπτες μάρτυρες καί από συγχρόνους τῶν γεγονότων καί άπαιτοῦν ιδιαίτερη προσοχή. Ὅτι υπῆρχαν όπαδοί τοῦ Ἀλή πασᾶ μεταξύ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν στρωμάτων τό μαρτυρεῖ ή άκόλουθη χαρακτηριστική συνομιλία πού εῖχε ό Rouqueville στήν Πρεμετή μ' ένα μορφωμένο Ἀλβανό πού ύποστήριζε τήν πολιτική τοῦ πασᾶ. Ὅταν ό Γάλλος πρόξενος έξεπλάγη γιά τό πῶς είναι δυνατό ό συνομιλητής

του νά είναι στό πλευρό τέτοιου «δεσπότη» καί «τυρράνου», τότε ἄκουσε τήν ἐξῆς ἀπάντηση: «Ἡ ἔρημος τήν ὁποία διασχίσατε εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀναρχίας. Ποιός δεσποτισμός θά μπορούσε νά προκαλέσει τόσο μεγάλο κακό;»⁴⁴ Προφανῶς, ἀπό τέτοια αἰσθήματα ὀρμώμενο, θά ὑποστήριζε τόν Ἄλῆ πασά καί μέρος τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ.⁴⁵

Θά πρέπει ἐπίσης νά ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι οἱ πολιτικοί του ἀντίπαλοι ἦταν κυρίως Ἄλβανοί φεουδάρχες, πού εἶχαν ἐκμουσουλμανισθεῖ καί γιά αἰῶνες πίεζαν τόν λαό. Γι' αὐτό καί τόν πόλεμο ἐναντίον τους, πού γινόταν μέ σκοπό τόν προσωπικό του πλουτισμό καί τή συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας στα χέρια του, τόν συναισθάνονταν πλατιά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ.

Ξεκαθαρίζοντας μέ τούς μουσουλμάνους μπεηδες, σύμφωνα μέ κάποιον σύγχρονό του, «ἀπαλλάσσονταν ἀπό τούς ἐχθρούς πού ἔπρεπε περισσότερο ἀπ' ὅλα νά φοβᾶται καί προσέγγιζε τόν λαό, ὁ ὁποῖος, μή ἔχοντας ἄλλη ἐκλογή ἐκτός τῆς δουλείας, προτιμοῦσε ἕναν λίγο ὡς πολύ εὐκαμπτο ἄρχοντα, πού θά τόν ἀπελευθέρωνε ἀπό τή θρασύτητα καί τήν περιφρόνηση τῶν πρώην καταπιεστών του».⁴⁶

Ὁ Ἄλῆ πασάς χρησιμοποιοῦσε ἔξυπνα τά ἀντιτουρκικά αἰσθήματα τοῦ λαοῦ γιά νά ἀποκτήσει δημοτικότητα στήν Ἄλβανία. Ὅπως γράφει ὁ Καποδίστριας, αὐτός ὁ πανοῦργος πολιτικός ἄφησε νά διαδίδεται μεταξύ τῶν δερβίσηδων ὅτι ὑπάρχει προφητεία πώς μιά μέρα θά δημιουργήσει ἀνεξάρτητο ἄλβανικό βασίλειο.⁴⁷ Τήν ἴδια προπαγάνδα ἔκανε καί μεταξύ τῶν Ἑλλήνων.⁴⁸

Ὁ Ἄλῆ πασάς, ὡς γνωστό, δέν διέδιδε μόνο «προφητείες». Ἀπό τό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1780 ἡ δύναμή του αὔξανε συνεχῶς. Γιά ἕνα τρίτο τοῦ αἰῶνα ἡ τύχη σημαντικοῦ μέρους τῆς Ἄλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας δέν ἐξαρτιόταν ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά ἀπό τά Γιάννενα. Γιά νά ἀπαντήσῃ λοιπόν κανεῖς στό ἐρώτημα κατά πόσο πραγματοποιοῖσε τίς ἐλπίδες καί τούς πόθους τοῦ λαοῦ καί κατά πόσο εἶχε γενικά τή δυνατότητα νά τούς πραγματοποιήσῃ, πρέπει νά μελετήσουμε τήν κοινωνική καί πολιτική δομή τοῦ «κράτους» τοῦ Ἄλῆ πασά καί τήν ἐσωτερική του πολιτική.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Σέ δύο τουρκικά ντοκουμέντα τοῦ 1805 καί τοῦ 1809, ὁ Ἰμπραήμ πασάς ἀποκαλεῖται διοικητής τοῦ Ἐλβασάν (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2443, φ. 23· *Turski dokumenti za makedonskata istorija*, Σκόπια, 1953, τ. 2, σ. 69).
2. *Caractère des Albanois et des habitants des isles Ioniques*, Λονδίνο, 1814, σσ. 57, 58 (Ἄρχεῖο ΛΠΗ, Βοροντσόφ, φάκ. 745).
3. Ὁ Leake σημειώνει ὅτι ὁ Ἰμπραήμ πασάς δέν ἐξουσίαζε τούς μπέηδες στό βαθμό πού ἦταν δυνατό στόν Ἀλή πασά (W. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο, 1835, τ. 1, σ. 358).
4. Τά ὀνόματα τῶν καπετάνιων ἀπαριθμοῦνται σέ ἑλληνικό δημοτικό τραγούδι, ἀφιερωμένο στήν κατάκτηση τοῦ Μπερατίου (MARCELLUS, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Παρίσι, 1860, σ. 46).
5. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali-Pasha, visir de Janina*, Παρίσι, 1820, σ. 45.
6. Στις 26 Μαΐου τοῦ 1807 ὁ Ι. Βλασόπουλος πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἀλή πασάς δωροδόκησε γενναῖα τόν Γιουσούφ μπέη καί συμφώνησαν νά τοῦ ἀποστείλει ὁ δεύτερος, ἐντός μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, 5.000 ἄνδρες (ΑΕΠΡ, Ἰόνιοι Νῆσοι, φάκ. 45, φ. 102).
7. J. TROMELIN, «Itinéraire...», *Revue des études napoléoniennes*, 1918, τ. 13, σ. 120.
8. [J. BESSIER], ὁ.π., σ. 45.
9. N. ΝΙΚΑΪ, *Historija e Shqyptiës*, Σκόδρα, 1917, φ. 126. Ὁ Ἀλβανός ἱστορικός δέν ἀναφέρει τούς λόγους τῆς δολοφονίας. Ἴσως καί νά τήν προκάλεσε ἡ ἔκφραση κάποιας συμπάθειας ἐκμέρους τῶν ὀρσειβίων χριστιανῶν τῆς Μιδριτάς πρὸς τούς ἐξεγεραμένους Σέρβους.
10. «Kronikë mbi Mahmud Pashën, Brahim Pashën e Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, N° 2, σ. 109.
11. Ἡ περιγραφή τοῦ πολέμου (Μάιος 1809 - Ἰανουάριος 1810) βασίζεται στή παρακάτω ντοκουμέντα: ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2436, φφ. 26, 30, Ἐκθεση τοῦ Λ.Π. Μπενάκη πρὸς τόν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ στίς 28 Ὀκτωβρίου καί 18 Δεκεμβρίου 1809, φάκ. 2443, φ. 30, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τόν πρέσβη στό Παρίσι Α.Μπ. Κουράκιν, στίς 14 Σεπτεμβρίου 1809, Κεντρικό Ἄρχεῖο, 1-9, 1810, φάκ. 10, φφ. 1-9, Σημείωμα τοῦ Λ.Π. Μπενάκη στίς 26 Σεπτεμβρίου 1810, φφ. 21-25, Γράμμα τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ (ἀντίγραφο) πρὸς τόν στρατηγὸ Donzelot στίς 18 Φεβρουαρίου 1810 ἀπὸ τήν Αὐλώνα, φφ. 26-27, Ἐκθεση τοῦ Λιμπεράκη (ἀντίγραφο) πρὸς τόν Donzelot στίς 16 Φεβρουαρίου 1810 (ὁ Λιμπεράκης ἦταν ὁ προσωπικός γιατρός τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ καί ἔμπιστό του πρόσωπο, καί βρίσκεται τόν καιρὸ τοῦ πολέμου στήν Κέρκυρα· στέλνεται ἀπὸ τόν Donzelot στόν Ἰμπραήμ μέ σκοπὸ νά μάθει γιὰ τα γεγονότα αὐτοῦ τοῦ πολέμου).
12. Σύμφωνα μέ στοιχεῖα τοῦ Remerand, 8.000 (G. REMERAND, *Ali de Tebelen...*, Παρίσι, 1928, σ. 136).

13. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰμπραήμ πασάς ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἄλῃ πασάς κατάφερε νά νικήσει χάρις στήν ἐξαγορά «διαφόρων ἀρχηγῶν τῶν χωριῶν μου» (ΑΕΠΡ, Κεντρικό Ἀρχεῖο, 1-9, 1810, φάκ. 10, φ. 22). Οἱ ὑποτελεῖς τοῦ πασᾶ ἄρχισαν νά μεταπηδοῦν στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἄλῃ πρὶν ἀκόμη τήν ἔναρξη τοῦ πολέμου τοῦ 1809. Ἔτσι ἐνήργησε συγκεκριμένα ὁ Μπεκίρ ἀγάς, πού ἀργότερα ἔγινε ἐπικεφαλῆς τῆς φρουρᾶς πού συνόδευε τόν Μ. Leake. Ὅταν μεταπήδησε στό στρατόπεδο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πῆρε μαζί του 200 ἄνδρες (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 3, σ. 550).

14. J. BROUGHTON, *Napoléon, Byron et leurs contemporains*, Παρίσι, 1910, τ. 1, σ. 32.

15. Οἱ ἴδιοι οἱ Ἀγγλοὶ τήν ἐφάρμοσαν πρῶτοι τό 1806 στήν πολιορκία τῆς Βουλώνης.

16. «Ἡ ἐπιχείρηση τοῦ Μπερατίου κόστισε τόσο στήν ὕψηλότητά του, ὥστε ἀπό ὅλες τίς μεριές συγκεντρώνει χρήματα. Σήμερα μᾶς προσπέρασε ἀγγελιαφόρος πού πῆγαινε νά μαζέψει 80 πουργιά ἀπό 15 χωριά τοῦ Ἀσπροποτάμου [περιοχή Πίνδου – Γ.Λ.Α.]», σημειώνει στίς 20 Νοεμβρίου τοῦ 1809 στό ἡμερολόγιό του ὁ Leake (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 260).

17. G. REMERAND, ὁ.π., σ. 137.

18. Στό ὑπόμνημα πού συνέταξε ὁ στρατηγός Vaudoncourt στά 1810 («Ἀναφορικά μέ τίς Δυνατότητες καί τά Μέσα Εἰσβολῆς στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία ἀπό τήν Κέρκυρα μέσῳ τῆς Ἡπείρου») προβλεπόταν ἡ ἀποβίβαση γαλλικοῦ στρατοῦ ὕψους 20.000 ἀνδρῶν σέ τρία σημεία τῶν παραλίων: στό Βουθρωτό, τήν Πάργα καί τήν Πρέβεζα. Ἐπειτα, πρὸς βοήθειά του, θά ἔπρεπε νά σπεύσουν οἱ ἐνωμένες δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πού σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ θά ἔφταναν τίς 30.000 ἄνδρες. Ὁ Vaudoncourt ὑπολόγιζε ὅτι, ἐάν ὅλα προχωρήσουν σύμφωνα μέ τό σχέδιο, τότε θά ἦταν δυνατό ὁ αἰφνιδιασμένος πασάς νά ἐκδιωχτεῖ ἀπό τήν Ἡπειρο καί νά ἀπωθηθεῖ στήν Πίνδο τήν τρίτη κιόλας ἡμέρα τῆς ἐπιχειρήσεως («Memoire sur la possibilité et les moyens d'execution d'une invasion en Turquie par les côtes de l'Epire en partant de Corfou», *Journal des sciences militaires des Armees de terre et de mer*, Παρίσι, 1825, τ. 1, σσ. 534-536).

19. G. REMERAND, ὁ.π. Βλ. ἐπίσης τήν ἐκθεση τοῦ Μπενάκη πρὸς τόν Ρουμιάντσεφ στίς 27 Μαρτίου 1811 (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2438, φ. 2).

20. G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian islands... including the life and character of Ali Pasha, the present ruler of Greece*, Λονδίνο, 1816, σ. 315.

21. Th. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie, par la Sicile et la Grece*, Παρίσι, 1821, τ. 2, σσ. 200-201. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἄλῃ πασάς, πρὶν ἐπιχειρήσει νά καταλάβει τή Χειμάρρα, εἶχε προσπαθήσει νά δημιουργήσει, ὅπως καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ἀλβανίας, πολιτική ομάδα ὑπέρ αὐτοῦ. Ὁ Hahn εἶχε ἐπ' αὐτοῦ κάποια στοιχεῖα καί ἔγραφε ὅτι ὁ Ἄλῃ πασάς «ὑπέταξε τή Χειμάρρα κυρίως μέ τήν πονηριά παρά μέ τή δύναμη» (J. HAHN, *Albanesische Studien*, Ἰένα, 1854, τ. 1, σ. 327).

22. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2438, φ. 59, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τόν

Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 14 Δεκεμβρίου 1811· Κ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, «'Ο 'Ανταγωνισμός Γαλλίας και 'Αγγλίας εν-'Ηπείρω και 'Αλβανία πρό τῆς 'Ελληνικῆς 'Επαναστάσεως τοῦ 1821», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1926, σσ. 51-52.

23. F. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι, 1824, τ. 2, σσ. 128-129.

24. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, Παρίσι, 1826, τ. 1, σσ. 323-324.

25. G. REMERAND, *δ.π.*, σ. 173. 'Ενεργό ρόλο στήν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς συμμαχίας ἔπαιξαν οἱ Γάλλοι ἀπεσταλμένοι, ἀνάμεσά τους δέ ἦταν καί ὁ 'Ελληνας Διόπουλος, τόν ὁποῖο ἔστειλαν στή Νότιο 'Αλβανία οἱ Γάλλοι ἐπιτετραμμένοι στήν Κωνσταντινούπολη, μέ τήν ἐντολή νά πείσει τούς μπέηδες νά ὑποστηρίξουν ἠθικά τό σουλτάνο (*δ.π.*, σ. 172).

26. J. HAHN, *Albanesische Studien*, τ. 1, σσ. 53-54.

27. Τό γεγονός ὅτι τό 'Αργυρόκαστρο ἔπεσε χωρίς μάχη τό ἀναφέρει καί ὁ Rouqueville, ἀλλά τό ἀποδίδει σέ στρατιωτικούς λόγους. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα του, εἶχε παραλύσει ἡ δυνατότητα τῶν κατοίκων νά ἀντισταθοῦν, ἐπειδή ὁ στρατός τοῦ 'Αλῆ πασᾶ διέκοψε τήν παροχή νεροῦ καί κατέστρεψε τούς μύλους· ρόλο ἐπίσης ἔπαιξε καί ἡ ἐντύπωση πού προσέβησε ἡ χρήση τοῦ πυροβολικοῦ (F. ROUQUEVILLE, *Histoire de la régénération de la Grèce*, τ. 1, σ. 340).

28. *Ο.π.*, σσ. 341-342.

29. Σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν μπέηδων πού θανατώθηκαν στά Γιάννενα οἱ πηγές ἀποκλίνουν. Σύμφωνα μέ τόν Rouqueville ἦταν 70, ὁ Hughes δίνει τόν ἀριθμό 63, ὁ Holland 36, ὁ Remerand 74, καί σέ μία μοναστηριακή ἐπιγραφή ἀναφέρονται 53 δολοφονημένοι μπέηδες (F. ROUQUEVILLE, *Histoire...*, τ. 1, σ. 362· Th. HUGHES, *δ.π.*, τ. 2, σ. 209· H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815, σσ. 490-491· G. REMERAND, *δ.π.*, σ. 173· Χ. ΣΟΥΛΗΣ, «'Επιγραφαί καί 'Ενθυμήσεις 'Ηπειρωτικά», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1934, σ. 109).

30. H. HOLLAND, *δ.π.*, σσ. 410-411· A. MUFID, *Tepedenli Ali Pasa*, Κωνσταντινούπολη, 1824, σ. 143· W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 499.

31. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 224.

32. A. MUFID, *δ.π.*, σ. 128.

33. ΛΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2395, φ. 2, ὁ Σ. Παπαδόπουλος πρός τόν Λ.Π. Μπενάκη, 2 'Ιουλίου 1812, Κέρκυρα.

34. «Kronikë...», *Hylli i Dritës*, 1930, N° 2, σσ. 109-113.

35. F. ROUQUEVILLE, *Histoire...*, τ. 1, σ. 334.

36. A. MUFID, *δ.π.*, σ. 118.

37. Th. HUGHES, *δ.π.*, τ. 2, σσ. 27-28· H. HECQUARD, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guegarie*, Παρίσι, σ. 237.

38. M. GAVRILOVITCH, *Ispisi iz pariskih arhiva*, Βελιγράδι, 1904, σ. 663.

39. 'Από τό 1807 διοικητής στό Μοριά διορίζεται ὁ γιός τοῦ 'Αλῆ, ὁ Βελλή πασάς, πού κατάφερε νά πάρει αὐτό τό διορισμό χάριε στόν τότε Γάλλο ἀπεσταλμένο στήν Κωνσταντινούπολη στρατηγό Sebastiani.

40. M. GAVRILOVICH, *ὁ.π.*, σσ. 690, 691, 714· J. de SANT-DENYS, *Histoire de l'empire Ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, Παρίσι, 1844, τ. 3, σ. 39.
41. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pacha*, σσ. 46-47.
42. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 19, *Notions sur Aly- Pacha*.
43. Ἡ πηγή τῶν ἐσόδων τοῦ Ἀλή πασᾶ θά ἐκτεθεῖ παρακάτω.
44. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σ. 266.
45. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Μουσταφά πασάς τοῦ Δέλβινου σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Μπενάκη (23 Ἀπριλίου 1807) ἐπέκρινε τὴν «ἐλαφρότητα σκέψης τῶν κατοίκων τοῦ Δέλβινου, τοὺς ὁποίους συνεχῶς ἐξαπατᾶ ὁ Ἀλή πασάς» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2441, φ. 33).
46. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 6, *Notice sur Ali- Pacha*· B. BROVENSKIĪ, *Zapiski morskogo ofitsera*, Πετρούπολη, 1819, μ. 2, σ. 84· P. Svinin, *Vospominanija na flote*, Πετρούπολη, 1818, μ. 1, σ. 264.
47. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 12, *Notions sur Aly- Pacha*.
48. Γιά παράδειγμα, στὰ 1807 οἱ μυστικοὶ πράκτορες του ἔλεγαν παντοῦ ὅτι σύντομα θά ἰδρυθεῖ ἀνεξάρτητο Βασίλειο στὴν Ελλάδα μέ ἄρχοντα τόν Ἀλή πασά (G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σ. 259).

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ε Ν Α Τ Ο

Ἡ Κοινωνική, Οἰκονομική καί Πολιτική Δομή τοῦ Πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων

ΤΟ 1812 Η ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΕΚΤΕΙΝΕΤΑΙ ΣΕ ΟΛΗ σχεδόν τήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα (ἐκτός τῆς Βοιωτίας καί τῆς Ἀττικῆς), σέ σημαντικό μέρος τῆς Μακεδονίας καί τή Νότιο Ἀλβανία. Οἱ ὑπήκοοί του φτάνουν τό 1,5 ἑκατομμύριο.¹

Ἡ ἐξουσία τοῦ σουλτάνου ἐδῶ, ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ αὐτόπτες, εἶναι μόνο κατ' ὄνομα.² «Ὁ βεζίρης ἀναδεικνύεται τώρα σέ δεύτερό αὐθέντη στήν Τουρκία», ἀναφέρει χαρακτηριστικά ἕνας ἀπό τούς σύγχρονους βιογράφους του.³

Ὁ Ἄλη πασάς συγκέντρωνε καί διέλυε τόν στρατό του, διεξῆγε πολέμους καί σύναπτε συμφωνίες μέ ξένες κυβερνήσεις, ἐπέβαλλε φόρους καί δασμούς. Για τούς «ὑπηκόους του ἦταν ἡ ἀνώτατη δικαστική ἀρχή καί τό πασαλίκι του θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἕνα εἶδος κράτους στά ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Φυσικά ἡ δύναμη τῆς ἐξουσίας του, καθώς καί ἡ νομική βάση πάνω στήν ὁποία στηριζόταν, δέν ἦταν ἡ ἴδια παντοῦ. Σέ ὀρισμένες περιφέρειες οἱ γιοί του καί οἱ ἔμπιστοί του διοικοῦσαν σάν κυβερνήτες τῆς Πύλης. Για 32 συνεχῆ χρόνια (1788-1820) ἡ Πύλη ὄριζε κάθε χρόνο μέ φιρμάνι τόν ἴδιο διοικητή τοῦ σαντζακίου τῶν Ἰωαννίνων, ἐνῶ τήν ἴδια περίοδο ἡ οἰκογένειά του δέν ἄφηνε ἀπό τά χέρια της καί τό σαντζάκι τῶν Τρικάλων.⁴

Τό σαντζάκι τῆς Αὐλώνας, ἀπό τό 1812, διοικοῦσε ἐπίσημα ὁ γιός του Μουχτάρ πασάς. Ὁ Ἀλή πασάς εἶχε ἐξασφαλίσει καί ἐντολή γιά τό Δέλβινο.⁵ Ἄλλες περιοχές διοικοῦσε εἴτε στή βάση τῶν πολύ γενικῶν πληρεξουσίων τοῦ δερβετζή πασᾶ εἴτε ἀπλῶς σάν μισθωτής προσόδων ἢ φόρων. Ὅποιαδήποτε καί νά ἦταν ἡ θέση πού κατεῖχε –διοικητής τῆς Πύλης, δερβετζή πασάς ἢ ἀπλῶς εἰσπράκτορας φόρων–, εἶχε πραγματική πολιτική ἐξουσία. Αὐτή ἡ ἐξουσία δέν στηριζόταν τόσο καί μόνο στίς διοικητικές, στρατιωτικές καί οἰκονομικές ἐξουσιοδοτήσεις τῆς Πύλης, ὅσο στή μεγάλη γαιοκτησία του. Ὁ Th. Hughes εἶχε ὑπολογίσει ὅτι τοῦ ἀνῆκε τό 1/3 τῆς καλλιεργήσιμης γῆς. Στή μελέτη του ὁ Bessier ἀναφέρει ὅτι εἶναι κάτοχος τῆς μισῆς καί περισσότερης γῆς τῆς ἐπικράτειάς του.⁶ Τήν τεράστια περιουσία του τή δημιούργησε κυρίως μέ τήν ἰδιοποίηση γαιῶν μιρί καί τήν ἰδιοκτησία ἄλλων φεουδαρχῶν γαιοκτημόνων.⁷

Μεταξύ τῶν χωριῶν τῆς Νοτίου Ἀλβανίας καί τῆς Βορείου Ἑλλάδος, πού ἦταν κρατική ἰδιοκτησία (μιρί), ὑπῆρχαν καί ἡμιανεξάρτητες κοινότητες, χαμένες στά ἀπρόσιτα ὄρη, ὅπως τό Σούλι, πού θεωροῦνταν σπαχηλίκια.

Ἐτοιμάζοντας τό ἔδαφος γιά νά μετατρέψει τά σπαχηλίκια σέ προσωπική του ἰδιοκτησία, ἐπιτέθηκε πρῶτα στούς σπαχηδες. Οἱ Σουλιῶτες ἔγραφαν στόν Ἀλέξανδρο τόν Α΄:

Ἀφοῦ ἀφαίρεσε τό ἀξίωμα ἀπό τούς Τούρκους σπαχηδες, πού ἤθελαν νά ὑπερασπίσουν τά δικαιώματά τους, κατόπιν ὅλους τούς κατακρεούργησε. Καθώς ἐπίσης καί στόν δικό μας σπαχή, παρά τή μεγάλη του πίστη (στόν σουλτάνο – Γ.Λ.Α.), ἔδωσε ἐπονείδιστο θάνατο.⁸

Ἡ ἐκτόπιση τῶν σπαχηδῶν δέν σήμαινε ἀκόμη πραγματική ἐξουσία πάνω στίς κοινότητες. Ὑπῆρχαν καί οἱ κάτοικοι, συνηθισμένοι στήν ἀνεξαρτησία, πού ἤξεραν νά τήν ὑπερασπίσουν μέ τά ὄπλα στό χέρι. Νά ὑπενθυμίσουμε τόν πολύχρονο ἥρωικό ἀγῶνα τῶν Σουλιωτῶν καί τῶν Χειμαρριωτῶν.

Ἡ ὑποταγή τέτοιων ἀνεξάρτητων κοινοτήτων μέ τή δύναμη τῶν ὄπλων ἀφαιροῦσε ἀπό τούς κατοίκους ὄχι μόνο τήν ἀνε-

ξαρτησία τους, αλλά και την προσωπική τους ελευθερία. Αυτό συνέβη για παράδειγμα με τους κατοίκους της Νίβιτσας (νότια παράλια της Ἀλβανίας) και δύο άλλων γειτονικῶν χωριῶν πού υπέταξε ὁ Ἀλή πασάς τήν ἀνοιξη τοῦ 1798. Ἡ γῆ τους μετατράπηκε σέ τσιφλίκι του και πολλοί μεταφέρθηκαν σέ ἄλλα τσιφλίκια τῆς οικογένειάς του στήν περιοχή τῶν Τρικάλων.⁹

Φοβερή ἔγινε και ἡ θέση τῶν Σουλιωτῶν ὅταν ἠττήθηκαν, τό 1803, μετά ἀπό πολύχρονο ἀγῶνα. Ὑποχρεώθηκαν ὅλοι νά ἐγκαταλείψουν τήν πατρογονική τους γῆ. Οἱ αἰχμάλωτοι στάλθηκαν στίς πιό βαριές δουλειές, ὅπως ἡ οἰκοδόμηση ὀχυρῶν, καθώς και ἐργάτες στό νοικοκυριό τοῦ Ἀλή πασᾶ.¹⁰

Ὁ Ἀλή πασάς, γιά νά διευρύνει τήν ἰδιοκτησία του, χρησιμοποίησε και ἄλλες μεθόδους. Ἐπιτίθετο ἐναντίον ἀνεξάρτητων κοινοτήτων μέ τό πρόσχημα ὅτι εἶναι «ἀπειθεῖς» και δέν ἀναγνωρίζουν τήν ἐξουσία τοῦ σουλτάνου. Ὅταν δέν μπορούσε νά ἐφεύρει τέτοιο πρόσχημα, ἐπιβουλευόταν τίς ἀγροτικές κοινότητες, οἱ ὁποῖες χρεώνονταν γιά νά πληρώσουν τούς ἀβάσταχτους φόρους. Αυτό συνέβη ἐπί παραδείγματι μέ τους κατοίκους τοῦ χωριοῦ Ματσούκι (περιοχή Ἰωαννίνων). Ἐπειδή δέν ἦταν σέ θέση νά πληρώσουν τούς φόρους, οἱ κάτοικοι ἀναγκάστηκαν νά δανειστοῦν μέ πολύ ὑψηλό τόκο. Ἡ θέση τους χειροτέρευε καθημερινά και κάποιοι ὑποχρεώθηκαν νά καταφύγουν στά Ἄγραφα. Οἱ ἐναπομείναντες ἀπευθύνθηκαν στόν Ἀλή πασά μέ τήν πρόταση νά πουλήσουν τό χωριό ἀντί 12 πουργιών σὺν τό ὀφειλόμενο ποσό. Ὁ Ἀλή πασάς, ἀντί γιά 12 πλήρωσε μόνο 2 πουργιά, ἀρνήθηκε νά πληρώσει τά χρέη και ἔστειλε τους πιστωτές σ' ἐκείνους τους κατοίκους πού κατέφυγαν στά Ἄγραφα. Μετά ἀπό αὐτό μετέτρεψε τό Ματσούκι σέ τσιφλίκι του.¹¹ Ὁ Λαμπρίδης δίνει και ἄλλα περιστατικά πού ὁ Ἀλή διά τῆς ἀπάτης ἀνάγκαζε τους χωρικούς νά πουλοῦν τή γῆ τους. Ἐτσι οἱ χωρικοί τῆς Πογδόριανης (περιοχή Κουρέντων τοῦ σαντζακίου τῶν Ἰωαννίνων) ἔλαβαν γραπτή ὑποχρέωση ἐκμέρους τοῦ Ἀλή πασᾶ νά πληρώσει ὅλους τους κρατικούς φόρους, ἐκτός τῆς δεκάτης, στήν περίπτωση πού τοῦ πουλήσουν τή γῆ τους. Μόλις ὅμως περιῆλθε ἡ γῆ στά χέρια του, οὔτε σκέφτηκε νά ἐκπληρώσει τήν ὑποχρέωσή του.¹²

Γιά νά κάμψει τήν αντίσταση τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κρατικῶν χωριῶν ἔξασκει τήν πιό φοβερή πίεση καί βία. "Όταν δέν καταφέρνει νά πείσει τούς κατοίκους «οἰκειοθελῶς» νά πουλήσουν τή γῆ τους, τότε «στέλνει τό ἓνα μετά τό ἄλλο στρατιωτικά ἀποσπάσματα Ἀλβανῶν μέ τή διαταγή νά μείνουν ὅσο γίνεται περισσότερο στήν ἐνλόγω περιοχή· καί εἶναι εὐκόλο νά καταλάβει κανεῖς ὅτι ἡ ἄδικη καί βίαιη συμπεριφορά τῶν ἄγριων καί ἀχαλίνωτων στρατιωτῶν ὄχι μόνο δέν ἐλέγχεται ἢ τιμωρεῖται, ἀλλ' ἀντιθέτως συγχωρεῖται καί ἐνθαρρύνεται. Τότε οἱ κάτοικοι, ἀπελπισμένοι, δίνουν τή γῆ τους στόν τύραννο, ὁ ὁποῖος τούς ἐκμισθώνει τήν ἴδια τή γῆ τους καί θεωροῦν τόν ἑαυτό τους εὐτυχῆ ὅταν κατορθώνουν νά διατηροῦν μέρος τῆς παραγωγῆς σάν ἀμοιβή γιά τήν προσωπική τους ἐργασία καί γιά τά ἔξοδα καλλιέργειας μέ τά ὅποια ἐπιβαρύνθηκαν». ¹³

"Όσοι ἀντιστέκονταν τούς περιμένε ὁ κίνδυνος τῆς φυλακῆς, τῆς ἔξορίας, τοῦ θανάτου. ¹⁴ Συγχρόνως προσπαθοῦσε νά ἐπιφέρει τόν διχασμό ἀνάμεσα στούς κατοίκους τῶν κοινοτήτων. Τούς ἀντιπροσώπους τῆς εὐπορης ἡγεσίας, πού πρόδιδαν τά συμφέροντα τῶν συγχωριανῶν τους καί τόν βοηθοῦσαν νά ἀρπάξει τή γῆ τους, τούς ἔκανε «ἐλεύθερους γαιοκτήμονες». ¹⁵

Παρά τή συνεχή ἄσκηση βίας, οἱ ἀγρότες μέ ξεχωριστό ἠρωισμό καί στωικότητα ὑπεράσπιζαν τά δικαιώματά τους. Γιά παράδειγμα, ἐπί πολλές δεκαετίες οἱ κάτοικοι τοῦ ἑλληνικοῦ χωριοῦ Δελβινάκι ἀντιστέκονταν στίς πιέσεις τοῦ Ἀλή πασᾶ νά πουλήσουν τή γῆ τους. ¹⁶ Ὁ Ἀλή πασάς, γιά νά κάμψει τήν ἀντίστασή τους, χρησιμοποίησε ὅλες τίς μεθόδους πίεσης καί βίας. Τρεῖς ἐξέχοντες κατοίκους τοῦ χωριοῦ φυλάκισε στό Τεπελένι, ἐνῶ ἄλλους ἐκτέλεσε. Ἀπειλοῦσε νά στείλει ὅλους τούς κατοίκους στό Κούδεσι (χωριό κοντά στή Χειμάρρα) καί στή θέση τους νά ἐγκαταστήσει Ἀλβανούς μουσουλμάνους. Ἐστελνε δέ διαρκῶς τούς στρατιῶτες του ἐκεῖ. Κάποτε, 6.000 στρατιῶτες βρισκόνταν γιά 15 ἡμέρες στό χωριό, προξενώντας κάθε εἶδος ζημιά. "Όσοι ταξίδευαν στήν Κωνσταντινούπολη γιά ἐμπορικούς λόγους ἔκαναν ἐκκλήση στό σουλτάνο νά μεσολαβήσει, καί πράγματι ὁ σουλτάνος τόν διέταξε νά σταματήσει τέτοιες ἐνέργειες. Μάταια ὅμως· μόνο ὁ θάνατος τοῦ πασᾶ ἔβαλε

τέλος στίς ταλαιπωρίες τῶν χωρικῶν, οἱ ὅποιοι, ἐντέλει, δέν συμφώνησαν νά πουλήσουν τή γῆ τους.¹⁷

Οἱ περιπτώσεις ἐπιτυχοῦς ἀγώνα κατά τοῦ παντοδύναμου φεουδάρχη ἀποτελοῦσαν ἐξαίρεση. Ὁ Ἀλή πασάς εἶχε στή διάθεσή του τεράστιο μηχανισμό ἐκβιασμοῦ, καί ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἐπιτύγχανε τό σκοπό του. Ἡ διαδικασία ἰδιοποίησης τῶν ἀγροτικῶν γαιῶν πῆρε χάρη στόν Ἀλή πασά τεράστιες διαστάσεις. Ὅπως λέει ὁ Λαμπρίδης:

Ὅ,τι δέν κατόρθωσε ἡ ὀθωμανική ἀριστοκρατία τῆς Ἠπείρου νά κάνει στά Γιάννενα καί σέ ἄλλες περιοχές ἐπί ἓνα ὀλόκληρο αἰῶνα, τό κατάφερε ὁ Ἀλή πασάς ἐντός ὀλίγων ἐτῶν, ξεπερνώντας ὅλους στήν τέχνη τῆς ἀρπαγῆς γαιῶν.¹⁸

Ἐκτός ἀπό τήν κρατική γῆ ἰδιοποιοῦνταν καί προσωπικές ἰδιοκτησίες, μέσω τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκποίησης, ἰδιοποιήσεως κληρονομιῶν καί δημεύσεων. Ὅταν εἰσήλθε στά Γιάννενα, μιά πλούσια χήρα ἐνός προκατόχου του, τοῦ Σουλεϊμάν πασᾶ, ἀπό τό φόβο τοῦ ἐκβιασμοῦ προσφέρθηκε νά τοῦ δωρίσει δύο χωριά. Αὐτός, γιά νά δείξει ὅτι δέν δωροδοκεῖται, ἀρνήθηκε νά δεχτεῖ τό δῶρο καί τῆς πρότεινε νά τ' ἀγοράσει. Ἐκείνη συμφώνησε νά τά δώσει ἀντί 90.000 πιάστρον, ἀλλά ὁ Ἀλή πασάς, μόλις ἔλαβε τά ὑπογεγραμμένα χαρτιά, ἀρνήθηκε νά καταβάλει τό ποσό.¹⁹ Κάποιον μεγαλοκτηματία ἀπό τά Γιάννενα, τόν Μουλλάχ μπέη, τόν φυλάκισε καί τόν ὑποχρέωσε νά τοῦ πουλήσει γιά μηδαμινό ποσό ἓνα χωριό στόν καζά τῆς Ἀρτας.²⁰

Συχνά συνέβαινε καί τό ἐξῆς: Ὁ Ἀλή πασάς ἀποκτοῦσε γῆ γειτονική πρός τά κτήματα κάποιου μπέη ἢ ἀγᾶ, κι ἔπειτα, μέ τό πρόσχημα ὅτι ἤθελε νά «στρογγυλέψει» τό νέο του κτήμα, ἀνάγκαζε τόν γείτονά του νά πουλήσει σέ χαμηλή τιμή μέρος τῶν κτημάτων του.²¹

Ἰδιοποιοῦνταν ἐπίσης καί πλούσιες κληρονομίες. Γι' αὐτό, ὅπως γράφει ὁ Bessier, συνέτασσε γενεαλογικά δένδρα, σύμφωνα μέ τά ὅποια ἦταν πάντα ὁ πλησιέστερος συγγενής τῶν ἀκληρῶν πλουσίων ἀποθανόντων. Κανένας ἀπό τούς πραγματικούς συγγενεῖς, ἀπό φόβο, δέν εἶχε τό θάρρος νά ἀμφισβητήσει τήν «τιμή» μιᾶς τέτοιας συγγένειας.²² Ὁ πλοῦτος του αὐξανό-

ταν καί μέσω τῆς δημεύσεως τῶν περιουσιῶν τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων: τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τοῦ Δέλβινου, τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ τοῦ Μπερατίου, τῶν μπέηδων τῆς Αὐλώνας κ.ἄ.

Τό 1798 ὁ Ἄλῆ, μέσω τῶν ἀντιπροσώπων του στήν Κωνσταντινούπολη, ἀπέκτησε σέ χαμηλή τιμή ὅλα τά κτήματα τῆς περιοχῆς Θεσσαλίας καί Ἡπείρου, πράγμα πού αὐξήσε σημαντικά τήν κτηματική του περιουσία. Φρόντιζε δέ νά προσδίδει πάντα σέ ὅλα αὐτά τή μορφή ἀγοραπωλησίας, τηρώντας αὐστηρά τούς ὀθωμανικούς νόμους. Ὁ καδής ἢ ὁ σπαχής, ἀνάλογα μέ τόν χαρακτήρα τῆς ἰδιοκτησίας, ἐμφανίζόταν σάν πρόην ἰδιοκτήτης. Ἡ ἀγοραπωλησία ἐπικυρωνόταν ἀπό μάρτυρες, καί γιά νά ἔχει μεγαλύτερη ἀληθοφάνεια ἀναφερόταν ἡ πραγματική τιμή τῆς «πρός πώλησιν» ἰδιοκτησίας.²³ Τό ἀποτέλεσμα ὅλων τῶν παραπάνω ἦταν νά ὑποσκάπτεται ὅλο καί περισσότερο ἡ οἰκονομική καί πολιτική θέση αὐτῶν τῶν φεουδαρχῶν, ἡ ἐμφάνιση καί ἡ ὑπαρξη τῶν ὁποίων ἦταν ἄμεσα συνδεδεμένες μέ τίς τουρκικές κατακτήσεις. Πολλοί μπέηδες καί σπαχήδες εἴτε ἐξοντώθηκαν εἴτε ἐξορίστηκαν.²⁴ Ἄλλοι, κυρίως πλούσιοι μουσουλμάνοι, πού τούς ἀπειλοῦσε ἡ ἴδια τύχη, ἐγκατέλειψαν τό πασαλίκι, πωλώνοντας σέ ἐξευτελιστική τιμή στόν ἴδιο ἢ τούς γιούς του τά υπάρχοντά τους. «Αὐτή τή στιγμή», ἔγραφε ὁ Mesmoq, «εἶναι ἀδύνατο νά συναντήσῃ κανεῖς στήν Ἡπειρο ἢ τή Θεσσαλία ἔστω καί μία πλούσια καί ἐπιφανή τουρκική οἰκογένεια».²⁵ Ὁ Th. Hughes, μάλιστα, προέβλεπε ὅτι, ἂν ὁ Ἄλῆ πασάς ζήσει πολλά χρόνια ἀκόμη, τότε «οἱ μουσουλμάνοι φεουδάρχες θά ἐξαφανιστοῦν ἐντελῶς».²⁶

Παρόλ' αὐτά, ἡ κοινωνική ἀναταραχή πού ἐπέφερε ἡ πολιτική τοῦ Ἄλῆ πασᾶ δέν ἐξαφάνισε τή φεουδαλική γαιοκτησία καί τούς φεουδάρχες. Βεβαίως τή μερίδα τοῦ λέοντος τῶν χωριῶν μίρι καί τῶν «ἐκκενωθεισῶν» φεουδαλικῶν κτήσεων ἰδιοποιήθηκε ὁ ἴδιος καί οἱ γιοί του. Τά ψυχία ἔμεναν γιά τούς ὑπουργούς του, τούς στρατιωτικούς καί τούς ἔμπιστους ὑπηρέτες του. Ὁ Ἄλῆ πασάς δώριζε γῆ σέ πρόσωπα πού τοῦ προσέφεραν σημαντικές ὑπηρεσίες πολιτικοῦ καί στρατιωτικοῦ χαρακτήρα. Ἔτσι, τό χωριό Δολόν (περιοχή Πωγωνιανῆς) δωρίστηκε στόν Δερβίς-Χασάν, ὁ Κακόλακκος (Πωγωνιανή) στήν

οικογένεια του Κίτσου Μπότσαρη, πού τόν βοήθησε νά νικήσει τούς Σουλιώτες, ή Μουζάκα²⁷ στόν γραμματέα του Διβανίου του Βέη άφέντη.²⁸ Έκτός αὐτοῦ, οἱ άξιωματοῦχοι του εἶχαν τήν εὐκαιρία νά άποκτήσουν δική τους κτηματική ιδιοκτησία. Έτσι, ἕνας άπό τούς γραμματικούς του, ὁ Κώστας Γραμματικός, άγόρασε τρία τσιφλίκια.²⁹ Άλλος εὐνοούμενος, ὁ Θανάσης Βάγιας, άπέκτησε σημαντικές εκτάσεις στίς περιοχές Άργυροκάστρου καί Τεπελενίου.³⁰ Αὐτά, καθώς καί άλλα στοιχεία,³¹ μᾶς επιτρέπουν νά συμπεράνουμε ὅτι σχεδόν ὅλοι οἱ άνώτεροι άξιωματοῦχοι τῆς διοικήσεώς του ἔγιναν τσιφλικάδες. Πιθανόν μερικοί άπ' αὐτούς νά εἶχαν ἤδη τσιφλίκια, καί στήν ύπηρεσία του Άλη πασᾶ νά μπόρεσαν νά αύξήσουν τόν πλοῦτό τους. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ «κατοχή τσιφλικιῶν» άπασχολούσε καί τό μέσο καί τό άνώτερο διοικητικό στρώμα.³²

Φαίνεται λοιπόν ὅτι τήν εποχή του Άλη πασᾶ αύξήθηκε σημαντικά ὁ άριθμός τῶν τσιφλικιῶν στό εὐρωπαϊκό τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ διεύρυνση αὐτοῦ του τύπου ιδιοκτησίας ἔγινε μέσα άπό ὀξεῖς ανταγωνισμούς, τόσο μεταξύ τῶν φεουδαρχῶν καί τῶν άγροτῶν, ὅσο καί μεταξύ τῶν ἴδιων τῶν φεουδαρχῶν.

Ἡ στάση του Άλη πασᾶ άπέναντι στούς Ὀθωμανούς κτηματίες ἢ τούς ντόπιους ἔξιςλαμισθέντες φεουδάρχες διαγράφει μιᾶ άρκετά σαφή εἰκόνα τῆς ἔθνικῆς καί θρησκευτικῆς πολιτικῆς του. Τό σημαντικότερο στοιχεῖο, πού εἶναι καί θετικό, ἦταν ἡ κατάργηση τῆς προνομιακῆς θέσης τῶν Ὀθωμανῶν καί ἡ άσχή τῆς θρησκευτικῆς άνοχῆς. Οἱ χριστιανοί στό πασαλίκι του κατεῖχαν στρατιωτικά καί διοικητικά άξιώματα.³³ Εἶχαν δέ πλήρη θρησκευτική ἔλευθερία. Οἱ ἐκκλησίες λειτουργοῦσαν άνεμπόδιστα. Ὁχι μόνο δέν άπαγόρευε τήν οἰκοδόμηση νέων ἐκκλησιῶν καί μοναστηριῶν, αλλά διοργάνωνε καί ἔράνους γι' αὐτό τό σκοπό, προσφέροντας πρῶτος χρήματα.³⁴ Οἱ χριστιανοί άπολάμβαναν κι ἕνα εἶδος νομικῆς προστασίας άπό τίς άϋθαιρεσίες καί τή βία.³⁵ Ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων προστάτευε ἔπίσης καί τή διάδοση τῶν γραμμάτων μεταξύ τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Ἀλβανῶν ὀρθοδόξων. Ἐνθάρρυνε τήν ἴδρυση σχολείων.³⁶ Χαρακτηριστικό τῆς πολιτικῆς του ὡς πρός τόν πολιτι-

σμό ἦταν ἡ ἐνίσχυση τῶν τοπικῶν ἐθνικῶν στοιχείων καί ἡ περιφρόνηση πρὸς καθετί ὀθωμανικό.

Στὴν ἐποχὴ του, τὰ Γιάννενα ἦταν φημισμένα σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὰ σχολεῖα καί τὶς βιβλιοθῆκες. Ἐδῶ ζοῦσαν μεγάλοι συγγραφεῖς καί ἐπιστήμονες ἐκείνου τοῦ καιροῦ.³⁷ Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ ἐπίσημη γραπτὴ γλῶσσα τοῦ πασαλικίου. Ὅρισμένες διατάξεις τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ W. Leake, γράφονταν στὰ ἄλβανικά μὲ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο.³⁸ Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἐκείνη τὴν περίοδο στὰ ὀρθόδοξα σχολεῖα τῆς Νοτίου Ἀλβανίας ἄρχισε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ διδασκαλία τῆς ἄλβανικῆς γλῶσσας.³⁹ Ἡ τουρκικὴ γλῶσσα ἦταν σέ δυσμένεια, καί μάλιστα σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Π. Ἀραβαντινός, οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ἀλῆ νὰ χρειάζεται γιὰ πρώτη φορὰ νὰ ἐπικοινωνοῦν στὰ τουρκικά. Ἐλάχιστοι ἀπὸ αὐτοὺς μάλιστα πού ἤξεραν μερικές τουρκικὲς λέξεις.⁴⁰

Ὁ ἴδιος ὁ πασάς ἦταν μουσουλμάνος, ὄχι ὅμως ιδιαίτερα φανατικός. Προστάτευε τοὺς χριστιανούς γιὰ πολιτικούς καί οἰκονομικούς λόγους. Οἱ χριστιανοί, Ἀλβανοί καί Ἕλληνες, ἦταν ὄχι μόνο τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν «ὑπηκόων» του,⁴¹ ἀλλὰ ἀποτελοῦσαν καί τὴν ἀπόλυτη πλειοψηφία τοῦ παραγωγικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ Rouqueville διατυπώνει ὡς ἐξῆς τὸν συλλογισμό τοῦ Ἀλῆ πασᾶ:

Ὁ ραγιάς πού δουλεύει ἀποφέρει πλούτη, καί δέν εἶναι σέ θέση, λόγω τῆς καταγωγῆς του, νὰ ἀλλάξει τὴ μοίρα του· ἐνῶ ὁ Τοῦρκος, πού δέν εἶναι ἄξιος νὰ παράγει ὀτιδήποτε, ἀλλὰ ἀνήκει στὴν τάξη τῶν κατακτητῶν, μπορεῖ νὰ ἀναρριχηθεῖ, νὰ γίνει πασάς καί νὰ καταλάβει τὴ δική του θέση.⁴²

Ἐπίσης ὁ Ἀλῆ πασάς ἤξερε ὅτι σέ περίπτωση ἀνοιχτοῦ πολέμου μὲ τὸν σουλτάνο μπορεῖ νὰ στηρίζεται μόνο στὸν ἑλληνικό καί ἄλβανικό πληθυσμό. Προκειμένου νὰ διατηρήσει τὴν ἐξουσία του καί τὸ κύρος του, πολὺ ἐπιδέξια χρησιμοποίησε τὸν πιὸ ἰσχυρὸ θεσμό τῆς ἐποχῆς, τὴν ἐκκλησία, περιφρονώντας τὸ ἴδιο τόσο τοὺς δογματικούς μουσουλμάνους ὅσο καί τοὺς δογματικούς χριστιανούς.⁴³ Ὅπως καί ὁ Βολταῖρος, ὁ Ἀ-

λή πασάς ἦταν πεπεισμένος γιά τήν ὠφέλεια τῆς πίστεως γιά τόν ἀπλό λαό.

Ἐπειδή τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ὑπηκόων του ἦταν χριστιανοί ὀρθόδοξοι, ἔδινε ἰδιαίτερη σημασία στήν ἑλληνική ἐκκλησία. Οἱ ἀνώτεροι θρησκευτικοί λειτουργοί στήν ἐπικράτειά του διορίζονταν μόνο μέ τή συγκατάθεσή του.⁴⁴ Αὐθαίρετα ἐνοποιούσε τίς ἐπισκοπικές ἐπαρχίες. Ἐτσι, τό 1813, στήν Ἀρχιεπισκοπή Δρυϊνουπόλεως ἐνώθηκε καί ἡ Ἐπισκοπή Δέλβινου καί Χειμάρρας.⁴⁵

Ὁ Ἀλή πασάς χρησιμοποιοῦσε τήν ὀρθόδοξο ἐκκλησία, ἐπειδή τή θεωροῦσε σημαντικό μέσο διατήρησης τῆς ἐξουσίας του. Μέ τή βοήθειά της ἦταν πάντα ἐνήμερος γιά τίς διαθέσεις τῶν ὑπηκόων του.⁴⁶ Οἱ μητροπολίτες τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Ἀρτας ἔδωσαν ἀνάθεμα στούς Σουλιῶτες σάν «στασιαστές» καί καλοῦσαν τό ποιμνιό τους νά μὴν τοὺς βοηθήσει, παρόλο πού καί οἱ Σουλιῶτες ἦταν ὀρθόδοξοι.⁴⁷

Ἀνέθετε συχνά σέ μέλη τοῦ κλήρου ἀποστολές διπλωματικῆς, οἰκονομικῆς καί διοικητικῆς φύσεως. Ὁ προαναφερθεῖς μητροπολίτης Ἀρτας Ἰγνάτιος ἦταν «ἐκτακτος ἀπεσταλμένος» τοῦ Ἀλή πασά στήν Ἑπτανῆσα. Κάποτε τοῦ ἀνέθεσε ἀκόμη καί τήν εἰσπραξη τῶν φόρων γιά τό ταμεῖο του. Ὁ «ρασοφόρος ὑπουργός οἰκονομικῶν» κατάφερε νά συγκεντρώσει 40.000 πιάστρα περισσότερα ἀπό τόν προηγούμενο χρόνο. Οἱ μέθοδοί του ἦταν τέτοιες, ὥστε ἔφτασαν στόν βεζίρη πολλά παράπονα γιά τόν βοηθό του.⁴⁸

Ἡ συνεργασία μέ τόν μουσουλμάνο πασά ἦταν ἰδιαίτερα προσοδοφόρος γιά τοὺς ἐπικεφαλῆς τῆς ὀρθόδοξου ἐκκλησίας. Ὁ πασάς παραχωροῦσε στούς ἐπισκόπους τοὺς στρατιῶτες του γιά νά εἰσπράττουν τοὺς ἐκκλησιαστικούς φόρους.⁴⁹ Οἱ ποιμένες, μαζί μέ τό ποιμνιό τους, ὑπό τήν προστασία τοῦ Ἀλή πασά ἐπιδίδονταν μέ ἐπιτυχία σέ ἐπιχειρήσεις. Γιά παράδειγμα, ὁ μητροπολίτης Ἰωαννίνων ἦταν ἐπικεφαλῆς ἐταιρείας ἡ ὁποία ἐνοικίαζε ἀπό τόν Ἀλή πασά τήν ἀλιεία τοῦ Βουθρωτοῦ.⁵⁰

Ὁ Ἀλή πασάς, ὁ ὁποῖος δέν σεβόταν κανέναν ὅταν ἐπρόκειτο νά ἀποκτήσει κτηματική ἰδιοκτησία, ὄχι μόνο δέν ἔθιγε τά μοναστήρια, ἀλλά καί ὁ ἴδιος τοὺς δώριζε γῆ. Σώζεται ἕνα

μπουγιουρντί (διάταγμα) του από τόν Φεβρουάριο του 1788, μέ τό όποίο ἔδινε στή Μονή Ἁγ. Νικολάου στό Χόρμοβο χωράφια, ἀμπέλια, κήπους καί ζῶα.⁵¹ Γενικά, ἡ ἐκκλησιαστική καί μοναστηριακή γαιοκτησία στήν ἐποχή του αὐξήθηκε χάρι στα δῶρα καί τίς δωρεές.⁵² Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ ἀνώτεροι κληρικοί τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἦταν εὐνοϊκά διατεθειμένοι πρός τόν διοικητή τῶν Ἰωαννίνων.⁵³

Γιά νά ἐπιτύχει τούς πολιτικούς του σκοπούς χρησιμοποιοῦσε μέ τόν ἴδιο τρόπο καί τή μουσουλμανική ἐκκλησία. Ἡ διαίτερης προστασίας τύγγχαναν οἱ περιπλανώμενοι μοναχοί τοῦ μουσουλμανικοῦ τάγματος τῶν μπεκτασήδων, οἱ δερβίσηδες. «Ἀποτέλεσμα τούτου», γράφει ὁ W. Leake, «εἶναι ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλο μέρος στήν Ἑλλάδα ὅπου αὐτοί οἱ περιπλανώμενοι μοναχοί ἐπαῖτες εἶναι τόσο πολλοί καί τόσο αὐθάδεις, ὅσο στά Ἰωάννινα».⁵⁴

Οἱ περιπλανώμενοι αὐτοί «προπαγανδιστές τῆς πίστεως καί τῆς ἀλήθειας» τόν ὑπηρετοῦσαν διαδίδοντας μεταξύ τῶν Ἀλβανῶν μουσουλμάνων «προφητεῖες», ὅπως ὅτι «θά ῥθει καιρός πού ὁ Ἀλή πασάς θά γίνει ὁ ἰσχυρότερος καί ὁ μεγαλύτερος μουσουλμάνος», ὅτι «θά κατακτήσει τή Βενετία καί θά ἐπιβάλλει ἐκεῖ τή θρησκεία τοῦ Μωάμεθ», ἢ ὅτι «εἶναι πεπρωμένο νά ιδρύσει αὐτός ἀνεξάρτητο ἀλβανικό κράτος».⁵⁵

Ὁ πασάς, ἀπό τή μεριά του, τούς βοηθοῦσε νά χτίζουν τά μοναστήρια τους – τούς τεκέδες.⁵⁶ Ἡ εὐνοια αὐτή εἶχε ἰδιαίτερη πολιτική σημασία, ἀφοῦ οἱ μπεκτασίδες ἀπό τό τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ἐμφανίζονται σάν αίρετικοί, σέ ἀντιπαράθεση μέ τήν ἐπίσημη μουσουλμανική θρησκεία.⁵⁷

Τήν ἐλαστικότητα τοῦ συστήματος διοίκησης τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων ἀποδεικνύει καί ἡ χρησιμοποίηση τοῦ κλήρου σέ διοικητικές θέσεις. Ὁ διοικητικός μηχανισμός τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἦταν ἡ βάση αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ὁ Ἀλή πασάς, ὅπως κάθε βεζίρης, εἶχε τό διβάνιό του μέ τούς «ὑπουργούς» καί τούς ἀυλικούς του. Τίς διοικητικές περιφέρειες διοικοῦσαν οἱ καδῆδες καί οἱ κυβερνήτες, πού διορίζονταν ἀπό τήν Πύλη ὕστερα ἀπό σύσταση τοῦ πασᾶ. Ὡστόσο,

ὄλη ἡ ἐξουσία ἦταν συγκεντρωμένη στά χέρια τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων.

Τό διβάνιο δέν ἔπαιζε κανένα ρόλο. Ὁ πασάς ἔθετε στήν κρίση του τά διάφορα ζητήματα καί, ἀφοῦ ἔπαιρνε τήν ἔγκριση (βέβαια κανείς δέν τολμοῦσε νά ἔχει ἀντίρρηση), ἐνεργοῦσε ὅπως ὁ ἴδιος θεωροῦσε σωστό. Τίθεται φυσικά τό ἐρώτημα σέ τί χρησίμευε ἓνα τέτοιο ὄργανο. Φαίνεται ὅτι κατάφερε νά τό χρησιμοποιεῖ σάν ἓνα εἶδος πολιτικοῦ ἀλεξικέραυνου, προκειμένου νά ἀποποιεῖται τῶν εὐθυνῶν ὅταν ἔπαιρνε κάποια ἀντιλαϊκά μέτρα.⁵⁸ Τίς σχέσεις μέ τό ἐξωτερικό, τά δικαστήρια, τά οἰκονομικά, ὅλες αὐτές τίς ὑποθέσεις τίς χειριζόταν μέχρι τήν τελευταία τους λεπτομέρεια ὁ ἴδιος προσωπικά. «Οἱ ὑπουργοί του», γράφει ὁ Καποδίστριας, «δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπό γραμματεῖς, πού τούς ὑπαγορεύει κι ἐκεῖνοι γράφουν. Οὐδέποτε ὑπογράφει διάταγμα ἢ ἀγγελμα χωρίς νά τό ξαναδιαβάσει καί νά τό διορθώσει».⁵⁹ Εἶχε ὑπό διαρκή ἐλεγχό τή δράση τῶν καθήδων, μπελιούκ μπασί, μουτεσελίμηδων, δερβέν-ἀγάδων καί ὄλων τῶν ἄλλων ἀξιωματούχων.⁶⁰ Ἀπαιτοῦσε ἀπό ὅλους τούς ὑπαλλήλους του τήν ἴδια ἐνεργητικότητα πού ἐπιδείκνυε καί ὁ ἴδιος σέ ὅλους τούς τομεῖς. Μεταχειριζόταν διάφορα μέσα γιά νά εξασφαλίσει τήν ἀφοσίωση καί τήν ἀκριβή ἐκτέλεση τῶν διαταγῶν του. Πολύ συχνά χρησιμοποιοῦσε τό σύστημα τῶν ἐγγυήσεων. Ὁ πληθυσμός τῶν Ἰωαννίνων αὐξήθηκε γιατί ὑποχρέωνε ὅλους ὅσους κατεῖχαν μιά σημαντική θέση στήν ὑπηρεσία του νά ἐγκαθιστοῦν ἐκεῖ τίς οἰκογένειές τους σάν ἐγγύηση νομιμοφροσύνης.⁶¹ Οἱ αὐστηρές τιμωρίες πού περίμεναν τούς ὑπαλλήλους του, ὅταν ἐκεῖνοι ἔδειχναν τήν παραμικρή ἀπειθαρχία ἢ ἐάν δέν εἶχαν ἐκτελέσει κατά γράμμα τίς ἐντολές του, συντελοῦσαν ὥστε οἱ ὑπάλληλοι νά δουλεύουν ἐπιδέξια.

Βεβαίως κινητήρια δύναμη τῆς διοικητικῆς μηχανῆς δέν ἦταν μόνο ὁ φόβος. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Καποδίστριας:

Μέ ἀκριβά δῶρα σέ χρῆμα ἢ σέ γῆ, ἢ μέ τή διανομή διαφόρων ἐπικερδῶν θέσεων, δένει, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, τούς ἀνθρώπους πού τόν ὑπηρετοῦν μέ τόν ἴδιο, μέ τήν ἐξουσία του, μέ τό σύστημά του καί μέ τήν ἐπιτυχία τῶν ἐπιχειρήσεών του.⁶²

Ὁ στρατός καί ἡ ἀστυνομία ἦταν σημαντικότεροι κρίκοι στήν ἀλυσίδα αὐτοῦ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος. Ὁ τακτικός στρατός του κατά πάσα πιθανότητα ἀνερχόταν σέ 10-15.000 ἄνδρες.⁶³ Ὄταν ἐξοπλίζονταν ἐξολοκλήρου ἢ καί ἐνμέρει γιά ἐπιχειρήσεις τῆς Πύλης, τότε ὁ ἀριθμός αὐτός μεγάλωνε. Ἔτσι, τό 1798 ὁ Ἄλῆ πασάς ἔφτασε στό Βιδίνιο μέ 20.000 ἄνδρες.⁶⁴ Τό 1807, μετά τήν ἀρχή τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, εἶχε ὑπό τά ὄπλα 25.000 ἄνδρες.⁶⁵ Ὁ πολεμικός στόλος του ἀποτελεῖτο ἀπό μία φρεγάτα, ἕνα μπρίκι (διίστιο πλοῖο), τρεῖς κανονιοφόρους καί περισσότερα μικρά σκάφη. Ἡ Αὐλώνα καί ἡ Πρέβεζα ἦταν οἱ ναυτικές βάσεις.⁶⁶ Στή λίμνη τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρχε ἕνας μικρός στολίσκος.

Στό στρατό ὑπηρετοῦσαν κυρίως Ἀλβανοί, μουσουλμάνοι καί χριστιανοί. Ἀπαρτιζόταν δέ ἀπό: 1) νεοσύλλεκτους πού τούς διάλεγε ὁ ἄρχηγος ἀπό τίς ἐπαρχίες του, 2) ἀποσπάσματα τῶν ὑποτελῶν του φεουδαρχῶν, καί 3) μισθοφόρους ὀρεσίβιους τῆς Βορείου Ἀλβανίας. Στό ἵππικό ὑπηρετοῦσαν ἀποκλειστικά Γκέγκηδες. Στις πολεμικές του ἐπιχειρήσεις χρησιμοποιοῦσε καί ἀρματωλούς.

Ὁ μηνιαῖος μισθός ἑνός στρατιώτη ἦταν κατά μέσο ὄρο 8 ἕως 10 πιάστρα, καί μέ τά χρήματα αὐτά ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἀγοράσει τή στολή καί τόν ὄπλισμό του. Τά πολεμοφόδια καί τὸ ἡμερήσιο συσσίτιο, τό ὁποῖο ἀποτελεῖτο ἀπό 2 φούντια ἀλεύρι καί μικρὴ ποσότητα λαχανικῶν, ἦταν ἔξοδα τοῦ Δημοσίου.⁶⁷ Οἱ νεοσύλλεκτοι δέν ἐκπαιδεύονταν, ἀφοῦ ὁ Ἀλβανός ἀγρότης ἤξερε ἀπό μικρός νά χειρίζεται πολύ καλά τό ὄπλο, κι ἔτσι ἀπό τήν ἐπομένη τῆς στρατολογήσεώς του ἀνῆκε στόν ἐνεργεῖα στρατό, ἀλλά βεβαίως στήν πράξη παρέμενε ἕνας ὄπλισμένος χωρικός. Ὁ διοικητής του ἦταν κάποιος μπέης ἢ προύχοντας συντοπίτης του. Ἡ ὑπακοή τῶν στρατιωτῶν στούς ἀμεσους διοικητές τους ἦταν ἀνεπαρκής, ἀφοῦ «ἡ δεσποτική διοίκηση τοῦ βεζίρη, ὡς ἀφέντη τῶν πάντων, ὑποσκάπτει τό κύρος τῶν κατώτερων ἀξιωματικῶν καί κάθε ἄνθρωπος τοῦ στρατοῦ του καί τῆς χώρας του τόν βλέπει σάν τό κέντρο καί τή μοναδική πηγὴ ἐξουσίας».⁶⁸

Ὁ στρατός δέν εἶχε σαφὴ ὑποδιαίρεση. Ἡ στρατιωτικὴ ἐ-

πιθεώρηση συνίστατο σέ άπλή παρέλαση τῶν στρατιωτῶν ἐνώπιον τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, ὁ ἕνας μετά τόν ἄλλον. Στή μάχη προχωροῦσαν σάν ἄμορφο πλῆθος, οἱ γενναιότεροι ἔμπαιναν ἐπικεφαλῆς καί παρέσυραν καί τούς ἄλλους μέ τό παράδειγμά τους. Παρά τήν ἐλλιπή ὀργάνωση καί τήν ἀπουσία πειθαρχίας, οἱ στρατιῶτες, χάρη στή γενναιότητα καί τήν ἀνθεκτικότητά τους, ἦταν σημαντική δύναμη κατά τή μάχη, ἰδίως ὅταν γινόταν στά γνώριμά τους ὄρη καί τίς χαράδρες.

Ὁ Ἄλῆ πασάς φρόντιζε νά κρατᾶ τό ἠθικό τῶν στρατιωτῶν του καί τήν πολεμική τους ἐτοιμότητα ψηλά. Μποροῦσε κανεῖς νά δεῖ αὐτό τόν ἰσχυρό κυβερνήτη νά συνομιλεῖ μέ τούς ἀπλούς στρατιῶτες γιά τή θητεία τους καί τήν οἰκογενειακή τους κατάσταση. Ἐπίσης οἱ μισθοί καταβάλλονταν τακτικά (πράγμα πού γιά ἐκεῖνες τίς ἐποχές δέν ἦταν συνηθισμένο φαινόμενο), καί δέν ὑπολόγιζε τά δῶρα πρὸς αὐτούς τούς στρατιῶτες πού ἐπιδείκνυαν καλή διαγωγή καί ἀφοσίωση.

Κατορθώνει νά ὑπερισχύσει πάνω στους ἄλλους πασάδες καί μπέηδες χάρη σέ ὀρισμένες καινοτομίες τίς ὁποῖες εἰσήγαγε στήν ὀργάνωση τῶν πολεμικῶν του δυνάμεων ἀπό τήν Εὐρώπη. Ἦταν ὁ πρῶτος στήν Ἀλβανία πού χρησιμοποίησε σέ μεγάλη κλίμακα τό πυροβολικό.⁶⁹ Μεγάλος ἀριθμός κανονιῶν ἦταν τοποθετημένα στά τείχη τῶν φρουρίων. Στό φρούριο τοῦ Ἀργυροκάστρου, γιά παράδειγμα, ὑπῆρχαν 75.⁷⁰ Διέθετε καί πεδινή πυροβολαρχία. Συνολικά στό στρατό του ὑπῆρχαν, τό 1820, 500 περίπου κανόνια διαφόρων διαμετρημάτων.⁷¹

Χρησιμοποιοῦσε ξένους ἐκπαιδευτές γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ στρατοῦ του. Μέ τή βοήθειά τους ἰδρύθηκε στή Μπονίλα (κοντά στά Γιάννενα) στρατιωτική σχολή. Ἦταν ἕνα εἶδος στρατοπέδου ὅπου ἐκπαιδεύονταν μονάδες στρατοῦ. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἰμπραήμ Μανζούρ, στόν ὁποῖο ὁ Ἄλῆ πασάς εἶχε ἀναθέσει τόν κλάδο τῶν σκαπανέων (τοῦ μηχανικοῦ), στό στρατό του εἶχαν σχηματιστεῖ μερικά τμήματα εὐρωπαϊκοῦ τύπου, πού περιλάμβαναν συνολικά πάνω ἀπό 1.000 ἄνδρες.⁷² Ὁ Ἄλῆ πασάς ἔλαβε μέτρα γιά νά ὀργανώσει καλύτερα τόν ἐφοδιασμό τοῦ στρατοῦ, ἐγκαθιστώντας μερικά χυτήρια καί πυριτιδοποιεῖα.⁷³ Στίς ἀποθήκες ὑπῆρχαν ἐφόδια γιά πόλεμο

τριῶν χρόνων, ἐνῶ σέ ὅλες τίς περιοχές στρατηγικῆς σημασίας τά ἀποθέματα ἀλευριοῦ ἀνανεώνονταν συνεχῶς.⁷⁴

Ὁ στρατός παρεῖχε ποικίλες ὑπηρεσίες. Κυρίως διεξῆγε τούς ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς πολέμους καί συνέλεγε τούς φόρους ἀπό τό λαό. Ἐκτός τῶν «κρατικῶν» ὑποθέσεων ὁ Ἄλῆ πασάς χρησιμοποιοῦσε τό στρατό γιά νά ὑπηρετεῖ τίς ἀνάγκες τοῦ ἰδίου, γιά παράδειγμα ὅταν ἤθελε νά ἀναγκάσει τούς κατοίκους κάποιου χωριοῦ νά τοῦ πουλήσουν τή γῆ τους, ἐπίσης καί γιά τή φύλαξη τῶν τσιφλικιῶν καί τῶν κοπαδιῶν του. Ὁ κυρίως ρόλος τοῦ στρατοῦ ἦταν ἡ διαφύλαξη τῆς ἀσφάλειας τοῦ «κράτους», δηλαδή τοῦ ἰδίου τοῦ Ἄλῆ πασά.⁷⁵

Προκειμένου νά διατηρήσει τήν πειθαρχία τῶν κατοίκων καί γιά τό ἐνδεχόμενο πολέμου μέ τόν σουλτάνο εἶχε διατάξει τήν ἀνέγερση καί τήν ἀνανέωση τῶν φρουριῶν σέ σημαντικά στρατηγικά σημεία.⁷⁶ Τό Ἀργυρόκαστρο μετατράπηκε σέ πολύ ἰσχυρό ὄχυρό. Τά ὄχυρωματικά ἔργα τά διηύθυναν Ἄγγλοι μηχανικοί.⁷⁷ Σέ ὅλους τούς δρόμους εἶχαν ἐγκατασταθεῖ καραούλια. Στά σύνορα μέ τίς ἐπικράτειες ἄλλων πασάδων καί στά παράλια ἡ ἀπόσταση μεταξύ τους ἦταν πολύ μικρότερη. Τό δικαίωμα κυκλοφορίας στό ἐσωτερικό τῆς χώρας εἶχαν μόνο τά πρόσωπα πού κατεῖχαν εἰδική ἄδεια, τήν ὁποία ἐξέδιδε ὁ ἴδιος ὁ Ἄλῆ πασάς. Οἱ ταξιδιωτές πού δέν εἶχαν ἄδεια κρατοῦνταν καί ὀδηγοῦνταν στά Γιάννενα. Ἐκεῖ, ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων, καταδικάζονταν σέ μακροχρόνια φυλάκιση ἢ ἀκόμα καί σέ θάνατο.⁷⁸

Διέθετε μυστική ἀστυνομία πού τή χρησιμοποιοῦσε κυρίως στόν ἀγῶνα του κατά τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων. Οἱ πράκτορες ἔμπαιναν στά σπίτια, κατασκόπευαν τίς κινήσεις καί τίς ὁμιλίες τῶν κατοίκων καί τοῦ ἀνέφεραν τά πάντα. Ὅλες οἱ ἐπιστολές πού στέλνονταν ἀπό τή χώρα του ἀνοίγονταν καί διαβάζονταν εἴτε ἀπό ἔμπιστα πρόσωπα εἴτε ἀπό τόν ἴδιο.⁷⁹ Τό κυριότερο ἴσως μέλημα τῶν ὀργάνων τῆς τοπικῆς διοίκησης καί τοῦ στρατοῦ στό «κράτος» τοῦ Ἄλῆ πασά, ὅπως καί σέ κάθε δεσποτεία ἀνατολικοῦ τύπου, ἦταν τά οἰκονομικά. Ὁ Ἄλῆ πασάς εἶχε νοικιάσει τούς τουρκικούς φόρους καί τούς δα-

σμούς στην επικράτειά του και, ως εκ τούτου, οί φοροεισπράκτορες υπάγονταν κατευθείαν σ' αυτόν.⁸⁰ Οί φόροι τούς οποίους καθόριζε και αύξανε αυθαίρετα ήταν από τίς σημαντικότερες πηγές τῶν ἐσόδων του. Μόλις ἀνήλθε στην ἐξουσία τακτοποίησε τή φορολογία, κι ἔτσι διευκόλυνε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ. Ὡστόσο, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου και τήν ἐνδυνάμωση τῆς ἐξουσίας του ἀρχίζει νά σφίγγει τή φορολογική πίεση. Αὐξάνει αυθαίρετα τούς τουρκικούς φόρους και ἰδιοποιεῖται τό μεγαλύτερο μέρος τους.⁸¹ Ὅπως λέει και ὁ Besier, οί κρατικοί φόροι δέν θά ήταν τόσο βαρεῖς ἐάν περιορίζονταν μόνο σέ ὅ,τι ἀπαιτεῖ ὁ σουλτάνος. Αὐτοί ὅμως «εἶναι ἀβάσταχτοι στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων, γιατί ἀποτελοῦν τή κύρια πηγή ἐσόδων τοῦ βεζίρη».⁸² Ὁ Ἄλή πασάς, ἔγραφε ὁ Hughes, «σάν φοροεισπράκτορας τοῦ σουλτάνου συνήθως διπλασιάζει τό φόρο αὐτό (τή δεκάτη – Γ.Λ.Α.), παρότι στέλνει μόνο ἓνα μικρό μέρος στην Κωνσταντινούπολη».⁸³ Ὑπῆρχε ἐπίσης φόρος κληρονομιάς ὕψους 10%, καθῶς και ἡ συνήθεια νά περιέρχεται ἡ περιουσία αὐτῶν πού δέν εἶχαν ἄμεσους κληρονόμους κατευθείαν στό σουλτάνο. Ὁ Ἄλή πασάς κατάφερε νά παίρνει ὑψηλότερο φόρο κληρονομιάς και ἐνεργοῦσε μέ κάθε τρόπο ὥστε ἡ περιουσία νά μένει δίχως κληρονόμους.⁸⁴

Αὐξήσε και τή φορολογία τῶν ἀστικῶν στρωμάτων. Ἦδη, πρίν τήν ἀνοδο τοῦ Ἄλή πασᾶ, στό εὐρωπαϊκό μέρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε σημειωθεῖ μιά κάποια διεύρυνση τῶν ἐμπορευματο-χρηματικῶν σχέσεων, ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου και τῶν τεχνῶν. Ἡ πολιτική τοῦ Ἄλή πασᾶ εὐνόησε αὐτή τήν ἀνάπτυξη. Στά χρόνια του χτίστηκαν δρόμοι και γέφυρες. Μεγάλες ὁδοί συνέδεαν τά Γιάννενα μέ τό Τεπελένι και τήν Πρέβεζα. Μέ διαταγή του ἐπισκευάστηκε μέρος τῆς ἀρχαίας Ἐγνατία ὁδοῦ, πού διερχόταν ἀπό τήν Ἠπειρο και ἔνωσε στό παρελθόν τά παράλια τῆς Ἀδριατικῆς μέ τή Θεσσαλονίκη.⁸⁵ Μετά τήν κατασκευή τῆς πλωτῆς διώρυγας τοῦ Λούρου συντομεύθηκε ὁ δρόμος γιά τούς ἐμπόρους πού μετέφεραν τά προϊόντα τους ἀπό τή Σαλαώρα και τό Λοῦρο στά Γιάννενα.⁸⁶

Ὁ τερματισμός τῆς φεουδαλικῆς ἀναρχίας και ἡ ἐκκαθάριση τῶν ὁδῶν ἀπό τούς ληστές δημιουργοῦσαν περισσότερες

ἀπό πρὶν ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας τῶν ἐμπόρων. Ἐγραφε ὁ Holland:

Εἴκοσι ἢ καὶ ἀκόμη δέκα χρόνια πρὶν ἦταν ἀδύνατο νὰ περάσει κανεὶς τὴν Ἄλβανία χωρὶς νὰ κινδυνεύει ἀπὸ τοὺς κλέφτες καὶ τοὺς ληστές, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔβριθε αὐτὴ ἡ ἄκρη. Οἱ πρῶτοι εἰρήνευσαν καὶ οἱ δεύτεροι σχεδὸν ἐξαφανίστηκαν μετὰ ἀπὸ δραστήριες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Καὶ τώρα τὸ κύρος τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καὶ ἡ προστασία του ἐξασφαλίζουν ἀπόλυτη ἀσφάλεια γιὰ τὸν ταξιδιώτη σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἐπικρατείας του.⁸⁷

Προώθησε σχέδια οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ φυσικοῦ πλούτου τοῦ πασαλικίου του. Ὁ Rouquerville γράφει ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιδιορθώσει τὴν παλαιὰ ρωμαϊκὴ ὁδὸ πού ἔνωνε τὴν Ἀπολλωνία μὲ τὸ Βουθρωτό καὶ νὰ τὴ χρησιμοποιήσει γιὰ τὴ μεταφορὰ οἰκοδομικῆς ξυλείας ἀπὸ τὴν Κοσμάρη.⁸⁸ Στὴν Τσαμουριά κατασκεύασε ἀλυσκὲς καὶ διεξῆγε διερευνητικὲς ἐργασίες προκειμένου νὰ ἀνευρεθεῖ θειάφι.⁸⁹

Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἄλῃ πασᾶ θά μπορούσαν νὰ ἔχουν εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας, ἂν δὲν συνυπῆρχαν μὲ τὴν αὐθαιρεσία καὶ τὴν ἀκράτη προσπάθεια ἐκμέρους του νὰ ἀποκομίσει προσωπικὰ ὀφέλη. Ἀφοῦ ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τοὺς μικροὺς ληστές, συγκέντρωσε στὰ χέρια του τὸ μονοπώλιο τῆς ληστείας τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν βιοτεχνῶν. Στὶς πόλεις ἐπέβαλε νέο φόρο εἰσοδήματος (ἐκτός ἀπὸ τὸ χαράτσι), τὸν ὁποῖο εἰσέπραττε ἐξολοκλήρου ὁ ἴδιος. Τὸ ὕψος τοῦ φόρου ὀριζόταν αὐθαίρετα καὶ ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ τὸ χαράτσι.⁹⁰ Συχνὰ τὸ ποσό διέφερε ἀναλόγως μὲ τὶς συνθήκες πού καταλαμβάνόταν μιά πόλη, ἐὰν δηλαδή παραδινόταν ἢ ὑπέκυπτε.⁹¹

Ὅτι οἱ φόροι αὐξήθηκαν μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Ἄλῃ στὴν ἐξουσία μᾶς τὸ πληροφοροῦν καὶ ἄλλες πηγές. Ἐπὶ ἐνετοκρατίας, γιὰ παράδειγμα, τὸ συνολικὸ ποσό τῶν φόρων καὶ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν ἔφτανε τὸ ὕψος τῶν 18-20.000 πιάστρων ἑτησίως, τὸ 1809 ἔφτανε τὶς 69.400 πιάστρα.⁹² Ἀντιστοίχως, ποσὰ πού ἀφοροῦν τὴν Πίνδο ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸν Rouquerville.

Πρίν, οί Βλάχοι τῶν περιοχῶν Καλαριτῶν, Μετσόβου καί Ἄσπροποτάμου ὑπάγονταν στό ταμεῖο τῆς μητέρας τοῦ σουλτάνου καί ἔδιναν μόνο 1.400 πιάστρα ἑτησίως. Ἐπί τῆς ἐποχῆς του, ἀπό τίς Καλαρίτες μόνο ἔφταναν στό ταμεῖο του 50.000 πιάστρα.⁹³ Γιά τό βάρος τῆς φορολογίας διαμαρτυρήθηκαν τό 1816 καί οί κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων.⁹⁴ Βεβαίως, μέχρις ἑνός σημείου ἡ αὔξηση τῶν φόρων ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι στό μεταίχμιο τῶν αἰῶνων τό πιάστρο ὑποτιμᾶται συνεχῶς. Εἶναι ὡστόσο πραγματικότητα ὅτι ὁ Ἄλή πασάς αὔξησε τίς φορολογικές ὑποχρεώσεις καί ὁ πληθυσμός ἔπρεπε νά καταβάλλει ὑπερβολικό ποσό ἀπό τά ἔσοδά του. Αὐτό εἶναι καταφανές ἐάν ὑπολογιστοῦν οἱ ἔκτακτοι φόροι, οἱ δημεύσεις ἢ ἀπλῶς οἱ ἐκβιασμοί στούς ὁποίους κατέφευγε ὁ Ἄλή πασάς. Κατά τήν ἐκφραση τοῦ W. Leake, κανεῖς ἀπό τούς ὑπηκόους του δέν εἶναι ἐξασφαλισμένος ἀπό τίς «ἐκτακτες ἐπιδρομές στό πορτοφόλι του». Ὁ Ἄλή πασάς δέν ἔκανε διακρίσεις. Ὅταν τόν ἐνδιέφερε ἡ περιουσία κάποιου ἐμπόρου ἐνεργούσε ὅπως ἀκριβῶς καί μέ κάποιον μπέη πού τύχαινε νά κατέχει ἕνα χωριό πού τόν ἐνδιέφερε, δηλαδή τόν φυλάκιζε μέ κάποιο πρόσχημα καί ἔπειτα ἀπαιτοῦσε μέρος τῆς περιουσίας του γιά νά τόν ἀπελευθερώσει. Τά λαϊκά στρώματα ὑπέφεραν περισσότερο ἀπό τήν ἀβάσταχτη φορολογία καί τούς ἐξαναγκασμούς. Κατά τίς διάφορες καί πολυάριθμες ἐξορμήσεις του ὁ πασάς καί ἡ ἀκολουθία του συντηροῦνταν ἀπό τούς χωρικούς. Ὁ πληθυσμός τῶν πόλεων καί τῶν χωριῶν ἦταν ὑποχρεωμένος νά συντηρεῖ τούς στρατιῶτες πού στάθμευαν ἐκεῖ. Ὁ ἐξαρτημένος πληθυσμός ἐργαζόταν δωρεάν στό χτίσιμο παλατιῶν καί ὀχυρῶν.⁹⁵

Τό βάρος τῶν ἔκτακτων ὑποχρεώσεων καί τῆς φορολογίας αὐξανόταν σέ περιόδους πολέμου. Τό 1807, πού ἐπρόκειτο νά γίνουν ὀχυρωματικές ἐργασίες στήν Πρέβεζα, φτάνουν στήν πόλη ὑπήκοοι ἀπό τίς πιό ἀπομακρυσμένες περιοχές τοῦ πασαλικίου. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ, παρότι δούλευαν σέ πολύ βαριές ἐργασίες, δέν ἔπαιρναν τίποτε ἐκτός ἀπό τό συσίτιο, πού ἦταν σκέτο μαῦρο ψωμί.⁹⁶ Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1814 ἐπιστρατεύονται 14.000 ἀγρότες, προκειμένου νά χτιστεῖ τό φρούριο τοῦ Ἀργυροκάστρου.⁹⁷

Οί τελωνειακοί δασμοί, τούς όποιους, σημειωτέον, ό 'Αλή πασάς καθόριζε στό πασαλίκι του κατά βούληση, του επέφεραν σημαντικά κέρδη. Σέ όλη τήν Αὐτοκρατορία ό εισαγωγικός δασμός τών προϊόντων ἦταν 3% τῆς ἀξίας του ἔμπορεύματος. Τό 1805 ό 'Αλή πασάς επέβαλε ταρίφα στά προϊόντα εισαγωγῆς καί ἔξαγωγῆς 4% κι ἔπειτα (1812-1813) τήν ἀνέβασε στό 6%.⁹⁸ Μετέβαλλε τούς τελωνειακούς δασμούς ἀνάλογα μέ τίς σχέσεις τίς όποιες εἶχε κάθε φορά μέ κάθε κράτος. Τήν ἐποχή πού εἶχαν ὀξυνθεῖ οἱ σχέσεις του μέ τή Γαλλία επέβαλε δασμούς στά γαλλικά προϊόντα ὕψους 20%.⁹⁹ Οἱ ἐνέργειές του ὡστόσο, ἀναφορικά μέ τήν τελωνειακή πολιτική, ἐξουδετέρωναν πρακτικά στήν ἐπικράτειά του τό καθεστώς δασμολογήσεων πού εἶχαν ἐπιβάλλει οἱ εὐρωπαϊκές δυνάμεις στήν 'Οθωμανική Αὐτοκρατορία. Μετά τίς διαμαρτυρίες τῆς Γαλλίας¹⁰⁰ καί ἔπειτα τῆς 'Αγγλίας ό 'Αλή πασάς ἄλλαξε τούς τελωνειακούς δασμούς, ἀλλά μόνο γιά τά ἀγγλικά προϊόντα. Σπεύδει δέ νά τονίσει ὅτι αὐτή τήν ὑποχώρηση τήν κάνει μόνο ἀπό «ἰδιαίτερη διάθεση» πρὸς τήν 'Αγγλία, ἐνῶ διατηρεῖ τό δικαίωμά του νά καθορίζει τούς δασμούς στήν ἐπικράτειά του ἀνεξαρτήτως τών διατάξεων πού ἰσχύουν γιά τήν ὑπόλοιπη 'Οθωμανική Αὐτοκρατορία.¹⁰¹

Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ Roujade, μόνο τό τελωνεῖο τών ἀπτῶν ἀπό τό σαντζάκι τῆς Αὐλώνας μέχρι τό Φανάρι ἐπέφερε ἐτήσιο εἰσόδημα πάνω ἀπό 1 ἐκ. πιάστρα.¹⁰² Στό θέμα τών οἰκονομικῶν, ὅπως καί σέ ἄλλα θέματα, ό διαχωρισμός τοῦ «ἰδιωτικοῦ» καί τοῦ «κρατικοῦ» δέν ὑπῆρχε. Ὅλα τά ἔσοδα, ἀνεξαρτήτως τῆς προέλευσῆς τους, πήγαιναν στό γενικό ταμεῖο. Στό ἴδιο ταμεῖο πήγαιναν καί τά σημαντικά ἔσοδα ἀπό τήν κολοσσιαία περιουσία του καί τίς ἔμπορικές ἐπιχειρήσεις του μέ τίς όποιες ἀσχολοῦνταν προσωπικά.

Τήν τεράστια γαιοκτησία τῆς οἰκογένειας τοῦ 'Αλή πασᾶ ἀποτελοῦσαν τά 880,¹⁰³ καί σύμφωνα μέ ἄλλα στοιχεῖα τά 956,¹⁰⁴ τσιφλίκια πού βρισκόνταν στό ἔδαφος τῆς σημερινῆς 'Αλβανίας, Γιουγκοσλαβίας καί 'Ελλάδας. Θά ἐξετάσουμε μέ λίγα λόγια τίς μεθόδους φεουδαλικῆς ἐκμετάλλευσης καί τή θέση τών ἀγροτῶν στά τσιφλίκια τοῦ 'Αλή πασᾶ.

Τή γῆ καλλιεργοῦν οἱ ἀγρότες πού συνήθως ζοῦσαν σ' αὐτή

πρίν ἀκόμη περιέλθει στά χέρια τοῦ πασᾶ. Κύρια μορφή ἐκμετάλλευσης εἶναι ἡ κολιγιά (ρωσ. izdolshina). Οἱ ἐξαρτημένοι καλλιεργητές, καθώς καί αὐτοί πού ζοῦν σέ γαῖες μιρί, ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δίνουν μέρος τῆς παραγωγῆς τους ὡς δεκάτη καί χαράτσι. Τώρα ὅμως ὑποχρεώνονται νά δίνουν ἀκόμη ἓνα μέρος ἀπό τό προϊόν πού τούς ἔμενε μετά τή φορολογία, πού φτάνει συνήθως τό $1/3$. Συνυπολογίζοντας τή δεκάτη καί τό χαράτσι, πού σέ σημαντικό βαθμό τά ἰδιοποιοῦνταν καί αὐτά ὁ Ἄλη πασάς, τό μέρος τῆς σοδειᾶς πού ἔδιναν οἱ ἀγρότες τῶν τσιφλικιῶν ἔφτανε, κατά μέσο ὄρο, τά $2/5$ ἕως τό $1/2$.¹⁰⁵ Οἱ ἐξαρτημένοι ἐνοικιαστές καλλιεργοῦσαν τή γῆ μέ δικά τους ἐργαλεῖα, σπόρο καί ζῶα. Ἐάν ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς ἔδινε τό σπόρο, τότε τό μερίδιό του στό προϊόν ἔφτανε τά $3/5$.¹⁰⁶ Ἄν λοιπόν κάποιος ὑπολογίσει καί ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω γιά τίς ὑποχρεώσεις τοῦ πληθυσμοῦ ἔναντι τοῦ Ἄλη πασᾶ καί τῶν ἀκολούθων καί τῶν στρατιωτῶν του, τότε φαίνεται κατανοητή ἡ διαπίστωση τοῦ Leake ὅτι «γιά τόν ἀγρότη σπάνια μένει κάτι παραπάνω ἀπό ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο γιά τή διατήρησή του στή ζωή μέ τή συμπλήρωση τοῦ καλαμποκιοῦ, τῶν παστῶν ψαριῶν, τοῦ τυριοῦ καί τοῦ σκόροδου». ¹⁰⁷ Ταυτόχρονα ὁ πληθυσμός ὑπόκειτο καί σέ μιά σειρά ἀγγαρειῶν καί διαφόρων ἄλλων ὑποχρεώσεων. Γιά παράδειγμα, ὅλα τά χωριά πού βρίσκονταν σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τά Γιάννενα ἔπρεπε νά διαθέτουν τήν ξυλεία γιά τίς ἀνάγκες τοῦ παλατιοῦ, ἀνεξαρτήτως ἂν ὑπῆρχαν δάση κοντά τους ἢ ὄχι. Τά χωριά ὑψηλῶν ὄρεινῶν περιοχῶν προμήθευαν μέ πάγο τό παλάτι. ¹⁰⁸ Ἄλλος τρόπος ἐκμετάλλευσης ἦταν νά ἐπινοικιάζει τά τσιφλίκια του σέ διάφορα πρόσωπα, καί κυρίως μεταξύ αὐτῶν πού κατεῖχαν κάποια θέση στρατιωτική ἢ πολιτική στόν μηχανισμό του. ¹⁰⁹ Τό σύστημα αὐτό ἦταν συμφέρον γιά τόν πασά γιά δύο λόγους: πρῶτον, λάμβανε κατευθεῖαν σέ χρῆμα τό ἀντίτιμο τοῦ μεριδίου του ἀπό τήν παραγωγή τοῦ τσιφλικιοῦ καί, δεύτερον, διευρυνόταν ὁ κύκλος αὐτῶν πού εἶχαν οἰκονομικό συμφέρον νά διατηρηθεῖ ὁ πασάς στήν ἐξουσία. Ταυτόχρονα, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἓνα τέτοιο σύστημα μεταβίβασης τῆς διαχείρισης τῶν τσιφλικιῶν σέ δεύτερα ἢ τρίτα πρόσωπα, ¹¹⁰ εἶχε ἀρνητική ἐπίδραση στήν κα-

τάσταση του πληθυσμού, άφοῦ ἡ ἐκμετάλλευση ἐδῶ γινόταν πιό ἐντατική. Αὐτό τό μαρτυροῦν οἱ πηγές πού ἀναφέρονται στή Θεσσαλία, ὅπου ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἰαλῆ εἶχε πολλά τσιφλίκια. Οἱ ἀγρότες ἦταν ὑποχρεωμένοι νά καλλιεργοῦν καί νά ἐκτελοῦν μιά σειρά ἐργασιῶν γιά τόν ἐνοικιαστή στόν ὁποῖο ἀνήκε τό καλύτερο κομμάτι γῆς. Δάνειζε ἐπίσης μέ ὑψηλό τόκο, καί κατ' αὐτό τόν τρόπο τούς τύλιγε σέ μιά ἀλυσίδα χρεῶν.¹¹¹ Ὁ ἀγρότης ἦταν δεμένος μέ τή γῆ ὄχι μόνο ἀπό τή δύναμη τῆς μακραίωνης συνήθειας, ἀλλά καί ἀπό τήν ἔλλειψη βιομηχανίας στίς πόλεις, ὅποτε οἱ ἀγροτικές ἐργασίες φαίνεται νά ἦταν ὁ μοναδικός τρόπος ἐπιβίωσης γιά τή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ.

Τό σύστημα ἐλέγχου καί ἐξαναγκασμοῦ πού ἐφάρμοζε ὁ Ἰαλῆ πασάς γιά τήν ἐπικράτειά του ἴσχυε σέ μεγαλύτερο βαθμό γιά τούς ἀγρότες τῶν τσιφλικιῶν του. Ἡ φυγή ἀπό τίς κτήσεις του, πού ἦταν γεμάτες πύλες καί καραούλια, ἦταν γιά τόν ἀγρότη πού δέν εἶχε διασυνδέσεις δυσκολότερη καί πιό ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅ,τι ἦταν γιά τόν ἔμπορο ἢ γιά ἕνα μπέη. Ὁ ἐξαρτημένος πληθυσμός, πού βρισκόταν στό χαμηλότερο ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς κλίμακας, ὑπέφερε περισσότερο ἀπό τόν δεσποτισμό καί τήν αὐθαιρεσία τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ. «Ἡ μεγαλύτερη δυστυχία γιά τούς κατοίκους τῶν τσιφλικιῶν», γράφει ὁ Hughes, «εἶναι ὅτι μποροῦν νά τούς μεταφέρουν σάν κοπάδι ζώων ἀπό τό ἕνα μέρος στό ἄλλο ἀνάλογα μέ τή διάθεση καί τά καπρίτσια τοῦ κυρίου τους».¹¹² Παρά τίς συνθήκες ἐξωοικονομικοῦ ἐξαναγκασμοῦ δέν θά πρέπει νά παραβλέπει κανεῖς καί ὀρισμένα πλεονεκτήματα πού συγκρατοῦσαν καί συχνά προσέλκυαν τούς χωρίς γῆ ἀγρότες στά τσιφλίκια τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ.¹¹³ Ὁ πληθυσμός ὑπό τήν ἐξουσία του ἦταν περισσότερο ἐξασφαλισμένος ἀπό τίς αὐθαιρεσίες τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου Τούρκου ὑπαλλήλου, ἀπό τή βία καί τή ληστεία πού βασίλευε σέ μερικές περιοχές τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας ἐξαιτίας τῆς φεουδαλικῆς ἀναρχίας. Προκειμένου νά προσελκύσει τούς ἀγρότες στά ἐκνέου συγκροτούμενα τσιφλίκια, ὁ Ἰαλῆ πασάς, καί ἰδιαίτερα σέ περιοχές ὅπου ἡ πολιτική του ἐπιρροή δέν ἦταν ἀρκετά ἰσχυρή, ἀντί τοῦ 1/3 τοῦ προϊόντος (μετά τήν ἀφαίρεση τῆς δε-

κάτης) έπαιρνε τό 1/4.¹¹⁴ Είχε επίσης δικαιώματα επί του δασικού πλούτου τών έδαφών του.¹¹⁵ Στήν περιοχή τής Πίνδου έβoσκαν τεράστια κοπάδια ζώα πού του άνήκαν. Μόνο πρόβατα είχε 50.000 περίπου κεφάλια.¹¹⁶ Μέρος τών έσόδων τής προσωπικής του περιουσίας τό έπαιρνε σέ φυσική μορφή. Κρέας, φρούτα, σάρι, έρρεαν πρός τό παλάτι για τον Άλή πασά, τούς γιούς του και τό στρατό του. Όστόσο, σημαντικό μέρος τής παραγωγής έφτανε στίς άγορές για πώληση. Η σοδειά του Άλή πασά φυλαγόταν στίς αποθήκες μέχρις ότου για κάποιο λόγο νά άνεβεί ή τιμή. Εάν όμως οί τρέχουσες τιμές τής άγοράς δέν άνέρχονταν άρκετά γρήγορα και σέ επιθυμητό επίπεδο για τον πασά, τότε άγόραζαν τό σάρι άναγκαστικά οί «ύπήκοοί» του σέ τιμές πού ό ίδιος όριζε.¹¹⁷ Τά συνολικά έσοδα του Άλή πασά από τήν προσωπική του περιουσία σέ χρήμα, με πρόχειρους ύπολογισμούς, έφταναν τά 4 εκ. πιάστρα έτησίως.¹¹⁸ Αυτές οί πληροφορίες μοιάζουν σωστές εάν κανείς τίς συγκρίνει με αυτές του W. Leake, ότι ή αξία έξαγωγών τών άγροτικών προϊόντων μόνο από τήν κοιλάδα τής Άρτας, όπου όλη ή γη άνήκε στον Άλή πασά, έφτανε στά 1809 τίς 500.000 πιάστρα.¹¹⁹ Τό έξωτερικό έμπόριο απέφερε πολλά κέρδη στον Άλή πασά, άφου προϊόντα όπως τό σάρι, τό μετάξι, ή ξυλεία και τά κτηνοτροφικά ήταν αποκλειστικά δικό του μονοπώλιο.¹²⁰ Οί έμπορικές του επιχειρήσεις ήταν μεγάλης κλίμακας, και ήξερε νά χρησιμοποιεί πολύ καλά τίς εϋνοϊκές συνθήκες πού δημιουργήθηκαν από τή συνεχή παρουσία στίς άρχές του 19ου αιώνα των ξένων στρατευμάτων στα Έπτάνησα.¹²¹ Για τήν καλύτερη διεξαγωγή τών ύποθέσεών του είχε εγκαταστήσει έμπορικούς αντιπροσώπους στήν Αυστρία, στίς Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στα μεγάλα λιμάνια τής Μεσογείου.¹²² Ήταν ιδιοκτήτης έμπορικων πλοίων, τά όποια, μετά τή λήξη τών Ναπολεόντειων Πολέμων, έπλεαν από τά λιμάνια του πασαλικίου τών Ιωαννίνων μέχρι τήν Ιταλία και τήν Τεργέστη. Τά καράβια επέστρεφαν φορτωμένα με έμπορεύματα πού ό πασάς πουλούσε χονδρικήως με 20% κέρδος.¹²³ Έβγαζε «κέρδος από τό κέρδος», με διάφορους οικονομικούς έλιγμούς και συνδυασμούς. Αυτός και οί γιοί του έξαγόραζαν από τήν Πύλη δικαιώματα σέ φόρους,

δασμούς, ἐκχωρήσεις προνομίων σέ διάφορες περιοχές τῆς Ρούμελης, ἀκόμη καί σέ περιοχές πού δέν βρίσκονταν ὑπό τήν ἐξουσία του. Ἀπό ἓνα φερμάνι τοῦ Σελίμ Γ', στίς 20 Ἰουλίου 1806, φαίνεται γιά παράδειγμα ὅτι εἶχε ἐκχωρηθεῖ γιά μερικά χρόνια στόν Ἀλή πασά τό δικαίωμα στήν παραγωγή καί τήν πώληση τοῦ ἀρωματικοῦ καπνοῦ τῆς Ρούμελης.¹²⁴ Δάνειζε χρήματα μέ πολύ ὑψηλό τόκο, κι αὐτές οἱ τραπεζικές ἐπιχειρήσεις του ἦταν εὐρύτατης κλίμακας. Στά 1800, γιά παράδειγμα, ὁ Ρῶσος πρόξενος στήν Κέρκυρα Μπενάκης διαπραγματευόταν ἓνα δάνειο ὕψους 100.000 πιάστρων γιά τίς ἀνάγκες τῆς ρωσικῆς μοίρας τοῦ Οὔσακόφ, καί ὁ Ἀλή πασάς ἦταν ἔτοιμος νά δώσει τό δάνειο, καί μάλιστα μεγαλύτερο ποσό, ὑπό τόν ὅρο νά ἐγγυηθοῦν γιά τήν ἐξόφληση οἱ ἔμποροι τῶν Ἰωαννίνων.¹²⁵

Ὁ Ἀλή πασάς δέν δίσταζε νά κάνει ἀπάτες. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἓνας βιογράφος του, δάνεισε σέ κάποιον κίβδηλο νόμισμα κατά 30-40% καί ἀπαίτησε νά τοῦ ἐπιστραφεῖ τό δάνειο σέ χρυσό.¹²⁶ Κάποια φορὰ πού πῆγε στήν Πρέβεζα γιά νά εἰσπράξει τό ποσό πού τοῦ ὀφείλαν οἱ τελωνειακοί καί οἱ μισθωτές ὑποτίμησε τήν τιμή τοῦ συναλλάγματος κατά 1/10, κι ἔτσι κέρδισε μερικές ἑκατοντάδες χιλιάδες πιάστρα. Μόλις τελείωσε τίς ὑποθέσεις του, ἐπανέφερε τήν τιμή τοῦ συναλλάγματος.¹²⁷ Τό σύνολο τῶν ἐσόδων τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων ὑπολογίστηκε γιά τά ἔτη 1814-1819 σέ 20 ἑκατομμύρια πιάστρα ἑτησίως.¹²⁸

Ἀπό αὐτά τά χρήματα πλήρωνε τούς φόρους στήν τουρκική κυβέρνηση.¹²⁹ Σημαντικά ποσά ἐπίσης ξόδευε γιά νά ἐξαγοράζει ὑπουργούς καί εὐνοουμένους τοῦ σουλτάνου. Ἡ συντήρηση τοῦ στρατοῦ ὅμως ἦταν πολυέξοδη. Σέ περιόδους εἰρήνης στοίχιζε 2 ἑκατομμύρια πιάστρα τό χρόνο,¹³⁰ ποσό τό ὁποῖο αὐξανόταν σημαντικά στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις. Ἐτσι ἡ ἐκστρατεία τοῦ 1807 κόστισε 12 ἑκατομμύρια πιάστρα, ὁ πόλεμος δέ τοῦ 1809, ἐναντίον τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ, 9 ἑκατομμύρια.¹³¹

Γενικά ὁ προϋπολογισμός του ἦταν πάντα ἐνεργητικός καί οἱ θησαυροί πού φυλάγονταν στά μυστικά θησαυροφυλάκια καί στίς τράπεζες τῆς Μάλτας καί τῆς Κέρκυρας συνεχῶς αὐξάνονταν. Πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς του, σύμφωνα μέ κάποιους

υπολογισμούς, μόνο ή ρευστή περιουσία του έφτανε τά 200 εκατομμύρια πιάστρα.¹³² Η συσσώρευση τέτοιου θησαυρού έγινε δυνατή χάρη στην αναζωογόνηση τῶν ἐμπορευματο-χρηματικῶν σχέσεων, κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία συνέτεινε καί ὁ ἴδιος ὁ Ἄλῃ πασάς. Μολαταῦτα, ἡ ἀπόσυρση ἀπὸ τὴ σφαίρα τῆς κυκλοφορίας τόσο μεγάλου χρηματικοῦ ποσοῦ δέν μπορούσε παρά νά ἔχει ἀρνητικές συνέπειες, πού αἰσθάνονταν κυρίως οἱ ἀμέσως ἐνδιαφερόμενοι, οἱ ἔμποροι καί οἱ βιοτέχνες.

Στά παραπάνω ἐκφράζεται ἡ ἀντιφατικότητα τῶν κοινωνικῶν συνεπειῶν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, γιά τά διαφορετικά κοινωνικά στρώματα γενικά, καί γιά τα ἐμπορο-βιοτεχνικά στρώματα εἰδικά. Σίγουρα χαλιναγωγεῖ τὴ μουσουλμανική ἀριστοκρατία καί βάζει τέρμα στίς αὐθαιρεσίες καί τὴ βία πρὸς τοὺς ραγιάδες, πράγμα πού διευκολύνει πάρα πολὺ τὴ θέση τῶν ἐμπόρων καί τῶν βιοτεχνῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν πολλοὶ χριστιανοί. Ἐξασφαλίζει τὴν ἀσφάλεια τῶν ὁδῶν ἀπὸ τοὺς ληστές, τερματίζει τὴ φεουδαλικὴ ἀναρχία σέ μεγάλες περιοχές τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας, καί μ' αὐτό τὸν τρόπο ἐξουδετερώνει μερικά πολὺ σημαντικά ἐμπόδια γιά τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας. Ὡστόσο τά ἐξουδετερώνει γιά νά δημιουργήσει νέα στή θέση τους. Τά ἐσωτερικά τελωνεῖα καί τὰ φυλάκια ἔγιναν ἐμπόδιο γιά τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Ἡ αὐθαίρετη ἀλλαγὴ τοῦ τόπου καί τοῦ χρόνου τῶν ἐμποροπραγηγύσεων καί ὁ περιορισμὸς στίς μετακινήσεις φρενάζει ἐπίσης τὴ φυσιολογικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Ἐκτός αὐτοῦ, ἐξαιτίας τῆς ἀφόρητης φορολογίας ὄχι μόνο τό κέρδος, ἀλλὰ καί τό κεφάλαιο τοῦ ἐμπόρου βρισκόταν ὑπὸ διαρκὴ ἀπειλή. Ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι ἡ μετανάστευση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ μερικά ἐμποροβιοτεχνικά κέντρα, καί ὑπάρχουν ἀναφορές ὅτι αὐτὴ ἡ τάση ἄγγιξε ἀκόμη καί τὸν ἐμπορικὸ κόσμον τῶν Ἰωαννίνων, πού εἶχε προνομιούχα θέση.¹³³

Φαίνεται λοιπόν ὅτι οἱ ἔμποροι, ἂν καί συνέβαλαν ὡς ἓνα βαθμὸ στήν ἀνοδο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στήν ἐξουσία, μέ κανένα τρόπο δέν θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν τό κοινωνικὸ στήριγμά του. Ποιὰ εἶναι ὁμως τά κοινωνικά ἐρεῖσματα τοῦ Ἄλῃ πασᾶ; Γιά νά ἀπαντήσῃ κάποιος σ' αὐτό τό ἐρώτημα θά πρέπει νά

λάβει υπόψη του τό γεγονός ὅτι τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων ἀποτελεῖτο στήν πραγματικότητα ἀπό δύο μεγάλα διαφορετικά κομμάτια: τό ἄλβανικό καί τό ἑλληνικό. Καί ἡ πολιτική του ἀπέναντι στά δύο κομμάτια, ὅπως καί ἡ σχέση τοῦ πληθυσμοῦ τους πρός αὐτόν, ἦταν διαφορετική.

Οἱ Ἄλβανοί ἀντιπροσώπευαν γιά τόν Ἄλή πασά τό πλεόν ἐλπιδοφόρο στοιχεῖο, παρόλο πού οἱ Ἕλληνες ἦταν πλειονότητα στήν ἐπικράτειά του καί κατεῖχαν κάποια ἀξιώματα στόν διοικητικό μηχανισμό. Ἡ διακυβέρνησή του, βεβαίως, εὐνοοῦσε τή διατήρηση καί ἀνάπτυξη τῆς ἰδιαίτερης φυσιογνωμίας καί τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων. Ὡστόσο τά ἀναπτυσσόμενα ἀστικά στοιχεῖα τῆς Ἑλλάδας ὑπέφεραν ἀπό τόν δεσποτισμό τοῦ πασᾶ, καί τά πλατιά στρώματα τῶν ἀγροτῶν ἐνιωθαν τήν ἐνδυνάμωση τῆς φεουδαρχικῆς ἐκμετάλλευσης. Οἱ Ἕλληνες ἀπλῶς ἀνέχονταν τόν Ἄλή σάν τό μικρότερο κακό στίς συνθήκες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὑπάρχουν συγκεκριμένα καί ἀδιαμφισβήτητα τεκμήρια ὅτι ὁ Ἄλή πασάς ἔχαιρε ὑποστήριξης μεταξύ τῶν Ἄλβανῶν.

Ὁ W. Leake καί ὁ Rouqueville, παρόλη τήν ἀντιπάθειά τους πρός τό πρόσωπό του, ἀναγνωρίζουν ὅτι αὐτός θεωρεῖται «ἥρωας» καί «εἰδωλο» τῶν Ἄλβανῶν.¹³⁴ Ἄλλος σύγχρονος ἀναφέρει ὅτι «ὄλοι οἱ Ἄλβανοί, καί αὐτοί ἀκόμη πού δέν ὑποκείνται πρός τό παρόν στήν ἐξουσία του, μιλοῦν μέ ἐνθουσιασμό καί ὑπερηφάνεια γιά τό συμπατριώτη τους, καί ὅταν τόν συγκρίνουν μέ ἄλλους συνεχῶς ὑποβιβάζουν τίς ἀρετές τῶν ἄλλων».¹³⁵ Φυσικά γεννᾶται τό ἐρώτημα: σέ ποιὰ συγκεκριμένα στρώματα καί ποιές ὁμάδες τῆς ἄλβανικῆς κοινωνίας στηριζόταν ὁ Ἄλή πασάς; Εἶναι δύσκολο νά δοθεῖ ἀπάντηση.

Κάθε ἀπολυταρχική μορφή διακυβέρνησης θολώνει τόν ταξικό χαρακτήρα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ἀκόμη περισσότερο αὐτό ἀφορᾶ δεσποτεῖες ἀνατολικοῦ τύπου, ὅπως στήν περίπτωσή μας. Ὁ ἀπεριόριστος δεσποτισμός γεννοῦσε αὐταπάτες σέ ὄλους τούς παρατηρητές ὅτι αὐτός ἦταν ἀνεξάρτητος ἀπό ὅποιεσδήποτε κοινωνικές δυνάμεις.

Ἡ μέχρι σήμερα ἔλλειψη τεκμηρίων τοπικῆς προέλευσης γιά τήν ἱστορία τοῦ Ἄλή πασᾶ δυσκολεύει πάρα πολύ τή διε-

ρεύνηση τῶν ταξικῶν δυνάμεων στίς ὁποῖες στηριζόταν ὁ Ἄλῃ πασάς. Αὐτές ὅμως ὑπῆρχαν, καί ἡ μελέτη τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συνεπειῶν τῆς πολιτικῆς του γιά τόν πληθυσμό τῆς Νοτίου Ἀλβανίας θά μᾶς βοηθήσει νά τίς διακρίνουμε.

Στόν καιρό του σταματοῦν οἱ φεουδαλικοί ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ ληστεία, ἡ βεντέτα, καί ἐπιτυγχάνεται ἐσωτερική ὁμαλότητα.¹³⁶ Ὅτι ἡ πολιτική τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἦταν εὐεργετική ὡς πρός τοῦτο, τό ἀναγνωρίζουν ὅλοι. Ὁ Holland γράφει:

Ἀκόμη καί αὐτοί πού βρίσκονται ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς ἐξουσίας του, καί μποροῦν ὡς ἐκτούτου νά ἐκφράσουν τό μίσος τους πρός τήν τυραννία του, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἀναγνωρίσουν ὅτι ἡ Ἀλβανία περισσότερο εὐτυχεῖ καί εὐημερεῖ τώρα, ὑπό αὐτή τή μονοκρατορική καί σκληρή ἐξουσία, ἀπ' ὅτι ὅταν αὐτή ἦταν διαιρεμένη μεταξύ πολυάριθμων ἀρχηγῶν καί σπαραζόταν ἀπό τούς συνεχεῖς πολέμους.¹³⁷

Θά πρέπει πάντως νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἐπέφερε νέες στερήσεις καί συμφορές, τόσο γιά τά κατώτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, ὅσο καί γιά τούς ἐμπόρους καί βιοτέχνες. Διότι καί ἐδῶ ὅπως καί στίς ἑλληνικές περιοχές αὐτά τά στρώματα δέν ξέφυγαν ἀπό τή βία του, μέ ἀποτέλεσμα ὁ πληθυσμός διαφόρων ἐμποροβιοτεχνικῶν κέντρων τῆς Νοτίου Ἀλβανίας (Κορυτσά, Μοσχόπολη) νά μεταναστεύσει.¹³⁸

Ἄς ἐξετάσουμε τήν πολιτική τοῦ Ἄλῃ πασᾶ πρός τούς ἀγρότες. Ἀναμφισβήτητα γιά τόν ἀγροτικό πληθυσμό τῆς Νοτίου Ἀλβανίας, ὅπως καί γιά τήν ἀγροτιά τῆς Ἡπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, ἡ ἐξουσία του σήμαινε ὀλοένα μεγαλύτερη ἐκμετάλλευση. Ἀκόμη καί οἱ Χειμαρριῶτες δέν ἀπέφυγαν τόν σκληρό φεουδαλικό ζυγό. Πολλά χωριά μετατράπηκαν σέ τσιφλίκια του. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ Ἄνδρεάδη, στό σημερινό ἔδαφος τῆς Ἀλβανίας ὑπῆρχαν 140 τσιφλίκια πού τοῦ ἀνήκαν.¹³⁹ Ἐπειδή εἶναι σχεδόν ἄγνωστη ἡ ἱστορία τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων στήν Ἀλβανία, εἶναι πολύ δύσκολο νά καθορίσουμε πόσα ἀπό αὐτά τά τσιφλίκια δημιουργήθηκαν ὕστερα ἀπό ἰδιοποίηση ἰδιοκτησιῶν ἄλλων φεουδαρχῶν καί πόσα μέ ἀρπαγή τῶν χωριῶν μιρί. Μερικές γενικές πληροφορίες

πού ἀφοροῦν τήν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰσὴν πασά μᾶς ὑποψιάζουσαν ὅτι ἡ δημιουργία τῶν τσιφλικιῶν τοῦ σέ αὐτὴ τήν περιοχὴ ἔγινε κυρίως μὲ τὸν πρῶτο τρόπο, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ὁ δεύτερος. Γιά παράδειγμα, ἡ γῆ τῆς Νίβιτσας καὶ δύο γειτονικῶν χωριῶν (Χειμάρρα) μετατράπηκε σέ τσιφλίκι τοῦ καὶ πολλοὶ κάτοικοι μεταφέρθηκαν στή Θεσσαλία.¹⁴⁰ Στὰ 1814-1817 μετέτρεψε σέ ἰδιοκτησίαν τοῦ καὶ τὰ χωριά Μπομποσίτσα καὶ Δρένοβα στήν περιοχή Κορυτσᾶς.¹⁴¹ Ἐναντίον αὐτῶν πού ἀντιστέκονταν ἔπαιρνε αὐστηρά μέτρα. Πάνω ἀπὸ 100 οἰκογένειες Χειμαρριωτῶν μετέφερε στήν ἐλώδη περιοχή Σαλαῶρα (παράλια τοῦ Ἰσβρακικοῦ κόλπου), ὅπου οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς πέθαναν ἀπὸ τίς ἀρρώστιες.¹⁴²

Ἡ μεταφορὰ τῶν Ἰσβανῶν χωρικῶν δὲν εἶχε πάντα τὸν χαρακτήρα τῆς τιμωρίας. Εἶναι γνωστὰ πολλὰ περιστατικά ὅπου ὁ Ἰσὴν πασάς ἐγκαθιστοῦσε Ἰσβανούς μουσουλμάνους ἀπὸ τὴν ἐνδοχώρα τῆς Νοτίου Ἰσβανίας σέ διάφορες περιοχές πού μόλις εἶχε ἀρπάξει ἀπὸ τὸν ντόπιο πληθυσμό.¹⁴³ Ἐπίσης τοὺς ἐγκαθιστοῦσε σέ περιοχές πού εἶχαν στρατηγικὴ σημασία. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ Πρέβεζα. Ἡ πόλις ἐπὶ ἐνετοκρατίας ἀριθμοῦσε 10-12.000 κατοίκους καὶ εἶχε μεγάλη ἐμπορικὴ σημασία. Ὄταν περιῆλθε στὰ χέρια τοῦ, πολλοὶ Ἰσβανοὶ σκοτώθηκαν ὑπερασπίζοντας τὴν πόλις καὶ ἀρκετοὶ ἔφυγαν ἢ μεταφέρθηκαν βίαια σέ τσιφλίκια τοῦ. Στὴ θέση τοῦς ἐγκατέστησε Ἰσβανούς ὄρεσίβιους μουσουλμάνους, στοὺς ὁποίους ἔδωσε τὴ γῆ, τὰ σπίτια καὶ τὴν περιουσίαν τῶν ντόπιων.¹⁴⁴

Σέ διάφορες πηγές ἀναφέρεται ἡ ἐγκατάσταση μουσουλμάνων στή Χειμάρρα, Δρυμάδες,¹⁴⁵ Σούλι, καὶ σέ ἄλλες περιοχές τῆς Τσαμουριάς¹⁴⁶ καὶ τῆς Βόνιτσας.¹⁴⁷

Τὰ γεγονότα μᾶς ὀδηγοῦν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἰσὴν πασάς ἠθέλε νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἑνα κομμάτι τῆς νοτιοισβανικῆς ἀγροτιᾶς, καὶ συγκεκριμένα τοὺς ἀγρότες μουσουλμάνους τῶν ὄρεινῶν περιοχῶν πού ἐνιωθάν ἰδιαίτερα ἔντονα τὴν ἔλλειψη κατάλληλης γιὰ καλλιέργεια γῆς. Αὐτοὺς λοιπὸν ἐγκαθιστοῦσε στὶς κατακτημένες περιοχές.¹⁴⁸ Αὐτοὶ οἱ ὄρεσίβιοι, ἕξαιτίας τῆς ἀνεπάρκειας τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ἀπὸ παλιὰ μάθαιναν καλὰ τίς πολεμικὲς τέχνες καὶ ἀποτελοῦσαν, προφα-

νῶς, καί τό σκελετό τῶν ἐνόπλων δυνάμεων τοῦ πασᾶ.

Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο τό γεγονός ὅτι χρησιμοποιοῦσε γιά τούς ἐποικισμούς μόνο τό μουσουλμανικό στοιχείο. Παρότι Ἕλβανοί χριστιανοί ὑπηρετοῦσαν στό στρατό του καί κατεῖχαν σημαντικές θέσεις στή διοίκηση, τόν ἀποφασιστικό ρόλο καί στό στρατό καί στή διοίκηση ἔπαιζαν οἱ Ἕλβανοί μουσουλμᾶνοι. Ἴσως καί νά μήν εἶχε ἀρκετή ἐμπιστοσύνη στούς χριστιανούς γιατί ἡ θρησκεία ἦταν ἓνα κοινό σημεῖο ἀναφορᾶς μέ τούς Ἕλληνας. Ὡστόσο τό θέμα δέν εἶναι τόσο οἱ προσωπικές διαθέσεις του, ὅσο ἡ γενικότερη δομή τῆς ἰθύνουσας ὁμάδας τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων. Αὐτή ἡ ὁμάδα φυσικά δέν ἀποτιζόταν ἀπό τούς μεγαλοφειουδάρχες, τούς ὁποίους ὁ Ἕλβανός κατεδίωξε καί κατέστρεψε.

Περί τά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ὑπάρχει στή Νοτιο Ἕλβανία ἀκόμη ἓνα ἐνδιάμεσο κοινωνικό στρώμα, πολυάριθμο, οἱ μικροί μπέηδες. Χωρίς νά ἔχουν μεγάλα πλούτη καί σχέσεις μέ τήν Κωνσταντινούπολη, δέν ἦταν εὐκόλο νά πάρουν μιά ἐπικερδή θέση ἢ μιά καλή μίσθωση. Ὡς ἐπικεφαλῆς μικρῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἐπιδίδονται σέ ληστεῖες ἢ ἀπομυζοῦν χρήματα ἀπό τούς κατοίκους γιά νά τούς «προστατεύουν» ἀπό τούς ληστές. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι μεταξύ αὐτῶν βρῆκε ὁ Ἕλβανός πασᾶς τούς πιό θερμούς καί πιστούς ὀπαδοῦς του. Πράγματι, πού βρέθηκαν οἱ μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις πού διέθετε στήν ἀρχή ὡς δερβετζή-πασᾶς καί ἔπειτα ὡς πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, καί πού χάθηκαν τ' ἀποσπάσματα τῶν μικρῶν φεουδαρχῶν πού ἐρήμωναν τή Ν. Ἕλβανία καί ἄλλες περιοχές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας; Μερικούς ἀνυπάκουους τούς ἐξόντωσε, ἡ βασική μάζα ὅμως πῆγε μέ τό μέρος του φτιάχνοντας ἔτσι τόν πυρήνα τοῦ στρατοῦ τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων.

Οἰκονομικά καί πολιτικά αὐτό τό στρώμα τῶν φεουδαρχῶν εὐνοήθηκε ἀπό τήν ἀνοδο τοῦ Ἕλβανό πασᾶ στήν ἐξουσία. Μέ τήν ἀναρχία πού βασιλεύε πριν δέν εἶχε ἐξασφαλισμένα εἰσοδήματα. Ὁ Ἕλβανός πασᾶς, μέ τό νά διατηρεῖ τόν μεγαλύτερο τακτικό στρατό ἀπό ὅποιονδήποτε ἄλλο πασᾶ, τούς ἐξασφάλιζε ἓνα τακτικό καί καλό εἰσόδημα. Αὐτοί λοιπόν γίνονται οἱ ἐμπιστοί του καί κρατοῦν τά ὑψηλότερα διοικητικά πόστα, παρότι σέ

διπλωματικές αποστολές και στην τοπική διοίκηση συμμετείχαν και Έλληνες. Μερικοί επιφανείς αντιπρόσωποι αυτής της ομάδας είναι: ο Χατζή Σεχρί, έμπιστος ύπουργός του,¹⁴⁹ ο Όμέρ μπέης Βρυώνης, χαζναντάρ (θησαυροφύλακας) που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη νίκη του Άλή πασά έναντίον του πασά του Μπερατίου, ο Μέτσο Μπόνο από τό Τεπελένι, ένας από τούς ύψηλά ιστάμενους στό στρατό του πασά,¹⁵⁰ ο Ταχίρ Άμπάζης από τή Δραγωτή (Τεπελένι), τόν όποιο όνόμαζαν «ύπουργό τής Άστυνομίας», ο Χουσεΐν μπέης από τήν Κόνιτσα, κυρίως αντιπρόσωπος του Άλή πασά στην Αύλή του σουλτάνου,¹⁵¹ ο Άγος Βασιάρης από τό χωριό Βασιάρη (Τεπελένι), διοικητής στρατού, ο Δερβίς Χασάν από τήν Τσαμουριά, διοικητής στρατού, ο Θανάσης Βάγιας από τή Λέκλη (Τεπελένι), στρατιωτικός και έμπιστος του Άλή,¹⁵² ο Νταλίπ Περμέτη, επίσης στρατιωτικός.¹⁵³ Τά κατώτερα και τά μεσαία στρατιωτικά και διοικητικά αξιώματα τά κατείχε ή ίδια ομάδα. Δέν είναι τυχαίο τό γεγονός ότι οί περιηγητές συναντούν σέ όλες τίς περιοχές Άλβανούς μπιουλούκ μπασί, δερβέν αγάδες κλπ. Έκτός από επικερδείς θέσεις αυτή ή ομάδα απολαμβάνει ταυτόχρονα μεγάλα χρηματικά δώρα και κτήματα.¹⁵⁴ Είναι ήδη γνωστό ότι ο Άλή πασάς κατάφερε νά νικᾶ τούς αντιπάλους του και χάρη στους ύποτελείς τους, δηλαδή τούς μικρούς μπέηδες που χρηματίζονταν και περνούσαν μέ τό μέρος του.¹⁵⁵

Φαίνεται ότι ο Άλή πασάς ήταν ιδιαίτερα προσεχτικός πρός τά ενδιαφέροντα αυτής της ομάδας και τούς έδινε περισσότερα προνόμια. Ο Leake μέ έκπληξη παρατηρεί μέ πόση φανερά καλή διάθεση (apparent good humour) ο παντοδύναμος πασάς συζητούσε μέ κάθε μικρό Άλβανό αρχηγό (petty albanian officer).¹⁵⁶ Σέ επίσημες εκθέσεις πρός τόν Ναπολέοντα οί αναφορές είναι ακόμη πιο κατηγορηματικές. «Μακριά από τό νά έρεθίσει τούς αγάδες περιορίζοντας τά έσοδά τους, τούς άφησε στην ήσυχία τους και έξασφάλισε γι' αυτούς άτιμωρησία. Γι' αυτό τό λόγο οί περισσότεροι είναι φανατικά άφοσιωμένοι σ' αυτόν».¹⁵⁷ Όλα τά παραπάνω, κατά τή γνώμη μας, βοηθούν νά διακρίνουμε γιά ποιούς Άλβανούς ο Άλή πασάς ήταν «ήρωας» και «είδωλο».

Αὐτοί λοιπόν εἶναι καί τό κυρίως κοινωνικό ἔρεισμά του. Ἡ ἐνδυνάμωση τῆς φεουδαλικῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἀπαλλοτρίωση τῆς μουσουλμανικῆς ἀριστοκρατίας καί οἱ ἀδιάκοπες κατακτήσεις ἐδαφῶν ἀπαντοῦσαν στά συμφέροντα αὐτῆς τῆς ομάδας.

Ὁ ἀλβανικός χαρακτήρας τῆς ἰθύνουσας τάξης τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων¹⁵⁸ καί τό γεγονός ὅτι ἓνα σημαντικό κομμάτι τῆς Ἀλβανίας ἀνήκε σ' αὐτό τοῦ προσδίδουν χαρακτηριστικά «ἀλβανικοῦ κράτους». Αὐτό τό «κράτος» ὅμως δέν δημιουργήθηκε ὡς ἀποτέλεσμα ἑνός ἐθνικοῦ κινήματος, ἀλλά ὡς ἀπόρροια τῆς ἀποσύνθεσης τοῦ στρατιωτικο-φεουδαλικοῦ συστήματος. Αὐτή τήν ἐξέλιξη ἐπεδίωξαν νά ἐκμεταλλεῖσθουν οἱ μικροί φεουδάρχες προκειμένου νά ἀποκτήσουν περικοπές σέ γῆ. Ἀπό ἄνω καί οἱ συνεχεῖς ἐδαφικές κατακτήσεις τοῦ Ἀλή πασᾶ πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, ἀνεξαρτήτως ἐθνικῶν κριτηρίων. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά μὴν ὑπάρχει ἐθνική ὁμοιογένεια στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων. Τήν πλειοψηφία τῶν «ὑπηκόων» τήν ἀποτελοῦσαν οἱ Ἕλληνες. Ἐκτός τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Ἀλβανῶν ζοῦσαν ἐδῶ Σλάβοι, Βλάχοι, Ἑβραῖοι. Οἱ Ἀλβανοὶ μπέηδες ἐκμεταλλεύονταν ἔτσι ὄχι μόνο τοὺς Ἀλβανούς, ἀλλά καί τίς ἄλλες ἐθνικότητες, γεγονός πού γέννησε μαζί μέ τίς ὀξείες κοινωνικές ἀντιπαραθέσεις καί ἐθνικούς ἀνταγωνισμούς. Οἱ διαφορές βροῖσκονταν σέ κάποια ὑφεση ἐφόσον τό πασαλίκι βρισκόταν στά ὅρια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τό ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα πρόβλημα ἦταν γιὰ ὅλους ἡ ἀποτίναξη τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Σέ περίπτωση ρήξης τοῦ Ἀλή μέ τόν σουλτάνο οἱ λαοὶ αὐτοὶ θά ἔπρεπε μέ τὰ ὄπλα στό χέρι νά διαλύσουν τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων. Νά γιατί ἡ ἀλβανική ἰθύνουσα τάξη δέν εἶχε συμφέρον νά ἐπέλθει ρήξη μέ τό σουλτάνο.

Σέ κάθε περίπτωση μπορούσε νά ἐλπίζει στή βοήθεια τοῦ σουλτάνου γιὰ νά καταπνίξει τυχόν ἐξεγέρσεις. Καί γενικά οἱ μικροὶ Ἀλβανοὶ ἀγάδες στοὺς ὁποίους στηριζόταν ὁ Ἀλή πασᾶς δέν ἦταν καθόλου ἐχθρικοὶ πρὸς τήν τουρκική ἐξουσία. Ἡ οἰκονομία, ὁ τρόπος ζωῆς, ἡ ψυχολογία τους, εἶχαν μεγάλη συνάφεια μέ αὐτή τῆς ὀθωμανικῆς ἰθύνουσας τάξης, τήν ὁποία ἀπό παλιά ὑπηρετοῦσαν, συνεργώντας στό νά διατηρεῖ ὑπό-

δουλους ὄχι μόνο τόν «δικό» τους ἀλλά καί ἄλλους λαούς.

Προφανῶς ἐδῶ κρύβεται ἡ αἰτία πού ὁ Ἄλῃ πασάς ποτέ δέν ἔκανε τόσο ἐνεργητικές προσπάθειες νά πετύχει πλήρη ἀνεξαρτησία, ἂν καί οἱ περιστάσεις ἦταν πολύ εὐνοϊκές κάποιες φορές. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι, ἂν στό τέλος τοῦ 18ου - ἀρχές 19ου αἰῶνα, ἔχοντας μιά τέτοια προοπτική, συμμαχοῦσε μέ ὁποιαδήποτε δύναμη, ἐσωτερική ἢ ἐξωτερική, πού βρισκόταν σέ ἐμπόλεμη ἢ ἐχθρική κατάσταση μέ τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ὅπως τόν Μαχμούτ πασά Μπουσατλή, τόν Πασβάνογλου, τούς Σέρβους ἐξεγερμένους, τή Ρωσία, τό ἐγχείρημα αὐτό θά εἶχε τεράστιες πιθανότητες ἐπιτυχίας. Καί ὅμως δέν ἐπιχείρησε κάτι τέτοιο.

Ἀκόμη καί οἱ διαπραγματεύσεις πού κατά καιρούς ἔκανε μέ τούς ἀντιπροσώπους τῆς Ρωσίας, τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γαλλίας, γιά νά τόν ἀναγνωρίσουν ὡς «ἀνεξάρτητο ἄρχοντα», ἦταν μιά ἀντίδραση εἴτε στίς ἀπειλές τοῦ σουλτάνου εἴτε στό φόβο νά διαλυθεῖ ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, κάτι πού ἀπό καιρό σέ καιρό ἔμοιαζε νά πλησιάζει.

Τό παράξενο εἶναι ὅτι καί ἡ Πύλη, παρά τό γεγονός ὅτι γνώριζε ὅλες τίς κινήσεις τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, ἦταν πεισμένη ὅτι ἐνδιαφερόταν κυρίως νά διατηρήσει τίς σχέσεις του μέ τό ὀθωμανικό κράτος. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ γνώμη ἑνός Τούρκου ὑπουργοῦ, τήν ὁποία ἐξέφρασε στόν Ἰταλίνσκι τό καλοκαίρι τοῦ 1806, μέ ἀφορμή τίς συνομιλίες τοῦ Ἄλῃ πασᾶ μέ τή γαλλική κυβέρνηση. «Ὁ Κεχαγιά μπέης»,¹⁵⁹ γράφει ὁ Ἰταλίνσκι, «παραδέχεται ὅτι τόν Ἄλῃ πασά δέν τόν δένει οὔτε ἡ Πύλη οὔτε τό καθῆκον, οὔτε κανένα ἄλλο αἶσθημα, ὅμως εἶναι πολύ καλά δεμένος χάρι στά προσωπικά του συμφέροντα, διότι γνωρίζει καλά ὅτι μέ τούς Γάλλους ἢ μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη δύναμη θά ἔχανε τά πάντα χωρίς νά κερδίσει τίποτα».¹⁶⁰

Ἡ ἐξάρτηση τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἀπό τήν Πύλη δέν εἶχε μόνο τυπικό χαρακτήρα, δέν προερχόταν δηλαδή ἀπό τό γεγονός ὅτι κάθε χρόνο ἔπρεπε νά ἐπικυρώνεται ὁ διορισμός του ὡς μουτσαρίφη (κυβερνήτη) ἀπό τό σουλτάνο. Ἀκριβῶς σέ ὑποθέσεις ἐσωτερικῆς διοίκησης ἦταν αὐτεξούσιος, παρόλο πού θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἐνεργοῦσε σύμφωνα μέ τό τουρκικό

δίκαιο· και οι προσπάθειές του να προσδίδει νομιμότητα στις ιδιοποιήσεις γαιών που έκανε, δείχνει καθαρά αυτή την πτυχή. Η εξάρτηση εκφράζεται στα εξής: "Ας αρχίσουμε από το θέμα της συμμετοχής του στις πολεμικές επιχειρήσεις της Πύλης, αφού ή 'Αλβανία ήταν για την Πύλη ανεκτίμητη πηγή στρατιωτικών δυνάμεων.¹⁶¹ Όπως ήδη έχουμε εξετάσει, ο 'Αλή πασάς συμμετείχε στην εκστρατεία του 1787 έναντι του Μαχμούτ Μπουσατλή, παρόλη τη δυσθυμία του και τις μυστικές συνεννοήσεις με τον πασά της Σκόδρας. Το ίδιο συνέβη και με τη δεύτερη εκστρατεία της Πύλης έναντι της Σκόδρας το 1798. Κατά τον ρωσο-αυστρο-τουρκικό πόλεμο του 1787-1791, με μεγάλες καθυστερήσεις βέβαια, ο 'Αλή πασάς έστειλε μερικές φορές ενισχύσεις στο μέτωπο. Το 1798 έφτασε στο Βιδίνιο με στρατό 20.000 ανδρών, αν και όμοφωνα προξένησε στον τουρκικό στρατό περισσότερο κακό παρά καλό. Στις πολεμικές επιχειρήσεις έναντι των Γάλλων το 1798-1799 έδειξε εξαιρετική δραστηριότητα έναντι των γαλλικών σωμάτων στην ηπειρωτική χώρα και βοήθησε πολύ λίγο στην πολιορκία της Κέρκυρας. Κατά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1806-1812, στα 1807 συγκέντρωσε στρατό 25.000 ανδρών έναντι των Ρώσων στα 'Επτάνησα, παρότι δεν έκανε καμιά σοβαρή επίχειρηση έναντι τους. Στα επόμενα χρόνια, όταν ήταν απασχολημένος με τον πόλεμο έναντι των αντιπάλων του στη Νότιο 'Αλβανία, δεν έστειλε καμιά ενίσχυση στον ενεργό στρατό. Μόνο περί τα μέσα του 1810 εμφανίστηκε στο μέτωπο με σώμα από 12.000 ανδρες, με επικεφαλής το γιό του Μουχτάρ πασά. 'Αργότερα συνενώθηκε μ' αυτό και το σώμα του άλλου του γιου, του Βελή πασά.¹⁶² Και οι δύο υπέστησαν σοβαρή ήττα από τους Ρώσους. Ο σουλτάνος απαίτησε νέες ενισχύσεις από την 'Αλβανία και ο 'Αλή πασάς έλαβε διαταγή να συγκεντρώσει 40.000 άνδρες και να τους οδηγήσει προσωπικά στο μέτωπο. Όστόσο κατάφερε να μαζέψει μόλις 20.000, κι αυτές προς τον 'Ιούνιο του 1812, όταν δηλαδή ο πόλεμος είχε τελειώσει.¹⁶³ Το 1813, παρά τις κατηγορηματικές διαταγές του σουλτάνου, αρνήθηκε να κινήσει έναντι των εξεγερμένων Σέρβων.

Έτσι την περίοδο της αρχής του 'Αλή πασά ή Πύλη πολύ

λίγο μπορούσε να χρησιμοποιεί τις στρατιωτικές δυνάμεις της Νοτίου Ἀλβανίας, ἀφοῦ αὐτές τις χρησιμοποιοῦσε ὁ ἴδιος ὁ πασάς γιά τά συμφέροντά του. Συμμετεῖχε κυρίως ὅπου εἶχε προσωπικό συμφέρον, ὅπως τό 1798 ἐναντίον τῶν Γάλλων στά παράλια. Μά καί ἐπί Ἀλή πασᾶ ἡ Νότιος Ἀλβανία παρέμενε οἰκονομικά ἐξαρτημένη ἀπό τήν Πύλη. Κατέβαλλε τακτικά στό ταμεῖο τοῦ σουλτάνου τούς φόρους πού ἀναλογοῦσαν στήν ἐπικράτειά του. Ἐκτός αὐτοῦ, πάντα ξόδευε μεγάλα ποσά γιά νά ἐξαγοράζει τούς ἔμπιστους τοῦ σουλτάνου.

Θεωροῦσε σωστό ὄχι μόνο νά πληρώνει τακτικά τούς φόρους, ἀλλά καί σέ περίπτωση ἀνάγκης νά τούς προκαταβάλει. Μυστικά δέ κατέβαλλε μισθούς στά σημαντικότερα μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Καί ποτέ δέ παρόλινε ἀπό αὐτή τήν τακτική.¹⁶⁴

Ἀπό τήν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλή πασᾶ δέν σταμάτησαν νά συγκεντρώνονται καί ἔκτακτοι φόροι – φόροι γιά τόν βαλή τῆς Ρούμελης κλπ. Γιά παράδειγμα, τό 1814, γιά τήν κατασκευή τοῦ κάστρου τοῦ βαλεσῆ τῆς Ρούμελης στά Μπιτώλια, ἔδωσε τό σαντζάκι τῶν Τρικάλων 2.000 κουροῦσες, τά Γιάννενα 6.000, ἡ Αὐλώνα 6.500, τό Ἐλβασάν 683, ἡ Ἀχρίδα 11.466.¹⁶⁵ Τόν ἴδιο χρόνο τρία σαντζάκια φορολογήθηκαν ἔκτακτα μέ 135.000 κουροῦσες προκειμένου νά ἀνεγερθεῖ φρούριο στό Βελιγράδι. Ἀνά σαντζάκι μοιράστηκαν ὡς ἐξῆς: τά Γιάννενα 60.000, ἡ Αὐλώνα 55.000, τό Δέλβινο 20.000.¹⁶⁶ Μέ χρήματα ἐξαγόραζε ὁ Ἀλή πασάς τήν ἀποχή του ἀπό τούς ἐξωτερικούς ἢ τούς εσωτερικούς πολέμους τῆς Πύλης. Γιά παράδειγμα, πλήρωσε στό σουλτάνο γιά τή μή συμμετοχή του ἐναντίον τῶν Σέρβων, τό 1813, 6,5 ἑκατομμύρια κουροῦσες, πού τις συγκέντρωσε μέ ἔκτακτο στρατιωτικό φόρο ἀπό τούς ὑπηκόους του.¹⁶⁷

Ἐπομένως, τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων ἦταν ἓνα εἶδος ὑποτελοῦς «πριγκιπάτου», στηριγμένο σέ ἰδιόμορφο συμβιβασμό μεταξύ τοῦ Ἀλή πασᾶ καί τῶν παραγόντων πού τόν ὑποστήριζαν ἀπό τή μία μεριά, καί τήν κεντρική διοίκηση ἀπό τήν ἄλλη. Δίνοντας μέρος τῶν κερδῶν τους στήν ἰθύνουσα τάξη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ Ἀλβανοί φεουδάρχες πού πλαι-

σίωναν τόν Ἄλή πασά απέκτησαν πολιτική ἐξουσία καί δυνατότητα ἀπεριόριστης ἐκμετάλλευσης τοῦ πληθυσμοῦ σημαντικοῦ μέρους τῆς Ἀλβανίας καί τῆς Ἑλλάδας. Ὁ συμβιβασμός αὐτός εἶχε ἀναγκαστικό χαρακτήρα γιά τόν σουλτάνο, καί εἶχε τήν ἀφετηρία του στή βαθιά κρίση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στό μεταίχμιο τῶν αἰώνων. Ἡ Πύλη ἀπλῶς περίμενε νά ἔλθει ἡ κατάλληλη στιγμή ὥστε νά μπορεῖ νά ἐπιβάλλει ξανά τήν ἰσχὺ της στό δυτικό τμήμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, νά αὐξήσει τά εἰσοδήματά της μέσω τῆς ἐκμετάλλευσης, καί νά ἔχει στή διάθεσή της τό στρατιωτικό δυναμικό τῆς Ἀλβανίας.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *Ἡ Οἰκονομική Πολιτική καὶ ὁ Πλοῦτος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων*.

2. Ὅπως σημειώνει ὁ J. Hobhouse, ἐδῶ πολύ λίγο ὑπακούουν στὰ φιρμάνια τοῦ σουλτάνου, ἐνῶ ἓνα γράμμα μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ σημαίνει ἀπόλυτη ὑποταγή (J. HOBHOUSE, *A Journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, τ. 1, σ. 119).

3. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pacha, visir de Janina*, Παρίσι, 1820, σ. 50.

4. Στά 1790-1791 τό σαντζάκι τῶν Τρικάλων διοικοῦσε ὁ ἀνεψιός τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὁ Μεχμέτ πασάς (ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φάκ. 2243, φ. 2, *Details pour faire connaître Ali Pacha, 1792*). Σε ντοκουμέντα τῶν ἐτῶν 1800, 1801, 1804, μουτεσαρίφης τῶν Τρικάλων ὀνομάζεται ὁ Μεχμέτ πασάς Πλιάσας (*Turski dokumenti za makedonskata istorija*, Σκόπια, 1951, τ. 1, σσ. 11, 50, τ. 2, τ. 44). Προφανῶς εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο. Σέ ἔγγραφα τῶν 1806, 1808, 1810, 1812, φαίνεται ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆ πασάς διοικοῦσε ἐπίσημα τά Γιάννενα καί τά Τρίκαλα (ὁ.π., τ. 2, σ. 84· τ. 3, σσ. 51, 61· *Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la bibliothèque impériale publique de St. Peterburg*, 1852, σ. 484). Ἀπό τό 1813 μέχρι τό 1820 τό ἀξίωμα τοῦ μουτεσαρίφη τῶν Τρικάλων κατεῖχε ὁ Βελῆ πασάς.

5. Γιά παράδειγμα, τό 1817 διοικητής τοῦ Δέλβινου διορίστηκε ὁ γιός τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὁ Μεχμέτ πασάς (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2315, φ. 667, Κατάλογος ἐπαρχιῶν καί πασάδων, οἱ ὅποιοι ἐπικυρώθηκαν ἢ μετατέθηκαν, παράρτημα ἐκθέσεως τοῦ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 27 Αὐγούστου 1817).

6. Th. HUGHES, *Voyage à Janina en Albanie, par la Sicile et la Grèce*, Παρίσι, τ. 2, σ. 52· [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance...*, σ. 39.

7. Ἄλλη πηγή δευτερεύουσας σημασίας ἦταν ἡ ἰδιοποίηση ἐλωδῶν καί χερσαίων γαιῶν (W. LEAKE, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο, 1835, τ. 4, σσ. 237-238· H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815, σ. 480).

8. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5003, φ. 489, ἀπό τά γράμματα τῶν Σουλιωτῶν πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Α', 14 Φεβρουαρίου 1803.

9. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σσ. 16-17.

10. Ὁ.π., σ. 241· F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, Παρίσι, 1826, τ. 1, σ. 278· Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σ. 260.

11. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 210.

12. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα*, ἐν Ἀθήναις, 1904, τχ. 7, σ. 50.

13. Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σσ. 52-53.

14. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *δ.π.*, τχ. 2, σσ. 44-45, τχ. 7, σσ. 48-49· Σ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Ίστορία Ἀλῆ πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ*, Ἀθῆναι, 1895, σ. 353.

15. Ὁ Λαμπρίδης δίνει κατάλογο τέτοιων «ἐλεύθερων γαιοκτημόνων» τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς Τσαρκοβίτσα (σαντζάκι τῶν Ἰωαννίνων). Διασώθηκε ἔγγραφο τό ὁποῖο δόθηκε ἀπό τόν Ἀλή πασά σέ ἕναν ἀπ' αὐτούς. Ἐκεῖ γράφει: «Ἐγώ ὁ Βεζύρης Ἀλή Πασάς δίδω το μπουγιουρδί τοῦ ἰδικοῦ μου Μήτη Παππᾶ ἀπό Γκρατσιανά, ὅτι τοῦ ἔχω χαρισμένο τό σπίτι του μέ τά γιουρτιά του καί ἑνός ζευγαριοῦ τόπων νά δουλεύη χωρίς ἡμορον παιδί τοῦ παιδιοῦ του χωρίς νά τόν ἐνοχλήση κανεῖς ἀπό τούς Σουμπασάδες καί ἀνθρώπους, ὅτι εἶναι ντουατζῆς τοῦ ὄτζιακίου μου ἐξ ἀποφάσεως 1813 Μαρτίου 13 Ἰωάννινα» (Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *δ.π.*, τχ. 3, σσ. 46-47). Οἱ σουμπάσηδες ἦταν ὑπάλληλοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦσαν διοικητική καί ἀστυνομική ἐξουσία στήν ὑπαιθρο.

16. Αὐτό τό χωριό ἀπέχει 10 χιλιόμετρα ἀπό τά σημερινά ἐλληνοαλβανικά σύνορα.

17. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *δ.π.*, τχ. 5, σσ. 70-71.

18. *Ο.π.*, τχ. 6, σ. 48.

19. ΑΕΠΡ, Σχέσεις Ρωσίας καί Βενετίας, φάκ. 335, φ. 2, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τό Συμβούλιο Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων, 13 Μαΐου 1788.

20. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance...*, σ. 9.

21. J. BELLAIRE, *Précis des opérations générales de la division Française du Levant*, Παρίσι, 1805, σ. 25.

22. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance...*, σ. 5.

23. Β. ΠΥΡΣΙΝΕΛΛΑ, «Τά Ἀρπαγέντα ὑπό τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Κτήματα τῶν Βρεττῶν», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1938, σ. 128.

24. Ὁ Rouqueville ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ἐγκατέλειψε τήν Ἡπειρο τό 1815, δίπλα στό καράβι του ὑπῆρχε ἄλλο, ὅπου βρισκόνταν 80 μπέηδες καί ἀγάδες τῆς Θεσπρωτίας, τούς ὁποίους ὁ Ἀλή πασάς ἔστειλε ἐξορία στό Ἀλγέρι (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 4, σ. 296).

25. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 6, Notice sur Ali-Pacha. Γιά τή Θεσσαλία αὐτή ἡ πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται καί μέσα ἀπό τίς μελέτες τοῦ Τσοποτοῦ. Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα του, ὅλος ὁ θεσσαλικός κάμπος ἀποτελεῖτο ἀπό τσιφλίκια μπέηδων τῆς Λάρισας, τά ὁποῖα ἀργότερα περιῆλθαν στόν Ἀλή πασά σέ πολύ χαμηλή τιμή (Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *δ.π.*, σσ. 15, 29).

26. Th. HUGHES, *δ.π.*, τ. 2, σ. 240.

27. Ὁ Ἀραβαντινός ἀναφέρει δύο χωριά μέ αὐτό τό ὄνομα, τό ἕνα στήν περιοχή Φιλιατῶν καί τό ἄλλο στήν περιοχή Πρεβέζης (Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου*, ἐν Ἀθήναις, 1857, τ. 2, σσ. 327, 335). Προφανῶς ἐδῶ γίνεται λόγος γιά τό δεύτερο, ἀφοῦ τά χρόνια πού γράφει ὁ Ἀραβαντινός τό πρῶτο ἦταν ἤδη ἐλεύθερο.

28. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 7, σσ. 51-52.

29. Ε. ΣΟΥΡΛΑΣ, «Κώστας Γραμματικός», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1938, σσ. 45-46.

30. Ε. ΦΩΤΙΑΔΗΣ, «Συμβολή εἰς τὴν περί τοῦ Θανάση Βάγια Ἔρευναν», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1926, σσ. 309, 311.

31. Ε. ΣΟΥΡΛΑΣ, «Ἐπαρχία Κονίτισης καὶ Ἀλβανοὶ Μπέηδες», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1937, σ. 154· Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, ὁ.π., τχ. 2, σ. 45, τχ. 7, σ. 22· Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, «Τὸ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1939, σ. 22· J. BAGGALLY, *Ali Pasha and the Great Britain*, Ὁξφόρδη, 1938, σ. 32· G. REMERAND, *Ali de Tebelen, pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928, σ. 260.

32. Στὴν καταγραφή τοῦ 1821, πού συντάχθηκε ἀπὸ ὑπάλληλο τοῦ σουλτάνου καὶ ἀφοροῦσε τὰ τσιφλίκια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τῶν ἐμπίστων του, ἀναφέρει γιὰ ὀρισμένες περιοχές τῆς Μακεδονίας τσιφλίκια πού ἀνήκαν σέ κάποιον Ἀχμέτ καὶ μπουλουκμπάση Σοῦλο (*Turksi dokumenti...*, τ. 4, σσ. 63-64).

33. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 3, σ. 45· τχ. 5, σ. 43.

34. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 7, Notice sur Aly-Pacha, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 8, Notions sur Aly-Pacha· F. ΡΟΥΚΟΥΕΒΙΛΛΕ, *Voyage en Morée à Constantinople en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, Παρίσι, 1805, τ. 3, σ. 161· K. RATSCH, *Das Sandschak Berat in Albanien*, Βιέννη, 1904, σ. 143· H. HOLLAND, ὁ.π., σ. 191· Α. ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ, *Σύντομος Ἱστορική Περιγραφή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελαγρόρων*, Κέρκυρα, 1868, σσ. 81-82· Α. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ, «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1938, σ. 147.

35. Ὁ Th. Hughes ἀναφέρει ἓνα περιστατικό πού ἀναδεικνύει τὴ δικαιοσύνη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Φτάνοντας στὴν Πρεμετὴ, σέ γέφυρα τοῦ ποταμοῦ Βιώσα, ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς εἶδε μιὰ κρεμάλα, ἀπ' ὅπου ἦταν κρεμασμένος ἓνας πλούσιος Τούρκος ἐπειδὴ σκότωσε ἓνα φτωχὸ Ἕλληνα πάνω σέ καβγά. Τό πτώμα τό ἀφήσαν μερικές ἡμέρες πρὸς ἀπόδειξη τῆς ἀμεροληψίας τοῦ πασᾶ (Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σ. 273).

36. F. ΡΟΥΚΟΥΕΒΙΛΛΕ, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι, 1824, τ. 1, σ. 285. Ὁ Λαμπρίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς κάθε χρόνο ἔδινε ἐπιχορήγηση ὕψους 1.200 πιάστρων σέ ἓνα σχολεῖο τῆς Ἄρτας (Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 7, σ. 32).

37. Ὁ Λόρδος Byron, πού ὡς γνωστόν ταξίδεψε στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀλβανία κατὰ τὸ 1809-1810, σέ βιβλιοκρισία του γιὰ τὸ ἔργο τοῦ W. Gell, *Itinerary of the Grece* (Λονδίνο, 1919), ἀμφισβητοῦσε τὸ συμπέρασμα τοῦ συγγραφέα ὅτι «ἡ Ἀθήνα αὐτὸ τὸν καιρὸ εἶναι ἡ πιὸ ἐκλεκτὴ πόλη τῆς Ἑλλάδας». «Στὴν πραγματικότητα», ἔγραφε ὁ Byron, «ἡ τιμὴ πού ὁ κ. Gell ἀποδίδει στὴν ξεπεσμένη Ἀθήνα ἀνήκει στὰ Γιάννενα, τὴν πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου, πού εἶναι καὶ ὁ τόπος διαμονῆς τοῦ διοικητῆ τῆς, τοῦ Ἀλῆ πασᾶ» (*The works of Lord Byron*, Λονδίνο, 1902, τ. 1, σ. 362· *Griechenland und Griechen*, Λιψία, 1821, σ. 145).

38. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 38.

39. I. QAFËZEZI, *Dhaskal Gjoka... dhe nje histori të pedagogjisë dhe të kultures në Shqipëri, 1637-1902*, 1936, σσ. 86-87, 89.

40. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 2, σ. 251.
41. Σύμφωνα με τόν Leake ήταν τά 3/4 (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 222).
42. F. ROUQUEVILLE, *Histoire...*, τ. 1, σσ. 284-285.
43. «Τήν εποχή πού περιφρονείτο ό χριστιανισμός στή Γαλλία, συνήθιζε νά περιγελά μαζί μέ τούς Γάλλους αιχμαλώτους τή θρησκεία καί τήν άθανασία τής ψυχής, καί μόλις πρόσφατα, μιλώντας για τόν Μωάμεθ, μου έλεγε: "Κι εγώ, όπως κι εκείνος, είμαι προφήτης για τά Γιάννενα"», γράφει ό Leake (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 284).
44. Th. HUGHES, *δ.π.*, τ. 2, σ. 63. 'Ο Leake αναφέρει ένα περιστατικό όπου ό 'Αλή πασάς εμπόδισε κάποιον νά πάρει τή θέση του 'Επισκόπου επειδή δέν του ήταν άρεστός. Είναι γνωστό, επίσης, ότι κάποιος 'Ιωσήφ έγινε 'Επίσκοπος χάρη στήν προστασία του, παραγκωνίζοντας άλλους, πού είχαν τά άπαραίτητα προσόντα γι' αυτή τή θέση (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 546· Σ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, «'Επισκοπικοί Κατάλογοι των έν 'Ηπειρώ καί 'Αλβανία 'Επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1937, σ. 29).
45. Θ. ΜΠΑΜΙΧΑΣ, «Κώδιξ του Ναού τής Πόλεως Δελβίνου», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1930, σ. 65· Σ. ΓΕΡΜΑΝΟΣ, *δ.π.*, τ. 1, σ. 12.
46. «Δέν είναι κρυφό, αλλά όλοι τά ήξεύρουν ότι εις τά 'Ιωάννινα οί πνευματικοί αναφέρουσι κάθε υπόθεσιν όπου ακούουσιν από τούς χριστιανούς εις τόν άρχιερέα, καί ευθύς κάμνει ένα κατάλογο μέ προσθήκην καί τόν προσφέρει του τυράννου, εις τρόπον όπου ή έξομολόγησις, τήν σήμερον, είναι ένα μέσον προδοσίας» (ΑΝΘΝΥΜΟΣ, *'Ελληνική Νομαρχία*, 'Αθήναι, 1948, σσ. 137- 138).
47. G. REMERAND, *δ.π.*, σ. 73· L. SALVATOR, *Versuch einer Geschichte von Parga*, Παρίσι, 1908, σ. 71.
48. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σσ. 406-407.
49. *δ.π.*, τ. 1, σ. 48.
50. *δ.π.*, τ. 3, σ. 491.
51. Δ. ΖΩΤΟΣ, *'Η Δικαιοσύνη εις τό Κράτος του 'Αλή πασα*, 'Αθήναι, 1938, σσ. 136-137.
52. I. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *'Ηπειρωτικά...*, τχ. 7, σσ. 51-52.
53. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 487. 'Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μέ ειδική έπιστολή ευχαριστουσε τόν 'Αλή πασα «για τήν ευνοιά του προς τούς χριστιανούς» (Ε. ΚΟΥΡΙΛΑΣ, «Βιβλιογραφία 'Ηπείρου καί 'Αλβανίας», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1930, σ. 137· Δ. ΖΩΤΟΣ, *δ.π.*, σσ. 140-142).
54. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 284).
55. ΛΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 12, Notions sur Aly- Pacha.
56. J. TROMELIN, «Itinéraire d'un voyage...», *Revue des études napoléoniennes*, 1918, τ. 13, σ. 107.
57. Για τίς σχέσεις του 'Αλή πασα μέ τούς μπεκτασήδες, βλ. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 284.

58. Th. HUGHES, *ὄ.π.*, τ. 2, σ. 60.
59. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 10, *Notions sur Aly- Pacha*.
60. Ταξίδευε πολύ συχνά στην επικράτειά του. Ὁ J. Hobhouse ἀναφέρει ὅτι δέν ὑπῆρχε χωριό πού νά μήν ἐπισκέπτεται μία φορά τουλάχιστον τόν χρόνο (J. HOBHOUSE, *A Journey through Albania...*, τ. 1, σ. 124).
61. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 325, τ. 4, σ. 140· G. VAUDONCOURT, *Memoirs on the Ionian Islands...*, Λονδίνο, 1816, σ. 306.
62. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 11, *Notions sur Aly- Pacha*.
63. Γιά τίς διάφορες ἐκδοχές, ὅσον ἀφορᾶ τόν ἀριθμό τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, γράφει ὁ Ν. Πατσέλης (Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *ὄ.π.*, σσ. 19-20).
64. Ε. ΜΕΤΑΚΣΑ, *Zapiski Flota kapitan-leitenanta Egora Metaksi*, Ἀγ. Πετρούπολη, 1915, σ. 145· ΑΕΠΡ, Ἀποστολή τῆς Κωνσταντινούπολης, φάκ. 1413, φ. 6, ὁ Β.Σ. Ταμάρας πρὸς τόν Παῦλο Α΄, 12 Ἀπριλίου 1799.
65. [G. VAUDONCOURT], «Mémoire sur la possibilite et les moyens d'exécution d'une invasion en Turquie par les côtes de l'Empire en partant de Corfou», *Journal des sciences militaires des Armées de terre et de mer*, 1825, τ. 1, σ. 522. Ὁ Davenport ἀναφέρει ὅτι ὁ στρατός του τότε ἦταν ὄχι λιγότερος ἀπό 40.000 ἄνδρες. (R. DAVENPORT, *The Life of Ali pacha of Tepeleni, vizier of Epirus*, Λονδίνο, 1837, σ. 282).
66. A. BORPE, *Albanie et Napoléon*, Παρίσι, 1914, σ. 144· G. REMERAND, *ὄ.π.*, σ. 282.
67. R. DAVENPORT, *ὄ.π.*, σ. 282.
68. H. HOLLAND, *ὄ.π.*, σ. 112.
69. «Οἱ Ἄλβανοὶ ἄρχισαν νά συνηθίζουν στό πυροβολικό ἀπό ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πού ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἄρχισε νά τό χρησιμοποιεῖ γιὰ νά ὑποδουλώσει τὴν Ἠπειρὸ (E. Metaksa, *ὄ.π.*, σ. 203).
70. Th. HUGHES, *ὄ.π.*, τ. 2, σ. 257.
71. R. DAVENPORT, *ὄ.π.*, σ. 368.
72. I. MANZOUR-EFFENDI, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali Pascha*, Παρίσι, 1828, σ. 381. Τά τμήματα αὐτά προφανῶς σχηματίζονταν κυρίως ἀπὸ στρατιῶτες οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὑπηρετήσει στὸν στρατό τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού εἶχαν καταλάβει στὸν ἀρχόμενο 19ο αἰῶνα τὰ Ἐπτάνησα. Τό παρακάτω γεγονός εἶναι ἐνδεικτικό. Τό 1811 πολλοὶ στρατιῶτες καὶ ἀξιωματικοὶ ἀπὸ τὴν ἀλβανικὴ λεγεῶνα, πού εἶχε δημιουργήσει ἡ γαλλικὴ διοίκηση, κατέφυγαν στὸν Ἄλῃ πασᾶ. Αὐτὸς τοὺς δέχτηκε πολὺ καλά καὶ τοὺς πῆρε στὴν ὑπηρεσία του προσφέροντάς τους ἀπλόχερα τίτλους καὶ παράσημα. Ὅπως λέγει ὁ Ρῶσος πρόξενος στὴν Κέρκυρα Παπαδόπουλος, «ἐγέννησε τὴν ἐπιθυμία καὶ σέ ἄλλους ἀπὸ τοὺς ἐδῶ Ἄλβανούς νά ἐγκαταλείψουν τό τάγμα τους» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2438, φ. 41, ὁ Σ. Παπαδόπουλος πρὸς τόν Λ.Π. Μπενάκη, 30 Ὀκτωβρίου 1811).
73. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 6, *Notice sur Ali- Pacha*· φάκ. 7815, φ. 17, *Notions sur Aly-Pacha*.
74. Ὁ.π.

75. Όπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Holland, 4.000-5.000 στρατιῶτες, δηλαδή τό 1/3 τοῦ στρατοῦ, εἶχε καταλύσει στά Γιάννενα καί τά περίχωρα Ch. HOLLAND, ὁ.π., σ. 112).

76. Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σ. 271· W. LEAKE, *Travels ...*, τ. 1, σ. 384, τ. 4, σσ. 48-49, 61.

77. G. REMERAND, ὁ.π., σσ. 199-205.

78. I. MANZOUR-EFFENDI, ὁ.π., σσ. 113-116· Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σ. 54.

79. G. VAUDONCOURT, *Memoires...*, σ. 275· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 10, *Notions sur Aly-Pacha*.

80. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pacha*, σ. 41· Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, ὁ.π., σ. 9.

81. «Αὐτός ἐφάρμοσε νέο σύστημα εἰσπράξεως τῶν φόρων, πού συνίσταται στό νά εἰσπράττει ὅσα θέλει καί νά πληρώνει μόνο ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖο νά πληρώσει» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 16, *Notions sur Aly-Pacha*).

82. [J. BESSIER], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali Pacha*, σ. 41.

83. Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σσ. 51-52. Σύμφωνα μέ τόν Hobhouse, ἀπό τή δεκάτη πού συγκέντρωνε γιά τήν Πύλη κρατοῦσε γιά τόν ἑαυτό του τό 1/4 (J. HOBHOUSE, ὁ.π., τ. 1, σ. 120).

84. A. ANDREADES, «Ali-Pacha de Tebelen, économiste et financier», *Revue des études grecques*, Παρίσι, 1912, τ. XXV, σσ. 454-455.

85. Ὁ.π., σ. 458. Βλ. ἐπίσης: W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 231· H. HOLLAND, ὁ.π., σσ. 81, 87· Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 1, σσ. 184-185· Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, ὁ.π., σ. 26.

86. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 271· Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 1, σ. 188.

87. H. HOLLAND, ὁ.π., σ. 87.

88. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 1, σσ. 344-345.

89. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2348, φ. 59, ὁ Λ.Π. Μπενάκης πρὸς τόν κόμη Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 14 Δεκεμβρίου 1811· Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, ὁ.π., σ. 26.

90. Γιά παράδειγμα, τό σύνολο αὐτοῦ τοῦ φόρου πού συγκεντρωνόταν μόνο ἀπό τά Γιάννενα ἦταν 3-4 φορές μεγαλύτερο ἀπό τό σύνολο τοῦ χαραιοῦ πού συγκεντρωνόταν ἀπ' ὅλη τήν Ἡπειρο (A. ANDREADES, ὁ.π., *Revue des études grecques*, 1912, τ. XXV, σσ. 452-453).

91. Συγκεκριμένα, τό Ἀργυρόκαστρο, πού παρέδωσε στόν Ἀλή πασά ὄχι μόνο τήν πολιτική ἐξουσία ἀλλά καί τήν περιουσία τῆς πόλης, φορολογήθηκε λιγότερο ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄλλες (H. HOLLAND, ὁ.π., σ. 484).

92. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 3, σσ. 490-491.

93. F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 356.

94. Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, ὁ.π., σσ. 82-83.

95. «Ὁ Ἀλή πασάς μειώνει τά τεράστια ἔξοδά του πάνω ἀπό τό μισό, γιατί δέν πληρώνει ἢ κακοπληρώνει τούς ἐργάτες του, καί μεγάλο μέρος τῶν ἐργασιῶν ἐκτελεῖται ἀπό τίς ἀγγαρεῖες», [J. BESSIER], *Mémoires sur la vie et la puissance d'Ali Pacha*, σ. 43.

96. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 3, σ. 489.
97. W. PLOMER, *Ali the Lion*, London, 1936, σ. 220.
98. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 5018, φ. 169, *Mémoire raisonné sur l'état présent des affaires de l'Épire*· H. HOLLAND, *ὁ.π.*, σσ. 115-116.
99. Ch. SCHMIDT, «Napoléon et les routes balkaniques», *La Revue de Paris*, 15 Νοεμβρίου 1912, σσ. 348-349.
100. G. REMERAND, *ὁ.π.*, σσ. 170, 188.
101. H. HOLLAND, *ὁ.π.*, σσ. 115-116.
102. E. ROUJADE, *Chrétiens et Turcs*, Παρίσι, 1859, σσ. 96- 97.
103. A. ANDREADES, *ὁ.π.*, *Revue des études grecques*, 1912, τ. XXV, σ. 440.
104. Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 29.
105. Αυτό συνάγεται από τά στοιχεία πού δίνει ὁ W. Leake από τέσσερα διαφορετικά τσιφλίκια καί ἐπίσης ἀπό τή γενική περιγραφή των μεθόδων ἐκμετάλλευσης στά τσιφλίκια τοῦ πασᾶ στήν κοιλάδα τῆς Ἄρτας (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1. σσ. 11, 180· τ. 4, σσ. 104, 230, 518). Ὁ Hughes (Th. HUGHES, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 53) ἀναφέρει ὅτι τό μέρος αὐτό ἔφτανε τά 7/10 τῆς σοδειᾶς. Ὁ Πατσέλης, ἀγνοώντας τόν Leake, συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τόν Hughes (Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 8). Κατά τή γνώμη μας οἱ ἀναφορές τοῦ Leake, πού ταξίδεψε σ' αὐτές τίς περιοχές δύο μισά χρόνια περίπου καί ἔδωσε πολύ συγκεκριμένες περιγραφές, φαίνονται πῶς ἀληθοφανεῖς σ' αὐτό τό σημεῖο. Τά στοιχεία του ἐπιβεβαιώνονται καί ἀπό τόν E. Roujade, πού ἀναφέρει ὅτι στά τσιφλίκια τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, πού περιῆλθαν μετά τό θάνατό του στό κρατικό ταμεῖο χωρίς νά ἀλλάξει ἡ μορφή ἐκμετάλλευσής τους, οἱ ἀγρότες ἔπρεπε νά δίνουν τά 2/5 τοῦ προϊόντος τους (E. ROUJADE, *Chrétiens et Turcs*, σ. 99).
106. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 3, σ. 426.
107. *Ὁ.π.*, τ. 1, σ. 180. Ἐδῶ λόγος γίνεται γιά ἓνα τσιφλίκι τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στήν κοιλάδα τῆς Ἄρτας.
108. *Ὁ.π.*, τ. 4, σ. 218.
109. I. MANZOUR-EFFENDI, *ὁ.π.*, σσ. 348-349. Ἐνας ἀπό τούς ἐνοικιαστές τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἦταν καί ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, τόν ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ πασᾶς σέ διπλωματικές ἀποστολές (Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ὁ.π.*, σ. 137).
110. Ἐάν ὁ ἐνοικιαστής τοῦ τσιφλικιοῦ ἦταν στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, τότε ἔστελνε καί αὐτός τόν ἀντιπρόσωπό του νά διευθύνει τό τσιφλίκι.
111. N. SOKOLOV, «Bit krestjan doreformennoi Turtsii» *Novii Vostok*, Μόσχα 1926, Νῦ 13-14, σ. 50.
112. Th. HUGHES, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 53.
113. Ὁ Leake ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐργάτες γῆς (laboures) τῆς περιοχῆς Φαναρίου (Θεσσαλίας) ἐγκατέλειψαν ἐντελῶς τόν τόπο τους καί ἐπέστρεψαν μόνο τότε, ὅταν ἡ γῆ ἔγινε τσιφλίκι τοῦ Ἄλῃ πασᾶ (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 518).
114. Ἔτσι ἔγινε στήν περιοχή πού διεξάγονταν οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις μέ τούς Σουλιῶτες, μέχρι πού τελείωσε ὁ πόλεμος, καθώς ἐπίσης καί σέ μερι-

κές περιοχές τῆς Θεσσαλίας (W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 180· τ. 4, σσ. 324-325).

115. Ὁ ναυπηγός Ραζουμόφ, πού εἶχε σταλεῖ, ἐνῶ βρισκόταν ἡ μοῖρα τοῦ Σινιάβιν στά Ἑπτάνησα, στά δάση τῆς Πρέβεζας καί τῆς Βόνιτσας γιά νά μελετήσῃ τίς δυνατότητες νά χρησιμοποιηθεῖ ξυλεία γιά τίς ἀνάγκες τοῦ στόλου, ἔγραφε στήν ἐκθεσή του πρὸς τόν Μοτσενίγκο ὅτι «ὄλα τὰ δάση βρίσκονται ὑπὸ τόν ἄμεσο ἔλεγχο τοῦ Ἰαλι πασᾶ» (ΚΚΑΠΝ, Γραμματεία τοῦ Σινιάβιν, φάκ. 47, φ. 2).

116. G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σ. 278. Ὁ Rouqueville ἐκτιμοῦσε ὅτι τὰ αἰγοπρόβατα πού τοῦ ἀνήκαν ὑπερέβαιναν τὴν ἀξία τῶν 2.000.000 πιάστρων (F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σ. 392).

117. Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σσ. 349-350. Γιά παράδειγμα, στίς ἀγογές τοῦ 1819, 666,5 φορτία σταριοῦ πού ἀνήκαν στὸν Ἰαλι πασᾶ διατέθηκαν ὑποχρεωτικά στὸς κατοίκους τοῦ βαροσιοῦ τῶν Ἰωαννίνων (Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, ὁ.π., σ. 24· 1 φορτίο ἰσοῦται μὲ 100 ὀκάδες).

118. H. HOLLAND, *Travels...*, σ. 117· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 4, Notice sur Ali-Pacha. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀφοροῦν τὴν περίοδο μέχρι τὸ 1812. Σύμφωνα μὲ μεταγενέστερα στοιχεῖα, τὰ ἔσοδα του μετριοῦνται σέ 10-12 ἑκατομμύρια πιάστρα (N. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, ὁ.π., σσ. 30-31· G. REMERAND, *Ali de Tebelen...*, σσ. 277-278). Εἶναι φανερό ὅτι ἡ τόσο μεγάλη διάσταση τῶν ἐκτιμήσεων ἐξηγεῖται ἀφενὸς ἀπὸ τὴν συνεχιζομένη καί πέραν τοῦ 1812 αὔξησι τῆς γαιοκτησίας τοῦ πασᾶ, ὅσο καί ἀπὸ τὴν ἀσταμάτητη πτώσι τῆς τιμῆς τοῦ πιάστρου (ἀπὸ τὸ 1812 μέχρι τὸ 1821 τὸ πιάστρο ἔπεσε 20%). Παρόλ' αὐτὰ, ἡ τελευταία ἐκτίμησι φαίνεται ὑπερβολική.

119. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 230.

120. H. HOLLAND, ὁ.π., σ. 84· «Ali Pasha» *Sin Otetchestva*, Πετρούπολη, 1819, μ. 54, σ. 57.

121. Στὰ τέλη τοῦ 1811 ἔλεγε ὁ πασᾶς στὸν Rouqueville: «Θέλω νά γίνω ὁ μοναδικὸς προμηθευτὴς σταριοῦ. Διέταξα νά ἀγοραστεῖ ὄλο τὸ στάρι γιά λογαριασμό μου καί σκοπεύω νά κερδίσω πολλά» (G. REMERAND, ὁ.π., σσ. 169-170).

122. I. MANZOUR-EFFENDI, ὁ.π., σσ. 375-376.

123. «Ali Pasha», *Sin Otetchestva*, μ. 54, σσ. 57-58.

124. *Turski dokumenti*, τ. 2, σσ. 84-86· W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 230.

125. ΑΕΠΡ, Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66/1, φ. 52, ὁ Α.Π. Μπενάκης πρὸς τόν Β. Ταμάρα, 30 Μαρτίου· G. REMERAND, ὁ.π., σ. 120.

126. C. ALCAINI, *Biographie des Wesirs Ali-Pascha von Janina*, Βιέννη, 1825, σ. 287.

127. Ch. SCHMIDT, ὁ.π., σσ. 348-349. Τὸ ὅτι ὁ Ἰαλι πασᾶς καθόριζε ὁ ἴδιος στήν ἐπικράτειά του τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία τοῦ πιάστρου σέ σχέση μὲ τίς ξένες νομισματικὲς ἀξίες, τὸ μαρτυρεῖ μιά διαταγή του στίς 3 Μαρτίου 1820 (Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, ὁ.π., σσ. 106-107).

128. *The Life of Ali pacha of Jannina*, Λονδίνο, 1823, σ. 167· ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, *Τέκνον τῆς Πατρίδος*, μ. 54, σ. 58.

129. Ὁ Ἀνδρεάδης ὑπολογίζει ὅτι αὐτοὶ ἀνέρχονταν σέ 2-4 ἑκατομμύρια φράγκα ἑτησίως (Α. ANDREADES, ὁ.π., *Revue des études grecque*, 1912, τ. XXV, σ. 440). Τό φράγκο ἰσοῦται τό 1803 μέ 0,6 πιάστρα, τό 1811 μέ 1 πιάστρο καί τό 1821 μέ 1,2 πιάστρα (Ν. ΣΟΚΟΛΟΦ, ὁ.π., σ. 65).

130. Ν. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, ὁ.π., σ. 20.

131. Ὁ.π., σ. 21.

132. G. REMERAND, ὁ.π., σ. 224.

133. J. BELLAIRE, ὁ.π., σ. 25.

134. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 462· F. ROUQUEVILLE, *Histoire...*, τ. 3, σ. 321.

135. J. HOBHOUSE, *Journey...*, τ. 1, σ. 120· ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7804, φ. 3, Notice sur Ali-Pacha.

136. Th. HUGHES, ὁ.π., τ. 2, σ. 75.

137. H. HOLLAND, ὁ.π., σ. 118.

138. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σ. 254, 310· *ibid.*, *An historical outline of the Greek revolution*, Λονδίνο, 1826, σ. 20. Ἡ πληροφορία τοῦ W. Leake ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι μεταξὺ τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πού ἔλαβαν οἱ ἀρχές τῶν Μπιτωλίων ἦταν καί μιά διαταγή πού ἀπαγόρευε στοὺς ραγιαδες (Varosh rayalari) τὴ φυγὴ ἀπὸ τίς πόλεις (*Turski dokumenti...*, τ. 3, σ. 22).

139. Α. ANDREADES, «Ali pacha de Tebelen...», *Revue des études grecques*, τ. XXV, 1912, σσ. 437-438.

140. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 1, σσ. 16-17.

141. A. MAZON, *Documents contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Παρίσι, 1936, σ. 8.

142. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία...*, τ. 2, σ. 145· W. PLOMER, ὁ.π., σ. 22.

143. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 2, σσ. 44-46.

144. Η. HOLLAND, ὁ.π. Σύμφωνα μέ τὴ γνώμη τοῦ συγγραφέα, οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀναφορικά μέ τὴν Πρέβεζα δέν εἶχαν οἰκονομικό ἀλλὰ πολιτικό χαρακτήρα, καθότι λογάριαζε νά καταφύγει σ' αὐτὴν στὴν περίπτωση πού θά ἦταν ἀναγκασμένος νά ἐγκαταλείψει τό βόρειο τμῆμα τῆς ἐπικρατείας του. Ἐπειτα ἀπὸ διαταγή του ἡ πόλη ὀχυρώθηκε πάρα πολὺ καλά. Γιά τὴν Πρέβεζα ὑπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶ βλ. ἐπίσης: F. ROUQUEVILLE, *Voyage de la Grèce*, τ. 2, σσ. 205-207· W. LEAKE, *Travels...*, τ. 3, σ. 486· G. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σ. 135.

145. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2339, φ. 66, ὁ Α.Π. Μπενάκης πρὸς τὸν Ὑπουργό Ἐξωτερικῶν Κ.Β. Νέσελροντ, 19 Ἰουλίου 1817.

146. ΑΕΠΡ, Ἐπτάνησα, φάκ. 43, φ. 9, ὁ Ι. Βλασόπουλος πρὸς τὸν Γ.Δ. Μοτσενίγκο, 16 Φεβρουαρίου 1805, Γραμματεία, φάκ. 2303, φ. 236. Περιγραφή μέρους τῆς Μακεδονίας καί Ἡλείρου ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη μέχρι τὰ Γιάν-

νενα, Ἄρτα καί Πρέβεζα. Συντάχθηκε στίς 25 Ἰανουαρίου τοῦ 1815 ἀπό τόν Ρῶσο ἀντιπρόξενο στή Θεσσαλονίκη Abbot (συνημμένο στήν ἔκθεση τοῦ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τόν Ι.Α. Βεϊντεμέιερ, 28 Φεβρουαρίου 1815).

147. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2339, φ. 84, ὁ Λ. Μπενάκης πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 8 Νοεμβρίου 1817.

148. Δυστυχῶς οἱ πηγές δέν μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα: ὑπὸ ποίους ὄρους τούς δινόταν αὐτή ἡ γῆ; μέ δικαίωμα ἰδιοκτησίας, κατοχῆς, ἢ μέ ἐνοίκιο;

149. Σέ ἔκθεσή του ὁ Φλώρης πρὸς τόν Γ.Δ. Μοτσενίγκο (18 Σεπτεμβρίου 1806) τόν ἀναφέρει σάν τόν πιό ἐπιφανή κρατικό παράγοντα τοῦ Ἄλῃ πασᾶ («son premier homme d'état»), ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2261, φ. 138. Αὐτός συνέθεσε διθυραμβική βιογραφία τῆς ζωῆς τοῦ Ἄλῃ πασᾶ σέ στίχους.

150. Διορίστηκε γενικός διοικητὴς στρατιωτικοῦ σώματος ἀπὸ 20.000 ἄνδρες, τούς ὁποίους ἐπιστράτευσε ὁ Ἄλῃ πασᾶς ὕστερα ἀπὸ διαταγή τοῦ σουλτάνου τό 1812 γιά τόν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Σέ διαταγή του πρὸς διάφορα σημαίνοντα πρόσωπα τῆς Ρούμελης νά ἐξασφαλίσουν τὰ ἀπαραίτητα γιά τόν στρατό, ὁ Μέτσο Μπόνο ἀποκαλεῖται «βεκιλχάρτς [διοικητὴς] Μέτσο Μπόνο Μεχμέτ ἀγᾶς» (*Turski dokumenti...*, τ. 3, σ. 50).

151. Συχνά τόν ὀνομάζουν καί Ζιουλκουφτάρ (Σιλικτάρ) Πόδα.

152. Αὐτός εἶναι καί ὁ μόνος χριστιανὸς στήν ἀνώτατη διοικητική ὁμάδα τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων.

153. Στοιχεῖα γιά τούς παραπάνω καί γιά μερικούς ἄλλους ὑπάρχουν στά: Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά...*, τχ. 7, σσ. 33-35· Φ. ΣΑΓΚΟΥΝΗΣ, «Ἱστορία τοῦ Βεζίρ Ἄλῃ πασᾶ», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1934, σσ. 73, 75, 76· Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ὁ.π.*, σσ. 1β, 48γ, 48δ.

154. Ὁ Μ.Γ. Μιντσάκης, Ρῶσος γενικός πρόξενος στό Μοριά, ἔγραφε ὅτι ὁ Ἄλῃ πασᾶς «δημιούργησε μεγάλο κόμμα, τό ὁποῖο μπορεῖ νά τοῦ εἶναι ἐμπιστο γάρη στίς δωρεές, δυνατότητα πού τοῦ δίνει ἡ ἀρπαγή περιουσιῶν ἀπὸ ἀνθρώπους πού ἔχουν τήν ἀτυχία νά μήν τοῦ ἀρέσουν» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2234, τ. ΙΙΙ, φ. 471, ὁ Μ.Γ. Μιντσάκης πρὸς τόν Α.Γ. Ἰταλίνσκι, 11 Ἀπριλίου 1803).

155. Ὁ Λαμπρίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἄλῃ πασᾶς ξόδεψε τεράστια ποσά προκειμένου νά ἐξαγοράσει τούς ἀγάδες τῆς Τσαμουριάς καί τῆς Τοσκηρίας (Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *ὁ.π.*, τχ. 7, σ. 54).

156. W. LEAKE, *Travels...*, τ. 4, σ. 223.

157. A. BEAUCHAMP, *Vie d'Ali Pacha, visir de Janina*, Παρίσι, 1822, σ. 149.

158. Ὁ Leake, γιά παράδειγμα, ἀναφέρει ὅτι «ἐπί ἀρχῆς Ἄλῃ πασᾶ ἡ ἄλβανική ἐξουσία ἐξαπλώθηκε σέ μεγάλο μέρος τῆς Βόρειας Ἑλλάδας (W. LEAKE, *Researches in Greece*, Λονδίνο, 1814, σ. 415).

159. Κιαχιά μπέης: ἀντικαταστάτης τοῦ Μεγάλου Βεζίρη, ἐπιφορτισμένος κυρίως μέ τίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τῆς Αὐτοκρατορίας.

160. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2257, φ. 157, ό Α.Γ. Ίταλίνσκι προς τόν Α.Α. Τσαρτορίσκι, 28 Ίουνίου 1806.

161. Σέ μία συζήτηση του Ίταλίνσκι μέ τόν ρεΐς έφέντι (ύπουργό έξωτερικῶν), ό τελευταΐος έλεγε ότι ή Πύλη παίρνει από τήν Άλβανία από 40.000 έως 50.000 άνδρες και τούς χρησιμοποιεί εκτός τών συνόρων της (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2235, φφ. 550-551, ό Ίταλίνσκι προς τόν Α.Π. Βοροντσόφ, 13 Δεκεμβρίου 1803).

162. Ε. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Βουκουρέστι, 1885, μ. 1, τ. 2, σσ. 570, 571, 591, 599.

163. Α. MÜFID, *Tepedelenli Ali Pasa*, Κωνσταντινούπολη, 1324, σσ. 132-133· *Turski dokumenti...*, τ. 3, σ. 50.

164. J. DUPLANTIS, *Vie de Karabet Manouc-Oglu*, Παρίσι, 1828, σ. 49. Ή πληροφορία αυτή προέρχεται από έγκυρη πηγή, τόν τραπεζίτη του Άλῆ πασᾶ στήν Κωνσταντινούπολη, Καραμπέτ Μανούκ-Ώγλου. Για τη σχολαστικότητα του Άλῆ πασᾶ ως προς τίς πληρωμές του στήν Πύλη μαρτυροῦν και άλλα τεκμήρια - π.χ.: ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 7815, φ. 16, *Notions sur Aly-Pacha*· V. VAUDONCOURT, *Memoirs...*, σσ. 213-214· G. REMERAND, *ό.π.*, σσ. 180, 223, κ.ά.

165. *Turski dokumenti...*, τ. 4, σ. 36.

166. Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, *ό.π.*, σ. 19.

167. G. REMERAND, *ό.π.*, σσ. 204-205.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Κ Α Τ Ο

Ἡ Σύγκρουση τοῦ Ἀλή Πασᾶ μέ τόν Σουλτάνο

ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1806-1812) ἡ ἐσωτερική κατάσταση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀρχίζει νά σταθεροποιεῖται. Βεβαίως, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι οἱ αἰτίες τῆς ἀδυναμίας της εἶχαν πάψει νά ὑφίστανται. Ὡστόσο, τό ὀθωμανικό κράτος, ἀφοῦ πέρασε πολλές ταραχές, ἀποκαθιστᾶ, ἔστω καί γιά λίγο, τήν ὀμαλή κατάσταση. Ὁ Μαχμούτ ὁ Β΄, μόλις ἀπαλλάχτηκε ἀπό τόν πόλεμο μέ τή Ρωσία, ἀποφασίζει νά στρέψει τίς δυνάμεις του ἐναντίον τῶν ἀνυπόταχτων πασάδων σέ ὅλες τίς γωνιές τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Γάλλος πρέσβης στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ κόμης Andreossi, γράφει στίς 7 Ὀκτωβρίου 1812:

Ὁ σουλτάνος ἀρχίζει νά πραγματοποιεῖ τό σχέδιό του νά καταστρέψει τόν ἕνα μετά τόν ἄλλον αὐτούς πού δέν ἀναγνωρίζουν τήν ἐξουσία του.¹

Εἶναι φυσικό ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων νά εἶναι ἕνας ἀπό τούς πρωτεύοντες στόχους τῆς πολιτικῆς τοῦ Μαχμούτ Β΄, ἀφοῦ ὁ Ἀλή πασάς εἶναι ἀπό τούς πιά ισχυρούς «ἀρχηγούς» στήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία.

Τά ὀκτώ χρόνια πού ἀκολουθοῦν μετά τόν ρωσοτουρκικό πόλεμο μέχρι τήν ἀρχή τοῦ πολέμου μεταξύ τοῦ Ἰωαννίνων καί τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἄμεσως μετά τή λήξη τοῦ πολέμου μέ τή Ρωσία παίρνει μιὰ σειρά μέτρων γιά νά περιορίσει τήν ἐξουσία τοῦ Ἰωαννίνων. Ὁ Βελή πασάς, γιός τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων, καθαιρεῖται ἀπό τό πόστο τοῦ κυβερνήτη τοῦ Μοριᾶ. Μέ διαταγή τοῦ σουλτάνου ἀφαιροῦνται ἀπό τόν Ἰωαννίνων ἡ Ἀχρίδα καί τό Ἐλβασάν.² Χάνει ἐπίσης τόν ἔλεγχο καί σέ ἓνα μέρος τῆς Μακεδονίας μέ κέντρο τό Μοναστήρι.

Ὅταν προσπαθεῖ νά ἐξαπλώσει τήν ἐξουσία του στή Δίβρη, ἡ Πύλη κρατᾶ ἀνοιχτή ἐπιθετική θέση. Ὁ ἀνώτατος διοικητής τῶν τουρκικῶν δυνάμεων (serdarî ektem) προειδοποιεῖ σαφῶς τόν Ἰωαννίνων: «Προσέξτε! Δέν σᾶς ἀρκοῦν οἱ περιοχές, οἱ πόλεις καί τά χωριά πού ἤδη ἔχετε ἀρπάξει; Ἄραγε εἶναι λίγο τό κύρος, ἡ δύναμη καί τά πλούτη πού ἔχετε;»³

Ὅλ' αὐτά εἶναι ἡ ἀρχή ἐκείνων πού πρόκειται νά ἀκολουθήσουν ἐναντίον τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ σουλτάνος ὑπολόγιζε γά τόν συντριψεῖ μέ τή βοήθεια τῶν τεράστιων στρατιωτικῶν δυνάμεων πού ἦταν διαθέσιμες μετά τή Συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου. Παρά τό γεγονός ὅτι μόλις εἶχε τελειώσει ὁ πόλεμος μέ τή Ρωσία, ὁ στρατός τοῦ μεγάλου βεζίρη ὄχι μόνο δέν διαλύθηκε, ἀλλά καί ἐνισχύθηκε.⁴ Ἡ ἐξέγερση τῶν Σέρβων καί ἡ ἀνταρσία τοῦ πασᾶ τοῦ Βιδινίου ἀναγκάζουν τόν σουλτάνο νά ἀναβάλει τήν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Ἰωαννίνων.

Στά τέλη τοῦ 1812 ὁ Ἰωαννίνων καί τά μέλη τῆς οἰκογένειάς του διορίζονται καί πάλι μέ σουλτανικό φερμάνι στά πόστα τους. Παρόλ' αὐτά, «τό σπαθί ἐξακολουθεῖ νά κρέμεται πάνω ἀπό τό κεφάλι του», γράφει στίς 5 Δεκεμβρίου ἀπό τήν Πόλη ὁ Γάλλος πρέσβης.⁵

Ὅλο τό 1813 οἱ σχέσεις μέ τήν Πύλη ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ὀξύτατες. Ἐτοιμάζει δραστήρια τήν ἀμυνά του, γνωρίζοντας ὅτι ἀπό βεζίρη καί μουτεσαρίφη μπορεῖ εὐκολά νά ἀνακηρυχθεῖ «ἀποστάτης». Πρῶτα φροντίζει νά αὐξήσει τό στρατό του.⁶ Μέ ταχεῖς ρυθμούς συνεχίζονται τά ὀχυρωματικά ἔργα,

καί κυρίως στό ἰσχυρό ὄχυρό τοῦ Ἀργυροκάστρου, τό ὁποῖο πρόσφατα εἶχε κατακτήσει.⁷ Ἐδῶ συγκεντρώνει προμήθειες καί μεταφέρει τούς θησαυρούς του. Διατάζει νά ἀγοραστοῦν ἄλογα ἀπό ὅλη τήν Εὐρωπαϊκή Τουρκία, καί κυρίως ἀπό τή Μολδαβία καί τή Βλαχία.⁸

Ἀρχές τοῦ 1813 παίρνει διαταγή ἀπό τόν σουλτάνο νά παρουσιαστῆί στόν πόλεμο ἐναντίον τῶν Σέρβων. Μέ τό φόβο ὅτι ἐσκεμμένα θέλουν νά τόν ἀπομακρύνουν ἀπό τά Γιάννενα, ἀποφεύγει νά παρουσιαστῆί στό μέτωπο.⁹

Ἡ σύγκρουση μέ τόν σουλτάνο ἐξελίσσεται σέ μιά δραματική γιά τήν παγκόσμια ἱστορία στιγμή. Συμπίπτει μέ τήν εἰσβολή τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων στή Ρωσία καί τήν ἐπονείδιστη ἀποτυχία τοῦ τυχοδιωκτισμοῦ τοῦ Ναπολέοντα, ἀλλά καί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐναντίον τῶν Γάλλων κατακτητῶν. Ὁ Ἀλή πασάς ἐνδιαφέρεται προσωπικῶς γιά ὅλες αὐτές τίς ἐξελίξεις. Δέν μποροῦσε νά περιμένει τίποτε καλό γιά τόν ἴδιο ἀπό τή νίκη τοῦ Γάλλου Αὐτοκράτορα. Γιά αὐτό, σύμφωνα μέ τόν Holland, ἡ προέλαση τῶν Γάλλων στή Μόσχα τόν δυσaráεστησε πάρα πολύ.¹⁰ Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξη τῶν γεγονότων θά πρέπει νά χαροποίησε τόν Ἀλή πασά.¹¹

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἥττα δέν ἀπέτρεψε τό Ναπολέοντα ἀπό τά σχέδιά του νά διατηρήσει καί νά διευρύνει τήν αὐτοκρατορία του. Γιά τή γαλλική διπλωματία ὁ Ἀλή πασάς ἦταν σοβαρό πρόσκομμα στήν πραγματοποίηση τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς της στά Βαλκάνια. Δέν εἶναι λοιπόν περίεργο πίσω ἀπό τά σχέδια τῆς Πύλης ἐναντίον τοῦ κυβερνήτη τῶν Ἰωαννίνων νά κρυβόταν καί ἡ ὑποδαύλιση τοῦ Γάλλου πρέσβη στήν Κωνσταντινούπολη Andreossi.¹² Κατά τόν Ἰταλίνσκι, οἱ γαλλικές μηχανορραφίες προσανατολίζονταν στό νά ἀποτραπῆ ἡ κυριαρχία καί ἡ ἐξουσία τοῦ Ἀλή πασά στήν Ἀλβανία καί νά ἐξολοθρευτεῖ ὁ ἴδιος.¹³

Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθῆκες ὁ Ἀλή πασάς προσαρμόζει τήν πολιτική του στήν κατεύθυνση τῆς ἀναθέρμανσης τῶν σχέσεων του μέ τήν Ἀγγλία. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1813 φτάνει στά Γιάννενα ὁ στρατηγός d'Eigne, διοικητής τῶν βρετανικῶν δυνά-

μεων στά Ἐπτάνησα. Ὁ Remerand μαρτυρεῖ ὅτι κατά τή διάρ-
κεια τῶν συνομιλιῶν συμφωνήθηκε νά βοηθήσει ὁ Ἄλῆ πασάς
τούς Ἄγγλους στήν Κέρκυρα μέ ἀνθρώπινο δυναμικό καί προ-
μήθειες. Ἀπό τή μεριά τους οἱ Βρετανοί ὑποσχέθηκαν τήν
Πάργα, ὑψηλή χρηματοδότηση καί προστασία γιά τόν ἴδιο καί
τήν οἰκογένειά του.¹⁴

Περί τά τέλη τοῦ 1813 ἐκτονώνεται ἡ ἔνταση μεταξύ Ἰωαν-
νίνων καί Κωνσταντινούπολης. Ὁ Ἄλῆ πασάς, γιά νά ἀπο-
τρέψει τά ἐχθρικά σχέδια τοῦ σουλτάνου χρησιμοποιεῖ τά
προσφιλή του μέσα. Δωροδοκεῖ¹⁵ τόν μεγάλο βεζίρη Χουρσίτ
πασά, πού μέ τή σειρά του καταφέρνει νά πείσει τόν σουλτάνο
νά παραιτηθεῖ γιά λίγο ἀπό τήν ἰδέα μιᾶς ἐκστρατείας ἐναντίον
τοῦ Ἄλῆ πασᾶ. Βεβαίως ἡ πολιτική τοῦ Μαχμούτ Β΄ δέν ἀλ-
λάζει ριζικά. «Μέ βεβαιώνουν», μεταδίδει ὁ Ἰταλίνσκι, «ὅτι ὁ
σουλτάνος, πιστός στήν πολιτική καθυπόταξης ὅλων τῶν πε-
ριοχῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, δέν χάνει ἀπό τά μάτια του τόν
Ἄλῆ πασά». ¹⁶ Αὐτός, δέ, συνεχίζει νά εἶναι σέ ἐπιφυλακή, αὐ-
ξάνοντας τίς στρατιωτικές του δυνάμεις. Ἀγοράζει πολεμικό
ἐξοπλισμό, κανόνια ἀπό τή Μάλτα, νίτρο καί θειάφι ἀπό τό
Βασίλειο τῆς Νάπολης κλπ.¹⁷

Εἶναι ἡ ἐποχή πού ὁ εὐρωπαϊκός πόλεμος βρίσκεται στό τε-
λευταῖο του στάδιο. Οἱ σύμμαχοι εἰσβάλλουν στό ἔδαφος τῆς
Γαλλίας. Ἡ θέση τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Donzelot στήν Κέρκυ-
ρα γίνεται ὄλο καί πιο δύσκολη. Ὁ Ἄλῆ πασάς ἐπιχειρεῖ νά
ἐκμεταλλευτεῖ τήν ἐξουδετέρωση τῆς γαλλικῆς κυριαρχίας στά
Ἐπτάνησα γιά νά καταλάβει τήν Πάργα. Ἀλλά κι αὐτή τή φο-
ρά δέν καταφέρνει νά ἐκπληρώσει τό παλιό του ὄνειρο. Οἱ κά-
τοικοι τῆς πόλης συμφώνησαν μέ τόν Γάλλο συνταγματάρχη
Χατζηνικολή (ἐλληνικῆς καταγωγῆς) καί ὕψωσαν, στίς 23
Μαρτίου 1814, στό φρούριο τῆς πόλης ἀγγλική σημαία.¹⁶

Ἡ ἀγγλική κυβέρνηση, ἀθετώντας τίς ὑποσχέσεις της νά
παραδώσει τήν Πάργα στόν Ἄλῆ πασά, σπεύδει νά ἐγκατα-
στήσει στήν πόλη στρατό. Τό γεγονός ταράζει τόν πασά, πού
γράφει στόν Μπενάκη:

Οἱ φίλοι μου οἱ Ἄγγλοι αἰφνιδιαστικά κατέλαβαν τήν Πάργα,
χωρίς νά μέ ἐνημερώσουν καί χωρίς νά μου ἐκθέσουν τούς λό-

γους και την πολιτική σκοπιμότητα που τους ώθησε σ' αυτή την ενέργεια.¹⁹

Τό ίδιο τό γεγονός της επανάληψης της αλληλογραφίας μέ τον Μπενάκη²⁰ μαρτυρεί τή διάθεση του 'Αλή πασά νά επανασυνδέσει τίς σχέσεις του μέ τή Ρωσία. 'Εξάλλου εἶχε στείλει στό συνέδριο τῆς Βιέννης ὡς ἀνεπίσημο παρατηρητή του τόν ἔμπορο ἀπό τά Γιάννενα Τουρτούρη,²¹ ὁ ὁποῖος βρισκόταν στήν Τεργέστη στίς ἀρχές τοῦ Γενάρη τοῦ 1815. 'Ο ἀπεσταλμένος παρέμεινε στή Βιέννη δύο μῆνες περίπου. 'Επέδωσε μία ἐπιστολή τοῦ 'Αλή πασά στόν Βρετανό πρόξενο στά Γιάννενα Σ. Φορέστη, πού ἦταν στή Βιέννη ἐκείνη τήν ἐποχή, καί στόν ἔμπιστο τοῦ πασά Σταῦρο 'Ιωάννου. 'Εάν κανεῖς λάβει ὑπόψη του ὅτι ὁ τελευταῖος ἦταν ταυτόχρονα καί τραπεζίτης τοῦ κόμη Καποδίστρια, μπορεῖ νά ὑποθέσει ὅτι ὁ 'Αλή πασάς σκέφτηκε τό ἐνδεχόμενο νά περιέλθουν τά 'Επτάνησα στή Ρωσία καί θέλησε, μέσω αὐτοῦ, νά πιστοποιήσει στόν τσάρο τή φιλία του.²²

Τό 1815 οἱ σχέσεις μεταξύ 'Αλή πασά καί σουλτάνου παραμένουν οἱ ἴδιες. 'Ο σουλτάνος εἶναι ἀπασχολημένος μέ τούς Σέρβους καί δέν μπορεῖ ἀνοιχτά νά ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τοῦ πασά, καί συνεχίζει τήν τακτική τῆς συνεχοῦς ὑπονόμευσης τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀρχόντα τῶν 'Ιωαννίνων. 'Η Πύλη διατάζει τόν κυβερνήτη τῆς Εὐβοίας Νουρί πασά νά ἀναλάβει τή διοίκηση ὀρισμένων περιοχῶν τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς, τίς ὁποῖες πρῖν ἔλεγχε ὁ 'Αλή πασάς.²³

'Ο 'Αλή πασάς ἀνταποδίδει. 'Υπάρχουν μαρτυρίες ὅτι χρηματοδότησε καί τροφοδότησε μέ πολεμικό ἐξοπλισμό τούς Σέρβους ἐπειδή εἶχε συμφέρον νά συνεχίσουν τόν πόλεμο ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας.²⁴

Γιά νά ἀποτρέψει τήν Πύλη ἀπό τά σχέδιά του ἐναντίον του, καταφεύγει καί σέ διπλωματικά τεχνάσματα. Στά μέσα τοῦ 1815 στέλνει ἐπιστολή στήν Πύλη καί τήν ἐνημερώνει ὅτι στό συνέδριο τῆς Βιέννης καταστρώνονται σχέδια ἐναντίον τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Γιά νά ὑπερασπίσει λοιπόν τά τουρκικά ἐδάφη πού τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ, ἐξοπλίστηκε καί κάλεσε ὅλο τόν πληθυσμό τῆς ἐπικράτειάς του νά εἶναι σέ ἐτοι-

μότητα. Πληροφορεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ στρατός τους ἔχει ἀκμαῖο ἠθικό καί γι' αὐτό εἶναι σέ θέση νά ἀποκρούσει ὅποιαδήποτε ἐπίθεση. Μέ τήν ἐπιστολή αὐτή κάνει σαφές στό σουλτάνο ὅτι εἶναι ἔτοιμος νά ἀντισταθεῖ ἀποφασιστικά σέ περίπτωση ἐπίθεσης ἀπό μέρους του.²⁵

Φῆμες γιά τά σχέδια τῆς Πύλης ἐναντίον τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ κυκλοφοροῦν συνεχῶς καί τά ἐπόμενα χρόνια. Στίς ἐκθέσεις τους οἱ Ρῶσοι διπλωμάτες ἀναφέρονται συχνά στήν ἐχθρότητα τοῦ σουλτάνου πρός τόν Ἰαλῆ πασᾶ, στήν ἀπειλητική συγκέντρωση τουρκικῶν δυνάμεων στά σύνορα τοῦ πασαλικίου καί στά ἀμυντικά μέτρα τοῦ Ἰαλῆ πασᾶ.²⁶

Ἰακόμη καί σ' αὐτά τά ἀπειλητικά γιά κείνον χρόνια συνεχίζει ὁ Ἰαλῆ Τεπελενλής τίς προσπάθειες διεύρυνσης τοῦ πασαλικίου του, παρότι οἱ δυνατότητές του ἔχουν πιά μειωθεῖ. Μετά τήν ἐξουδετέρωση τῶν ντερεμπένδων καί τῶν ἀγιάνηδων τῆς Ρούμελης καί τήν ὑποταγή τους στήν ἄμεση ἐξουσία τῆς Πύλης, ὁ Ἰαλῆ πασᾶς δέν ἀναλαμβάνει τό ρίσκο νέων ἐπεκτάσεων στήν περιοχή. Προσανατολίζει τήν ἐπεκτατική πολιτική του πρός περιοχές πού δέν ὑπάρχουν ἀπευθείας στό σουλτάνο. Τόν Μάιο τοῦ 1819, μετά ἀπό μακρές συνομιλίες, πετυχαίνει ἀπό τοῦς Ἰαγγλοῦς τήν παραχώρηση τῆς Πάργας.

Προσβλέπει ἐπίσης στήν Κεντρική Ἰαλβανία, καί ἔρχεται ἀντιμέτωπος μέ τόν κυβερνήτη τῆς Σκόδρας Μουσταφά πασᾶ. Καταλαμβάνει μερικά στρατηγικά σημεία, μεταξύ τῶν ὁποίων καί τά Τίρανα.²⁷ Γιά νά ἐνισχύσει τήν ἐξουσία του στα νεοαποκτηθέντα ἐδάφη χτίζει μιά σειρά ὀχυρῶν βόρεια ἀπό τό Σκούμπη ποταμό.²⁸ Ὁ Μουσταφά πασᾶς, γιά μιά ὀρισμένη περίοδο, δέν μποροῦσε νά ἀντισταθεῖ στήν εἰσβολή πού εἶχε δεχτεῖ.

Ἡ ἐσωτερική κατάσταση τοῦ πασαλικίου ἦταν ἀσταθής. Συνεχιζόταν ὁ ἐμφύλιος μεταξύ τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας καί τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Μιρδίτας, τοῦ Πρένκ Λέσι, τόν ὁποῖο, σύμφωνα μέ κάποιες ἐνδείξεις, ἐνθάρρυνε ὁ Ἰαλῆ πασᾶς.²⁹

Τό 1815 εἶναι δύσκολος χρόνος γιά τόν Μουσταφά πασᾶ. Τό καλοκαίρι, οἱ ὄρεσίβιοι τοῦ Ἰαλεσίου, ὑποκινούμενοι ἀπό ὀπαδούς τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ, καταλαμβάνουν τό κάστρο τοῦ Ἰαλεσίου. Ταυτόχρονα οἱ στασιαστές ἐπιχειροῦν νά καταλά-

βουν τό κάστρο στήν ἴδια τή Σκόδρα. Πρός βοήθειά τους σπεύδει στή Ζάντριμα ὁ Πρένκ Λέσι. Οἱ συνωμότες ἠττήθηκαν στή Σκόδρα καί ἡ πλειοψηφία τους ἐκτελέστηκε. 22 ἄρχοντες τῆς Σκόδρας (signori di Scuttari) ἐκτελέστηκαν. Οἱ ὑπόλοιποι ἐξορίστηκαν. Ὁ στρατός τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐξανάγκασε τόν Πρένκ Λέσι νά ὑποχωρήσει ἀπό τή Ζάντριμα καί τό φθινόπωρο τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ καπετάνιος τῶν Μιρδιτῶν νά συνθηκολογήσει μέ τόν πασά τῆς Σκόδρας.³⁰

Τό καλοκαίρι τοῦ 1819 εἶναι τό κορύφωμα τῆς σύγκρουσης μεταξύ τῶν δύο ἰσχυρότερων Ἀλβανῶν πασάδων. Μετά τήν κατάληψη τῆς Πάργας ὁ Ἀλή πασάς προετοιμάζεται νά ἐπιτεθεῖ στό πασαλίκι τῆς Σκόδρας. Διατάζει ὅλους τούς πασάδες καί μπέηδες τῶν Ἰωαννίνων νά στρατολογήσουν ἕναν ἄνδρα ἀπό κάθε σπίτι. Ὁ συνολικός στρατός πού συγκεντρώνεται, ὑπολογίζοντας τόν στρατό τοῦ ἰδίου τοῦ πασᾶ καί τῶν δυνάμεων τῶν ὑποτελῶν του, ἔφτανε, ὅπως πληροφορεῖ ὁ Σ. Παπαδόπουλος, τίς 80.000. Ἡ ἐμπροσθοφυλακή ἀπό 10.000 ἄνδρες τοποθετήθηκε στήν περιοχή Μπερατίου. Πρὶν τήν ἔναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκτελέστηκαν τέσσερις ἰσχυροί Ἀλβανοί μπέηδες, «σάν ἄνθρωποι σκοτεινοί πού κρυφά ἦταν μέ τό μέρος τοῦ πασᾶ τῆς Σκόδρας».³¹

Μά καί ὁ Μουσταφᾶ πασάς συγκεντρώνει μεγάλη δύναμη. Βοηθοῦν οἱ σύμμαχοί του καί οἱ ὑποτελεῖς του: ὁ μπέης τῶν Σερρών μέ 12.000 ἄνδρες, ὁ πασάς τῆς Δίβρης μέ 8.000, ὁ πασάς τῆς Κρούιας μέ 8.000 καί οἱ Μαυροβούνιοι μέ 10.000. Ὁ Παπαδόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι συνολικά, μαζί μέ τό δικό του στρατό, συγκέντρωσε 80.000 ἄνδρες.³²

Οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ Ρώσου πρόξενου φαίνεται νά εἶναι ὑπερβολικές. Ἀπό τήν ἄλλη, ἦταν σίγουρο ὅτι ἡ ἐπικείμενη σύγκρουση θά εἶναι ἡ μεγαλύτερη γιά ὅλη τήν ἱστορία τῆς ὑπαρξης τῶν δύο πασαλικίων. Ἀκριβεῖς πληροφορίες γιά τίς αἰτίες αὐτοῦ τοῦ πολέμου δέν ἔχουμε. Ὑποθέτουμε ὅτι ὁ Ἀλή πασάς ἔβαλε στόχο νά προσαρτήσῃ τό πασαλίκι τῆς Σκόδρας στήν ἐπικράτειά του. Ὅτι ὅμως εἶχε πετύχει 10 χρόνια πρὶν μέ τό πασαλίκι τοῦ Μπερατίου, δέν τό κατάφερε τώρα. Ὁ Μουσταφᾶ πασάς ἦταν ἰσχυρότερος καί ἔχαιρε μεγαλύτερης ὑποστήρι-

ξης από τό λαό ἀπ' ὅ,τι ὁ πασάς τοῦ Μπερατίου.

Οἱ ἐχθροπραξίες ἀρχίζουν κατά πάσα πιθανότητα τόν Ἰούλιο τοῦ 1819, καί τόν ἀμέσως ἐπόμενο μήνα τά γεγονότα παίρνουν δυσάρεστη τροπή γιά τόν ἀφέντη τῶν Ἰωαννίνων. «Ὁ Ἄλή πασάς», γράφει ὁ Μπενάκης, «πολεμᾶ μέ τόν ἀπόγονο τοῦ περίφημου πασᾶ τῆς Σκόδρας, τόν ὁποῖο οἱ ὑπήκοοί του ὑποστηρίζουν μέ μεγάλο φανατισμό. Ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ἀπό τήν Ἀλβανία, ὑποχρεώθηκε νά ὀπισθοχωρήσει νότια τοῦ Δυρραχίου μέ ἀπώλειες». ³³ Σύντομα ὁ Ἄλή πασάς ἀναγκάζεται νά συνάψει συνθήκη εἰρήνης μέ τόν πασά τῆς Σκόδρας. ³⁴ Ἡ ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων τῶν δύο πασάδων ἐξυπηρετοῦσε τά σχέδια τοῦ Μαχμούτ Β', πού ἐκνέου ἀρχίζει νά σκέφτεται μέ ποιοῦ τρόπο θά ἐξουδετερώσει τό διοικητή τῶν Ἰωαννίνων.

Ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ ἀφιερώνει εἰδική ἐκθεση στά σχέδια τοῦ σουλτάνου. ³⁵ Ὁ Ρώσος πρέσβης ἐπισημαίνει ὅτι ὁ σουλτάνος, παρότι κατέπνιξε τίς ἐξενέσεις πού ξεσποῦσαν σέ ὅλη τήν Αὐτοκρατορία, καί ἐξόντωσε τούς ντερεμπέηδες καί τούς ἰσχυροῦς φεουδάρχες, δέν μπορεῖ νά θεωρήσει τελειωμένο τό ἔργο του ὅσο ὑπάρχουν δύο τόσο ἰσχυροί καί ἀνεξάρτητοι πασάδες ὅπως ὁ Ἄλή πασάς τῶν Ἰωαννίνων καί ὁ Μεχμέτ Ἄλή πασάς τῆς Αἰγύπτου (πού ἦταν Ἀλβανός στήν καταγωγή). Τά πλούτη καί ἡ δύναμη τοῦ Μεχμέτ Ἄλή, οἱ διασυνδέσεις του μέ τήν Εὐρώπη, τό κύρος πού ἀπέκτησε μέ τήν κατάληψη τῆς Μέκκας καθώς καί ἡ ἀπόσταση τῆς Αἰγύπτου ἀπό τήν κεντρική ἐξουσία τόν καθιστοῦσαν κατά τή γνώμη τοῦ Στρόγκανοφ ἄτρωτο. Διαφορετικά ἦταν τά πράγματα μέ τόν Ἄλή πασά – λιγότερο ἰσχυρό καί λιγότερο ἄτρωτο.

Τό 1820 ὁ σουλτάνος ἀποφασίζει νά ὑλοποιήσει τά σχέδιά του τά σχετικά μ' αὐτόν. Ἡ τακτική του εἶναι νά ἐξουδετερώσει τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων σιγά-σιγά, ἀφαιρώντας ἀπό τήν ἐξουσία τοῦ πασᾶ μία-μία διάφορες ἐπαρχίες. Ἀρχές τοῦ 1820 ὁ Βελή πασάς ἀπαλλάσσεται ἀπό τή διοίκηση τῆς πλούσιας ἐπαρχίας τῆς Θεσσαλίας καί μετατίθεται σέ λιγότερο σημαντική, αὐτή τῆς Ναυπάκτου. Ἡ Πύλη παίρνει μία σειρά μέτρων στρατιωτικοῦ χαρακτήρα γιά νά ἀποτρέψει τυχόν ἀντιδράσεις τοῦ Ἄλή πασᾶ, μέ τήν ἰδέα ὅτι δύσκολα θά παραιτοῦνταν ἀπό

τή Θεσσαλία, μιᾶς και ἦταν κάποτε τό κέντρο συγκρότησης τοῦ πασαλικίου του. Ὁ διάδοχος τοῦ Βελή πασᾶ, ὁ Σουλεϊμάν πασάς, ξεκίνησε γιά τή νέα του θέση μέ συνοδεία μεγάλου στρατιωτικοῦ σώματος. Ταυτόχρονα ὁ καιμακάμης³⁶ τοῦ Μοριᾶ διατάχθηκε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη νά ἐξοπλίσει καί νά τροφοδοτήσῃ ὅλα τά κάστρα αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας.³⁷ Παρά τίς ἀνησυχίες τῆς Πύλης, ὁ Σουλεϊμάν πασάς κατέλαβε χωρίς ἀντίσταση τή Λάρισα καί τά Τρίκαλα, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1820. Ἡ παθητικότητα τοῦ Ἀλή πασᾶ φυσικά δέν σημαίνει ὅτι εἶχε δεχτεῖ μέ καρτερία τή μοίρα του. Τά γεγονότα πού ἐξελίχτηκαν στήν ἴδια τήν Κωνσταντινούπολη τό ἀποδεικνύουν.

Ἐχομε ἤδη ἀναφέρει ὅτι στήν Αὐλή τοῦ σουλτάνου δροῦσαν ἐναντίον τοῦ Ἀλή πασᾶ φεουδάρχες πού εἶχαν ἐγκαταλείψει τήν ἐπικράτειά του καί κατέφυγαν στήν πρωτεύουσα. Κάποιος Πασόμπεης ἔχαιρε μεγάλης ἐκτίμησης ἀπό τόν Μαχμούτ Β΄. Αὐτός ἦταν ὀρκισμένος ἐχθρός τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων.³⁸ Ὁ Ἀλή πασάς ἀποφάσισε νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν ἐχθρό του. Τέλη τοῦ 1820³⁹ πραγματοποιεῖται ἀποτυχημένη ἀπόπειρα δολοφονίας ἐναντίον τοῦ Πασόμπεη. Ἐνας ἀπό τούς δολοφόνους συνελήφθη καί στήν ἀνάκριση ἀποκάλυψε ὅτι ὁ Ἀλή πασάς, γιά νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τόν ἐχθρό του, ἔστειλε 40 ἀνθρώπους στήν πρωτεύουσα.

Τό ὅτι οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πασᾶ πυροβόλησαν ἀνθρωπο τοῦ σουλτάνου σχεδόν κάτω ἀπό τά παράθυρα τῶν ἀνακτόρων του, θεωρήθηκε μεγάλη θρασύτητα. Τό γεγονός ἀναγκάζει τό σουλτάνο νά ἐπισπεύσει τήν ὀλοκληρωτική πραγματοποίηση τῶν σχεδίων του. Σύντομα ὁ Ἀλή πασάς καθαιρεῖται ἀπό τό ἀξίωμα τοῦ δερβετζή πασᾶ, ἀξίωμα πού κατεῖχε γιά 33 συνεχῆ χρόνια. Ἡ φύλαξη τῶν ὁδῶν ἀνατίθεται στόν Σουλεϊμάν πασά τῶν Τρικάλων. Τοῦ ἀφαιρεῖται ἡ Ἀχρίδα καί τό Ἐλβασάν καί παραδίδονται στόν Μουσταφά πασά Μπουσατλή. Τό Δυρράχιο δίνεται στόν Ἀμπντουλάχ Ἀχμέτ μπέη. Ἡ Ναύπακτος, πού μόλις λίγο καιρό πρὶν εἶχε δοθεῖ στόν Βελή πασά, δίνεται τώρα στόν Πεχλιβάν πασά μαζί μέ τήν Ἀκαρνανία. Ὁ βαλής τῆς Ρούμελης καί οἱ πασάδες τῆς Βοσνίας καί τῆς Θεσσαλονίκης λαβαίνουν μυστική διαταγή νά βρίσκονται σέ ἐτοιμότητα,

ώστε στό πρώτο σινιάλο νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τοῦ Ἰαλιμ πασᾶ, στήν περίπτωση πού ἐκεῖνος θελήσει νά ἀντισταθεῖ στίς ἐνέργειες τῆς Πύλης.⁴⁰

Εἶναι ἀπίθανο νά μήν καταλάβαινε ὁ Ἰαλιμ πασᾶς πού ἀποσκοποῦσαν οἱ ἐνέργειες τῆς Πύλης. Δέν ἔχανε ὅμως τήν ἐλπίδα ὅτι θά καταφέρει νά πείσει τόν σουλτάνο, ἀντί γιά ὀργή, νά ἐπιδείξει καλοσύνη. Οἱ συγκρούσεις μέ τό σουλτάνο φόβιζαν τόν Ἰαλιμ πασᾶ καί προσπαθοῦσε νά τίς ἀποφύγει, χωρίς νά ἔχει ἄδικο σ' αὐτό. Ἡ ἐσωτερική κατάσταση τοῦ πασαλικίου ἦταν ἀσταθής. 1,5 ἑκατομμύριο ὑπηκόων τῆς Πύλης ζοῦσαν κάτω ἀπό τόν σκληρό ζυγό τοῦ βεζίρη τῶν Ἰωαννίνων. Στήν πλειοψηφία τους ἦταν Ἕλληνες. Κάποτε, πλατιά στρώματα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶδαν εὐνοϊκά τήν ἐξουσία του, πού ἔβαζε τέλος στή φεουδαλική ἀναρχία.

Ἡ ζωή ὅμως προχωροῦσε μπροστά καί ἡ Ἑλλάδα τοῦ 1820, τῶν παραμονῶν τῆς ἐπανάστασης, δέν εἶναι ἡ ἴδια μ' ἐκεῖνη τοῦ 1778. Σ' αὐτά τά χρόνια ἔχει ἀναπτυχθεῖ οἰκονομικά κι ἔχει δημιουργηθεῖ ἡ ἑλληνική ἀστική τάξη, πράγμα στό ὁποῖο εἶχε συντελέσει, μέχρι ἐνός σημείου, ἡ πολιτική τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰαλιμ πασᾶ. Οἱ πρωτοπόροι ἀντιπρόσωποι τῆς στά 1814 ἰδρύουν στήν Ὀδησσό τή «Φιλική Ἐταιρεία». Σύντομα, πυρῆνες τῆς «Ἐταιρείας» ἐμφανίζονται σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα καί στήν ἐπικράτεια τοῦ Ἰαλιμ πασᾶ ἐπίσης. Μέλη τῆς γίνονται καί πολλοί Ἕλληνες πού βρίσκονταν στήν ὑπηρεσία του.⁴¹ Τά πιό δυναμικά στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν ἔτοιμα νά ὑπερασπίσουν τά ἐθνικά τους συμφέροντα καί ὄχι τά «δυναστικά» τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἰαλιμ πασᾶ. Ὁ ἴδιος γνώριζε τήν ὑπαρξη τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» καί ἐπίσης καταλάβαινε ὅτι μετά τή δημιουργία τῆς ἀκόμα καί οἱ Ἕλληνες πού τόν ὑπηρετοῦσαν ἔχαναν ὁποιοδήποτε ἐνδιαφέρον εἶχαν γιά τή διατήρηση τοῦ ἡμιανεξάρτητου πασαλικίου του.

Σέ περίπτωση σύγκρουσης μέ τό σουλτάνο ὁ Ἰαλιμ πασᾶς δέν θά μπορούσε νά ὑπολογίσει οὔτε στήν ἀλβανική ἄρχουσα τάξη τοῦ πασαλικίου, οὔτε ἀκόμη στήν ὑποστήριξη τῶν ἰδιῶν του τῶν γιῶν καί ἐγγονῶν.⁴² Οἱ Ἄλβανοί μικροί φεουδάρχες εἶχαν ἀποκτήσει ἀρκετά πλεονεκτήματα χάρις στήν ἐξουσία τοῦ

Ἐν τῇ πασᾷ. Παρόλ' αὐτά, δέν ἔδειχναν μεγάλη διάθεση νά ρισκάρουν γιά χάρη του. Γι' αὐτό τό λόγο, ὅταν ἄρχισε νά τρίζει τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια του, πολλοί ἀπό αὐτούς ἦταν ἔτοιμοι νά προδώσουν τόν κύριό τους, ὑπολογίζοντας νά πάρουν σέ ἀντάλλαγμα ἀπό τήν ἀνώτατη ἐξουσία ἐπίσημη ἀναγνώριση τῶν κεκτημένων περιουσιακῶν δικαιωμάτων τους καί τῶν πολιτικῶν προνομίων τους.

Μιά ἄλλη αἰτία, ὄχι μικρῆς σημασίας, πού ἀνάγκαζε τόν Ἐν τῇ πασᾷ νά προτιμᾷ τήν «κολοβή εἰρήνη» ἀπό ἕνα «καλό πόλεμο», ἦταν ἡ προχωρημένη του ἡλικία. Τό 1820 εἶναι ἤδη 70 ἐτῶν. Διοικῶντας ἀπό τά Γιάννενα γιά πάρα πολλά χρόνια σημαντικό μέρος τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Ἀλβανίας (σ' αὐτά τά χρόνια εἶχαν ἀλλάξει 4 σουλτάνοι), καί συγκεντρώνοντας ἀμέτρητα πλούτη, δέν ἐπιθυμοῦσε ἄλλο ἀπό τό νά ζήσει ἤρεμα μέσα στά πλούτη καί τήν ἐξουσία του τά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του. Καί γι' αὐτό ἡ σύγκρουση μέ τόν Μαχμούτ Β' ἦταν κάτι δυσάρεστο. Λένε ὅτι σέ μιά κρίση θυμοῦ ἀπείλησε ὅτι θά φτάσει στό Νταούτ-Πασᾷ (4 χιλιόμετρα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη) μέ 100.000 ἄνδρες γιά νά καλέσει σέ ἀπολογία τοὺς ὑπουργούς γιά τίς στενοχώριες καί τίς προσβολές πού συντομεύουν τά γηρατειά ἐνός ἀπό τά πλέον πιστά στηρίγματα τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας.⁴³ Ἐάν ἀφήσουμε στήν ἄκρη τό κατά πόσο ἐπῆρξε «πιστό στηρίγμα» τῆς Αυτοκρατορίας, μπορούμε νά πιστέψουμε ὅτι, ἀφοῦ κατάφερε στή διάρκεια τῆς ζωῆς του νά ξεφύγει ἀπό πολλούς κινδύνους, δέν ἤθελε καθόλου στό τέλος τοῦ βίου του νά βρεθεῖ σέ δυσάρεστη θέση.

Στήν προσπάθειά του νά μεταβάλει τίς προθέσεις τοῦ σουλτάνου, ὅλο τόν Ἀπρίλιο καί Μάιο στέλνει τόν ἕνα μετά τόν ἄλλο ἀπεσταλμένους του στήν Κωνσταντινούπολη, μέ πλούσια δῶρα καί διαβεβαιώσεις γιά τήν ἀφοσίωσή του.⁴⁴ Φυσικά, ἦταν ὑποχρεωμένος νά ὑπολογίζει καί τήν ἐκδοχή νά ἀποτύχει, κι ἔτσι ταυτόχρονα ἐξοπλίζεται, αυξάνει τόν στρατό του, καί γεμίζει τίς ἀποθήκες του μέ τρόφιμα καί πολεμοφόδια.⁴⁵ Ἀρχίζει διαπραγματεύσεις μέ τίς ἀγγλικές δυνάμεις στή Ἑπτάνησα γιά νά διαπιστώσει ἂν μπορεῖ νά ὑπολογίζει στήν ὑποστήριξη τῆς Ἀγγλίας σέ περίπτωση πολέμου μέ τόν σουλ-

τάνο. Τό ἀποτέλεσμα δέν ἦταν εὐνοϊκό. Ἡ ἀγγλική κυβέρνησις, λόγω τῆς μεταβολῆς τῆς διεθνοῦς κατάστασις, δέν εἶχε ἐνδιαφέρον πιά στή διατήρησις τοῦ «πριγκιπάτου» τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Σειρά ἔχει τώρα ἡ Ρωσία. Μυστικά προσκαλεῖ στήν Πρέβεζα τόν Ι. Παπαρηγόπουλο, ἔξουσιοδοτημένο πρόσωπο τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ρωσίας στό Μοριά Βλασόπουλου, πού παλαιότερα εἶχε ἐπισκεφτεῖ τά Γιάννενα γιά ὑποθέσεις τοῦ προξενείου.

Σέ μία συνομιλία μέ τόν Παπαρηγόπουλο, στίς 30 Ἀπριλίου 1820, ὁ Ἀλῆ πασᾶς δηλώνει:

Δέν μπορῶ νά κρύψω ὅτι ἔπεσα σέ δυσμένεια ἀπό τόν ἀρχοντά μου παρόλες τίς σημαντικές ὑπηρεσίες μου, ὄχι μόνο μέ τό ὄπλο στό χέρι, ἀλλά καί ἐν εἶδει τεραστίων ποσοτήτων χρυσοῦ καί ἀσημιοῦ. Τέλος πάντων, προσπαθῶ μέσω διαφόρων καναλιῶν καί μέσω τοῦ Διβανίου νά ἐπιτύχω συγχώρεση, ξοδεύοντας πολύ ἀσήμι καί χρυσό. Ἐάν δέν τό ἐπιτύχω θά ὑποχρεωθῶ νά ὑπερασπισθῶ τόν ἑαυτό μου ἐναντίον κάθε διωγμοῦ. Τά βουνά τῆς Ἀλβανίας, τήν ὁποία ἐξουσιάζω, οἱ γενναῖοι μου στρατιῶτες πού ἀνέρχονται σέ 80.000 Ἕλληνες καί Τούρκους (προφανῶς πρέπει νά ἐννοήσουμε χριστιανούς καί μουσουλμάνους — Γ.Λ.Α.) καί τά πλούτη μου μοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀντισταθῶ γιά μεγάλο διάστημα.

Παρακαλεῖ τόν Παπαρηγόπουλο νά μεταδώσει στή ρωσική κυβέρνησις τήν ἐπιθυμία του νά τόν συγκαταλέγει ὁ Ἀλέξανδρος Α΄ μεταξύ τῶν πιστῶν ὑπηκόων του ὑπό ὁποιοσδήποτε ὅρους.⁴⁶ Ἡ προστασία τῆς Ρωσίας εἶχε μεγάλη σημασία γιά τήν ἐσωτερική πολιτική τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὑπολόγιζε ὅτι, ἐάν αὐτό γίνει γνωστό στούς Ἕλληνες, τότε θά τόν ὑποστηρίξουν στόν ἀγῶνα του ἐναντίον τοῦ σουλτάνου.⁴⁷

Μ' αὐτή τήν ἐντολή ὁ Παπαρηγόπουλος ἔφυγε γιά τήν Κωνσταντινούπολη καί ἀπό κεῖ γιά τήν Πετρούπολη. Ὁ Παπαρηγόπουλος ἄφησε στίς προκαταρκτικές συνομιλίες τόν συνομιλητή του νά καταλάβει ὅτι σέ περίπτωση πολέμου μέ τόν σουλτάνο ἡ Ρωσία θά τόν ὑποστηρίξει. Οἱ διαβεβαιώσεις ὅμως τοῦ Παπαρηγόπουλου δέν συμβάδιζαν μέ τήν ἐπίσημη πολιτική τῆς τσαρικής κυβέρνησις, πού ἐκείνη τή χρονική στιγμή εἶχε

κατά νοῦ νά διατηρήσει καλές σχέσεις μέ τήν Πύλη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Παπαρηγόπουλος, ἐκτός ἀπό ἔμπιστο πρόσωπο τοῦ Ρώσου πρόξενου, ἦταν καί ἐνεργό μέλος τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας». Οἱ ὑποσχέσεις ἐξ ὀνόματος τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης ἦταν ἐκπλήρωση ἀποστολῆς τῆς «Ἐταιρείας», ἡ ὁποία στόχευε νά ὠθήσει τόν Ἄλη πασά σέ πόλεμο μέ τό σουλτάνο γιά νά διασπασθοῦν οἱ δυνάμεις καί ἡ προσοχή τῶν Τούρκων ἀπό τίς προετοιμασίες τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν γιά τήν ἐξέγερση.⁴⁸

Οἱ ἐνέργειες τοῦ Παπαρηγόπουλου καί τῶν Φιλικῶν ἀπό τό ἄμεσο περιβάλλον τοῦ Ἄλη πασά ἐπαιξαν κάποιο ρόλο στό νά εἶναι πιό ἀποφασιστικός μέ τόν σουλτάνο. Σ' αὐτό φυσικά συντελοῦσε καί ἡ ἀδιαπραγμάτευτη θέση τοῦ ἴδιου τοῦ Μαχμούτ Β'. Διάφορες ἀποστολές κατοίκων τῆς ἐπικρατείας τοῦ Ἄλη πασά, πού ἔφτασαν στήν Κωνσταντινούπολη μέ σκοπό νά παρακαλέσουν γι' αὐτόν, οὔτε κἀν ἔγιναν δεκτές ἀπό τήν Πύλη.⁴⁹ Πρέπει ἐπίσης νά ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι καί ὁ Ἄλη πασάς, σέ ἀντίθεση μέ τό γιό του Μουχτάρ πασά,⁵⁰ πού ὑποστήριζε μιά πολιτική συμφιλίωσης μέ τήν Πύλη, δέν ἦταν διατεθειμένος νά ἀνεχτεῖ μεγάλο ἀκρωτηριασμό τῆς ἐξουσίας του. Ἐνώ λοιπόν βεβαιώνει τόν σουλτάνο γιά τήν ἀφοσίωση στό πρόσωπό του, ἐξακολουθεῖ νά διατηρεῖ ὑπό τήν ἐξουσία του τίς ἐπαρχίες πού τοῦ εἶχε ἀφαιρέσει ὁ Μαχμούτ Β'. Ὁ Σουλεϊμάν πασάς ἦταν ὁ μόνος ἀπό τούς νεοδιορισθέντες κυβερνητές πού κατάφερε νά ἀναλάβει ὑπηρεσία. Ἀλλά καί στή Θεσσαλία, ὁ στρατός τοῦ Ἄλη πασά κρατοῦσε ἀκόμη τά δερβένια (ὄρεινές διαβάσεις) καί ἄλλα στρατηγικῆς σημασίας σημεία.⁵¹

Ὁ πασάς τῶν Ἰωαννίνων ἐπισκευάζει ὅλα τά ὄχυρά. Στά Γιάννενα ἀρχίζουν μεγάλα ἀναχωματικά ἔργα. Ὅλες οἱ συντεχνίες τῆς πόλης ὑποχρεώθηκαν νά μαζέψουν φτυάρια καί ἀξίνες καί νά χωρίσουν τούς ἀνθρώπους σέ ὁμάδες.⁵² Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας 6-7.000 ἀνθρώπων ἦταν μιά τεράστια τάφρος πού περιέζωνε ὅλη τήν πόλη. Κάνει τεράστιες ἀγορές σέ πολεμικό ὑλικό ἀπό τά Ἐπτάνησα καί γι' αὐτό τό λόγο φτάνει στήν Κέρκυρα, στίς 28 Μαΐου 1820, ὁ γραμματέας του Σ. Κολοβός.⁵³ Παντοῦ στρατολογοῦνται ἐθελοντές ἀπό 18 ἕως 35 ἐτῶν. Ὁ μισθός τῶν ἀπλῶν στρατιωτῶν ἀνέρχεται σέ 25 πιάστρα τόν μή-

να, τῶν ἀξιωματικῶν σέ 50 καί πάνω, ἀναλόγως τῶν ἱκανοτήτων τοῦ καθενός. Γιά νά πετύχει τήν ὑποστήριξη πλατιῶν στρωμάτων παίρνει μιά σειρά μέτρων, ὅπως ἡ κατάργηση μερικῶν φόρων καί ἡ ἀνακοπή ὀφειλῶν ἀπό χρέη. Ἀπαγορεύει στούς στρατιῶτες καί τούς ἀξιωματικούς νά πιέζουν τόν πληθυσμό.⁵⁴ Στίς 23 Μαΐου 1820 συγκαλεῖ στά Γιάννενα ὄλους τούς ἀντιπροσώπους τῶν μουσουλμάνων καί τῶν χριστιανῶν. Στό λόγο πού ἐκφώνησε σέ τούτη τή συγκέντρωση ὑποσχέθηκε, σέ περίπτωση νίκης του ἐπί τοῦ σουλτάνου, νά δημιουργήσει συνταγματικό κράτος τό ὁποῖο θά ἀποτελοῦσαν ἡ Ν. Ἀλβανία, ἡ Ἡπειρος καί ἡ Θεσσαλία, ἐνῶ ὁ Μοριάς καί ἡ Κεντρική Ἑλλάδα θά ἀποτελοῦσαν αὐτόνομα κράτη ὑπό τήν προστασία τοῦ ἰδίου.⁵⁵

Ὁ Ἀλή πασάς δέν πέτυχε, παρόλ'αυτά, τό ἐπιθυμητό πολιτικό ἀποτέλεσμα. Πολλοί ἀπό τούς ἀκροατές του, ὄντας μέλη τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας», προτιμοῦσαν τό πρόγραμμα πού ἐκείνη προωθοῦσε – τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης ἀπό τή διεύθυνση, μέ ὁποιοδήποτε τρόπο, τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἀλή πασᾶ στήν Ἑλλάδα.

Τό Μάιο-Ἰούνιο τοῦ 1820 ἡ Πύλη συνεχίζει τίς προετοιμασίες. Στήν Ἀνατολία, τή Ρούμελη, τό Μοριά καί τή Σκόδρα φτάνουν φερμάνια νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ συγκέντρωση στρατοῦ ἐνῶ θά ἀναμένονται περαιτέρω ὁδηγίες. Σημεῖο συγκέντρωσης τοῦ στρατοῦ τῆς Ρούμελης καθορίστηκε τό Μοναστήρι. Στά φερμάνια ὑπῆρχε ὑπόδειξη νά συλλαμβάνουν παντοῦ τούς πράκτορες καί τούς ὁπαδούς τοῦ Ἀλή πασᾶ καί νά τούς στέλνουν στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ κυβερνήτης τῶν Τρικάλων Σουλεϊμάν πασάς κατηγορεῖται ὡς συνένοχος τοῦ Ἀλή πασᾶ καί ἀντικαθίσταται. Στή θέση του διορίζεται ὁ Μαχμούτ πασάς Δράμαλης, πού ἀποπλέει στά μέσα Ἰουνίου 1820 ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη μέ τρεῖς φρεγάδες, δύο μπρίκια καί ἕξι κανονιοφόρους. Ἡ μοίρα μετέφερε μικρό στρατιωτικό σῶμα πού ἐμελλε νά γίνει ὁ πυρήνας γιά τή δημιουργία στρατοῦ στή Θεσσαλία. Δύο μέρες ἀργότερα ἀποπλέουν καί ἄλλα καράβια τῆς μοίρας, μέ προορισμό νά δράσουν ἐναντίον τοῦ Ἀλή πασᾶ.

Τήν ἴδια στιγμή ἡ Πύλη παίρνει τήν ἀπόφαση νά ἀπομα-

κρύνει τόν Ἄλῃ πασά ἀπό κυβερνήτη τῶν Ἰωαννίνων καί νά τοποθετήσῃ στή θέση του τόν Πασόμπεη. Κρατάει ὡστόσο τήν ἀπόφαση μυστική. Ὁ Πασόμπεης ξεκινᾷ μαζί μέ τόν Δράμαλη, τυπικῶς, μέ τό χαμηλό ἀξίωμα τοῦ θησαυροφύλακα τοῦ πασᾶ τῶν Τρικόλων.⁵⁶ Ἡ Πύλη καθυστεροῦσε νά κηρύξει ἀποστάτη τόν Ἄλῃ γιά πολλούς λόγους. Ὁ κυριότερος ἦταν ὅτι, ἐπειδή δέν κατάφερε νά συγκεντρώσῃ ἀρκετό στρατό στή Ρούμελη, δέν διακινδύνευε νά ἀνοίξῃ φανερό πόλεμο ἐναντίον του, ἀπό φόβο ὅτι ἐκεῖνος θά προλάβαινε νά ἐπιτεθεῖ πρῶτος. Ἐκτός αὐτοῦ, τά μέτρα κατά τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ὄξυναν τήν ἐσωτερική κατάσταση τῆς Αὐτοκρατορίας. Καταρχήν διαφωνοῦσαν σέ σχέση μ' αὐτό στήν ἴδια τήν Πύλη. Ὁ πανίσχυρος εὐνοούμενος τοῦ σουλτάνου Χαλέτ-Ἐφέντι ἦταν ὑπέρ τοῦ πολέμου.⁵⁷ Σ' αὐτόν ἀντιπαρατίθετο μιᾶ ἄλλη μερίδα, μικρότερης ἐπιρροῆς βεβαίως, πού ἦταν ὑπέρ τῆς εἰρηνικῆς διευθετήσεως. Ἡ δράση τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χαλέτ-Ἐφέντι καί ὁ χρισός τοῦ Ἄλῃ πασᾶ προκάλεσαν μεγάλη ἀναταραχή στους γενίτσαρους τῆς πρωτεύουσας, πού δέν ἤθελαν αὐτό τόν πόλεμο καί θεωροῦσαν τόν Ἄλῃ πασά ἕνα ἀπό τά πιό πιστά στηρίγματα τῆς Αὐτοκρατορίας.⁵⁸ Μόνο στά μέσα Ἰουλίου τοῦ 1820 ἀνακοινώθηκε στήν Κωνσταντινούπολη ὅτι ὁ Ἄλῃ πασάς ἔπεσε σέ δυσμένεια καί ὅτι στή θέση τοῦ διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων διορίζεται ὁ Πασόμπεης. Ἀντικαταστάθηκαν ὅλα τά μέλη τῆς οἰκογένειάς του ἀπό τά ἀξιώματά τους καί διατάζονται, μαζί μέ τόν Ἄλῃ καί τούς συγγενεῖς τους, νά ἀποτραβηχτοῦν στό Τεπελένι.⁵⁹

Ἀμέσως ἢ λίγο ἐνωρίτερα ἀρχίζουν καί οἱ πολεμικές ἐπιχειρήσεις. Ὁ στρατός τοῦ σουλτάνου ἐπιτίθεται ἀπό διάφορες κατευθύνσεις στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων. Ἀπό βόρεια καί βορειοανατολικά εἰσβάλλει ὁ στρατός τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τῆς Σκόδρας καί τοῦ βαλῆ τῆς Ρούμελης Χουσεῖν πασᾶ. Ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτούς ὁ μεγαλύτερος γιός τοῦ Ἄλῃ, Μουχτάρ πασάς, ἀπό τά φρούρια τῆς Νοτίου Ἀλβανίας Μπεράτιο, Ἀργυρόκαστρο, Τεπελένι (ἢ Ἀχρίδα καθώς καί ἄλλα σημεῖα στηρίξεως στήν Κεντρική Ἀλβανία μαζί μέ τό Ἐλβασάν εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπό τό στρατό τοῦ Ἄλῃ πρὶν τήν ἔναρξη τοῦ πολέμου).⁶⁰ Ἀπό νοτιοανατολικά προελαύνουν στό ἐσωτερικό

τοῦ πασαλικίου οἱ τουρκικές δυνάμεις ὑπό τή διοίκηση τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ (πού μετά τόν διορισμό του σέ πασά τῶν Ἰωαννίνων καί τοῦ Δέλβινου ὀνομάζεται Πασόμπεης) καί τοῦ Πεχλιβάν πασᾶ. Ἀντιπαρατίθεται ὁ Βελή πασάς. Ἐναντίον τῶν παραλίων πού βρίσκονται ὑπό τόν Ἀλή δρᾶ ἡ τουρκική μοίρα μέ τόν ναύαρχο Ἀλή μπέη, Ἀλβανό στήν καταγωγή. Ἐκτός τῶν δυνάμεων τῶν γιῶν του ὁ Ἀλή μποροῦσε νά ὑπολογίζει καί στίς ἐφεδρικές δυνάμεις τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, ὁ στρατός τοῦ ὁποίου ἔφτανε στίς 15.000 καί ἦταν ἐκπαιδευμένος κατά τά εὐρωπαϊκά πρότυπα.

Ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμη τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων φάνηκαν οἱ ἀδυναμίες τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλή πασᾶ, καί κυρίως τῆς διοίκησης, καθώς καί ἡ παθητική στάση τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ Ἀλή πασάς ἦταν γιά μιά ὀλόκληρη γενιά φορέας ἐκμετάλλευσης καί καταπίεσης. Ἐπομένως, σέ πολλούς γεννήθηκε ἡ ἐλπίδα ὅτι ὁ στρατός τοῦ σουλτάνου θά ἀλλάξει τά πράγματα πρὸς τό καλύτερο.

Ὁ Στρόγκανοφ ἐνημέρωσε στίς 20 Ἰουνίου 1820 ὅτι ἡ φρουρά τοῦ κάστρου τῶν Τρικάλων, ἀποτελούμενη ἀπό 2.000 Ἀλβανούς, παραδόθηκε, ἐξαιτίας τῆς διχόνοιας, σέ κάποιο ἀπόσπασμα τοῦ στρατοῦ τοῦ Πεχλιβάν πασᾶ. Ὅλες αὐτές τίς ἡμέρες οἱ Τούρκοι κατάφεραν νά καταλάβουν μερικά πλοῖα τοῦ στολίσκου τοῦ Ἀλή.⁶¹ Ἄλλος Ρῶσος διπλωμάτης συμπληρώνει ὅτι ὁ στρατός τοῦ Ἀλή πασᾶ ἐγκατέλειψε τή Θεσσαλία, ἐνῶ ὁ Βελή πασάς ἄφησε τή Ναύπακτο, κι ὅτι οἱ λιποταξίες γίνονται συχνό φαινόμενο. Ἀρχισαν νά διαδίδονται φήμες ὅτι ὁ Ὁμέρ Βρυώνης καί ὁ Ὀδυσσεύς Ἀνδροῦτσος ἀρνοῦνταν νά πειθαρχήσουν πλέον. Ἄλλες φήμες πάλι ἤθελαν τόν Ἀλή πασά νά σχεδιάζει νά σκοτώσει τόν Ὁμέρ Βρυώνη ἀλλά νά ἐμποδίζεται ἀπό τήν ἀνταρσία τῶν Ἀλβανῶν.⁶² Κρίνοντας ἀπό αὐτές τίς φήμες, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀργότερα, ἦταν βάσιμες, ὁ Ἀλή πασάς στήν πραγματικότητα στερήθηκε μέρος τοῦ καλύτερου στρατοῦ του πρὶν ἀκόμη προλάβει νά δώσει ἔστω καί ἓνα χτύπημα στοὺς Τούρκους.

Τόν Αὐγούστο τοῦ 1820 ὁ στρατός τοῦ σουλτάνου, σχεδόν χωρίς νά συναντᾶ καθόλου ἀντίσταση, συνεχίζει νά κινεῖται

πρός τό κέντρο τοῦ πασαλικίου. Ὁ Ρῶσος πρόξενος στήν Κέρκυρα Σ. Παπαδόπουλος, σέ ἔκθεσή του στίς 18 Αὐγούστου 1820, περιγράφει ὡς ἑξῆς τήν κατάσταση: Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν καταλάβει ἤδη ὅλη τήν Ἀκαρνανία, πῆραν τήν Αὐλώνα, τό Βουθρωτό καί τό Μπεράτιο. Ἡ φρουρά, 1.500 ἄνδρες, ὑπό τόν Μουχτάρ πασά, ἀποκλείστηκε ἀπό τμημα στρατοῦ τοῦ βαλῆ τῆς Ρούμελης.⁶³ Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβαν σχεδόν ὅλη τή Νότιο Ἀλβανία. Ὡς ἐφοδιοπομπή τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ ἔφτασαν στήν Ἀλβανία οἱ μπέηδες πού στό παρελθόν εἶχαν καταφύγει στήν Κωνσταντινούπολη. Αὐτοί βοήθησαν πάρα πολύ τόν στρατό τοῦ σουλτάνου στίς ἐπιχειρήσεις του. Μέ τή βοήθεια τῶν μπέηδων Ἰσμαήλ καί Μπεκίρ ὁ τουρκικός στόλος κατάφερε χωρίς ἀντίσταση νά καταλάβει τήν Αὐλώνα καί τήν Κάνινα. Ὁ γιός τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ τοῦ Δέλβινου Σαχίν μπέης ξεσήκωσε ἐναντίον τοῦ Ἀλή πασᾶ τό Δέλβινο καί τή γύρω περιοχή. Ἡ Χειμάρρα ξεσηκώθηκε κι αὐτή. Οἱ Χειμαριῶτες, ἀφοῦ πῆραν πολεμοφόδια ἀπό τόν Τοῦρκο ναύαρχο, ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν γειτόνων τους, τῶν μουσουλμάνων Λιάπηδων, πού ἀκόμα διατηροῦσαν τήν πίστη τους στόν Ἀλή πασά.⁶⁴ Ὁ Ἀλή πασάς, προκειμένου νά περισώσει τήν κατάσταση, βλέποντας τό «κράτος» του νά διαλύεται, ἀποφάσισε νά ἐπιταχύνει τήν πραγματοποίηση ἐκείνων τῶν πολιτικῶν μέτρων γιά τά ὁποῖα εἶχε κάνει λόγο στή συνέλευση τῶν Ἰωαννίνων στίς 23 Μαΐου 1820. «Ὑπό αὐτές τίς συνθήκες», ἔγραφε ὁ Παπαδόπουλος, «σκαρφίστηκε ἐντέλει, ὁ ὀρμητικός αὐτός Ἀλή πασάς, μέ τή μαγική ὄψη νέου συντάγματος σέ ὅλο τό εὖρος τῆς ἐπικρατείας του, νά ἐνώσει ἐκ νέου τούς ὑπηκόους του καί στό ἑξῆς νά τούς διοικεῖ κατά τό παράδειγμα τοῦ ἰσπανικοῦ, ναπολιτάνικου ἢ ἄλλου λαοῦ, σύμφωνα μέ τίς συμβουλές τῶν συνετῶν συγκεντρωμένων ἀνθρώπων». Ὁ Παπαδόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀλή ἔστειλε στήν Κέρκυρα, γιά νά συντάξει σχέδιο συντάγματος, τόν γραμματέα του Σπυρίδωνα Κολοβό, πού σύμφωνα μέ τή γνώμη του ἀνήκε σέ μασονική ὀργάνωση.

Στήν Κέρκυρα ὁ Κολοβός συναντᾶ κάποιον Πιέρρη, πρῶην λοχαγό τοῦ πυροβολικοῦ, ἐπίσης μέλος μασονικῆς ὀργάνωσης. Τοῦ ἀνακοινώνει μυστικά ὅτι «κρυφή πρόθεση τοῦ κυρίου του

εἶναι, μέσω του νέου συντάγματος πού θά δώσει στήν παρούσα πολιτεία του, νά γίνει ἐλεύθερος καί ἀνεξάρτητος ἄρχοντας τῆς Ἡπείρου καί ὅλης τῆς Μακεδονίας. Γι' αὐτό ζητᾶ ἀνυποχώρητα ἀπό τόν ἴδιο –τόν Πιέρρη– νά προσπαθήσει νά τοῦ βρεῖ μεταξύ τῶν μασόνων ξακουστό συγγραφέα καί ἐπιδέξιο συνταγματολόγο». Κάποια προσχεδιάσματα συντάγματος ἔφερε μαζί του ὁ Κολοβός. Ἔτσι ὁ Ρῶσος πρόξενος κατάφερε νά μάθει ὅτι τό σύνταγμα προέβλεπε τή δημιουργία «ἀλβανικῆς γερουσίας», ἡ ὁποία θά ἀποτελεῖτο ἀπό 13 μέλη: 8 ἀντιπροσώπους τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ, 4 τοῦ μουσουλμανικοῦ καί 1 τῶν ἑβραίων.⁶⁵

Ἡ τυπική διακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἀλή πασᾶ καί ἡ συνταγματική διοίκηση⁶⁶ ἀναμφίβολα θά ἐνδυνάμωναν τή θέση του στόν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, ἐάν φυσικά ὅλα αὐτά τά μέτρα τά εἶχε πάρει πρῶν καί ἐάν ἦταν συνεπῆς στά ἔργα καί τίς προθέσεις του. Αὐτός, ὅμως, ταυτόχρονα μέ τήν ἀποστολή τοῦ Κολοβοῦ ἀπευθύνεται πρὸς τήν Πύλη καί ὑπόσχεται νά ἐγκαταλείψει τᾶ Γιάννενα καί νά περάσει τό ὑπόλοιπο τῶν ἡμερῶν του στήν Πρέβεζα, ἐάν τό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων δοθεῖ στόν μικρότερο γιό του Σαλίχ πασά.⁶⁷ Στήν Κωνσταντινούπολη ὑπολόγιζαν ὅτι σέ λίγες μέρες θά ξεμπέρδευαν μέ τόν Ἀλή, κι ἔτσι δέν ἦταν διατεθειμένοι νά ἀρχίσουν συνομιλίες μαζί του.

Πραγματικά, ἡ κατάσταση μετά τά μέσα Αὐγούστου 1820 ἔγινε καταστροφική γιά τόν Ἀλή πασά. Οἱ Τούρκοι μέ στρατιωτική πονηριά κατέλαβαν τό κάστρο τοῦ Μπερατίου⁶⁸ καί οἱ γιοί τοῦ Ἀλή, Μουχτάρ πασάς καί Σαλίχ πασάς, πιάστηκαν αἰχμάλωτοι.⁶⁹ Στίς 25 Αὐγούστου 1820 ὁ διοικητής τῆς Πάργας Μεχμέτ πασάς, γιός τοῦ Βελή πασᾶ, μετά ἀπό σύντομο βομβαρδισμό πού δέχτηκε ἀπό τή θάλασσα παρέδωσε τήν πόλη στόν Τούρκο ναύαρχο. Τά στρατεύματα πού προχωροῦσαν ἀπό τό Νότο, ὑπό τήν ἀρχηγία τοῦ Πεχλιβάν πασᾶ, μπῆκαν στήν Ἄρτα πρὸς τό τέλος τοῦ 1820. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά περιέλθουν στούς Τούρκους ὅλα τά παράλια τῆς Νοτίου Ἀλβανίας καί τῆς Ἡπείρου, ἐκτός τῆς Πρέβεζας ὅπου καί ὀχυρώθηκε ὁ Βελή πασάς μέ φρουρά 400 ἀτόμων.⁷⁰

Όταν ο Παπαδόπουλος έστειλε την έκθεσή του, χάθηκε και η Πρέβεζα για τον Άλή πασά. Στις 28 Αυγούστου 1820⁷¹ ο Βελή πασάς παραδόθηκε στο έλεος του σουλτάνου, ο οποίος του υποσχέθηκε ένα σαντζάκι στη Μικρά Άσία. Αυτό τό δέλεαρ παρότρυνε τον Μουχτάρ πασά και τον Σαλίχ πασά να παραδώσουν τό Άργυρόκαστρο. Στην Πρέβεζα οί Τούρκοι κατέλαβαν τό στολίσκο του Άλή πασά, πού τον αποτελούσαν 20 πλοία.⁷² Στις επιχειρήσεις στά παράλια βοήθησαν σημαντικά οί Άλβανοί μπέηδες αντίπαλοι του Άλή πασά.

Έκτός από τον αναφερθέντα ήδη Σαχίν μπέη, μέ την εμφάνιση του τουρκικού στόλου ο Άσλάμ άγάς Πρόνιος επέστρεψε στην Παραμυθιά και παλινόρθωσε την έξουσία του εκεί.⁷³ Η τουρκική διοίκηση κατάφερε να πείσει και τούς Σουλιώτες, χρησιμοποιώντας τή διάθεσή τους να επιστρέψουν από τά Έπτάνησα στην πατρίδα τους για να πάρουν μέρος στον πόλεμο έναντίον του παλιού τους έχθρου.

Ο Άσμαήλ πασάς μέ 20.000 στρατό, αρχίζοντας επίθεση από την περιοχή της Λάρισας⁷⁴ και χωρίς να συναντήσει σχεδόν αντίσταση, πλησίαζε προς τά Γιάννενα. Τό εμπόδιο πού έπρεπε να ξεπεράσει ήταν τά περάσματα στην Πίνδο, πού τά φύλασσε ο Όμέρ Βρυώνης. Αύτός όμως άρχισε συνομιλίες μέ την τουρκική διοίκηση του στρατού, και μαζί μέ τούς στρατιώτες του πέρασε στο πλευρό του σουλτάνου. Ο δρόμος προς τά Γιάννενα ήταν πιά άνοιχτός. Τέλος Αυγούστου ο στρατός του Άσμαήλ πασά κατέλαβε την πόλη και ενώθηκε μ' αυτόν του Πεχλιβάν πασά.⁷⁵ Ο Άλή κλείστηκε στο κάστρο των Ιωαννίνων. Η κατάσταση του ήταν τραγική: όλο τό πασαλίκι των Ιωαννίνων ήταν στά χέρια των Τούρκων, ή προδοσία του Όμέρ Βρυώνη και των άλλων μπέηδων του στοίχησε τό στρατό, οί ίδιοι του οί γιοί και έγγονοί, χωρίς αντίσταση, παρέδωσαν όχυρά πού είχαν προετοιμαστεί για μακροχρόνια πολιορκία.⁷⁶ Όταν πληροφορήθηκε τίς ενέργειες των γιων του, ο Άλή δίκαια ειπε ότι δεν έχει αντίξιους μ' αυτόν γιούς.⁷⁷ Μέ τή μικροψυχία και την άνικανότητά τους βοήθησαν μέ τον πιο άμεσο τρόπο τό στρατό του σουλτάνου. Ειδικότερα, ή γρήγορη παράδοση της Πρέβεζας έδωσε στους Τούρκους την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν

τά ἐκεῖ εὐρισκόμενα κανόνια γιά τόν βομβαρδισμό τῶν Ἰωαννίνων.⁷⁸ Ὁ Ἄλῃ πασάς εἶχε νά ἀντιμετωπίσει ἕνα στρατό ἀπό 30.000 ἄνδρες.⁷⁹ Ὡστόσο, δέν φοβήθηκε οὔτε ἔχασε τό ἠθικό του. Εἶχε πάντα στή μνήμη του τόν Καρα-Μαχμούτ, πού εἶχε περιέλθει δύο φορές σέ τόσο δύσκολη θέση, καί κατάφερε, διαλύοντας τό στρατό τοῦ σουλτάνου, νά γίνει ξανά πασάς τριῶν ἵππουρίδων καί σερασκέρης.

Τό κάστρο τῶν Ἰωαννίνων ἀποτελεῖτο ἀπό ὀλόκληρο συγκρότημα ὄχυρῶν ἐγκαταστάσεων. Τό κυρίως ὄχυρό ἦταν χτισμένο στό ἀκρωτήρι πού ἔμπαινε στή λίμνη τῶν Ἰωαννίνων. Στό ἐσωτερικό ὑπῆρχε τό φρούριο Ἴτς-Καλέ, ὅπου φυλάγονταν μπαρούτι καί πολεμοφόδια. Τήν προσέγγιση στό κάστρο ἀπό τή μεριά τῆς λίμνης κάλυπτε ἕνα ὄχυρό στό νησί καί ὁ μικρός στολίσκος τοῦ Ἄλῃ πού δροῦσε στή λίμνη. Ἡ προσπέλαση ἀπό ξηρᾶς ἦταν καί αὐτή καλά προστατευμένη. Ἐκτός ἀπό τό τεχνητό κανάλι πού περιέζωνε τό κάστρο ἀπ' αὐτή τήν πλευρά, σέ ἀπόσταση ἑνός χιλιομέτρου νότια βρισκόταν τό ὄχυρό Λιθαρίτσα. Στά τεῖχη ὑπῆρχαν περί τά 250 κανόνια διαφορετικοῦ διαμετρήματος. Τό πυροβολικό, στή σύνθεση τοῦ ὁποίου ὑπῆρχαν καί πολλοί ξένοι, διοικοῦσε ὁ Ἰταλός Karetto. Ὁ Ἄλῃ, γιά τήν περίπτωση μακρόχρονης πολιορκίας, εἶχε προβλέψει μεγάλες ποσότητες πολεμοφοδίων.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1820 ὁ στρατός τοῦ σουλτάνου γιά πρώτη φορά ἀντιμετωπίζει σθεναρή ἀντίσταση. Ὁ Ἄλῃ πασάς, πληροφορεῖ ὁ Παπαδόπουλος, «ὑπερασπίζεται τώρα τόν ἑαυτό του ἀπό τούς ἐπιτιθέμενους ἐχθρούς του ρίχνοντας βόμβες, φλεγόμενα βλήματα, καίγοντας καί καταστρέφοντας σπίτια καί ἄλλα κτίσματα τῶν Ἰωαννίνων».⁸⁰

Τό Σεπτέμβριο-Ὀκτώβριο τοῦ 1820 ὁ στρατός τοῦ σουλτάνου, σύμφωνα μέ τίς ἐκθέσεις τῶν Ρώσων διπλωματῶν, δέν ἔκανε καμιά σημαντική κίνηση ἐναντίον τοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ ἀναγκαιότητα νά κάνουν σωστή πολιορκία αἰφνιδίασε τούς Τούρκους ἀξιωματικούς. Ἡ σκέψη τους ἦταν συγκεντρωμένη στή μοιρασιά τῶν θησαυρῶν τοῦ πασᾶ. Ἡ ἐχθρα καί ἡ ἀμοιβαία καχυποψία χώριζαν τούς ἀνώτατους ἀξιωματικούς πού πολιορκοῦσαν τά Γιάννενα. Τό πράγμα προφανῶς προχώ-

ρησε πολύ, ἀφοῦ μιά μέρα βρέθηκε νεκρός στή σκηνή του ὁ Πεχλιβάν πασάς, ἕνας ἀπό τούς ἰκανότερους τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, δηλητηριασμένος, ὅπως διαδόθηκε, ἀπό τόν Ἰσμαήλ πασά. Αὐτό τό διάστημα οἱ στρατιῶτες τοῦ Ἰσμήλ εἶχαν πραγματοποιήσει μιά σειρά ἐπιτυχῶν ἐξόδων,⁸¹ δίνοντας σέ ὅλους νά καταλάβουν ὅτι ἡ «ἀρκούδα» ἀκόμη εἶναι μακριά ἀπό τό νά «σκοτωθεῖ».

Στό πρῶτο πιά δεκαπενθήμερο τοῦ Νοεμβρίου ἀρχίζει ὁ τουρκικός στρατός τίς σοβαρές ἐπιχειρήσεις, ὅταν φτάνουν ἐνισχύσεις σέ ὅπλα μεγαλύτερου διαμετρήματος⁸² καί ἄλλες προμήθειες. Ἰσμήλ ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ὁ πασάς συνεχίζει σταθερά καί δυναμικά νά ἀμύνεται. Ὁ Παπαδόπουλος πληροφορεῖ:

Ὁ Ἰσμήλ πασάς δέν δίνει καθόλου σημασία στήν παρούσα δύσκολη θέση πού βρίσκεται, οὔτε στήν καταστροφή τοῦ ὀχυρωματικοῦ πυργίσκου κοντά σ' αὐτό τό φρούριο, πού ἔγινε ἐτούτες τίς ἡμέρες ἀπό τίς ἀλλεπάλληλες ἐχθρικές βόμβες· ἀκόμη δέν ἀρνεῖται τή σταθερή στάση του, ἀντιθέτως, εἶναι διατεθειμένος νά ὑπερασπίσει τόν ἑαυτό του καί τό φρούριο μέχρι τήν τελευταία ρανίδα τοῦ αἵματος του, παρότι κάθε μέρα πολλαπλασιάζεται ὁ στρατός πού τόν πολιορκεῖ καί σκάβει γιά νά ρίξει τά ὀχυρωματικά τείχη καί νά διανοίξει τό ἀπαραίτητο ρήγμα γιά νά εἰσβάλλει καί νά πιάσει τόν ἴδιο αἰχμάλωτο.⁸³

Αὐτές τίς ἀγωνιώδεις ἡμέρες ὁ Ἰσμήλ ἐπέδειξε ἐξαιρετική ἐνέργεια καί στωικότητα καί ἦταν παράδειγμα γιά ὅλους τούς ὑπερασπιστές τοῦ κάστρου. Κοιμόταν ἐλάχιστα καί πάντα μέ τό ὄπλο στό χέρι, ἔδινε διαταγές, διατηρώντας, ὅπως λέγει ἕνας αὐτόπτης, «τέτοιο ἠθικό, σάν νά ἦταν παραμονή γιορτῆς».⁸⁴ Ἡ ἐπίθεση πού ἔκανε ὁ στρατός τοῦ σουλτάνου τόν Νοέμβριο τοῦ 1820 ἀποκρούσθηκε. Ἀκολουθώντας τούς ἐπιτιθέμενους οἱ ὑπερασπιστές τοῦ κάστρου ἐπιχείρησαν ἐπιτυχή ἐξοδο, στήν ὁποία συμμετεῖχε πάνω στό ἄλογο ὀπλισμένος μέ ὄπλο καί σπαθί ὁ Ἰσμήλ πασάς προκειμένου νά ἐμψυχώσει τούς στρατιῶτες του.⁸⁵

Ἡ ἀπόκρουση τῆς ἐπίθεσης δυνάμωσε ἐνμέρει τή θέση του. Ἐκτός αὐτοῦ, οἱ συνεχεῖς ἐπιδρομές, ληστεῖες καί βιαιοπρα-

γίες τῶν Τούρκων ἔκαναν τόν πληθυσμό σύντομα νά ἀναπολήσει τόν καιρό διακυβέρνησης τοῦ Ἄλῃ πασᾶ.⁸⁶

Ἡ δυσαρέσκεια ἐναντίον τῶν Τούρκων ὤθησε μερικούς Ἀλβανούς, πού εἶχαν πάει μέ τή μεριά τοῦ σουλτάνου, νά ἐπιστρέψουν στό πλευρό τοῦ Ἄλῃ. Μεταξύ αὐτῶν ἦταν ὁ Ταχίρ Ἀμπάζης, ὁ Σιλιχτάρ Πόδα, ὁ Ἄγο Βασιάρης καί ἄλλοι. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς τοὺς ἔστειλε στήν Ἀλβανία καί τήν Ἡπειρο γιά νά συγκεντρώσουν στρατό. Στή Νότιο Ἀλβανία ἡ περιοχή τοῦ Τεπελενίου συνέχιζε ἐπιτυχῶς νά ἀντιπαρατίθεται στό σουλτάνο καί συμμετεῖχε ὄλο καί περισσότερο ὁ πληθυσμός.⁸⁷ Δυσσαρεστημένοι ἦταν καί οἱ Σουλιῶτες, πού ἔμαθαν ὅτι ὁ Ἰσμαήλ πασᾶς ὄχι μόνο δέν προτίθετο νά ἐκπληρώσει τήν ὑπόσχεσή του νά τοὺς ἐπιστραφεῖ τό Σούλι, ἀλλά, προτιρόμενος ἀπό τοὺς Ἀλβανούς μπέηδες τοῦ στρατοπέδου του, ετοίμαζε καί σχέδιο ἐξόντωσής τους.

Πληροφορούμενος τίς διαθέσεις τῶν Σουλιωτῶν ὁ Ἄλῃ πασᾶς προσπάθησε νά ἀποκτήσει ἐπαφή μαζί τους. Ἀποτέλεσμα τῶν μυστικῶν διαβουλεύσεων μεταξύ αὐτοῦ καί τῶν πρώην ἐχθρῶν του ἦταν μιά ἀμυντική καί ἐπιθετική συμμαχία. Οἱ Σουλιῶτες ὑποχρεώνονταν στήν περίπτωση πού ὁ Ἄλῃ πασᾶς τοὺς ἔδινε τό φρούριο τῆς Κιάφας καί ὅλη τήν περιοχή τοῦ Σουλίου νά ἐγκαταλείψουν τό στρατόπεδο τοῦ σουλτάνου καί νά ἀρχίσουν ἐναντίον του ἀνοιχτή ἐπίθεση. Ὁ πασᾶς, μέ τή σειρά του, ἔδωσε ὡς ἐγγύηση γιά τήν τήρηση τῆς συμφωνίας 700.000 πιάστρα. Ἐπίσης ἀντάλλαξαν ὁμήρους. Ὁ Ἄλῃ πασᾶς ἔδωσε τόν ἐγγονό του Χουσεῖν πασᾶ καί οἱ Σουλιῶτες 8 παιδιά ἀπό οἰκογένειες καπετάνιων.⁸⁸

Ὅταν ἐγκατέλειψαν τό στρατόπεδο τῶν Ἰωαννίνων, οἱ Σουλιῶτες ἔφτασαν στά πατρικά τους ὄρη· καί παρόλο πού ὁ διοικητής τῆς Κιάφας, ἴσως μετά ἀπό μυστική διαταγή τοῦ Ἄλῃ, δέν τοὺς παρέδωσε τό φρούριο, τόν Δεκέμβριο τοῦ 1820 2.000 ἄνδρες ἀρχισαν ἀντάρτικο στήν περιοχή τῆς ὁδοῦ Ἄρτας-Ἰωαννίνων, ἐπιτιθέμενοι στίς ἐφοδιοπομπές μέ τρόφιμα καί πολεμοφόδια πού προορίζονταν γιά τό στρατόπεδο τῶν Ἰωαννίνων. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν οἱ πολιορκητές σύντομα νά ἔχουν ἀνεπάρκεια στά τρόφιμα. Ἡ λιποταξία καί οἱ ἀρρώστιες

ἀποδυνάμωναν τή μαχητικότητα τοῦ στρατοῦ τους.⁸⁹

Τήν εὐνοϊκή γιά τόν Ἄλῃ πασά ἀλλαγὴ τῆς κατάστασης ἀντικατοπτρίζουν καί οἱ ἐκθέσεις τῶν Ρώσων διπλωματῶν. Ὁ Στρόγκανοφ γράφει ὅτι «ὁ Ἄλῃ πασάς ἥρωικά ἀντιστέκεται. Λέγουν μάλιστα ὅτι πραγματοποίησε ἐξόρμηση ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν καί ὅτι πῆρε ἐνισχύσεις ἀπό τότε πού ἡ ἀγριότητα τοῦ σουλτανικοῦ στρατοῦ ἔκανε τόν πληθυσμό νά νοσταλγήσει τίς μέρες του».⁹⁰ Ὁ Παπαδόπουλος, δέ, ἔγραφε:

Αὐτός, πού πρὶν ἦταν ὁ σέ ἀπόγνωση κυβερνήτης τῆς Ἡπείρου, μέ τή διεύρυνση τοῦ κύκλου τῶν ὑπηκόων του καί τῶν ὑπερασπιστῶν του κοιτάζει μέ ἀξιοκαταφρόνητο μάτι τά κατορθώματα τοῦ ἐχθροῦ του.⁹¹

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1821 φτάνει στήν περιοχὴ τοῦ Σουλίου σῶμα 1.500 ἐθελοντῶν Ἀλβανῶν ὀργανωμένο ἀπὸ τούς συναγωνιστές τοῦ Ἄλῃ. Οἱ Ἀλβανοὶ ἀγάδες (Σιλιχτάρ Πόδα, Ἄγο Βασιάρης, Ταχίρ Ἀμπάζης) καί οἱ καπατάνιοι τῶν Σουλιωτῶν (Μάρκος Μπότσαρης, Νότης Μπότσαρης, Κίτσος Τζαβέλλας κ.ἄ.) συμφώνησαν στίς 27 Ἰανουαρίου 1821 μέ ὄρκους νά «εἶναι ἀδέλφια μέ μιά ψυχὴ καί ἓνα σῶμα» καί ἀπό κοινοῦ νά χύσουν τό αἷμα τους γιά τή σωτηρία τοῦ Ἄλῃ πασά.⁹² Οἱ Σουλιῶτες, μαζί μέ τό σῶμα τῶν Ἀλβανῶν μουσουλμάνων, ἐνεργητικά ἀρχίζουν νά ἐπιτίθενται στίς τουρκικές ἐπικοινωνίες.

Ὁ μεγάλης διάρκειας πόλεμος μέ τόν Ἄλῃ ἀνησύχησε ἰδιαίτερα τήν Πύλη, πού προσπαθοῦσε μέ κάθε μέσο νά ἀνυψώσει τό ἠθικό τοῦ στρατοῦ προκειμένου νά ἐπιτύχει γρηγορότερα τό τέλος τῆς πολιορκίας.

Στίς 22 Ἰανουαρίου, πληροφορεῖ τό *Τέκνον τῆς Πατρίδος*, δίνονται μεγάλες ὑποσχέσεις στό στρατό γιά πολύτιμα δῶρα, ἐάν σέ δύο μῆνες καταλάβουν τό κάστρο καί παραδώσουν τόν Ἄλῃ πασά στή δικαιοσύνη.⁹³ Ὄταν καί αὐτά τά μέτρα φάνηκαν νά μὴν ἀποδίδουν, ἡ Πύλη ἀποφασίζει τήν ἀνανέωση τῆς στρατιωτικῆς διοίκησης. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1821 τόν Ἰσμαήλ πασά ἀντικαθιστᾷ ὁ διοικητῆς τοῦ Μοριᾶ Χουρσίτ πασάς.

Ὁ Χουρσίτ φτάνει στά Γιάννενα τέλη Φεβρουαρίου τοῦ ἴδιου χρόνου καί διαπιστώνει τήν ἀσχημη κατάσταση τοῦ στρα-

του. Στίς ἐκθέσεις του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη γράφει ὅτι δέν βρῆκε τὸν Ἀλή πασά καθόλου ἀνίσχυρο, ὅπως τὸν παρουσιάζουν. Ἀντιθέτως, εἶναι πολὺ δυνατός, κι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση δέν ἔχει τελειωμό.⁹⁴ Ὁ Χουρσίτ παίρνει ὀρισμένα ἔκτακτα μέτρα. Ἀπευθύνεται μὲ διάταγμα πρὸς τοὺς τοπικούς ἄρχοντες τῆς Ρούμελης μὲ τὴν ἀπαίτηση νά συγκεντρώσουν ὅλους τοὺς ἱκανοὺς νά φέρουν ὄπλο καὶ σύντομα νά τοὺς στείλουν στὰ Γιάννενα.⁹⁵

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Χουρσίτ ἀπὸ τὸν Μοριά ἐκτυλίσσονται σημαντικά γεγονότα, πού δέν μπορούσαν παρὰ νά ἔχουν ἀντίκτυπο στὴν τύχη τοῦ Ἀλή πασά.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Πύλη εἶχε συγκεντρώσει ὅλες τὶς δυνάμεις της καὶ τὴν προσοχὴ της τόσους μῆνες στὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ ἀνυπότακτου πασά, προσφέρει στοὺς Ἕλληνες τὶς εὐνοϊκές συνθήκες γιὰ τὴν προετοιμασία γενικῆς ἐξέγερσης ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἡ ἐξέγερση, τὴν ἐκκίνηση τῆς ὁποίας ἔδωσε στὴ Μολδαβία ὁ Α. Ὑψηλάντης, σύντομα ἀγκάλιασε τὸ Μοριά καὶ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας. Ἡ δύναμη καὶ ἡ ἔκτασή της καταθορύβησαν τὴν ἰθύνουσα τάξη τῆς Τουρκίας. Ἡ μακροαίω-νη ὀθωμανικὴ κυριαρχία στὴν Ἑλλάδα, καὶ ὄχι μόνο, δεχόταν σοβαρὴ ἀπειλή. Ὁ σουλτάνος δέν ἦταν σέ θέση νά στείλει ἱκανὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις γιὰ νά καταπνίξουν τὴν ἐπανάσταση, ὅσο τὸ μεγαλύτερο κομμάτι τοῦ στρατοῦ τῆς Ρούμελης ἦταν ἀπασχολημένο μὲ τὴν πολιορκία τοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξη τῆς ἐξέγερσης τῶν Ἑλλήνων ἀρχίζουν οἱ συνομιλίες μετὰ τοῦ Ἀλή πασά καὶ τῶν Τούρκων. Ὑπάρχουν πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα στὴν ἱστορία αὐτῶν τῶν συνομιλιῶν. Σύμφωνα μὲ μιὰ ἐκδοχὴ,⁹⁶ φαίνεται νά πῆρε τὴν πρωτοβουλία ὁ Χουρσίτ, μὲ σκοπὸ νά κερδίσει χρόνο καὶ ταυτόχρονα νά σπάσει τοὺς δεσμούς τοῦ Ἀλή πασά μὲ τοὺς ἐξεγερμένους. Ὁ τελευταῖος συμφώνησε μὲ τοὺς παρακάτω ὅρους: 1) νά εἶναι ἰσόβια διοικητὴς τῆς Ἠπείρου, καὶ 2) νά δοθεῖ γενικὴ ἀμνηστία στοὺς ὀπαδοὺς του. Ἡ Πύλη ἀπέρριψε τοὺς ὅρους του καὶ ἔτσι οἱ συνομιλίες ἔπесαν στό κενὸ ἔξαιτίας τῆς ἀνυποχώρητης θέσης τοῦ σουλτάνου. Ὡστόσο πρόσφατα δημοσιεύτηκε ἓνα ἔγγραφο πού φωτίζει ἐντελῶς διαφορετικὰ αὐτὴ

τήν ιστορία. Σύμφωνα μ' αυτό, λοιπόν, ή πρωτοβουλία για τις διαπραγματεύσεις ανήκει στον ίδιο τον Μαχμούτ Β', πού παρακινήθηκε από ανώτατο μουσουλμάνο ιερέα, ο οποίος επιθυμούσε νά ενώσει όλους «τούς πιστούς» προκειμένου νά συνετίσουν τούς «έξεγερμένους ραγιάδες». Δύο φορές έφτασαν στον Άλή πασά απεσταλμένοι τής Πύλης, κομίζοντας τήν υπόσχεση νά λάβει συγχώρεση και παλινόρθωση τής εξουσίας του. Ο Άλή πασάς απέκρουσε τις προτάσεις του σουλτάνου, δηλώνοντας ότι «όρκίστηκε νά εκδικηθεί ή νά πεθάνει έντιμα».⁹⁷

Είναι δύσκολο κανείς νά υποστηρίξει τή μία ή τήν άλλη έκδοχή, αφού απουσιάζουν πρόσθετα τεκμήρια. Μπορούμε, όμως, νά σημειώσουμε ένα κοινό σημείο: ότι οί συνομιλίες άρχισαν μέ πρωτοβουλία τής τουρκικής πλευράς. Μετά τήν αποτυχία τών διαπραγματεύσεων, οί μάχες στά Γιάννενα άρχίζουν μέ μεγαλύτερη δύναμη.

Οί προσπάθειες έφόδου πού έκαναν οί πολιορκητές αποκρούονται από τή φρουρά του κάστρου. Τέλη Μαΐου ο Χουρσίτ αποπειράται νά καταλάβει τά Λιθαρίτσα, αλλά ή φρουρά αποκρούει τήν επίθεση και ο Χουρσίτ χάνει 300 άτομα.⁹⁸ Στο μεταξύ, στον δρόμο Άρτας-Ιωαννίνων και στά παράλια τής Ηπείρου συνεχίζεται ή κοινή δράση Σουλιωτών και Άλβανών Τσάμηδων και Τόσκηδων, όπαδών του Άλή πασά.⁹⁹

Η αντίσταση του Άλή πασά προκάλεσε τό θαυμασμό τών συγχρόνων του. Ο Γερμανός περιηγητής Muller, πού βρισκόταν στην Ελλάδα στό δεύτερο μισό του 1821, έγραφε ότι στά Γιάννενα «ο γέρος πιά Άλή μάχεται μ' όλη τήν ενέργεια τής νεότητος. Παρότι είναι στενά πολιορκημένος από τούς Τούρκους, προσφέρει μεγάλη ύπηρεσία στους Έλληνες μέ τή σθεναρότητα μέ τήν όποία υπερασπίζεται τό φρούριό του».¹⁰⁰

Ο Άλή πασάς, εκτός του ότι απασχολούσε μεγάλο μέρος του όθωμανικού στρατού, βοήθησε και χρηματικά τούς έξεγερμένους.¹⁰¹ Φυσικά δέν χρηματοδότησε τήν επανάσταση από πίστη στά ιδανικά της, αλλά από υπολογισμό. Η ένδυνάμωση τής στρατιωτικής πίεσης από τή μεριά τών Έλλήνων θά μπορούσε ν' αναγκάσει τήν Πύλη νά διακόψει τήν πολιορκία τών Ιωαννίνων.

Τόν Μάρτιο τοῦ 1821 φτάνει στήν Ἡπειρο ὁ ἀπεσταλμένος τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» Χ. Περραιβός καί συναντᾶται μέ τόν ἔμπιστο τοῦ Ἄλῃ πασᾶ Ἀλέξιο Νοῦτσο. Συζητοῦν γιά τή σύμπτωση τῶν συμφερόντων τῶν δύο πλευρῶν. Λίγο ἀργότερα, στίς 18 Ἰουνίου, ὁ τελευταῖος γράφει στόν Περραιβό καί καλεῖ τούς Ἕλληνες νά δράσουν δυναμικά «κατά τό παράδειγμα τοῦ προγόνου τους Λεωνίδα». Στήν ἴδια ἐπιστολή τόν ἐνημερώνει γιά τά μέτρα πού ἔχει πάρει ἐναντίον τοῦ σουλτάνου: 1) ἔστειλε ἀπεσταλμένο του στούς Σέρβους γιά νά τούς παρακινήσει νά ξεσηκωθοῦν κι ἐκεῖνοι, καί 2) πήρε ἄδεια ἀπό τόν Ἄγγλο κυβερνήτη τῶν Ἐπτανήσων νά ἐπιτρέψει στούς Σουλιῶτες, πού εἶχαν παραμείνει ἐκεῖ, νά ἐνωθοῦν μέ τούς συμπατριῶτες τους, πού δροῦν στήν Ἡπειρο.¹⁰² Παρόλ' αὐτά, ἡ συνεργασία μεταξύ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καί τῶν Ἑλλήνων δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἀποτελεσματική, ἐπειδή τήν ἐμπόδιζε ἡ ἀμοιβαία καχυποψία.

Εἶναι φυσικό οἱ Ἕλληνες νά εἶναι δύσπιστοι, ἐνθυμούμενοι τή μακρόχρονη τυραννική ἐξουσία του καί γνωρίζοντας τίς προσπάθειές του νά ἔρθει σέ συμφωνία μέ τόν σουλτάνο κατά τή διάρκεια τῆς σύγκρουσης. Ἀλλά καί δέν ἐκτίμησαν τίς δυνατότητες πού ἀνοίγονταν ἀπό τήν ἀνταρσία τοῦ Ἄλῃ πασᾶ γιά νά προσελκύσουν μαζικά τόν ἀλβανικό πληθυσμό ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ὑποτίμηση ἦταν ἐμφανής ὅταν τό φθινόπωρο τοῦ 1821 οἱ Ἀλβανοί ὑποστηρικτές τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἔστειλαν στό Μεσολόγγι τόν Ταχίρ Ἀμπάζη νά ζητήσῃ ἀπό τόν Α. Μαυροκορδάτο νά τόν βοηθήσῃ. Ὁ Α. Μαυροκορδάτος δέν πήρε κανένα μέτρο. Κοντά σ' αὐτό προστίθενται οἱ διηγήσεις τοῦ Ταχίρ Ἀμπάζη γι' αὐτά πού εἶδε στό Μεσολόγγι, δηλαδή τά ἀποτυπώματα τῶν πογκρόμ στίς μουσουλμανικές συνοικίες τῆς πόλης. Αὐτές οἱ διηγήσεις ἀναστάτωσαν τούς μουσουλμάνους Ἀλβανούς πού πολεμοῦσαν μαζί μέ τούς Σουλιῶτες.¹⁰³ Ἀπό τή μεριά τους, οἱ Τοῦρκοι καί οἱ Ἀλβανοί φεουδάρχες πού τούς ὑπηρετοῦσαν ἤθελαν μέ κάθε τρόπο νά διασπάσουν τούς Ἀλβανούς καί τούς Ἕλληνες. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν μέρος τῶν Ἀλβανῶν νά σταματήσῃ νά μάχεται μέ τούς Σουλιῶτες.¹⁰⁴ Αὐτό φυσικά εἶχε ἀντίκτυπο στίς ἑλληνικές δυνάμεις καί συνέβαλε στήν ἥττα τους κοντά στήν Ἄρτα τόν

Νοέμβριο του 1821. Τώρα πιά ό 'Αλή πασάς δέν μπορούσε νά περιμένει σημαντική βοήθεια εκμέρους τών έλληνικών δυνάμεων τής 'Ηπείρου.

Στή Νότιο 'Αλβανία οί σύμμαχοί του συνεχίζουν τόν ανταρτοπόλεμο. Ένας άπ' αὐτούς, ό Σιλιχτάρ Πόδας, άποπειράται νά σπάσει τόν κλοιό, νά μπει στά Γιάννενα καί νά έλευθερώσει τόν πασά. Ξεκίνησε άπό τή Μουζακιά καί κινήθηκε νότια, μέσω του Τεπελενίου, στό 'Αργυρόκαστρο. Κατά τήν προέλασή του μέσω τής Νοτίου 'Αλβανίας, αύξάνει τόν στρατό του άπό έθελοντές χριστιανούς καί μουσουλμάνους σέ 6.000 άνδρες. Όταν έφτασε στή θέση Ζίτσα (18 χιλιόμετρα βορειοδυτικά τών 'Ιωαννίνων), σταμάτησε χωρίς νά αποφασίζει άν θα πλησιάσει τόν στρατό του Χουρσίτ, ό όποιος άριθμούσε 34.000 πεζικό καί 10.000 ίππικό. Σέ λίγες ήμέρες ό στρατός του διαλύθηκε άπό έλλειψη πειθαρχίας καί άνεφοδιασμού.¹⁰⁵ Μά άκόμα καί μετά τήν άποτυχία αύτή, κρίνοντας άπό τά άποσπασματικά στοιχειά πού έχουμε, ό πόλεμος στή Νότιο 'Αλβανία όχι μόνο δέν σταμάτησε, αλλά προσέλαβε νέες διαστάσεις. Κάποια τεκμήρια μαρτυρούν ότι όλα τά σημαντικά όχυρά τής περιοχής, όπως τό 'Αργυρόκαστρο, τό Μπεράτι, τό Τεπελένι, ή Πρεμετή, ήταν στά χέρια τών έξεγερμένων.¹⁰⁶

'Αντιτουρκικές έξεγέρσεις άρχισαν καί στά βόρεια τής χώρας. Μας πληροφορεϊ τό *Τέκνον τής Πατρίδος*:

'Η Βόρεια 'Αλβανία, ή όποία μέχρι τώρα διατηροῦσε τήν ήσυχία της, ενῶ οί άλλες περιοχές ήταν θέατρο αίματοχυσιών, τώρα ξεσηκώνεται, καί ή μία έπαρχία μετά τήν άλλη άποδεσμεύονται άπό τήν Πύλη καί άνακηρύσσονται άνεξάρτητες. 'Η άναταραχή έχει άρχίσει άπό τό 'Αλέσιο καί τό Ντουκαγκίν, κι άπό εκεί εξαπλώνεται προς τόν Νότο. Κύρια θέση είναι ή Πέτρελλα, στήν όποία διάφορες άλβανικές πατριές έχουν στείλει τούς αντιπροσώπους τους για τήν κοινή προστασία καί τή λήψη τών άπαραίτητων μέτρων.¹⁰⁷

'Η ίδια ή συμπεριφορά τών Τούρκων πασάδων, πού φέρονταν σαν νά είχαν κατακτήσει ξανά τήν 'Αλβανία, προκαλεί τήν έκρηξη τής αντιτουρκικής έξέγερσης, ξυπνώντας τά πα-

τριωτικά αίσθήματα τῶν Ἀλβανῶν. Εἶναι φυσικό τώρα τόν ἄνισο ἀγῶνα πού ἔκανε στά Γιάννενα ὁ Ἀλβανός Ἀλή πασάς νά τόν συμερίζονται σημαντικές ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀλβανίας. Ἐκτός αὐτοῦ, τό παράδειγμα τῶν ἐξεγερομένων Ἑλλήνων ἦταν ἐπόμενο νά ἀσκει ἐπιρροή ἐπάνω τους.

Ἡ ἐξέγερση τῶν Ἀλβανῶν δέν ἐπέφερε ὡστόσο καμιὰ διευκόλυνση στόν Ἀλή πασά. Στενά πολιορκημένος στό φρούριο τῶν Ἰωαννίνων, σέ ἀντίθεση ἀπό τό Μαχμούτ πασά, ἦταν ἔδαφικά ἀποκομμένος ἀπό τήν Ἀλβανία. Οἱ δυνάμεις του εἶχαν ἀρχίσει νά ἐξαντλοῦνται. Στή διάρκεια τοῦ ἑνός χρόνου πολιορκίας, ἡ φρουρά εἶχε μεγάλες ἀπώλειες, πού δέν ἦταν σέ θέση νά ἀναπληρώσει. Ἡ Πύλη, παρότι εἶχε ξεσπάσει ἡ ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων, ὄχι μόνο δέν ἀνακάλεσε οὔτε ἕνα στρατιώτη, ἀλλά ἀντιθέτως ἔστειλε ἐκεῖ ὀλοένα νέο στρατό. Συγκεκριμένα, ὕστερα ἀπό διαταγή τοῦ σουλτάνου, ὁ Μουσταφά πασάς Μπουσατλής ἔστειλε στά Γιάννενα τόν στρατό του. Ὁ ἐρχομός του ὄχι μόνο ἀνακούφισε τόν Χουρσίτ πασά, ἀλλά καί ἐπέφερε τή διάλυση τῆς φρουρᾶς τοῦ κάστρου, ἀφοῦ οἱ Γκέγκηδες, πού τήν ἀπάρτιζαν, ἀρνήθηκαν νά πολεμήσουν ἐναντίον τῶν συμπατριωτῶν τους. Ὁ Χουρσίτ ἐκμεταλλεύτηκε πολύ καλά τή στάση τῶν Γκέγκηδων καί κατάφερε νά καταλάβει τά Λιθαρίσια.

Μερικούς μῆνες πρὶν εἶχε χαθεῖ καί τό ὄχυρό στή λίμνη· ὡστόσο τό Κάστρο παρέμενε στά χέρια τοῦ Ἀλή πασά. Οἱ στρατιῶτες εἶχαν χάσει ἤδη τό ἠθικό τους καί, μὴν ἔχοντας πίστη γιά τή συνέχεια τοῦ ἀγῶνα, ἀρχίζουν νά λιποτακτοῦν· στά τέλη τοῦ 1821 δέν ἔμειναν πάνω ἀπό 100 στό κάστρο. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1822 οἱ κατάσκοποι τοῦ Χουρσίτ καταφέρνουν νά εἰσχωρήσουν μέσα καί ν' ἀνοίξουν τίς πύλες τοῦ κάστρου.

Ὁ Ἀλή πασάς, μαζί μέ μερικές δεκάδες ἄλλων, κλείστηκε στό ἐσώτερο ὄχυρό, τό Ἴτς-Καλέ, καί ζήτησε ἀπό τόν Χουρσίτ νά τοῦ στείλει διαπραγματευτή, πράγμα πού ἔγινε. Ἀφοῦ ἔδειξε στόν ἀντιπρόσωπο τοῦ Χουρσίτ τό ὑπόγειο πού ἦταν γεμάτο θησαυρούς καί μπαρούτι, δήλωσε ὅτι θά ἀνατινάξει τό Ἴτς-Καλέ ἐάν δέν ἀποχωρήσει ὁ στρατός ἀπό τό φρούριο. Δήλωσε ἐπίσης ὅτι εἶναι ἕτοιμος νά πάει στήν Κωνσταντινούπολη καί

νά ἐγκατασταθεῖ στήν Ἀνατολία, ἐάν ὁ σουλτάνος ἐκδώσει φερμάνι μέ ἀπονομή χάριτος.

Ὁ Χουρσίτ διέταξε τόν στρατό του ν' ἀποσυρθεῖ ἀπό τό κάστρο, φοβούμενος ὅτι θά καταστραφεῖ ὁ τεράστιος θησαυρός, καί ταυτόχρονα ἀνακοινώνει στόν Ἀλή πασά ὅτι ἡ αἴτησή του γιά ἀπονομή χάριτος ἔχει σταλεῖ ἤδη στήν πρωτεύουσα. Φυσικά ὁ Χουρσίτ ἦταν βέβαιος ὅτι οὔτε λόγος δέν θά μπορούσε νά γίνει γιά κάτι τέτοιο. Ὅλες οἱ ἐνέργειές του στρέφονταν γύρω ἀπό τό πῶς θά καταφέρει νά γίνει κύριος τῆς τεράστιας περιουσίας τοῦ Ἀλή πασᾶ. Γι' αὐτό τό λόγο, μέσα σέ λίγες μέρες τοῦ γνωστοποιεῖ ὅτι τό φερμάνι ἐκδίδεται ἤδη στήν Κωνσταντινούπολη καί διατυπώνει τήν ἐπιθυμία νά συναντηθεῖ μαζί του προκειμένου νά συζητήσουν κάποια σημαντικά ζητήματα. Πρότεινε μάλιστα νά πάει ὁ Ἀλή πασάς στό νησί τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων γι' αὐτό τό σκοπό.¹⁰⁸

Ὁ Ἀλή πασάς, ἀφοῦ τό σκέφτηκε καλά, ἀποφασίζει νά δεχτεῖ τήν πρόταση τοῦ Χουρσίτ καί μαζί μέ τήν ἀκολουθία του ἐγκαταλείπει τό Ἰτς-Καλέ καί φτάνει στό νησί, ὅπου ἐγκαθίσταται στό Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα. Στό Ἰτς-Καλέ, στήν πυριτιδαποθήκη, ἀφήνει τόν ἔμπιστό του Σελίμ Τσάμη, πού εἶχε διαταγή ν' ἀνατινάξει τό Ἰτς-Καλέ στήν περίπτωση πού θά τόν δολοφονοῦσαν. Ὁ φρουρός μπορούσε ν' ἀφήσει τό πόστο του καί νά παραδώσει τό φρούριο μόνο ὕστερα ἀπό ἓνα συνθηματικό σινιάλο.¹⁰⁹

Ὁ Χουρσίτ, ἀφοῦ παρέσυρε τόν Ἀλή πασά στό νησί προφασιζόμενος ὅτι εἶναι ἄρρωστος, ἀποφεύγει νά τόν συναντήσει. Καταφεύγει δέ στήν πονηριά γιά νά καταλάβει τό Ἰτς-Καλέ. Στίς 5 Φεβρουαρίου τοῦ ἀνακοινώνει ὅτι ἔφτασε τό φερμάνι μέ τήν ἀπονομή χάριτος, ἀλλά πρῖν πρέπει νά ἀπομακρυνθεῖ ὁ ἄνθρωπός του ἀπό τήν πυριτιδαποθήκη. Παρόλο πού ὅλα αὐτά τοῦ κινοῦσαν ὑποψίες, ὁ Ἀλή πασάς συμφώνησε καί ἔδωσε τή διαταγή. Ἔτσι οἱ Τούρκοι κατέλαβαν τό Ἰτς-Καλέ.

Τήν ἴδια μέρα Τούρκοι στρατιῶτες φτάνουν στό νησί καί ἐπιτίθενται στήν κατοικία τοῦ πασᾶ, ὁ ὁποῖος μαζί μέ τούς ἔμπιστους ἀνθρώπους του δίνει ἥρωικά τήν τελευταία του μάχη.

Ἐντιστέκεται μέ τό ὄπλο στό χέρι μέχρι τή στιγμή πού πληγώ-
νεται ἀπό σφαίρα.

Τόν φονευθέντα ἀποκεφαλίζουν καί στέλνουν τό κεφάλι
του στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἐπιδεικνύεται σάν ἡ κεφαλή
σημαντικότερου ἐγκληματία ἐναντίον τοῦ κράτους. Τό σῶμα
του μεταφέρθηκε στή Γιάννενα καί θάφτηκε σ' ἕνα τάφο πού
εἶχε σκαφεῖ ἀπό πρίν.

Μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλή, σέ ὅλο τό ἔδαφος
τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων ἀποκαθίσταται ἡ τουρκική
διοίκηση.¹¹⁰

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. M. GAVRILOVITCH, *Ispisi iz pariskih arhiva*, Βελιγράδι, 1904, σ. 29. 'Ο σουλτάνος «πρόσφατα ἐπέστησε τὴν προσοχὴν σέ ἕναν ἀπὸ τοὺς ὑπουργοὺς του, ὅτι, πρὶν ἀρχίσει νὰ ἀσχολεῖται μέ τις ἐξωτερικὲς ὑποθέσεις, πρὶν ἀντισταθμίσει τις ἀπώλειες, πρέπει νὰ ἀσχοληθεῖ μέ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐξουσίας του μέσα στό ἴδιο του τό κράτος, καί ὅτι αὐτό εἶναι μιά ὑπόθεση πού δέν παίρνει ἀναβολή» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2, φ. 20, Μυστική ἔκθεση τοῦ συμβούλου P. Faudon πρὸς τὸν πρέσβη Α.Γ. Ἰταλίνσκι, 30 Ὀκτωβρίου 1812).

2. M. GAVRILOVITCH, ὁ.π., σ. 729 (Ἐκθεση τοῦ Andreossi στίς 7 Ὀκτωβρίου 1812). Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, παρὰ τὴν τυπικὴ μετάβαση τῆς διοίκησης αὐτῶν τῶν σαντζακίων σέ ἄλλα χέρια, ὁ Ἄλῆ πασάς ἐξακόλουθούσε νὰ ἔχει ἐκεῖ τὴν πραγματικὴ ἐξουσία.

3. A. MÛFID, *Tepedenli Ali pasa*, Istanbul, 1324, σ. 146.

4. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2282, φ. 120, ὁ P. Faudon πρὸς τὸν Α.Γ. Ἰταλίνσκι, 30 Ὀκτωβρίου 1812. Ἀργότερα αὐτὲς τις πληροφορίες τις ἐπιβεβαίωσε στὸν Ἰταλίνσκι κάποιος ἀπὸ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια τῆς Τσαμουριάς. Αὐτὸς ὁ Τσάμης φεουδάρχης ἔφυγε ἀπὸ τὸν Ἄλῆ πασά καί κατέφυγε στὴν Κωνσταντινούπολη, καί, ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε, «ἔκανε τὰ πάντα γιὰ νὰ καταστρέψει αὐτὸν τὸν κυβερνήτη» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2303, φ. 211).

5. E. HURMUZAKI, *Documente privind la Istoria Românilor*, Βουκουρέστι, 1885, μ. 1, τ. 2, σ. 700.

6. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2287, φ. 298, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 29 Δεκεμβρίου 1813.

7. Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ὄχυροῦ τελείωσε σέ ἐνάμιση χρόνο (J. HAHN, *Albanesische Studien*, Ἰένα, 1854, μ. 1, σ. 54).

8. E. HURMUZAKI, ὁ.π., μ. 1, τ. 2, σ. 747· G. REMERAND, *Ali De Tebelen, racha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928, σσ. 204-205.

9. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2285, φ. 217, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 27 Ἀπριλίου 1813. Ὁ Ἰταλίνσκι παραπέμπει στὸν Βρετανὸ ἀπεσταλμένο στὴν Πύλη, Liston, ὁ ὁποῖος μέ τὴ σειρά του παραπέμπει σέ πληροφορίες τοῦ Ἄγγλου πράκτορα στὰ Γιάννενα.

10. H. HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815, σ. 185.

11. Στίς 26 Ἰανουαρίου 1813 ὁ Λ. Μπενάκης γράφει ἀπὸ τὴ Βιέννη: «Ἐστειλα ἀπὸ ἐδῶ κάποια ἔγγραφα στὸν Ἄλῆ πασά, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στίς λαμπρὲς νίκες τοῦ στρατοῦ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, καί εἶμαι σίγουρος ὅτι τὰ διάβασε μέ μεγάλη εὐχαρίστηση» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2445, φ. 3).

12. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2285, φφ. 325-326, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 28 Ὀκτωβρίου 1813.

13. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2285, φ. 218, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 27 Ἀπριλίου 1813.

14. G. REMERAND, *ὁ.π.*, σσ. 198-199.

15. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2291, φ. 15, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 16 Ἰανουαρίου 1814. Σέ κατοπινὴ ἔκθεσή του (28.2.1815) ὁ Ἰταλίνσκι, παραπέμποντας στὸν Τσάμη φεουδάρχη γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος παραπάνω, πληροφορεῖ ὅτι τό ποσό ἀνερχόταν σέ 2 ἑκατομμύρια πιάστρα (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2303, φ. 212· βλ. ἐπίσης, G. REMERAND, *ὁ.π.*, σ. 205).

16. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 96, φ. 105b, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Κ.Β. Νέσελροντ, 1 Ὀκτωβρίου 1814.

17. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2659, φ. 28, ὁ ὑποπρόξενος στή Ζάκυνθο, Sadrini, πρὸς τὸν Ν.Π. Ρουμιάντσεφ, 10 Ἰουνίου 1814· G. MONTI, «Ali di Tereleni e Ferdinando I di Borbone», *Rivista d'Albania*, Μιλάνο, 1941, μ. 1, σ. 51. Ἡ Πύλη, μαθαίνοντας τίς στρατιωτικὲς προετοιμασίαι τοῦ Ἀλή πασᾶ, τοῦ ἀπευθύνει εἰδικὴ ἐπερώτηση. Ἡ ἀπάντηση, δέ, ἦταν ὅτι οἱ προετοιμασίαι ὅλες ὀφείλονται σὰ ἐχθρικά σχέδια τῆς Ρωσίας, Ἀγγλίας καὶ Αὐστρίας ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ ἀπ' αὐτό ἡ Πύλη δέν εἶχε παρά νά τὸν ἐπαινέσει γιὰ τὴν «προνοητικότητά του» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2296, φ. 105b, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Κ.Β. Νέσελροντ, 1 Ὀκτωβρίου 1814).

18. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2291, φ. 528, Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο πρὸς τὸν Ρῶσο πρόξενό στήν Πάτρα, Μ.Γ. Μιντσάκη (29 Μαρτίου 1814).

19. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 45, φ. 20, ὁ Ἀλή πασάς πρὸς τὸν Λ.Π. Μπενάκη, 17 Μαρτίου 1814.

20. Ὁ Λ.Π. Μπενάκης, διορισμένος πρόξενος τῆς Ρωσίας στήν Ἡπειρο, βρίσκεται αὐτὴ τὴν περίοδο στή Βενετία. Γιὰ ἄγνωστους λόγους, αὐτός ὁ διορισμός κατόπιν ἀκυρώθηκε.

21. Ἀρχικά ὁ Ἀλή πασάς λογάριαζε νά στείλει στό συνέδριο τὸν Ἑλληνα ἐπιστήμονα Α. Ψαλίδα, ὡς πληρεξούσιο ἀντιπρόσωπό του. Ἦταν ὑποχρεωμένος ὅμως νά ὑποχωρήσει ἔπειτα ἀπὸ τίς ἀντιδράσεις τῆς Ἀγγλίας (G. REMERAND, *ὁ.π.*, σσ. 214-215).

22. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2303, φ. 435, Ἀντίγραφο τῆς ἔκθεσης τοῦ ἐπιτετραμμένου τῆς Τουρκίας στή Βιέννη (8 Μαρτίου 1815).

23. Ὁ.π., φάκ. 2300, φ. 211, ὁ Α.Γ. Ἰταλίνσκι πρὸς τὸν Κ.Β. Νέσελροντ, 29 Μαΐου 1815.

24. Ὁ.π., φ. 382, 10 Ἰουλίου 1815.

25. Ὁ.π., φ. 432, 22 Ἰουλίου 1815.

26. Ὁ.π., φάκ. 2306, φφ. 315, 442, 28 Μαρτίου καὶ 14 Μαΐου 1816· φάκ. 2316, φφ. 167-168, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τὸν Κ.Β. Νέσελροντ.

27. Ὁ Ἰμπραήμ-Μανζούρ ἀναφέρει ὅτι τὸν καιρό πού βρισκόταν σὰ Γιάννενα, δηλαδή μεταξύ 1816-1819, τὰ Τίρανα περιήλθαν στὸν Ἀλή πασά (I. MANZOUR-EFFENDI, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali Pacha*, Παρίσι, 1828, σ. VI).

28. J. HAHN, «Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar», *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Philosoph. histor. cl., μ. 15, Βιέννη, 1867, σ. 5.

29. Doga d'ISTRIA, «Albanesi Musulmani», *Nuova Antologia*, Φλωρεντία, 1868, τ. 8, σσ. 243-244.

30. «Kronikë mbi Mahmud Pashën, Brahim Pashën e Mustaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, Ν° 2, σσ. 114-115.

31. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 328, φ. 42, ό Σ. Παπαδόπουλος προς τον Α.Π. Μπενάκη, 4 Αύγουστου 1819.

32. Ό.π.

33. Ό.π., φ. 40, ό Α.Π. Μπενάκης προς τον Κ.Β. Νέσελροντ, 22 Αύγουστου 1819, Νάπολη.

34. Ό.π., φ. 39, 7 Σεπτεμβρίου 1819.

35. Ό.π., φάκ. 2330, φφ. 329-334, ό Φ.Α. Στρούγκανοφ προς τον Κ.Β. Νέσελροντ, 4 Ἀπριλίου 1820.

36. Καϊμακάμης (τουρκ.): ό αντικαταστάτης του μουτσαρifiη (κυβερνήτη) έπαρχίας.

37. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φφ. 205, 293, Σημειώσεις για τά έσωτερικά νέα, 28 Φεβρουαρίου και 27 Μαρτίου 1820.

38. Ό Πασόμπεης καταγόταν από φεουδαλική οίκογένεια των Ἰωαννίνων (*Tarih-i-Cevdet*, Istanbul, 1309, μ. 12, σ. 16). Ἀπό τους Ἀλβανούς φεουδάρχες που δροῦσαν στην Αὐλή του σουλτάνου, ό Müfid αναφέρει τους Ἰσμαήλ μπέη και Μπεκίρ μπέη από την Αὐλώνα και τον Χασάν μπέη και τον γιό του Χάμζα, τό γένος Ἀλή Ἰζέτ, πασα του Ἀργυροκάστρου (Α. MUFID, ό.π., σ. 151).

39. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φφ. 291-292, Ἀναφορικά με τά τρέχοντα νέα, 27 Μαρτίου 1820. Σύμφωνα με τον Remerand, ή απόπειρα πραγματοποιήθηκε την 1η Μαρτίου 1820 (G. REMERAND, ό.π., σ. 231).

40. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 834, φ. 116, ό Γενικός Πρόξενος στο Βουκουρέστι, Α. Πίνης, προς τον Κ.Β. Νέσελροντ, 22 Ἀπριλίου 1820. Σέ διαταγή του από τίς 14 Ἀπριλίου 1820, ό Χουσεϊν πασάς ανακοινώνει ότι σε μερικές ήμέρες, με στρατό 30.000 ανδρών, πυροβόλικό και έφοδιοπομπή από τή Σόφια, θά μεταβεί στο Μοναστήρι, «καθότι τά Μπιτώλια είναι ή κυρίως έδρα του βαλη της Ρούμελης» (*Turski dokumenti za makedonskata istorija*, Σκόπια, 1958, τ. 4, σσ. 47-48). Ό Remerand αφηγείται τά γεγονότα τά σχετικά με την απόπειρα δολοφονίας του Πασόμπεη όχι με μεγάλη ακρίβεια (G. REMERAND, ό.π., σ. 232). Τό σαντζάκι των Τρικάλων αποσπάσθηκε από τον Βελή πασα και δόθηκε στον Σουλεϊμάν πασα πριν και όχι μετά την απόπειρα, ή όποια και ήταν μία ιδιόμορφη αντίδραση του Ἀλή πασα στις ενέργειες της Πύλης. Ἐπίσης δέν επιβεβαιώνεται από τίς πηγές και ή γνώμη του συγγραφέα ότι τότε αφαιρέθηκε από τον Ἀλή πασα και τό σαντζάκι των Ἰωαννίνων μαζί με διαταγή να εμφανιστεί στην Πύλη προκειμένου να δώσει έξηγήσεις για τίς ενέργειές του.

41. Μεταξύ αὐτῶν ἦταν ὁ Μάνθος Οἰκονόμου, ὁ Ἀλέξιος Νοῦτσος, ὁ Κροκίδας, ὁ Τουρτούρης, ὁ Κωλέττης, ὁ Ὀδυσσεύς Ἀνδροῦτσος, ὁ Ἀθανάσιος Διάκος κ.ἄ. (Κ. ΜΕΚΙΟΣ, *Ἱστορία τῆς Ἠπείρου*, ἐν Καίρῳ, 1909, σσ. 209-210).

42. Εἶναι συχνές οἱ ἀναφορές στίς πηγές πού χρησιμοποιήσαμε στήν ἀσυμφωνία μεταξύ τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ ἔγραφε συγκεκριμένα ὅτι «αὐτός δέν ἀγαπάει τούς γιούς του καί δέν τούς θεωρεῖ ἱκανούς νά διατηρήσουν τήν κληρονομιά του» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 333, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Ν.Β. Νέσελροντ, 14 Ἀπριλίου 1820· βλ. ἐπίσης, «ALI PASHA», *Sin Otetchestva*, 1819, μ. 54, σ. 56).

43. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 462, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Ι. Καποδίστρια, 27 Μαΐου 1820.

44. Ὁ.π., φφ. 361, 456, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 27 Ἀπριλίου 1820, Ἀναφορικά μέ τά τρέχοντα νέα, 27 Μαΐου 1820.

45. ΑΕΠΡ, Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 3, ὁ Σ. Παπαδόπουλος πρὸς τόν Γ.Α. Στρόγκανοφ, 5 Ἀπριλίου 1820.

46. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 468, Μυστική ἀνακοίνωση τοῦ βεζίρη Ἀλῆ πασᾶ πρὸς τόν γενικό πρόξενο Βλασόπουλο, πού ἔγινε προφορικά μέσω τοῦ κυρίου Παπαρηγόπουλου στήν Πρέβεζα στίς 18 Ἀπριλίου 1820.

47. «Οἱ Ἕλληνες», ἔλεγε ὁ Βελλή πασᾶς στόν Παπαρηγόπουλο, «εἶναι γεμάτοι ἐνθουσιασμό γιά τή Ρωσία. Αὐτό τό ξέρουμε καί θέλουμε νά ὑποστηρίξουμε αὐτή τήν ὑπόθεση. Θά ἦταν καλό ἐάν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Αὐτοκράτορα διατάσσονταν νά συνομιλοῦν μέ τούς Ἕλληνες στό αὐτό πνεῦμα» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 461, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Ι. Καποδίστρια, 27 Μαΐου 1820).

48. Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ, *Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας*, Ἀθήνα, 1957, τ. 2, σσ. 92-93.

49. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 506, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 21 Ἰουνίου 1820· Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σ. 154.

50. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 510, Δελτίο Πληροφοριῶν σχετικῶν μέ τή σύγκρουση μεταξύ τῆς Πύλης καί τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (συνημμένο στήν ἔκθεση τοῦ Στρόγκανοφ στίς 21 Ἰουνίου 1820).

51. Ὁ.π., φ. 508, Δελτίο Πληροφοριῶν σχετικῶν μέ τή σύγκρουση μεταξύ τῆς Πύλης καί τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, 21 Ἰουνίου 1820.

52. Σ. ΚΟΥΓΕΑΣ, «Τό Ἠπειρωτικόν Ἀρχεῖον τοῦ Σταύρου Ἰωάννου», *Ἠπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1939, σσ. 112-115.

53. ΑΕΠΡ, Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 5, ὁ Σ. Παπαδόπουλος πρὸς τόν Γ.Α. Στρόγκανοφ, 15 Ἰουνίου 1820.

54. ΑΕΠΡ, ὁ.π., φ. 9.

55. *Historia e Shqiperise*, Τίρανα, τ. 1, σ. 473.

56. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φφ. 508-510, Δελτίο Πληροφοριῶν σχετικῶν μέ τή σύγκρουση μεταξύ τῆς Πύλης καί τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, 21 Ἰουνίου

1820, φ. 597· περ. *Γεγονότα καί Νέα τῆς Κωνσταντινούπολης*, 27 Ἰουνίου 1820.

57. Σύμφωνα μέ τόν Τζεβντέτ πασά, ἡ ἐχθρότητα αὐτή ἐξηγεῖται ἀπό τό ὅτι ὁ εὐνοούμενος τοῦ σουλτάνου δέν ἱκανοποιοῦνταν ἀπό τά μεγάλα δῶρα καί τά χρήματα πού τοῦ ἔστελνε ὁ Ἄλῆ πασάς, ἀλλά ἀπαιτοῦσε καί ἐτήσια πληρωμή 1.000 πουγκιῶν (μισό ἑκατομμύριο πιάστρα). Φυσικά ὁ Ἄλῆ πασάς δέν συμφώνησε γιά κάτι τέτοιο (*Tarih-i-Cevdet*, μ. 12, σ. 35).

58. Σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ Ἰουνίου-Αὐγούστου συνεχιζόταν αὐτή ἡ ἀναταραχή (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2330, φ. 509, φ. 598, Ὑπ. 2331, φ. 59, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 20 Ἰουλίου 1820, φ. 181, Αὐγούστος 1820).

59. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2331, φ. 59, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 20 Ἰουλίου 1820, Ἡ Πρεσβεία στήν Κων/πολη, φάκ. 318/5, φ. 39, Ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ, κυβερνήτη τῶν Ἰωαννίνων καί τοῦ Δέλβινου, πρὸς ὄλους τοὺς Σουλιῶτες καί τοὺς καπετάνεους ἀπό τό σαντζάκι τοῦ Δέλβινου πού βρίσκονται στήν Κέρκυρα, 12 Ἰουλίου 1820, Λάρισα.

60. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 1, φ. 60, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 20 Ἰουλίου 1820.

61. Ὁ.π., φφ. 59-60, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Κ.Β. Νέσελροντ, 20 Ἰουλίου 1820.

62. Ὁ.π., Ἀντίγραφο τῆς ἐκθεσῆς τοῦ Δ.Β. Ντασκόφ, ἐπιθεωρητῆ τοῦ Γενικοῦ Προξενείου στό Μοριά, 2 Αὐγούστου 1820, Σμύρνη.

63. Ὁ Μουσταφά πασάς Μπουσατλής ὑποχρεώθηκε νά ἐπιστρέψει ἐσπευσμένα στή Βόρειο Ἀλβανία γιά νά ἀποκρούσει τήν εἰσβολή τῶν Μαυροβουνίων, πού εἶχαν ὑποταγηθεῖ ἀπό τοὺς πράκτορες τοῦ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων (G. REMERAND, ὁ.π., σ. 239).

64. Α. ΜΥΦΙΔ, ὁ.π., σσ. 158-159.

65. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 30, ὁ Σ. Παπαδόπουλος πρὸς τόν Γ.Α. Στρόγκανοφ, 18 Αὐγούστου 1820.

66. Οἱ ἐνέργειες αὐτές τοῦ Ἄλῆ ἔχουν μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ δείχνουν μιά-κάποια ἐπίδραση τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων τῆς Ἰσπανίας καί τῆς Νάπολης στοὺς ὑπηκόους του.

67. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 836, φφ. 279-280, Ἐκθεση τοῦ αὐλικοῦ συμβούλου Σπυρίδοφ ἀπό τό Βουκουρέστι πρὸς τόν κόμη Καποδίστρια, 5 Σεπτεμβρίου 1820. Ὁ Σπυρίδοφ παραπέμπει σέ ἐκθεση τοῦ Rosseto ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη πρὸς τόν ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας, 27 Αὐγούστου 1820.

68. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 31, ὁ Σ. Παπαδόπουλος πρὸς τόν Γ.Α. Στρόγκανοφ, 29 Αὐγούστου 1820. Πρόσθετες πληροφορίες γιά τήν πολεμική κατάσταση ἐνυπάρχουν σέ ἐπιστολή Σουλιωτῶν καπετάνιων ἀπό τήν τουρκική μοίρα, ὅπου ἔφτασαν γιά συνομιλίες, πρὸς τοὺς συμπατριῶτες τους στήν Κέρκυρα (ὁ.π., φφ. 41-42).

69. Άλλες πληροφορίες, πού μάλλον αντιστοιχοῦν περισσότερο στήν ἀλήθεια, ἀναφέρουν ὅτι αἰχμαλωτίστηκαν παραδίνοντας τό Ἄργυρόκαστρο, ὅπου κατέφυγαν μετά τήν κατάληψη τοῦ κάστρου τοῦ Μπερατίου.

70. Ὁ Κολοβός, ἐπιστρέφοντας ἀπό τήν Κέρκυρα στή Γιάννενα μέ ἐπιστολές τοῦ Βρετανοῦ στρατηγοῦ Adam πρὸς τόν Ἄλή πασά καί μάλλον μέ τά προσχέδια συντάγματος, αἰχμαλωτίστηκε στή Σαγιάδα ἀπό Τούρκους στρατιῶτες.

71. «ALI PASHA», *Sin Otetchestva*, μ. 64, σ. 94.

72. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2331, φ. 288, ὁ Γ.Α. Στρόγκανοφ πρὸς τόν Ι. Καποδίστρια, 22 Σεπτεμβρίου 1820.

73. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φφ. 41-42, Ἐπιστολή Σουλιωτῶν καπετάνιων πρὸς τοὺς συμπατριῶτες τους στήν Κέρκυρα ἀπό τήν τουρκική μοίρα (χωρίς ἡμερομηνία).

74. Ὁ Ἰσμαήλ πασάς, σέ ἐπιστολή του πρὸς τοὺς Σουλιῶτες στίς 12 Ἰουλίου 1820 («Πρὸς ὅλους τοὺς Σουλιῶτες καί καπετάνιους τοῦ σαντζακίου τοῦ Δέλβινου»), γνωστοποιοῦσε τόν διορισμό του ὡς διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων καί τοῦ Δέλβινου. Ἐπιβεβαίωνε δέ τοὺς Σουλιῶτες ὅτι ὁ σουλτάνος τοὺς ἐπιτρέπει νά ἐπιστρέψουν στή πατρίδα ἐδάφη καί νά πάρουν πίσω τήν περιουσία τους. Τοὺς παρακινεῖ ταυτόχρονα νά ἐνωθοῦν μέ τόν τουρκικό στρατό.

75. Σύμφωνα μέ τόν Remerand (G. REMERAND, ὁ.π., σ. 246), τά Γιάννενα κατελήφθησαν στίς 20 Αὐγούστου 1820. Σύμφωνα μέ τίς ἐκθέσεις ὅμως τῶν Ρώσων διπλωματῶν, τό γεγονός συνέβη λίγο ἀργότερα. Ὁ Παπαδόπουλος ἀναφέρει τήν 29ῃ Αὐγούστου 1820 (ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 31)· βλ. ἐπίσης: *Annual Register... for the year 1820*, Λονδίνο, 1822, σ. 338.

76. Μόνο δύο ὄχυρά δέν παραδόθηκαν: τό Τεπελένι, ὅπου διοικοῦσε ὁ δεκάχρονος γιός τοῦ Μουχτάρ πασᾶ, ὁ Μαχμούτ μπέης, καί τό Σούλι, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Μοῦρτο Τσάλη.

77. G. REMERAND, ὁ.π., σ. 249.

78. Οἱ σύγχρονοι μιλοῦσαν ἀνοιχτά γιά τήν προδοσία τοῦ Βελή πασᾶ. «Λέγουν», ἔγραφε ὁ Στρόγκανοφ, «ὅτι ἀκόμη καί ὁ ἴδιος του ὁ γιός τόν πρόδωσε. Ὁ Βελή πασάς εἶναι φανερό ὅτι συνέβαλε στήν παράδοση τῶν Ἰωαννίνων γιά νά σώσει τή ζωή του, βάζοντας σέ κίνδυνο τή ζωή τοῦ πατέρα του» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2331, φ. 288, ὁ Στρόγκανοφ πρὸς τόν Ι. Καποδίστρια, 22 Σεπτεμβρίου 1820).

79. Μερικοί μιλοῦν γιά 50.000 στρατό πού πολιορκοῦσε τόν Ἄλή (βλ., π.χ., A. MÜFID, ὁ.π., σ. 163). Τόν ἀριθμό 30.000 ἀνακοίνωσε στόν Γάλλο πρόξενο στήν Πρέβεζα Η. Rouqueville (ἀδελφό τοῦ F. Rouqueville) ὁ συμπατριώτης του, ὁ μαραγκός Michelle, πού βρισκόταν γιά τρεῖς μῆνες στό πολιορκημένο κάστρο. Ὁ ἴδιος ἔλεγε ὅτι μαζί μέ τόν Ἄλή βρίσκονται στό κάστρο 3.500 Ἄλβανοί στρατιῶτες, γκέγκηδες καί τόσκηδες, 200 χτίστες, 200 ὄμηροι, χαρέμι ἀπό 450 γυναῖκες πού 200 ἀνήκαν στόν ἴδιο τόν Ἄλή, καθώς ἐπίσης ἐργάτες καί ἔμποροι (G. REMERAND, ὁ.π., σ. 254).

80. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 36, ό Σ. Παπαδόπουλος προς τον Γ.Α. Στρόγκανοφ, 23 Σεπτεμβρίου 1820.
81. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2331, φ. 456, ό Γ.Α. Στρόγκανοφ προς τον Ι. Καποδίστρια, 13 Νοεμβρίου 1820.
82. Ό.π., φ. 378, ό Γ.Α. Στρόγκανοφ προς τον Ι. Καποδίστρια, 8 Νοεμβρίου 1820.
83. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 47, ό Σ. Παπαδόπουλος προς τον Γ.Α. Στρόγκανοφ, 17 Νοεμβρίου 1820.
84. G. REMERAND, ό.π., σ. 254.
85. Ό.π., σ. 258.
86. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2331, φ. 456, 13 Νοεμβρίου 1820.
87. «Ό Άλή βεζίρης», έγραφε ό Παπαδόπουλος, «μέ τίς κολακειές και τά πλούτη του έκανε υπάκουους σχεδόν όλους τούς κοντά στό Τεπελένι Άλβανούς» (ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 49, ό Σ. Παπαδόπουλος προς τον Γ.Α. Στρόγκανοφ, 1 Ίανουαρίου 1821· βλ. έπίσης: G. REMERAND, ό.π., σ. 258).
88. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 49, ό Σ. Παπαδόπουλος προς τον Γ.Α. Στρόγκανοφ, 1 Ίανουαρίου 1821. Βλ. έπίσης: A. MUFID, ό.π., σσ. 170-171. Σύμφωνα μέ τον Mufid, ή συμφωνία κλείστηκε στις 12 Νοεμβρίου 1820.
89. A. MUFID, ό.π., σ. 173.
90. ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2333, φ. 18, ό Γ.Α. Στρόγκανοφ προς τον Κ.Β. Νέσελροντ, 26 Δεκεμβρίου 1820.
91. ΑΕΠΡ, Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, φάκ. 318/5, φ. 49.
92. Γ. ΖΩΙΔΗΣ, «Ό Έλληνες και οί Βόρειοι Γείτονες», Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις, 1957, σ. 33.
93. «ALI PASHA», *Sin Otetchestva*, 1821, μ. 67, σ. 192.
94. «Răscoală din 1821», *Documente privind Istoria României*, Βουκουρέστι, 1960, τ. 2, σσ. 65-66. Γράμμα άνωνύμου προς άνώνυμο στις 25 Ίπριλίου 1821. Η σοβαρότητα τής κατάστασης για τον τουρκικό στρατό άντανακλάται στον Τύπο, στον όποιο έμφανίζονται πολλά δημοσιεύματα ότι ό στρατός στά Γιάννενα θά ύποχρεωθεί νά λύσει τήν πολιορκία («ALI PASHA», *Sin Otetchestva*, μ. 67, 20 Ίανουαρίου 1821 και 24 Φεβρουαρίου 1821, σσ. 92, 334). Έπίσης πληροφορίες ύπάρχουν στό σημείωμα (Ίπρίλιος 1821) του Pestel για τά γεγονότα στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες (*Răscoală din 1821*, τ. 2, σ. 129).
95. *Turski dokumenti...*, τ. 4, σσ. 54, 56, 58.
96. A. MUFID, ό.π., σ. 184· G. REMERAND, ό.π., σ. 264.
97. *Răscoală din 1821*, τ. 2, σσ. 65-66. Γράμμα άνωνύμου προς άλλον άνώνυμο, 25 Ίπριλίου 1821. (Οί εκδότες ύποστηρίζουν ότι ό συγγραφέας τής έπιστολής είναι κάποιος άξιωματούχος κοντά στον σουλτάνο).
98. G. REMERAND, ό.π., σ. 264.
99. Σέ έκθεσή του στις 8 Όκτωβρίου 1821, ό Παπαδόπουλος πληροφορεί ότι ό άριθμός των Σουλιωτών φτάνει τίς 6.000-7.000, «μαζί μέ 1.000 Τούρ-

κους, πού λέγονται Τόσκηδες, είναι απόλυτα άφοσιωμένοι στον 'Αλή πασά και διοικούνται από τον 'Αγο Μουκαρδόρι και τον Ταχίρ 'Αμπάζη» (ΑΕΠΡ, Γραμματεία, φάκ. 2499, φφ. 2-3).

100. C. MÜLLER, *Voyage en Grèce et dans les Isles Ioniennes pendant les six derniers mois de 1821*, Παρίσι, 1822, σ. 91.

101. Περί αυτού πολλά γράφτηκαν στον Τύπο («ALI PASHA», *Sin Otetchestva*, μ. 70, 23 'Ιουνίου 1821, σ. 186· μ. 72, 7 Σεπτεμβρίου 1821, σ. 93· μ. 74, 5 'Ιανουαρίου 1822, σ. 281).

102. Χ. ΠΕΡΡΑΙΒΟΣ, *'Απομνημονεύματα Πολεμικά*, 'Αθήναι, 1956, σσ. 33-34.

103. 'Από την αρχή της 'Επανάστασης οί Σουλιώτες αποδέχτηκαν τούς σκοπούς της και έγιναν ό πυρήνας τών έξεγερμένων στην 'Ηπειρο.

104. Α. ΜΥΦΙΔ, *δ.π.*, σ. 197.

105. *Ο.π.*, σ. 189. Δυστυχώς δέν έχουμε ακριβή ημερομηνία της έκστρατείας του Σιλιχτάρ Πόδα στά Γιάννενα.

106. «ALI PASHA», *Sin Otetchestva*, μ. 77, 4 Μαΐου 1822, σ. 91.

107. *Ο.π.*, μ. 75, 26 'Ιανουαρίου 1822, σ. 89.

108. R. REMERAND, *δ.π.*, σ. 272.

109. 'Ο Σελίμ Τσάμης είχε τό μισό ενός κομπολογιού. Μπορούσε νά άφήσει τό πόστο του μόνο στην περίπτωση πού θά του 'εδειχναν τό δεύτερο μισό του, τό όποιο κρατούσε ό 'Αλή πασάς.

110. 'Εκτός τών περιοχών πού βρισκονταν στά χέρια τών 'Ελλήνων επαναστατών και αποτέλεσαν μετά την 'Ανεξαρτησία μέρος του Βασιλείου της 'Ελλάδος.

Ἐπίλογος

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΗΜΙΑΝΕΞΑΡΤΗΤΩΝ ΠΑΣΑΛΙΚΙΩΝ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚῆς Βαλκανικῆς οὔτε ἄρχισε οὔτε τελείωσε μέ τόν Μαχμούτ πασά καί τόν Ἄλῆ πασά. Μετά τό θάνατο τοῦ Ἄλῆ, γιά 9 χρόνια ἀκόμη διοίκησε τή Σκόδρα ὁ τελευταῖος ἀπό τήν οἰκογένεια Μπουσατλῆ, ὁ Μουσταφά πασάς. Τό πασαλίκι τῆς Σκόδρας διαλύεται τό 1831, ἔπειτα ἀπό τή νικηφόρα ἐκστρατεία τοῦ μεγάλου βεζίρη Μαχμούτ Ρασίντ πασᾶ. Ἔτσι παίρνει τέλος ἡ ἡμιανεξάρτητη διοίκηση τῶν τοπικῶν φεουδαρχικῶν οἰκογενειῶν.

Εἶναι ἀνάμφισβήτητο γεγονός ὅτι, κατά τήν ἐποχή τοῦ Μαχμούτ καί τοῦ Ἄλῆ πασᾶ, τά δύο πασαλίκια ἔφτασαν στό μεγαλύτερο σημεῖο τῆς ἀκμῆς τους, γεγονός πού ἐπηρέασε πολύ τήν πολιτική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Ἑλλάδος ὅσο καί τῆς Ἀλβανίας.

Ὁ Ἄλῆ πασάς ἄθελά του συνέβαλε στήν ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης τῶν Ἑλλήνων. Ἡ κατάργηση τῆς ὀθωμανικῆς γαιοκτησίας σέ ἓνα μεγάλο κομμάτι τῆς Ἑλλάδας, ἡ ἀξιοποίηση Ἑλλήνων στόν διοικητικό μηχανισμό καί ἡ προστασία πού παρεῖχε σέ προσωπικότητες τῶν γραμμάτων ὑπονόμευσαν τήν τουρκική ἐξουσία καί διευκόλυναν τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς αὐτογνωσίας τῶν Ἑλλήνων. «Ὁ Ἄλῆ πασάς», γράφει ἓνας ἀπό τούς ἱστορικούς τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, «συνέβαλε, περισσότερο ἀπό ὅποιονδήποτε ἄλλο, στήν κατάρρευση τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας στήν Ἑλλάδα».¹ Τή

σημασία τῆς ὑπαρξῆς τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαννίνων περιγράφει παραστατικά ὁ Δ. Ζῶτος:

Ἡ ἐθνική μας ψυχή ἀναζωπυρώθηκε καί ξαναζωντάνεψε στό κράτος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καί ἡ Ἑλλάδα μας, ὅπως ἀκριβῶς καί ὁ Φοίνικας, ξαναγεννήθηκε ἀπό τή στάχτη, καί γι' αὐτό χρωστάει πολλά στήν Ἡπειρο καί τήν ὀνομαστή πρωτεύουσά της τά Γιάννενα.²

Θά πρέπει ἐπίσης νά προσθέσουμε ὅτι ἡ σύγκρουση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ μέ τό σουλτάνο εὐνόησε πολύ τήν προετοιμασία τῆς ἐξέγερσης καί τήν ἐπιτυχία τῆς ἐκβαση κατά τήν πρώτη φάση τοῦ Ἀγῶνα. «Ἡ ἀνταρσία του (τοῦ Ἀλῆ πασᾶ – Γ.Λ.Α.) ἐναντίον τῆς Πύλης», γράφει ἓνας σύγχρονός του, «ἔδωσε τήν πρώτη ὠθηση στούς Ἕλληνες γιά νά ἐξεγερθοῦν. Αὐτή ἡ ὠθηση δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ καμιᾶ ἄλλη ὅσον ἀφορᾶ τήν ὀρμή καί τήν ταχύτητα διάδοσης». ³ Πολλοί εἶναι οἱ ἱστορικοί πού ὁμόθυμα ἀναγνωρίζουν τόν ἀντικειμενικά προοδευτικό ρόλο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στήν ἐθνική ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων.⁴

Οἱ ἱστορικοί δέν ἀποφαίνονται τό ἴδιο ὁμόφωνα γιά τή θέση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στήν ἱστορία τῆς Ἀλβανίας. Ἐδῶ, οἱ ἐκτιμήσεις διχάζονται.

Διακρίνονται αὐτοί πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ περίοδος τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἶχε μόνο φτώχεια καί βιαιότητα καί δέν ἐπεφύλαξε τίποτα καλύτερο γιά τήν ἐθνική ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Γράφει ἓνας ἱστορικός:

Μολονότι ἦταν ἀλβανικῆς καταγωγῆς καί κυβερνοῦσε μέρος τῆς Ἀλβανίας, δέν ὑπῆρχε τίποτε τό ἐθνικό στή διακυβέρνησή του. Ἡ ἱστορία του εἶναι ἡ ἱστορία κάθε σφετεριστῆ, γιά τόν ὁποῖο ὅλα τά μέσα εἶναι θεμιτά ἀρκεῖ νά ἀνοίγουν τόν δρόμο πρὸς τήν ἐξουσία ἢ νά εὐνοοῦν τή διατήρησή της· καί σημειώνουμε ὅτι θά ἦταν μεγάλο λάθος νά τόν συγκρίνει κανεῖς μέ τόν Πύρρο ἢ τόν Σκενδέρμπεη.⁵

Οἱ ὑποστηρικτές τῆς ἄλλης ἀποψῆς συμφωνοῦν ὅτι «ὁ Ἀλή Τεπελενλής ἐπιθυμοῦσε νά δεῖ τήν Ἀλβανία ἐνωμένη καί ἀνεξάρτητη», καί γι' αὐτό μπορεῖ νά ἀξιολογηθεῖ τό ἴδιο μέ τόν Σκενδέρμπεη.⁶

Ἐνάλογες διαφωνίες ὑπάρχουν στή βιβλιογραφία καί γιά τό ρόλο τοῦ Μαχμούτ πασᾶ. Ὁ Μαυροβούνιος ἱστορικός Πέτκοβιτς θεωρεῖ ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Μαχμούτ πασᾶ ἀφορᾶ στόν ἴδιο βαθμό τόσο τήν Ἑλβανία ὅσο καί τό Κόσοβο, τή Μακεδονία καί τή Βοσνία.⁷ Κατά τόν Γάλλο Βianconi, ὁ Μαχμούτ πασᾶς ὄνειρευόταν νά ἀπελευθερώσει τήν Ἑλβανία καί νά ἰδρῦσει ἀνεξάρτητο κράτος.⁸

Ἡ ἀδυναμία καί τῶν δύο θεωριῶν ἔγκειται στό ὅτι βασίζονται περισσότερο σέ ἀφηρημένες ἀπόψεις, σέ συμπάθειες καί προκαταλήψεις, καί ὄχι σέ ἀναλυτική μελέτη τοῦ πράγματος. Οὔτε ὁ Μαχμούτ Μπουσατλής οὔτε ὁ Ἑλλή Τεπελενλής στόχευαν συνειδητά στήν ἀνεξάρτητη Ἑλβανία. Ὁ σκοπός καί τῶν δύο ἦταν ἡ μετατροπή τῶν πασαλικίων τους σέ κληρονομικά αὐτόνομα πριγκιπάτα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τά πασαλίκια αὐτά, καί κυρίως τῶν Ἰωαννίνων, σέ καμιά περίπτωση δέν ἦταν συνώνυμα, ἔδαφικά ἢ καί ἔθνικά, μέ τήν ἔννοια «Ἑλβανία». Καί τά δύο στεροῦντο «ἔθνικῶν» φιλοδοξιῶν, γεγονός πού δέν ἐξηγεῖται μέ τά λάθη καί τήν ἀνεπάρκειά τους. Τό καθοριστικό σημεῖο εἶναι ὅτι τότε στήν Ἑλβανία δέν ὑπῆρχε τό ἔδαφος γιά νά ἀναπτυχθεῖ ἕνα ἔθνικό κίνημα. Ὡστόσο, παρόλο πού οἱ κυβερνήτες τῶν δύο πασαλικίων δέν ὑπῆρξαν φορεῖς μιᾶς βάλκανικῆς ἔθνικῆς ιδέας, τά πασαλίκια αὐτά ἔπαιξαν ἀναντίρρητα προοδευτικό ρόλο στήν ἱστορία τῆς Ἑλβανίας. Ἡ ἐξάπλωση τῆς ἐξουσίας τῶν δύο πασάδων ἀντικατέστησε σέ ἕνα βαθμό τόν φεουδαλικό κατακερματισμό, καί αὐτό μέ τή σειρά του ἐπέδρασε εὐνοϊκά στήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς χώρας.

Συγκεκριμένα, ὁ Hahn ἔγραφε σχετικά μέ τή σημασία τῆς διακυβέρνησης τοῦ Ἑλλή πασᾶ γιά τή Νότιο Ἑλβανία:

Ἡ ἡγεμονία τοῦ Ἑλλή πασᾶ τοῦ Τεπελενλή εἶναι σημαντική ἐποχή γιά τήν ἱστορία τῆς Νοτίου Ἑλβανίας, ἀφοῦ κατάργησε τό δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου γι' αὐτή τή χώρα, ἐνώνοντάς την κάτω ἀπό τή δική του γροθιά καί ἐξουδετερώνοντας τήν ἐξουσία τῶν ντόπιων ἀρχηγῶν.⁹ [...] Ἐπ' αὐτές τίς πολιτικές ἀλλαγές κερδίζει τό ἐμπόριο τῆς Νοτίου Ἑλβανίας, πού ἀναπτύσσεται καί ἀρχίζει νά ψάχνει νέους δρόμους.¹⁰

Είναι φανερό, επίσης, ότι ή ύπαρξη τῶν ἡμιανεξάρτητων πασαλικίων, γιά ὀλόκληρες δεκαετίες ὑπό τήν αἰγίδα τῶν Ἄλβανῶν κυβερνητῶν, συντέλεσε στήν ἀνάπτυξη τῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ ἄλβανικοῦ λαοῦ. Ὑπό τόν ζυγό τῶν Τούρκων, οἱ Ἄλβανοί ἦταν ἀκόμη ἕνας ἐξαρτημένος λαός πού πλήρωνε φόρο ὑποτέλειας στόν κατακτητή. Τά δύο πασαλίκια εἶχαν μέν σχέση ὑποτέλειας μέ τόν σουλτάνο, ἀλλά τήν ἐξουσία κατεῖχαν, ὄχι οἱ Τούρκοι, μά οἱ Ἄλβανοί φεουδάρχες. Ἡ αὐτοτέλειά στίς ἐσωτερικές σχέσεις, οἱ διπλωματικές σχέσεις πού συνήπιαν καί ἐναντίον τῆς Πύλης μερικές φορές, ἔκαναν τά πασαλίκια αὐτά νά γίνουν ἕνα εἶδος «ἐμπειρίας» τοῦ ἄλβανικοῦ κρατικοῦ σχηματισμοῦ. Χάρη στό πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων, ἡ Ἄλβανία καταφέρει νά προσελκύσει τό ἐνδιαφέρον τῆς Εὐρώπης καί πάλι, τρεῖς αἰῶνες μετά τίς ἡρωικές μάχες τοῦ Σκενδέρμπεη ἐναντίον τῶν Τούρκων.¹¹

Αὐτή τήν ἐποχή διευρύνεται ὁ ἀντιτουρκικός ἀγώνας. Φυσικά ὁ Μαχμούτ πασάς καί ὁ Ἄλή πασάς διεξῆγαν πολέμους ἐναντίον τοῦ σουλτάνου χάριν διατήρησης τῆς προσωπικῆς τους ἐξουσίας. Πιά τά πλατιά στρώματα τοῦ λαοῦ, γιά τούς Τόσκηδες καί τούς Γκέγκηδες, τούς μουσουλμάνους καί καθολικούς ἐμπόρους καί ἀγρότες, αὐτοί οἱ πόλεμοι ἦταν συνέχεια τοῦ αἰώνιου ἀγώνα πού εἶχε ἀρχίσει ὁ Σκενδέρμπεης ἐναντίον τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας.¹² Μετά τόν θάνατο τοῦ δοξασμένου ἡρώα, ὅλες οἱ ἀντιστάσεις τοῦ ἄλβανικοῦ λαοῦ ἐναντίον τοῦ ξένου ζυγοῦ εἶχαν τοπικό χαρακτήρα. Οἱ μεγάλοι Ἄλβανοί φεουδάρχες-αὐτονομιστές τοῦ φθίνοντα 18ου - ἀρχόμενου 19ου αἰῶνα ὑπολόγιζαν πάρα πολύ στό γεγονός ὅτι ὁ λαός μισοῦσε τούς κατακτητές καί ἐπιθυμοῦσε τήν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας, καί γι' αὐτό τό λόγο χρησιμοποιοῦσαν ἀντιτουρκικά συνθήματα παναλβανικῆς ἐμβέλειας. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Μαχμούτ δήλωνε ὅτι εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ Σκενδέρμπεη, καί ὁ Ἄλή πασάς διέδιδε τήν «προφητεία» ὅτι εἶναι προορισμένος νά συστήσει τό ἀνεξάρτητο ἄλβανικό βασίλειο. Καί οἱ δύο πασάδες παρέσυραν στούς πολέμους ἐναντίον τῆς Πύλης μεγάλες περιοχές τῆς χώρας. Ὅταν καταστράφηκε ὁ τουρκικός στρατός στή Σκόδρα τό 1787 καί τό 1793, συμμετεῖχαν πλατιά στρώματα τοῦ

πληθυσμοῦ, καί ὁ πόλεμος τοῦ 1820-1822 στά Γιάννενα στόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο βαθμό ἄγγιξε ὅλη τήν Ἀλβανία.

Τά πασαλίκια τοῦ Μπουσατλῆ καί τοῦ Ἀλῆ Τεπελενλῆ ἔπαιξαν προοδευτικό ρόλο μέ τή συμβολή τους στήν πολιτική καί οἰκονομική ἐνοποίηση τῆς χώρας, μέ τό νά ἀποδείξουν ὅτι ὑπάρχει δυνατότητα νά ἀντισταθοῦν ἐπιτυχῶς στόν κατακτητή, ὑπό τήν προϋπόθεση νά εἶναι ἐνωμένες ὅλες οἱ πολιτικές δυνάμεις. Φυσικά ἡ ὅποια πρόοδος στοίχισε νέες στερήσεις καί ταλαιπωρίες γιά τίς λαϊκές μάζες. Τό ἀποδεικνύουν μερικά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τό πρῶην πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων μετά τόν θάνατο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Ὅταν τό 1822, τό κεφάλι του, κατά τή συνήθεια, ἐκτέθηκε στόν τοῖχο τοῦ παλατιοῦ, στήν ἐπιγραφή πού τό συνόδευε καί ἀπαριθμοῦσε τά «ἐγκλήματά του», μεταξύ ἄλλων ἦταν γραμμένο καί τό ἔξῃς: «Ἀπό ἄλλους ἄρπαξε τήν περιουσία, ἀπό ἄλλους ἀφαίρεσε τήν τιμή».

Διαπιστώνουμε τό γεγονός ὅτι ἡ Πύλη ἤσυχα ἰδιοποιήθηκε μεγάλο μέρος τῆς «κλεμμένης περιουσίας». Τά χωριά μιρί πού εἶχε ἀρπάξει ὁ Ἀλή μετατράπηκαν σέ κρατικά τσιφλίκια. Οἱ κάτοικοί τους ἦταν ὑποχρεωμένοι νά δίνουν στό κρατικό ταμεῖο ἀκριβῶς τήν ἴδια ποσότητα προϊόντος πού ἔδιναν καί στόν προηγούμενο κάτοχό τους.¹³ Ἐπιστράφηκαν μόνο οἱ περιουσίες πού εἶχε ἀρπάξει ἀπό μουσουλμανικές φεουδαλικές οἰκογένειες. Ἡ τουρκική κυβέρνησις τίς περισσότερες φορές ἀναγνώρισε καί τίς δωρεές πού εἶχε κάνει ὁ Ἀλή πασᾶς.¹⁴ Ὁ σουλτάνος χάρισε γῆ ἀπό τά τσιφλίκια του στούς μπέηδες πού τόν πρόδωσαν.¹⁵

Ὅσο γιά τήν πολιτική του ἀναφορικά μέ τούς ἀγρότες, πολλές γενιές Ἑλλήνων καί Ἀλβανῶν χρειάστηκε νά πληρώσουν γι' αὐτήν. Τόν καιρό του χιλιάδες, ἂν ὄχι δεκάδες χιλιάδες, κληρονομικῶν κατόχων γῆς μετατράπηκαν σέ φτωχοῦς ἀγρολήπτες. Μετά τόν θάνατό του οἱ ἀγρότες πού ἔχασαν τή γῆ τους ἔπρεπε ν' ἀρχίσουν σκληρό ἀγῶνα γιά νά τήν ἐπανακτήσουν. Ἡ τουρκική κυβέρνησις, παρά τίς συνεχεῖς ἐκκλήσεις τῶν ἀγροτῶν, συνέχιζε νά κρατᾶ τή γῆ τῶν χωριῶν μιρί. Μερικές

φορές, όταν τό κρατικό ταμείο είχε ανάγκη από χρήματα, επέτρεπε τήν πώλησή τους.

Οί αγρότες μέ χιλιάδες στερήσεις έπρεπε νά συγκεντρώσουν τά χρήματα γιά ν' αγοράσουν τήν ίδια τους τή γή. Αὐτή ή οδυνηρή διαδικασία συνεχίστηκε γιά δεκάδες χρόνια. Ἀκόμη στίς ἀρχές τοῦ πρώτου βαλκανικοῦ πολέμου, όταν έπαψε νά υφίσταται ή τουρκική ἐξουσία στήν Ἡπειρο, στήν ἐπαρχία τῶν Ἰωαννίνων παρέμειναν στό τουρκικό ταμείο 79 χωριά ἀπ' αὐτά πού κάποτε είχε ἰδιοποιηθεῖ ὁ Ἀλή πασάς.¹⁶

Ὅσον ἀφορᾷ τή Νότιο Ἀλβανία, ὑπάρχουν στοιχεῖα πού ἀποδεικνύουν ὅτι τά τσιφλίκια τοῦ Ἀλή πασᾶ στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καί ἀκόμη ἀργότερα συνέχιζαν νά εἶναι κρατικά τσιφλίκια. Αὐτό ἀφορᾷ συγκεκριμένα τή Νίβιτσα καί δύο γειτονικά χωριά (παράλια τῆς Χειμάρρας), πού τά είχε ἀρπάξει ὁ Ἀλή πασάς τό 1798.¹⁷

Οί κάτοικοι τῶν χωριῶν Μπόμποστίτσα καί Δρένοβα (Κορυτσά) μπόρεσαν ν' αγοράσουν τή γή τους ἀπό τό τουρκικό ταμείο μόλις στή δεκαετία τοῦ 1870, κι αὐτό χάρη στή συνδρομή τοῦ Ρώσου πρέσβη στήν Κωνσταντινούπολη.¹⁸

Στόν καιρό του, ὁ Ἀλή πασάς, όταν κατέλαβε τή Χειμάρρα κατάργησε ὅλα τά προνόμια τῶν κατοίκων της. Ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν Χειμαρριωτῶν νά ἐπιτύχουν ἀπό τήν τουρκική κυβέρνηση τήν ἐπαναφορά τους ἔπεσαν στό κενό.¹⁹

Μολαταῦτα, οἱ Ἀλβανοί τιμοῦσαν τή μνήμη τοῦ φημισμένου συμπατριώτη τους. Ὁ Γερμανός μελετητής H. Gelzer, πού ἐπισκέφτηκε τή Νότιο Ἀλβανία στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, γράφει:

Ἀνεξαρτήτως ἀπό τό ὅτι ὁ Ἀλή πασάς ἔθεσε τέρμα στή μακρόχρονη ἐλευθερία τῶν Ἡπειρωτῶν Ἀλβανῶν – τῶν Χειμαρριωτῶν καί τῶν Σουλιωτῶν – καί μέ τή δολιότητά του καί τήν αἰμοδιψία του ἔγινε ἕνας φοβερός τύραννος, ὅλοι, καί ιδιαίτερα οἱ μουσουλμάνοι, τόν θεωροῦσαν ἐθνικό ἥρωα ἐπειδή κατόρθωσαν ἀπό τό Τεπελένι τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἦλπιζαν ὅτι θά κατόρθωνε νά χρησιμοποιήσει τή βαθιά κρίση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας γιά νά ἰδρύσει ἐθνικό ἀλβανικό κράτος. Ἐπίσης, οἱ χριστιανοί Τόσκηδες εἶναι ὑπερήφανοι γι' αὐτόν καί θυμοῦνται τήν ἐποχή του σάν ἐξαιρετική.²⁰

Αυτό εξηγείται αν λάβει κανείς υπόψη του ότι στις αρχές του 20ου αιώνα, όπως ακριβώς και στις αρχές του 19ου, ο κυριότερος στόχος του αλβανικού λαού ήταν να απελευθερωθεί από τον ξένο ζυγό. Γυρίζοντας λοιπόν στο παρελθόν, είναι φυσικό να ξεχωρίζουν εκείνες τις περιόδους όπου ήταν δυνατό να αντισταθούν αποτελεσματικά, κι εκείνες τις προσωπικότητες που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο πολεμούσαν έναντι των κατακτητών.

Αυτό τό αποδεικνύει και η αναφορά σ' αυτά τα πρόσωπα του αλβανικού φολκλόρ. Σ' ένα ήρωικό τραγούδι, ο λαός τραγουδά την καταστροφή του σουλτανικού στρατού στη Σκόδρα τό 1787.²¹ Ο Μαχμούτ αναφέρεται έδω σά «λιοντάρι». Ηρώας πολλών ιστορικών τραγουδιών είναι και ο 'Αλή πασάς. Πολλά απ' αυτά τραγουδιόντουσαν όχι μόνο στη Νότιο 'Αλβανία, μά και σέ άλλες περιοχές, όπως στη Σκόδρα. Σέ μερικά τραγούδια καταδικάζεται ή σκληρή στάση του 'Αλή πασά απέναντι στις κοινότητες της Νοτίου 'Αλβανίας που πολεμούσαν για την ανεξαρτησία τους.²² Ταυτόχρονα, εξυμνείται ο αγώνας του έναντι των Τούρκων σά Γιάννενα και θρηνεϊται ο χαμός του.²³

Τό τέλος του 18ου - αρχή 19ου αιώνα είναι ή εποχή της ύπαρξης των μεγάλων ημιανεξαρτήτων πασαλικίων των Μπουσατλήδων και του 'Αλή Τεπελενλή· είναι μία σημαντική και ενδιαφέρουσα σελίδα της ιστορίας των δυτικοβαλκανικών χωρών. Για την Ελλάδα, τά γεγονότα αυτής της εποχής είναι ο πρόλογος του Αγώνα της 'Ανεξαρτησίας, ενώ για την 'Αλβανία, ή οποία έλευθερώθηκε από τον τουρκικό ζυγό πολύ αργότερα, δημιούργησαν κάποιες προϋποθέσεις για τή δημιουργία έθνικού κινήματος.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. C.M. WOODHOUSE, *The Greek War of independence*, Λονδίνο, 1952, σ. 33.
2. Δ. ΖΩΤΟΣ, 'Η Δικαιοσύνη εἰς τό Κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ', Ἀθήναι, 1938, σσ. 146-147.
3. *Ali-Pacha von Janina und die griechische Nation*, Βερολίνο, 1821, σ. 5.
4. Ε. ΤΗΕΟΚΤΙΣΤΟΝ, *Bor'ba Gretsti za nezavisimost'*, Ἀγ. Πετρούπολη, 1863, σ. 18· G. PALEOLOG i M. SIVINIS, *Istoritcheskii otcherk narodno i vojni za nezavisimost' Gretsii*, Ἀγ. Πετρούπολη, 1867, σ. 14· G. FINLAY, *History of the Greek Revolution*, Ἐδιμβούργο & Λονδίνο, 1861, τ. 1, σ. 87· κ.ἄ. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἱστορικοί ὑποστηρίζουν μέχρι σήμερα ὅτι τὰ λάθη τοῦ Μαχμούτ Β' καί κυρίως τοῦ εὐνοούμενου του Χαλέτ ἀφέντη ὤθησαν τόν Ἀλῆ πασᾶ νά στασιάσει ἐναντίον τῆς Πύλης, πράγμα πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα «νά ἀποκτήσει ἡ Ἑλλάδα ἀνεξαρτησία» καί «νά χαθεῖ ἡ Κρήτη καί ἄλλα νησιά» (I. GÖVSA, *Türk meshurlari ansiklopedisi*, Κωνσταντινούπολη, 1946, σσ. 38-39· A. KURAN, *Osmanli imparatorlugunda inkilap hareketleri ve milli mucadele*, Κωνσταντινούπολη, 1956, σ. 712).
5. G. BECKER, *L'Albanie et les Albanais*, Παρίσι, 1820, σ. 24· G. FINLAY, *The history of the Greek revolution*, Ἐδιμβούργο & Λονδίνο, 1861, τ. 1, σ. 87· F. GIBERT, *Les pays d'Albanie et leur histoire*, Παρίσι, 1914, σσ. 251-252.
6. Τό παράθεμα εἶναι ἀπό τήν ἐργασία τοῦ P. CHIARA, *L'Albania*, Παλέρμο, 1869, σ. 40· βλ. ἐπίσης: «Les Albanais», *Le spectateur de l'Orient*, Ἀθήνα, 1854, σσ. 231-232· B. ZINKEISEN, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Γκότα, 1863, μ. 7, σ. 269· A. MÜFID, *Tepedelenli Ali Pacha*, Κωνσταντινούπολη, 1824, σ. 67· I.M. QAFËZEZI, *Histori e Ali pashe Tepelenes*, Πλόεσι, 1923, σ. IV-V.
7. B. ΡΕΤΚΟΒΙΧ, «Mahmut pasha Bushatlija od 1787-1796 godine», *Istoriski zapisi*, Τσετίνη, 1957, Ν° 1-2, σ. 12.
8. F. BIANCONI, *Carte commerciale des provinces d'Albanie et d'Epire*, Παρίσι, 1885, σ. 18.
9. J. HAHN, *Albanesische Studien*, Ἰένα, 1854, μ. 1, σ. 54.
10. Ὁ.π., σ. 55.
11. Ἐνας σύγχρονος Ρῶσος συγγραφέας γράφει ὅτι «οἱ Ἀλβανοί ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἔγιναν περισσότερο γνωστοί στήν Εὐρώπη καί προσέλκυσαν τό ἐνδιαφέρον πολλῶν περιηγητῶν, οἱ περιγραφές τῶν ὁποίων φώτισαν τή χώρα τους, τή μέχρι τότε σχεδόν ἄγνωστη» (*Entsiklopeditcheskii Leksikon*, Ἀγ. Πετρούπολη, 1835, τ. 1, σ. 412).
12. Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἀξιολογοῦσαν τήν ἀντίσταση τῶν Ἀλβανῶν, ὄχι μόνο στήν ἴδια τήν Ἀλβανία, ἀλλά καί στίς γειτονικές χῶρες. Τό ἐπικό ποίημα τῶν Μαυροβουνίων *Svobodjada*, πού γράφτηκε τό 1835 ἀπό τόν Μαυροβούνιο Μητροπολίτη Πέτρο Β', βάζει στά χεῖλη τοῦ Μαχμούτ πασᾶ τά παρακάτω λόγια: «Κάθομαι στόν ἡρωικό θρόνο τοῦ γενναίου Σκενδέρμπεη καί

μέ τό πνεῦμα καί τό σπαθί πού κληρονόμησα ἀπ' αὐτόν συντρίβω τούς ἐχθρούς μου. Μπροστά μου τό ἀτσάλινο σπαθί τοῦ Ὀσμάν γίνεται κάλπικο» (P.A. LAVROV, *Petr II Petrovitch Negosh*, Μόσχα, 1887, σ. 250).

13. Ε. ΡΟΥJADE, *Chrétiens et Turcs*, Παρίσι, 1859, σσ. 97, 99.

14. Ι. ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ, *Ἡπειρωτικά Ἱστορικά Μελετήματα*, ἐν Ἀθήναις, 1904, τχ. 7, σσ. 11-12. Ἐπίσης εἶχε ἐπιτραπεῖ σέ μερικούς συγγενεῖς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ νά διατηρήσουν τίς περιουσίες τους.

15. Ὁ Ὀμέρ Βρυώνης ἔγινε ὁ ἰδρυτής δυναστείας μεγιστάνων γαιοκτητῶν στή Νότιο Ἀλβανία.

16. Ἀκόμη καί μετά τήν ἔνωση τῆς Ἠπείρου στήν Ἑλλάδα, ἡ ἑλληνική κυβέρνησις, «φοβούμενη νά θίξει τήν ἀρχή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας», δέν βιάστηκε νά ἐπιστρέψει τή γῆ στούς ἀγρότες. Μόλις τό 1922 (δηλαδή 100 χρόνια ἀπό τόν θάνατο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ) αὐτές οἱ γαῖες πούλήθηκαν στούς ἀπογόνους τῶν νόμιμων ἰδιοκτητῶν (Β. ΠΥΡΣΙΝΕΛΛΑ, «Τά Ἀρπαγέντα ὑπό τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Κτήματα τῶν Βρεττῶν», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1938, σσ. 130-132).

17. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, ἐν Ἀθήναις, 1857, τ. 2, σ. 385.

18. Η. GELZER, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien*, Λιψία, 1904, σ. 212.

19. J. HAHN, *Albanesische Studien*, τ. 1, σ. 327.

20. Η. GELZER, ὁ.π., σσ. 212-213.

21. *Visaret e Kombit*, Τίρανα, 1937, τ. 1, σσ. 50-51.

22. Ὁ.π., σσ. 131, 145, 153.

23. Ὁ.π., σσ. 63-65, 138-140, 141-142, 148-152.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονιτσας

ΠΑΡΑΡΤΗΡΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1*.

Par le Marquis de Mesmon

p. 170

Notice sur Ali Pacha

qui gouverne actuellement l'Epire et quelques autres cantons voisins de cette Province

Août 1807

Ali Pacha a reçu de la nature un grand caractère, des passions vives, des talens auxquels l'art seul a manqué pour de grands developpemens. Il a une conception vaste, une pénétration vive, son courage est ardent et entreprenant, son ambition est extrême, et il est capable de tout faire et de tout souffrir pour assouvir son avidité de regner. Il aime le faste et la pompe, il se plait à étaler une grande magnificence et à se montrer libéral, surtout quand la libéralité est un moyen de parvenir à ses fins. Il a du goût pour les sciences quoique sans études, mais par une sorte de besoin de son esprit. Il estime les savans et se fait un plaisir d'en rassembler autour de lui, il les consulte et suit avec choix leurs conseils.

Mais avant que de présenter plus en détail les actions et la fortune actuelle d'Ali Pacha, il n'est pas inutile de dire quelque chose de son origine.

Son bisayeul se nommoit Ali *Zougmeno* (le brulé), il étoit fils d'un Grec renégat: Capable d'entreprises au dessus de sa situation, il avoit le courage d'exécuter ce qu'il avoit eu l'esprit de concevoir. Des 1726 il commença à se faire un nom / en ravageant l'Epire à la tête

p. 171

* Ἀρχεῖο Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας, φ. 7804.

d'un Corps de trois mille brigands, qu'il avoit rassemblé et réunis sous ses ordres, mais ses succès ne répondèrent pas à son audace! Etant parvenu jusqu'au Bourg de *Scamneli* dans la province *Zagori*¹, il fut enveloppé et détruit par les Grecs avec toute sa troupe, sans qu'aucun pût s'échapper à cause de la difficulté du pays.

Le fils de celui ci nommé *Mutchonizo* et grand père d'*Ali Pacha* se fit aussi quelque renom dans le brigandage.

Il eut un fils *Veli Bey* qui eut dans la même carrière plus de réputation et de bonheur. Il eut des succès constans contre tous les ennemis de sa famille et sut se concilier par sa prudence et son activité la bienveillance des *Proestos* ou principaux du pays qui lui donnèrent en 1760 le *pachalik* de *Delvino*. Il fut aussi le premier Pacha de sa famille (*Veli Sarsa*) mais un grec nommé *Tchaous* du Bourg de *Chormov* l'assassina.

Il laissa à sa mort son fils *Ali Bey* qui est aujourd'hui *Ali Pacha* et deux filles. Le jeune *Ali* n'avoit alors que quinze ans et tomba sous la tutèle du meurtrier de son père. La mère étoit une femme d'une grande résolution, elle se mit à la tête des *Chormovites* et remporta de fréquens avantages sur le puissant Court Pacha de Bérat./

p. 172

Au milieu de cette éducation toute guerrière *Ali* dès l'age de seize ans donna des preuves de valeur et d'intelligence militaire: On lui confia dès lors des commandemens particuliers où il se distinguoit également comme soldat et comme Capitaine et savoit s'assurer la victoire. Cependant comme il ne se voyoit pas en état de dompter seul tant d'ennemis, il rechercha l'alliance des *Proestos* d'Épire. Il y en avoit deux alors; l'un étoit *Yamoutzo contodemo* et l'autre *Georges Paskaloglou*. Ces deux hommes avoient une grande considération dans le pays et étoient même fort estimés à la Porte Ottomane. Ceux - ci pour assurer la tranquillité du pays, pour quelques vues politiques qui leur étoient particulières, et aussi pour écarter l'influence Turque proposerent à la Porte de donner à *Ali Pacha* les *Dervenis* de toute la Grèce, c'est à dire la garde de tous les défilés.

Les Pachas et les Agas d'Épire jaloux de l'affection et de l'estime que les *Proestos* marquoient à *Ali* les solliciterent vivement de le ren-

1. *Zagori* est la principale province du *Janina*. Elle renferme 34 Bourgs et se fut là que se refugierent les principales familles de l'Épire à l'approche des *Turcs*. Le pays est haché, montagneux et rempli de gorges et de défilés. Les habitans sont braves et spirituels. Toute l'Épire est sous leur domination. C'est parmi eux qu'on élit les *Proestos*. Ils changent les Pachas à leur gré, et c'est d'eux qu'*Ali* tire ses principales forces.

voyer à *Teplin* lieu de sa naissance, s'offrant eux mêmes de se charger de la garde des passages et de la Défense du pays. Les *Proestos* craignant de faire trop de mécontent lui ôterent donc les *Dervenis* et les donnerent à *Court Pacha* de *Berat*; ceci se passa en 1774.

Court Pacha ceda cet emploi à son gendre *Ibrahim Bey*, aujourd'hui *Pacha* de *Berat et de Valone* et celui ci s'en acquitta à la satisfaction générale jusqu'en 1780.

Cependant *Court* ne cessoit de troubler / *Ali* retiré à *Teplin* p. 173 et laissoit voir le dessein marqué de le détruire entierement, mais ses efforts inutiles ne servirent qu'à faire ressortir le caractère et les talens à *Ali* auquel l'admiration attira une foule d'Albanois qui venoient se ranger autour de lui et prendre part à ses expéditions. Toute cette nation lui est tres fidelement attaché, car il connoit bien et sait employer adroitement les moyens de s'assurer de leur affection.

Fortifié de ces secours il attaqua et détruisit entierement *Chormow* Bourg à la tête d'un défilé, qui est la clef du pays de *Teplin*, et qui conduit dans l'*Epire*, il dispersa tous les habitans, fit massacrer *Tchaous* l'assassin de son père, et favori de sa mère, et consolida cette victoire, en fortifiant ce passage et y placant une bonne garnison.

Cette conquête le rendit formidable, et lui inspira l'assurance de demander aux *Proestos* de *Janina* quelques autres Places: *Georges Pascali* lui fit donner le *Pachalik* de *Delvino* en 1780. C'est depuis ce moment qu'il est connu sous le nom d'*Ali Pacha*. En 1785 il y réunit encore le *Pachalik* d'*Epire*. Pour éviter toute contestation avec *Court*, il ne passa point par *Janina*, mais entrant par *Zagori*, il rassembla le tribut annuel et retourna dans son pays.

En arrivant à *Teplin* il trouva la guerre vivement allumée entre sa mère et *Court Pacha*. Son arrivée la rendit plus violente encore, les combats furent sanglans et nombreux, mais la victoire se déclara constamment pour *Ali Pacha*. L'année suivante les *Proestos* dans la vue d'assurer la tranquillité du Pays lui donnerent encore / le *Pachalik* p. 174 de *Tricale* et cette même année *Court Pacha* mourut. Ce fut une nouvelle occasion de fortune pour *Ali Pacha*; car comme il étoit apparent que cette mort alloit causer beaucoup de troubles, *Georges Pascali* crut ne pouvoir mieux faire pour maintenir le repos public dans ces conjonctures que de rendre à *Ali Pacha* les *Dervenis*: il écrivit sur ce sujet a la Porte Ottomane, et en obtint le consentement en l'année 1787.

En 1788 et toujours dans les mêmes vues de pacification, comme

il s'élevoit des troubles et qu'on craignoit de voir la guerre se rallumer, on lui conféra par surcroit le Pachalik de *Janina*. Depuis ce moment seul, sans rivaux et sans compétiteurs il gouverne despotiquement toutes ces provinces. Le premier objet de sa politique en arrivant a *Janina* fut de s'attacher étroitement les *Proestos*: il y réussit avec adresse, et c'est par leur moyen qu'il s'est procuré tant de forces, qu'il a amassé tant de richesses et qu'il tient aujourd'hui le premier rang dans la Turquie. Il affecte une grande predilection pour les Grecs, et dans la vue de se rendre agréable a eux, il a permis de bâtir des Eglises et d'élever des clochers, ce qui avoit été interdit jusqu'alors. Les Turcs dans une constante défaveur ont presque entièrement disparu de l'*Epire*, et les familles les plus considérables s'en sont volontairement exilés. Sous son règne la ville de *Janina* s'est embellie de grands édifices, il a fait reconstruire la Citadelle, a ajouté de nouveaux Forts bien bastionnés et munis d'artillerie. Il a élevé dans la Citadelle même deux palais magnifiques ornés et décorés à la manière d'Europe, et le reste du terrain enfermé dans cette enceinte est occupé par les magasins qui lui assurent des munitions et des vivres suffisantes pour soutenir un siège de trois ans contre une armée de cinquante mille hommes. Il possède encore deux superbes palais dans la ville qui est également fortifiée. A tant de moyens de défense, il a ajouté de plus dans ce moment un grand Fort placé sur une haute élévation qui domine la ville.

En 1795 il fit bâtir dans l'île qui se trouve au milieu du Lac un palais également riche et bien décoré; il y avoit déjà élevé des 1789 une Tour, où il tient ses conseils. Le lac a pour sa défense quatre petits vaisseaux de douze pièces de canon chacun qui s'y tiennent constamment. C'est un constructeur Vénitien qui les a faits. Les richesses qu'il a amassées en peu de temps sont immenses, et comme une très grande partie est en biens fonds, sa fortune est au dessus de tout ce qu'on a jamais eu en Turquie, indépendamment de ses trésors et de ses richesses mobilières, ses revenus annuels sont de quatre millions de piastres iselotes.

Voici le noms des pays réunis sous son autorité: L'*Epire* avec les provinces de *Zagori*, de *Courenda* et de *Celarite*: *Art* avec son territoire et dépendances: *Delvino* et *Gardigmi*: *Argiro-Castron*: *Tokpchides*: *Velakonza*: *Castorie*: *Gravena*: *Sariguioli* jusqu'à *Philipolis* de *Macedoine*; le monastere de *Britolik*: *Boride*: *Ochrude*. Cette dernière

province est située entre celles de *Scoudre*, de *Berate* et de *Castorie*: / *Trikalé*, *Larisse*, *Tournavé*, *Casterine* jusqu'à *Salonique*, *Céres*, *Volo*, *Velestino*, *Armero*, *Zetouni*, *Pharsale*, *Agrave Cravare*, *Athènes*, *Livadie* jusqu'à la *Morée* et à *Negrepont* avec les *Dervenis* de tous ces pays. p.176

Il a fortifié dans ces différents pays tous les points importants et je vais donner la liste de ces forteresses.

1. Entre la province de *Berat* et l'ancienne *Epire*, *Clissome*, mot grec que signifie clef du pays cette Place est à vingt quatre heures de distance de *Janina*; Ali Pacha y entretient cinq cents hommes de garnison; c'est une des portes de l'Albanie, ainsi il peut à l'aide de ce point fortifié faire entrer les *Albanois* ou les contenir dans leurs frontières.

2. *Taravina* distante de *Janina* de huit heures de chemin. Ce poste est gardé par cent hommes.

3. Le petit passage des *Albanois* entre *Coutcha* et *Castorie*.

4. *Chormove* et *Teplin* pour fermer le passage aux *Tokchis* et aux *Liapids*.

5. *Gardiqui* pour contenir les *Paramytchiotes*.

6. Le *Derven* sur le pont d'arts

7. Le *Couros* fort plus considérable.

8. La montagne de *Soulli*, qu'il occupa et fortifia en 1805. Il bâtit un Fort dans le village même et un autre sur le sommet de la montagne dite *Tiaffa*. Il y mit des canons qu'il avoit achetés et y entretient une garnison de cent hommes avec les magasins nécessaires.

Après vingt ans de travaux, de combats, et de combinaisons politiques, Ali Pacha est enfin venu à bout de se rendre maître de cette dernière position, qui / complète sa puissance déjà si formidable. p.177

Il est parvenu à s'assurer la possession entière de l'Epire et il a réussi à réunir tout ce qui lui étoit le plus intéressant sous trois différens rapports. 1. de chasser au loin et de disperser la nation la plus vaillante de ces contrées dont il avoit à craindre les excursions et les vengeances. 2. de fermer le passage à toutes forces étrangères. 3. Enfin de se donner en cas de mauvaise fortune continue un asile inexpugnable, où il put en dernière ressource se mettre à l'abri contre ses ennemis et même contre ses propres sujets, s'ils se portoient à la revolte.

Partant de moyens si profondément calculés, Ali Pacha s'est rendu formidable non seulement aux Turcs, mais même à toute autre Puissance qui voudroit tenter l'envahissement de la Grèce. Si Venise avoit

encore une existence politique, peut être Ali Pacha auroit – il encore quelque chose à craindre des *Souliots*.

Il a encore la forteresse d'*Ocride* bâtie autrefois par *Justinien* qui ferme le passage au Pacha de *Scondre*: C'est un poste bien fortifié et qui a une bonne garnison.

Je ne parle point des lieux dont la défense est fournie par la nature même, tels que *Bride crasne Grevina* et d'autres pareils en *Agrafé* et *Livadie* etc.? A mesure que son pouvoir croissoit il supprima successivement les Capitaineries grecques qui étoient chargées de la garde des passages, c'avoit été jusques là le seul moyen qu'eussent ces Provinces pour se couvrir contre les incursions des Turcs. Les troupes employées à cet usage se montoient de dix à quinze mille hommes, tous gens de courage. Peut être existeroient elles encore, si *Prevesta*, *Parga* et *Vonitza* n'avoient été abandonnés aux Turcs./

p. 178

Après s'être emparé de *Souli*, Ali Pacha s'occupa de la conquête de *Paramythia*, dont les deux tiers des habitans étoient déjà de son parti; et *Argiro Castron* place bien fortifiée, et dont les habitans vivoient en bonne intelligence. Ceux - ci pour se soustraire a sa domination, aimèrent mieux recevoir un *Musselim* Turc pour lever un tribut fixe et annuel, et Ali Pacha en put s'y introduire.

Ali Pacha ayant observé que par leur population et leurs richesses, les Grecs étoient la nation dominante de ces pays, et toujours en lutte contre la Puissance des Turcs qui étoient établis, ce qui entretenoit entre les deux peuples une haine vive et constante; il s'appliqua à gagner les Grecs par toutes sortes de bienfaits et de préférences. Ainsi il abbaissoit les Turcs il les dépouilloit insensiblement, en se saisissant de leurs richesses, il se défit par ces moyens des ennemis qu'il avoit le plus à craindre, et s'attacha une nation qui n'ayant d'autre choix à faire que celui de sa servitude préféroit néanmoins le Maître, qui avec des manières plus flatteuses, les délivroit de l'insolence et du mépris de leur anciens oppresseurs. Au moment actuel, on ne trouveroit pas dans toute l'Épire et la Thessalie une seule famille Turque, riche ou considérée.

Les peuples qui ont marqué le plus d'attachement à Ali Pacha sont les *Gardiquiens*, les *Touktchens* et les *Liapedes*. Ses amis du dehors sont *Isáel Bey* de *Serra*, et *Dramad Aga* avec qui cependant il a eu encore des difficultés. Le premier peut mettre huit mille hommes sous les armes et le second six mille. Son plus grand ennemi est le Pacha de *Scondre*, ils se sont fait la guerre mais avec des succès divers./

Ibrahim Pacha qu'il a tenté deux fois de chasser de son gouvernement lui est peu affectionné. L'intérêt de sa conservation a porté celui-ci à donner ses deux filles en mariage aux deux fils d'Ali Pacha, mais cette double alliance politique n'a pas éteint les défiances mutuelles. La haine d'Ali Pacha a poursuivi de même le fils de *Selim*, Pacha de *Delvino*, un riche Aga de *Catheriné*, ses propres neveux de *Clissoura* et plusieurs autres. p. 179

Ses forces militaires sont ordinairement de dix à quinze mille hommes; il peut les porter jusqu' à 20 et 30 mille. Toutes ses troupes sont bien payées et bien entretenues. Ses magasins sont remplis à l'avance pour trois années de guerre, et il peut sans frais les renouveler par tout ce qu'il tire de *Tricale*, de l'*Epire*, de *Larisse*, enfin de toute la Thessalie qui est le pays le plus fertile de la Grèce. Il achète des armes chez l'Etranger, et en fait fabriquer dans ses villes; On fond des boules de canon dans ses forges à *Samocovie*; il a des couriers toujours prêts à porter ses ordres et ils sont obéis non seulement dans les pays de la domination, mais même en Turquie jusqu' au Danube, et dans la Valachie et la Moldavie.

Ses trésors qu' il tient renfermés à Janina se montent dit – on à cent millions de sequins de Venise, ce qui semble un numéraire prodigieux, si l'on considère le peu de temps qu'il a eu pour le rassembler, et les dépenses que lui ont coûté ses guerres continuelles.

Ses revenus sont de douze millions de piastres: Depuis 1802 il a tiré de l'étranger quelques officiers d'*artillerie* et du *génie*, il les a mis à la tête d'une école de théorie, où l'on instruit trois cents jeunes gens qui à leur tour porteront l'instruction dans ses troupes./

Il a toujours été l'ami caché de *Passevan Oglou*, et se trouvant en 1803 à *Philipolis* en qualité de *Roumel Valessi*, il fit avec lui une alliance secrète. p. 180

Quoiqu' il ait été élevé dans la religion Turque et qu' il passe pour la professer, il n'en tient réellement aucun compte, et ni lui, ni sa famille n' en pratiquent les préceptes. On peut dire qu' il ne se soucie d'aucune religion. On ne la jamais vu entrer dans aucune mosquée, il n' a ni entretenu les anciennes, ni n'en fait construire aucune à *Janina* non plus que dans toute l'*Epire*. Quoiqu' il ne soit pas plus chrétien que Musulman, il fait bâtir des Eglises Grecques et les fournit d' ornements et de tout ce qui convient au culte.

Ali est Pacha à trois queues. Ses fils le sont à deux. Ceux – ci ont chacun une province qu' il a achetées dans la Morée ou autre partie de

la Grèce et les gouvernent par des Lieutenans. Il a de plus un fils naturel qu'il a légitimé. Son fils aîné nommé *Mouchtar* possède un revenu annuel d'un million de piastres et le second nommé *Veli* a sept cent mille piastres. *Mouchtar* est plus aimé des troupes que son frère à cause de sa valeur et de l'agrément de ses manières: *Veli* a le caractère de son père, il est cruel et vindicatif. Le premier est maintenant en discrédit auprès de son père pour s'être montré contraire au dessein de conquérir Souli, parce qu'il étoit l'Aga des *Souliotes*. Par dépit de cette opposition *Ali Pacha* a recommandé de préférence aux *Proestos* son fils *Veli*, et les *proestos* actuel *Alexis*, fils de *Yanoutcho* pour se déclarer comme parrein du fils de *Veli* a coupé à cette enfant une boucle / de cheveux suivant le rit grec. On fait apprendre à tous ses jeunes enfants le grec et le français.

p.181

*Le Marquis de Mesmon**

* 'Υπογραφή μέ διαφορετικό χέρι, ίσως αυτόγραφη.

2*.

Mémoire raisonné sur l'état présent des affaires de l'Epire, et sur la conduite d'Aly Pacha envers nous et sa Cour. f. 160r

La connaissance que je suis parvenu de former avec plusieurs des affidés du Visir de Jannina, et surtout avec son secrétaire et son sous – secrétaire, tous les deux Grecs, et par conséquent voués pour la Russie, m'ayant mis à portée de pénétrer dans les secrets de ce Visir, j'ai appris que: Aly Pacha écrit sans cesse à Constantinople à notre plus grand désavantage; il épuise tous les moyens possibles à fin de persuader le divan de la feinte amitié, dont nous tâchons, dit – il, couvrir les pièges que nous lui tendons à sa perte; il a représenté au Divan que le passage accordé à vaisseaux de guerre par le detroit de Constantinople n'a pour objet, que la triste facilité de miner peu à peu les fondements de l'Empire Ottoman, et que le Divan doit en prévenir absolument les conséquences malheureuses qui le menacent, en prohiban d'abord à nos officiers de reconnaître les Côtes, de sonder les fonds des mers, de lever les plans des fortifications, et conséquemment d'étouffer tout espoir flatteur dans le coeur des Grecs¹ / par la plus f. 160v

* 'Αρχείο 'Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, 1805, φ. 5018, φύλλα 160-170.

1. Comme si nos vaisseaux marchands, dont le passage est libre par Traité, ne pouvaient être employés d'en faire autant dans tout le Levant, et dans les ports même de Constantinople; ou bien comme si nous en manquons de tels renseignements, e si les cartes topographiques ne nous en donnent tous les détails que nous pourrons avoir besoin. Mais l'intention d'Aly Pacha ne tend qu' à induire le Divan par des pareilles absurdités dans la consternation aux fins qu' il cesse de se servir des Russes dans la Turquie, pour y avoir lui seul le champ libre.

prompte disparition d'un pavillon qui porte la Croix pour la quelle les Grecs sacrifieraient à tout moment jusqu' à leur vie.

Il ne cesse d'épouvanter journellement le Divan par l'apprôche de nos troupes vers les domaines de la Porte; Leur Station, dit – il, à Corfou prépare au premier signal une invasion dans l'Albanie, et delà dans le centre de la Grèce, où tous les habitants étant du même rite, n'attendent que le coup d'un seul fusil russe pour le soulever contre les Turcs.

Il a proposé plus d'une fois au Divan de faire enlever toutes les armes aux Grecs; de lui ordonner d'exterminer tous les *Armatolos* ou Gendarmes de cette nation tyrannisée, qui, depuis un nombre infini d'années jouissaient du droit d'avoir la garde des pays habités par des Grecs². Il n'envoie jamais un courrier à Constantinople sans calomnier les Grecs, et sans y semer contre eux toute sorte de propos insidieux, capables de les perdre dans l'esprit du Divan.

Dernièrement au sujet des Souillotes il a écrit à Constantinople, que la Russie en a formé un bataillon pour s' en servir des guides dans les pays qu' ils habitaient précédemment, et que ce bataillon est le seul qui nuira le plus à l' occasion d' une descente des Russes en Grèce, puis –/ qu' il connaît tous les détours et tous les sentiers par où nos troupes auront un passage assuré à pénétrer dans la Grèce, sans courir le moindre risque.

Il y a quelques mois qu'il sollicita le Divan d'ordonner la retraite de nos troupes de Corfou et des autres Iles de la république, et qu'il s'engage de procéder à cela par lui même sans exiger la moindre assistance ni demander aucun secours de la Porte; il a, dit – il, quarante mille Albanais Turcs sous ses ordres directs, il a de quoi fournir aux frais de la Guerre, et qu'il ne lui manque que le consentement du Divan pour mettre la main à l'oeuvre³.

2. Tandis qu' il sollicite cette permission dans le Divan pour lui sauver les apparences, néanmoins il commet à plaisir toutes les horreurs pour détruire, s' il se peut, jusqu' au germe de cette race militaire.

3. Rien de plus téméraire que cette proposition de la part d'Aly Pacha, mais aussi rien de mieux entendu à son propre égard. Il impose d'abord au Divan par l'étalage de ses forces, de sa capacité, et de ses moyens; puis, il brave notre courage, et demontre par des fanfaronnades sa fidélité et les précautions qu'il prend pour la Sureté de la Porte Ottomane. Quant au vrai il ne peut mettre sur les armes que 12 à 14 m. albanais sous sa solde, et jamais 40 m. il tâche d'entraîner le divan à faire ce mauvais pas, c'est à dire de lui permettre d'intenter une guerre contre nous, sans faire la moindre attention aux conséquences; puisque son but est celui de profiter de l'affaiblissement du Divan pour s'ag-

Il a le modèle des forts de Corfou, il ne cesse de s'informer des forces Russes qui s'y trouvent, de la quantité des munitions de guerre qui s'y transportent, des pièces de canons dont on renforce la place, de l'habileté et du courage de nos généraux, officiers et soldats, et surtout des moyens propres à pouvoir prendre la place, il a juré ou la prise ou la perte de l'île de Ste Maure, trop voisine et presque attenante à la terre ferme, dont la situation lui cause des désagremens journaliers.

Il s'est épuisé en promesses dans le Divan, à fin de s'assurer la jouissance de Bucintro qu'il tâche de soustraire des autres pays du territoire événitien, dans les moindres scrupules d'enfreindre / par f. 161v là, les **Augustes** conventions protectrices et garantes de l'intégrité de susdits pays.

La guerre des Français lui fait le plus grand plaisir. Il a démontré au Divan la grande nécessité qu'il voit d'occuper de nouveau Preveza et toute la côte, en lui représentant que les Russes ne s'obstinèrent à l'obliger de s'éloigner de ces parages, que pour en accorder plus d'aisance à leur desseins artificieux, et pleins de mauvaise foi pour la Turquie; et que ce n'est point pour empêcher les progrès des Français, ou pour défendre la cause de la Turquie que les Russes se transporterent dans Levant, mais bien pour porter à leur aise le coup fatal dans le coeur de la domination Ottomane.

Les Anglais, malgré qu'ils nous doivent être amis, ils ne laissent pourtant pas d'ouvrir les yeux d'Aly Pacha, par le moyen de leur Consul Morier, sur la nécessité qu'ils trouvent de tenir les grecs en respect. Il faut agir disent - ils, toutes les trois puissances de concert, mais il faut aussi se tenir sur nos gardes à fin que l'une ne l'emporte point sur l'autre⁴.

Le dit Consul Morier a proposé à Aly Pacha d'expédier sur le champ un corps de cinq à six mille Albanais en Morée. L'avidé Pacha s'y prêta volontiers; mais j'ai scû que son intention était de mettre une fois le pied / sur cette presque île, pour n'en plus ressortir dès f. 162r qu'il s'emparerait de l'isthme de Corinthe: occasion qui l'agrandirait

randir sur ses débris, et se voir maître de tous les projets qu'il forge dans l'effervescence de son ambition criminelle.

4. Peut - être la Cour de Londres agit plus sincèrement avec nous, ce qu'il est de raison de faire; mais son dit Consul par son caractère altier s'expose souvent à des faux pas, qui blessent souverainement la saine Politique.

extrêmement et que la Porte aurait un très mauvais jeu à jouer avec Lui⁵.

Aly Pacha ne consent nullement d'unir ses forces aux nôtres pour combattre les français ensemble s'il le faut; il a voulu me persuader pourtant qu'il désirerait ardemment une pareille réunion des forces si les troupes russes, dit – il, eussent été acoutumées à faire la guerre sur des montagnes et des rochers comme le sont les albanais; et que pour ne point exposer les russes ses amis à une perte considérable, il préférerait plutôt se servir des seuls albanais, qui sont exercés à ce genre de guerre. J'ai jugé nécessaire de ne lui rien opposer à cela, pour ne point lui donner prise à des soupçons contre nous; mais je n'ai pu me dispenser que de lui faire entendre évasivement: "que ce sera à la nécessité de prononcer décisivement sur cette affaire car notre intention est celle de devenir utiles aux intérêts de la Porte, et non jamais celle de nous épargner lorsqu'elle a besoin surtout de nos secours".

f. 162v Il continue à solliciter auprès du Divan la permission de faire de rechef [sic] une nouvelle guerre aux Tschamis, dans l'intention d'étendre sa tyrannie en réduisant à son pouvoir toute cette partie de l'Albanie indépendante, et en détruisant / une grande quantité de villages grecs, dont il reçoit en tems de guerre les plus grands dommages. Mais jusqu'à présent, malgré les dépenses énormes qu'à pleines mains il distribue dans le Divan, il n'a pas réussi encore de s'en procurer le consentement; et je tiens de bonne part, qu'Aly Pacha n'a pas un seul ami, ni protecteur dans les membres du Divan, et s'il y est entendu en quelque façon c'est à force d'argent, c'est sa seule vénalité qui lui lie les mains à l'égard d'Aly Pacha; d'ailleurs il n'y a pas à douter que le Divan même le hait et qu'il désirerait d'en défaire; mais sa propre faiblesse d'une part, la position imposante d'Aly Pacha et ses largesses de l'autre, le met hors d'état de se déclarer formellement contre lui, et de le faire persécuter; Car le Divan prévoit fort bien que l'agrandissement de ce Pacha rebelle ne s'opère qu'au détriment de la

5. J'ai tout employé pour faire détourner le dit Pacha de ce projet mal intentionné, sans néanmoins lui faire concevoir le moindre ombrage; car si malheureusement il s'enracinerait une fois dans la Morée, toutes les forces de la Porte ne l'auraient pu chasser de cette presque île. L'exemple du sort passé de la Morée nous tient lieu de règle, malgré que les circonstances sont en quelque façon différentes et puis, il était indécis si la flotte française était destinée pour la Morée, pour nous faire plier à la circonstance sans la moindre autre considération future.

Porte, et que finalement il pourra devenir désastreux pour la Porte elle même. Aly Pacha à son tour lit très bien dans le coeur du Divan et pour s' y rendre toujours plus nécessaire et lui fermer les yeux sur ses desseins, il ne cesse de l'épouvanter à tout bout de champ, en nous y représentant suspects et faux dans l'alliance que nous avons artificieusement promis à la Porte. La seule intention des Russes, dit – il [λείπει από τό φωτοαντίγραφο μιά ἀράδα πέντε ἢ ἕξι λέξεων σέ μία ἀπό τίς ὁποῖες ἀντιστοιχεῖ ἡ σημ. ἀρ. 6] / est celle de pénétrer, plus à leur aise, dans l'Empire Ottoman, et délivrer les grecs qu' ils protegent du joug qui les opprime, étant une nation qui professe la même religion que les russes. f.163r

Malgré toutes les protestations d'amitié et les assurances de sincérité qu'il me fit en différentes occasions, il n' a pas oublié cependant de donner des ordres réitérés à ses affidés pour intercepter de mes lettres, de même qu' il a fait du tems de nos Généraux Ouschacow et Borozdin, dont j'en ai lui quelques fragmens traduits. Il n'a pu se contenir non plus de dire à son secretaire, que j'ai été envoyé près de lui pour épier tous ces mouvemens et jamais pour servir les intérêts de la Porte; mais puisque, dit – il, son intérêt lui fait tout voir du bon côté, le dit Pacha doit attendre le moment propre à lui déciller les yeux sur notre conduite en Turquie⁷.

Ses deux fils les haïssent et se haïssent eux mêmes; l'un travaille à la perte de l'autre, et tous ensemble à l'emporter sur le plus faible⁸. Les Grecs qui se trouvent au service d' Aly Pacha forment des voeux pour sa perte, à l'exception d'une seule dizaine qui firent fortune auprès de lui. Les Turcs mêmes et ses propres ministres avec eux,

6. Il cherche de cacher aux yeux du Divan, par des subterfuges de la dernière bassesse, le vrai sens de l'affaire, en nous mettant toujours en avant; tandis que lui même s'occupe à soustraire des domaines de la Porte non seulement toute cette partie de l'Épire et de l'Albanie, mais encore tous les parages jusques à Messolongi, pour se mettre en une position réellement menaçante pour la Porte.

7. Je me suis donné toutes les gardes possibles, dès que j'ai informé de sa façon de penser, de remettre mes lettres au hazard, et je me suis toujours servi d'un exprès à qui j'avais toute la confiance pour mettre mes dépêches à couvert.

8. Il a trois fils, dont l'aîné est infiniment préférable au second du côté du caractère, il est âgé de 34 ans, homme de parole et susceptible à se former le coeur, le second de nom Vely Pacha, âgé de 30 ans ressemble en tout à son Pere, il est rempli d'esprit et de méchanceté. Le cadet nommé Sallih bey n'a que 5 ans environ. Dans les tournées d' Aly Pacha dans son gouvernement, c'est toujours à Mouctar Pacha son aîné qu'il confie la gérance de ses affaires.

coopéreraient volontiers à s' en défaire, pourvû que leurs fortunes leurs soient assurées./

f. 163v

Aly Pacha comptait beaucoup sur les promesses et l'amitié des Anglais journallement réitérées par des lettres privées que Monsieur Foresti ne cesse de lui écrire, non moins que par les protestations verbales du Consul Morier mais aussi tôt que ce dernier autorisé par sa Cour, lui comminqua deux jours avant son départ de Jannina, les ordres qu'il en a reçus, à fin de conseiller le Visir de Jannina de se comporter bien avec les Grecs, et de cesser à leur donner des sujets de mécontentemens; depuis cette époque il se détermina, dit – il, de ne plus croire personne des *Francs*, puisque la Russie a pris tant d'ascendant sur toutes les nations, qu'elle est parvenue à conduire finalement jusque la Cour de Londres et c'est dans le même sens qu'il a écrit immédiatement à Constantinople.

Pourtant Morier lui promit formellement d'intercéder auprès de sa cour, pour lui faciliter les moyens de prendre possession de Prevesa et de toute l'Albanie exvénitienne. Il en attend les effets avec le plus vif empressement, et c'est à la suite de cet espoir que le Visir disposa ses troupes au nombre de 5 à 6 mille à occuper d'abord Souilly, pour être plus à portée de ces places maritimes à les envahir⁹.

f. 164r

Dans les plaintes qu' Aly Pacha faisait contre nous au dit Consul Morier sur les affaires qui ont eu lieu avec les Tschamis, celui – ci, j'ignore par quelle politique sublime, lui lâcha le mot, que nous tâchons gagner les Tschamis par les secours que nous leurs offrons, à fin d'en être invités à tems d'aller en personne à leur défense, Il jetta le Pacha dans des nouvelles alarmes, et celui – ci dépêcha tout de suite un courrier au Divan pour lui passer cette nouvelle et en donner plus du poids aux soupçons qu' il nourrit contre nous. Il profita de cette circonstance pour représenter au Divan plus authentiquement la nécessité de faire la guerre aux Tschamis, pour prévenir, dit – il, leurs projets criminels et arrêter leurs progrès. mais je doute fort que le Divan

9. Deux sont les principaux objets qui invitent Aly Pacha de garnir la nouvelle forteresse de Souilly. L'un pour en imposer aux Tschamis probablement; et l'autre pour se rapprocher au possible des liens maritimes de l'Albanie ex vénitienne. Il y mit en attendant un nombre de deux mille trois cens, et si la guerre qu' Ibrahim Pacha de Scutary fait au Pacha de Berate ne l'obligeait à lui envoyer des secours en hommes, toute cette quantité de milice sus mentionnée serait déjà campée à Souilly.

lui accorde sa demande, craignant, comme de raison, son agrandissement.

Le Visir de scutary Ibrahim Pacha qui a si bien mérité du Divan par ses services qu' il lui a rendu l' année dernière dans la Romélie ayant concilié les esprits de cabale et de révolte, et qui a gagné l' affection de ses sujets par la scrupuleuse administration de la plus stricte justice, intenta nouvellement une guerre dans *Elbassan*, pays fort qui fait partie du gouvernement d'Ibrahim Pacha de *Berate* parent d' Aly Pacha. Celui – ci, augurant des conséquences funestes pour sa personne par la suscitation d'cette guerre dans un pays, qui / lui est presque subordonné quoique indirectement, détacha un corps de deux mille cinq cens Albanais au secours du Pacha de *Berate*, et il se trouve dans des fortes inquiétudes jusqu' à ce qu' il y voye quelque resultat à son avantage. Cependant les Armes du Pacha de Scutary y font des progrès, puisque dans la place même de huit mille soldats qui la gardent, les cinq mille lui sont déjà voués, et ils n'attendent que l'opportunité de la lui rendre d'emblée. Cette place emportée, les petites forces du Pacha de *Berate* diminuent encore plus considérablement, et à mesure celles de Scutary vont en croissant: alors celui – ci reprénant possession de *Dervenys* qui lui appartenaient avant qu' Aly Pacha les eut enjoignit à son gouvernement, et qui lui tiennent toujours à coeur, il pourra non seulement mettre Aly Pacha aux pieds du mûr, mais qui plus est, ils le confinera dans la petite enceinte du Gouvernement de Jannina, peu signifiante dès – que les *Dervenys* une fois s'en détachent: ils sont *Veria, Vodina, Castorie, Nausta, Florina, Croupsty, Corzta, Okry*, etca. qui, par leur position locale formant, et assurent la tyrannie, la grandeur et la permanence d' Aly Pacha.

Le susdit Pacha de Scutary sans sa justice, et son amour paternelle pour ses sujets indistinctement Turcs / ou Chrétiens, il devient encore plus formidable par la quantité des gens qu' il peut employer à la guerre sans le moindre salaire, que simplement des provisions et des munitions de guerre. par ce grand moyen il est en état de soutenir pour longtems l'entreprise, tandis qu' Aly Pacha pour s'opposer à lui, dans l'espace de six à huit mois il s'expose à épuiser ses finances et ses forces militaires. D' ailleurs Aly Pacha est généralement detesté, au lieu que l'autre est par tout adoré. toutes ces raisons tiennent Aly Pacha dans le plus cruel des inquiétudes, et il se perd à méditer sur des moyens les plus propres à contrecarrer aux tentatives de son ennemi. Quel bonheur pour l'humanité si le Pacha de Scutary, autorisé par la Porte

f. 164v

f. 165r

entreprendrait la persécution d' Aly Pacha qu'il hait mortellement, et qu'il ne le souffre que par trop d'égards pour la Porte!¹⁰

f. 165v Quant aux dispositions d' Aly Pacha pour les Français, il n'y a nulle raison de douter qu'elles ne soient favorables pour eux; dans cette guerre il voit son salut, car pendant que nous nous occupons de cette besogne il ne craint point, dit – il, que nous tombions sur lui; et puis il n'entendra plus les russes de si près, c'est à dire dans cette republique. et si les français pourraient lui faciliter ses ambitieux projets, il / est sûr qu' il trahirait complètement toutes les autres nations tant qu'elles sont pour s' unir à eux. Plus encore, il sacrifierait volontiers une bonne partie de son ambition pour parvenir à nous nuire par tel canal que puisse se faire; et pour réussir en cela, il ne laisse de faire jouer dans le Divan tous les ressorts de la prépondérance.

f. 166r Quoique Aly Pacha fit mon panégyrique au Divan, pour paraître en quelque façon obéissant aux volontés de son maître, et pour donner plus de force à tout ce qu' il médite contre nous, il y représenta pourtant le grand inconvénient de souffrir des consuls russes dans les Domaines de la Porte. Les russes, dit – il, ne viennent ici que pour se gagner les Grecs qui leur sont voués par religion, et pour préparer par leur canal la fosse fatale qui engloutira dans peu la puissance ottomane. Plus les russes, dit – il, nous montrent de l'amitié, moins les Turcs doivent leur prêter foi; il faut les craindre dit – il, et ne les aimer jamais. Il est vrai que La Porte par des lettres qu'elle envoya à Aly Pacha le 25, et le 26 février lui défend de se mêler de ces sortes d'affaires, et de porter atteinte à l'alliance sincère qui existe entre les deux Puissances amies, en l'assurant en outre que le Divan a des preuves en main des honnêtes intentions que la Russie / nourrit en faveur de la Porte; mais cela n'a fait dans l'ame de ce Pacha qu'accroître son acharnement contre nous au point, qu'il n'a pû se contenir de déclarer à ceux de ses affidés "*que Dieu lui sauve la vie jusqu' à ce qu' il meure*" au champ après avoir expédié quelques milliers de russes a

10. J'ai lié connaissance à jannina avec le *charaff*, ou banquier du Pacha de Scutary, nommé *Caleff*, et étant entré en détails avec lui, j'en ai scû qu' Ibrahim Pacha de Scutary a juré la perte d' Aly Pacha. Si la Porte consentirait une fois de confier cette affaire audit Pacha de Scutary soit même secretement, et d'agir sourdement par son canal en tout ce qui tend à nous de faire d' Aly Pacha, nous aurions assurément pû gagner infiniment sur la nation; Car pendant qu' Aly Pacha existe, nous ne serons que trahis et contrariés dans tout ce que nous pourrons entreprendre dans la Grèce.

*l'autre monde, en "commencant par ceux qui se trouvent à Corfou"*¹¹.

Il n'y a pas long tems qu'Aly Pacha fit la temeraire proposition à ceux qui forment son conseil, de l' aider à la royauté au prix de tout. Ceux - ci lui repondirent très à propos qu' il plaisante avec eux, et que s' il cherche à les rendre criminels, soit même par la pensée envers leur Souverain, il eut mieux valu de les priver plutôt de la vie, car l'homme qui n'est point fidele à son Prince, l'est encore moins à leur Visir. Celui ci changea de ton tout de suite, mais ce discours s'imprima dans le coeur de son ministère, qu' il se décide de se perdre plutôt que de se voir tyranniquement assujeti aux caprices de son pouvoir. Ses deux fils pensent de même.

Il a jetté l'oeil sur Méssolongi depuis qu'il a été chassé de bords de l'Albanie exvénitienne, et c'est la raison qui le détermina d'expédier dans le ditpays près de trois cens Albanais, sous prétexte de montrer de l'empressement à défendre la place de / l'invasion des Français. Le consul Morier n' a eu nulle peine de reussir en cela, car à mesure qu' il faisait au Visir cette proposition, le contentement d' Aly Pacha s'épanchait sur toute sa physionomie; six heures après l'ordre en était déjà donné pour y marcher. Il eut fait la même chose en Morée, si des raisons plus fortes, et surtout l'avis de la rentrée de l'escadre française à Toulon arrivé a tems, et le langage que je lui ai tenu à cet égard l'eurent empêché d' y procéder.

f. 166v

Pour plus éxeciter les soupcons du Divan, Aly Pacha lui représenta que la guerre de la Russie, de l'Angleterre et de la France n'est que dissimulée et feinte, et que ces puissances masquent le vrai but auquel elles visent: c'est celui, dit-il, de pénétrer sous des faux prétextes dans l'intérieur de la Turquie, et finir alors toutes les trois ensemble par se la partager à loisir¹².

11. Les expressions manquent à pouvoir rendre à la lettre la haine invétérée qu'Aly Pacha alimente dans son ame contre nous. A travers de la parfaite dissimulation qu'il emploie pour nous persuader de l'intérêt et de l'empressement qu'il prend à tout ce qui nous regarde, son aversion à notre égard transpire de tout côté. Il frémit en pensant seulement aux Russes, il les craint à l'excès, il a plusieurs fois hazardé de me demander des qualités physiques et morales du Général Commandant d' Aurep; mais avec tout cela il n'oublie pas de nous mettre mal avec la Porte, qu'il desirerait surprendre au dépourvu.

12. On ne peut pas discovenir que le Divan, tel stupide que l'on veut se le représenter, ne donnera point si inconsidérablement dans un soupçon si grossier et si antipolitiquement fabriqué de la part d'Aly Pacha. Néanmoins cette reflexion doit frapper le Divan au premier abord, et par conséquent le tenir dans une agitation continuelle pour examiner de plus près tous nos mouvements, quels innocens qu'ils puissent être à son égard.

f. 167r La métropolitain de l'Arte doué d'un caractère réellement digne de la place qu'il occupe, nous étant voué non seulement par religion, mais encore par reconnaissance pour l'intérêt que la Russie prend en faveur de la nation Grecque; en outre ayant / réussi à gagner toute la confiance d'Aly Pacha, dont il est devenu le secrétaire intime; il est encore autorisé secrètement par le Divan de veiller sur la conduite et les mouvements du susdit Pacha. Las, comme le sont tous ceux qui gemissent sous le pouvoir de ce tyran de l'Épire, de souffrir et de voir souffrir leurs semblables, ce Prélat me fit entendre, qu'il se chargerait de bon cœur de travailler lui seul à la perte de cet Albanais parvenu par l'influence qu'il a sur le Divan, sans compromettre en aucune manière des intérêts majeurs, et sans donner non plus le moindre ombrage à la Porte qu'il agit par l'impulsion de qui que ce soit. Il se décide volontiers de renoncer à la Diocèse pour devenir utile à l'humanité souffrante, mais en considération des sacrifices qu'il doit faire, et des dettes qu'il s'est vu obligé de contracter pendant qu'il se trouve contraint de servir à ses propres dépens, Aly Pacha, il désirerait s'assurer d'un traitement honnête, pour compenser en quelque façon par ce moyen, les pertes auxquelles nécessairement s'expose en entreprenant cette affaire, qui lui impose entr'autres de se fixer à tems, une retraite pour y
f. 167v passer / le reste de ses jours commodement et en sûreté¹³.

Bien que le dit métropolitain nous représente la perte d'Aly Pacha comme une chose non seulement possible, mais aisée en même tems; il est juste pourtant et nécessaire que nous excitons, tant indirectement que peut se faire, l'animosité du Pacha de Scutary contre son ennemi Aly Pacha. Car si la Porte se déciderait un jour de la persécution du Pacha de Janina, quel autre Visir que celui de Scutary serait plus en état de l'entreprendre et d'y réussir à coup sûr? Sa position, ses forces,

13. Le dit Métropolitain entre dans tous les mystères d'Aly Pacha, par conséquent il l'a si bien analysé qu'il a réussi de pénétrer dans tous les replis de son âme perverse. Mais il n'a pas la faculté de se retenir des crimes qu'il commet à toute heure; dans ses rapports à la Porte il n'en parle que des plus modérés, et cela même avec tous les ménagemens et toutes les circonspctions requises à fin de ne point paraître suspect dans le Divan, et que le Divan outragé des desseins criminels d'Aly Pacha n'éclate finalement contre lui et compromettre par là, la vie du dit Métropolitain: il est très instruit à ses dépens, de la Justice Turque qui, souvent ne condamne que le plus innocent. Il est le premier à prouver par des faits toute la noirceur et la duplicité de cœur d'Aly Pacha, ceux qui ont le malheur de s'y méprendre deviennent toujours la dupe de la facilité qu'ils ont de tout croire de la bouche fatale, qui n'a jamais dit ce qu'en effet passe dans la pensée de cet homme artificieux.

sa haine et les raisons qui l'obligent de perdre Aly Pacha, tout cela coopérerait à déterminer le Visir de Scutary de finir authentiquement ce qu'il cherche maintenant de faire par des voies indirectes. Et si notre **Auguste** cour consentirait jamais à delivrer l'humanité de ce fléau d'Aly Pacha, le seul et le plus sûr moyen pour couronner cette oeuvre de pieté serait, de reduire la Porte à confier l'entreprise au Pacha de Scutary, dont l'acharnement ferait le reste. Mais si toute fois notre **Auguste** cour n'agréeait / ni le moyen du Pacha de Scutary, ni celui du métropolitain de l'Arte, pour s'en défaire dans la Grèce d'un Pacha tel que celui de Jannina qui nous trahit continuellement, et qui ruine le monde; en ce cas ne serait-il convenable au moins de s'occuper à diviser ses forces, et à partager son pouvoir sur cette partie que cette Tygre domine? Rien de plus innocent pour la Porte, et moins désavantageux pour nous, ainsi que pour les vûes que nous pourrons avoir, que de former de l'entier du Gouvernement d'Aly Pacha un second Gouvernement dont l'administration puisse être confiée à son fils Mouctar Pacha homme d'un caractère facile, dénué d'esprit, de connaissances et d'ambition. L'on pourrait procéder à ce partage, par représenter à la Porte la vaste étendue du territoire qu'Aly Pacha seul gouverne, et que par conséquent il ne pourra pas suffir seul à avoir les yeux partout: qu'en considération des circonstances présentes il serait, infiniment plus prudent et plus nécessaire, que toutes les places et tous les point soient surveillés de près; et qu'enfin la Porte, pour temoigner à Aly Pacha le cas qu'elle fait de sa personne, elle remet la gérance de la moitié de son gouvernement actuel à son propre fils / Mouctar Pacha sans souffrir qu'ele soit passée à quelque étranger qui ne lui ferait pas plaisir peut-être. f. 168r

On procéderait alors à ce partage par démarquer la ligne de gouvernement qui resterait à Aly Pacha, en commençant par le mi-chemin qui conduit de l'Arte à Jannina jusqu'aux dervenys, qui séparent l'Albanie et l'Epire dela Grèce. Et l'on remettrait à Mouctar Pacha le gouvernement dela basse partie de l'Epire et Albanie, c'est-à-dire les districts de Souilly, Arte, Salahôre et d'une portion de l'Acarnanie. Par cette disposition locale tous les lieux maritimes passent au pouvoir de Mouctar Pacha, tandis que son Pere reste confiné dans l'intérieur de l'Epire, où il n'aura plus moyen de nuire directement ni à nos propres desseins, ni à la sureté dela république Septinsulaire, ni aux intérêts de l'Allbanie exvénitienne, dont il tache de s'emparer à tout prix. On peut ajouter à cela, que nous gagnons toujours si ce n'est que par la seule f. 168v

dissention qui sera formée entre le père et le fils, pour les tenir tous les deux en respect.

f. 169r Plusieurs de ceux qui ont eu le malheur de connaître Aly Pacha, même d'une partie de nos officiers ou / agents qui traitèrent avec lui, ont assez parlé et assez écrit de ses forfaits; je me rapporte à eux pour le passé, quoique bien persuadé qu'ils n'ont jamais pu rendre à la lettre toute la ferocité du caractère de ce Tyran. Je joins ici seulement, qu'après que ce Pacha a épuisé tous les moyens pour s'enrichir, il n'a scû penser avant d'aujourd'hui à confecter à son grè un tarif inouï, qui le met à même de percevoir le quadruple sur les droits de Douane établis par le tarif général de la Turquie. Il imposa quatre pour cent sur la juste valeur des articles tant d'importation que d'exportation; bien entendu dans son Gouvernement; les mêmes droits y seront perçus sur les groupes d'argent et d'or monnoyés que l'on y fait passer pour l'employer à des achats, ou que l'on en fait sortir après avoir vendu des marchandises sur le lieu, de façon que la douane s'y payerait d'orénavant beaucoup plus du double. Disposition réellement digne de l'être destructeur qui l'inventa pour désoler plus complètement le monde désespéré, et las de vivre sous lui.

f. 169v Les hommes qui végètent sous la tyrannie arbitraire marchent presque à pieds nus, ils ne se sentent plus de forces à suffir aux impôts onéreux / dont ils en sont écrasés; ils ont conçu telle terreur de lui qui se touchent souvent leurs cols pour s'assurer si en attendant leurs têtes ne sont point tranchées. C'en est une vérité incontestable, puisque je l'ai entendue moi même d'une infinité de personnes lors de mon séjour à Jannina.

Parmi tout cela, il est de nom devoir de déclarer ici que mon séjour à l'Arte fixa malicieusement l'attention d'Aly Pacha. J'y suis épié par un grand nombre de personnes qu'il a chargé de veiller sur ma conduite, et sur les relations que je puis avoir avec les habitans du pays, ainsi qu'avec ceux du voisinage; il a ordonné en secret que l'on parvienne à intercepter de mes lettres, et quoiqu'en apparence il écrivit au cady de l'Arte de me faire publiquement les honneurs d'usage le jour que je devrais être présenté à lui, cependant d'un autre coté il lui fit entendre qu'il serait bien aise que cette formalité n'ait point lieu à L'Arte; et c'est en conséquence que le Cady de L'Arte emploie jusqu'aujourd'hui mille prétextes pour éluder cette cérémonie que nous avons tout droit de prétendre de Turcs suivant l'usage, que tous tems ils ont pratiqué à notre égard. /

Pour éviter toute collision, après avoir fait tous pas nécessaires pour rendre le Cady à la raison; et surtout me trouvant jusqu'à cette heure en voyages, j'ai diferé ma présentation au dit Cady de L'Arte. Mais cela doit se faire un jour, bien entendu, sans blesser en aucune maniere la dignité, et la majesté de la plus Grande Puissance que j'ai le bonheur de servir, et je me reserve de parler alors des résultats qui auront lieu. f. 170r

En attendant personne des habitans du Pays n'ose pas venir chez moi, pas même me saluer par les rues ni me parler, craignant, comme de raison, quelqu'accusation près d'Aly Pacha, qu'il ne desire que des motifs à les perdre, ou au moins à les ruiner. En un mot, je ne puis repondre à L'Arte ni de ma maison, ni de mes papiers ni de mes gens, ni de ma vie même; de sorte que le service souffre considérablement lorsque je ne puis l'exércer qu'au grè des circonstances; et par conséquent je souffre aussi personnellement lorsque je ne me vois pas de facilité ni de liberté pour remplir la tâche dont La Clémence **Imperiale** a daigné me charger. Ce peu que j' / ai reussi de faire en attendant m'a bien couté diversement, puisque je n'ai pû agir qu'à la dérobée, me trouvant confiné comme dans un enclos à tout moment exposé à la vengeance et à l'acharnement qu'Aly Pacha nourrit contre le nom Russe. f. 170v

C'est sous serment que je suis parvenu d'apprendre toutes les particularités que j'ai l'honneur d'exposer dans le présent mémoire. Les personnes qui me mirent dans cette confiance, et qui sont celles qui entrent les seules dans tous les secrets du Visir de Jannina Aly Pacha, me conjurerent en tremblant de ne les point compromettre par inadvertence. Je leur ai juré qu'elles doivent être tranquilles à cet égard, que notre **Auguste** cour s'occupe uniquement de leur felicité, et qu'**Elle** prend à coeur les intérêts et les repos de **Sa** nation favorite, sans jamais souffrir que leur soit commis le moindre désagrement, encore moins du dommage.

Corfu le 25 Avril 1805
Consul de Russie à L'Arte
George Florys

3*.

3r

A Son Excellence Monseigneur
le Comte de Romanzoff
Chancelier de l'Empire
etc etc etc

Son très humble et
très dévoué serviteur
Le Comte Capodistrias

4r *Notions sur Aly Visir De Gianina*

Pays natal. Parens. Education

La terre ou les parens d'Aly avaient leur Seigneurie est un village de l'Epire nommé Thépeleny, à 36 heures de distance de Gianina. Cent maisons composent ce village, mais des milliers de tombeaux que l'on remarque dans les environs, annoncent assez la fierté sanguinaire de ses habitans. Ce sont des Albanais Turcs, appelés Tosckides: les uns seigneurs et les autres satellites. Les premiers usurpent leurs propriétés respectives et se détruisent réciproquement; la guerre parmi les familles passe de génération en génération: Les seconds soudoyés pour soutenir ces guerres ne connaissent que le métier des armes et le brigandage.

Aly naquit au milieu de ces hommes, mais sous de malheureux auspices. Son pere élevé à dignité de Pacha à deux queues eut le gouvernement de Delvine. Ayant encouru la disgrâce de la Porte, il se

* Αρχείο Έξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, 1812, φ. 7.815, φύλλα 3-24.

rétire chez lui. Ses voisins le persécutent et le dépouillent: il tombe / dans la misère et meurt, laissant Aly et un autre fils, tous deux f. 4v dans la plus tendre enfance, sous la surveillance de leur mère.

Cette femme arme le peu de monde qui entoure sa famille disgraciée, administre les biens qui lui restent, sauve la vie de ses enfants et les nourrit dans les principes de la vengeance et dans l'art de la faire éclater à propos. Aly en est plus susceptible que son frère. Dès que son âge et ses forces le lui permettent, il est du nombre des gens qui défendent sa maison. Il est avide de s'instruire des forces de ses ennemis et des liaisons de ses voisins; il fait la cour aux vieux serviteurs de sa famille et à sa mère pour connaître profondément et de la manière la plus circonstanciée, les anecdotes de famille et les actions brillantes de ses compatriotes. Ces notions fertilisent dans sa tête la conception d'un plan très hardi pour diviser d'intérêts tous les seigneurs qui se sont emparés de ses propriétés et les battre en détail. Sa mère ne lui croyant pas encore assez de force, ni l'âge convenable, ni les moyens nécessaires, ne lui permet pas de se livrer à cette entreprise. Il fait des efforts pour la persuader. Il abandonne la maison paternelle, s'établit en campagne, exerce la brigandage, fait de petites excursions contre ses ennemis et tache par sa bravoure de gagner l'affection de ses gens. Son but, en renonçant à la sûreté que lui offre l'asyle de ses peres, est de se soustraire à la surveillance de sa mère et de secouer le joug de son autorité. Rien de tout cela ne lui réussit: sa jeunesse est un obstacle insurmontable.

Le crédit et l'influence de sa mère sont trop enracinés dans l'esprit de ses subordonnés. Les sauvages n'accordent aucun avantage au génie, c'est à la maturité et à l'expérience qu'ils s'attachent le plus. Aly connaît son monde et médite dans le silence la manière de se soumettre absolument toute sa famille et de détruire d'un seul coup toutes les opinions et toutes les habitudes qui le contrarient. f. 5r

Début d'Aly dans sa carrière

Il est tranquille, il parît soumis à sa mère et lié à son frère; il s'occupe des affaires de sa maison. Il fait de petites épargnes et les emploie à gagner les plus hardis et les plus braves de sa suite. Dès qu'il en est sur, il leur fait part de son dessein et l'exécute. Il entre chez sa mère; y trouve son frère, s'en approche comme pour l'embrasser et le poig-

narde. «Tiens, dit-il à sa mère, c'est le sort "qui attend si tu oses t'opposer à mes desseins et si tu hazardes un seul mot qui "contrarie ce que je vais dire ou ce que je vais faire»: puis il sort, entraîne avec lui sa mère interdite en tenant en main la poignard fumant du sang innocent de son frère, il appelle ses gens, les harangue, déplore la nécessité où il a été réduit de servir contre une frère coupable d'intelligence avec ses ennemis, et, que le silence de sa propre mère paraît condamner.

f. 5v / Dès lors Aly est despote dans sa famille et dans son village. Mais n'ayant pas encore assez d'argent pour armer un grand nombre des satellites, il vise aux moyens de s'en procurer. Il le veut et nul obstacle ne doit lui résister. Il campe avec l'élite de ses gens, fait le voleur de grand chemin, dépouille, massacre, égorge tous les malheureux voyageurs, lève des impositions sur des villages sans résistance et son terrible pouvoir s'établit dans tous les chemins de la Thessalie, de l'Épire et de la Grèce.

Alors l'Inspecteur général de la police est forcé de le poursuivre: c'est en vain: Aly résiste et humilie plusieurs fois les troupes de l'Inspecteur: A cette époque Court-Pacha gouverneur de Valonne avait cet emploi... Son impuissance l'oblige à descendre et à se plier devant Aly le brigand... Des négociations l'amènent à sa Cour: c'est ce qu'Aly désirait. Il voulait paraître auprès des grands, figurer dans une carrière brillante, employer les prestiges de son éloquence pour se soumettre d'abord [à] ce Pacha, alors les plus grand et le plus puissant de la Porte en Romélie. Son entrevue avec Kourt-Pacha a le succès qu'Aly s'est promis... Il lui en impose par ses talens extraordinaires, la hardiesse et la force de ses projets. Kourt Pacha en est frappé au point qu'il juge l'appui d'Aly nécessaire à son existence. Il veut se lier à lui en lui donnant sa fille en mariage: cette alliance n'a point lieu parceque les Dervis s'opposent et représentent que les mains d'Aly fument encore du sang de son frère. Aly ne s'offense point, il offre ses services à Court Pacha dans la guerre que le Pacha de Scutari vient de lui déclarer; son offre est acceptée, il commande une partie de l'armée, fait des prodiges de valeur, et force le Pacha de Scutari à signer une paix humiliante./

f. 6r L'Épire et l'Albanie sont remplies du nom et des exploits d'Aly. Il sait saisir ce moment favorable reprend tous les biens de sa famille et dépouille aussi les usurpateurs de toutes leurs propriétés, il augmente le nombre de ses troupes, en impose à tous les Albanais par la supériorité de ses moyens, par la hardiesse étonnante de son caractère et se retire à Thépéleni.

Mariage d'Aly, son élévation à la dignité de Pacha

Parvenu à l'âge de vingt ans, les regards de tous les seigneurs de l'Albanie sont tournés vers lui. Le Pacha d'Argirocastro lui accorde sa fille et ce mariage consolide son influence.

Il devient père de deux enfans, Mecktar et Velly pacha très connus aujourd'hui. C'est un titre de plus pour en imposer; et une circonstance qui l'encourage à étendre ses domaines.

Il médite la destruction de la famille de son beau-père et l'invasion d'Argirocastro¹. Sa mère quoiqu'humiliée lui fait ombrage, il craint sa présence dans l'exécution de son projet. Il la fait enfermer dans un souterrain et peu de tems après elle n'est plus.

Les discordes domestiques éclatent entre les deux fils du Pacha d'Argirocastro. Aly en est le moteur secret: le vieux / père en meurt de chagrin. Les fils ainé lui succède dans la dignité de Pacha, le cadet en est jaloux et le tue. Aly se fait appeler pour rétablir l'ordre dans cette maison et pour soumettre le peuple qui veut reprendre ses droits. Il veut entrer en conciliateur pour devenir conquérant, le peuple s'en aperçoit et lui résiste. Aly a le sang froid de céder à la circonstance, s'en retourne chez lui et travaille plus profondément à cette entreprise qu'il remet à d'autres tems. f.6v

La ville grecque appelée Xormov² par sa position et par ses rapports doit le conduire à l'envahissement de Gianina. Pour cela il se propose de la soumettre et de la détruire. Il fomenté d'abord la guerre civile parmi les Seigneurs de ce pays. Les uns l'appellent à leurs secours, et les autres voyent l'impossibilité de lui résister. Les deux parties l'invitent à intervenir dans leurs affaires et d'en être le médiateur. Aly se présente sous ce titre s'établit et peu de jours après il fait bruler vif le chef du pays appelé Kzauz Prifty³, hommes, femmes, enfans et

1. Argirocastro, anciennement Drinipolis est un pays situé aux pieds des montagnes appelées Acro-cérauniennes. Il est fort peuplé et fort riche. La plus grande partie de ses habitants sont Albanais Turcs. Les particularités qui le concernent seront considérées ailleurs.

2. Xormovo est une ville placée entre Thépéleny et Gianina, vis-à-vis d'Argirocastro. Cette ville était forte par sa position et par la bravoure de ses habitans. 500 se trouvaient toujours les armes à la main, c'est pour cela que cette ville était d'un grand obstacle à l'aggrandissement d'Aly.

3. Kzauz-Prifty en grec Albanais veut dire fils de prêtre. On a conservé ce nom pour faire sentir l'authenticité des renseignements dont on a tiré ces notions.

tout le monde, qui s'y trouve est égorgé. Ce coup terrible glace de terreur les grecs et lui applanni le chemin de son aggrandissement.

f. 7r A cette époque Court Pacha est déposé et la place d'inspecteur général de police est conférée à Viezy Aly Pacha, Turc constantinopli-tain. Cet honnête homme a les meilleurs intentions, mais il ne sait comment s'y prendre dans l'exercice de ses fonctions. Ses chemins sont infestés / de brigands et il n'y a plus de sûreté publique. On vient lui proposer Aly l'Epirote pour son lieutenant, sa bravoure, ses connaissances locales, l'accréditent auprès du bon inspecteur, il lui offre cette place et Aly l'accepte. Dans l'instant il n'y a plus de voleurs illégitimes, mais les horreurs qu'Aly commet pour rétablir l'ordre sont telles que la Porte en est indignée et destitue l'inspecteur: Pendant six mois qu'Aly a servi en qualité de lieutenant, il a amassé pour lui 150 mille piastres, comblé de richesses les gens de sa suite, multiplié ses rapports et assuré son influence.

Il emploie cet argent pour gagner la faveur du Divan. Il profite de la première occasion qui se présente. La Porte veut se défaire de Selim Pacha de Delvino: ses richesses, ses forces et surtout ses relations avec la republique de Venise lui font ombre⁴. Elle n'ose le destituer, ni le battre; Aly demande le titre de Pacha à deux queues et le gouvernement de Delvino: c'est le prix qu'il met à la tête de Selim Pacha. Cette proposition est acceptée. Aussitôt il se rend en ami chez Selim, y reçoit l'hospitalité la plus cordiale, son age, ses talens et ses manières le rendent cher au fils du Pacha, en peu de jours il est admis dans son intimité: c'est assez, ses satellites sont prêts: il tranche la tête au Pacha, met son fils dans les fers, pille sa maison, emporte tout ce qu'il peut et quitte à la hâte ce pays parce qu'il ne s'y croit pas en sûreté. /

f. 7v La Porte est très satisfaite de ses services, mais Aly est mécontent de son ouvrage, il veut gouverner. Il tend de surprendre Gianina et l'Arté, les Grecs lui résistent: il est obligé de se retirer.

Sans autorité suprême, il est obligé de faire le brigand, ce métier le dégoûte. Il ambitionne un titre pour le faire avec dignité. Ses agents à Constantinople et son or lui obtiennent la place de Pacha de Tricala

4. la république de Venise n'avait jamais pu obtenir l'accomplissement de ses traités avec la Porte quant à la possession de Butrinto ou Butronto et des arrondissements qui en dépendaient. Selim Pacha plus raisonnable que son gouvernement laissa les Venitiens occuper ces terres. On prétend que ce Pacha visait à des grandes choses. Mais l'opinion la plus juste c'est qu'il voulait s'enrichir.

et Thessalie. Les Grecs en sont informés, les riches négocians de Gianina font des efforts pour l'éloigner de leur pays et pour le disgracier; ils réussissent. Le courrier, porteur du firman qui lui défend l'entrée de Gianina et qui le prive aussi du Gouvernement de Thessalie, arrive le jour même où Aly veut forcer les portes de Gianina. Il reçoit avec beaucoup de respect les ordres suprêmes et les fait publier. La scène change, c'est un firman qui le crée Dervin Pacha, qui lui ordonne de prendre possession de son gouvernement le plutôt possible et qui lui prescrit d'entrer à Gianina. Personne n'ose douter de la légitimité de ces ordres, tout se soumet et il entre en triomphe, laisse une forte garnison à Gianina, se rend en Thessalie et s'y établit. Peu de temps après on découvre que l'ordre qu'il a fait publier, n'était pas celui qu'il avait reçu, mais un qu'il avait préparé sur les avis que ses agents lui avaient fait parvenir. Cette découverte est inutile. Dès qu'il s'est placé, son adresse, ses intrigues et la terreur lui procurent les moyens de se fixer. Les habitans de toutes ces contrées sont forcés de prier La Porte de le nommer leur maître. Il accompagne ces suppliques de présens considérables / et obtient en effet la charge suprême de Dervin Pacha⁵ avec le Gouvernement de Yianina. Alors il vient s'y établir juridiquement. f. 8r

Gouvernement d'Aly Pacha

Pour s'affermir solidement dans sa place, il vise d'abord à devenir grand propriétaire dans le vaste territoire de Gianina, dans tout l'Epyre et dans la Thessalie.

La veuve très riche d'un ancien Pacha est sa première victime. Il suppose des conspirations, la persécute, la chasse et s'empare de toutes ses propriétés. Il en trouve une autre non moins riche, l'épouse, la confine dans une retraite peu de jours après. Ses magnifiques maisons sont destinées à son sérail, ses terres deviennent ses jardins et ses campagnes. Les possessions de cette infortunée forment le noyau du domaine d'Aly, qui pour l'arrondir et se débarrasser de la proximité

5. Dervin Pacha, c'est-est-à dire, surintendant ou Inspecteur général de la police des grandes routes. Cette place est très importante, elle accorde à celui qui l'occupe un pouvoir illimité sur plusieurs pays de la Grèce et de l'Epyre. Les gouvernements militaires et civils de ce pays lui sont soumis.

d'autres propriétaires, confisque sous les prétextes les plus spécieux, achète sans payer et échange sans donner rien en retour:

f. 8v C'est ainsi qu'il dépouille ses sujets, mais toujours avec des formes légales en apparence. Dès qu'il est devenu grand propriétaire, il décide d'anéantir tous les seigneurs Turcs de l'Epyre et de la Thessalie, / qui peuvent par leurs richesses, et par leur influence le disgracier auprès de La Porte. Ses parents sont aussi enveloppés dans cette proscription. Une entreprise aussi vaste demande des forces au dessus de celles qu'il possède, les grecs seuls peuvent les lui donner; il se jette entre leur bras, fait un traité d'aillance avec leurs chefs, le consolide par des sermens et à la tête de 6000 braves, il exécute son projet les armes à la main. Pour augmenter l'exaltation des grecs, il honore leur clergé, fait bâtir des églises et affecte une dévotion superstitieuse pour les couvens. Les grecs s'abandonnent avec trop de légéreté à de grandes espérances et le servent avec dévouement et valeur: En peu de tems tous les seigneurs Turcs qu'Aly veut détruire sont réduits à la misère. Cela ne lui suffit point: il fait périr ceux dont il redoute les talens, prend à son service les sots, respecte ceux qu'il n'ose frapper ouvertement, mais il les fait disparaître par des voies secrettes et finit par se saisir de tous leurs biens.

f. 9r Parvenu à ce degré de puissance son génie ardent le porte à embrasser de plus grands objets. Il aspire à la dignité de Souverain et pour cela il veut commencer à désobéir à La Porte impunément. Il en entrevoit la possibilité s'il peut entretenir des relations directes avec les États Européens qui sont en guerre avec les Turcs. Son plan est vaste, mais il n'a pas assez de lumières pour l'exécuter: il appelle à son secours les Grecs: il ne leur accorde pas sa confiance toute entière, mais en employant les plus instruits et les plus adroits dans son ministère, il prétend s'en servir sans qu'ils puissent / découvrir l'étendue de son projet.

Les Grecs acceptent ce ministère dangereux parcequ'ils espèrent de conduire adroitement Aly à leur but en lui faisant croire qu'ils n'en ont d'autre que celui de le servir: Des Consuls et des Agens étrangers arrivent à Gianina: les Grecs s'apperçoivent alors qu'il ne sont point au fait de tous les secrets de leur maître, ni de toutes ses relations politiques, ils prévoient que bientôt il pourra se passer d'eux et que par conséquent leur perte est inévitable. Ces malheureux n'avaient pas tort, tout ce qu'ils font pour se sauver est inutile. Aly est trop grand: son or, ses agents et si l'on veut ses relations politiques le soutiennent

auprès de la Porte, malgré les efforts des Grecs pour le renverser.

Aly connaît toutes leurs démarches et n'ignore pas tout ce qu'ils peuvent faire pour l'aneantir malgré ses soutiens politiques. Dès lors la perte des Grecs est décidée. Les dissoudre, les isoler, les faire tomber dans la misère, les chasser de leurs Pays qui sont autant de places militaires pour eux, attacher à lui ceux dont il regrette les lumières dans le ministère et la bravoure dans les armées, tel est l'ensemble des opérations qu'il entreprend contre les Grecs, avec la fierté sanguinaire qui lui est propre. Les villes libres situées dans les montagnes acrocérauniennes, Sully, l'Acarnanie, sont le théâtre où se passent ces scènes tragiques au moyen desquelles Aly parvient à son but et les Grecs ne manquent pas les leurs⁶.

Assuré de son empire sur les Grecs, Aly veut / l'étendre sur f. 9v
tous les peuples de l'Albanie turque, ses premiers soins se dirigent sur ceux qui en habitent le centre nommé Clissura ou clef de l'Albanie. Les fils de Vely bey, par l'ancienneté de leur famille et leur bravoure jouissent de la plus grande autorité dans ce pays, il les comble de faveurs et de richesses, donne à l'aîné des frères sa nièce en mariage; ensuite il fomenté les discordes domestiques entre les frères, les appelle auprès de lui pour les concilier, ils tombent dans la piège, se rendent près d'Aly. Une horrible prison et la mort met fin aux dissensions de ces braves. Leur pays livré à l'anarchie devient la proie de leur meurtrier qui hérite en outre les biens de ses victimes.

Des mesures dictées par le même esprit et exécutées avec la même adresse le rendent maître de Préméty, pays de l'Albanie supérieure, très étendu, fort peuplé, extrêmement riche et jadis presque indépendant de la Porte.

C'est aussi une autre de ses nièces qui lui a servi d'instrument pour troubler l'harmonie, qui existait entre les Seigneurs de cette contrée pour les diviser et pour les détruire.

Ces grands succès suivis dans l'espace de 22 ans, le rendent déjà puissant au point que la Porte est obligée, soit politique, soit faiblesse, soit cupidité de la part de son ministère, de le ménager pour profiter, même en apparence, de sa fidélité et de ses grands moyens.

C'est par cette attitude formidable qu'il en a imposé à La Porte,

6. Les détails historiques suivront ce précis. On verra alors toute la résistance dont les grecs furent capables et comment ils se trouvent aujourd'hui en état de le faire trembler.

f. 10r qu'il a obtenu le titre de Visir; la charge suprême de Rumelly Valachy⁷, et que son fils aîné eut avec le titre / de Pacha, le gouverneur militaire du Péloponèse.

Ainsi à l'époque actuelle la juridiction du Visir Aly de Gianina embrasse:

- 1o Toute la province de Gianina.
- 2o La Thessalie
- 3o Délvino
- 4o La Valone
- 5o Une partie de la Romélie.
- 6o Une partie de la Thessalonique.
- 7o Le gouvernement d'Okry, en Bulgarie.
- 8o La plus grande partie du Négrepont.
- 9o Néopacte
- 10o Le Péloponèse

Son administration

Aly en sa qualité de Visir a un conseil, des Ministres et de grands officiers. Il ne les consulte que pour faire ce qu'il a décidé: il ne les emploie que pour faire exécuter strictement ses ordres.

Les Gouverneurs civils et les juges qu'il fait nommer par la Porte dans tous les pays qui lui sont soumis dépendent absolument de lui. Aucun d'eux n'agit sans son consentement et son autorisation. La police qu'il a organisée d'une manière nouvelle et inconnue en Turquie le met à portée de pénétrer dans les secrets des familles et de connaître, dans les détails les plus minutieux, les actions de ses sujets. Au moindre indice ou soupçon de résistance ou de désobéissance à ses volontés, il frappe de coups mortels les hommes de la plus grande influ-

7. Rumelly Valachy veut dire gouverneur général militaire de la Romélie, sa juridiction suprême s'étend depuis les rives de l'Albanie jusqu'aux portes de Constantinople. Tous les gouverneurs civils et militaires de cette étendue sont sous ses ordres et doivent lui obéir. Il y a quelque tems qu'il a fait en cette qualité, pendant quatre mois, un voyage dans les endroits qu'il a cru les plus dignes de ses regards suprêmes. Il est retourné à Gianina avec cinq millions de piastres en or. D'après ces données on peut calculer l'importance de cette place et le relieff qu'Aly Visir lui donne.

ence. Ce sont des réquisitions démesurées / en argent, la prison à vie ou la mort accompagnée des plus affreux tourmens. Lorsqu'il veut préparer les esprits à une soumission illimitée, lorsqu'il veut forcer les pays à des sacrifices supérieurs à toute possibilité, il répand la terreur. Des bourreaux qu'il expédie munis de listes nombreuses de proscrits ou de victimes, l'apportent. A leur arrivée tout est en deuil, chacun se croit du nombre. Le silence glace les esprits, la nuit arrive, les pères embrassent leurs enfans et c'est peut être pour la dernière fois... Hélas le jour naissant montre une douzaine de têtes des personnes les plus distinguées du pays exposées dans la place publique. Tous tremblent. Et pour éviter la mort ou pour l'ajourner ils demandent la grace d'être chargés de l'exécution des mesures destructives qu'Alu veut imposer. C'est ainsi qu'il obtient tout ce qu'il veût, et il veût toujours ce que le commun des hommes croit impossible. f. 10v

Justice, police, finances, guerre, politique, tout est administré jusque dans les moindres détails par lui seul. Ses ministres ne sont que des secrétaires qui écrivent toujours sous sa dictée. Il n'y a pas d'exemple qu'il ait signé un ordre ou une dépêche sans la faire relire et sans en soigner la rédaction avec beaucoup de diligence.

Il n'y a aucun ordre établi dans l'expédition des affaires. Il n'observe qu'une seule règle. C'est que tout doit se décider par lui et s'exécuter sans délai. Le jour, la nuit, toutes ses heures y sont également employées. Pour lui, point de repos, de sommeil, d'intervalle, d'amusemens, il n'existe que pour être en activité. Son exemple force à une pareille activité tous ceux qui le servent; mais il exige davantage. Il demande ce qui ne peut pas se faire / physiquement pour obtenir le possible. Faut-il quatre jours pour arriver dans tel pays? Aly ordonne à ses courriers que ce voyage soit fait en 24 heures, sous peine de mort. Ces malheureux risquent de périr mais ils accélèrent leur course au point qu'ils se trouvent dans les lieux, si ce n'est précisément dans le tems prescrit, quelques heures seulement plus tard. Faut il pour finir à l'instance une affaire de la plus grande difficulté, obliger quelqu'un à y concourir extraordinairement de sa personne, de ses lumières ou de son argent? Aly l'appelle et le met dans l'alternative ou de s'acquitter à l'instance des devoirs qu'il lui impose, ou de perdre la tête. Cette horrible alternative produit des prodiges dans le monde moral, parce qu'il n'y a point de difficultés que les forces humaines poussées à cette extrémité ne surmontent. f. 11r

Cependant ce n'est point par la terreur seule qu'il se fait servir: il

ne néglige pas les autres moyens. C'est par de grandes récompenses, soit en argent, soit en terres, soit en places lucratives, qu'il identifie, pour ainsi dire, les hommes qui le servent, à sa personne, à son pouvoir, à son système et aux succès de ses entreprises.

Les Ministres, les hommes de sa confiance intime, les chefs militaires et les plus braves de ses satellites sont de ce nombre.

f. 11v Il n'est constant que dans la confiance qu'il a en eux, mais avant de la leur accorder, il les soumet à mille épreuves difficiles. Dès qu'il parvient à se convaincre qu'un homme a du mérite, du caractère, et qu'il est de son / intérêt de se dévouer à lui, il le marie de suite, le fait grand propriétaire en lui donnant les biens dont il a dépouillé ceux qu'il croit contraires ou à lui, ou à sa famille, il le comble de bienfaits et d'honneurs. Tous ceux qui l'entourent et qu'il emploie dans les affaires d'une grande importance appartiennent à cette catégorie qui d'ailleurs est très nombreuse.

f. 12r Les Emplois qu'il donne sont à vie: il dit que le remplacement d'un homme habile et fidèle est dangereux au service et à l'opinion qu'un souverain doit donner de lui à son peuple. La nature a accordé à Aly un tact très fin et un sens peu commun dans l'art de connaître les hommes presque au premier abord. Il cultive cet art avec soin, et travaille sans cesse à s'y perfectionner. Doué d'une mémoire prodigieuse, il a sous les yeux l'histoire toute entière de toutes les familles les plus distinguées du pays qu'il domine et de ceux sur lesquels il a des projets ou avec qui il peut avoir des relations. Il se procure les notions qui lui manquent à ce sujet sans épargner aucun moyen. Il réalise ces notions en faisant agir les hommes qu'il se propose de sonder. Mais il les met en action sans qu'ils s'en aperçoivent. Lorsque des étrangers arrivent dans ses États, avant de les voir il s'informe de leur pays, de leur condition, de leur état, et surtout de leur conduite particulière. Il y parvient en gagnant d'abord les domestiques, ainsi préparé, il lui suffit de parler avec eux pour ne pas se méprendre sur leur compte. Avec ce talent il se fait admirer de tous ceux qui l'approchent. Il brille d'avantage dans les audiences / publiques et dans les revues qu'il fait souvent de ses troupes.

Lorsqu'il soupçonne que quelqu'un va lui parler d'une affaire sur laquelle il ne veut point répondre, il le prévient par des discours fort adroits, qui font assez sentir qu'il ne veut pas qu'on lui en parle. S'agit-il de quelque grace qu'il n'aime point à accorder? il raconte une anecdote à la manière asiatique. Cette anecdote annonce d'avance ses in-

tentions, et il s'épargne par ce moyen le désagrement de refuser; et évite à celui qui y aspire la honte d'un refus.

Pour flatter ses soldats, il les appelle souvent par leur nom dont il se souvient avec une facilité étonnante. Il s'entretient avec les chefs de leurs campagnes, de leurs ancêtres, de leurs exploits: cela plait, on l'admire; il n'en veut pas d'avantage.

Son cabinet est ouvert à toute heure à ses confidens et même à ceux qui lui demandent une entrevue particulière. Mais en grand connaisseur des personnes avec les quelles il à faire, Aly fait servir ces honneurs à beaucoup d'effets. Entr'autres lorsqu'il veut distraire l'opinion publique de quelqu'objet contraire à ses intérêts, il cherche et il trouve ceux qui par leur influence, la font naître et la soutiennent. Il s'enferme avec eux dans son cabinet pour longtems, il se fait raconter des fables s'il le faut pour passer le tems, ensuite il leur fait prêter serment de ne rien dire à qui que ce soit de leur conversation sous peine de mort: Enfin il les fait sortir avec toutes les apparences qu'ils sont dépositaires de quelque grand secret; cela suffit pour qu'ils n'osent avoir ni manifester aucune opinion sur quelqu'objet que ce soit, et pour qu'ils / perdent tout leur crédit auprès de leurs compatriotes. Par ce moyen et par mille autres de cette nature, Aly surveille et dirige constamment l'esprit public et les forces morales de ses sujets.

f. 12v

A l'égard de cette classe nombreuse sur la quelle cette métaphysique (pour ainsi dire) de l'administration ne peut produire aucun effet, Aly emploie avec succès l'influence des opinions religieuses.

Dans le fait Aly n'a aucune religion, il a des doutes sur la vérité de la sienne, il en craint le joug et en considère les effets comme autant d'entraves qui arrêtent la marche libre et rapide d'un conquérant ou d'un souverain. Cependant il sauve toutes les apparences. Les Dervis, les hommes de loi, les devins sont parfaitement reçus chez lui. Il dépense beaucoup d'argent pour obtenir leur faveur et surtout parce que leur voix l'accrédite auprès du peuple.

C'est par ce moyen, qu'étant encore jeune homme il se fit pronostiquer qu'un jour il deviendrait le plus grand et le plus puissant des Musulmans. Lors de la décrépitude de la république vénitienne, il fit répandre, par les Dervis, qu'Aly Pacha prendrait Venise et qu'il établirait la religion de Mahomet. Finalement, il y a peu de tems qu'il a fait renouveler l'ancienne prédiction qu'après la chute de l'Empire Turc, l'Albanie résistera encore 40 ans et qu'à cette époque elle deviendrait un royaume indépendant et de longue durée.

f. 13r Pour accoutumer son monde à le considérer comme celui que le destin a choisi pour créer ce règne, il fait croire qu'il en a tous les droits par sa naissance. Du côté de son père il prétend descendre d'une ancienne famille Arabe / de la race de trois successeurs de Mahomet, et du côté de sa mère il démontre qu'il est le successeur légitime de Pyrrhus.

Ces traits annoncent assez les principes profonds d'après lesquels Aly administre son état, font juger de la grandeur de ses projets et prouvent la justesse d'une génie extraordinaire, dépourvu de tous les secours de l'instruction et de l'art.

Le tableau de sa maison et quelques anecdotes qui sont relatives à sa conduite domestique et à sa manière de penser et de vivre feront mieux connaître son caractère.

Sa maison, sa famille, anecdotes

Aly habite un très grand palais partagé suivant l'usage turc en deux parties; l'une destinée aux hommes et l'autre aux femmes. L'architecture et l'ameublement sont de sa façon. L'on voit pour ainsi dire le tableau matériel de son caractère. Des salles d'une grandeur immense, tapissées en étoffes de soie et en velours, des broderies et des franges en or, qui relevent d'avantage cette richesse imposante. Des tapis des Indes et de fabrique des Gobelains qui couvrent le parquet, des divans de la plus grande élégance; en un mot, ce que le luxe asiatique a de plus recherché et de plus élégant, tout est employé avec profusion et magnificence pour meubler les appartemens où il demeure, où il donne ses audiences et où il tient son conseil. A côté de ces magnifiques appartemens, il y a de petits cabinets qui se croisent et qui communiquent entr'eux par beaucoup de petites portes secrettes et ces pièces forment une espèce de labyrinthe [d] où il n'y a que lui et ses confidens qui puissent sortir. Ce / labyrinthe donne par un escalier tortueux et obscur dans des souterrains dont la forme est inconnue même à la plus grande partie de ses domestiques. On suppose que c'est dans ces souterrains qu'il tient ses trésors, qu'il fait conduire ceux dont il veut arracher les secrets par des tourmens affreux, et où il se fait prêter le serment de fidélité par ceux qu'il admet à son service, en accompagnant cet acte des prestiges et des cérémonies les plus imposantes: où

f. 13v

enfin il ensevelit dans la nuit et dans les ténèbres ces délits qu'in n'ose exposer à la lumière du jour.

Son plus grand plaisir est de changer souvent d'appartemens, d'en faire bâtir et d'en renouveler toujours l'ameublement. Cette inconstance et ce goût ne lui coute que des ordres. Malheur à ses gens s'ils ne sont pas exécutés avec promptitude et précision.

Le harem est double: un pour les femmes et l'autre pour les enfans. Ses valets de chambre, ses confidens et plusieurs de ses grands officiers ont l'horrible titre d'avoir appartenu à cette dernière classe.

Les femmes n'outrepassent pas le nombre de 500 ou 600. Celles qui méritent le plus ses faveurs sont mariées dans la suite avec une grande dot. Il n'a eu de son harem qu'un enfant qu'il a légitimé.

Lorsqu'il ne traite pas d'affaires publiques, il passe son tems à semer la division et la discorde dans son harem et à brouiller entre eux tous les membres de sa famille. Il ne trouve que ce moyen pour n'avoir pas à les craindre.

Mecktar et Vely Pacha n'habitent point sa maison, il les considère comme ses ennemis toutes les fois qu'il pense / que ce sont ses héritiers. Néanmoins il est forcé de compter sur eux et de s'en servir. Toutes les fois, cependant qu'il peut les humillier ou les décréditer il le fait avec plaisir: il eut des démêlés assez vifs avec l'un d'eux il tira un coup de pistolet pour le tuer, mais le coup manqua et Aly lui dit alors: «Apprends que je ne souffre d'autre volonté que la mienne, je t'ai donné la vie, j'avais le droit de te l'ôter; je ne l'ai pas voulu pour que tu puisses dire à chacun que je n'ai plus d'enfants dès qu'ils ont la hardiesse de me désobéir».

Mecktar Pacha faisait la cour à une dame grecque de Gianina nommée Euphrosine. Cette femme par sa beauté et par son esprit attirait l'admiration de toute la jeunesse grecque et Turque. Aly en devint jaloux, et lui fait proposer, à de grandes conditions, la faveur de lui appartenir exclusivement. Euphrosine le refuse avec dignité: Aly en est piqué... Dès lors sa perte est certaine. Cependant ne voulant point paraître vindicatif envers une femme, surtout pour un motif peu convenable à son rang et à son âge, il fait arrêter 16 femmes des plus jolies et des plus aimables de Gianina. Euphrosine est du nombre: il les fait embarquer dans un bateau; au milieu de la rivière ce bateau s'ouvre et toutes les femmes sont submergées⁸.

8. Dans cette circonstance, Euphrosine et sa femme de compagnie montrèrent la

f. 14v Lorsqu'on lui eut fait le rapport de cette exécution il dit à son conseil qui se trouvait assemblé: «Notre pays avait des taches, j'ai voulu les faire disparaître "avec l'eau de la rivière". Le conseil a fort approuvé sa sagesse et sa justice. / Que deviendrons-nous, lui disait un de ses confidents, lorsque le prophète vous ouvrira les portes du Paradis? Vous jouirez d'un bonheur éternel, mais vos enfans, vos sujets seront-ils heureux dans ce monde lorsque vous ne serez plus? "Écoute, lui répond Aly, tu parles du bonheur dans ce monde et dans le paradis, mais tu ne connais point le bonheur. Je vais te l'apprendre: le bonheur n'est autre chose que la faculté de faire tout ce que l'on veut, sans craindre aucune suite facheuse de la part de Dieu et des hommes. Ce bonheur m'est contesté pendant ma vie, comment puis-je l'espérer après ma mort? Quand à vous autres, vous n'avez rien à espérer de mes fils, si je ne parviens à donner à cet état une consistance solide et à concentrer tout le pouvoir entre les mains de celui qui me succèdera. Si je laisse les choses où elles se trouvent aujourd'hui, mes fils voudront se partager mon domaine, ils se feront la guerre entr'eux, ils ne savent point assez la faire et mes ennemis triompheront. Tu n'ignores pas que mes véritables ennemis sont les Grecs ceux qui prétendent avoir des droits sur cette terre classique et qui en sont dignes par l'énergie de leur caractère. J'ai fait mon possible pour les détruire ou du moins pour les déraciner d'ici... je n'ai pu, jusqu'à présent y réussir»⁹.

f. 15r La physionomie, le maintien, la parure, la manière habituelle de vivre, peignent ordinairement la trempe de l'ame et la nature de l'esprit des hommes. Cependant cette règle générale a de grandes exceptions à l'égard des hommes dont la volonté peut exercer un Empire absolu sur toutes leurs facultés physiques et morales. Aly Visir est un exemple frappant de cette exception. A le voir sous tous les rapports de ses

supériorité de leur caractère. Un des soldats voulait prendre à Euphrasine une bague qu'elle avait au doigt. Ne me touche pas s'écria Euphrasine avec horreur! Tu veux ma bague je vais te la donner. A ces mots elle veut l'ôter, mais comme elle ne venait point assez vite, elle l'arrache avec les dents et la présente au soldat.

Sa femme de compagnie ne voulant point la quitter demande à s'embarquer avec elle. Euphrasine lui dit: tu vois, ma chère, que je vais à la mort pourquoi me suis-tu? je t'accompagnerai partout lui répond elle. Les soldats l'empêchent de s'embarquer: elle reste sur la rivage en fondant en larmes. Témoin de la mort de sa maitresse, elle se jette aussi dans la rivière en s'écriant je vais la rejoindre en paradis.

9. Cette prediction, Aly l'a faite en 1807, reste à savoir s'il persiste dans les mêmes sentimens, après les événements qui ont eu lieu depuis ce tems.

traits extérieurs et de sa manière de vivre, on le jugerait doux, sensible, humain, peu intelligent, méthodique jusqu'à la minutie, froid, calme, élégant, libéral, généreux. Sa figure ne paraît annoncer que ces qualités, elle est régulière et jolie. Tous ses traits sont dans un repos constant. Le sourire est toujours sur sa bouche et dans ses yeux, son costume est élégant et de la plus grande propreté, on dirait qu'il s'en occupe avec beaucoup de soin. Son maintien est aisé, ses manières sont aimables et même séduisantes. Il parle avec beaucoup de facilité et de douceur: Au récit des malheurs de quelqu'un, il paraît y prendre un grand intérêt et se laisse émouvoir; ses yeux se baignent de larmes, il promet de grands secours, mais il n'en accorde que lorsqu'il s'agit de peu d'argent.

Il s'entretient avec douceur et pendant longtemps avec les personnages dont il a résolu la perte, ou la prison à vie, ou les fers ou la spoliation. Il les comble de bontés. Ils sortent de chez lui avec l'assurance qu'ils jouissent de sa faveur et lorsque les marques d'amitié sont au comble, c'est alors que ces infortunés trouvent dans l'antichambre du Visir, ou le bureau qui leur tranche la tête, ou les fers, ou les ordres sévères qui leur imposent de grosses sommes. On vient lui rapporter ces exécutions, on lui présente les têtes tranchées... alors il s'écrie en / pleurant qu'il est pénible de régner!

f. 15v

Il est à l'âge de 65 ans: sa taille est grande, avec un peu trop d'embonpoint il conserve toute la force et toute la fraîcheur de la jeunesse. Il soigne beaucoup sa santé, il est frugal, sobre, laborieux, actif.

On a plusieurs fois attenté à sa vie; le hazzard l'a toujours sauvé. Malgré cela, il ne prend aucune précaution, il sort jour et nuit, à toute heure, accompagné seulement de quelques hommes de confiance.

Il paraît que le métier de la guerre dans lequel il s'est élevé et où il a vécu, l'habitude de voir la mort le respecter au milieu des combats, lui inspire cette supériorité et cette confiance qui en impose et le sert mieux que toutes les précautions. A ce sujet, il est important de conserver la réponse profonde qu'il fit à un Dervis. Ce dernier lui dit «Vous vous exposez trop, la fortune qui vous a sauvé tant de fois peut vous oublier; elle a trop de soins à remplir à cette époque. – Aly lui répond: "Si la fortune veut m'oublier, je ne dois pas m'oublier moi-même. Si j'avais peur de la mort, je mourrais à chaque instant: point de faiblesse qui ne soit le résultat de cette pénible situation. Mes ennemis lèveraient la tête, dès lors nulle barrière ne pourrait arrêter leurs attentats. Si j'ai une précaution à prendre, c'est celle de n'en prendre

aucune et d'en imposer par la confiance que j'ai dans mon courage».

f. 16r En effet, il est très courageux et très déterminé dans ses résolutions. Son système dans l'administration intérieure et envers les Turcs est de tout risquer pour tout obtenir. Les mesures moyennes, les résultats équivoques, la temporisation, les ménagements sont essentiellement contraires / à son caractère. Néanmoins lorsque des circonstances supérieures l'exigent, il sait se vaincre et se modérer: il fait de son caractère tout ce qu'il veut pour atteindre son but. C'est pour cela qu'en politique, il est sage, prévoyant et adroit. Après avoir considéré ses richesses et ses forces, on pourra se convaincre de la supériorité de ses talents en politique.

Ses richesses

Aly paye exactement tous les ans au trésor Impérial les impôts que lui doivent les pays qui sont sous sa juridiction. Les gouverneurs civils qui sont chargés de les recueillir dépendent aveuglement de ses ordres. Il a bouleversé tous les anciens systèmes d'impositions et en a établi d'autres qui sous l'apparence de la plus grande précision sont tout à fait incompréhensibles. Ainsi il exige ce qu'il veut ne paye que ce qu'il doit. C'est la première source de ses immenses richesses.

La seconde consiste dans les impositions qu'il met à part pour des objets d'administration. Il suppose la nécessité d'une réforme et de nouveaux établissements. Il en demande les moyens aux pays, il les exige, mais il ne fait rien ou fort peu de chose.

Les peines pécuniaires qu'il inflige aux cantons qui ont l'argent font la troisième. Il les fait accuser de haute trahison ou d'avoir découvert des mines précieuses ou des trésors et sous ce prétexte il exige des millions.

f. 16v La quatrième source résulte des peines capitales / qu'il dispense selon son caprice et qu'il condescend à commuer en amendes considérables.

La cinquième provient de la confiscation des biens et des fonds de ceux qu'il suppose ou ses propres ennemis ou les ennemis de l'État. On compte parmi ces malheureux quelques-uns de ceux qui jouissent de sa bienveillance particulière et aux quels il a accordé tous les moyens de faire une grande fortune.

Les revenus qui lui sont particuliers n'excèdent pas 5 millions de

piastres par an. Ses terres et ses vastes domaines pourraient lui donner d'avantage, mais il néglige les détails pour ne s'occuper que des masses.

Tous les diamans, toutes les pierres précieuses et toutes les perles qu'il a pu trouver dans les pays qui lui sont soumis, sont devenus sa propriété. On suppose que sa collection est d'une valeur considérable.

Tout ce qu'il amasse en monnaie d'or est mis à l'épargne. Il a des trésoreries secrètes que personne ne connaît et il en tient registre de sa propre main.

Son trésor est partagé: une partie se trouve dans sa maison de Thépéleni et l'autre à Gianina. Il fait des visites fréquentes à la première et descend seul dans les souterrains qui recèlent ses richesses.

Il est de toute impossibilité d'avoir une idée même approximative de ses trésors, et du montant de ses revenus annuels. La manière dont il administre est impénétrable et il ne se sert d'aucun secrétaire pour la partie économique. C'est lui seul qui dirige les dépenses et la recette et qui sans tenir aucun livre parvient, par un effort étonnant de sa mémoire, à se rappeler des moindres sommes, des époques et des ordres qu'il a donné. De tems en tems il fait avec ses agens la balance économique et toute sa compatibilité est dans sa tête. Il se trompe rarement et si cela arrive ce n'est certainement pas à son désavantage.

f. 17r

Ses forces

Aly ne soudoie ordinairement que douze mille hommes y compris la cavalerie. Dans des circonstances extraordinaires, comme lors de la guerre qu'il eut à soutenir contre les Souillotes, il les porte à 25 mille hommes. Les Albanais exigent ponctuellement leur pays, et Aly Visir est fort économe de son argent.

S'il arme aux frais de la Porte et de son consentement, il peut très facilement, mettre en activité 50 mille Albanais.

S'il était persécuté et disgracié de la Porte, il ne pourrait compter sur la fidélité constante que de 5 ou 6 mille hommes, qui pourtant le deffendraient longtems dans la forte position de Sully dont il s'est emparé dans ce dessein.

S'il se conciliait la confiance des grecs, et si les grecs pouvaient compter sur lui son armée pourrait s'élever à 300 mille hommes.

150 Pièces de cannon mal servies et mal disposées dans les forteres-

f.17v ses de Prevesa, de Luro, d'Arte, de Gianina, de Sully, de Clissura, composent l'artillerie dont il peut disposer. /

Quelques étrangers de capacité ont voulu à divers époques rétablir ces forteresses d'après les règles de l'art militaires, mais ils ont peu réussi dans ce dangereux projet.

Point d'artillerie de campagne, ni de gens propres à la servir en supposant qu'il y en eut.

Plusieurs fabriques de poudre à fusil sont en pleine activité dans les pays de sa juridiction et ses arsenaux en sont abondamment pourvus.

Il a peu de plomb, il en achète le plus qu'il peut, mais en cas de besoin, il a des magasins remplis de cuivre et il en augmente la quantité tous les ans.

Il connaît parfaitement l'importance des vivres en tems de guerre: de grands dépôts de farine sont établis dans tous les endroits où la sûreté ou des opérations défensives peuvent exiger la présence d'une armée: ces dépôts sont régulièrement renouvelés à des tems fixés. Les Albanais n'ont besoin que de pain noir.

Il est brave et instruit dans l'art de la guerre. Ses généraux, les chefs de l'armée qu'il emploie selon le besoin sont des hommes qu'il connaît assez, parce qu'ils ont fait la guerre avec lui.

Parmi ces gens il y en a quelques uns d'un mérite très distingué. Il a le talent de les mettre à leur place et de les faire agir selon ses instructions.

Sa Politique

Sans avoir aucun des préjugés de sa nation et avec beaucoup de talents et d'expérience, Aly Visir est fort en état de connaître profondément la véritable situation de l'Empire Turc. Il sait apprécier la force que les opinions religieuses donnaient au gouvernement sur ses peuples et sur ses armées. Il mesure dans toute son étendue l'affaiblissement que les lumières, les voyages des Ministres Turcs en Europe et l'influence des Européens en Turquie donnent à ces opinions.

De ce principe, il fait dépendre la nullité du souverain, l'immoralité de son Ministère, la conduite arbitraire et la cupidité des gouverneurs civils, enfin la lacheté des commandants militaires. A ce tableau il oppose celui que présente l'Europe: il calcule la prépondérance et les a-

vantages que les Européens ont sur les Turcs, et il en tire des conséquences assez lumineuses, pour se persuader que l'existence de l'Empire Turc ne dépend essentiellement que du contraste des intérêts divers que les Puissances de l'Europe ont de le soutenir: «Mais, dit-il, le faible Divan ne sait pas profiter de ce contraste pour tirer la nation de l'assoupissement où elle est plongée, pour l'animer d'un nouvel esprit et pour faire renaître l'empire de ses cendres comme le phénix de la fable. Cela se pourrait si le gouvernement avait des yeux pour voir tout ce que peut une autorité sans bornes sur un peuple religieux et fanatique».

«Il est inutile de l'espérer les meilleurs occasions sont perdues. La vieillesse est une maladie qui n'a point de remède. Si les nations et les Empires en sont susceptibles, / “pourquoi se perdre dans de vaines espérances et chercher la surété et la gloire” sous les auspices d'une Puissance expirante».

f. 18r

C'est sur ces bases qu'Aly fonde sa politique. Elles sont le résultat des médiations d'un homme de génie, qui ne perd point son tems à chercher des lumières dans les livres, qu'il ne saurait lire dans aucune langue, mais qui les trouve dans les hommes instruits qu'il sait consulter à tems, et dans l'observation suivie de tous les événements qui peuvent l'éclairer:

Cependant tant qu'il ne se sentira pas assez fort pour lever et pour soutenir l'étendard de la revolte contre son souverain, tant que les circonstances générales ne lui paraîtront pas favorables, tant qu'il croira nécessaire d'en imposer à ses sujets par les marques publiques de la faveur et de la bienveillance du Sultan, enfin tant qu'il aura besoin des prestiges de la religion pour se soumettre plus facilement ceux qui sont dévoués au Koran, sa conduite envers la Porte sera en apparence celle du plus soumis et du plus obeissant de ses sujets. En effet, depuis son élévation à la dignité de Visir, il ne désobéit presque jamais aux ordres qu'il reçoit, mais ces ordres sont dictés au Ministère Turc pour les agents qu'Aly entretient à Constantinople et par les sommes d'argent qu'il leur envoie de tems en tems.

Rien de tout ce qui se passe dans la capitale, dans le serail, dans le cabinet, dans les maisons des Ministres, chez les Grecs de Fanary et même chez les Ambassadeurs étrangers ne lui est inconnu. Les agents sont des hommes fort adroits, fort répandus, fort riches et autorisés à verser l'or à pleines mains. Les Courriers / partent tous les 24 heures: en quatre jours ils arrivent à Giannina et aucun obstacle ne doit

f. 19r

retarder la marche rapide et continuelle de cette correspondance, au moyen de la quelle Aly sait s'orienter dans toutes ses affaires.

Par des moyens moins actifs et moins directs, il tache, par de grands sacrifices, d'être également instruit de tout ce qui arrive en Europe. Ce n'est jamais sur les uniques rapports de ses agents qu'il fonde ses opinions, mais sur le concours de plusieurs notions uniformes qu'il se procure, et d'après un examen comparatif avec tout ce qu'il sait ou qu'il apprend à l'occasion, qu'il parvient, par lui même, à se persuader de la vérité et à juger de l'importance des nouvelles qu'on lui mande. Il ne se trompe presque jamais.

La police lui soumet toute la correspondance des négocians avec l'extérieur. Parmi ses secrétaires il s'en trouve quelques uns qui connaissent parfaitement toutes les langues modernes, le latin et le Russe. Si ce sont des courriers qui passent par les pays de sa juridiction et qu'il ait envie de lire les dépêches dont ils sont porteurs, il les fait assassiner dans la route et pour ne pas se compromettre avec les Puissances auxquelles ces courriers appartiennent, il fait pendre aussitôt deux ou trois misérables, dont ses prisons abondent, ensuite en envoyant la nouvelle de l'assassinat et les dépêches qu'il a lues, il annonce qu'il a fait saisir les brigands et qu'il les a fait pendre. S'il s'agit de courriers Turcs, il expédie à la Porte une douzaine de têtes pour toute justification, ce qui lui obtient d'avance des remerciemens. /

f. 19v

Instruit par tant de moyens de tout ce qui peut le regarder, il ne se laisse jamais surprendre. Aucun des agents étrangers qui sont auprès de lui ne veut l'égarer ni l'entraîner hors de son plan. Mais au contraire il a l'adresse de faire servir à ses projets toutes les vues que le Divan et les États européens peuvent avoir sur lui ou sur son influence.

Convaincu que l'Empire turc doit bientôt ou devenir tributaire des États Européens qui en sont limitrophes ou disparaître tout à fait, Aly s'attache de préférence à celle des Puissances qui peut avoir le plus grand intérêt, ou de le favoriser comme un soutien de l'Empire Ottoman, ou dans le cas de la chute de cet empire, comme une dernière ressource de résistance et de réaction.

Il est très hardi, il a une volonté ferme et unique et il ne désespère pas, dans ce dernier cas, d'hériter de la rayauté de l'Epyre et de l'Albanie. A cet effet, il offre ses services, il signe des traités, mais à condition qu'on lui fournisse de l'artillerie, du plomb, des subsides pécuniaires d'une grande considération, et que jamais, sous aucun pré-

texte, on ne s'approche de ses États avec des troupes de terre.

Il n'admet en politique ni vertu, ni loyauté, ni bonne foi. «Si ces qualités existent, dit-lui, chez les hommes, elles ne conviennent qu'aux négocians: il ne leur est permis de contracter des affaires qu'avec des hommes d'une grande probité et dont ils ont une garantie certaine. Mais à l'égard d'un prince, il en est tout autrement; ce sont les circonstances où se trouve l'état qu'il gouverne celle des États voisins qui décident, malgré lui, de l'essence et de l'étendue de ses intérêts. Quand tous les princes de la terre seraient honnêtes, reste à savoir si les circonstances où ils se trouvent leur permettraient de conserver cette qualité. Ainsi Aly prétend que la vertu dans une prince n'est que faiblesse et que la loyauté et la bonne foi ne sont qu'ignorance. D'après ces principes, ses engagements politiques consignés dans les traités formels n'ont aucune espèce de garantie, et il est prêt à y manquer dès qu'il y trouve son avantage.

Il emploie tout ce que la politesse, la libéralité et la douceur ont de plus attrayant pour témoigner des égards aux Consuls des États sur lesquels il fonde ses projets politiques. Dès que les circonstances changent et qu'il croit ne pouvoir plus compter sur l'appui de ces États, il force leurs Consuls à le quitter. Il y réussit par les désagrémens, les humiliations qu'il leur fait essayer, et les dangers dont ils les menace, sans cependant se montrer ouvertement, sont de nature à ne pas leur permettre d'y rester d'avantage.

Il en est de même pour les officiers que la Porte envoie de tems en tems, où près de lui, ou dans les pays qui lui sont soumis, pour découvrir le secret de ses forces et celui de ses projets.

Le rapprochement de quelques faits historiques pourra présenter avec plus d'évidence la politique d'Aly mise en pratique.

Assuré que la Porte était jalouse de son agrandissement et de la fermeté avec la quelle il établissait son pouvoir, son premier soin fut de se procurer la protection de la France, qui, à cette époque, disposait du Divan. Il réussit parfaitement en mettant dans ses intérêts le Consul Français qui résidait alors à Prévésa. En effet, d'un trait de plume, les coups destructifs dont le Ministère Turc allait le frapper furent arrêtés. Mais Aly voudrait d'avantage, il écrivit une lettre à Louis XVI où il fit des ouvertures pour engager le cabinet de Versailles à se mettre en correspondance directe et particulière avec lui, et accompagna cette lettre de présens splendides.

La réponse qui lui fut remise de la part du Ministère Français lui

fit observer qu'il est contre les lois établies entre les princes civilisés, qu'un Souverain ait des relations politiques et une correspondance particulière avec les grands d'un Empire dont il est ami et allié.

Le mauvais succès de ce premier essai dont il aurait dû craindre les suites, sembla l'encourager à chercher ailleurs ce que la France lui refusait.

La campagne qu'il fit sous les ordres du Visir Jssouff Pacha en 1787, lors de la guerre entre la Russie, l'Autriche et la Porte, lui offrit l'occasion d'écrire une lettre au Prince Potemkin sous prétexte de lui demander la liberté de son neveu Mecmeth Pacha alors prisonnier, mais dans la seule vue de se lier étroitement à la Russie. Le Prince Potemkin en lui accordant la liberté de son neveu, lui fit pressentir que la Russie agréait l'hommage qu'il venait de lui offrir de son dévouement et de ses services.

f.21r Cette correspondance secrète faisait espérer à Aly que s'il tombait, pendant la guerre, entre les mains des Russes, il pourrait compter sur leur faveur et que si l'Empire Ottoman était renversé dans cette lutte, l'amitié du Prince Potemkin lui conserverait sa place ou lui / vaudrait d'autres avantages.

Cette relation d'Aly Pacha était utile à la Russie en ce qu'elle produisait l'affaiblissement direct de la force ottomane, et donnait la plus grande facilité à la flotille Russe dirigée par Cazioni d'obtenir partout des subsistances, des matelots et des officiers grecs.

Malgré l'issue de cette guerre Aly Pacha a conservé longtemps sa correspondance avec le Comte de Besbarodko et Mr. de Ribas. Peu satisfait de la tournure que les affaires prirent dans la suite et surtout de la bonne intelligence qui régnait entre le cabinet de Russie et le Divan, il s'est persuadé que la Russie avait renoncé ou n'eut jamais le projet de détruire tout à fait l'Empire Turc, pour faire revivre celui des Grecs. Par conséquent il a jugé que cette puissance n'avait plus d'intérêt, ni à le ménager, ni à le soutenir. Dès lors il a abandonné toutes ses relations directes avec le Ministre Russe.

La révolution française propagée en Italie, la chute de la république de Venise et l'occupation que le Gouvernement Français venait de faire des îles Ioniennes et du continent ex vénitien en Turquie, la paix de Campo Formio, la coalition qui se préparait alors contre la France et dans laquelle le Porte allait prendre part, la prise de Malthe, l'expédition de l'Égypte et la fermentation générale que les idées démocratiques avaient produite chez les Grecs, tous ces événements à la fois

extraordinaires et imposans qui renversent les trônes déjà affermis sur le bonheur des peuples civilisés et qui menacent celui des Musulmans rendu chancelant / par le despotisme et par l'ignorance, présentent à Aly Pacha ce concours de circonstances nouvelles et difficiles dont son génie avait besoin pour tracer au milieu des ténèbres d'un avenir incertain une vaste carrière à son ambition démesurée et pour nourrir l'activité de son esprit ardent et infatigable. f. 21v

Il envoie des agens auprès de Napoléon, alors général en chef de l'armée d'Italie. Ils sont chargés du lui témoigner l'admiration d'Aly pour les talens prodigieux qui le distinguent et de lui offrir la bonne amitié, sa correspondance et ses services. Ils étaient en outre instruits de lui faire sentir qu'effrayé des dangers qui l'entouraient, Aly s'estimerait heureux s'il pouvait se sauver de l'orage qui menaçant toute la Turquie moyennant la protection de ce général.

Ces avances lui obtiennent d'abord la meilleure intelligence avec l'armée Française qui allait occuper des îles ioniennes. Il saisit adroitement cet instant pour écraser les villes libres des côtes maritimes de l'Epyre et décourager par des coups inattendus les Grecs qui à cette époque s'étaient élevés à de belles espérances¹⁰.

En affermissant par ce coup les barrières de son État et en refroidissant l'esprit des Grecs, il fit valoir son zèle auprès de la Porte. Il obtint en récompense la plus grande approbation et des honneurs. f. 22r

La guerre se déclare entre la Porte et la république Française; Aly était alors à Vidin contre Passvan Oglu; il décampe arrive à Gianina et s'empresse d'envoyer secrètement au général Chabaud qui a le commandement des Isles Ioniennes la nouvelle de la guerre qui allait être publiée. Il lui communique le traité d'alliance de la Porte avec la Rus-

10. Ces villes connues sous le nom de Vasillion Naviza situées vis-à-vis de Delvino et sur les côtes maritimes des montagnes qui regardent Corfou étaient habitées par des Grecs. Aly fit de grands efforts pour les soumettre, mais il n'a jamais pu réussir parce que les Vénitiens ne lui ont jamais permis d'envoyer ses troupes par mer. La première chose qu'il demanda aux français qui remplacèrent les Vénitiens fut la permission de passer par le canal de Corfou avec des troupes pour mettre à la raison les habitants de ces villes. Les français sans trop approfondir l'importance de cette demande et les effets qui en résultaient la lui accordèrent. Il fit son débarquement le jour de Pâques lorsque tous les habitans étaient à l'église sans s'attendre jamais à une attaque de ce côté. Le massacre fut affreux. Ceux à qui il laissa la vie furent forcés de s'expatrier et d'aller s'établir en Thessalie dans les villages auprès de Tricala.

sie et lui faisant croire que ne pouvant plus trouver de sureté dès que les Russes avec leur armée franchissaient les Dardanelles, il était de son intérêt de se lier strictement aux français, pour se soutenir et pour les soutenir dans leur position.

Pour établir sur des bases plus solides les arrangements relatifs à cette coalition, pour concerter les mesures propres à empêcher les Grecs de lever l'étendart à la faveur des Russes et pour lui communiquer des notions d'une plus grande importance, Aly propose à ce général une entrevue.

Ce stratagème a le plus heureux succès. Les français lui accordent leur confiance, regardent les Grecs comme ennemis et chargent le général Rose de cette entrevue.

f. 22v Aly reçoit le général avec les plus grandes distinctions et pendant quelques jours il lui donne les marques les moins équivoques d'amitié et de dévouement. Le bruit de l'arrivée des Russes, les propos qu'Aly en attendant faisait tenir au général Rose, détachèrent en effet tous les Grecs du parti Français.

Dès qu'Aly en est assuré, il ouvre les conférences pour stipuler le traité de coalition. Il a l'adresse de se faire communiquer toutes les dispositions militaires des forces françaises; du moment où il ne peut plus douter de la vérité des renseignements que le général Rose lui a communiqué, il le fait mettre dans les fers et l'envoie à Constantinople. Il marche le même jour contre les français avec la rapidité de l'éclair, les bat complètement, fait un grand nombre de prisonniers et occupe Prévésa, Vonica et Butronto. Il aurait également pris Pargue et Ste Maure, si les habitans de ce pays n'eussent accéléré l'apparition de quelques vaisseaux de guerre de la flotte combinée Russo-Turque déjà arrivée à Cérigo.

f. 23r La république des sept îles est fondée. Les Russes quelques tems après sa fondation, la laissent à elle même. Aly Pacha saisit ce moment pour la troubler et pour faire sentir à la Porte que la présence de ses forces est nécessaire au maintient de la tranquillité. Il demande d'occuper Ste Maure et Corfu pour se tenir ferme dans le continent ex-vénitien, constitué par le traité du 25 Mars 1800, un pays tributaire, mais non occupé par les forces d'Aly. Ses intrigues et son or allaient lui faire obtenir l'ordre d'occuper Parga et peut-être St Maure. Le Sénat Ionien a la prévoyance et l'adresse de lui faire manquer cette entreprise, en accordant un / asyle aux Grecs Epyrotes et aux Acarnanes qui lui portent la guerre et occasionnent des troubles dans l'intérieur de son

État et qui d'ailleurs augmentent les forces défensives des Ioniens dans le cas d'attaque.

A cette époque une escadre Anglaise prend la surveillance maritime de la république. Aly Pacha fait alors des ouvertures à l'amiral et pour la première fois il entre en relation politique avec le Ministre Anglais; le Consul Anglais qui était en Morée se rend à Gianina et dès lors Aly compte aussi sur la protection britannique.

Les Russes viennent dans les sept isles et s'y établissent. Aly alors demande et obtient des relations assez intimes avec le Gouverneur Français.

Après la bataille d'Austerlitz, il envoie un de ses Ministres¹¹ à l'armée de l'Empereur Napoléon pour le féliciter et pour entamer des négociations politiques. On les ignore, mais M. de Pouqueville fut accrédité Consul de France à Gianina et dans la dernière guerre l'île de Ste Maure défendue par les Russes, fut bombardée du continent par des canoniers français. Les remparts, les redoutes qui rendent Prévésa une place maritime qui peut faire une grande résistance, sont l'ouvrage savant des ingénieurs Français. /

Lors de la paix de Tilsit, Aly Visir fit des ouvertures pour se mettre sous les auspices de la Russie. Il demanda la forteresse de Parga et tous les Grecs qui étaient réfugiés dans les Sept isles et qui servaient dans les troupes Russes et Ioniennes. Ces propositions indignèrent le plénipotentiaire de Russie et la correspondance fut interrompue. f. 23v

Quelques jours après que les français eurent remplacé les troupes Russes dans les sept isles, un brick anglais mouilla à Prévésa. Une cor-

11. Le Ministre chargé de cette mission auprès de l'Empereur Napoléon fut un certain Mecmeth Effendi. Il importe de donner quelques renseignements sur cet homme. Lorsque les Français arborèrent le pavillon tricolor dans l'Isle de Malte, Mecmeth Effendi d'aujourd'hui était père inquisiteur dans cette place. L'inquisition de Rome et le St Père lui connaissant de grands talens lui donnèrent cet emploi important. Etant obligé par les circonstances de le quitter, il changea d'état, devint le confident du général en chef et le suivit dans son expédition d'Egypte. Après la bataille d'Aboukir quelques uns des savans qui faisaient partie de cette expédition se décidèrent à retourner en France. Le père inquisiteur fut du nombre. Un corsaire Algérien s'empara du vaisseau qui les transporte, fait cadeau de ces érudits à Aly Pacha. Le Père inquisiteur trouve son compte à s'établir auprès du Visir, prend le nom, les habits Turcs et professe le Koran. Alors il eut une place dans le conseil du Visir une grande fortune et une femme du sérail. Cet homme est extrêmement instruit parle et écrit assez bien toutes les langues modernes ainsi que l'arabe, le grec et le latin. Dernièrement il se trouvait à Corfou auprès du Commissaire Impérial Bessiers. On n'a pu pénétrer s'il était en mission ou en disgrâce.

respondance s'ouvrit, un agent anglais fut accrédité formellement auprès d'Aly Visir. Les anciennes négociations se renouvelèrent, un traité paraît en avoir été le résultat. Fort de cet appui et peut-être des subsides anglais, il répond avec hauteur aux menaces que les français lui font. Tout le continent étant sous ses ordres, il est maître d'accorder ou de refuser les subsistances de première nécessité et le bois de chauffage aux Ioniens et aux Français qui se trouvent dans leurs îles.

Il paraît que les Anglais se sont engagés à le reconnaître roi de l'Epyre et Seigneur de la Morée dans le cas où l'Empire Turc, soit par faiblesse ou par une impulsion extérieure serait anéanti. /

f. 24v

Aly n'est point porté à se défier des Anglais parce qu'il ne peut craindre leurs forces de terre. Cependant s'ils venaient à s'emparer de l'isle de Corfou, Aly se dirigerait ailleurs. Il soupçonnerait les Anglais et les Grecs, ses relations politiques changeraient, il s'attacherait à la Puissance la plus lointaine et à celle dont il pourrait espérer le plus de faveur.

Le tems dévoilera d'avantage le sort qui attend cet homme extraordinaire et les malheureux pays qu'il domine.

4*.

Détails pour faire connoître Aly Pacha

Ali Bey étoit fils de Veli Pacha, ils étoient de Tépeleni village dans les montagnes de l'Albanie ou ils avoient un chateau, le père a joué un rôle, il est mort jeune et a laissé son fils dans la plus tendre enfance. Court Pacha de Barat et Derven Pacha étoit l'ennemi de cette maison, il a cherché à l'opprimer surtout après la mort de Veli Bey; la Veuve a dû non seulement apporter de la résistance, mais encore se mettre à la tête des troupes pour protéger ses possessions, elle l'a fait avec succès jusqu'au moment ou son fils s'est vu à l'âge de douze années; alors il a crû que sa mère devoit protéger les affaires au dedans et que lui devoit les diriger au dehors, jusqu'à l'âge de plus de trente années il a toujours été dans un état de guerre; Court Pacha faisoit ruiner ses possessions, Ali Bey attaquoit et pilloit celles de Court Pacha, tantost il étoit à la tête d'un parti médiocre, tantost à la tête d'un parti nombreux, mais toujours il combattoit Court Pacha ou ses lieutenants avec des forces inférieurs des deux tiers ou de la moitié, et presque toujours il étoit vainqueur. Dans ce tems-là il s'est trouvé dans le plus grand embarras et s'est vu réduit à vendre les boutons d'argent qu'il portoit suivant l'usage des Albanois pour acheter du pain pour ses soldats, en 1786 on fit Ali Bey Pacha de Tricala / pour l'engager à rester tranquille, il en a proffitté à la hate pour s'enrichir, en 1787 son ennemi Court Pacha mourut et Ali Pacha eut le secret de se faire nommer Pacha de Janina et successeur de Court dans l'emploi des dervens. Il sçut si bien faire que dans l'intervalle d'un an il a surpassé le degré de

* Ἀρχεῖο Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας, Σχέσεις Ρωσίας καὶ Τουρκίας, φ. 2243, ἀνωνύμου.

force, d'autorité et de considération que son prédécesseur s'étoit acquis pendant l'espace de douze années. A peine Ali Pacha est-il été nommé Derven Pacha qu'il a été obligé par ordre du souverain d'aller faire la guerre à ses frais contre divers rebelles de l'Albanie, notemmant contre Mahmoud Pacha de Scutari et sous les ordres d'un Séraskier. Dans cette occasion il s'est distingué sur tous les autres, en 1788 il a dû aller contre les Allemands et a fait la guerre dans le Bannat; en 1789 il a trouvé des prétextes pour se dispenser et il a obtenu que son fils Muctar Pacha âgé de seize années le remplaceroit; en 1790 il a encore dû en personne aller contre les Allemands sous les ordres de Mustapha pacha de la Romélie, celui-ci qui étoit son ami lui reconnoissant une mérite supérieur lui a abandonné la plus grande gestion des affaires, et dans cette campagne si les Turcs n'ont pas fait des merveilles, au moins n'on-ils pas eu du désavantage dans la partie où étoient ces deux Commandants. En 1791 Ali Pacha a dû joindre l'armée du Grand Visir pour aller vers la Danube agir contre les Russes.

p.3 L'autorité d'Ali Pacha s'est accrue peu à peu à un point très considérable, tellement que la Porte en est devenue jalouse, le Grand Seigneur voyant de ne pouvoir plus enlever à Ali Pacha l'emploi des Dervens, l'a supprimé par un ferman Catichérif, mais ce moyen n'a rien valu, Ali pacha a perdu le titre, et a gardé toute l'influence au point qu'à la fin on a dû lui rendre l'emploi en nommant son second fils Véli Bey Derven aga. Dans ce moment le fils aîné est Pacha de Lépante et son neveu Mehemet Pacha, celui qui fut fait prisonnier à la bataille de Maczim, est Pacha de Tricala. Indépendemment de l'autorité que lui donnent les quatre places, sa réputation, la crainte de sa force oblige toutes les Communautés des Grecs à vouloir dépendre de lui même à une très grande distance et les Seigneurs Turcs de toutes parts recherchent son amitié et sa protection.

La langue qui est propre à Ali Pacha est l'Albanois, il parle médiocrement le Turc et le lit un peu, il possède mieux le grec, il le parle et l'écrit. Il fait lui-même toutes ses affaires, tout aboutit à lui, il est d'un accès facile, chacun a le droit de l'approcher, on le peut chaque jour et à toutes heures; il décide sur tout, et a tellement de connoissances générales de tout ce qui a rapport à son pays qu'il n'a jamais besoin de consulter personne. Il s'est fait craindre à l'infini sans s'être montré cruel, il est peu de grand commandant Turc qui ait moins répandu de sang. On peut le louer sous tous les points de vue, on ne peut nier qu'il n'ait adouci le sort des populations Grecques qui depen-

dent de lui, mais je crois pouvoir dire qu'il seroit devenu encore plus grand s'il s'etoit attaché / davantage à exciter la confiance et qu'il eut montré moins d'avidité. p.4

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

5α*.

†

†: ἐκλαμπρότατε καί θεοτίμητε καί εὐγενέστατε ἐντιμώτατε ταπηνῶς προσκινῶ μέ ταπηνῶν σέβας φηλῶ τό τημιμένω σας χέρι:

†: μέ τήν δουληκήν μου σᾶς ἠδωπηῶ καί τά κάνω γνωστά εἰς τήν ἐκλαμπρότιτά σας δηά νά πληρωφωριθῆτε τήν κάθε ἠπόθεσιν δια τά ὄσα ἔχουν τρέξη καί μέ τήν δύναμην τοῦ κυρήου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ καί τῆς κυρήας Θεοτόκου θά τρέξουν καί σᾶς τά ἠδωπηῶ ἀπό τήν ἀρχήν. Τήν ὁμιλήαν ἐτούτην τήν ἤχαμαν ἀπό τήν πρότην βολάν ὁπού ἤρθεν ὁ ἀρμεράλιος γηναράλης Σηνιαβ μέ τήν ἀρμάτα ὁπού ἐξουσίασεν τά νησά τῶν Κωριφῶν ἀπό τοῦς Φραντζέζους καί ἤχαμαν μεσήτην τῶν δεσπότην τῶν πρώην Ἄρτης τόν κύρ Ἐγνάτιων καί διά μέσον τοῦ ἀρχων Καπωδήστρου με κριφές φηλήες δια νά ἐνεργίσωμεν τόν πόλεμον ἐναντίων τοῦ ἀτίχριστου σουλτάνω καί ληπῶν τουρκι.. μου βαρβάρων καί ἐπις ἀπό αὐτά τά μέρι ὄλω τό γένως τῶν χριστιανῶν καί ὄλι ἡ κατεταναρέγι καί νά ἤχαμαν ἀρχηγῶν τόν Ἄλί πασάν Τεπελενλήν μέ τά ἔξωδά μας δια νά ἐβγάλωμε ἐτούτων τῶν τιράνων μουχαμεταῶν ἀπό τήν Κωσταντινώπολην καί νά ἔρθη ὁ Κωσταντίνως βασιλέας δια νά κυρήξη τήν ἀγίαν χριστιανικήν θρησκίαν εἰς ὅλην τήν ἡκουμένην. Καί ἡ περιστάσης τό ἐμποδῆσαν μέ τό νά ἀκολουθησαν σήγκισες ἀναμεταξί τῶν βασιλέων τῆς Ἐβρώπης βγένωντας ὁ Μπονωπάρτης δια τήν Ρούσιαν καί σάν ἐχάλασεν ὁ Μπονωπάρτης ἀπό τήν Ρούσιαν καί πηγένωντας ὁ μακαρήτης βασιλέας εἰς τήν Φράτζα ἐστήλαμαν ἀνθρωπων εἰς τόν βασιλέαν δια νά μᾶς στήλη ἀπόκριση καί μᾶς ἔγραψαν ὅτι τώρα ἐγινεν ἠρίνη γένικεν καί νά ἔχωμεν ἠπομονήν:

* Ἄκριβῆς ἀντιγραφή ἐπιστολῆς τοῦ Θανάση Βάγια (Σεπτέμβριος 1827). Διορθώθηκαν μόνο τά κεφαλαία ἀρχικά (ὀνομάτων κλπ.), ἐνώ ἀποκαταστάθηκε καί ὁ ὀρθόστονισμός (αὐτός τοῦ χειρογράφου ἦταν ἰδιαιτέρως ἀτακτός).

Ὁ Τεπελενλής Ἀλή πασάς καί ἐγώ ὁ Θανάς Βάγιας διά τήν πη-
 στήν δούλεψην ὅπου τοῦ ἔκανα καί διά τήν μηστικήν ἠπόθεσίν μας
 ὅπου πάντα ἤχαμαν εἰς τήν καρδιάν μας διά νά δουλέψωμε τόν μέγαν
 βασιλιάν τῆς Ρουσίας καί νά κυρήξωμαι τήν ἀγίαν καί ὠρθόδοξων
 θρισκίαν μας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ ἐπηγένωμαν μέ ἀνιβα-
 σμών καί μεγάλην αὔξησιν καί πλουτισμῶ καί μέ δινάμης πολές ὅπου
 πάντα τόν φόβων μας τόν ἤχεν ὁ σουλτάνως καταλαμβάνοντας τήν
 μεγάλην δήναμην ὅπου ἤχαμαν καί τά πολλά πλούτη μας ἤβρεν κερῶν
 ὁ ἀντίχριστως σουλτάν Μαχμούτης ἔβαλεν τά δηνατά του διά νά μᾶς
 χαλάσῃ καί μᾶς ἔκαμεν διαμιρασμών καί ἔκαμαν ἐπιβουλήν φαμίλια
 [β' σ.] μέ ἔβαλαν χάψη ἔξι μίνες στό βασιλικῶν παλάτι ἐπιτητᾶ ἐφονά-
 ξαν τόν πρόην πατριάρχη κυρ Ἀνθημων καί τοῦ ἐπῆραν ἐγκήσιν
 ἀπό ὄλων τό γένως μας νά μήν τοῦς φέβγω καί μέ ἔδοσαν εἰς τά χέρια
 τους καί μετά κερῶν ἐμισίτευσαν καί μᾶς ἔδοσαν ἕνα κονάκι καί εὐ-
 τακόσα πενήντα γρόσια τό μίνα ἕως ὅπου ζοῦμε καί καρτερῶ τήν ὥ-
 ραν ὅπου ἔχω σαράντα χρόνους ὅπου προσμένω. Ὁ Ἀλή πασάς πάν-
 τα μοῦ τά ἔλεγεν πεδί μου Θανάσι νά τό ἠξέβρης ὅτι ἐγώ θά ἀποθάνω
 καί ἐσή<ς> θά ζήσης. Πάντα ἀπό τόν βασιλέα τῆς Ρουσίας χέρι νά
 μήν τραβᾶς ὅτι ὁ Κωσταντίνως θά κυριεύσῃ τήν Κωσταντινῶπολη
 καί εἰς αὐτόν πάντα θέλ νά εἴμεστε ὑποκίμενι. Τό βηῶ μου ὄλων μοῦ
 τό ἐπῆραν ὅπου ἐσημποσοῦνταν ἑφτά μιληούνια γρόσια, τά σπήτια
 μου καί ἠπρωτατικά μου μοῦ τά ἔκαψαν. Ζώντας ὁ Ἀλή πασάς μοῦ
 ἤχεν κάμι πούλησιν τήν Πρέβεζαν καί τήν Βόνητζαν καί τήν Πάργαν
 καί τό Μπουτζήντρω τό Βηβάρι ὅπου εἰς τόν χαλασμών τοῦ Μπονω-
 πάρετε τά ἤχαμαν ἐξουσιάσι ἀπό τοῦς Φρατζέζους. Αὐτά ἦταν ἀπό
 παλεῶθεν εἰς τήν ἐξουσίαν των Βενετζάνων, εἰς αὐτά δέν ἤχεν νά
 κάμι ὁ σουλτάνως καί τώρα ὅπου ἐσκότοσεν τῶν Ἀλί πασάν ἔπιασεν
 καί ἐμένα μᾶς τά ἐξουσίασεν. Εἰς αὐτά δέν ἔχη νά κάμι ἐπιδί τῶπως
 του δεν εἶνε. Μάληστα ἤχα καί τά γράματα καί στό κάστρω ὅπου μοῦ
 ἐπίραν ὄλω τό βιό μου, μοῦ ἐπίραν καί τά γράματα. Τήν φαμιλιάν
 μου, τήν μιτέρα μου Μαρίαν καί τήν σήζηγῶς μου Μαρίναν καί τοῦς
 δήω ἰούς μου, τόν Ἰωάνην καί τόν Κωσταντίνων καί τήν θηγατέρα
 μου Ἐλένην τοῦς ἔχουν βάλη σέ φήλαξιν εἰς τήν Ἀπάνω Ἡληρων,
 εἰς τό Τεπελένι καί τοῦς φηλᾶν ἢ Τούρκη. Τά πολλά μου παράπονα
 καί τά παθήματά μου καί ἡ δουλές μου ὅπου πάντα ἔχω πασκίσι διά
 τήν ἀγάπην τοῦ κυρήου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ καί τῆς κυρίας Θεοτό-
 κου διά τήν θρισκίαν μου καί διά νά δουλέψω τήν μεγάλην βασιλήαν
 τῆς Ρουσίας εἶνε πολλά ὅπου δέν μποροῦν νά γραφθοῦν μέ κοντήλη.
 Μόνων ἐτοῦτα τά ὀλίγα σᾶς ἠδωπηῶ διά νά καταλάβετε τό ἠποκίμε-

νών μου μπορίτε νά ἐξετάξετε με κριφών τρόπων διά ἐμένα τόν Θανάσι Βάγια πῶς ἔχω πασκίσι καί πῶς ἔχω φερθῖ καί εἰς τά πολεμικά καί εἰς τά πολητικά καί πόσην ἀγάπην μοῦ ἔχουν ὁ κηνῶς λαῶς ἡ χριστηανή μάλιστα καί πολλή βάρβαρη ὅτι ἔχω σαράντα χρόνους καί εἰς τά πολεμικά καί εἰς τά πωλητικά: [γ' σ]. Ἐμῆς, ὁ Ἀλή πασάς καί ἐγώ, ὁ Θανάσι Βάγιας μανθάνωντας τήν ἐπηβουλήν ὀπού μᾶς ἐκάμαν ἡ ἀνθρώπη μας καί μᾶς ἔδωσαν τό κάστρω. Εἰς τό δεύτερω κάστρω ὀπού καθώμασταν ἤχαμαν τών τζεπχανέν μέ τό μπαρούτι. Ἐμπήκαμαν μέσα ὅτι νά μᾶς ἔρθουν νά δόσωμεν φωτιάν νά χαθοῦμε ἐμῆς καί ὄλα τά πλούτη μας. Μᾶς ἐστάθηκαν ἐφτά νωμάτι μαζί μας βλέπωντας τήν ἀπόφασήν μας ὁ Ρουσήτ πασάς ὀπού καθώμαστε ἤκωσι τρῆς ἡμέρες εἰς τό τζεπχανέν μας ἔστηλαν ὄλους τούς βεζιράδες νά μή τό κάνωμαι αὐτῶ τό πράμα καί σᾶς γενώμεστε ἐμῆς ὄλη ἡ βεζιράδες καί ὄλη ἡ Τουρκιά ἐγκιητές διά νά μήν πάθετε τίποτε. Ἐμῆς τοῦ ἐστήλαμαν χαμπέρι γράψε τοῦ σουλτάνω νά μᾶς ἐρθῆ ἡ σηγκόρεσι καί χάτι χουμαγιούν φερμάνι νά πᾶμε μέ διακόσιους νωματους στήν πόλη καί μέ τό βηῶ μας καί μέ τίς φαμιλές μας. Ἐγραψεν αὐτός καί ἡ ληπή βεζιράδες καί μᾶς ἤρθεν τό χατηχουμαγιούν φερμάνη διά νά ἔρθουμε ἐδῶ στήν μπόλη καί ὁ σκοπός μας ἦταν διά νά ἔρθουμε ἐδῶ καί ἀπό ἐδῶ μέ ἓνα καράβη νά ἔρθουμε στήν Ὀτέσα μέ τούς ἀνθρώπους μας καί μέ τό βηῶ μας καί τά ἦσα διά τήν Ρουσίαν. Ὅτι μᾶς ἤρθεν τό φερμάνι διά νά ἔρθουμε διά ἐδῶ ἐπῆγεν ὁ Ἀλή πασάς εἰς τό νησί τῶν Ἰωαννίνων διά πέντε ἕξι μέρες καί ἐγώ ὁ Θανάς Βάγιας ἔμينا εἰς τόν τζεπχανέν καί εἰς τό μέσα κάστρω καί ἐτίμασα τά φορμάτα* μας, τό μάλαμα, τό ἀσήμι, τά τζεβαηρικά, μαργαριτάρι καί ληπά ἀξιῶλωγα πράματα ὀπου γένωνταν χίλα διακόσα φορτόματα. Ὁ Ρουσήτ πασάς ἔστηλεν διό βεζιράδες καί ἐσκότοσαν τόν Ἀλή πασάν εἰς τό νησιν καί ὁ Ρουσήτ πασάς μόνως του ἤρθεν εἰς τό μέσα κάστρων καί μέ ἴπιασεν ἐμένα ἐξουσίασεν καί ὄλω τό βηῶ μας. Ἐμένα μέ ἔστηλεν εἰς τήν Κοσταντηνώπολη. Μοῦ ἔδοσεν μαζί μου καί τήν γινέκα τοῦ Ἀλή πασᾶ τήν Βασιληκήν. Ἐρχάμενως ἐδῶ μᾶς ἐξέταζαν καί δέν τούς ἦπα τίποτε. Μόνων ἐτοῦτω τούς ἦπα ὅτι ὄσα ἔτρεξαν καί θέλα τρέξουν ἐγώ τά ἔκαμα ἐπιδή ἀφέντι τόν ἦχα τόν Ἀλή πασάν καί κουσούρι δέν ἔκαμα. Ὁ Ρουσήτ πασάς τούς ἔγραψεν μαζί καί ἡ ληπή βεζιράδες γράφουν τοῦ σουλτάνω ὅτι τόν Θανάς Βάγια νά μήν τό σκοτόσης ἔως νά προσκινίσουν καί ἡ ληπή ἡ καπεταναρέγη. Νά χαλασθῆ τό σήστημα τόν Ρωμέων καί τούς σκοτόνωμε μέ κρηφών τρόπων ἀπό ἓναν ἓναν. Ἐρχαμένως [δ' σ.] τά πεδιά τοῦ Ἀλή πασᾶ καί ἔγιναν μέ τόν Σουλτάνω ὁ Μουχτάρ πασάς, ὁ Βελή πασάς, ὁ Σα-

λή πασάς, ὁ Μουχαμέτ πασάς καί ὄλους τους σημαντικούς καί διαλεγμένους, στράτευμα ἔδοσαν ἐμπιστωσίνην εἰς τόν σουλτάνων. Καταλαμβάνοντας ἐμῆς τό πηάνω τοῦ Σουλτάνω καί τόν πεδιῶν τοῦ Ἄλῃ πασᾶ ἐστήλαμαν χαμπέρι τοῦ κώνσουλα τῆς Ρούσιας τοῦ ἄρχων Μιτζάκη ὅπου ἦταν στήν Παλεάν Μπάτρα. Διά μέσον του ἔδοπηήσαμεν καί τόν ἐλτζήν τῆς Ρούσιας ὅπου ἦταν ἐδῶ εἰς Κωσταντινώπολην τόν ἐκλαμπρότατον Στραγανώφ. Διά τά πάντα τά τρεχούμενα ἠδωπήησεν τόν μέγαν βασηλέαν τῆς Ρούσιας διά αὐτά ὅπου ἔμελαν νά μᾶς τρέξουν καί τοῦ ἦρθεν ἀπόκριση καί μᾶς ἠδωπήησεν διά μέσον τοῦ Μητζάκη μᾶς ἔστηλεν τόν σικριτάριών του εἰς τά Ἰωαννίνα καί ἐμιλήσαμεν διά νά πιάσωμε ἐμῆς τών πόλεμων νά ἐπαναστατήσουν καί ὄλη ἡ καπεταναρέγη καί ὄλη ἡ χριστιανή νά κάνωμε γενικῶν πόλεμων Τούρκι καί Ρωμέγι ἐναντήων τοῦ Σουλτάνου. Ἄν ὅμως καί μᾶς τρέξη αὐτό ὅπου μᾶς ἔτρεξεν καί ἐπροσκίνησαν ὄλη τών σουλτάνων νά κάνωμε ἐμῆς τρόπους καί μέ ὅσους ἀνθρώπους <ἀνθρώπους> μπορέσωμε νά κλιστοῦμε στό κάστρω τῶν Ἰωαννίνων καί ἔτζη τό ἐκάμαμαν ἔξη μῆνες νά βαστάξωμαι καί μᾶς προφθένη ἡ βοήθηα καί δινάμης τῆς μεγάλης βασιλῆας τῆς Ρουσίας. Ἄρχηνώντας ἐμῆς τών πόλεμω μᾶς ἀφήσαν ὄλη, ἐπροσκίνισεν ὄλη ἡ φαμιλά τοῦ Ἄλῃ πασᾶ καί ὄλω τό στράτευμα. Ὁ Ἄλῃ πασάς καί ἐγώ ὁ Θάνας Βάγιας ἐκληστήκαμαν στό κάστρω τῶν Ἰωαννίνων μέ ὅσους ἀνθρώπους ἐμπορέσαμεν Τούρκους καί Ρωμέους. Ἦχα καί ὄλες τῆς φαμήλες μου μέσα εἰς τό κάστρω καί ἐπολεμήσαμεν μέρα νήχτα δέκα ὀχτώ μίνες. Ἦχαμαν καί τό παρτήδο μας ἀπό ἔξω τῶν Μάρκω Μπότζαρην μέ ὄλους τοὺς καπεταναρέους καί μερικούς Τούρκους ὅπου ἐπολεμοῦσαν εἰς τά ἔξω μέρη διά νά μᾶς δόσουν βοήθηαν. Μόνων ἡ Τούρκη τοῦ σουλτάνω ἦταν πολλή καί δέν ἐμπόρεσαν νά μᾶς δόσουν βοήθηαν βλέποντας τό στράτευμά μας τό τουρκικῶ ὅπου ἦχεμαν μέσα εἰς τό Κάστρω ὅπου ἐμῆς ἐπολεμούσαμεν διά νά καταξωλωθρέψωμε τοὺς Τούρκους ὀμίλισαν μέ τόν σερασκέρην Ρούμελην Βαλεσῆν Ρουσήτ πασᾶ ὅπου ἦταν διορισμένως ἀπό τῶν σουλτάνων καί μᾶς ἦχεν ἐμπλώκους εἰς τό κάστρω τῶν Ἰωαννίνων καί ἐσημφόνισαν μέ αὐτόν νά δόσουν τό ἔξω τό κάστρω μας καί τῶν Ἄλῃ πασᾶν ζωντανῶν καί ἐμένα τόν Θάνας Βάγια καί νά ἐβγοῦν αὐτή ἐλεύθερη καθῶς καί τό ἔκαμαν ἐπαραδόσαν τό ἔξω τό κάστρω: [ε' σ.]. Ληπῶν ἐγώ εἶμε δούλως τοῦ κυρήου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ καί τῆς Κυρήας Θεοτόκου καί εἶμε ἠποκίμενως καί εἰς τήν εὐσπλαχνήαν τῆς αυτοκρατορήας τῆς μεγάλης βασιλῆας τῆς Ρούσιας τοῦ μεγάλου βασιλέως τοῦ ἀγίου Νηκωλάου. Διά μέσον τῆς ἐκλαμπρότητά σας ὅπου εἶσε βεκύλης του ἐδῶ. Ἄν εἶνε ὠρισμό

σου καί ἔχετε ἐκόντων τῶν σκοπῶν ὅπου πάντα ἐπηθημοῦμε νά σιω-
 γισθῆτε καλά καί ἐγώ εἶμε ἔτιμως διά τήν θρησκίαν μου νά ἀποθάνω
 καί νά εἶμε δούλως πάντα τῆς ἠψηλωτάτης καί μεγάλης βασιλῆας τοῦ
 ἠψηλωτάτου ἀγίου Νηκωλάου τῆς Ρουσίας ὅπου ἔχη νά μᾶς ἐλευθε-
 ρώση ἀπό τοὺς τιράνους καθὼς ὁ Μωσῆς ἐλευθέρωσεν τοὺς Ἑγί-
 πτηνους ἀπό τόν Φαραώ. Τούτω νά ἠξέβρετε ὅτι ἐγώ εἶμε ἔτιμως εἰς
 τήν προσταγήν σας καί ὅτι νά μέ προστάξετε νά κάμω καί νά μέ ξέ-
 βρης καί εἰς τήν ἀκμήν ὅπου νά κυρηχθῆ ὁ πόλεμος νά μοῦ στήλης
 χαμπέρι μέ τόν εὐγενέστατον Ζαχαράκην διά νά ἔρθω ὅτι πρότα νά
 φήγω δέν κάνη ὅτι ὁ σουλτάνως εἶνε ζουρλῶς καί εὐθής θά μάθη τό
 βέφγημό μου καί θά βάλῃ σπαθή εἰς ὄλους τοὺς ἀθῶους χριστιανούς
 καί θά μοῦ σκλαβόσουν καί τήν φαμιλάν μου ὅπου εἶνε ἐδικί μου ἕως
 τῆς χηληάδες ψηχές καί μανθάνωντας ὅλη ἡ Τουρκία τό φέβγημό
 μου ἐτότες θά καταλάβουν ὅπου Τοῦρκος καί Ρωμιῶς ἀντάμα ποτέ
 δέν θέλα κατζοῦν καί θά σκλαβόσουν θά βάλουν σπαθή εἰς ὄλους
 τοὺς ἀθῶους χριστιανούς. Ἐτούτω νά τό ἠξέβρετε ὅτι ταῦτα κάμουν
 μόνων ἂν εἶνε ὄρισμό σας νά ἠδωπιήσετε καί τόν ἠψηλώτατον ἐκλαμ-
 πρότατον βασιλέαν μας ἁγίων κυρ Νηκώλαων νά ἠδωπιήσης καί εἰς
 τό κάτω μέρως τόν ἐκλαμπρότατον κυρ Κατωδήστριαν νά τοῦ δόσης
 τήν ἠδησην εἰς τόν Θανάς Βάγια ὅπου ἦγεν πεδί του ὁ Τεπελέν Ἄλῃ
 πασάς τόν ἔχω στό χέρι μου μόνων θά χάση τήν φαμιλάν του καί τοὺς
 ἀνθρώπους του καί θά δόσω ἐτίαν τῶν Τούρκων καί θά κάμουν πολά
 κακά εἰς τοὺς χριστιανούς νά μιλίσει μέ μισητῶν τρόπων μέ ὄλους
 τοὺς καπετανάρεους καί ἂν ἀποφασίσῃ ὁ ἠψηλώτατως βασιλεύς καί
 σᾶς γράφῃ ὁ Κατωδιστριας διά νά φήγω ὄρισμῶ σας τήν ἠδιαν ὄραν
 ὅπου μοῦ δώση τήν ἠδησην ὁ εὐγενέστατως Ζαχαράκης ἔρχομε εἰς
 τήν ἐκλαμπρότητά σας καί μέ ἠκονωμάτε [στ' σ.] κατά τήν προσταγήν
 σας καί πηγένω καί τοὺς ἀνθρώπους μου τοὺς ἀφήνω εἰς τήν πρώνιαν
 τοῦ ἀγίου Θεοῦ καί μέ τήν δύναμην τοῦ κυρήου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ
 καί τῆς κυρήας Θεοτόκου καί μέ τήν δύναμην τῆς μεγάλης βασιλῆας
 ὅσους βρήσκομε ζωντανούς τοὺς βγάζωμε μέ τό σπαθή μας. Ἐκλαμ-
 πρότατε σᾶς ὄρκίζω εἰς τό ὄνωμα τοῦ κυρήου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ
 καί εἰς τήν Κυρήαν Θεοτόκων διά νά ἐπισκεφθῆς καλά τήν ἠπόθεσην
 καί ὅπως σέ φωτίση ἡ θῆα πρώνια νά μοῦ στήλης τήν ἠδησην μέ τόν
 εὐγενέστατων κυρ Ζαχαράκην καθὼς ἐπρόσταξες διά νά ἔρθω μέ κρι-
 φῶν τρόπων νά σᾶς ἀνταμόσω νά μιλήσωμε πολή τό ἐπιθημῶ νά μέ
 σκόρεσες ὅτι δέν μᾶς συμφέρη εἰς τήν ἠπόθεσίν μας ἀπό κακοῦς ἀν-
 θρώπους ὅπου φένωντε στό σκίμα χριστιανή καί στήν καρδιά ἦνε
 τουρκωλάτρες καί θά μέ προδόσουν καί νά μὴν χαθῶ ἄδικα νά χαθῶ

σέ δούλεψην διά τῶν βασιλέα μας καί διά τήν εὐλάβησαν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰσοῦ Χριστοῦ καί τῆς Κυρῆας Θεοτόκου αὐτί εἶνε ἡ μεγάλη μου εὐχαρίστηση καί ὅπως νά μέ προστάξετε εἶμε ἔτιμως διά νά σᾶς δουλέψω μόνων ἐγώ καί ὄχη ἄλως ὅτι φοβοῦμε καί δέν τό μαρτιρῶ κανενός. Μόνων ἐγώ τό σταχάζωμε αὐτό βρήσκης εὐλῶγω νά μέ ἡξέβρης καί νά τά ἡδωπιήσης καί εἰς τήν Ρουσίαν καί εἰς τό κάτω μέρος καί στήν ὥραν ὅπου νά γένουν ἡτημασίες ἀπό ὅλα τά μέρη νά μέ πάρης διά νά τούς κατατροπόσωμε εὐθῆς διά νά μή μποροῦν νά κάμουν σκλαβηές καί σκοτομούς εἰς τούς ἀθόους καί διά τήν ἀγάπην τοῦ Ἁγίου ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καί τῆς κυρίας Θεοτόκου καί διά τήν ζωήν τοῦ ἡψηλωτάτου βασιλέω μας ἁγίου Νηκωλάου νά τοῦ εἶμεστε πάντα εἰς τάς προσταγᾶς του νά κάμης ἐκῆνω ὅπου σοῦ εἶνε τό πλέων καλήτερον ἐγώ εἶμε ἔτιμως εἰς τάς προσταγᾶς σας ὅτι νά μοῦ δώσι τήν ἡδισιν ὁ κυρ Ζαχαράκης. Ἔρχομε ἡ χρόνι σας ἀπό τῶν ἁγίων Θεῶν μπάμπολη καί εὐτιχησμένη κατά τήν ἐπιθημίαν:

1827: Σεμπτεβρίου:
Τῆς ἐκλαμπροτητάτα σας

Κωσταντινῶπολη

Δουλώ σας ὡς πεδί τοῦ Ἁλῆ πασᾶ Θανάς Βάγια
(τ.σ.).

5β*.

*Traduction d'une lettre de Thano Vaya ancien Serviteur et
Sècretaire d'Aly Pacha de Yanina adressée à S.E. Mon-
sieur de Ribeaupierre*

Très illustre, très honorable et très noble Seigneur, je baise humble- f. 4r
ment votre main.

Je m'empresse de vous informer par la présente de toute ce qu'eût
lieu jusqu'à présent, et de tout ce qui, avec l'aide du Seigneur et dela
St Vierge, doit arriver par la suite.

Dès le commencement de l'arrivée à Corfou de la flotte Russe
commandée par l'Amiral Seniavine qui était venu délivrer les îles
Ioniennes du joug des français, nous étions convenus avec l'Evêque
d'Arta Ignatius et le Comte Cappa d'Istrias de commencer l'insurrec-
tion contre les Barbares et le Sultan, et de délivrer tous les Chrétiens
de leur tyrannie. Nous devions nommer [Aly Pacha] Chef de tous
les *Capitainies*, et venir jusque dans / Constantinople chasser le f. 4v
farouche Mahmoud, proclamer partout le Christianisme, et saluer Con-
stantin du nom d'Empereur. Les dissensions survenues entre les Puis-
sances de l'Europe empêchèrent l'exécution de ce plan. Lorsque à la
chute de Bonaparte, feu l'Empereur Alexandre se rendit a Paris, nous
lui fimes demander une réponse à cet égard. Il nous écrivit que
l'Europe était alors pacifiée, et que nous devions avoir patience.

Aly Pacha et moi Thanassi Vaya son fidèle serviteur nous avons
toujours à coeur l'affaire dont il s'agit. Nous voulions servir l'Empereur
de Russie, et proclamer partout le christianisme. Nos richesses, et
notre pouvoir s'accroissaient de jour en jour. Ils excitèrent la crainte et
les soupçons de Sultan qui trouva enfin le moyen de semer la discorde

* Κεντρικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο της Ρωσίας, συλλογή 1.040, καταγραφή 1, φ.
189, φύλλα 1-9.

et de faire germer la trahison dans la famille même, et parmi les enfans /
 f. 5r d'Aly Pacha. Mouchtar Pacha, Vely Pacha, Sahly Pacha, Mehmed Pacha, enfin tout ce qu'il y avait de distingué dans l'armée, se réunit au Sultan. Nous ne tardâmes de découvrir les trames de ce dernier et des enfans d'Aly, et nous en fîmes part à Mr. Miniaky Consul à Patras, ainsi qu'à M. de Stroganoff à Constantinople. Mr. Miniaky nous communiqua la réponse qu'il reçut à cet égard par le moyen de son Secrétaire qu'il nous expédia à Janina. On nous enjoignait de prendre les armes et de nous foncer contre le Sultan mais que dans le cas où la plupart se rangeraient du côté de celui-ci, ce qui est en effet arrivé, de nous enfermer avec le plus de monde qu'il nous serait possible, dans la forteresse de Janina, d'y tenir tout au plus pendant six mois, et d'être /
 f. 5v sûrs que les secours et les forces de la Russie viendraient bientôt nous seconder. La révolte éclata, mais tous se soumèrent au Sultan et la famille d'Aly Pacha suivit cet exemple. Nous nous enfermâmes avec Aly et tous les grecs et les Turcs qui lui restèrent fidèles, dans la forteresse de Janina, et nous y soutenâmes en siège de 18 mois. Nous avions au dehors un parti ayant le Général Marco Botzaris à la tête de plusieurs chefs grecs et de quelques turcs qui tâchaient de nous secourir, mais les forces du Sultan étaient bien considérables, et les Turcs qui étaient avec nous, s'apercevant qu'ils combattaient contre leur propre cause, convinrent avec le Serasquier Roussid Pacha qui nous assiégeait, de lui livrer la première des deux forteresses, ainsi qu'Aly Pacha et moi Thanô Vaya, avec la condition
 f. 6r pour eux de sortir libres et sans être molestés. Quand / nous découvrâmes la défection de nos gens, nous nous enfermâmes Aly Pacha et moi, avec sept hommes seulement, dans la seconde forteresse, où se trouvaient le trésor et le dépôt de la poudre; Nous étions résolus de sauter en l'air à l'approche de l'ennemi. Nous y restâmes pendant vingt trois jours et Rouschid Pacha s'apercevant enfin de notre projet, nous envoya quelques Vizirs pour nous engager à ne pas l'exécuter, et garantir, au nom de tous les Ottomans, notre salut, et notre sûreté. Nous demandâmes une lettre de la part du Sultan et un *Haty Houmayoun*, avec la permission d'aller à Constantinople avec nos familles et notre fortune, et d'y vivre paisiblement. Nous reçûmes en effet le *Haty Houmayoun* et la permission de nous rendre à Constantinople, d'où nous nous proposions de partir secrètement pour la Russie. Aly Pacha /
 f. 6v se trouvait alors à l'île de Yanina où il était allé passer quelques jours. Je préparai, en attendant, et j'emballais tous les objets précieux

qui se trouvaient dans le trésor. Or, argent, bijoux tout se montait à mille deux cents charges. Dans ces entrefaites Roussid Pacha fait décapiter par deux Vizirs, Aly Pacha qui se trouvait toujours à l'île de Yanina. Il entre lui-même dans la forteresse s'emparer de moi, et de toutes les richesses, et me fait conduire à Constantinople avec la femme d'Aly Pacha était mon maître, je ne croyais avoir manqué en rien, en lui obéissant, et en lui restant toujours fidèle. Roussid Pacha avait, en attendant, écrit au Sultan, de m'épargner, jusqu'à ce que les autres chefs se fassent soumis, et que les Grecs devaient / être exterminés f. 7r
peu à peu et secretement.

Après m'avoir gardé en prison, pendant six mois, le gouvernement me remit entre les mains du Patriarche Grec Anthimus en le rendant responsable dans le cas où je m'échapperais. On me fit accorder par la suite une maison pour y demeurer, et une pension de 750 piastres par mois.

J'attends depuis bien longtemps que l'heure de la délivrance vienne, car Aly Pacha me disait souvent «mon fils je mourrai, mais tu vivras et tu verras la Russie et Constantin se rendre maîtres de Constantinople, et nous tous devenir Ses Sujets».

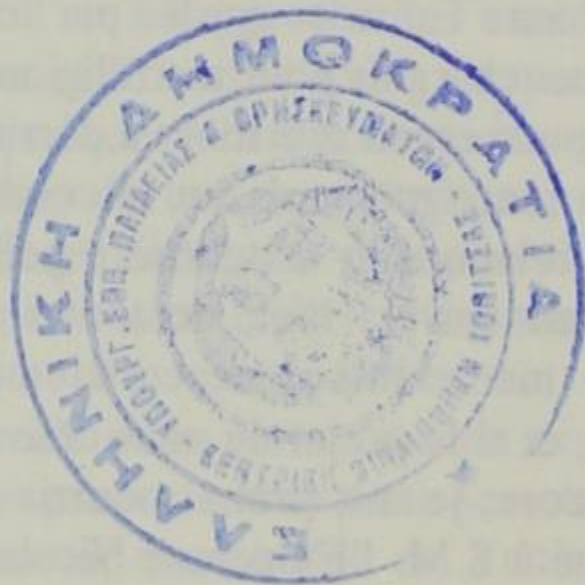
Les Turcs s'emparèrent de toute ma fortune qui se montait a plus de sept millions. Ils brulèrent mes champs et mes maisons. Aly Pacha m'avait rendu Preveza, Vonitza / Parga et Boutzinthro dont il s'était emparé lors dela chute de Bonaparte, et qui appartenaient aux Venitiens. Le Sultan n'a par conséquent aucun droit sur ces contrées: il les a cependant envahis avec tous les trésors d'Aly. Les papiers et documents que je possédais relativement à cette acquisition ont subi le même sort. f. 7v

Ma mère Marie, ma femme Marine et mes enfans Jean, Constantin et Hélène sont relegués dans la haute Epire et gardés par les Turcs. Mes malheurs, mes souffrances, mes chargins pour ma religion et pour mon dévouement à la Russie sont aussi cruels que longs à décrire. Vous pouvez prendre secrettement, des renseignements sur la conduite que j'ai suivie depuis 40 ans, sur mes relations et ma carrière politique et militaire, ainsi que sur l'attachment envers moi, de tout / peu- f. 8r
ple et de plusieurs Barbares. Je me remets donc entièrement à la magnanimité de S.M. l'Empereur, et si le projet de nous délivrer et de couronner notre espoir, existe encore, je suis prêt à mourir pour ma religion. Je serais toujours Dévoué à S.M. l'Empereur Nicolas qui, je l'espère, nous délivrera des Tyrans, comme Moïse délivra les Juifs du

- f. 8v joug de Pharaon. Je supplie, par conséquent V.E. dans le cas où la guerre doive éclater entre la Russie et la Porte, de me le faire savoir par le Sr. Zacharoff afin que je puisse avoir le tems d'aller chez vous, par ce que si je m'évade dès à présent, le Sultan commencera à se venger sur les chrétiens innocens, et ma pauvre famille sera emmenée en esclavage. Je dois donc vous prier de faire connaître à S.M. l'Empereur, ainsi qu'au / Comte Cappodistrius, le danger de ma situation, et dans le cas où ils approuveraient ma fuite, je me rendrais immédiatement chez V.E. pour remplir les ordres, je laisserai à la Providence le soin de ma famille, et je rangerai sous notre bannière tous ceux que je trouverai vivans. J'ose recommander cette affaire à la pitié de V.E. et la prier au nom de Jésus Christ de me faire connaître Ses intentions par le Sr. Zacharoff. Il m'est absolument impossible de me rendre Chez Vous, pour donner de plus amples informations par ce que je suis surveillé par des personnes qui en apparence sont Chrétiens, mais qui au fond sont dévoués au Turcs. Je crains la mort injuste et inutile, et je désire, cependant mourir pour le Service de la Russie et pour la religion du Christ.
- f. 9r Je réitère ma prière pour que Vous daigner me faire connaître quand tout sera prêt, et quand je pourrai partir avec Vous, et j'ose Vous conjurer de compter sur mes faibles services et sur mon dévouement envers S.M. l'Empereur Nicolas.

*Constantinople
Septembre 1827*

Thanassi Vaya comme fils d'Aly Pacha (L.S.)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

vingt de Phénicie. Je supplie, par ses bontés V.E. dans le cas où la partie d'entre eux qui se trouve en France et en Italie, de me le faire savoir par le Sr. Zacheroff afin que je puisse avoir le temps d'aller chez eux pour en dire quelques mots à propos, le Sultan commença à se lever par son lit et se fit lever aussitôt, et me permit ensuite d'écouter en particulier le Sr. Zacheroff sur la suite de son itinéraire à S.M. l'Empereur, afin qu'il me fût connu l'opinion de l'Empereur sur ce point.

Après cela, le Sr. Zacheroff me fit connaître que dans le cas où je serais allé chez V.E. pour remplir les missions de l'Empereur à la Cour de France et de ses États, et qu'il m'aurait été permis de me rendre en France par le Sr. Zacheroff, il m'eût été agréable de me rendre chez Vous pour donner de plus amples nouvelles de mon voyage par la France, et de vous en parler de plus près, et de vous en dire tout ce qui me viendrait en l'esprit. Je vous supplie de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en France, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Italie, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Espagne, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Portugal, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en France, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Italie, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Espagne, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Portugal.

Le 17. Je suis en France, et je vous supplie de me faire connaître quand vous serez en France, afin que je puisse aller chez vous, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en France, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Italie, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Espagne, et de m'indiquer par quel chemin il me serait le plus avantageux de me rendre en Portugal.

— Constantinople —
Septembre 1717

— Le Sr. Zacheroff, Secrétaire de l'Empereur, à Paris (L. B.)

LENIKH BIBLIOTIPAFIA

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

I. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- 1) Άρχείο τής Έξωτερικῆς Πολιτικῆς τής Ρωσίας (ΑΕΠΡ)
 - Άποστολή τής Κωνσταντινούπολης, φάκ. 636, 676, 934, 997, 1013, 1153, 1333, 1412, 1413, 1431.
 - Έπτάνησα, φάκ. 16, 22, 24, 25, 28, 34, 43, 44, 45, 54.
 - Γραμματεία, φάκ. 328, 834, 836, 2222, 2223, 2234 (II, III), 2235, 2250, 2251, 2257, 2261, 2267, 2282, 2285, 2287, 2291, 2296, 2300, 2303, 2306, 2315, 2316, 2330, 2331, 2323, 2339, 2395, 2396, 2430, 2434, 2436, 2438, 2441, 2443, 2445, 2447, 2499, 2659, 4989, 5001, 5003, 5008, 5010, 5011, 5016, 5018, 5022, 5030, 7803, 7804, 7809, 7815.
 - Κεντρικό Άρχείο, 1-9, 1810, φάκ. 10.
 - Ἡ Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη, φάκ. 66 (1, 2), 130 (3), 130 (4), 131 (1), 146 (3), 318 (5).
 - Σχέσεις Ρωσίας-Αὔστριας, φάκ. 1286, 1291, 1292, 1331.
 - Σχέσεις Ρωσίας-Βενετίας, φάκ. 158, 159, 163, 167, 326, 328, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 342, 344, 350, 351, 353, 357, 404, 406, 407, 408, 410.
 - Σχέσεις Ρωσίας-Νάπολης, φάκ. 124, 189, 200, 201, 212, 217, 257, 317, 388, 390, 406.
 - Σχέσεις Ρωσίας-Πάπας τής Ρώμης, φάκ. 181, 182, 183, 184.
 - Σχέσεις Ρωσίας-Ραγούζας, 1789/φάκ. 1, 1792/φάκ. 1, 1793/φάκ. 1, 1794/φάκ. 1, 1795/φάκ. 1, 1796/φάκ. 16, 1797/φάκ. 19.
 - Σχέσεις Ρωσίας-Τουρκίας, φάκ. 541, 598, 599, 601, 602, 621, 622, 637, 640, 655, 658, 660, 671, 672, 676, 678, 686, 687, 688, 689, 691, 692, 700, 749, 777, 785, 790, 796, 808, 831, 833, 852, 853, 896, 911, 952, 956, 976, 1015, 1016, 1018, 1139, 1366, 1386, 1608, 1973, 2051, 2062, 2072, 2100, 2113, 2123, 2243.
- 2) Άρχείο τοῦ Ἰνστιτούτου Ἱστορίας, Τμήμα Πετρούπολης τής Α.Ε. τής Ρωσίας (ΛΠΠ), Βοροντσόφ, φάκ. 745.
- 3) Βιβλιοθήκη τής Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τής Ρωσίας, Τμήμα Χειρογράφων, φάκ. 392.
- 4) Κεντρικό Κρατικό Άρχείο τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ (ΚΚΑΠΝ)
 - Ὑποθέσεις Τμήματος τοῦ Ὑπουργοῦ Ναυτικῶν, φάκ. 571.
 - Γραμματεία Ναυάρχου Σινιάβιν, φάκ. 47.
 - Καγκελαρία τοῦ Ποτέμκιν τής Ταυρίδας, φάκ. 32, 60, 64, 70, 170.
 - Διεύθυνση τοῦ Ναυαρχείου τής Μαύρης Θάλασσας, φάκ. 103.
 - 150, φάκ. 123.
 - 239, φάκ. 29.

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ἔγγραφα, Ἀπομνημονεύματα, Περιηγητικά Κείμενα,
Ἀρθρογραφία, κλπ.*

Α'

- Admiral Ushakov* (Ναύαρχος Ούσακόφ), Μόσχα 1952-1956, τ. 2-3.
 «Ali Pasha», *Sin Otetchestva* («Ἀλή Πασάς», *Τέκνον τῆς Πατρίδος*), Πετρούπολη, 1819, μ. 54.
Arhiv grafov Mortvinovih (Ἀρχεῖο τῶν Κόμηδων Μορτβίνοφ), Πετρούπολη, 1901, τ. 1.
 B. Bronevskii, *Zapiski Morskogo Ofitsera* (Μπ. Μπρονέφσκι, Ἀπομνημονεύματα ἑνός Ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ), Πετρούπολη, 1819.
 M. Gavrilovitch, *Ispisi iz Pariskih arhiva* (*Gratcha za Istoriju Prvoga Srpskoga Ustanka*) [Μ. Γκαβρίλοβιτς, Σημειώσεις ἀπό τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Παρισιοῦ (ἐπί τῆς Ἱστορίας τῆς Πρώτης Σερβικῆς Ἐπανάστασης)], Βελιγράδι, 1904.
 M.F. Karlova, «Turetskaja Provintsija i eja Sel'skaja i gorodskaja zhizn'», *Vestnik Evrope* (Μ.Φ. Καρλόβα, «Ἡ Τουρκικὴ Ἐπαρχία καὶ ἡ Ζωὴ στὴν Ὑπαιθρο καὶ τὶς Πόλεις», *Δελτίον τῆς Εὐρώπης*), τ. 3/Ν° 6, τ. 4/Ν° 7.
 M.I. Kutuzov, *Dokumenty* (Μ.Ι. Κουτούζοφ, *Ντοκουμέντα*), Μόσχα, 1950, τ. 1.
 E. Metaksa, *Zapiski Flota kapitan-leitenanta Egora Metaksi* (Ε. Μεταξάς, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ Ναυτικὸ τοῦ Ὑποπλοιάρχου Ἐγκόρ Μεταξᾶ), Πετρούπολη, 1915.
 L. Nevahovitch, *Sulieti ili Spartantsi Os'mnadtsatogo stoletija* (Λ. Νεβάχοβιτς, *Οἱ Σουλιῶτες ἢ οἱ Σπαρτιάτες τοῦ 18ου αἰώνα*), Πετρούπολη, 1810.
 «Posol'stvo grafa P.A. Tolstogo v Parizhe v 1807 i 1808gg», *Sbornik Impertorskogo Russkogo Istoricheskogo Obtshestva* («Ἀντιπροσωπεία τοῦ Κόμη Π.Α. Τολστόϊ στό Παρίσι, 1807 καὶ 1808», *Συλλογαὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσικῆς Ἱστορικῆς Κοινότητος*), Πετρούπολη, 1893, τ. 89.
Shin Otetchestva (*Τέκνον τῆς Πατρίδος*), 1820/μ. 65, 1821/μ. 67, 70, 1822/μ. 74, 75, 77.

* [Σ.τ.Μ.] Οἱ δημοσιευμένες πηγές, καθὼς καὶ ἡ βιβλιογραφία, χωρίζονται σὲ τρία μέρη: (α') βιβλία μὲ ρωσικὴ καὶ σλαβικὴ γραφή, πού στὴν παρούσα μετάφραση μεταγράφεται μὲ λατινικά στοιχεῖα, ἐνῶ μέσα σὲ παρένθεση δίνεται ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση τῶν τίτλων, (β') μὲ λατινικὴ γραφή, καὶ (γ') μὲ ἑλληνικὴ. Ἡ παλαιὰ τουρκικὴ γραφή μὲ ἀραβικά στοιχεῖα ἐδῶ μεταγράφεται μὲ λατινικά.

- P. Svinin, *Vospominanija na Flote Pavla Svinina* (Π. Σβίνιν, 'Αναμνήσεις για τό Ναυτικό του Παύλου Σβίνιν), Πετρούπολη, 1818-1819.
- Turski Dokumenti za Makedonskata Istorija*, (Τουρκικά Ντοκουμέντα για την 'Ιστορία της Μακεδονίας), Σκόπια, 1951-1958, τ. 1-5.
- Vneshnjaja Politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenti Rossisskogo Ministerstva Inostrannih Del* ('Η 'Εξωτερική Πολιτική της Ρωσίας κατά τόν 19ο άρχές του 20οῦ αιώνα. Ντοκουμέντα του 'Υπουργείου 'Εξωτερικών της Ρωσίας), Μόσχα, 1960, σειρά 1, τ. 1.

B'

- Ali-Pasha von Janina un die griechische Nation*, Βερολίνο, 1821.
- Annual Register... For the year 1820*, Λονδίνο, 1822.
- J.P. Bellaire, *Précis des operations générales de la division Française du Levant*, Παρίσι, 1805.
- [J. Bessier], *Mémoire sur la vie et la puissance d'Ali-Pacha, Visir de Janina*, Παρίσι, 1820.
- N. Borgia «I monaci basiliani d'Italia in Albania», *Studi Albanesi*, Ρώμη, 1932-1936.
- N. Borgia *I monaci bastiliani d'Italia in Albania. Periodo secondo*, Ρώμη, 1942.
- J. Broughton, *Napoléon. Byron et leurs contemporaines*, Παρίσι, 1910.
- G. Byron, *The works of lord Byron*, Λονδίνο, 1902, τ. 1.
- Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de biblioteque imperiale publique se St. Pétersbourg*, Πετρούπολη, 1852.
- H. Chalfa, *Rumeli und Bosna*, Βιέννη, 1812.
- Colingwood, *A selection from the public and private correspondence of vice-admiral lord Collingwood*, Λονδίνο, 1828.
- E. Gousinery, *Voyage dans la Macédoine*, Παρίσι, 1831.
- Dissertazione istorico-cronologica del Regimento Real Macedone*, Μπολόνια, 1768.
- «Dokumenta të pabotuara mbi marrëdhëniet e popullit shqiptar me Rusine në shek. XVIII», *Buletin për shkencat shoqërore*, Τίρανα, 1955, N° 2.
- W. Eton, *Survey of the Turkish Empire*, Λονδίνο, 1798.
- L. Ferrieres-Sauveboef, *Voyages faits en Turquie en Perse et en Arabie depuis 1782 jusqu'en 1789*, Παρίσι, 1790-1807.
- J. Hobhouse, *A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813.
- H. Holland, *Travells in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο, 1815.
- Th. Hughes, *Voyage à Janina en Albanie, par la Sicile et la Grèce*, Παρίσι, 1821.

- E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, παρ. 1, τ. 11, Βουκουρέστι, 1885, τ. XIX, σ. 2, Cernauti 1938.
- E.Z. Karal, *Selim III ün Hatt-i Humaynlari*, Άγκυρα, 1942.
- «Kronikë mbi Mahmud Pashën, Brahim Pashën e Mysrtaf Pashën», *Hylli i Dritës*, Σκόδρα, 1930, N° 1-2.
- W.M. Leake, *Travels in the northern Greece*, Λονδίνο, 1835.
- E. Legrand, «Lettre inedite du R.P. Jeane de Camillis de Chio sur sa mission de "La Chimere"», *Revue de l'Orient Chrétien*, Παρίσι, 1899, τ. 4.
- I. Manzour, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali-Pasha par Ibrahim-Manzour-Effendi*, Παρίσι, 1828.
- Lettera ad un amico di Constantinopoli sugli attuali pericoli del Turco*, Βενετία, 1797.
- Marcellus, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Παρίσι, 1860.
- N. Michoff, *Beitrag zur Handelsgeschichte Bulgariens, II. Österreichische konsular Berichte*, Σόφια, 1943.
- A.M. Morana, *Saggio delli commerciali rapporti dei veneziani colle ottomane scale di Durazzo ed Albania*, Βενετία, 1816.
- Ch. Muller, *Voyage en Grèce et dans les Iles Ioniennes pendant les six derniers mois de 1821*, Παρίσι, 1822.
- «Notice sur Parga et sur Ali-Pasha», *Revue Encyclopedique*, Παρίσι, 1820, τ. 7.
- F. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, 2η έκδ., Παρίσι, 1826-1827.
- F. Pouqueville, *Voyage en Morée à Constantinople en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Othoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, Παρίσι, 1805.
- «Răscoala din 1821», *Documente privind Istoria României*, Βουκουρέστι, 1960, τ. 2.
- «Relazioni i Frang Bardhit mbi Zadrimën drejtue Kongregazionit të propagandes në Rome në Shek XVII», *Buletin për shkencat shoqërore*, 1956, N° 2.
- A.-G. Saint-Sauveur, *Voyage historique, litteraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant venitiennes du Levant*, Παρίσι, 1800.
- X. Scrofani, *Voyage en Grèce*, Παρίσι, 1801.
- C.S. Sonnini, *Voyage en Grèce et en Turquie*, Παρίσι, 1801.
- Stephanopoli, *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli pendant les années V et VI*, Παρίσι, 1800.
- J.J. Tromelin, «Itinéraire d'une voyage fait dans la Turquie d'Europe, d'après les ordres de S.E. le général en chef Marmont duc de Raguse etc. etc. par un officier d'état-major de l'armée de Dalmatie dans l'automne de 1807», *Revue des études napoléoniennes*, Παρίσι, 1917-1918, τ. 12-13.
- G. Vaudoncourt, *Mémoire annexé à la carte de la Turquie d'Europe*, Munic, 1818.
- [G. Vaudoncourt], «Mémoire sur la possibilité et les moyens d'exécution d'une invasion en Turquie par les côtes de l'Épire en partant de Corfu», *Journal des Sciences Militaires des Armées de Terre et de Mer*, Παρίσι, 1825, τ. 1.

- G. Vaudoncourt, *Memoires on the Ionian Islands... including the life and character of Ali Pasha the present ruler of Greece*, Λονδίνο, 1816.
Visaret e Kombit, Τίρανα, 1937-1939, τ. 1-4.
 Vlora, *Ekrem-bei. Aus Berat und vom Tomor*, Σεράγεβο, 1911 (Zur Kunde der Balkannalbinsel, τχ. 13).
 S. Vuçuterni, *Shqiprija para dy Shekujsh*, Τίρανα, 1930.

Γ'

- Ἄθηναγόρας, «Νέος Κουβαράς», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, Ἰωάννινα, 1929.
 Ἄνωνυμος, *Ἑλληνική Νομαρχία*, Ἀθήνα, 1948.
 Σ. Κουγέας, «Τό Ἡπειρωτικόν Ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1939.
 Θ. Μπαμίχας, «Κῶδιξ τοῦ Ναοῦ τῆς Πόλεως Δελβίνου», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1930.
 Κ. Νικολαΐδης, «Ὁ ἀνταγωνισμός Γαλλίας καί Ἀγγλίας ἐν Ἠπείρῳ καί Ἀλβανία πρό τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1926.
 Χ. Περραιβός, *Ἀπομνημονεύματα Πολεμικά*, Ἀθήνα, 1956.
 Π. Πουλίτσας, «Σύνοψις τοῦ Κώδικος τῆς Ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως καί Ἀργυροκάστρου», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1930.
 Φ. Σαγκούνης, «Ἱστορία τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ Πασᾶ», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1934.
 Δ. Σαρρός, «Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τήν Ἱστορίαν τοῦ Σουλίου καί τῆς Πάργας», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1926.
 Δ. Σάρρος, «Ἡπειρωτικά Ἐνθυμήσεις», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1937.
 Χ. Σούλης, «Ἐπιγραφαί καί Ἐνθυμήσεις Ἡπειρωτικάί», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1934.

III. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Α'

- G.L. Arsh, «K vorposu ob ekonomitcheskoj politike Ali-pashi Janinskogo», *Novaja i Noveishaja Istorija* (Γκ.Λ. Άρς, «Γιά τήν Οικονομική Πολιτική τοῦ Ἀλή Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων», *Νέα καί Νεώτερη Ἱστορία*), Μόσχα, 1958, Ν° 6.
- G.L. Arsh, «Russko-albanske svjazi v period russko-turetskoj vojnii 1787-1791», *Istoricheskie zapiski* (Γκ.Λ. Άρς, «Οἱ Ρωσοαλβανικές Σχέσεις κατά τήν Περίοδο τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ Πολέμου τοῦ 1787-1791», *Ἱστορικά Μελετήματα*), Μόσχα, 1958, τ. 63.
- G.L. Arsh, «Iz istorii albano-frantsuzskih otnoshenii kontsa XVIII-nach. XIX veka», *Frantsuzski ezhegodnik... 1961* (Γκ.Λ. Άρς, «Περί τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀλβανογαλλικῶν Σχέσεων στά τέλη τοῦ 18ου-ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα», *Γαλλική Ἐπετηρίδα... 1961*), Μόσχα, 1962.
- V. Borschevitch, *Crna Gora i Austrija* (Β. Μπόρτσσεβιτς, *Τό Μαυροβούνιο καί ἡ Αὐστρία*), Βελιγράδι, 1912.
- N.S. Derzhavin, «Albantsi-arnauti na pri azon'e Ukrainskoj SSR», *Sovietskaja Etnografija* (Ν.Σ. Ντερζάβιν, «Οἱ Ἀλβανοὶ Ἀρναούτες στά Παράλια τῆς Ἀζοφικῆς Θάλασσας τῆς Οὐκρανικῆς ΣΣΔ», *Σοβιετική Ἐθνογραφία*), Μόσχα, 1948, Ν° 2.
- S. Dimitrov, «Kam Vaprosa za otmenjavaneto na spahijskata sistema v nashite zemi», *Istoricheski Pregled* (Σ. Ντιμιτρόφ, «Περί τῆς Μεταβολῆς τοῦ Συστήματος τῶν Σπαχηλικῶν στή Χώρα μας», *Ἱστορική Ἀνασκόπηση*), Σόφια, 1956, Ν° 6.
- S. Dimitrov, «Za agrarnite otnoshenija v Balgarija prez XVIIIv», *V Sb. Paisij Hilendarski i negovata epoha* (Σ. Ντιμιτρόφ, «Γιά τίς Ἀγροτικές Σχέσεις στή Βουλγαρία κατά τόν 18ο αἰῶνα», στή συλλογή *Ὁ Παίσιος ὁ Χιλανδρινός καί ἡ Ἐποχή του*), Σόφια, 1962.
- I.S. Dostjan, «Sotsialno-ekonomitcheskie otnoshenija v serbskoj derevne nakanune vosstanija 1804», *Utchenie zapiski Instituta Slavjanovedenija* (Ι.Σ. Ντοστιάν, «Κοινωνικές καί Οἰκονομικές Σχέσεις στή Σερβική Ὑπαιθρο στίς Παραμονές τῆς Ἐξέγερσης τοῦ 1804», *Ἐπιστημονικά Μελετήματα τοῦ Ἰνστιτούτου Σλαβικῶν Σπουδῶν*), Μόσχα, 1952, τ. 6.
- Zh. Dragovitch, «Tchernogorija i eja otnoshenija k Rossii v tsarstvovanija imperatora Pavla», *Russkaja Starina* (Ζ. Ντράγκοβιτς, «Τό Μαυροβούνιο καί οἱ Σχέσεις του μέ τή Ρωσία τήν Περίοδο τῆς Βασιλείας τοῦ Αὐτοκράτορα Παύλου», *Παλαιά Ρωσία*), Πετρούπολη, 1882, τ. 33/Ν° 2, τ. 35/Ν° 8.

- Entsiklopeditcheskii Leksikon* (Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν), Πετρούπολη, 1835, τ. 1.
- G. Galabov, «Po njakoi vaprosi na turskototo feodal'no zemlevladienie», *Izvestija na Ikonomiticheskaja Institut* (Γκ. Γκουλούμποφ, «Όρισμένα Ζητήματα της Τουρκικής Φεουδαλικής Γαιοκτησίας», *Τά Νέα του Οικονομικού Ίνστιτούτου*), Σόφια, 1955, τ. 9, βιβλία 1-2.
- Ju.V. Ivanova, «Obitchnoe pravo Severnoi Albanii kak etnografitsheski istotchnik», *Sovetskaja Etnografija* (Γ.Β. Ίβανόβα, «Τό Έθιμικό Δίκαιο στη Βόρεια Άλβανία ως Έθνογραφική Πηγή», *Σοβιετική Έθνογραφία*), 1961, τ. 1.
- Istoriija Bolgarii* (Ίστορία της Βουλγαρίας), Μόσχα, 1954.
- A. Lainovitch, «Frantsuska Shtaba o Mahmude Pashi Bushatliji i Tchrnoi Gori s kraja 18 vijeka», *Istorijski zapisi* (Α. Λάινοβιτς, «Ό Γαλλικός Τύπος περί του Μαχμούτ Πασά Μπουσατλή και τό Μαυροβούνιο στά Τέλη του 18ου αιώνα», *Ίστορικά Μελετήματα*), Τσετίνη, 1955, Ν° 1-2.
- P.A. Lavron, *Petr II Petrovitch Negosh* (Π.Α. Λαβρόφ, «Ό Πέτρος Β΄ Πέτροβιτς Νεγκός»), Μόσχα, 1887.
- K. Marx i F. Engels, *Britanskaja politika – Disraeli – Emigranti – Madzini v Londone – Turtsija* (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, *Βρετανική Πολιτική – Ντισραέλι – Έκπατρισμένοι – Ό Ματζίνι στο Λονδίνο – Τουρκία*), Μόσχα, Έργα τ. 9.
- K. Marx i F. Engels, *Kapital* (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, *Κεφάλαιο*), τ. 3, Μόσχα, Έργα τ. 25, β΄ μέρος.
- A.F. Miller, *Mustafa pasha Bairaktar* (Α.Φ. Μίλερ, «Ό Μουσταφά Πασάς Μπαϊρακτάρης»), Μόσχα, 1947 [γαλ. μτφ. A.F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar*, Βουκουρέστι, 1975, ΑΙΕΣΕΕ].
- B. Milovitch, «Mahmut pashine aktsije i odmetanje od Porte u svjetlosti nekih dosad nepoznatih mletackih dokumenata», *Istorijski Zapisi* (Μπ. Μίλοβιτς, «Ό Μαχμούτ Πασάς και οί Σχέσεις του προς τήν Πύλη υπό τό Φώς Όρισμένων Άγνώστων Στοιχείων», *Ίστορικά Μελετήματα*), 1958, Ν° 1-2.
- S. Milutinovitch, *Istoria Tsherne Gore od iskona do noviega vremena* (Σ. Μιλιουτινόβιτς, *Ό Ίστορία του Μαυροβουνίου από τήν Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα*), Βελιγράδι, 1835.
- V. Mutaftchieva, «Feodalnite razmirici v Severna Trakija prez kraja na XVIII i patchaloto na XX v.», v sb. *Paisij Hilendarski i negovata epoha* (Β. Μουταφτσιέβα, «Φεουδαρχικές Άναταραχές στη Βόρεια Θράκη κατά τό Τέλος του 18ου και τίς Άρχές του 19ου Αιώνα», στη συλλογή *Ό Παίσιος ό Χιλανδαρινός και ή Έποχή του*), Σόφια, 1962.
- V. Mutaftchieva, *Agrarnite otnoshenija v Osmanskata imperija prez XV-XVI v.v.* [Β. Μουταφτσιέβα, *Όι άγροτικές Σχέσεις στην Όθωμανική Αυτοκρατορία (15ος-18ος αιώνας)*], έκδόσεις Πορεία, Άθήνα, 1990, έλλ. μετάφραση Ούρανία Άστρινάκη, Ε. Μπαλτά.
- Noveishie istoricheskie, politicheskie, statisticheskie i geograficheskie svedenija*

- ο *Turetskoi imperii* (Νεώτερα Ἱστορικά, Πολιτικά, Στατιστικά καί Γεωγραφικά Στοιχεῖα γιά τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία), Μόσχα, 1928.
- G. Paleolog i M. Sivinis, *Istoritcheskii otcherk narodnoi voini za nezavisimost' Gretsii* (Γ. Παλαιολόγος, Μ. Σιβίνης, Ἱστορική Μελέτη γιά τόν Παλαικό Ἀγώνα τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος), Πετρούπολη, 1867.
- B. Petcovich, «Mahmud Pasha Bushatlija od 1787-1796. Prilog zajednu monografiju», *Istorijski Zapisi* (Μπ. Πέτκοβιτς, «Ὁ Μαχμούτ Πασάς Μπουσατλής ἀπό τό 1787 μέχρι τό 1796. Πρόλογος Μονογραφίας», Ἱστορικά Μελετήματα), 1957, Ν° 1-2.
- P.A. Rovinskii, *Tchernogorija v eja proshlom i nastojashem* (Π.Α. Ροβίνσκι, *Μαυροβούνιο: Το Παρελθόν του καί τό Παρόν του*), Πετρούπολη, 1888, τ. 1.
- F.Sh. Shabanov, «Ο Nekotorih pritchinah upadka Osmanskoj imperii», *Utchenie Zapiski Instituta Vostokovedenija* (Φ.Σ. Σαμπανόφ, «Αναφορικά μέ Ὀρισμένες Αἰτίες πού Ὁδήγησαν στήν Πτώση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας», Ἐπιστημονικά Μελετήματα τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν), Μπακού, 1960, τ. 2.
- I. Snegarov, *Istorija na Ohridskata arhieriskopija-patriarshia* (Ι. Σνεγκάροφ, Ἱστορία τῆς Πατριαρχικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Ἀχρίδας), Σόφια, 1931.
- N. Sokolon, «Bit krestjan doreformennoi Turstii», *Novii Vostok* (Ν. Σοκολόφ, «Ἡ Ζωή τῶν Χωρικῶν στήν πρό τῶν Μεταρρυθμίσεων Τουρκία», *Νέα Ἀνατολή*), Μόσχα, 1926, Ν° 13-14.
- A.M. Stanislavskaja, *Russko-angliiskie otnoshenija i problemi Sredizemnomor'ja (1798-1807)* [Α.Μ. Στανισλάφσκαγια, *Οἱ Ρωσοαγγλικές Σχέσεις καί τά Προβλήματα τῆς Μεσογείου (1798-1807)*], Μόσχα, 1962.
- B. Tschotovich, «Pohod Mahmuda pashe Bushatlije protiv Pastrovitcha», *Sportnik* (Μπ. Τσότσοβιτς, «Ἡ Ἐκστρατεία τοῦ Μαχμούτ Πασᾶ Μπουσατλή ἐναντίον τοῦ Παστροβίτσι), Βελιγράδι, 1938, τ. 87.
- J. Tomich, «Mahmud Bushatlija pasha Skadarski. Prvi period njegova rada [1784-1786]», *Glas. Srpske Kraljevske Akademije* (Τ. Τόμιτς, «Ὁ Μαχμούτ Πασάς Μπουσατλής τῆς Σκόδρας. Πρώτη Περίοδος τῆς Διοικήσεώς του», *Ἡ Φωνή τῆς Σερβικῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας*), Βελιγράδι, 1908, τ. 76.
- B. Tsvetkova, «Pozemlenite otnoshenija v balgarskite zemi pod osmansko vladitchestvo do sredati XVII», *Istoritcheski Pregled* (Μπ. Τσβετκόβα, «Οἱ Ἑγγειες Σχέσεις στή Βουλγαρία τήν Περίοδο τοῦ Ὀθωμανικοῦ Ζυγοῦ μέχρι τά Μέσα τοῦ 27ου αἰ.»), Σόφια, 1950.
- B. Tsvetkova, «Prinos kam izutchavaneto na turskija feudalizam v balgarstite zemi prez XV-XVI vv», *Izvestija na Instituta za Balgarskata Istorija* (Μπ. Τσβετκόβα, «Συμβολή στή Μελέτη τῆς Τουρκικῆς Φεουδαρχίας στίς Βουλγαρικές Περιοχές κατά τόν 15-16 Αἰώνα», *Τά Νέα τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βουλγαρικῆς Ἱστορίας*), Σόφια, 1956.
- A.S. Tveritinova, «K voprosu o krest' janstve i krest' janskoj zamlepol' zovanii v Osmanskoj imperii [XV-XVI v.v.]», *Utchenie zapiski Instituta vostokovede-*

- nija (Α.Σ. Τβερίτινοβα, «Τό Πρόβλημα τῶν Ἀγροτῶν καί τῆς Χρήσης Γῆς στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία κατά τόν 15ο-16ο αἰώνα», Ἐπιστημονικά Μελετήματα τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν), Μόσχα, 1959, τ. XVII.
- V. Vinaver, «Pomorstva Ultsinja u XVIII veku», *Istorijski Zapisi* (Β. Βιναβέρ, «Ἡ Ναυτιλία τοῦ Δούλτσινου κατά τόν 18ο αἰώνα», Ἱστορικά Μελετήματα), Τίτογκραντ, 1963.

B'

- «Les Albanaise», *Le spectateur de l'Orient*, Ἀθήνα, 1854.
- C. Alcaïni, *Biographie des Wesirs Ali Pasha von Janina*, Βιέννη, 1825.
- Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Λιψία, 1818, μ. 2.
- A. Andréadès, «Ali pacha de Tebelen, économiste et financier», *Revue des Études Grèques*, Παρίσι, 1912, τ. XXV.
- F. Babinger, *Rumelische Streifen*, Βερολίνο, 1938.
- J. Baggally, *Ali Pasha and the Great Britain*, Ὁξφόρδη, 1938.
- A. Baldacci, *L'Albania*, Ρώμη, 1929.
- A. Beauchamp, *Vie d'Ali Pacha, visir de Janina*, Παρίσι, 1822.
- F. Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman*, Παρίσι, 1829.
- Becker, *L'Albanie et les Albanais*, Παρίσι, 1880.
- F. Bianconi, *Carte commerciale des provinces d'Albanie et d'Épire*, Παρίσι, 1885.
- Biographie universelle ancienne et moderne*, Παρίσι, 1862, τ. 34.
- Blunt, «Die Albanier», *Journal für die neuestenland und seereisen*, Βερολίνο, 1810, μ. 9.
- A. Borpe, *L'Albanie et Napoléon*, Παρίσι, 1914.
- Cevdet, *Tarih-i cevdet*, Istanbul 1309, c. 12 (ἄραβική γραφή).
- P. Chiara, *L'Albania*, Παλέρμο, 1869.
- S. Christowe, *The Lion of Janina. A narrative based on the life of Ali Pasha, Despot of Epirus*, N.Y., 1941.
- L. Ciampolini, *Le guerre del sulioti contro Ali-Bascia di Janina*, Φλωρεντία, 1827.
- B. Cvetkova, «L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIIe jusqu'au milieu de XVIIIe siècle», *Etudes Historiques*, Σόφια, 1960.
- R.A. Davenport, *The life of Ali Pasha of Tepeleni, vizier of Epirus*, Λονδίνο, 1837.
- H. Deherain, «Une correspondance inédite de François Pouqueville», *Revue de l'Histoire des colonies françaises*, Παρίσι, 1921, N° 3.
- J. Duplantis, *Vie de Karabet Manouc Ogky*, Παρίσι, 1828.
- G. Finlay, *The history of the Greek revolution*, Λονδίνο καί Ἐδιμβούργο, 1861, τ. 1.

- France Litteraire*, Παρίσι, 1835, τ. 7.
- G.A.M., *Résumé géographique de la Grèce et de la Turquie d'Europe*, Παρίσι, 1826.
- H. Gelzer, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien*, Λιψία, 1904.
- F. Gibert, *Les pays d'Albanie et leur histoire*, Παρίσι, 1914.
- I.A. Gövsa, *Türk meshurlari ansiklopedisi*, Ίστανμπούλ, 1946.
- «*Griechenland un Griechen*», Λιψία, 1821.
- A. Hadjimichali, «Aspects de l'organisation économique de Grecs dans l'empire Ottoman», *Hellenisme contemporaine*, 2-eme série, 7-eme année, Ἀθήνα, 1953.
- J.G. Hahn, *Albanesische studien*, Ίένα, 1854.
- H. Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégurie*, Παρίσι.
- Historia e Shqipërisë*, Τίρανα, 1959, τ. 1.
- Th. Ippen, «Deux épisodes de l'histoire de l'Albanie», *Albania. Revue d'archéologie, d'histoire, d'art et des sciences appliquées en Albanie et dans les Balkans*, Παρίσι, 1927, N° 2.
- Juchereau de St. Denys, *Histoire de l'empire Ottoman*, Παρίσι, 1844, τ. 3.
- A. Kuran, *Osmanli imparatorluğunda inkılâp hareketleri ve mill mücadele*, Ίστανμπούλ, 1956.
- W.M. Leake, *An historical outline of the Greek revolution*, Λονδίνο, 1826.
- W.M. Leake, *Researches in Greece*, Λονδίνο, 1814.
- F. Lenormant, *Turcs et Monténégrins*, Παρίσι, 1866.
- The life of Ali-Pasha of Janina*, Λονδίνο, 1823.
- J.H. Marsden, *A brief memoir of the life and writings of the late lieutenant colonel William Martin Leake*, Λονδίνο, 1864.
- A. Masci, «Essai sur l'origine, les mœurs et l'état actuel de la nation albanaise», *Annales de voyages de la géographie et d'histoire*, Παρίσι, 1809, τ. 3.
- A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves et l'Albanie du Sud*, Παρίσι, 1936.
- G.M. Monti, «Ali di Tepeleni e Ferdinando di Borbone», *Rivista d'Albania*, Μιλάνο, 1941, I-II.
- G.M. Monti, «La sovranità napoletana sulla Chimara e un tentativo di Ferdinando IV Borbone», *Rivista d'Albania*, 1941, III.
- A. Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa*, Ίστανμπούλ 1324, (άραβική γραφή). [Ἀχμέτ Μουφίτ, Ἀλή Πασάς Τεπελενλής (1744-1822)], μτφρ. Α.Ν. Ίορδάνογλου, Ἐταιρεία Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ίωάννινα, 1930.
- N. Nikaj, *Historija e Shqypniës*, Σκόδρα, 1917.
- V. Parahagi, *Aromâni moscoroleni și comerț-ul venetian în secolele al XVII-lea*, Βουκουρέστι, 1935.
- K. Patsch, *Das Sandschak Berat in Albanien*, Βιέννη, 1904.
- P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Παρίσι, 1893.
- W. Plomer, *Ali the Lion*, Λονδίνο, 1936.

- E. Poujade, *Chrétiens et Turcs*, Παρίσι, 1859.
 F. Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Παρίσι, 1824.
 I.M. Qafëzezi, *Histori e Ali pashë Tepelenës*, Πλόεσι, 1923.
 G. Remerand, *Ali De Tébelen, pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι, 1928.
 D. Russo, *Studii istorice greco-române*, Βουκουρέστι, 1939, τ. 2.
 L. Salvator, *Versuch eines Geschichte von Parga*, Πράγα, 1908.
 J. Schels, «Versuch einer Militär-Topographie Albaniens», *Oesterreichische militärische Zeitschrift*, Βιέννη, 1830.
 Ch. Schmidt, «Napoléon et les routes balkaniques», *La Revue de Paris*, 15 Νοεμβρίου 1912.
 G. Stadtmüller, «Die Islamisierung bei den Albanern», *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Μόναχο, 1955, μ. 3, h. 4.
 N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII-e siècle*, Παρίσι, 1956.
 J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte östlichen europäischen Völker*, Λιψία, 1774.
 C.M. Woodhouse, *The Greek War of independence*, Λονδίνο, 1952.
 B. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Γκότα, 1863, μ. 7.

Γ'

- A. 'Αλεξούδης, *Σύντομος 'Ιστορική Περιγραφή τῆς 'Ιερᾶς Μητροπόλεως Βελαγράδων*, Κέρκυρα, 1868.
 Π. 'Αραβαντινός, *Χρονογραφία τῆς 'Ηπείρου*, 'Εν 'Αθήναις, 1856-1857.
 Σ. 'Αραβαντινός, *'Ιστορία 'Αλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ*, 'Εν 'Αθήναις, 1895.
 Σ. Γερμανός, «'Επισκοπικοί Κατάλογοι τῶν ἐν 'Ηπείρῳ καὶ 'Αλβανία 'Επαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κων/πόλεως», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1937.
 Γ. Ζωίδης, *Οἱ 'Ελληνες καὶ οἱ Βόρειοι Γείτονες*, Πολιτικές καὶ Λογοτεχνικές 'Εκδόσεις, 1957.
 Π. Κουγγιέας, *Πραγματεία Τοπογραφική, 'Ιστορική καὶ 'Εθνολογική τῶν 'Ανω 'Αλβανίας ἢ 'Ιλλυρίας, Κάτω 'Αλβανίας ἢ Μακεδονικῆς 'Ιλλυρίας καὶ 'Ηπείρου*, 'Εν 'Αθήναις, 1905.
 Ε. Κουρίλας, «Βιβλιογραφία 'Ηπείρου καὶ 'Αλβανίας», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1928, 1929, 1930.
 Ι. Λαμπρίδης, *'Ηπειρωτικά 'Ιστορικά Μελετήματα*, 'Εν 'Αθήναις, 1904.
 Κ. Μέκιος, *'Ιστορία τῆς 'Ηπείρου*, 'Εν Καίρῳ, 1909.
 Γ. Μπενέκος, *Οἱ 'Αληθινοὶ Σουλιῶτες*, 'Αθήνα, 1958.
 Α. Παπακώστας, «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1938.
 Ν. Πατσέλης, *'Η Οἰκονομική Πολιτική καὶ ὁ Πλοῦτος τοῦ 'Αλῆ Πασᾶ τῶν 'Ιωαννίνων*, 'Αθήνα, 1936.
 Β.Μ. Πυρσινέλλα, «Τὰ 'Αρπαγέντα ὑπὸ τοῦ 'Αλῆ Πασᾶ Κτήματα τῶν Βρεττῶν», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1938.
 Ε. Σούρλας, «Κώστας Γραμματικός», *'Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1938.

- Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἀθῆναι, 1859-1861.
- Ε. Φωτιάδης, «Συμβολή εἰς τὴν περί τοῦ Θανάσε Βάγια Ἔρευναν», *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, 1926.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ

*Θεόφιλος Καΐρης
Κωνσταντίνος Μ. Κούμας
Δυό Πρωτοπόροι Δάσκαλοι
του Γένους*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΣ

*Οί Θετικές-Φυσικές Έπιστήμες
στον Έλληνικό 18ο Αιώνα*

ΝΙΚΟΣ Ε. ΣΚΙΑΔΑΣ

*Χρονικό
της Έλληνικής Τυπογραφίας
Α' τ. (1476-1828)*

Σκλαβία - Διαφωτισμός - Έπανάστα

Β' τ. (1829-1862)

Μαχόμενη Τυπογραφία - Σύμμικτο

Γ' τ. (1863-1909)

Μαχόμενη Τυπογραφία - Σύμμικτο

ΝΙΚΟΛΑΪ ΤΟΝΤΟΡΟΦ

*ΈΗ Βαλκανική Διάσταση,
της Έπανάστασης του 1821*

(ΈΗ Περίπτωση των Βουλγάρων)

*Ένας Κατάλογος Έγωνιστών απ' τη Μολδοβλ
(Έρχεία Έδησσοϋ)*

Έστορική Έισαγωγή: Παναγιώτης Κανελλόπου

Έπιμέλεια: Γιάννης Καράς

ΝΙΚΟΛΑΕ ΙΟΡΓΑ

Τό Βυζάντιο

μετά τό Βυζάντιο

Πρόλογος: Νίκος Σβορώνος

Μετάφραση: Γιάννης Καράς

ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ Λ. ΑΡΣ

ΈΗ Έλβανία καί ή Έπειρος

στά Τέλη του 1Η' καί

στις Έρχές του 1Θ' Αιώνα

Έισαγωγικό Σχόλιο - Έπιμέλεια: Β. Παναγιω

Μετάφραση: Έντωνία Διάλλα

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ISBN 960-01-0525-9

Κ.Α. 554 112